

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen

I/4

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2012

Branko Tošović – Arno Wonisch (ur.)

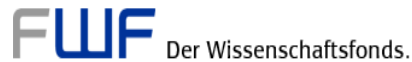
**SRPSKI POGLEDI NA ODNOS
IZMEĐU SRPSKOG,
HRVATSKOG I BOŠNJAČKOG
JEZIKA**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/4

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2012

Die Publikation wurde gefördert von: Publikacija je finansirana od strane:

Für die Herausgeber – Za izdavače
Milan Tasić, Branko Tošović

Prelom – Satz
Branko Tošović

Korice – Umschlaggestaltung
Branko Tošović

Verlag – Izdavač	
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz	Beogradska knjiga
Merangasse 70	Miloša Pocerca 5
8010 Graz	11000 Beograd
www-gewi.uni-graz.at/gralis	www.beogradskaknjiga.co.rs
branko.tosovic@uni-graz.at	dmtasic@eunet.rs
Österreich/Austria	Srbija
Tel.: ++43 316/380 25 22	Tel. +381 11/264 63 20

Druck – Štampa	
Službeni glasnik	11000 Novi Sad

Auflage	Tiraž
400	

Tošović, Branko; Wonisch Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/4. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga: 2012. – 637 s.

ISBN 978-3-9503053-5-7

© Branko Tošović, Arno Wonisch, Graz 2012

Alle Rechte vorbehalten. Sva prava zadržana

Садржај – Sadržaj

<i>Предговор – Predgovor</i>	9
<i>Vorwort</i>	13
1 9 9 0 – 2 0 0 0	17
СТАВ САНУ О ЈЕЗИКУ (1990)	17
ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА [у Републици Србији, 1991–2010]	21
ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА [у Републици Српској, 1992]	29
Брборић, Бранислав. СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКИ СТАНДАРД (1991)	33
Tošović, Branko. UVODNA RIJEČ NA SIMPOZIJUMU ČASOPISA P R I Z M E „JEZIČKA SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI“ (SARAJEVO 26. I 27. APRILA 1991)	61
Burzanović, Tihomir. RIJEČI NAUKE I ČOVJEČNOSTI O PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI PISMA I JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI (1991)	79
Janković, Srđan. SOCIOLINGVISTIČKO ODREĐENJE BOSANSKONHERCEGOVAČKOG STANDARDNOJEZIČKOG IZRAZA (1991)	85
Minović, Milivoje. SINTAKSIČKI SLOJ SRPSKONHRVATSKOG STANDARDNA U BOSANSKONHERCEGOVAČKOM SOCIJALNOM KONTEKSTU (1991)	91
Тодоровић, Миљан М. (НЕ)РАВНОПРАВНОСТ ПИСАМА У БИХ (1991)	101
DISKUSIJA SRPSKIH UČESNIKA NA SIMPOZIJUMU „PRIZME“ О ЈЕЗИЧКОЈ SITUACIJI U BOSNI I HERCEGOVINI (SARAJEVO 26. I 27. APRILA 1991)	109
Брборић, Бранислав. О МОГУЋНОСТИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ СПОРАЗУМА [1992 (2000)]	125
Ћирилов, Јован. СРПСКО-ХРВАТСКИ РЕЧНИК ВАРИЈАНТА = ХРВАТСКО-СРПСКИ РЈЕЧНИК ИНАЧИЦА (1994)	133
Ивић, Павле. АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС (1995)	139
ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА [у Републици Српској, 1996]	145
Бугарски, Ранко. ЈЕЗИЧКЕ РАЗЛИКЕ (1996)	149
Клајн, Иван. ЛЕКСИКА: ОДНОСИ МЕЂУ ВАРИЈАНТАМА (1996)	155
ОДЛУКА БР. 1 ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ (1998)	159
СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (1998)	163
У ОДБРАНУ ДОСТОЈАНСТВА СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ НАУКЕ (1998)	171
PLATFORMA ПОКРЕТА ЗА OBNOVU SRBISTIKE (1998)	177
МЕМОАР О ОЉУВАНЈУ И УНАПРЕЂЕЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, КЊИЖЕВНОСТИ И СРПСКЕ САБОРНОСТИ (1998)	185
Ђорић, Божо. АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ (1998)	193

Ивић, Павле. РАЗРЕШАВАЊЕ СРПСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА (1998)	203
Милосављевић, Петар. ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТСКОГ, ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА (1998)	209
Radovanović, Milorad. PLANIRANJE JEZIKA I JEZIČKA POLITIKA: PRINCIPI I TENDENCIJE: NA PRIMERU SRPSKO-HRVATSKE RELACIJE (1998)	223
Николић, Павле. КАКО ЈЕ ПРОШАО СРПСКИ ЈЕЗИК У ЗАЈЕДНИЦИ СА ХРВАТСКИМ ЈЕЗИКОМ (1999)	243
Милосављевић, Петар. О РАЗЛИКОВАЊУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (2000)	247
Поповић, Љубомир. МАРЦЕЛ КУШАР О РАЗЛИКАМА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (2000)	257
2 0 0 1 – 2 0 0 4	269
Брборић, Бранислав. ТРОЈЕЗИЧНОСТ ИЛИ ЈЕДНОЈЕЗИЧНОСТ (2001)	269
Медић, Миле. СУДБИНА ЈЕЗИКА СРБА У ХРВАТСКОЈ (2001)	283
Сузић, Ненад. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЈЕЗИК (2001)	297
Танасић, Срето. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КОМУНИКАТИВНО ЈЕДИНСТВО И УПАДЉИВА СИМБОЛИЧНА РАЗВЕДЕНОСТ (2001)	301
Popović, Ljubomir. NATIONAL IDEOLOGY AND THE CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE (2002)	311
Ђорић, Божо. ЛИНГВОАЛХЕМИЧАРИ (2003)	327
Ковачевић, Милош. ЈЕДАН ИЛИ ТРИ ЈЕЗИКА (2003)	337
Ковачевић, Милош. МАНИПУЛАЦИЈЕ О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ (2003)	347
Ковачевић, Милош. СРБИСТИКА И СТАТУС ТЗВ. БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА [2003]	369
Popović, Ljubomir. OD SRPSKOH RVATSKOG DO SRPSKOG (2003)	385
Šipka, Milan. JEZIK BOŠNJAKA, HRVATA, SRBA I CRNOGORACA – PROBLEM KLASIFIKACIJE I NOMINACIJE IDIOMA (2003)	411
Bugarski, Ranko. RESTANDARDIZACIJA SRPSKOH RVATSKOG U SVETLU SOCIOLINGVISTIČKE TEORIJE (2004)	439
Маројевић, Радмило. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ ИСТОРИЈСКИ И РЕГИОНАЛНО-КОНФЕНСИОНАЛНИ ВАРИЈЕТЕТИ (2004)	447
Popović, Ljubomir. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN (2004)	459
Поповић, Љубомир. МАРЕТИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (2004)	475
Sotirović, Vladislav B. HRVATSKO-SRPSKI SPOROVI OKO JEZIKA I PISMA U TROJEDNICI OD REVOLUCIJE 1848./1849. G. DO ZASEDANJA HRVATSKO-SLAVONSKOG SABORA 1861. G. (2004)	503
Tošović, Branko. DISOLUCIJSKE GODINE (1990–2004) SRPSKIH POGLEDA NA ODOSE IZMEĐU SRPSKOG, HRVATSKOG I BOŠNJAČKOG JEZIKA (2011)	525

<i>Извори – Izvori</i>	609
Tošović Branko – Wonisch Arno. DIE SERBISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/4	613
<i>Inhalt</i> (Садржај на њемачком/немачком језику – Sadržaj na nemačkom/njemačkom jeziku)	627
<i>Content</i> (Садржај на енглеском језику – Sadržaj na engleskom jeziku)	631
<i>Содержание</i> (Садржај на руском језику – Sadržaj na ruskom jeziku)	635

Predgovor

Četvrti tom „Srpskih pogleda“ jedan je od rezultata četvrte faze naučno-istraživačkog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac 2006–2010), koji je finansirao austrijski Fond za podršku naučno-istraživačkog rada (P 19158-G03). U ovoj završnoj fazi predstavljaju se nacionalni pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Do sada su objavljena tri toma SRPSKIH POGLEDA (2010, 2011), jedan tom HRVATSKIH POGLEDA (2010)¹ i jedan BOŠNJAČKIH POGLEDA (2009). Prva i druga knjiga SRPSKIH POGLEDA obuhvataju radove nastale u okviru projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, a treći tekstove objavljene u rasponu od dvjesto godina – od kraja XVIII do kraja XX vijeka. Ovaj tom donosi priloge pripremljene u periodu od 1990. do 2011.

Cilj zbornika je: **1.** predstaviti najvažnije, najtipičnije i najuticajnije poglede, **2.** prezentirati mišljenja autora koji su uticali ili ostavili pečat na kreiranje srpske pozicije o ovim pitanjima, **3.** ukazati na hronološki razvoj srpske misli o datoj problematici, **4.** dati na uvid najvažnija dokumenta iz ovog perioda. Publikacija je koncipirana sa željom da se maksimalno obuhvati i odslika širok i raznorodan spektar pogleda srpskih lingvista bez favorizovanja, zapostavljanja ili ignorisanja bilo kojih od njih. U tom cilju težilo se da što više autora bude zastupljeno.

Zbog ograničenosti prostorom i teškoća u nalaženju/dobijanju tekstova nije bilo moguće objaviti sve relevantne radove, iako neki neuvršteni prilozi kvalitetom, analizom i rezultatima zaslužuje da se uključe u ovu publikaciju. Polemike između pojedinih srpskih autora svakako su važne, ali su izostavljene zbog toga što je trebalo dati prostora i jednoj u drugoj strani (bilo je i više reagovanja, od kojih su pojedina vrijeđala dostojanstvo suprotne strane, bila pamphletski orijentisana i/li na nedostojno kulturnom nivou). Stoga je ovaj zbornik više ilustracija najznačajnijih pogleda srpskih lingvista u protekle dvije decenije, nego iscrpna i sveobuhvatna prezentacija. Nadamo se da ćemo u narednom izdanju imati priliku da spisak autora i radova proširimo te u njega uvrstimo one koji nismo mogli ovog puta uključiti.

Zbornik obuhvata 28 radova² čiji su autori (22): Branislav Brborić, Ranko Bugarski³, Tihomir Burzanović, Jovan Ćirilov, Božo Ćorić, Pavle Ivić, Srđan

¹ U toku je priprema drugog toma HRVATSKIH POGLEDA.

² Što sa kolektivnim dokumentima iznosi 36 priloga.

³ Ranko Bugarski je dao saglasnost za preštampanje svojih radova poštujući okvire edicije, iako lično smatra da se nauka ne može dijeliti po etničkom kriterijumu

Janković, Ivan Klajn, Miloš Kovačević, Mile Medić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Milivoje Minović, Pavle Nikolić, Ljubomir Popović, Milorad Radovanović, Vladislav B. Sotirović, Nenad Suzić, Milan Šipka, Sreto Tanasić, Miljan M. Todorović, Branko Tošović.⁴

Rad na zborniku započet je krajem 2009. godine kada je 87 srpskih autora dobilo elektronskom poštom poziv i molbu da pošalju već objavljene radove ili pripreme nove. Pored autora iz ovog zbornika, molba je upućena onima za koje se pretpostavljalo da mogu imati/pripremiti neki prilog (Milan Ajdžanović, Jovan Ajduković, Milivoj Alanović, Ivana Antonić, Biljana Babić, Isidora Bjelaković, Vera Bojić, Draga Bojović, Dijana Crnjak, Rade Dacić, Rajna Dragičević, Jasmina Dražić, Gordana Drinić, Rajka Glušica, Biljana Golubović, Darinka Gortan Premk, Jasmina Grković-Major, Goran Injac, Miloš Jevtić, Jelica Jakanović-Mihajlov, Miodrag Jovanović, Vesna Jovanović, Duška Klikovac, Aleksandar Kupusinac, Dragomir Kozomara, Mijana Kuburić-Macura, Sofija J. Mičić, Maja Marković, Aleksandar Milanović, Draga Mršević-Radović, Marina Nikolić, Miroslav Nikolić, Vidan Nikolić, Branislav Ostojić, Đorđe Otašević, Darko Pekar, Predrag Piper, Mato Pižurica, Vesna Polovina, Milorad Pupovac, Milica Tešić-Radović, Zorica Radulović, Stanimir Rakić, Vladislava Ružić, Dijana Savić-Crnjak, Svenka Savić, Milan Sečujski, Milan Stakić, Živojin Stanojčić, Strahinja Stepanov, Rada Stijović, Jelica Stojanović, Ljiljana Subotić, Mihailo Šćepanović, Darko Tanasković, Milan Tasić, Miodarka Tepavčević, Vera Vasić, Slavica Vasiljević Ilić, Jelena Vojnović, Dojčil Vojvodić, Dušanka Vuković). Nekima, nažalost, nismo mogli uputiti pismeni poziv, jer nismo imali njihov e-mail, ali smo na drugi način pokušali da im prenesemo našu želju (Drago Ćupić, Nevenka Gošić, Milka Ivić, Mirjana Popović, Aleksandar Mladenović, Bogdan Terzić, Slavko Vukomanović i dr.). Pozive nisu dobili jedino oni

nego samo po naučnom pristupu, pa tako ne prihvata postojanje pogleda koji bi se automatski skupno klasifikovali kao srpski, hrvatski ili bošnjački zavisno od nacionalnosti autora. U skladu s tim principom, a i sa činjeničnim stanjem stvari, on smatra da neki od „hrvatskih“ ili „bosnjačkih“ pogleda mogu biti bliži njegovima od nekih drugih „srpskih“ pogleda.

⁴ Svi autori dali su saglasnost za objavljivanje radova, izuzev onih sa kojima nismo mogli uspostaviti pismeni kontakt. Potvrđan odgovor nismo dobili od Predraga Pipera za njegov tekst О ПРИРОДИ ГРАМАТИЧКИХ РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (In: Малџијева, Вера; Тополињска, Зузана; Ђукановић, Маја; Пипер, Предраг. *Јужнословенски језици. Граматичке структуре и функције* / У редакцији Предрага Пипера. – Београд: Београдска књига. – С. 537–552). Он је своје разлоге овако образложио: „Поштоване колеге, Захваљујем за позив да објавим прилог који вас интересује у зборнику који припремате. Радо бих се том позиву одазвао, али не бих желео да то буде само прештампавање већ објављеног рада, а у због других хитних обавеза не бих могао да му се вратим те се тих обавеза не ослободим. Желим вам успеха у том издавачком подухвату. Срдачан поздрав, П. Пипер“ (18. 11. 2011).

(vrlo rijetki) koji su nas na početku Projekta pismeno ili na drugi način obavijestili da u njemu ne žele učestvovati. Dakle 124 srpskih autora imali su mogućnost da pošalju već objavljene radove ili da pripreme nove. Iz ovakvog širokog spiska vidi se nastojanje da se u zborniku predstave svi značajniji pogledi srpskih lingvista, filologa, publicista i dr.

U ovoj publikaciji su objavljeni i najvažniji dokumenti iz datoga perioda: STAV SANU O JEZIKU (1990), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA (Republike Srbije 1991, 1993, 1994, 2005, 2010), ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА (Republike Srbije 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), ODLUKA BR. 2 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O SRPSKOM JEZIKU (1998), PROGLAS JEZIČKE TRIBINE UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE (2011).

Tekstovi se daju hronološki (po godinama objavljivanja). Ako je u istoj godini bilo više radova, na prvo mjesto dolaze dokumenti a slijede tekstovi po abecednom/azbučnom redu autorâ.

Radovi se objavljuju na onom pismu na kome su prvi put štampani ili poslati za ovaj zbornik.

Prilozi su unificirani prema standardu koji je korišten za izradu zbornika iz prve, druge i treće faze projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“.

Unifikacije je izvršena na sljedeći način. **a)** Svi primjeri (leksički, oblikovni i rečenični) daju se u kurzivu. Na isti način izdvojene se riječi koje slijede iza glagolskih oblika *zove se*, *naziva se*, *imenuje se*, imenica *riječ*, *leksema*, *termin*, *odrednica*, *oblik* i sl. **b)** Pojmovi se ističu masnim ili spacioniranim slovima. **c)** Nazivi dokumenata markiraju se kapitalnim slovima (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR i sl.), kao i naslovi knjiga i periodičnih izdanja. **d)** Glasovi, foneme, morfeme i afiksi pišu se masnim slovima. **e)** Iza prezimena autora slijedi u kvadratnim zagradama godina rođenja (za umrle i godina smrti). **f)** Ispod naslova teksta dolazi (u kvadratnim zagradama) informacija o godini kada je rad prvi put objavljen. **g)** Na kraju priloga navode se kompletni bibliografski podaci. **h)** Citat u formi bloka daje se samo ako se sastoji od najmanje dviju rečenica. Ukoliko kao izvor služi tekst sa sekundarnim datumom, piše se (1) godina kada je on prvi put objavljen i (2) godina kada je ponovo štampan.

Uredničke napomene nalaze se u fusnoti (obično na latinici da bi se lakše razlikovale od teksta originala, koji je najčešće na ćirilici) i označavaju zvjezdicom (*). Ako je u originalu korišćen taj znak, on je pretvoren u brojku fusnote. Urednička skraćivanja obilježena su tačkama u uglastim zagradama: [...].

Spiskovi literature samo su djelimično unificirani, jer je potpuno ujednačavanje zahtijevalo u mnogim slučajevima radikalni zahvat.

Otklonjene su očigledne greške bez bilo kakvog mijenjanja sadržaja.

Branko Tošović
Arno Wonisch

Vorwort

Vorliegender vierter Band der „Serbischen Sichtweisen“ stellt ein Ergebnis der vierten Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz, 2006–2010) dar, das seitens des Wissenschaftsfonds FWF (unter der Nr. P 19158-G03) seine Finanzierung erfuhr. In der abschließenden Editionsphase dieses Projektes werden nun nationale Sichtweisen auf die Verhältnisse zwischen den genannten Sprachen vorgelegt. Bislang kam es zur Veröffentlichung von drei Bänden der SERBISCHEN (2010, 2011) und je eines Bandes zu den KROATISCHEN¹ (2010) und BOSNIAKISCHEN SICHTWEISEN. Der erste und der zweite Band der SERBISCHEN SICHTWEISEN umfassen Arbeiten, die im Rahmen des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ entstanden, während der dritte Band Texte beinhaltet, die in einem Zeitraum von 200 Jahren – zwischen dem Ende des 18. und dem Ende des 20. Jahrhunderts – verfasst wurden. Der Band, den Sie in den Händen halten, enthält Aufsätze, die von 1990 bis 2011 entstanden sind.

Die Ziele dieses Sammelbandes lassen sich wie folgt beschreiben: **1.** Darlegung der wichtigsten, typischsten und einflussreichsten Sichtweisen, **2.** Präsentation der Meinungen all jener AutorInnen, die mit ihren Arbeiten Einfluss auf die Herausbildung der serbischen Haltung in dieser Frage nahmen und diese nachhaltig prägten, **3.** Darstellung eines chronologischen Überblicks über die Entwicklung der serbischen Sichtweisen und **4.** Veröffentlichung der wichtigsten Dokumente aus dieser Periode. Die Publikation versucht dem Ziel gerecht zu werden, das überaus breite und heterogene Spektrum der Blickwinkel serbischer LinguistInnen möglichst umfassend abzubilden, wobei keine Sichtweise favorisiert, marginalisiert oder gar ignoriert werden soll.

Angesichts des beschränkten Platzes und der Schwierigkeit, an manche Arbeiten zu gelangen, können nicht alle Texte zu diesem Thema abgedruckt werden, obwohl es sich ein Teil der nichtberücksichtigten Analysen auf Grund von deren Qualität und Ergebnissen verdient hätte, hier veröffentlicht zu werden. Deshalb soll vorliegende Publikation auch eher als Illustration der wesentlichsten Sichtweisen serbischer LinguistInnen innerhalb von zwei Jahrhunderten angesehen werden, denn als allumfassende Präsentation der Meinungen und Positionen. Es bleibt zu hoffen, dass in der Folgeausgabe dieses Sammelbandes die fehlenden Arbeiten berücksichtigt und in diese Publikation aufgenommen werden können.

¹ Ein zweiter Band zu den KROATISCHEN SICHTWEISEN befindet sich in Vorbereitung.

Dieser, nunmehr vierte Sammelband zu serbischen Sichtweisen behandelt den Zeitraum von 1990 bis 2004 und enthält 28 Arbeiten² folgender 22 Autoren: Branislav Brborić, Ranko Bugarski³, Tihomir Burzanović, Jovan Ćirilov, Božo Ćorac, Pavle Ivić, Srđan Janković, Ivan Klajn, Miloš Kovačević, Mile Medić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Milivoje Minović, Pavle Nikolić, Ljubomir Popović, Milorad Radovanović, Vladislav B. Sotirović, Nenad Suzić, Milan Šipka, Sreto Tanasić, Miljan M. Todorović und Branko Tošović⁴.

Die Arbeiten an diesem Sammelband wurden Ende des Jahres 2009 aufgenommen, als an 87 Personen die schriftliche Bitte erging, den Herausgebern bereits veröffentlichte Arbeiten zukommen zu lassen oder – auf Wunsch – auch neue zu verfassen. Neben den oben erwähnten Personen erging dieser Aufruf an folgende LinguistInnen: Milan Ajdžanović, Jovan Ajduković, Milivoj Alantović, Ivana Antonić, Biljana Babić, Isidora Bjelaković, Vera Bojić, Draga Bojović, Dijana Crnjak, Rade Dacić, Rajna Dragičević, Jasmina Dražić, Gordana Drinić, Rajka Glušica, Biljana Golubović, Darinka Gortan Premk, Jasmina Grković-Major, Goran Injac, Miloš Jevtić, Jelica Jokanović-Mihajlov, Miodrag Jovanović, Vesna Jovanović, Duška Klikovac, Aleksandar Kupusinac, Dragomir Kozomara, Mijana Kuburić-Macura, Sofija J. Mičić, Maja Marković, Aleksandar Milanović, Draga Mršević-Radović, Marina Nikolić, Miroslav Nikolić, Vidan Nikolić, Branislav Ostojić, Đorđe Otašević, Darko Pekar, Predrag Piper, Mato Pižurica, Vesna Polovina, Milorad Pupovac, Milica Tešić-Radović, Zorica Radulović, Stanimir Rakić, Vladislava Ružić, Dijana Savić-Crnjak, Svenka Savić, Milan Sečujski, Milan Stakić, Živojin Stanojčić, Strahinja Stepanov, Rada Sti-

² Gemeinsam mit den Dokumenten sind es insgesamt 36 Beiträge.

³ Ranko Bugarski erteilte die Genehmigung zum Abdruck seiner Arbeiten im Rahmen der vorliegenden Edition, obwohl er persönlich die Meinung vertritt, dass Wissenschaft nicht nach ethnischen Gesichtspunkten, sondern nur nach wissenschaftlichem Herangehen gegliedert werden kann, sodass er ein Vorliegen automatisch klassifizierbarer und primär national definierter Sichtweisen als nicht zulässig erachtet. Im Einklang mit diesem Prinzip und auch bedingt durch den tatsächlichen Sachverhalt meint er, dass einige der „kroatischen“ und „bosniakischen“ Sichtweisen seinen eigenen näher stehen können als manche der „serbischen“.

⁴ Von allen Autoren wurde eine schriftliche Einverständniserklärung zum Abdruck der im Inhaltsverzeichnis angeführten Arbeiten eingeholt; mit einigen Kolleginnen und Kollegen, deren Beiträge zur Veröffentlichung vorgesehen waren, konnte kein Kontakt aufgenommen werden. Keine Genehmigung zum Abdruck erging einzig von Seiten von Predrag Piper für den Beitrag О ПРИРОДИ ГРАМАТИЧКИХ РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА (In: Малџијева, Вера; Тополињска, Зузана; Ђукановић, Маја; Пипер, Предраг. *Јужнословенски језици. Граматичке структуре и функције* / У редакцији Предрага Пипера. – Београд: Београдска књига. – С. 537–552), wobei er dies unter anderem damit begründete, dass er keine „erneute Publikation eines bereits veröffentlichten Beitrages“ wünsche.

jović, Jelica Stojanović, Ljiljana Subotić, Mihailo Šćepanović, Darko Tanasković, Milan Tasić, Miodarka Tepavčević, Vera Vasić, Slavica Vasiljević Ilić, Jelena Vojnović, Dojčil Vojvodić und Dušanka Vuković. Auf Grund des Fehlens von E-Mail-Adressen konnte die Bitte der Herausgeber an einige Kolleginnen und Kollegen (Drago Ćupić, Nevenka Gošić, Milka Ivić, Mirjana Popović, Aleksandar Mladenović, Bogdan Terzić und Slavko Vukomanović) nur indirekt übermittelt werden. Keine Einladung zur Mitarbeit wurde nur gegenüber denjenigen (wenigen) Personen ausgesprochen, die zu Beginn des Projektes schriftlich oder in einer anderen Form zu verstehen gaben, dass sie an einer Mitarbeit kein Interesse hätten. Auf diese Weise hatten letztendlich 124 serbische Linguistinnen und Linguisten die Möglichkeit, bereits veröffentlichte Arbeiten zuzusenden oder neue zu verfassen. Anhand dieser großen Zahl möge man das Bemühen erkennen, in diesem Sammelband die wichtigsten Sichtweisen serbischer LinguistInnen, PhilologInnen, PublizistInnen u. a. abzdrukken. Sollte es dennoch zu Versäumnissen gekommen sein und einige AutorInnen keinen Platz in diesem Band gefunden haben, möchten wir uns aufrichtig entschuldigen (und gleichzeitig versuchen, dieses Versäumnis in Folgepublikationen zu beheben).

Aufnahme in dieses Buch fanden auch die wichtigsten Dokumente aus dem behandelten Zeitraum: STAV SANU O JEZIKU (1990), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA (Republike Srbije 1991, 1993, 1994), ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА (Republike Srbije 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), ODLUKA BR. 2 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O SRPSKOM JEZIKU (1998).

Die Texte werden in dem Alphabet abgedruckt, in dem sie das erste Mal veröffentlicht wurden oder für die vorliegende Publikation zugesandt wurden.

Die Arbeiten sind chronologisch angeordnet (nach ihrem Erscheinungsjahr). Stammen mehrere Texte aus einem Jahr, stehen an erster Stelle die Dokumente, an die sich die Beiträge in alphabetischer Abfolge der Familiennamen anschließen.

Die Arbeiten wurden gemäß demjenigen Standard vereinheitlicht, der bereits bei der Erstellung der Sammelbände aus der ersten, zweiten und dritten Phase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ zur Anwendung kam. Die Vereinheitlichung wurde dabei nach folgenden Kriterien vorgenommen: **a)** Jedes Beispiel erscheint kursiv. **b)** Begriffe werden in fetter oder gesperrter Schrift hervorgehoben. **c)** Dokumentennamen werden mit Kapitälchen geschrieben (BEČKI DOGOVOR, NOVOSADSKI DOGOVOR u. a.), ebenso wie auch Titel von Büchern und Periodika. **d)** Laute, Phoneme, Morpheme und Affixe erscheinen fett. **e)** Nach den Familiennamen verstorbener AutorInnen wird auf das Ge-

burts- und Sterbedatum verwiesen. Nach den Namen lebender AutorInnen ergeht die Angabe des Geburtsjahres. **f)** Unter dem Titel der Arbeit findet sich (in eckigen Klammern) der Hinweis auf die erstmalige Veröffentlichung. **g)** Die vollständigen bibliographischen Angaben stehen am Ende jedes Textes. **h)** Eine Hervorhebung durch Einrückung erfolgt dann, wenn ein Textzitat aus mehr als zwei Sätzen besteht.

Wenn als Quelle ein Text mit sekundärem Datum dient, wird (1) auf das Jahr der Erstausgabe und (2) auf das Jahr der erneuten Veröffentlichung verwiesen. Anmerkungen der Herausgeber ergehen in einer mit Sternsymbol (*) gekennzeichneten Fußnote. Wurde dieses Symbol auch im Original verwendet, wird es in ein Fußnotenzeichen umgewandelt. Die Literaturverzeichnisse wurden nur zum Teil vereinheitlicht, weil eine gänzliche Unifizierung in vielen Fällen radikale Eingriffe erforderlich gemacht hätte.

Abkürzungen seitens der Herausgeber werden mit drei Punkten in eckiger Klammer [...] getätigt. Offensichtliche Fehler wurden richtiggestellt, ohne dabei den Inhalt zu verändern.

Branko Tošović
Arno Wonisch

Period 1990–2000

Став САНУ о језику (уз расправу о језичким одредбама у уставу СР Хрватске) [1990]

Поводом расправе о одредби УСТАВА СР ХРВАТСКЕ која Србима у Хрватској негира основна људска права одређујући да је у Хрватској у јавној употреби само „хрватски књижевни језик“, Српска академија наука и уметности формулисала је своја начелна становишта о правима делова југословенских народа који чине мањи део становништва у републици у којој живе. Академија констатује да се тим огранцима народа морају признати права на слободну употребу свог језика и његових изражајних средстава и да им се не може наметати национално име језика већинског народа.

Поводом измена и допуна Устава СР Хрватске, а које се односе на језик, на иницијативу Одељења за језик и књижевност САНУ, на Скупштини САНУ 25. V 1989. усвојено је следеће саопштење:

У време када се о језику српском или хрватском и о његовом имену у неким нашим срединама поново воде живе расправе, па и огорчене полемике, и када се настоји да се одређена гледања на та питања законским и уставним одлукама озваниче и устале на дуги рок, а можда и трајно, Српска академија наука и уметности сматра својом дужношћу о коју не сме да се оглуши да у тој преважној ствари обзнани своја становишта. Та су становишта следећа:

1. Право свакога човека на свој језик и његову слободну употребу и на своје писмо једно је од основних људских права. У Југославији је на истински демократски начин то право зајемчено свим њеним народима, а исто тако и народностима, односно деловима народа чија је већина у некој другој држави. То право се на једнак начин мора зајемчити и оним деловима југословенских народа који представљају мањи део у републици у којој живе.

2. И тим деловима југословенских народа, односно народним огранцима, мора се осигурати могућност да слободно употребљавају језик својих сународника и других истојезичких народа у свем богатству и разноликости његовог књижевног израза, као и могућност слободног избора његових књижевно признатих изражајних средстава. Као што југословенски Албанци, Мађари, Италијани и друге народности слободно употребљавају онакав

језик какав и њихови сународници у другим државама, такво право се мора осигурати и Србима у СР Хрватској и Хрватима у СР Србији и свим осталим мањинским огранцима у односу на њихове сународнике у другим републикама, као и на друге истојезичке народе. Ни правне норме ни интервенције језичких редактора или наставника не смеју ничим ограничавати то право.

3. У школи и просвети право ученика и свих других на свој језик значи и обавезу друштва да им се у настави и у школским и општеобразовним приручницима пружају научна и стручна обавештења о битним одликама и изражајним средствима језика њихових сународника и других истојезичких народа, а исто тако да буду обавештени о свом праву на слободан избор и употребу тих изражајних средстава.

4. Као заједничко културно средство и тековина, наш је језик познат у свету и светској науци под двочланим именом, чије су саставнице „српски“ и „хрватски“, а то је сагласно с просторним досегом и с традиционалним основама нашег књижевног језика. Његово двочлано име преовлађује и на нашем језичком простору, као и уопште у Југославији. Не би се смело нигде на нашем језичком простору оспоравати право људи да свој језик називају двочланим именом — *српскохрватски*, *хрватски* или *српски*, или пак са обрнутим редоследом саставница (*хрватскосрпски*, *српски* или *хрватски*). Поготово се нико не може обавезати да свој језик назива једночланим именом другог народа: Срби — *хрватским* или Хрвати — *српским*. Такво намећање представљало би кршење основних људских права и било би стварање услова за асимилацију и прекрштавање једнога народа од стране другог.

Ова начела незаобилазни су део основних људских права, и њих би морала поштовати како уставна и друга правна регулатива тако и практична језичка политика. Без њиховог пуног и доследног поштовања немогуће је градити и одржавати демократско друштво и чувати и неговати језик као заједничко добро, не претварајући га у извор трвења и средство злоупотребе.

Становиште САНУ биће достављено Сабору СР Хрватске.

The Attitude of the Serbian Academy of Science and Arts towards Language
(Discussion about the Article on Language in the Constitution of Croatia)

On the basis of the discussion about the article on language in the Croatian Constitution stating that only „Croatian standard language“ is to be used in Croatia and thereby denying the elementary human rights of Serbs in Croatia, the Serbian Academy of Science and Arts have issued their viewpoint on the rights of the Yugoslav nations representing minority in the republic they reside. The Academy claim that these nations are to be given the right of the free usage of their languages and that the name „*Croatian standard language*“ is not to be forced upon them.

Stav SANU 1990: СТАВ САНУ О ЈЕЗИКУ (УЗ РАСПРАВУ О ЈЕЗИЧКИМ ОДРЕДБАМА У УСТАВУ СР ХРВАТСКЕ). — In: *Наш језик*. — Београд. — Књ. XVIII (нова серија). — Св. 4–5. — С. 197–199.

Закон о службеној употреби језика и писма
[у Републици Србији, 1991–2010]

I. Основне одредбе

Члан 1.

У Републици Србији у службеној је употреби српски језик.

У Републици Србији у службеној је употреби ћирилично писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом.

На подручјима Републике Србије на којима живе припадници националних мањина у службеној употреби су, истовремено са српским језиком и језици и писма националних мањина, на начин утврђен овим законом.

Члан 2.

Службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се употреба језика и писама у раду: државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина (у даљем тексту: органи), установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења (у даљем тексту: организације које врше јавна овлашћења).

Службеном употребом језика и писама, у смислу овог закона, сматра се и употреба језика и писама у раду јавних предузећа и јавних служби, као и у раду других организација кад врше послове утврђене овим законом.

Члан 3.

Службеном употребом језика и писама сматра се нарочито употреба језика и писама у:

- 1) усменом и писменом општењу органа и организација међусобно, као и са странкама, односно грађанима;
- 2) вођењу поступка за остваривање и заштиту права, дужности и одговорности грађана;
- 3) вођењу прописаних евиденција од стране општинских органа и организација које врше јавна овлашћења на територији општине (у даљем тексту: евиденције);
- 4) издавању јавних исправа, као и других исправа које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана;
- 5) остваривању права, дужности и одговорности радника из рада или по основу рада.

Службеном употребом језика и писама сматра се и употреба језика и писама при: исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању

јавних позива, обавештења и упозорења за јавност, као и при исписивању других јавних натписа.

Члан 4.

Орган, организација и други субјект може свој назив, фирму или други јавни натпис да испише, поред ћириличног и латиничким писмом.

У фирми предузећа, установе и другог правног лица, односно радње или другог облика обављања делатности део који се користи као знак може се исписивати само латиничким писмом.

Члан 5.

Саобраћајни знаци и путни правци на међународним и магистралним путевима, називи места и други географски називи исписују се ћириличким и латиничким писмом.

Саобраћајни знаци и путни правци на другим путевима, називи улица и тргова и други јавни натписи могу се, поред ћириличног, исписивати и латиничким писмом.

Члан 6.

Свако има право да у поступку пред органом, односно организацијом која у вршењу јавних овлашћења решава о његовом праву и дужности употребава свој језик и да се у том поступку упознаје са чињеницама на свом језику.

Члан 7.

У службеној употреби текст на језицима и писмима националних мањина (у даљем тексту: језици националних мањина) исписује се после текста на српском језику испод или десно од њега, истим обликом и величином слова.

Ако је више језика националних мањина у службеној употреби, текст на тим језицима исписује се после српског језика по азбучном реду.

II. Службена употреба латиничког писма

Члан 8.

– брисан –

Члан 9.

– брисан –

Члан 10.

Кад се, у складу са одредбама овог закона текст исписује и латиничким писмом, текст на латиничком писму исписује се после текста на ћириличком писму, испод или десно од њега.

III. Службена употреба језика и писама националних мањина

Члан 11.

На територији јединице локалне самоуправе где традиционално живе припадници националних мањина, њихов језик и писмо може бити у равноправној службеној употреби.

Јединица локалне самоуправе ће обавезно својим статутом увести у равноправну службену употребу језик и писмо националних мањина уколико проценат припадника те националне мањине у укупном броју становника на њеној територији достиже 15% према резултатима последњег пописа становништва.

Службена употреба језика националних мањина из става 1. овог члана подразумева нарочито: коришћење језика националних мањина у управном и судском поступку и вођење управног поступка и судског поступка на језику националне мањине; употребу језика националне мањине у комуникацији органа са јавним овлашћењима са грађанима; издавање јавних исправа и вођење службених евиденција и збирки личних података на језицима националних мањина и прихватање тих исправа на тим језицима као пуноважних; употребу језика националних мањина на гласачким листићима и бирачком материјалу; употребу језика националних мањина у раду представничких тела.

На територијама из става 2. овог члана, имена органа који врше јавна овлашћења, називи јединица локалне самоуправе, насељених места, тргова и улица и други топоними исписују се и на језику дотичне националне мањине, према њеној традицији и правопису.

Језици националних мањина који су у службеној употреби у раду органа аутономне покрајине утврђују се њеним статутом.

Закони и прописи се објављују и на језицима националних мањина, у складу са посебним законом.

Припадници националних мањина чији број у укупном становништву Републике Србије достиже најмање 2% према последњем попису становништва могу се обратити републичким органима на свом језику и имају право да добију одговор на том језику.

Припадници националних мањина чији број у укупном становништву Републике Србије не достиже 2% према последњем попису становништва могу се обратити републичким органима на свом језику и имају право да добију одговор на том језику преко јединице локалне самоуправе у којој је језик те националне мањине у службеној употреби, при чему јединица локалне самоуправе обезбеђује преводчење и сноси трошкове преводчења дописа упућеног републичком органу и одговора тог органа.

Члан 12.

Првостепени управни, кривични, парнични или други поступак у коме се решава о правима и дужностима грађана води се на српском језику.

Поступак из става 1. овог члана може се водити и на језику националних мањина који је у службеној употреби у органу, односно у организацији која води поступак.

Ако је орган, односно организација која води поступак образована за више општина, поступак се може водити на језицима националних мањина који су у службеној употреби у општинама обухваћеним подручјем тог органа, односно организације и то за странке у поступку – припаднике националних мањина који имају пребивалиште у општини у којој је у службеној употреби језик националних мањина.

Кад у поступку учествује једна странка – припадник националних мањина, поступак се, на њен захтев, води на језику националних мањина који је у службеној употреби у органу, односно организацији која води поступак.

Кад у поступку учествује више странака чији језици нису исти, поступак се води на једном од језика који су у службеној употреби у органу, односно организацији која води поступак о коме се стране споразумеју.

Ако се странке не споразумеју о томе на ком ће се језику водити поступак, језик поступка одређује орган, односно организација пред којом се води поступак, осим ако једна од странака захтева да се поступак води на српском језику, у ком случају ће се поступак водити на том језику.

Члан 13.

Утврђивање језика на коме ће се водити поступак је претходно питање о коме, у складу са одредбама овог закона, одлучује лице које води поступак.

Службено лице које води поступак дужно је да упозна странку који су језици у службеној употреби на подручју органа, односно организације пред којом се води поступак и да затражи од странке да се изјасни на ком ће се језику водити поступак.

Док се не утврди језик поступка, службено лице води поступак на српском језику.

Начин утврђивања језика поступка и утврђен језик поступка назначује се у записнику.

Члан 14.

Записник и одлуке у првостепеном поступку и у вези с тим поступком израђују се, као аутентични текстови, на српском језику и на језику националних мањина, ако је на језику националних мањина вођен поступак.

Странка у поступку чији језик није утврђен као језик поступка има права утврђена у чл. 16. и 17. овог закона.

Члан 15.

Другостепени поступак води се на српском језику, а странке у поступку имају права утврђена у чл. 16. и 17. овог закона.

Другостепено решење, одлуку, записник, поднеске, исправе и друга писмена у другостепеном поступку и у вези с другостепеним поступком преводи првостепени орган или организација на језик, односно језике на којима је вођен првостепени поступак.

Члан 16.

На подручјима на којима језици националних мањина нису у службеној употреби, органи, односно организације који воде поступак дужни су да припадницима националних мањина који код њих остварују своја права и обавезе обезбеде:

- 1) да у поступку код ових органа и организација употребљавају свој језик и писмо;
- 2) да на свом језику подносе молбе, жалбе, тужбе, предлоге, представке и друге поднеске;
- 3) да им се на њихов захтев достављају на њиховом језику отправци решења, пресуда и других аката којима се решава о њиховим правима и обавезама, као и сведочанства, уверења, потврде и друга писмена.

Сматраће се да постоји захтев из тачке 3. става 1. овог члана и ако је поднесак поднет на језику националне мањине.

Члан 17.

Изјаве странака, сведока, вештака и других лица која учествују у поступку на подручјима у којима није у службеној употреби језик националне мањине дате на језику националне мањине уносе се у записник на српском језику. На захтев припадника националних мањина, који је учесник у поступку, записник или поједини његови делови превешће се на језик националних мањина.

Изјаве лица из става 1. овог члана, дате на српском језику, преводе се на језик националних мањина ако захтева припадник националне мањине који је учесник у поступку.

Поступак се води уз помоћ тумача ако службено лице које води поступак не познаје у довољној мери језик националних мањина.

Трошкове превођења сноси орган, односно организација код које се води поступак.

Одредбе члана 16. и ст. 1–4. овог члана сходно се примењују и у поступку код Уставног суда.

Члан 18.

На подручјима на којима су у службеној употреби и језици националних мањина, сведочанства о стеченом образовању, кад је настава извођена на језику националних мањина друге јавне исправе, као и друге исправе које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана, на захтев припадника те националне мањине, издају се и на његовом језику.

На подручјима на којима су у службеној употреби и језици националних мањина, евиденције из члана 3. тачка 3. овог закона воде се и на тим језицима.

Обрасци јавних исправа, као и обрасци евиденција за потребе подручја на којима су у службеној употреби језици националних мањина, штампају се двојезично, на српском и на језику сваке националних мањина чији је језик у службеној употреби.

Члан 18а

Припадници националне мањине имају право на слободан избор и коришћење личног имена и имена своје деце, као и на уписивање ових личних имена у све јавне исправе, службене евиденције и збирке личних података према језику и правопису припадника националне мањине.

Право из става 1. овог члана не искључује паралелан упис имена и по српском правопису и писму.

Члан 19.

На подручјима на којима су у службеној употреби и језици националних мањина, називи места и други географски називи, називи улица и тргова, називи органа и организација, саобраћајни знаци, обавештења и упозорења за јавност и други јавни натписи исписују се и на језицима националних мањина.

Члан 20.

Фирма предузећа, установе и другог правног лица исписује се на српском језику и на језику националних мањина који је у службеној употреби у општини у којој је седиште тог субјекта.

Фирма се може исписати и на језику националних мањина, који је у службеној употреби у месту пословања субјекта из става 1. овог члана.

Правно лице из става 1. овог члана није дужно да исписује на српском језику, односно на језику националних мањина фирму или њен део који се користи као робни знак, без обзира на његово језичко порекло.

Одредбе ст. 1. до 3. овог члана, односе се и на радње, односно друге облике обављања делатности.

IV. Средства за спровођење овог закона

Члан 21.

Средства потребна за остваривање службене употребе језика и писама обезбеђују органи, односно организације у којима се остварују права и обавезе утврђени овим законом.

V. Надзор над спровођењем одредаба овог закона

Члан 22.

Надзор над спровођењем одредаба овог закона врше у оквиру свог делокруга министарства надлежна за послове у области управе, саобраћаја, урбанизма и стамбено-комуналних послова, просвете, културе и здравства.

VI. Казнене одредбе

Члан 23.

Новчаном казном од 20.000 до 1.000.000 динара казниће се за привредни преступ организација овлашћена за постављање саобраћајних знакова и назива места која поступи супротно члану 19. овог закона.

За привредни преступ из става 1. овог члана казниће се и одговорно лице у организацији из става 1. овог члана новчаном казном од 4.000 до 70.000 динара.

Члан 24.

Новчаном казном од 20.000 до 1.000.000 динара казниће се за привредни преступ предузеће, установа или друго правно лице које истакне, односно испише фирму противно одредбама члана 20. овог закона.

За привредни преступ из става 1. овог члана казниће се и одговорно лице у правном лицу новчаном казном од 4.000 до 70.000 динара.

Члан 25.

Новчаном казном од 10.000 до 250.000 динара казниће се за прекршај власник радње која нема својство правног лица ако испише, односно истакне фирму супротно одредби члана 20. овог закона.

Члан 26.

Новчаном казном од 1.000 до 25.000 динара казниће се за прекршај одговорно лице у органу, односно организацији која врши јавна овлашћења ако назив органа односно организације испише супротно одредбама члана 19. овог закона.

VII. Прелазне и завршне одредбе

Члан 27.

Називи места, улица, тргова, органа и организација, фирме и други јавни натписи, ускладиће се са овим законом, најкасније до краја 1992. године.

Члан 28.

Одредбе овог закона о вођењу евиденције, штампању образаца и издавању јавних исправа примењиваће се од 1. јануара 1992. године.

До почетка примене одредаба из става 1. овог члана примењиваће се прописи којима су ова питања уређена на дан ступања на снагу овог закона.

Члан 29.

Поступци из члана 12. овог закона започети пре ступања на снагу овог закона, кад је у питању језик поступка, окончаће се по прописима који су важили на дан ступања на снагу овог закона.

Члан 30.

Даном ступања на снагу овог закона престају да важе ЗАКОН О НАЧИНУ ОСТВАРИВАЊА ПРАВА ПРИПАДНИКА НАРОДНОСТИ НА УПОТРЕБУ СВОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА КОД РЕПУБЛИЧКИХ ОРГАНА („Службени гласник СРС“, број 14/71), ЗАКОН О ОЗНАЧАВАЊУ ФИРМЕ И НАЗИВА ОРГАНИЗАЦИЈА УДРУЖЕНОГ РАДА НА ЈЕЗИКУ НАРОДА И НАРОДНОСТИ („Службени гласник СРС“, број 5/78), ЗАКОН О НАЧИНУ ОБЕЗБЕЂИВАЊА РАВНОПРАВНОСТИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА НАРОДА И НАРОДНОСТИ У ОДРЕЂЕНИМ ОРГАНИМА, ОРГАНИЗАЦИЈАМА И ЗАЈЕДНИЦАМА („Службени лист САПВ“, број 29/77) и ЗАКОН О ОСТВАРИВАЊУ РАВНОПРАВНОСТИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА У САП КОСОВУ („Службени лист САПК“, број 48/77).

Члан 31.

Овај закон ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Србије“.

Zakon 1991, 1993, 1994, 2005, 2010: Закон о службеној употреби језика и писма. – In: Службени гласник РС. – Београд. – Бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05, 30/10.

Закон о службеној употреби језика и писама
[у Републици Српској, 1992]

Члан 1.

Назив језика у службеној употреби у Републици српског народа Босне и Херцеговине је српски језик.

Писмо у службеној употреби у Републици српског народа Босне и Херцеговине је ћирилично писмо, а латинично писмо се употребљава на начин утврђен овим законом.

Члан 2.

Под службеном употребом, у смислу овог закона, подразумејева се употреба језика и писама у:

- основним и средњим школама и високошколским установама,
- уџбеницима и школским обрасцима,
- средствима јавног информисања,
- државним органима,
- установама и јавним предузећима,
- називима, натписима и ознакама у јавној употреби.

Члан 3.

У наставним плановима и програмима за основне и средње школе и високошколске установе које образују наставнике назив матерњег језика је српски језик.

Члан 4.

Наставници у основним школама изводе наставу ијекавским књижевним изговором.

Наставници и ученици у средњим школама, као и наставници и студенти у високошколским установама имају право на избор језичког израза, у оквиру стандардно језичке норме српског језика.

Члан 5.

У настави свих предмета у прва три разреда основне школе обавезна је употреба и ћириличног и латиничног писама.

Члан 6.

Матичне књиге, евиденције и документације за ученике и студенте у основним и средњим школама и високошколским установама воде се ћириличним писмом.

Основна и средња школа и високошколска установа издају ћачке књижице, свједочанства, дипломе и друге јавне исправе на ћириличном писму, а изузетно по захтјеву родитеља или старатеља ученика, ученика и студената на латиничном писму.

Члан 7.

Предузеће и друго правно и физичко лице које обавља издавачку дјелатност обавезно је да штампа уџбенике за основне и средње школе ијекавским књижевним изговором.

Уџбеници за високошколске установе штампају се ијекавским књижевним изговором, на ћириличном писму, а могу се штампати и на латиничном писму.

Изворни текстови штампају се одговарајућим типом књижевног језичког израза.

Члан 8.

Јавно предузеће које обавља дјелатност јавног информисања и јавно гласило обавезно је да штампа новине, часописе, ревије и друге периодичне публикације, односно да емитује радио и телевизијски програм ијекавским књижевним изговором, уз уважавање термилолошких вишеструкости.

Ауторски текстови, директни преноси, интервјуи и други изворни текстови и програми штампају се, односно емитују одговарајућим типом књижевног језичког израза.

Новине, часописи, ревије и друге периодичне публикације штампају се на ћириличном писму, с тим што се, зависно од указане потребе, периодичне публикације могу штампати и на латиничном писму.

Члан 9.

Државни органи обавезни су да ијекавским књижевним изговором, на ћириличном писму:

- доносе и објављују законе, друге прописе и опште акте,
- доносе рјешења, издају јавне исправе и службене акте,
- израђују анализе, извјештаје и друге информативне материјале,
- издају гласила, билтене и друге службене публикације.

Ауторски и други изворни текстови у гласилима, билтенима и другим службеним публикацијама штампају се одговарајућим типом књижевног језичког израза.

Члан 10.

У општинама у којима у већем броју живе припадници народа чије је примарно писмо, у складу са традицијом тог народа, латинично:

- прописи и општи акти, анализе, извјештаји и други информативни материјали достављају се на разматрање надлежним органима на писму за које се изјасни одборник и члан тих органа,
- рјешења, јавне исправе и службени акти достављају се на оба писма, наизмјенично по календарским годинама, ако не постоји другачији захтјев странке,
- садржај печата, штамбиља, жига и меморандума исписује се на оба писма,
- садржај регистра и друге прописане евиденције исписује се на писму које је у употреби у текућој календарској години,
- гласници, билтени и друге службене публикације штампају се на оба писма, наизмјенично по бројевима.

Члан 11.

У општинама из претходног члана јавно предузеће које обавља дјелатност јавног информисања, јавно гласило чији је оснивач општина, јавно предузеће и јавна установа као и јавно гласило чији је оснивач физичко лице обавезно ја да штампа новине, часописе, ревије и друге периодичне публикације на оба писма, наизмјеничном употребом по страницама. У емитовању телевизијског програма наизмјенична употреба писма је дневна.

Члан 12.

Путни правци на магистралним путевима, називи насељених мјеста и други географски називи исписују се ћириличним и латиничним писмом.

Путни правци на регионалним и локалним путевима, називи улица и тргова, фирми и други јавни натписи могу се, поред ћириличног, исписивати и латиничним писмом.

Члан 13.

Надзор над провођењем одредаба овог закона врше надлежни органи управе овлашћени за надзор над законитошћу рада одговарајућих установа и предузећа.

Члан 14.

Одредба члана 8. овог закона сходно се примјењује на јавна гласила чији су оснивачи општине, јавна предузећа и јавне установе, као и на јавна гласила чији су оснивачи физичка лица.

Одредба члана 9. овог закона сходно се примјењује на установе и јавна предузећа.

Одредба члана 10. овог закона сходно се примјењује на установе и јавна предузећа у општинама у којима у већем броју живе припадници народа чије је примарно писмо, у складу са традицијом тог народа, латинично.

Рјешења, јавне исправе и службени акти, као и садржај регистра и друге прописане евиденције у државним органима у општинама из члана 10. овог закона почеће да се достављају, односно исписују ћириличним писмом од наредне календарске године.

Члан 15.

Овај закон ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику српског народа Босне и Херцеговине“.

Број: 02-31/92
28. фебруара 1992. године

Предсједник
Скупштине српског народа
Босне и Херцеговине,
мр Момчило Крајишник, с.р.

Zakon o jeziku i pismu Republike Srpske 1992: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА (1992). — In: СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК СРПСКОГ НАРОДАУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ. — Сарајево. — 9. маја 1992, број 1.

Бранислав Брборић
[1940–2005]

Стандардни језик и језички стандард

[1991]

Актуелне ретроспективе

1. Пре двадесетак година разговарао сам, у ширем друштву, с једним сплитским социологом који је, како се тада говорило, важио за човека југословенске оријентације, па ипак критички настројеног према владајућој идеологији и политици. Био сам скоро две деценије млађи од њега и с њиме сагласан у томе да (бивша СФР) Југославија има смисла и да би, упркос дубиозним околностима њеног настанка и чињеници да је била октроисана, њено очување могло бити корисно свим народима који је чине. Нисмо се слагали у језичком питању: он је био сумњичав према мојој тези да је „Југославија п р и р о д н а з а ј е д н и ц а”, јер две трећине њеног становништва имају исти стандардни језик, којим се на добровољној основи, кад је неопходно, служе и Словенци и Македонци те припадници бројних народности“.¹

¹ У земљи побрканих категорија под термином „народност“, од 1967, разумеване су и националне мањине, с матицама у најближем суседству, и етничке групе (нем. *Völkerschaften*), различитог, па и древног етничког порекла, какав је случај нпр. с Ромима, данас распршеним широм Европе. Националне мањине, па и једна етничка група – Русини, пре свега у Војводини, уживале су права и повластице изнад уобичајених европских стандарда. Арбанаси на Косову и Метохији били су, већ од те, 1967. године, почашћени аутономијом која је у неколико потоњих година прерасла у парадржаву, с овлашћењима равним свакој републици, изнад оних што су припадала централној Србији, која формално није била ни република ни аутономна покрајина, а с покрајинама је била само формално, али не и фактички, једна од шест република, федералних јединица СФРЈ. Мада је Устав СФРЈ био пун језичких и других „заштитних“ одредаба, савезне језичке политике није било, а савезна политика слабо се котирала и у другим сферама јавног живота. Устав бивше СФРЈ и с њиме неусклађени устави република и двеју покрајина, које су само формално биле уставу Србије, уопште нису примећивали „унутрашње мањине“, ни у општој ни у језичкој политици. Тако се могло догодити да „народности“ буду разлог за постојање двеју покрајина само у Србији па и разлог за „уздизање“ тих покрајина на ранг стварних

Сплитски социолог, као и многи тадашњи социолози и филозофи, имао је живу трансрепубличку и трансетничку комуникацију, није се превише разумевао у (социо)лингвистику а као да је много тога знао о зачепљености канала здраве, колегијалне комуникације међу лингвистима, нарочито на релацији Београд – Загреб, која је и пре и после Титове смрти добрано сведочила о дубљим друштвеним сукобима у СФРЈ. Уопште узев, потцењивао је интегративну вредност српско-хрватског језичког *з а ј е д н и ш т в а*, јер је боље од мене разумео у којој мери шкрипе полуге заједничког живота на његовим другим пољима. А можда је боље од мене и слутио да се нашој тада заједничкој држави ближи крај и да јој језичко заједништво не може много помоћи. Стварно језичко заједништво четирију од шест „признатих“ народа није могло помоћи да благостања и напретка буде у привреди, политици, култури и другде. Није могло помоћи ни 1941. године, када је број признатих нација био двоструко мањи, само три (*С р б и*, *Х р в а т и* и *С л о в е н ц и*), с два језика, *с р п с к о х р в а т с к и м* и *с л о в е н а - ч к и м*.

2. Премда по првобитном образовању англиста, у то сам време – непосредно након смрти Ј. Б. Тита (1980), првог и јединог вође ДФЈ/ФНРЈ/СФРЈ, тј. бивше Југославије, увек с удвојеним атрибутутом (демократско-федералним, федерално-народним и социјалистичко-федералним) – за собом имао петнаестак година интензивног упознавања са српскохрватском језичком и културном стварношћу, дијахронијском и синхронијском. Имао сам и невелик број објављених радова о тим темама. Примећивао сам да се наше народно и државно јединство (у идеолошкој равни „братство и јединство“) све више назива *заједништвом* (енг. еквивалент *togetherness*), па и *суживотом* (енг. *coexistence*), без одговарајућих израза у немачком и другим језицима. Добро сам разумевао у којем је смислу *српскохрватски језик* – називан још *хрватскосрпским*, *хрватским* и/или *српским*, те *босанскохерцеговачким стандарднојезичким изразом* – један стандарднојезички систем,

(кон)федералних јединица. У свему томе особито су лоше прошли Срби у БиХ и Хрватској, у којима је такође било разлога за покрајине, ништа мање него у Србији. Срба у Хрватској било је, 1945, више него „матичног народа“ у Црној Гори („разврстаног“ у Црногорце и Србе) и знатно више него Арбанаса у Србији, а уставна одредба о српском језику у Хрватској, утврђена четврт века касније (1972), 18 година у континуитету гласила је „хрватски књижевни језик“ (до 1990). Положај Муслимана и Хрвата у БиХ био је „олакшан“ коалицијом супротстављеном Србима, који су прве две деценије после Другог светског рата, будући да је њихово учешће у победничкоме партизанском покрету било неупоредиво веће, „уживали“ у БиХ привид партизанске супрематије, мада је тоталитаристички оквир система мало држао и до људских и до националних права. Све у свему, ко је био без етикете „народ“ или „народност“ и без „своје“ републике/покрајине — тај је могао доживети порицање сваког идентитета и интегритета, односно њиховог привида у задатом једнопартијском систему, с „плурализмом самоуправних интереса“.

један језик (a *single language / one language, eine Sprache*), у којем смислу и није јер је подоста в а р и ј а н т н о р а з у ђ е н, на чему се у Загребу много више инсистирало него у Београду, па и то у којем је смислу значајно шта се с тим језиком збива у Сарајеву. У тадашњој Црној Гори само се један човек највишег научног звања – стеченог у Загребу на једној литератолошкој теми – јављао, а и данас се јавља, с радикално сецесионистичким тезама о вишејезичности и стога с т а н д а р д н о г ј е з и к а, далеко од ма какве разложне (социо)лингвистике. Иначе, све друго у јавном животу Црне Горе било је (а и сада је) мање-више у складу са српском интегралистичком традицијом, мада разглобљеном природом друштвеног и државног поретка након 1945. године.

У то време сам већ сасвим добро докучивао како се догодило језичко јединство Срба и Хрвата, двају народа с прилично различитом културном традицијом, јер сам био ишчитао подебелу количину књига и текстова по часописима и новинама, старијих и (нај)новијих. Чудио сам се, на пример, понеким хрватским ауторима који су видели ј е д и н с т в о т з в. ј е з и к а д и ј а с и с т е м а (с три-четири наречја и с мноштвом дијалеката, поддијалеката и говора, понекад толико различитих да је споразумевање битно угрожено), али су оспоравали ј е д и н с т в о с т а н д а р д н о г ј е з и к а, мада је оно у комуникацији било понешто отежано само мноштвом терминолошких разлика у многим научним и стручним дисциплинама. И чудио сам се, поодавно, Михаилу Стевановићу, челном српском лингвисти треће четвртине XX века, како није видео „варијанте“ и зашто их је сводио на „неке лексичко-стилске разлике“ (Стевановић 1964: 195–226) кад их има на свим нивоима стандарднојезичке организације, односно структуре. Добро сам разумео и потребу за новијим појмом и називом *стандардни језик*, чији је смисао ваљано аргументован код Далибора Брозовића (Брозовић 1970).

3. Питао сам се и тада, још помало несигурно и бојажљиво, како се догодила стандарднојезичка конвергенција Срба и Хрвата, а није нпр. Чеха и Словака или Руса и Украјинаца. Знао сам, наравно, за три књиге из последње деценије 19. в. које су ту конвергенцију о з в а н и ч и л е (Броз 1892, Маретић 1899, Ивековић–Броз 1901). Биле су то књиге хрватских „вуковаца“ – све три настале после Берлинског конгреса и аустроугарског запоседања БиХ и одласка Турске с тог простора (1878) – чије је „странпутице“ много деценија касније ревидирао својевремени челни човек хрватске лингвистике Људевит Јонке (Јонке 1964). У тим се књигама, у настојању да се с т р а н п у т и ц е одрешило и уверљиво оспоре, огледало више хрватских језикословаца у наредних петнаестак година (нпр. Винце 1978, Брозовић 1978. и 1980, Катичић 1986 [1974, 1978]), али и књижевних исто-

ричара, односно литератолога (нпр. Педерин² 1977: 146), па и истакнутих политичара (нпр. Бакарић³ 1977: 337–338).

Спремајући се за скуп у Бечу, без икакве намере да се подсећам на Бечки књижевни договор (1850) двојице српских и петорице хрватских препородитеља, којима се придружио тада чувени словеначки филолог Франц Миклошич, о чему је у новије доба опсежније писао хрватски лингвиста

² Наводим један карактеристичан одломак из Педеринове књиге *ZAČINJAVCI, ŠTIOSI I PREGAOSI*: „Pitanje koje se sada nameće jest dugujemo li mi Hrvati uopće još nešto Karadžiću, kojega srpska nauka o književnosti prikazuje preporoditeljem ne samo srpskim nego i hrvatskim, učenjakom s kojim se ilirci pravo ne mogu ni mjeriti, ne uvažavajući pri tom ni doprinos crnogorske jezične i književne kulture XVIII. st. Oni koji su kod nas prihvatili to neumjereno divljenje Karadžiću učinili su to, kako se čini, najviše stoga što nisu poznavali nego su, dapače, omalovažavali književnu tradiciju vlastitog naroda i jezika. To je tim značajnije ako se zna da je sam Vuk Karadžić djelovao prije svega nacionalno, srpski.“ – Овај одломак узет је из Закључка изложеног на крају поглавља под насловом *Pojam jezičnog i književnog standarda bogoljubnog bogoslovca Stipana Margitića Jajčanina* (Pederin: 119–147). – Бојим се да уопште није проблем у српској науци о књижевности, него је Карацић (с Даничићем) хрватска наука „узела“ за препородитеља, односно за уобличитеља завршне фазе књижевнојезичког развоја у Хрвата, која је заправо успоставила јединство стандардног језика двају народа и притврдила „уклапање“ штокавских католика у хрватску нацију. Није баш логична Педеринова мисао да су Вукови обожаваоци међу Хрватима били истовремено и непознаваоци и омаловажаваоци „књижевне традиције властитог народа“. А што се тиче „дуга“, „одуживања“ или „раздуживања“, ни Карацић ни Даничић у своје време, а с њима ни озбиљна наука о језику и књижевности међу Србима, нису се, после 1945, трудили да Хрвате оптерећују неделикатним питањима, чак ни оне што се толико труде да Црногорце „заштите“ од народа чијем су језгру, по сведочењу најбољих међу њима, припадали од средњег века до револуције коју су извеле Коминтерна и КПЈ, њена главна филијала на Балканском полуострву. Ко све то није сазнао или спознао, није пажљиво прочитао ни оно што су говорили и писали хрватски вуковци, нити пак много тога што су писали други после њих – и у Хрватској и у Србији. Или је прочитао, али културноисторијске чињенице у политичким борбама мало кога занимају.

³ Више сам пута у својим текстовима цитирао чувену Бакарићеву реченицу: „Сви ми смо знали да Црногорци говоре српски, међутим, показује се да говоре црногорски“ (Bakarić 1978 [1977]: 337–338). У истом контексту Бакарић је споменуо и „босански језик“, којем се наводно прибегло кад се видело да Срби у БиХ не чине већину. Тада Бакарићева „социolingвистика“ није изазвала никаквог јавног одјека ни у Црној Гори ни у БиХ, ни похвалног ни покудног. Тај човек је био моћан а Тито још жив. Време за такве социolingвистичке „продоре“ није било сазрело. Заправо, Бакарић је био „пророк“ времена које ће доћи после Титове (мај 1980) и његове смрти (фебруар 1983), кад се све у СФРЈ стало убрзано распадати (исп. Брборић 2001 [1999]: 39–40 [348–349]).

Златко Винце (Винце 1978: 273–281) – јер тај договор о једном народу (без именовања), једној књижевности и једном језику и није био битан за потоње српско-хрватско стакање и растакање, латио сам се поново Броз–Маретић–Ивековићевих књига, више од пола века темељно важећих у хрватском школству и језикословљу. Више него раније чудило сам се у којој су мери ти људи били опседнути идејом да лик хрватскога књижевног језика што више вежу за име и дело Вука Караџића и његовог ученика и следбеника Ђуре Даничића, да га идентификују с њиховим моделом српскога књижевног језика.

„Што се првога дијела тиче, ја сам израдио правила у главnome према начелима, којих се држао Вук и Даничић, а само гдјешто одступао сам од њихова писанја“ (Броз 1892: III). Назвавши свој правопис *хрватским* и описавши у предговору м е т е ж који му је претходио док се није схватило да је и за Хрвате најбоље приклонити се Вук–Даничићевим „начелима фонетичког писанја“, И. Броз је устврдио да је његов „правопис складнији мимо сваки други правопис, који је икад био у хрватским школама“ (Броз 1892: III). И нимало се није колебао око његовог једночланог назива, хрватског (мада у њему нема лексеме *језик*), што је вероватно било у складу с тада и дуго пре тога владајућом теоријом о „једnome политичком народу“ у Хрватској. Броз се, наравно, одмеравао према Огледу Ђуре Даничића, објављеном у Загребу 1878. г. (Даничић 1976 [1878]), чији су аргументи и даље доживљавали отпоре многих појединаца у хрватској култури, „али њихово опирање бит ће код млађега нараштаја хрватскога залудно“ (Броз 1992: IV).

4. У приклањању Вук–Даничићевом учењу и књижевнојезичком обрацу двојице српских језикословаца, и то на терену много важнијем од правописног, још је непоколебљивији и заноснији био Томислав Маретић, који у Предговору (Маретић 1899: I–VI), Приступу (Исто: 1–8) и изворима, тј. ДЈЕЛИМА, из којих је узимана грађа за ову књигу (Исто: 700, на крају књиге) – и не спомиње никога другог и ништа друго до те српске ауторе и њихова дела. У наслову Маретићеве ГРАМАТИКЕ и наслову споменутог Приступа – називи *хрватски или српски језик*, „уједињени“ раставним везником *или*, стоје један поред другог, и то редоследом који даје предност Хрватима, у Хрватској (и Аустроугарској) већем јужнословенском народу, дакако без икакве двосмислице у погледу ј е д н о с т и или ј е д и н с т в а тога двонародног (српског и/или хрватског) језика и његовог односа „према другим сродним језицима“.

5. Ни Фрањо Ивековић, Брозов ујак – у свome великом двотомном речнику (састављеном после Брозове смрти 1893), првом већем речнику након Вуковога СРПСКОГ РЈЕЧНИКА из 1852, с пописаним, описаним и прописаним лексичким, и не само лексичким, одредницама заједничким за Србе и Хрвате на разини књижевног, заправо, како данас кажемо, стандардног

идиома – није се понашао нимало друкчије у Предговору Рјечнику (Ивековић–Броз 1901: III–IV). Већ у првој реченици ујак истиче улогу свога покојног нећака Ивана Броза, који је, „s namjerom da napiše rječnik Hrvatskoga jezika mnogo [...] godina skupljao građu za nj iz svijeh književnih djela Vuka Karadžića i Đure Daničića“ (чије име не исписује Ђуриним латиничким **đ**, него диграмом **gj**). У симболичкој равни, код Ивековића пада у очи само латинички диграм **gj** – коришћен приликом ексцерпирања грађе па се није могао саображавати с ПРАВОПИСОМ и ГРАМАТИКОМ, где иначе стоји монограм **đ** – и, наравно, изостанак српског имена у називу РЈЕЧНИКА. Ни у двостраничним изворима на крају књиге (Извори писмени овоме рјечнику) – којих има 77 – не спомиње се готово нико други нити ишта друго осим Вука Караџића и Ђуре Даничића и њихових дела, изворних или сакупљених, преведених и иних, укључујући и њихов превод СВЕТОГ ПИСМА СТАРОГА И НОВОГ ЗАВЈЕТА. Ипак, између 11 тачака Предговора овоме речнику, ваља цитирати тачку 10: „Ово дјело могло би се звати и *рјечник Српскога језика*, и да су га написали Срби, јамачно би се тако звало, али је по једнаком праву и по самим начелима Србаља Вука Караџића (Срб. и Хрв. 6) и Ђура Даничића (Диоба 5) име *рјечник Хрватскога језика*, јер су га списали и на свијет издали Хрвати. Није се дометнуло *или Српскога*, јер тај дометак не би задовољио ни једнога Србина а озловољио би многе Хрвате, а и Срби не би додали *или Хрватскога*. Браћа ка’ и браћа“ (Ивековић–Броз: V).

6. Сами хрватски вуковци били су релативно елегантни и фактољубиви у саопштавању извора које су користили, начела којих су се држали и закључака које су изводили. У потоњих сто година – од којих је седамдесетак проведено у околностима свеукупнога заједничког српско-хрватскога државног живота – било је и сарадње, и заједништва, и слоге, и споразумевања, али је много више бивало разлика, спорова и разлаза мотивисаних околностима изван логике самог језика, да и не говоримо о прећуткивању или пренаглашавању појединих збивања у језичкој и културној повесници, те о узајамним увредама и дисквалификацијама.

7. Кад је реч о језику, а он вазда трпи судбину политичког живота народа, у последњој деценији 19. века све, или готово све, било је у знаку конвергенције; а у последњој деценији 20. века – изван самог језика, упркос његовој истости на стандардном нивоу, све се извргло у дивергенцију, раскид и разлаз у околностима крвавог и рушилачког међусобног рата. Такав сукоб и баш такав (ратни) разлаз (1991–1995), који су деценијама призивани језичким споровима, имали су бројних унутрашњих и спољних узрока, у које овде није могуће ни овлаш улазити. Српско-хрватско сукобљавање, и у језику и око њега, било је утолико заоштреније уколико се збивало у додатно усложеном државно-националном контексту, с још две инојезичке нације, *с л о в е н а ч к о м*, подоста старом, али под Хабзбурговцима политички расцепканом (с релативно јасном и утврђеном језичко-

територијалном границом према Хрватској), и м а к е д о н с к о м (насталом као последица давнашњег српско-бугарског националног разлаза), али и с две нове, истојезичке, „титовске“ или „социјалистичке“ нације, с ц р н о г о р с к о м и м у с л и м а н с к о м .

Од потоњих двеју, прва је проистекла из српскога етничког језгра на делу средњовековне српске државе, најкасније палом под Турке (крајем 15. века). То су Ц р н о г о р ц и (који се, и у Црној Гори и изван ње, после 1945. године, бар декларативно, деле на Србе и Црногорце, на „воће и јабуке“, како би рекао, и написао, Слободан Реметић [Реметић 1997: 12], да „бостан“ – декларисане „Југословене“ – оставимо по страни), „признати“ као оделит национални корпус на крају Другога светског рата, а у идеолошкој пројекцији Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и петнаестак година пре тога. У језичком и општекултурном погледу, они се нису исказивали као реално самостални субјекат па их у овом раду често наводим у синтагми *Срби с Црногорцима*, мада је покатакд реалнија синтагма *Срби с Црногорцима и без њих*, јер се ипак не ради о величинама које би Србе битно увећавале или смањивале, него је посреди фактичка историјска релација, која се у науци мора уважавати. А друга су „*Муслимани*“, мешовитог, у највећој мери словенског и тек понешто несловенског (османлијског), зацело претежно српског порекла. Они су „признати“ као засебна нација под конфесионалним именом крајем 60-их година (пошто је одлучено да се бивша СФРЈ конфедерализује а можда и „раздружи“ кад се за то створе повољне међународне околности), али тек од краја 1992. г. – самоназвани етнонимом *Бошњаци*. „Раздруживање“ (1991–1992), у језику и изван њега, које се вукло до краја 20. и почетка 21. века (2000–2002), поштедело је етнојезичких бура и ратних страдања само Словенију, док су се Србија с Црном Гором (1998–1999) и Македонија (2000–2001) нашле у ратном сукобу с Арбанасима изван Албаније, кад су сви поверовали да је рат на Балкану завршен Дејтонско-париским споразумом (крајем 1995), који има и државноправних, и нациотворбених, и стандарднојезичких последица. Тај споразум оверио је, и међународним печатом потврдио, успостављање треће нације у БиХ, чији је праизвор у османлијском освајању словенског југа и јужне (делом и средње) Европе. Муслимани су, релативно срећно (само)названи *Бошњацима*, потражили уточиште и у оделитом језичком идентитету, по претежном мишљењу и Срба и Хрвата – на погрешан начин, у асиметричном и стога неодрживом називу – „*босански језик*“, збуњујућем и забрињавајућем.

8. Без ових, „претходних“, напомена, које су се можда и превише одужиле, тешко је недовољно упућеном а радозналом добронамернику и здравомислитељу разумети „Актуелна питања језика Бошњака, Хрвата, Срба и Црногораца“, како је гласио наслов скупа одржаног у Бечу крајем септембра 2002. Свој поглед на савремена „актуелна“ питања покушају да изло-

жим у наредна четири одељка овог поглавља, од којих ће прва два и четврто бити краћа од овога, али сам сматрао нужним да понешто рекнем и о нечему што би представљало ретроспективу, која је такође а к т у е л н а и далеко од тога да би била ваљано вреднована.

Актуелне реалије

9. Српскохрватски језик⁴ – успостављен и као појам и као назив изван Србије и мимо Срба, првенствено вољом стратега хрватскога националног покрета – постао је један стандарднојезички систем знатно пре настанка Краљевине СХС (1918) / Краљевине Југославије (1929), учинивши ту државу природном комуникацијском заједницом по уобичајеном европском обрасцу. Упркос свему што се десило с њим и око њега у 20. столећу, упркос дакле сложеним социолингвистичким и психолингвистичким приликама кроз које је пролазио, тај језик је и данас, премда сви говоримо о „распаду српскохрватске стандарднојезичке заједнице“, и постојећи, и један, и јединствен језик (енг. а single language, нем. можда die Einzelfertigungssprache). Наравно, такав је само у своме општеприхваћеном стандардном виду. Због једности и јединствености стандардног идиома, у свеукупни језички систем Срба и Хрвата убрајане су све три дијалекатске групе, сва три вернакулар/наречја (мада се Срба, с Црногорцима, и Бошњака два од њих „не тичу“): ч а к а в ш т и н а , једини чисто хрватски вернакулар; к а ј к а в ш т и н а (хрватским наречјем постала у другој половини 17. в.), блиска

⁴ Назив *српскохрватски језик* данас је на простору бивше СФРЈ углавном напуштен, а њега и друге њему сличне (*хрватскосрпски*, *хрватски или српски*) Д. Брозовић, несумњиво у овој тематици најкомпетентнији међу хрватским лингвистима, сматра „компромитираним“ (Brozović 2001: 26), што је и раније говорио. Тај се назив, будући слободан од званичних размирица, релативно добро држао много деценија и нико га није доживљавао у значењу *хрватски на српски начин*, као што ни његов обратни лик (хрватскосрпски) нико није доживљавао у значењу *српски на хрватски начин*, а по ранијим мишљењима Д. Брозовића то су нормална значења сложеница. Напросто, лик *српскохрватски* био је двоструко подесан: краћи придев спреда, дужи скраја, први обележава исток, други запад, баш као у сложеници *индоевропски*, која, уосталом, не искључује ни језике између Индије и Европе. Премда није настао у Србији, нити је описивао потребе Срба, он је у Србији после 1918. године прихваћен и сматран ваљаним све до краја 20. в. Кад су га Срби прихватили, Хрвати су га одбили и озлогласили. То га је компромитовало. Ни скраћеница *БХС* (*бошњачко-хрватско-српски*), сада популарна у иностранству, неће боље проћи: полази од најмањег к највећем, од најновијег к најстаријем, следећи редослед слова у латиници, а то је довољно да се не прихвати. Тешко би се прихватио и обрнути смер, *СХБ*, јер се питање заједничког назива, потребно у науци, а више не и у јавном животу, не може решавати скраћеницама.

словеначком језику; и штокавщина (и српско, преобладајуће, и хрватско, и бошњачко наречје), из које се, понајвише према гледишту хрватских језикословаца, издвајају српски призренско-тимочки (торлачки, попски) народни говори – као посебно наречје, по неким морфолошким и синтактичким својствима блиско бугарском и македонском језику. Потоњи се говори редовно уврштају у балкански савез, којем припадају и грчки, албански и румунски језик.

Ове три дијалекатске групе одавно су изложене големом упливу стандардног језика, па се у стварности људи првенствено служе у рбањим супстандардним говорима, мање или више удаљеним од „органичних дијалеката“ и стандарднојезичких регистара. Питање њиховог истраживања потпуно је отворено и у србистици, и у кроатистици, и у бошњакистици. У томе ће посла на претек имати све три гране истојезичке науке, од којих се последња тек родила. Све су оне озбиљно запљуснуте валовима нове, дигиталне писмености, која би могла олакшати проучавање и тих говора.

10. Стандардни језик Срба (с Црногорцима и без њих), Хрвата и Бошњака „дели се“ на три националне варијанте, које јесу и три национална (језичка) стандарда,⁵ српски, хрватски и бошњачки. То је један језик на целој свом говорном простору (од српско-бугарске и српско-македонске до хрватско-словеначке границе), уређен бројним имплицитним (из одавно прихваћеног система проистичућим) нормама, којима се придружују фреквентне експлицитне норме, узусне или кодификоване, мање или више арбитрарне.

У претходном одељку покушао сам показати када су те норме, како и у којим државноправним околностима прихваћене и код Хрвата. Хрватство је – захваљујући вуковском, односно вуковско-даничићевском стандарднојезичком моделу, правописно-граматичко-стилистичко-лексикографском, пошто је претходно одбацило све чакавске (понајпре), кајкавске (тек средином 19. в.) и друге штокавске књижевнојезичке моделе – релативно лако интегрисало готово све штокавске римокатолике не само у Дубровнику, Славонији, Хер-

⁵ Наша језичка ситуација сада, више него раније, личи на енглеску. О националним стандардима, као варијантама свеукупног савременог енглеског стандардног језика, писано је, на пример, у гласовитој четвороауторској граматици енглеског језика (Кверк + З 1974 [1972]), где се као два главна национална стандарда, две главне варијанте, узимају британскоенглески и америчкоенглески (British & American English). Међутим, у поглављу с насловом Varieties of English and classes of varieties (Исто: 13–30) варијанте се разматрају у ширем (суп)стандардном контексту, у којем се оне јављају у различитим равнима: регионалним, образовним и друштвеностатусним, тематским, медијским, стилским и интерференцијским.

цеговини и Босни него и у Мађарској, Румунији (Крашовани), па и у старој Србији, на данашњем Косову (Јањево). О томе је у озбиљним стручним штивима развидније и отвореније писано на српској него на хрватској страни (исп. Ивић П. 1990: 103 и Брборић 2001 [1999]: 41–42 [Њиесбаден, 352–353]), вазда с намером да се осветле културноисторијске и нациотворбене чињенице какве оне јесу, а не да се оне, понекад и на вулгаран начин, „исправе“ у садашњости и у будућности (каких је покушаја, у најновије време, било и на српској страни, нпр. у политичком памфлету СЛОВО 1998).

Прилика је да релативно штедро укажем на те имплицитне норме, важеће у целом стандардном језику, у његовом „безбојном просеку“ (Ивић М. 1997 [1965]: 150–151), који се остварује у сваком функционалном стилу и подстилу:

11. Стандард(изова)ни (ново)штокавски: (1) У сва три национална стандарда познаје, на пример, само седам глаголских времена, чија је конјугација истоветна, чак и кад је двострука, а двострука је нпр. у плусквамперфекту и футуру I (*био сам дошао* / *б[е/и]јах дошао*, *доћи ћу* / *радићу*, хрв. *radio ću*); на синтактичком пољу плусквамперфекат и имперфекат сасвим су периферни, док је аорист у великој мери маргинализован, осим у разговорном регистру, јер их перфекат и свршених и несвршених глагола успешно замењује; у футуру I обавезан је инфинитив, који се, кад негативни футур „прерасте“ у вољну синтагму, замењује конструкцијом *да* + презент (*доћи ћу*, *нећу доћи*, али *нећу да дођем*), а када глагол пуне предикације са суфиксом **-ти** претходи енклитичком помоћном глаголу, његов се крњи инфинитив изговара као целина с помоћним глаголом, и то једнако у оба стандарда, без обзира на то што се у српском стандарду не пише крњи инфинитив, него се испушта завршно **т** (хрватски исписни ликови *mest ću*, *jest ću* и *past ću* изговарају се [мешћу, јешћу, пашћу], који се у српском и пишу како се изговарају); футур II твори се и од свршених и од несвршених глагола (*ако будем дошао* / *ако будем долазио*): код првих је замењив кондиционалним презентом (*ако дођем*) а код потоњих је незамењив (експлицитна норма код Хрвата фаворизује кондиционални презент). (2) Инфинитив је готово увек замењив везником *да* с презентом: старија, па и најновија српска норма даје му предност над претераним „дакањем“ (исп. Ивић П. + З 1991: 21, 30, 32, 125–131 и Граочанкић 2002: 2), а хрватска му увек даје експлицитну предност. (3) Глаголски прилози (герунди, партиципи), садашњи и прошли, једнако се творе у целом стандардном језику: првонаведени, нпр., обавезним додавањем суфикса **-ћи** на треће лице презента множине (несвршених глагола), због чега је нестандардно говорити *трептајући*, *познавајући* и *глодајући*, а стандардно – *трепћући*, *познајући*, *глођући*. (4) Несвршени глаголи са инфиксалним морфемама **-ева-**, **-ива-** и **-ова-** (нпр. *војевати*, *истраживати*, *боловати*) у презенту губе ту морфему, обавезно је замењујући „заједничком“ морфемом **-ује** (*војујем*, *истражујем*, *болујем*). (5)

Веома чести суфикс **-лац** у номинативу сингулара код бројних номина агентис претвара се у **-оц** у свим осталим падежима једнине и множине, осим (уз помоћ експлицитне норме) у генитиву плурала (нпр. *талаца, тужилаца, гледалаца*). (6) Суфикс **-лац** неупоредиво је распрострањенији у штокавским народним говорима него суфикс **-тељ**, с тим што су понекад замењиви један другим, али норма хрв. стандарда у најновије доба даје експлицитну предност потоњем (*слушатељ, гледатељ, читатељ*), док српски стандард потоњем прибегава ретко (обавезни су ликови: *слушалац, гледалац, читалац*), али редовно у неким уходаним лексемама (*водитељ, градитељ, покровитељ, родитељ, старатељ*). (7) Непостојано **-а**- код бројних именица и придева (нпр. *пас, метак, старац – миран, прецизан, добар*) обавезно је само у номинативу сингулара, а обавезно одсуствује у осталим падежима (осим у четвртом кад је једнак првом), док покретни вокали код придева и придевских заменица: **а** (у генитиву сингулара, на пример, *ваљанога, доброга*), **е** и **у** (у дативу сингулара, нпр. *томе, доброме, нашему, коме/кому*) у начелу имају само стилску вредност, па могу изостати. (8) За именице женског рода на **-ост** у начелу важи синкретизам у генитиву, дативу, вокативу и локативу (нпр. *строгост > строгости*), који обично изостаје у инструменталу (где *строгост > строгошћу*), али експлицитна хрватска норма задржава синкретизам и у инст. синг., мада ни она није у томе апсолутна; синкретизам је обавезан код именица мушког рода – за генитив и акузатив сингулара ако је означено живо биће (нпр. *човек > човека* [генитив, акузатив]), а ако није живо биће, синкретизам погађа номинатив и акузатив (*зид > зид* [акузатив]) те датив и локатив, изузев ретке али слабо очуване акценатске разлике, на пример код именице *град*, иначе, где год је синкретизам системска појава, једнако је заступљен, а где га нема – у начелу га нема (на пример, именице женског и мушког рода на **-а** у начелу имају различит наставак у косим падежима једнине: *жена, жене, жени, жену, жено, женом*, разуме се уз свеопшти синкретизам датива и локатива). (9) Ако иза морфема које се завршавају консонантима **б** и **в** следи сонант **ј**, у целом стандардном језику обавезно „упада“ тзв. епентетско **л**, које се јотује у **љ** (*снопље, робље, Скопље, брављи, жабљи* и сл.). (10) Суфикс **-оро** код збирних бројева у новоштокавском дијалекту може гласити и **-еро** (због чега му хрв. стандард даје предност), али се у изведеним именицама на **-ица** и **-ка** јавља само **-оро** (*петоро // етеро*, али *петорица // петорка*), док је код именица са суфиксом **-ац** алтернација обавезна (**о > е**) у целом сх. језику (*четверац, петерац, седмерац, десетерац*). (11) Многи предлози (на пример, *на, у, међу, пред, под*) изазивају алтернативну рекцију у целој стандардном језику зависно од глагола који им претходе: ако су глаголи кретања, следи предлог с акузативом (слично нем. јез.), а ако нису, следи предлог с локативом или с инструменталом (*пети се на брдо // бити на брду, ићи у школу // бити у школи, ићи међу људе // бити међу људима, изићи пред кућу // седети пред кућом, стати под стреху // стајати под стрехом*). (12) Бројеви од 1 до

1000 истоветни су у целом стандардном језику, с тим што су *хиљада* и *тисућа*, њена репрезентативна стандардна иначица код Хрвата, заправо именице, а не бројеви, које се у једнини обично јављају у акузативу. (Небитно је што у голомој већини народних говора у Хрвата преовлађује *хиљада* [*иљада, ијада*], врло честа и у њиховом књижевноуметничком стилу. *Тисућа*, такође постојећа у српској књижевности, не улази у српски језички стандард.)

12. Задржао бих се на апостолском броју (12) упозоравајући на то да би се дало навести небројено мноштво сличних примера. Разуме се, уопште није спорно да стандарднојезички систем често нуди варијантне могућности, које се у националним стандардима стилски диференцирају или се међусобно поларизују, или се везују за нека територијално-дијалекатска и културолошка обележја, што вреди од фонологије до синтаксе, семантике, стилистике и фразеологије (на пример, екавице има само у српском језичком стандарду, а ијекавице у сва три; лексичке разлике су бројне и разнолике, без обзира на то што често нису посредни потпуно друкчије речи типа *воз*//*влак*, него лексеме уразличене на више начина: помоћу друкчије фонеме, или друкчије морфеме, или помоћу ужег или ширег значењског поља – *Кипар*//*Сипар*, *Крит*//*Крета*; *варварин*//*barbarin*; *петрол*//*petero*; *тачка*//*точка*; *кол*//*тко*, *кол*//*со*; *студенткиња*//*studentica*; *промет* [само *робно-новчани*] // *promet* [и знатно шири од *робног*, у срп. значењу речи *саобраћај*]; у српском је стандарду *лична карта*, а у хрватском *osobna karta*, али у оба *лична грешка* [нпр. у кошарци]; у оба стандарда коегзистирају пасиви [то *ће бити урађено*, *дете је рођено*] и тзв. безличне повратне конструкције [то *ће се урадити*, *дете се родило*], али се у оба стандарда предност даје безличним конструкцијама [уз понекад и њену искључиву предност: *како се то каже у нашем језику* не може се, не барем у истом значењу, преиначити у *како је то казано у нашем језику*]; у српском се каже *и вуци сити и козе на броју*, а у хрв. *и вук сит и коза цијела*; и тако даље). Много кад су разлике апсолутне (никад *воз*, увек *vlak*, и обрнуто) или сасвим релативне, на пример, *кол*//*тко*, али у косим падежима **т** изостаје, или *вол*//*vol*, али у косим падежима обавезно је **л**. И тако даље. Разлике овог типа могу се и умножавати и смањивати, али ће увек бити знатне. Какве год биле, оне могу имати велику симболичку (манифестативну), али малу комуникацијску носивост. Ко воли сличности и истости, не мора се н и м а л о т р у д и т и да би их о т к р и в а о . А ко воли разлике, на њих ће ређе н а и л а з и т и , али н и м а л о р е т к о .

13. Често се каже: језик се стално развија и мења. Међутим, кад је реч о системским обележјима његовим, која су уређена имплицитном нормом, ту се заправо ништа не мења нити „развија“, осим можда на дужи рок. Кад је реч о лексици, на пример, која јесте у језику али је и изван њега, она се доста мења, јер се мења предметни и појмовни свет: стално се понешто

маргинализује или актуелизује, отпада или ишчезава, а стално понешто придлази, почесто из увоза, из других језика, с готово обавезним фонолошко-морфолошким прилагођавањем, без обзира на то да ли се и „преводи“ (што се у хрватском стандарду, на пример, много чешће чини него у српском) или се уз понешто адаптације задржава. То се не може рећи за синтаксу, стилистику и фразеологију.

Статус националних стандарда и њихове симболичке функције

14. Ваља се у овој прилици подсетити данас општеприхваћеног становишта да је стандардни језик аутономни вид језика, увек нормиран и функционално поливалентан (исп. Брозовић 1970: 28), те да је он свестрано вредни инструмент модерне цивилизације, која је првенствено урбаног карактера (Исто: 45). Данас је на простору бивше СФРЈ мање-више неспорно да националне варијанте стандардног језика за конкретне националне заједнице имају исту вредност као засебни стандардни језици за оне нације које се таквим језицима стварно служе. Ако је у овом контексту, у приступу овдашњој стандарднојезичкој проблематици, штогод спорно, онда је то оцена да су само месни говори **к о н к р е т н и и д и о м и** (исп. Брозовић 1970: 12), а да су **в а р и ј а н т е** нашега стандардног језика – **њени к о н к р е т н и р е а л и з а ц и о н и о б л и ц и** (исп. Брозовић 1980: 51–52). Наиме, сваки је језички идиом апстрактни систем знакова који се остварује у говору те је због тога теорија о конкретности језичких идиома – неодржива.

15. У свему овоме мало је уистину актуелних ствари, јер отворена питања у трима језичким стандардима бивају и биће различито и **р а з л и к о в н о** решавана. Ако се разлике међу трима стандардима и око њих буду прекомерно умножавале, нико неће имати, нити данас има, нарочите користи. Много актуелних питања може се појавити у школству, нарочито онде где оно, из било којег разлога, не може бити етно-језички, односно етноваријантно разлучено, што у мањим насељима у етно-језички разноликим срединама није редак случај. У лекторатима нашег језика по свету мало ко има да плати три оделите наставе, разрешене по језичковаријантним, књижевним и културноисторијским шавовима. Ако се настава организује на или за сва три језичка стандарда засебно, у исто време и на истом месту, али и независно од тога, требало би да лектори – без обзира на то који им је „родни“ језички стандард и какав им је идиолект – буду оспособљени да даду компетентну и поштenu информацију барем о томе да српски, хрватски и бошњачки језички стандард представљају један стандардни језик и да објасне зашто је то један језик, те да не скривају **к а к а в ј е // к о ј и ј е** језички стандард у њиховом излагању и у штиву који се студентима предочава. Откако је заснована и трећа стандарднојезичка варијанта,

бошњачка, те откад су се „потпуно“ осамосталиле српска и хрватска, варијанте се мало спомињу, јер су оне (п)остале н а ц и о н а л н и ј е з и ч к и с т а н д а р д и, који се промовишу и као з а с е б н и с т а н д а р д н и ј е з и ц и, премда то нису, нити је разматрање стварне проблематике језичке варијантности сада превише актуелно.

16. Хрватски и српски стандард р а з в и ј а ј у с е, као и досад, са свом системском истоветношћу те с потенцијалима и склоностима што првонаведени чине различитим и разликовним спрам другонаведеног и обратно. Ослобођена од обавезе да се, због очувања српске културне целовитости, помније стара о међунационалном заједништву – како се поступало у бившој СФРЈ, у којој је добра четвртина српског народа, без икакве аутономије, живела у Хрватској и БиХ – српска лингвистика није више склона да наглашава међунационално стандарднојезичко ј е д и н с т в о или з а ј е д н и ш т в о, на шта је била присиљена у бившој СФРЈ, у којој су већине биле опуномоћене у свему и свачему, а мањине често обесправљене у основним својим правима (изузев у Војводини, северној покрајини Србије). И у земљи и у свету, и у школству и у јавном животу уопште, данас је нужно превредновати ранија гледања на вишенационални истојезички комплекс и утврдити нове погледе и културне стандарде. Системска истост двају језичких стандарда није се нимало изменила, нити је постала „бившом“, а још је мање угрожена м е ђ у с о б н а р а з у м љ и в о с т двеју, сада трију, стандарднојезичких варијаната, трију националних језичких стандарда, односно „трију језика“ (и с наводницима и без њих). Додуше, воде се расправе о међусобној разумљивости као критеријуму истојезичности двају па и трију националних стандарда и о (не)оправданости одбацивања заједничког лингвонима (исп. Кордић 2001¹, 2001² и 2002, као и Грчевић 2001), те о прагматичким проблемима који се јављају у школству и јавном животу, првенствено у БиХ и Хрватској, али и изван њих, с обзиром на решавање мањинских питања. Те расправе, па и најактуелнија од њих, Кордић–Грчевићева,⁶ корисне су онолико колико се воде у толерантној,

⁶ У лингвистичкој кроатистици у време бивше СФРЈ ретко су вођене бурније унутрашње расправе. Фронт таквих расправа био је деценијама отворен према лингвистичкој сербистици. Да су се прилике у томе измениле, сведочи ова расправа, у којој су, непосредно, укључени још неки хрватски лингвисти (Винко Грубишић и Леополд Аубургер) а посредно и они из прве поставе (Далибор Брозовић и Стјепан Бабић), као и низ страних, првенствено аустријских и немачких језикословаца (Wingender, Metzler, Clyne, Kristophson, Lehfeldt и др.). Та расправа сведочи о томе да унисона становишта, поготову екстремистичка, укључујући и она о српском језичком унитаризму (исп. Kordić 2002: 246–248), немају неподељеног упоришта ни у земљи ни у иностранству. Штавише, прича о унитаризму, изворном (из друге половине 19. века, а особито на његовом крају) и потоњем (у првој и другој половини 20. в.), има сасвим друкчији садржај, саображенији с реалним збивањима него с идеолошким флоскулама и националистичким застрањивањима.

науци примереној, атмосфери, а некорисне ако се у њих уносе „аргументи“ још нестишаних политичких страсти, подгреваних понекад и неспретним интервенцијама међународних чинилаца, нарочито у БиХ, о чему после.

17. Чини се да је у овом часу много већа заинтересованост не само полуупућених лаика него и људи с одговарајућим научним и универзитетским звањима да се баве симболичким функцијама језика, потискујући и занемарујући комуникацијске, мада „бивши“ српскохрватски – с његових седамнаест(ак) милиона родних говорилаца (нема свежих пописа становништва у СРЈ, РХ и БиХ, или нема обрађених података, нити пак оних о броју људи који су изван матичног говорног простора, да би се навео прецизан број) – потоње чине значајним европским и четвртим (по квантитативном рангу) словенским језиком, после рускога, украјинског и пољског (исп. Кордић 2002: 249). Број изворних говорилаца ових језика надмаша „наш језик“ двапут (пољски), трипут (украјински) или више пута (руски). Док је толико актуелна брига за национални језички стандард, тј. за симболичку језичку равноту, мало коме пада на памет да у будућој уједињеној Европи, на пример у другој половини овога или почетком идућег столећа, реалан комуникацијски положај појединих језика – може немало зависити од тога колико су поједини од њих велики, односно мали.

Статус „српскохрватског језика“ (с наводницима и/или без њих) као целовитог ентитета данас је од сасвим мале политичке и уставноправне важности на простору бивше СФР Југославије, без обзира на културноисторијске (постоји више од 150 година) и научнотеоријске или прагматичке предности сложеног лингвонима. Двочлани назив постоји, заправо, још само у Уставу РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ из 1990. г. (Устав РСб 1990) и ЗАКОНУ О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА У СРБИЈИ из 1991. године (Језички закон 1991), који ће вероватно бити замењени новим током наредних година, 2004. или 2005.

18. И пре распада СФРЈ 1991. године, стандардни језик Срба (с Црногорцима), Хрвата и Бошњака (до 1992. године – Муслимана, с великим почетним словом у целој стандардној новоштокавској) – био је полицентрично нормиран. Данас је његова полицентричност сасвим блиска оној коју следе велики европски, ваневропски и светски језици – енглески, шпански, немачки, француски, португалски и италијански (исп. Кордић 2002: 238). Његова полицентричност и варијантност постојала је и пре модерних социолингвистичких теорија, све време откад је вуковски модел српског књижевног језика прихваћен и у Хрватској, док у БиХ и Црној Гори и није било у изгледу, а још мање на располагању, других стандарднојезичких модела осим вуковског.

19. Тај вишенационални језик – данас с четири званична назива (*српски*, *хрватски* и *бошњачки*, односно код Муслимана/Бошњака – „*босански*“, али потоњи у значењу *национални језички стандард*

Бошњак а) – има статус службеног језика у три државе с међународним признањем (СРЈ – Србија и Црна Гора, Република Хрватска и Босна и Херцеговина). Додуше, синтагма *службени језик* оверена је само у Хрватској и, однедавна, у уставима двају ентитета у БиХ, Федерације БиХ и Републике Српске (Republic of Serbland, Republik Serbland), док се другде обично користи 4-члана синтагма – језик у службеној употреби. Статусу овог тројезика, тј. троназивног језика (с неизвесним изгледима да постане четвороназивни), смета нејасноћа правно-политичких односа, првенствено у СРЈ и БиХ, где засебни језички стандарди немају карактер државних језика, за разлику од Хрватске, где је синтагма *хрватски језик*, и пре распада СФРЈ, задобила карактер државног језика. Српски језик (парадоксално!), као језички стандард српског народа у Хрватској, на путу је да стекне својство заштићеног мањинског језика, које му је у њој, за бивше СФРЈ, било ускраћено још 1972. г., премда су Срби били конститутивни народ.

Јасноћа нових односа и у домицилу и изван њега

20. Да јасноће међусобних односа трију истојезичких националних стандарда и њихових колективних говорилаца/корисника нема ни на матичном простору, у домицилу, у матичним земљама и/или државама – познато је и лаицима, а камоли полуупућеним или упућеним људима од струке. Када би било правно-политичке јасноће у домицилу, било би је и изван њега, у иностранству, у тзв. међународној заједници, политичкој и научној, која се можда тек успоставља као европски, транснационални, а у даљој будућности, вероватно, и као трансконтинентални, тј. глобални или планетарни организам, с каквим-таквим, засад не и јасним, транспарентним, правилима игре. Те јасноће сада, и засад, – нема. У овом поглављу свог рада покушаћу да дадем скроман и сажет прилог тој јасноћи, употпуњен трима подужим фуснотама.

Оно што је јасно јесте чињеница да су се Срби, Хрвати и Бошњаци (овде наведени по бројности и по етногенетској хронологији, а не абecedно нити азбучно) конституисали не само као три оделите етноконфесионалне заједнице него и као нације.⁷ То је данас јасно не само кројачима наших

⁷ Да још нешто, и овде, кажем о Црногорцима, чији је значај и у оквиру српског народа и изван њега, увек надилазио њихово бројно стање. У овој прилици је понајбоље да се послужим цитатом једнога јужнословенског и ексјугословенског социолингвисте, хрватскога лингвисте, нациолога и стандардолога из његових млађих, али научно зрелих и трезвених година: „Ипак, mislim da se u ovom kontekstu Crnogorci ne mogu smatrati potpuno formiranom nacijom, pojavno istom kao ostale slavenske nacije; adekvatnije je smatrati Crnogorce i nacijom i specifičnom formacijom

националних срећа, да не кажем судбина, домаћима и страним, него и непоправљивим југоносталгичарима и често збуњеним и слуђеним домаћим политичарима, били они с визијом ближе и даље будућности истојезичких јужнословенских народа или без икакве визије.

Да су те три нације – чији су преци језички најпре сједињени преко усменог новопоштоавског фолклорног коинеа, понајвише српског, што га је Вук Караџић уредио и „описменио“, и једног стандардног језика, не само српског, утемељеног пре настанка државне заједнице јужних Словена (макар крње, без Бугара) – коначно успостављене по религијским шавовима (насупротив осталим европским просторима), и то је, мање-више, јасно. Да су коначном националном разграновању допринели и домаћи (домицилни) чиниоци и страни (велесилски) фактори, посредно и непосредно, и то је јасно. Није, међутим, јасно зашто се одгађа успостављање реалних (европоидних) односа између новонасталих нација у јужној Европи, првенствено на простору бивше СФРЈ, чији број варира између 5 и 6. Није сасвим јасно ни то зашто само две од њих, словеначка и хрватска, могу бити једнонационално одржављене, док остале нације бивше СФРЈ не могу, тј. зашто се не примењују макар донекле усклађени европски стандарди, и у језику и изван њега. Ако је трима нацијама, на пример на простору БиХ, наметнут заједнички устав и заједнички државни живот (крајем 1995) – с практично октроисаним језичким и другим амандманима у двама ентитетима (у априлу 2002), који и даље воде асиметричној федерализацији али и неуобичајеној унитаризацији 3-националне државе – нејасно је зашто се Србији и Црној Гори ускраћује нормално заједничко одржављење, док се од Косова и Метохије жели створити друга албанска држава. И тако даље. Све ове јасноће и нејасноће данас су много више условљене деловањем „спољних“ него домаћих чинилаца, и не тичу се само језика него и целокупног јавног живота људи и народа.

21. Па ипак, ваља ми се вратити на лингвистички терен, на којем лингвистичке чињенице ваља ускладити с одрживим правно-политичким решењима, прихватљивим за све националне заједнице на

у оквиру српске нације, што dolazi do izraza osobito u kulturnoj, književnoj i jezičnoj sferi, dakle u onom što je ovdje najmjerodavnije. Drugačiji tretman bio bi po mojem mišljenju formalistički i doktrinarni, to više što ijekavska zona srpske varijante ne obuhvaća samo Crnogorce nego i sve Srbe izvan Srbije, u SRH bar potencijalno“ (Brozović 1970: 47). Ако у догледној будућности буде стварних промена ове полудефиницијске дијагнозе, оне неће следити логику ове флоскуле: *Срби су се, откад су ушли у Краљевину СХС (1918), остајући и у ДФЈ, ФНРЈ и СФРЈ, њеним правним наследницима (1945–1991), поделили на Србе и Црногорце*. Пре би се ствар могла овако формулисати: *Црногорци су се поделили на Србе и Црногорце, а остали Срби нису мењали националну припадност*. Зато сам у овом тексту, првенствено у вези са српским језичким стандардом, употребљавао синтагму *Срби с Црногорцима*, понекад и проширену — *с Црногорцима и без њих*.

српскохрватском, тј. на српско-хрватско-бошњачком („бхс“, „схб“) језику, односно на новоу(с)тројеном србијанско-црногорском, хрваћанском и босанскохерцеговачком државном простору. Покушаћу сада да дадем конкретнији прилог разјашњавању и усклађивању за језик релевантних ствари:

(а) Ако је, а јесте, оно што се више од 150 година и у Европи и на Балкану сматрало једним језиком – и даље један (те исти) стандардни језик, ваља да то буде недвосмислено, барем у науци, о ј е д н о ј е з и ч е н о („монолингвализовано“). Зато је штетан и научним мерилима супротстављен називни плурализам за (цели) стандардни језик: *српскохрватски*, *хрватскосрпски*, *хрватски или српски*, *стандард(изова)ни (ново)штокавски*, *стандардна новоштокавщина*, *средњојужнославенски језик*, чије је родно место првенствено у Хрватској. Тај плурализам не може обеснажити синтагма „*наш језик*“, јер је сваки језик за говорну заједницу која се њиме служи *lingua nostra*, а у овом случају тај плурализам трагикомичним чине незамрле тенденције у појединим новим државама, нарочито у БиХ, да се преко регионалних, „полудржавних“, симбола једноме националном језичком стандарду (бошњачком) прибави статус државног језика („босански језик“).

(б) Поједностављена јасноћа питања стандардне једнојезичности не сме, никако, искључити употребу етничких назива *српски*, *хрватски* и *бошњачки језик*, али само за њима примерене сврхе. Етнички називи, наиме, могу, легитимно, покривати само *националне стандарде*, што би могло важити и за назив *црногорски језик*, ако се он озваничи, али само за оне Црногорце који се на каквом језичко(називно)м референдуму, попут Норвежана (што се слободно опредељују за *bokmål* или *nynorsk*, који су два језика, а не два национална стандарда истог језика), изјасне за то да (с осталим) Србима, у Србији и Црној Гори, не деле исти језички стандард. (Да га не деле с иноврним Црногорцима, заправо с Муслиманима/Бошњацима и католицима/Хрватима у Црној Гори, – то није спорно!) Не може се искључити ни право Бошњака у свакој од три државе да свој језички стандард, *бошњачки језички стандард*, зову како хоће, дакле и *босанским језиком*. Међутим, тај се назив не сме наметати ни Србима ни Хрватима у БиХ и другде, који, у својим језичким стандардима, немају другог избора него да њихов, бошњачки, језички стандард зову у складу с властитом термилошком нормом (у српској је то искључиво *бошњачки језик*).

(в) Кад се каже *службени језици*, може се, наравно, мислити и на *службене језичке изразе*, на *службене националне језичке стандарде*, али је најбоље – бар у озбиљним научним расправама – јасно назначити на шта се мисли, на засебан језички стандард или на стварно оделит стандардни језик. Нелегитимно је, и у науци и у политици, бркати нивое: ниво стандардног језика и ниво (националног) језичког стандарда.

(г) Политика и право могу имати, и имају, засебне циљеве и дужности, али њихови носиоци, ни у јавној управи ни у правосуђу, не смеју суспендовати налоге струке, јер њихов посао није да, преко уставних амандмана и уставних судова, уређују (социо)лингвистичку терминологију не обазирјући се на узусе струке. У том су смислу за осуду преседани, и у Србији и у БиХ, које су створили уставни судови, утврђујући (не)постојање хрватског језика (хрватског језичког стандарда) и мађарске топонимије у неким општинама у Војводини⁸ те бошњачког језика (бошњачког језичког стандарда) у неким

⁸ Реч је о трима одлукама Уставног суда Србије, бр. 198–200 (Одлуке бр. 198–200 2001: 8–9). – У првој се утврђује да члан 5. Одлуке о изменама СТАТУТА ОПШТИНЕ СЕНТА од 27. XI 1992. године на мађарском језику није у складу са Законом о СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА, који не допушта да српски лик топонима *Сента* у мађарској верзији буде *Zenta* нити пак да се српски лик топонима *Горњи Брег* преведе на мађарски језик, у којем гласи *Felsőhegy* (што је, нажалост, тачно, јер законодавац 1991. године, кад је припреман Закон о СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА [Језички закон 1991] није уважио мишљење консултованих српских лингвиста да поменутој рестрикцији не треба прибегавати). – У другој је утврђено да „члан 1. (текст на мађарском језику), делови одредбе члана 2. који гласе: ‘*Szabadka*’ и ‘*općina Subotica* – на hrvatskom jeziku’, члан 3. у делу који гласи: ‘*Szabadka*’ и ‘*Szerb Köztársaság – Vajlaság Autonóm Tartomány*’, члан 5. и члан 6. Одлуке о ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА СТАТУТА ОПШТИНЕ СУБОТИЦА, који је донела Скупштина општине Суботица, 4. новембра 1993. године (‘Службени лист општине Суботица’, број 20/93) нису у сагласности с Уставом и законом“. Формално, кад је реч о мађарском језику, Уставни суд (опет нажалост) био је у праву, али кад је реч о хрватском језику (који, према образложењу ове Одлуке, није у службеној употреби), ни је б и о у п р а в у, мада „по оцени Уставног суда, члан 2. и 5. Одлуке у делу у коме је утврђена службена употреба хрватског језика несагласни су с чланом 8. став 1. УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ, којим је утврђено да је у Републици Србији у службеној употреби српскохрватски језик и чланом 1. став 1. Закона о СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА, према којем „у Републици Србији у службеној је употреби српскохрватски језик, који се, када представља српски језички израз, назива и српским језиком“ (истакао Б. Б.). Даље се у Одлуци Уставног суда каже: „То значи да хрватски језички израз није искључен из јавне употребе, али у службеној употреби може бити искључиво језички израз утврђен овим Законом.“ Уставни суд не види да је пао у *contradictio in adiecto*, јер не разуме да се управо по цитираном члану *језички израз*, српски, као и сваки други у оквиру истог језика, може звати *језиком*. На срећу, језичка одредба о српскохрватском језику, с експлицитно поменутих „српским језичким изразом“, сасвим је у реду јер се други језички изрази српскохрватског језика не искључују, што важи и за хрватски. Напротив, сви други изрази су имплицирани. У Закону не стоји изричито да се други *језички изрази*, попут српскога, могу звати *језицима*, али имплицитно стоји да других израза има и да се они, такође, могу звати *језиком*, односно

кантонима (жупанијама) у Федерацији Босни и Херцеговини,⁹ а у најновије време у оба ентитета, у Федерацији Босни и Херцеговини и у Републици Српској.¹⁰

језицима. — У трећој одлуци Уставног суда Србије оспорен је један члан једне општинске одлуке у Бечеју, што није битно за даљу експликацију ове проблематике.

⁹ Уставносудско уредовање у Босни и Херцеговини има вишегодишњу „традицију“. Прецизни подаци о томе налазе се у два књигама Института за језик у Сарајеву. — У првој се (Šipka 2001¹: 275–303) доноси шест пресуда Уставног суда Федерације БиХ, с опсежним образложењем Суда, али без ауторових коментара. У тим се одлукама „обарају“ језичке одредбе на хрватском језичком стандарду у појединим кантоналним/жупанијским уставима несагласне с Уставом ФБиХ, у чијој су хрватској, као и у бошњачкој, верзији (чл. 6), службени језици једнако назначени — *bosanski* и *hrvatski*, док српске верзије засад нема. Занимљиво је с тим у вези скренути пажњу на то да се у енглеској верзији УСТАВА БиХ (Article 6) језици наводе под називима *the Bosniac language* и *the Croatian language*, док се у *Poslovniku Predstavničkog/Zastupničkog doma Parlamenta FBiH*, и у хрватској и у бошњачкој верзији, оба језичка стандарда именују једнако — *bosanski* и *hrvatski* (нема енглеске верзије *Poslovnika*, а из њега се види да је атрибут *Predstavnički* према бошњачком стандарду а *Zastupnički* према хрватском стандарду). Према Шипкиној књизи (Šipka 2001²: 270–274), спорна су три кантонална/жупанијска устава, донесена 1996. или 1997. године — Посавски, Западнохерцеговачки и Херцегбосански — и то у хрватској верзији, где се „босански језик“ назива *бошњачким*, у складу с хрватском нормом, која није званично утврђена као у Србији, али се поклапа са српском ако је судити по загребачком часопису ЈЕЗИК (исп. Brozović 1999: 13–16). Пресуде којима се обеснажује назив *бошњачки језик* донете су на захтев тада актуелног председника Владе ФБиХ Едхема Бичакчића уз позив на Устав ФБиХ и у бошњачкој и у хрватској верзији, у којима стоји назив „*босански језик*“, без обзира на то што у енглеској верзији УСТАВА, а и она је званична, стоји *the Bosniac language* / *бошњачки језик*. И све су пресуде у знаку необазирања на легитимне социolingвистичке називе, који се поништавају с позивом на правно-политичке аргументе, што се оснажује најновијом правно-политичком интервенцијом (у априлу 2002) недавно отишавшег високог представника Волфганга Петрича (Wolfgang Petritsch), о чему у следећој фусноти. — У другој књизи (Šipka 2001¹: 133–134 [нарочито]), у опсежном аналитичком излагању језикословне проблематике, покушава се помирити лингвистичконазивни избор Бошњака и право Срба и Хрвата да се држе своје терминолошке алтернативе, мада је и за овог аутора очигледна штетност те асиметричности и тог несагласја. На њему, у ствари, инсистирају Бошњаци, који због тога могу зажалити јер, у крајњој линији, у комуникацијској равни, само њихов језички стандард бива двоазиван. У тој другој књизи има више текстова српских аутора који оспоравају легитимност назива „*босански језик*“, поготову изван језичког стандарда Бошњака, који је још у почетној фази нормирања (исп. Брборић 2001, Реметић 2001, Танасић 2001).

¹⁰ Најновија правно-политичка интервенција Волфганга Петрича, сада већ бившег високог представника међународне заједнице у БиХ, није ништа размрси-

ла, премда се њоме покушава ставити тачка на уставноправни карактер назива „босански језик“ на тај начин што би се он наметнуо и српском и хрватском језичком стандарду — више хрватском него српском — упркос очигледно збуњујућим импликацијама назива „босански језик“ и у домицилу и изван њега, широм европског комуникацијског простора, у којем легитимно учествују и велики европски (светски) језици и бројни мали језици нашег континента. Премда је овој правнополитичкој интервенцији претходила припрема амандмана на уставе обају ентитета, што воде њиховом тешњем повезивању у оквиру државне заједнице, у чему је Република Српска испредњачила, POVELJA O BOSANSKOM JEZIKU (Povelja 2002), с потписима 60 муслиманских/бошњачких интелектуалаца, темпирана је тако да ојача непоколебљивост високог представника у томе да наметне и српској и хрватској термилошкој норми управо назив — *босански језик*. Бошњачким интелектуалцима није довољно што их нико моћан не узнемирава у њиховој одлуци којом се између два називна атрибута — око којих су се и сами колебали поткрај 1992. г. (исп. Proglas 1992), када су на Ратном конгресу босанскомуслиманских интелектуалаца (22. XII 1992), наводећи и сложену синтагму *bosanski (bošnjački) jezik* и њену краћу верзију *bosanski jezik* — дали превагу р е г и о н а л н о м а т р и б у т у (зато што више личи на државу, пошто се службени назив државе БиХ у колоквијалној употреби неретко своди на први део — на Б о с н у, мада је други део, Х е р ц е г о в и н а, играо важнију улогу у стандардизацији заједничког језика Срба, Хрвата и Бошњака), а н е т н и ч к о м, односно н а ц и о н а л н о м. Тај избор својевремено је лоше примљен и у Србији (исп. Одлуку бр. 1 1998 и Одлуку бр. 11 1999 [названу Закључком бр. 11] Одбора за стандардизацију српског језика) и у Хрватској (Brozović 1999), дакле у стручним круговима, премда је штампа сведочила о томе да за тај бошњачки избор није било разумевања ни у политичким круговима двају народа (Срба и Хрвата) и њихових матичних држава (СРЈ и РХ), који се нису оглашавали. Да је назив „босански језик“ имао континуитет „od bosanskog srednjovjekovlja do danas“ (Povelja 2002: таčka 2), не би он тек тако могао ишчезнути из свести народа и остати, наводно, само у свести оног дела босанског становништва који се исламизирао, већ би у последња два столећа био конкурент двама уходаним називима за језик (*српском* уистину од средњовековних давнина и *хрватском* од друге половине 19. в.). Не би онда било разлога за „умерено“ експанзивно тврђење како се под називом „босански језик“ не подразумева само „jezik Bošnjaka“ него „i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim“, како се каже у Повељи (Povelja 2002: таčka 1). Још би мање било разлога за „неумерено“ посезање за босанским атрибутом — да би он постао замена за „српскохрватски“ у БиХ, и то на тај начин што би три језичке варијанте у БиХ, „српска, хрватска и бошњачка“ биле „варијанте босанског језика“, како је речено на једном стручном скупу у Бихаћу крајем 1998. године (Simpozij 1999: 7).

Било како му драго, POVELJA O BOSANSKOM JEZIKU (очито припремана у исто време кад и уставни амандмани) појавила се 12. IV 2002, а амандмани LXVI–XCI на УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ (достављени претходно високом представнику В. Петричу 16. Iç 2002) — 25. I 2002. (Амандмани 2002¹), док су амандмани XXVII–LIV на УСТАВ ФБиХ (Amandmani 2002²) — начисто октроисани, јер службено гласило ФБиХ, за разлику од службеног гласила РСп, не доноси у Скупштини ФБиХ (не)усвојене (?),

(д) И страни слависти и међународна научна заједница, преко власти-тих научних (лингвистичких и других) терминологија, могу помоћи рашчишћавању и разјашњавању деликатних термилошких питања, и у етнониимији и у лингвониимији (и у немачком и у енглеском језику, на пример, савршено се јасно успоставља разлика између етнониима *Bosniac / der Bosniake : Bosnian / der Bosnier*, па је ваља успоставити и између ктетика, тј. придева, *Bosniad bosniakisch : Bosnian/bosnisch*). У том је смислу симптоматична, и као грешка и као њена исправка, оно што се десило у првобитном (погрешном) и у потоњем (исправном) називу научног скупа у Бечу (27–28. септембар 2002). Наиме, у првом позивном писму за скуп у Бечу на немачком језику (Wien, 30. Januar 2002) стоји синтагма *Aktuelle Fragen der Sprache der Bosnier, Kroaten, Serben und Montenegriner / Актуелна питања језика Босанаца, Хрвата, Срба и Црногораца*. Она је двоструко индикативна: уместо *Bosniaken* (Бошњаци) стоји *Bosnier* (Босанци), што су сазивачи у потоњим позивним писмима исправили, а уместо абecedног редоследа, који би налагао да *Montenegriner* стоји испред *Serben*, пише обрнуто. Да сам имао утицаја на прецизно формулисање теме, стајало би *Die aktuellen Fragen der gemeinsamen Sprache der Serben (mit Montenegrinern) Kroaten und Bosniaken / Актуелна питања заједничког језика Срба (с Црногорцима), Хрвата и Бошњака*. Лексема *der Sprache* у генитиву помало виси без атрибута *gemeinsam(en)*, а нарушени абecedни ред ваљало је заменити културноисторијски заснованим поретком. Ипак, бившу заједничку државу Јужних Словена (без Бугара) основали су Срби, Хрвати и Словенци (1918), и у њу су, као један ентитет српског народа, ушле Србија и Црна Гора, две претходно постојеће државе (од 1878), те неколике претходно постојеће аустроугарске покрајине. Приликом оснивања, била су („призната“) три народа – Срби, Хрвати и Словенци (Краљевина СХС). Приликом *раздруживања* (словеначки термин), 1991, „признато је“ 5–6 нација и 5 држава. То је *историја* (нем. *die Geschichte* = слов. *zgodovina*), којој треба придружити одговарајућу *историографију* (нем. *die Geschichtswissenschaft*). У њој је

него само Петричеве амандмане, објављене 28. травња / априла 2002. године. Нажалост, два језичка амандмана за два језичка ентитета нису усклађени. Српски амандман LXXI гласи овако: „Службени језици Републике Српске су: језик српског народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа. Службена писма су ћирилица и латиница.“ Тако тај амандман гласи у Петричевој верзији, којом је поништена изворна верзија Народне скупштине Републике Српске, с овим садржајем: „1. Српски, хрватски и бошњачки језик, ћирилично и латинично писмо равноправно се употребљавају у Републици Српској. Начин такве службене употребе језика и писма уређује се законом.“ Федерални (хрватско-бошњачки) амандман XXIX, једнако у обема редакцијама амандмана, хрватској и бошњачкој, гласи овако: „Službeni jezici Federacije Bosne i Hercegovine su bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica“.

језичко питање играло несразмерно велику улогу, о чему сведочи и споменути научни скуп у Бечу. Оно се, језичко питање, више замрсивало него решавало. Време је да се реши.

Скупови слични овоме (и књиге сличне овој) могу доприносити расплитању језичке кризе. Када се људи од струке служе аргументима струке, а не аргументима прегрејане социоллингвистике, која је такође струка, они се без тешкоћа могу сложити око истине да Срби (с Црногорцима), Хрвати и Бошњаци и даље говоре истим стандардним језиком – истим језиком с више назива у домицилу (и с једним називом који и даље превладава у научном свету, нарочито спољном, *српскохрватским*, скројеним по моделу *индоевропски*), с три варијанте, три (национална) језичка стандарда, названа језицима (јер је лексема *језик*, као и свака друга, вишезначна). Сложели се они у томе једног дана, и широј публици биће јасно да су се стандарднојезичке прилике на простору бивше СФРЈ потпуно нормализовале.

(ћ) И најзад, ако је тачно да се *средњојужнославенски језик* (Брозовићев назив – исп. Брозовић 2001: 25–28), назван још 1824. *српскохрватским* (Грим/Гримм) – мада „назив ‘српскохрватски’ вјеројатно датира још од Копитара“, 1836. г. (исп. Кордић 2001²: 199), а први пут га је у наслову једне књиге издате у Бечу, на италијанском језику, употребио дубровачки филолог Перо Будмани (Будмани 1867), што се каже у Језичком приручнику (Ивић + 3 1991: 18) – и даље изучава под сложеним, з а ј е д н и ч к и м, називом *српскохрватски језик*, било би добро да лектори на славистичким катедрама, без обзира на властита знања, уверења, националност и евентуалне предрасуде, својим студентима саопште неке важне чињенице које су у Бечу, у рану јесен 2002, доживеле да буду предмет релативно непристрасне научне анализе.

Чињенице и истине

22. Наравно, добро је познато да се и **чињенице и истине**, чак и оне с мноштвом научних аргумената, могу растегљиво тумачити, као што се оне, чак и у природним наукама, могу коренито мењати, допуњавати, па и напуштати – због друкчијих погледа и нових (са)знања. Ако се држи до науке, мора се држати до чињеница, и у овом случају и иначе, и сада и увек. Крајње је пожељно да се оне отворено саопштавају чак и онда кад се нема расположења према њиховој тврдоглавости. Према некима од њих ни сам нисам особито расположен, али добро или лоше расположење није нужно најбољи савезник истинољубивости, здраве научности и политичке зрелости. И ја бих, примерице, волео да око српског језика ствари **стоје бистрије и простије** – као што **стоје**, на пример, око словеначког, чешког, словачког, пољског, руског и толиких других језика, да у овом случају наведем само словенске језике – али **оне тако не стоје**. Још мање тако стоје око хрватског и бошњачког, мада су, и акту-

елне и културноисторијске чињенице у вези с овим двама идиомима, међусобно битно различите; а суштински су различите и чињенице везане за генезу српског и хрватског језика, као што су почесто различите интерпретације њиховог обједињавања у оквиру истог стандарднојезичког система, особито у последњој деценији 19. века.

23. У овом контексту треба рећи и то да увођење четвртог назива истог језика, *црногорског*, сада без званичног захтева већинског народа у Црној Гори, не би било у складу с етничком и културном традицијом тог народа, који живи у матичној републици и у Србији, где заправо живи већина православних Црногораца, тј. придошлица с простора данашње Црне Горе и њихових потомака. Тај раздор има својих присталица и у Црној Гори и изван ње, нарочито у Хрватској и Федерацији БиХ, где се претпоставља да би озваничење и четвртог назива учврстило позиције двају постојећих несрпских назива, премда они не би могли бити угрожени српсконазивним унитаризмом чак ни онда када би такве аспирације постојале у Србији. Било како му драго, могло би се догодити да се и четврти назив устоличи, али се четврти језички стандард тешко може (само)успоставити и (само)одредити. Њиме се не би ништа решило, али би се загорчао живот људима од науке те свим људима добре воље и нормалног односа према језику – и у Србији и Црној Гори, и у Хрватској, и у БиХ, и другде.

24. И на самом крају још нешто – о ј е з и ч к о м у н и т а р и з м у и ј е з и ч к о м с е п а р а т и з м у . Лично ме – а верујем ни моје колеге у српској лингвистици – не занима никакав језички унитаризам, нити сам особито срећан због оне његове збиље коју нам је донела историја, српско(-)хрватска и српско-хрватско-бошњачка, османлијска и хабзбуршка. Што се пак тиче језичког сепаратизма, њега је подоста, и разумљивог и неразумљивог, и разумног и неразумног. Даље његово цветање може само увећати језичко-комуникацијску збрку и на словенском југу и у Европи уопште, претеће штетну и штеточинску. А оно би могло отворити Пандорину кутију трибалистичке металингвистике и лингвонимије у другим европским регијама, словенским и несловенским.

Цитирана литература

Амандмани 2001¹: Амандмани LXVI–XCI на Устав Републике Српске. In: *Службени гласник Републике Српске* број X1/21/02, Бања Лука најпре у тексту усвојеном 16. 4. 2002. у Народној скупштини Републике Српске], 1–4 [потом с преамбулом високог представника за БиХ Волфганга Петрича и његовом Одлуком о изменама и допунама УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ број 150/02, донесеном 19. 4. 2002, као и с текстом амандмана LXV–XCII, 4–8].

- Amandmani 2001²: Odluka o izmjenama i dopunama Ustava Federacije Bosne i Hercegovine broj 149/02 i Amandmani XXVII–LIV na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. In: *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, br. 16/02 [19. 4. 2002], 604–607 [na hrvatskom jezičkom standardu], 607–611 [na bošnjačkom jezičkom standardu].
- Bakarić 1978 [1977]: Vladimir Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*. Knjiga II, Zagreb.
- Брборић 2001 [1999]: Бранислав Брборић, Српски језик. In: *С језика на језик. Социolingвистички огледи II*, Београд, 34–57 [Branislav Brborić, Das Serbische. In: *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Herausgeb. von Uwe Hinrichs, Wiesbaden, 339–381].
- Брборић 2001: Бранислав Брборић, Тројезичност и/или једнојезичност. In: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*, Sarajevo, 55–66.
- Broz 1892: Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*. Po određenju Kr. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb.
- Kordić 2001¹: Snježana Kordić, Naziv jezika iz znanosti gledan. In: *Republika*, Zagreb, LVII/1–2, 236–243.
- Kordić 2001²: Snježana Kordić, Naziv jezika iz 21. stoljeća gledan. In: *Republika*, Zagreb, LVII/9–10, 193–201.
- Kordić 2002: Snježana Kordić, Komentar diskusije o nazivu jezika. In: *Republika*, Zagreb, LVIII/3–4, 237–253.
- Maretić 1899: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Одлука бр. 1 1998 [и] Одлука бр. 11 1999: Одлука бр. 1 [и] Закључак бр. 11 Одбора за стандардизацију српског језика. In: *Језик данас*, Нови Сад, II/5, 1–8 [и] *Језик данас*, Нови Сад, IV/11, 25–28.
- Одлуке бр. 198–200 – [Одлуке бр. 198–200]: Акти Уставног суда Србије. In: *Службени гласник Републике Србије*, Београд, бр. 10/2001, 8–9.
- Pederin 1977: Ivan Pederin, „Začinjavci“, štioći i pregaoci. Vlastite snage i njemačke pobude u hrvatskoj književnosti, Zagreb.
- Povelja 2001: Potpisana Povelja o bosanskom jeziku. Kontinuitet od srednjeg vijeka do danas. In: *Dnevni avaz*, 12. april/travanj, 10.
- Proglas 1992: Proglas o bosanskom jeziku. In: Milan Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*. Dokumenti, Sarajevo, 246–247.
- Реметић 1997: Слободан Реметић, Јеванђеље, усуд или национална апокалипса. In: *Глас Зете*, Голубовци, бр. V/18–19, децембар 1997, 10–12.
- Реметић 2001: Слободан Реметић, С једног језика на три: премоћ политике над лингвистиком. In: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*, Sarajevo, 45–54.

- Слово 1998: *Слово о српском језику* [симултано издање на српском, ћирилицом и латиницом, енглеском, руском, француском, пољском и немачком језику], Београд.
- Стевановић 1964: Михаило Стевановић, Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте. In: *Наш језик*, Београд, XIV/4–5, 195–226.
- Танасић 2001: Срето Танасић, Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност, с нагласком на проблематици у школству. In: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*, Sarajevo, 249–259.
- Устав РСБ 1990: Устав Републике Србије. In: *Службени гласник Републике Србије*, Београд, бр. 1/1990.
- Šipka 2001¹: Milan Šipka, Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija. In: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*, Sarajevo, 121–136.
- Šipka 2001²: Milan Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*, Sarajevo.
- Brozović 1970: Dalibor Brozović, *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Ured. A. Flaker, K. Pranjić, Zagreb.
- Brozović 1978: Dalibor Brozović, *Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar porodice južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti*, Zagreb.
- Brozović 1980: Dalibor Brozović, Sociolingvistička i usporedna razina pri istraživanju (standardnih) jezika u (južno)slavenskim, evropskim i općim okvirima. In: *Jezik*, Zagreb, 27/2–3, 47–54.
- Brozović 1999: Dalibor Brozović, Odnos hrvatskoga i bosanskog odnosno bošnjačkog jezika. In: *Jezik*, Zagreb, 47/1, 13–16.
- Brozović 2001: Dalibor Brozović, Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. In: *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*, Sarajevo, 25–32.
- Vince 1978: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Граочанкић 2002: Драгослав Граочанкић, „Дакањски“ обичаји у појединим лингвистичким одређивањима. In: *Књижевне новине*, Београд, LI–II/1055, 2.
- Grčević 2001: Mario Grčević, O nazivu hrvatskoga jezika iz Kordićkine perspektive, *Republika*, Zagreb, LVII/3–4, 221–227.
- Daničić 1986 [1878]: Đuro Daničić, Ogled. In: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. XXII. Sveska 97: Dodatak – Materijali o Rječniku, 5–9, Zagreb.
- Iveković-Broz 1901: Franjo Iveković i Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*. Sv. I–II, Zagreb.
- Ivić M. 1997 [1965]: Milka Ivić, Problem norme u književnom jeziku. In: *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd, 145–157.

- Ивић П. 1990: Павле Ивић, Развој књижевног језика на српскохрватском језичком подручју. In: *О језику некадашњем и садашњем*, Београд – Приштина, 87–140.
- Ивић П. + 3 1991: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан и Бранислав Брборић, *Језички приручник*, Београд.
- Језички закон 1991: Закон о службеној употреби језика и писама. In: *Службени гласник Републике Србије*, Београд, бр. 45/91.
- Jonke 1964: Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb.
- Katičić 1986 [1974]: Radoslav Katičić, Nešto napomena o postanku složenoga suvremenoga jezičnog standarda, hrvatskoga ili srpskog. In: *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 90–127.
- Katičić 1986 [1978]: Radoslav Katičić, O početku novoštokavskoga hrvatskog jezič-nog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i cjeline standardne novoštokavštine. In: *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 138–157.
- Кверк + 3 1974 [1972]: Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik, *A Grammar of Contemporary English*, London.

Brborić 2007 [1991]. СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКИ СТАНДАРД. – In: Ivić, Pavle; Klajn, Ivan; Pešikan, Mitar; Brborić, Branislav. *Srpski jezički priručnik*. – Beograd: Beogradska knjiga. – S. 11–36.

Branko Tošović

[rođ. 1949]

**Uvodna riječ na Simpozijumu časopisa PRIZME
„Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“
(Sarajevo 26. i 27. aprila 1991)**

Izvodi iz uvodne riječi na simpozijumu „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“, koji je održan 26. i 27. aprila 1991. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Izgleda da je u lingvistici BiH april mjesec u kome se dešavaju najznačajniji događaji. Tačno prije dvadeset i jednu godinu, 25. aprila 1970. u ovom istom gradu završen je sada već poznati Simpozij o jezičkoj toleranciji u nastavi, koji je kasnije dobio naziv *Sarajevski simpozij*, a onda je tri godine kasnije, oktobra 1973, u Mostaru upriličeno Savjetovanje o realizaciji Zaključaka Simpozijuma o jezičkoj toleranciji..., sada poznato kao *Mostarsko savjetovanje*. Danas otvaramo treći poslijeratni naučni skup o jezičkoj situaciji u BiH, i to u bitno promijenjenim uslovima. Diskusiju vodimo u trenutku kada je već zaživio višepartijsko sistem, u situaciji kada su na vlasti narodne partije, a u društvu se i dalje odvijaju nacionalne homogenizacije. Sada se u mnogo čemu drugačije gleda na jezičku problematiku, aktuelizira se čitav niz vrlo osjetljivih jezičkih pitanja, ističu se novi pogledi na književnojezičku politiku u BiH (sve do njene potpune negacije), do krajnosti se potencira ravnopravnost jezičkih izraza (jezika) i pisama, ističu zahtjevi za preimenovanje jezika kojim se govori u BiH i sl.

Diskusije koje se u posljednje vrijeme vode u sredstvima masovnog informisanja, u organima vlasti, u strankama, raznim organizacijama i udruženjima istakle su jezičku problematiku u prvi plan interesovanja javnosti. To je zahtijevalo da se i lingvistički stručnjaci nađu na okupu i razmotre novonastalu situaciju. Eto to je bio osnovni razlog što je pokrenuta inicijativa da se pripremi i održi ovaj znanstveni skup.

Razlozi za održavanje simpozija imaju još jednu dimenziju. Jezička situacija u BiH je unikatan sociolingvistički tipološki varijetet, jer je i u svjetskim relacijama teško naći jezičke prilike kakve nalazimo u Bosni i Hercegovini. Iako imamo izuzetno interesantno područje istraživanja, mi ga još uvijek nismo proučili kako treba, a pogotovo nismo ispoljili jaču inicijativu da ukažemo na njegov značaj za teoriju, pogotovo za sociolingvističku tipologiju. Mi nismo naučno obradili bosanskohercegovačku sociolingvističku paradigmu, niti smo

uspjeli da joj damo međunarodni značaj. Po svome bogatstvu, složenosti, raznovrsnosti odnosa, fascinantnoj izukrštanosti raznolikih fenomena, jezička situacija u Bosni i Hercegovini zavređuje da se nađe u svakom značajnijem opštesociolingvističkom priručniku.

Za razliku od prethodnih skupova, ovaj po prvi put organizuje jedan časopis, što je takođe znak dubokih promjena. Sama činjenica da lingvistika BiH ima jedno ovakvo glasilo na svoj način govori o novoj situaciji. I kada je razgovarano o tome da lingvisti treba da razmotre aktuelnu jezičku situaciju u BiH, zajedno sa ostalim stručnjacima, prihvaćena je ideja da simpozij pripremi redakcija PRIZME, i to iz nekoliko razloga. **Prvo**, PRIZMA je organ svih jezičkih udruženja naše republike: Društva za primijenjenu lingvistiku, Društva nastavnika srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika i književnosti, Slavističkog društva, Društva za strane jezike i književnosti, Udruženja književnih prevodilaca, Društva naučnih i stručnih prevodilaca, Saveza za esperanto. Ona time okuplja sve jezičke stručnjake BiH, kojih nema ni mnogo ni malo (prema mojim podacima, u BiH djeluje oko 130 lingvista, o kojima će se osnovni bio-bibliografski podaci dati u Registru lingvista BiH, što se priprema za naredni broj PRIZME). **Drugo**, u programskoj koncepciji časopisa ističe se da je njegov osnovni zadatak – (a) razvoj lingvistike BiH i jezičkih oblasti koja pokrivaju navedena udruženja, (b) afirmacija bosanskohercegovačkih jezičkih stručnjaka, (c) upoznavanje jugoslovenske i svjetske javnosti sa bosanskohercegovačkom jezičkom situacijom, (d) pokretanje raznih inicijativa (održavanje naučnih skupova, propagiranje kompjuterizacije lingvistike BiH i sl.). **Treće**, pošto časopis okuplja, u Redakciji, Savjetu i u autorskom kolektivu, najistaknutije i najpoznatije jezičke stručnjake BiH, on je u ovome trenutku jedan od osnovnih kohezionih faktora lingvistike BiH i ima sve pretpostavke da postane moćna pokretačka snaga za razvoj bosanskohercegovačke nauke o jeziku. I četvrto, sve ono o čemu se bude govorilo na ovome simpoziju časopis će objaviti u posebnom tematskom broju.

Cilj ovoga skupa nije da se donesu neke odluke ili zaključci (jer za to ovaj simpozij nije kompetentan), već da se dobije koliko-toliko cjelovita slika jezičke situacije u BiH. Sada je najvažnije da se dođe do činjeničnog stanja kako bi se mogla naći rješenja koja bi odgovarala svim ljudima, svim narodima, svim građanima BiH.

Pošto je ovo lingvistički skup na kome učestvuju i stručnjaci iz drugih znanstvenih oblasti (književnosti, istorije, psihologije, novinarstva), imamo lijepu priliku da jezičku situaciju u BiH razmotrimo iz najrazličitijih uglova. Što se tiče čisto lingvističkog aspekta ove problematike, želio bih ovom prilikom skrenuti pažnju na bitnu stvar. Naime, za lingvističko promatranje i pogotovo zaključivanje od suštinskog značaja ima modeliranje i prognoziranje jezičkih procesa u našoj republici, što, nažalost, kod nas gotovo da ne postoji. Predlažu se svakojaka rješenja, a ne vodi računa o posljedicama. Upravo zbog toga dobi-

ja na značaju sociolingvističko modeliranje: izrada apstraktnog sistema konkretnih jezičkih odnosa i interakcijskih polja u njihovoj statičnosti i dinamici. To modeliranje ima kao krajnji cilj prognoziranje jezičkih tokova. Uzimajući u obzir sve relevantne parametre, može se adekvatnom obradom stvoreni model pretvoriti u dinamički sistem koji će simulirati određene procese, što se u čitavom nizu nauka primjenjuje. Ovo ističem u prvi plan upravo zbog toga što se u našim razgovorima o jezičkim pitanjima u većini slučajeva razmišlja samo o dva-tri poteza unaprijed, a rješenja koja se predlažu daju se gotovo bez ikakvih valjanih prognoza o tome čemu ona vode. Koliko je takvo modeliranje neophodno, navešću samo jedan primjer. Jezička situacija u BiH u najvećoj mjeri je predodređena odnosom jezik – nacija, pa stoga velik broj pitanja ima nacionalnojezički karakter. Ako jezičku problematiku vezemo za bh. nacionalnu specifiku, zapažamo da su tri najbrojnije nacije u BiH, odnosno njihovi predstavnici problematizirali i potencirali čitav niz jezičkih pitanja. Kod Muslimana to je uglavnom naziv jezika, kod Hrvata položaj jezika, a kod Srba ravnopravnost ćirilice. Izdvajanjem samo ovih elemenata na ravni jezik – nacija može se pokazati o kakvoj se složenosti i isprepletenosti odnosa radi, i to samo kad je u pitanju tročlani odnos i s jedne i s druge strane: a) Muslimani – Hrvati – Srbi, b) bosanski jezik – hrvatski jezik – ćirilica. Ako, recimo, kao ilustraciju uzme-mo bosanski jezik, dobićemo različite korelacije. Prije svega, izdvajaju se sljedeći binarni odnosi: bosanski jezik – Muslimani, bosanski jezik – Hrvati, bosanski jezik – Srbi; zatim: bosanski jezik – hrvatski jezik, bosanski jezik – ćirilica (ovo se naravno može proširiti i na srpskohrvatski, odnosno srpski jezik). Zatim postoje tročlani odnosi: bosanski jezik – Muslimani – Hrvati, bosanski jezik – Muslimani – Srbi, bosanski jezik – Srbi – Hrvati (što se može proširiti i na druge narode); bosanski jezik – hrvatski jezik – ćirilica. Postoje zatim četvoročlani odnosi (npr. bosanski jezik – Muslimani – Hrvati – Srbi), petočlani odnosi itd. Time se obrazuje specifičan bosanskohercegovački nacionalnojezički devetougao koji daje više od 60 različitih interakcijskih odnosa. Prema tome, problem bosanskog jezika (a u jednakoj mjeri i pitanje hrvatskog, odnosno ćirilice i gotovo svih sličnih pitanja) možemo svesti isključivo na binaran odnos (nacija – jezik) ili ga pak promatrati kao jednu od korelacija u čitavom nizu interakcijskih odnosa i polja. Prvi pristup čini nam se dominantnim u ovom trenutku, drugi je naučno utemeljeniji jer uzima u obzir sve moguće saodnose. Osnovni nedostatak prvog pristupa je u tome što se ne može cjelovito na bazi takvog jednostavnog modela sastavljenog od binarne opozicije prognozirati ponašanje ukupnog modela – modela bosanskohercegovačke jezičke situacije u kome vlada jedna od najfundamentalnijih pravilnosti – zakon spojenih sudova. Stoga i rješenja koja se predlažu isključivo na binarnom principu teško da mogu pretendovati na potpunu naučnu utemeljenost, odnosno na sveobuhvatnost.

Nadam se da ćemo na ovome skupu voditi računa o naučnoj argumentaciji i promatranju jezičkih fenomena u svoj njihovoj kompleksnosti i cjelovitosti.

Za ovaj simpozij značajna je činjenica da referati imaju zavidnu tematsku širinu. Da oni obuhvataju gotovo sve relevantne probleme, pokazuju sami naslovi referata, koji obuhvataju sljedeća pitanja: 1. opštelingvistički, sociolingvistički, interlingvistički, psiholingvistički, naučni, društveno-politički, nacionalni, istorijski, nastavno-obrazovni, funkcionalnostilski aspekti bosanskohercegovačke jezičke situacije, 2. književnojezička politika u BiH, 3. varijantnost jezika u BiH, 4. odnos jezika književnosti i književnog jezika, 5. jezički nivoi (leksički, sintaksički) u bosanskohercegovačkom jezičkom izrazu, 6. naziv jezika, 7. problem pisama, 8. bosanskohercegovački masmedijski govor, 9. standardni bosanskohercegovački sistemi i dr.

Učesnici skupa su najeminentniji bosanskohercegovački serbokroatisti, lingvisti, književni radnici, istoričari, stručnjaci za novinarstvo i psiholozi. Od 32 referenta 24 ima naučni stepen doktora nauka, a 6 stepen magistra (18 iz lingvističkih nauka).

Ovaj simpozij održava se u jednom posebnom trenutku razvoja lingvistike BiH. Naime, iako sadašnje vrijeme i sadašnji procesi destimulativno djeluju na sve znanstvene djelatnosti pa i na nauku o jeziku, u lingvistici BiH dešavaju se u posljednje vrijeme vrlo značajne stvari. Pomenuću samo neke. Prošle godine dobili smo dva nova lingvistička časopisa -PRIZMU i SLAVIST, koji zajedno sa KNJIŽEVNIM JEZIKOM, što uspješno izlazi već duže vremena, čini onaj minimum lingvističke periodike koji je potreban da se ova znanost može normalno razvijati. Lingvistika BiH učinila je značajan korak na međunarodnom planu: tri naše ustanove (Filozofski fakultet, Institut za jezik i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa) potpisale su prvi međunarodni dogovor o saradnji, i to sa vodećim sovjetskim ustanovama: Naučnim savjetom „Jezik i društvo“ Akademije nauka SSSR-a, Institutom za lingvistiku AN SSSR-a i Institutom za ruski jezik AN SSSR-a. Na bazi tog dogovora održan je prošle godine prvi jugoslovensko-sovjetski kolokvij na temu Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama (zbornik sa tog skupa može se kupiti u našoj knjižari). Dragi kolokvij održaće se u septembra ove godine na temu Uticaj društva na funkcionalni razvoj jezika i problemi jezičke norme. Značajno je da je ovaj dogovor ušao u plan saradnje jugoslovenskih akademija nauka i Akademije nauka SSSR-a za period 1990–1995. godina.

Od širih istraživanja na prvom mjestu treba spomenuti petogodišnji izvedbeni projekat DC XIII/3: STANDARDNOJEZIČKI IZRAZ SRPSKOHRVATSKOG, ODNOSNO HRVATSKOSRPSKOG JEZIKA U BiH. Ovaj makroprojekat obuhvata dvije tematske oblasti: Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XX vijeka i Sinhronijsku deskripciju bosanskohercegovačkih govora. On se realizuje u saradnji Instituta za jezik, Filozofskog fakulteta i ANUBiH.

Iako jezička društva već drugu godinu ne dobijaju ni dinara za svoju aktivnost, ona i dalje nastoje da djeluju, bolje reći nastoje da se ne ugase. Neka od njih ispoljavaju zavidnu vitalnost. Tako, Društvo za primijenjenu lingvistiku redovno održava tribinu Sarajevskog lingvističkog kruga i naučne skupove, kakav je bio prošlogodišnji Jezik i stil sredstava masovnog informisanja (zbornik referata sa tog skupa izaći će iz štampe početkom juna ove godine).

Na kraju bih htio istaći sljedeće. Želja organizatora je da svi referati i diskusije na simpoziju budu konstruktivni i naučno utemeljeni kako bi se skup normalno odvijao i kako bi izlaganja mogla poslužiti kao osnova za razrješavanje spornih pitanja, posebno onih koja su u posljednje vrijeme pokretana u javnosti.

I posljednje. Organizator izražava zadovoljstvo što su se na poziv za učešće odazvali najkompetentniji bosanskohercegovački lingvisti, članovi jezičkih društava BiH, lingvističkih institucija, ANUBiH, fakulteta, instituta i što današnjem skupu prisustvuju predstavnici vlasti, partija, udruženja, vjerskih organizacija, sredstava masovnog informisanja, književnici, istaknuti naučni i kulturni radnici i dr.

Dvadeset godina kasnije
(1991–2011)

Časopis *Prizma*, koji je (na inicijativu autora ovih redova) utemeljilo i izdavalo sedam jezičkih društava BiH, organizovao je u Sarajevu na Filozofskom fakultetu 26. i 27. aprila 1991. godine simpozijum „J e z i č k a s i t u a c i j a u B o s n i i H e r c e g o v i n i“ na kome su razmotrena najaktuelnija pitanja jezičke situacije i jezičke politike u BiH. Želja organizatora bila je da izlaganja budu konstruktivna i naučno utemeljena kako bi mogla poslužiti kao osnova za razrješavanje niza spornih pitanja, posebno onih koja su u posljednje vrijeme pokretana u javnosti.

Tematika skupa podijeljena je bila u tri bloka.

1. J e z i č k a s i t u a c i j a u B i H

- opštelingvistički aspekt bosanskohercegovačke jezičke situacije,
- sociolingvistička tipološka odrednica bosanskohercegovačke jezičke situacije,
- jugoslovenska dimenzija bosanskohercegovačke jezičke situacije,
- nacionalni aspekti bosanskohercegovačke jezičke situacije,
- vjerska pitanja i bosanskohercegovačka jezička situacija,
- odraz promjena u društvu na jezičku problematiku (uvodenje višepartijskog sistema, osnivanje i djelatnost nacionalnih partija i sl.)
- ustavni aspekti jezičkog pitanja,
- ravnopravnost jezičkih izraza
- ravnopravnost pisama

2. K n j i ž e v n o j e z i č k a p o l i t i k a

- jezička problematika u obrazovanju, nauci, kulturi, javnim medijima, društvenom životu i dr.

3. S t a n d a r d i z a c i j a b o s a n s k o h e r c e g o v a č k o g j e z i č k o g i z r a z a i p r o b l e m n o r m e

- normiranje jezika

Program skupa, koji se tokom njegovog dvodnevnog rada mijenjao, izgledao je ovako.

26. april (petak) 1991. godine

9,15–9,30 **Branko Tošović.** Uvodna riječ.

9,30–9,45 **Asim Peco.** Odras naše društvene stvarnosti na jezičku normu.

9,45–10,00 **Midhat Riđanović.** Opštelingvistički aspekti bosanskohercegovačke jezičke situacije.

10,00–10,30 Pauza

10,30–10,45 **Srdan Janković.** Sociolingvističko određenje bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza.

- 10,45–11,00 **Josip Baotić**. Pogled na jedno aktuelno pitanje jezičke situacije u Bosni i Hercegovini.
- 11,00–11,15 **Šimun Šonje**. Hrvatska varijanta govora u BiH.
- 11,15–11,45 Pauza
- 11,45–13,00 Diskusija
- 16,00–16,15 **Alija Isaković**. Nacionalni aspekti bosanskohercegovačke jezičke situacije.
- 16,15–16,30 **Milivoje Minović**. Sintaksički sloj srpskohrvatskog jezičkog standarda u bosanskohercegovačkom socijalnom kontekstu.
- 16,30–16,45 **Ivo Šoljan**. Neka zapažanja o jezičkoj situaciji u BiH.
- 16,45–17,00 Pauza
- 17,00–17,15 **Dževad Juzbašić**. Pitanje zvaničnog naziva jezika i upotrebe pisma u djelatnosti bosanskohercegovačkog Sabora.
- 17,15–17,30 **Dušan Berić**. Pitanje naziva jezika u dokumentima XIX vijeka.
- 17,30–17,45 **Blažo Milićević**. Vidovi diferencijacije između govora i književnojezičke norme.
- 17,45–18,00 **Senad Čolić**. Interlingvističko shvatanje jezičkog razvoja primijenjeno na našu situaciju.
- 18,00–19,00 Diskusija

27. april (subota) 1991. godine

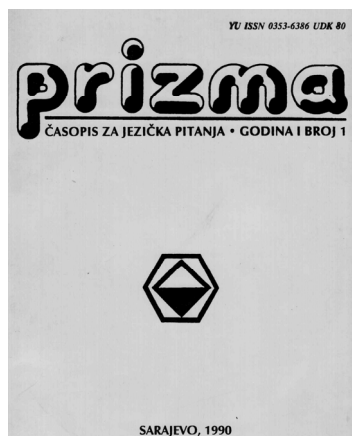
- 9,15–9,30 **Mustafa Ajanović**. Ravnopravnost pisama.
- 9,30–9,45 **Miljan M. Todorović**. (Ne)ravnopravnost pisama.
- 9,45–10,00 **Josip Raos**. Pismo i naziv srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika u BiH.
- 10,00–10,30 Pauza
- 10,30–10,45 **Renko Đapić**. Dva pisma – teškoća ili prednost u usvajanju pisanog govora?
- 10,45–11,00 **Čedomir Rebić**. Pisma između etičko-političkih shvatanja i otkrića psihomehanike.
- 11,00–11,15 **Muhamed Huković**. Jezik državne uprave i administracije.
- 11,15–11,45 Pauza
- 11,45–13,00 Diskusija
- 16,00–16,15 **Nedo Šipovac**. Jezik i moderna psihoanaliza.
- 16,15–16,30 **Senahid Halilović**. Nacionalno markirane crte u bosanskohercegovačkim govorima.
- 16,30–16,45 **Mirjana Popović**. Promjene u društvu i politička leksika.
- 16,45–17,00 **Nedžad Pašić**. Književnojezička politika u nastavnoj praksi.
- 17,00–17,30 Pauza
- 17,30–17,45 **Branko Miljko**. Historija, politika i naš jezik.
- 17,45–18,00 **Safet Tipura**. Jezik Hasana Kikića kao prototip bosanskoga govora i izraza.

18,00–18,15 **Tajron Radić.** Jezik i stvarnost.

18,15–19,30 Diskusija

19,30 Zatvaranje simpozijuma

Nekoliko riječi o časopisu. PRIZMA je bila prvi bosanskohercegovački časopis najšire lingvističke orijentacije. Na širinu koncepcije ukazivao je i sam naslov: u časopisu se kao kroz svojevrsnu prizmu promatrao jezik u svoj njegovoj raznolikosti. Moto časopisa bila je kineska poslovice *Neka cvjeta stotinu cvjetova, neka se razvija stotinu škola*. Redakcija je isticala da nema oblasti u jeziku i lingvistici koja bi izlazila izvan konceptijskih okvira časopisa. U PRIZMI su mogli objavljivati radove svi oni koji se bavili jezikom, bez obzira na oblast, pravac, disciplinu, školu, metod, jezik, sinhroniju – dijahroniju, standard – supstandard i sl. Cilj je bio da se svako ko se zanima za jezička pitanja nađe u tome glasilu. Iako je osnovna orijentacija ovog glasila bilo razvijanje bosanskohercegovačke lingvistike, PRIZMA je trebalo da postane i jugoslovenski časopis jer je bila otvorena za jezičke stručnjake iz svih krajeva zajedničke države.

Planirano je da časopis izlazi najmanje jednom godišnje na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom jeziku, latinicom i ćirilicom, sa rezimeom na jednom od svjetskih jezika i sadržajem na engleskom, njemačkom, francuskom i ruskom. Časopis je imao sljedeće rubrike: Teorija jezika, Serbokroatističke teme, Strani jezici, Prevodilački mostovi, Interlingvistički vidici, Prikazi, Bibliografija, Prilozi. Godine 1990. izašao je prvi broj sa 23 priloga i na 197 strana. Drugi broj je trebalo da se pojavi u proljeće 1992. godine kao tematski broj posvećen

Simpozijumu PRIZME u Sarajevu 26. i 27. aprila 1991. godine (sredstva za objavljivanje bila su obezbijedeno, a štampanje je preuzeo Studentski servis Univerziteta u Sarajevu), međutim upravo tada je izbio rat u Bosni i Hercegovini. Bez obzira na napetu predratnu situaciju i sam početak oružanih sukoba Redakcija je uspjela da prikupi sve priloge, da ih obradi i kompletira sam broj. Pošto je glavni urednik bio primoran da u oktobru napusti Sarajevo, rukopis je ostavio na čuvanje jednom članu Redakcije. Zahvaljujući njemu rukopis je i sačuvan.

Sve ovo što smo naveli dvadeset godina nakon održavanja Simpozijuma PRIZME ne dolazi iz želje da se podsjeti na posljednji zajednički lingvistički skup u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji, već da se reaguje na neprimjereno, zlonamjerno i nenaučno pisanje jednog lingviste iz Sarajeva. Naime, prije godi-

nu dana (2010) pojavila se ostrašćena ocjena pomenutog skupa: u zeničkom MAGAZINU SAFF je 10. aprila¹ 2010. izašao je prilog Safeta Kadića pod naslovom „Oktroisani bošnjački pogledi: Postgenocidna replika 'bečkog književnog dogovora'“, u kome se ovaj bošnjački lingvist, zaposlen u Institutu za jezik u Sarajevu, vraća na 1991. i PRIZMIN Simpozijum. Autor je dao tendenciozni komentar u kome se upustio u maštovita tumačenja osnovne ideje skupa ne pozivajući se ni na jednu izgovorenu riječ sa toga skupa. Pri tome se obrušio na organizatora skupa (Branka Tošovića), čiju je inicijativu (održavanje skupa) smjestio ni manje ni više u kontekst Vuka Karadžića i BEČKOG KNJIŽEVNOG DOGOVORA i iskonstruisao čudan višestruko izukršani trougao: vremenski (1850 –1924 –1991), geografski (Beč – Grac – Sarajevo), događajni (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR – grački BOŠNJAČKI POGLEDI – Andrićeva odbrana disertacije), individualni (Vuk Karadžić – Ivo Andrić – Branko Tošović), u kome se negativno ocjenjuje i BEČKI DOGOVOR, i BOŠNJAČKI POGLEDI, i Prizmin simpozijum, kao i sve ličnosti iz toga trougla. Evo kako počinje osnovni tekst Safeta Kadića:

U sjeni usijane medijske eksploatacije donošenja Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici u srbijanskom parlamentu, u kojoj se ne spominje termin genocid, nezapaženo je prošla promocija jednog zbornika „Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika“, održana na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na samu 160. godišnjicu „bečkog književnog dogovora“ i 20. godišnjicu sarajevskog simpozija „Jezička situacija u BiH“. (Hrvatski i srbski pogledi imaju po dva toma.)

Autor konstatuje da Grac kod Bošnjaka izaziva samo neprijatne asocijacije.

Za Graz i njegov univerzitet Bošnjake ne vežu baš prijatne uspomene. U okolici ovoga grada nalazi se najveće vojno greblje Bošnjaka, koji su ostavljali kosti po evropskim ratištima, braneći umiruću Monarhiju u Prvom svjetskom ratu, a na njegovom univerzitetu ostvareno je mentorstvo šovinističke antimuslimanske i antibošnjačke teze doktorata Ive Andrića za račun svojih velikosrbskih nalogodavaca i europskih antimuslimanskih mentora pod naslovom: „Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine“. (Andrić je svoju tezu radio tokom 1923. i 1924. godine, u vrijeme donošenja aparthejdnog zakona o agrarnoj reformi u Kraljevini SHS, kada je oduzeta zemlja Bošnjacima i podijeljena Srbima, kao što je pisao i roman „Na Drini ćuprija“ u vrijeme četničkih klanja Bošnjaka na tom ukletom mostu.)

Zatim dolazi Kadrićeva centralna misao vezana na skup koji je organizovan u Sarajevu 1991. godine:

Široj javnosti je nepoznato da je baš Branko Tošović, kao nastavnik na Katedri za ruski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, organizirao na tom fakultetu naprijed spomenuti simpozij o jezičkoj situaciji u BiH u martu 1990. godine, na k o j e m s u s r b s k o - c r n o g o r s k i j e z i k o s l o v n i j u r i š n i c i

¹ Slučajno ili ne, datum objavljivanja se podudara sa datumom rođenja organizatora Simpozijuma.

izpoljili toliku izključivost i agresivnost prema Bošnjacima i bosanskom jeziku da su ga mnogi doživili kao pripremu terena za potonju vojnu agresiju (istakao B. T.).

Ovaj skup Kadić kvalifikuje i ovako: „simpozijum o jezičkoj situaciji u BiH 1990. godine u stilu tada popularnih nadrealista narastajućeg new primitivs pokreta“.

Zbog svega izrečenog, a posebno zbog izrazito negativne ocjene referata srpskih pogleda iznesenih na Simpozijumu u Sarajevu 1991. godine smatramo da bi bilo bi vrlo zanimljivo i naučno poučno da se uporedi ono što je tada rečeno sa srpske strane (u uvodnoj riječi i referatima) sa onim o čemu piše Safet Kadić. Mislimo da bi to bilo dovoljno da se zaključi o kakvom se naučnom lingvističkom prilogu Safeta Kadića radi. Iz tih razloga objavljujemo sve referate sa Prizminog skupa koji se odnose na datu problematiku (i to po redosljedu nastupanja: izlaganje Branka Tošovića, Srđana Jankovića, Miljana M. Todorovića, Milivoja Minovića i Tihomira Burzanovića). Drugi prilozi srpskih referata nisu se direktno odnosili na ovu problematiku i na argumentaciju Safeta Kadića (Blažo Milićević: VIDOVI DIFERENCIJACIJE IZMEĐU GOVORA I KNJIŽEVNOJEZIČKE NORME, Čedomir Rebić: PISMA IZMEĐU ETNIČKO-POLITIČKIH SHVATANJA I OTKRICA PSIHOMEHANIKE i Mirjana Popović: PROMJENE U DRUŠTVU I POLITIČKA LEKSIKA) pa ih ne objavljujemo.²

Kao još jedan dokaz koliko je Safet Kadić u otišao u maštarenja i ostrašćenju i lingvistički neutemeljenu osudu i optužbu navodimo traskript svih diskusija srpskih izlagača (zbog osjetljivosti i značaja skupa, a takođe eventualne zloupotrebe izgovorene riječi na ovom skupu [sada znamo da je to neposredno uoči rata], kao u primjeru Safeta Kadića, nastupi su snimani na video i audio tehniku pa su odmah nakon skupa urađeni na osnovu njih transkripti [dosad nigdje neobjavljivani]) i to onako kako su srpski izlagači nastupali: Srđan Janković, Nevenka Gošić, Miloš Okuka, Branko Tošović, Milan Vasić, Velibor Ostojić, Tihomir Burzanović. Jedino nedostaje diskusija Bogdana Dabića jer u transkriptu uz njegovu diskusiju stoji: „Govor se ne može dešifrovati jer se ne čuje dobro“.

Koliko je neargumentovano napadao Safet Kadrić glavnog organizatora može se vidjeti i upoređivanjem onoga šta Kadić piše sa onim šta Branko Tošović piše u pismu ministru u Vladi [Izvršnog vijeća] Bosne i Hercegovine upućenom odmah nakon skupa 6. maja 1991. godine.

² Prvom prilikom štampaćemo i njihove referate u koncepcijski odgovarajućoj publikaciji.

PRIZMA

Časopis za jezička pitanja

Filozofski fakultet, soba 139/III

71000 SARAJEVO

F. Račkog 1

Telefon (071) 210 768, lokal 68

Telafax (071) 646 937

Sarajevo, 6. maj 1991. godine

Cijenjeni gospodine ministre!

Obavještavamo Vas da je 26. i 27. aprila ove godine održan naučno-stručni skup pod nazivom **Simpozij o jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini** na kome je nastupilo 27 referenata. Rad simpozija protekao je u duhu tolerancije i međusobnog uvažavanja učesnika.

Podneseni referati osvjetljavali su širok krug jezičke problematike, ali u svom najvećem dijelu oni su, ipak, bili vezani za prirodu *standardnog jezika* u Bosni i Hercegovini i *njegov naziv*, te funkcionalnu ravnopravnost nacionalnih jezičkih specifičnosti u njemu i komunikacijsku ravnopravnost govornika u našoj republici.

Videnja i stavovi referenata, što je i razumljivo, nisu se uvijek podudarala, pogotovo ne u detaljima, ali se sa zadovoljstvom može konstatovati da se u osnovnom nisu razilazila, tj. da su donirala opredjeljenja za:

a) zajednički standardni jezik Muslimana, Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini sa konjunktivnom normom, odnosno normom koja će uvažavati jezičke specifičnosti svakog od tih naroda kao standardnojezičke sinonime (razumije se, kada su uklopljene u jezik kao sistem) i za književnojezičku politiku koja će stvarati uslove da ti sinonimi, kao jednakovrijedni u praksi, budu ravnopravno tretirani;

b) pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva imenom koji njemu najviše odgovara, ali da naziv što iz tog prava proističe ne može potisnuti u službenoj upotrebi naziv dat u Ustavu SRBiH sve dok je postojeća ustavna odredba na snazi, za koju većina učesnika smatra da i nema prihvatljivije alternative;

c) kritičniji pristup pojmu *ravnopravnost* kada je u pitanju upotreba pisama, dubletnih termina, gramatičkih oblika i sl., koju ne bi trebalo poistovećivati sa pojmom *ravnopravnost upotrebe*, jer je ovo drugo rezultat i niza ostalih faktora; pravo na izbor ne bi se smjelo pretvarati u *obavezu* upotrebe.

Uz pomenuta opredjeljenja, vrijedno je pažnje i mišljenje često isticano na skupu da se rješavanje složenih jezičkih pitanja, pa i onih koja nisu samo lingvističke prirode, ne može prepustiti nelingvistikama jer rezultati takvoga rada često bivaju daleko ne samo od lingvističke nauke nego i od ciljeva koji se njima žele ostvariti.

Uvjereni da će Vam ovo nekoliko podataka biti od koristi s poštovanjem Vas pozdravljamo.

Glavni urednik

Prof. dr Branko Tošović

Dakle, nudimo čitaocu mogućnosti da

- 1) uvodnoj riječi Branka Tošovića,
 - 2) tekstovima Tihomira Burzanovića, Srđana Jankovića, Milivoja Minovića, Miljana M. Todorovića,
 - 3) diskusijama Tihomira, Burzanovića, Nevenke Gošić, Srđana Jankovića, Miloša Okuka, Velibora Ostojića, Branka Tošovića, Milan Vasić,
 - 4) pismu Branka Tošovića od 8. maja 1991. godine
- (a) nađe argumente u prilog ocjene Safeta Kadića, (b) se na osnovnu njih uvjeri o kakvoj se prirodi teksta i naučne elaboracije radi i (c) izvuce odgovarajuće zaključke.³

Oktroisani bošnjački pogledi:

Postgenocidna replika „bečkog književnog dogovora“

Na podpisivanju dogovora u Beču 28. ožujka 1850. godine Hrvate nije predvodio, kako bi se očekivalo, vođa „iliraca“ Ljudevit Gaj, nego ban Ivan Mažuranić, a Srbe nije učeni novosadski književnik Dositej Obradović, nego Vlah iz Drobnjaka, poznati hromi guslar i hajduk, Vuk Karadžić, uz blagoslov evropskog posrednika Slovenca Jerneja Kopitara. U ovakvoj srbsko-hrvatskoj nagodbi Bošnjaci se nisu našli ni u fusnoti, ali će se mnogi naći stoljeće i pol kasnije u nebrojenim masovnim grobnicama po Bosni

*Piše: **Safet Kadić** (safetkadic@hotmail.com)*

U sjeni usijane medijske eksploatacije donošenja Deklaracije o osudi zločina u Srebrenici u srbijanskom parlamentu, u kojoj se ne spominje termin genocid, nezapaženo je prošla promocija jednotomnog zbornika „Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika“, održana na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na samu 160. godišnjicu „bečkog književnog dogovora“ i 20. godišnjicu sarajevskog simpozija „Jezička situacija u BiH“. (Hrvatski i srbski pogledi imaju po dva toma.) Iako promocija zbornika ima više simboličko značenje, nego što ima znanstveni i kulturni značaj, u društveno-političkoj kontekstualizaciji spomenutih događaja historijske analogije su neizbježne. Samo prividno između ovih događaja u jednoipolstoljetnom vremenskom razponu, nema nikakve veze. Zapravo oni čine jednu tragičnu bošnjačku historijsku parabolu. Oni su izraz i rezultat kontinuiteta jedne mitomanske težnje susjeda za negiranjem jednog naroda u njegovoj zemlji radi porobljavanja i zaposjedanja njegove zemlje i dominacije nad njim. Oba ova događaja zatekli su Bošnjake u nezavidnom položaju, kada su drastično i (možda) nepovratno oslabljeni nakon genocida.

³ Zbog objektivnosti i korektnosti tekst Safeta Kadića dajemo u cjelosti (bez ispravljanja štamparskih i drugih grešaka, mijenjanja etimološke ortografije; jedino su navodnici onakvi kakvi su u svim tekstovima ovog našeg zbornika).

Tošović iz Graza

Projekat izrade zbornika realizirao je Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität iz Graza, glavnog grada austrijske pokrajine Štajerske, a priređivač bosanski rusista i rusofil Branko Tošović, koji je u vihoru rata podkraj '92. napustio obkoljeno Sarajevo, aterirao u Grazu i stanio se u navedenoj instituciji. Za Graz i njegov univerzitet Bošnjake ne vežu baš prijatne uzpomene. U okolici ovoga grada nalazi se najveće vojno greblje Bošnjaka, koji su ostavljali kosti po evropskim ratišćima, braneći umiruću Monarhiju u Prvom svjetskom ratu, a na njegovom univerzitetu ostvareno je mentorstvo šovinističke antimuslimanske i antibošnjačke teze doktorata Ive Andrića za račun svojih velikosrbskih nalogodavaca i europskih antimuslimanskih mentora pod naslovom: „Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine“. (Andrić je svoju tezu radio tokom 1923. i 1924. godine, u vrijeme donošenja aparthejdnog zakona o agrarnoj reformi u Kraljevini SHS, kada je oduzeta zemlja Bošnjacima i podijeljena Srbima, kao što je pisao i roman „Na Drini ćuprija“ u vrijeme četničkih klanja Bošnjaka na tom ukletom mostu.) U Graz su tokom i poslije protekle srbsko-hrvatske agresije na BiH mnogi zvaničnici iz bosanske vlasti, krijući od naroda, slali svoju djecu na bezplatan studij. Možda je i to jedan od razloga što nisu reformisani bosanski državni univerziteti. Široj javnosti je nepoznato da je baš Branko Tošović, kao nastavnik na Katedri za ruski jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, organizirao na tom fakultetu naprijed spomenuti simpozij o jezičkoj situaciji u BiH u martu 1990. godine, na kojem su srbsko-crnogorski jezikoslovni jurišnici izpoljili toliku izključivost i agresivnost prema Bošnjacima i bosanskom jeziku da su ga mnogi doživili kao pripremu terena za potonju vojnu agresiju. I tada, kao i danas, mnogima nije jasno kako to da jedan Srbin, rusista, određuje bošnjačke poglede predpostavljenim Bošnjacima i bosnistima. Za neke je upitno i zašto jedan rusista toliko insistira na slavljenju Andrića, umjesto primjerice Tolstoja ili Puškina. Vjerovatno ih je posebno vezao isti univerzitet u Grazu i slični pogledi prema Bošnjacima. A možda i pare i slava koja stoji iza svakog nobelovca. Iako su u zbornik uvršćeni bošnjački autori, a Institut za jezik uzet samo kao domaći support, odmah pada u oči da bošnjačke poglede uređuje neko drugi mimo Bošnjaka i negdje drugo izvan Bosne, jer tu Bošnjaci figuriraju samo kao (dobro plaćeni) statisti i gluho-nijemi posmatrači. Bošnjaci su ponovo dozvolili da im (jezičku) sudbinu određuje neko drugi. (Sam zbornik i izneseni stavovi pojedinih autora traže posebnu analizu.)

„Bečki dogovor“

Umjesto da je Institut za jezik bio nosilac projekta i organizator simpozija i tematske razprave o tako važnom pitanju u okviru priprema BiH za ulazak u EU, gdje se mora riješiti i pitanje jezika i njegova naziva, opet je, kao i prilikom „bečkog književnog dogovora“, sve pripušćeno drugima da određuju okvire i domete bošnjačkih pogleda, kao što je u ovom slučaju Tošović napabirčio ranije objavljene tekstove nekih Bošnjaka koji se na neki način dotiču toga krupnog pitanja i to je predstavljeno kao bošnjački pogledi. Mogao je i Tošović, da mu je odgovaralo, organizovati simpozij o istoj temi, kao što je planirao simpozij o Andrićevom djelu svake godine. Ali nije, nego se pravi „tošo“! Radi sitnošćardžijskih interesa nekih u Institutu, ova institucija je zloupotrijebljena i uvučena u ovu blamažu sa nesagledivim posljedicama po Bošnjake.

Šamar bosanskim državnim institucijama kao što su Vijeće ministara, ANUBiH, Univerzitet, nadležna ministarstva, posebno bošnjačka udruženja poput „Preporoda“. Odgovornost bosanskih lingvista za takvo stanje je kolosalna, jer političari ionako nemaju nikakve odgovornosti prema narodu i zemlji. Na historijskom sudu istine neće im pomoći ni banknote sa Andrićevim likom. (One sa Mešinim likom za njih su sitne, a ionako je taj lik nestalo sa novčanica.) I zbog toga su Bošnjaci, u vremenskom razponu od samo 160 godina, prošli put od najistaknutijeg etničkog faktora na Balkanu u okviru Osmanskog carstva do potpunog negiranja i genocida u evropskom okrilju. Ako je propast Gradašćevićeva pokreta za samostalnost Bosne značio tursko spaljivanje iluzija Bošnjaka o sobstvenoj veličini i značaju, onda je „bečki književni dogovor“ označio otvaranje procesa europsko-srbsko-hrvatskog negiranja i progona Bošnjaka, sve do najnovije genocidne zavjere. „Bečki dogovor“ predstavlja, zapravo, sporazum Hrvata i Srba o zajedničkom književnom jeziku, zasnovanom na novoštokavskom dijalektu ijekavskog nariječja, koji je za narodnu osnovicu prihvatio „bosanski jezik, zajedno sa Vukovim hercegovačkim i Daničićevim vojvodanskim“. To je onaj jezik koji slavistika imenuje kao srednjojužnoslavenski štokavski idiom, a najvećim dijelom obuhvaćao je prostor nastanjen Bošnjacima srednjevjekovne bosanske države i sfere njenog uticaja u vrijeme bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića. I pored toga, iz ovog dogovora ekskomunicirani su Bošnjaci, čime se oni negiraju kao narod. Na potpisivanju dogovora u Beču 28. ožujka 1850. godine Hrvate nije predvodio, kako bi se očekivalo, vođa „iliraca“ Ljudevit Gaj, nego ban Ivan Mažuranić, a Srbe nije učeni novosadski književnik Dositaj Obradović, nego Vlah iz Drobnjaka, poznati hromi guslar i hajduk, Vuk Karadžić, uz blagoslov evropskog posrednika Slovenca Jerneja Kopitara. U ovakvoj srbsko-hrvatskoj nagodbi Bošnjaci se nisu našli ni u fusnoti, ali će se mnogi naći stoljeće i pol kasnije u nebrojenim masovnim grobnicama po Bosni. I Mažuranić i Karadžić su imali značajne antibošnjačke i antimuslimanske reference: Mažuranić kao autor onog književno-političkog pamfleta, poznatog pod imenom „Smrt Smail-age Čengića“, a Karadžić, između ostalog, kao autor „Kovčežića“ u kojem se nalazi genocidni programski dokumenat velikosrbskog i četničkog pokreta, pod naslovom „Srbi svi i svuda“. U kontekstu tadašnjeg europskog antiturskog i antimuslimanskog, pa onda i antibosanskog i antibošnjačkog raspoloženja, projicirane su obostrane hegemonističke pretenzije prema Bosni nakon što se Bošnjaci eliminiraju zajedno sa Turcima iz Bosne, i podgrijevane nade da će konačno zagospodariti tom „nevjernom zemljom heretičkog trnja i korova“. Takav partnerski stav negiranja Bosne i Bošnjaka, koji je proiztekao iz „bečkog književnog dogovora“, ostao je nepromijenjen do danas.

Srpsko-hrvatske igre oko BiH

Kontinuitet tih ideja provlači se od Vuka Karadžića i Mažuranića, priko austrijske okupacije Bosne, potom stvaranja kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, zatim sporazuma Cvetkovića i Mačeka i djelovanja fašističkih pokreta Ante Pavelića i Draže Mihajlovića, sve do zločinaca Tuđmana i Miloševića, Mate Bobana i Radovana Karadžića i, u najnovije vrijeme, kolaboracije antibosanskih šovinista Dodika i Čovića. Siptomatična je u tom smislu i izjava srbijanskog predsjednika Borisa Tadića nakon polutajnog susreta u Opatiji sa hrvatskim predsjednikom Ivom Josipovićem: Tema je bila i BiH. Očekujemo da će se postići kompromisno rješenje na korist i jednoj i drugoj strani, kaže Tadić. Nigdje treće strane o kojoj je bila riječ. Doista se historija neumitno ponavlja, ali

svaki put po pravilu kao farsa. Oživljavanje slova i duha antibošnjačkog „bečkog književnog dogovora“ može se razpoznati i u stavu Milorada Pupovca, koji nije samo istaknuti postratni politički predstavnik Srba u Hrvatskoj, nego, što je posebno važno, profesor lingvistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U razgovoru sa voditeljicom Tanjom Furtulom na četničkoj televiziji, koja je javni televizijski servis dejtonskog „entiteta masovnih grobnica“, u odgovoru na pitanje kojim jezikom govori, političar i profesor kaže da je jezik kojim govori „jedan jezik koji u Srbiji zovu srpski, a u Hrvatskoj hrvatski“. Ovaj stav govori o tome da se hrvatska i srpska politika nije maknula dalje od bečkog književnog dogovora i projiciranog unitarizma i hegemonizma. Da je Pupovac kao lingvista dovršio svoju misao na način: „u Bosni bosanski, a u Crnoj Gori crnogorski“, to bi značilo odricanje od ideja asimilacije i hegemonizma i priznavanje nove geopolitičke i sociokulturne situacije na Balkanu. To, sa druge strane, svjedoči o tome da se neće lahko doći do dogovora o zajedničkom jeziku u EU, tačnije o njegovom nazivu. Jer, nikada nije ni bio upitan sam bosanski genetsko-strukturni identitet i pripadnost toga jezika, nego njegov naziv, njegovo srpsko-hrvatsko samovoljno dvonacionalno prisvajanje i imenovanje bez tog bosanskog identiteta u samom nazivu, a za Bošnjake je bosanska nominacija toga jezika od životne važnosti, jer bosanski atribut u višječlanom nazivu toga zajedničkog jezika ima za njih nezamjenjivo simboličko značenje. Iako se u svijetu, pa i samoj Austriji, već koristi tročlani naziv: bosanski/hrvatski/srpski (u varijacijama sa crticom ili zarezm između njih), iako postoje studiji na fakultetima pod tim nazivom, Bošnjaci se još sa zebljom pitaju je li na pomolu nova (briselska) srbsko-hrvatska jezička nagodba na štetu Bošnjaka i hoće li srbsko-hrvatski jezik ponovo uzkrstnuti kao zajednički (jedinstveni) službeni jezik naroda i država Zapadnog Balkana u okviru Europske unije. Ovome dvočlanom nazivu jezika donekle kumuju i Slovenci. Već smo u ovom magazinu pisali o tome kako ugledni slovenski izdavač i jedan od najprestižnijih u regionu, „Mladinska knjiga“, nadmeno negira bosanski jezik u enciklopedijskoj knjizi „Činjenice na dohvat ruke“, gdje je u poimeničnom nabrajanju južnoslavenskih jezika izostavljen bosanski. Još svježiji primjer je njihov najnoviji DVD „Putovanje života“, koje prati putopisna naracija samo na hrvatskom i srpskom jeziku. Na bosanskom ne postoji iako se agresivno nudi i prodaje po Bosni. Hoće li Bošnjaci ponovo biti žrtve srbsko-hrvatske jezičko-političke nagodbe uz evropsko sufliranje, zavisi ponajprije od njih samih. Nedavno je HRT prenio izjavu jedne zvaničnice Evropske unije, koja je vrlo jasno rekla da će Hrvatska prije zatvaranja svih poglavlja pregovora sa EU morati riješiti pitanje jezika sa ostalim državama zapadnog Balkana. Voditelj je, nasuprot tome, samouvjereno i neodoljivo uzkliknuo da će Hrvatska ipak ući sa hrvatskim jezikom! Kako se to misli riješiti, možda se odgovor krije u najnovijim događajima.

Kosorkin milodar

Nedavna primopredaja „prijevoda pravne stečevine Europske unije na hrvatski jezik“, vrijednog osam i pol miliona eura, koju je na Brdu kod Kranja u Sloveniji prilikom susreta zapadnobalkanskih premijera, slavodobitno uručila premijerka Republike Hrvatske Jadranka Kosor predsjedniku Vijeća ministara Bosne i Hercegovine Nikoli Špiriću, kao prijateljsku gestu dobre volje prema Bosni i Hercegovini, prošla je u bosanskoj javnosti bez posebnih komentara. Bosanski premijer (i jedna i druga riječ mogla bi se staviti u navodnike) samo je tom prilikom nešto smrsio sebi u bradu u smi-

slu zahvale na ovom velikodušnom poklonu, jer će se oko stotinu hiljada stranica dokumenata mnogo lakše prilagoditi na „naše domaće jezike“. Tako će Hrvatska politički kapitalizirati mukotrpní višegodišnji rad svojih prevodilaca, pravnika, lingvista i drugih. Ovaj gest „milosrđa“ ima, međutim, mnogo veću cijenu i dalekosežnije ciljeve, nego što se može u prvi mah činiti. Špirićeva sintagma „domaći jezik“ može se odnositi samo na bosanski jezik, jer bosanski Hrvati i bosanski Srbi prihvatili su srbski, odnosno hrvatski standardni jezik, a bosanski jezik se, manje ili više otvoreno, osporava zajedno sa narodom koji ga je iznjedrio, poput Lazara Prodanovića povodom razmatranja prijedloga Zakona o popisu stanovništva u Predstavničkom domu Parlamenta BiH krajem januara tekuće godine. Kosorka premijerka taj potez najavila je u maniri majčinskog pokroviteljstva kao dio podpore bosansko-hercegovačkim Hrvatima, u obraćanju hercegbosanskoj eliti, okupljenoj u Mostaru povodom godišnje propagandne manifestacije sa dosta nacionalnog naboja i domoljubnih poruka, koju organizatori službeno imenuju kao „Večernjakov pečat“, rekavši: Želimo pomoći Hrvatima u BiH temeljem Ustava RH. Želimo pomoći i BiH za brži ulazak u EU i svim državama Zapadnog Balkana. Već sada možemo im ustupiti 9.000 prevedenih dokumenata da i oni nepotrebno ne gube vrijeme... Slijedio je, zatim, susret Kosorke sa Špirićem u Zagrebu, kada je ova ideja zvanično stavljena u opticaj i dobila bosansko-hrvatski međudržavni karakter, a primopredajom u Sloveniji, članici EU, i internacionalni karakter. Time je Hrvatska nedostižno osnažila svoju poziciju u pregovorima sa Srbima, a Bošnjake i Crnogorce „zadužila“ rečenim milodarom prevedenih dokumenata. Kada je na spominjanom simpozijumu o jezičkoj situaciji u BiH 1990. godine, u stilu tada popularnih nadrealista narastajućeg new primitivis pokreta, pomalo ekstravagantni bosanski anglista Midhat Riđanović, onako nonšalantno i nadmoćno gledajući na slaviste, posebno balkanske, sa engleskih imperijalnih visina izveo svojevršne terminološke egzibicije, varirajući moguće nazive zajedničkog ili posebnog jezika u Bosni, malo ko od tih zabezegnutih slušalaca je pomislio da će se dvadeset godina kasnije to pitanje postaviti ozbiljno. To je danas uslov za ulazak u Europsku uniju. Koliko se sjećam, radilo se o nekih tridesetak varijacija i svaka je sadržavala kvalifikativ bosanski. Bošnjaci, nažalost, nemaju viziju, spremnost i znanje za dugoročne ciljeve i projekte i zato će i Bosna i Bošnjaci, nakon što su ekonomski i politički kolonizirani, ovim iznudenim i naturenim poklonom, biti konačno jezički i kulturno asimilirani.

Anterfile

Sarajevski jezički dogovor

Bosanski standardni jezik bi mogao u zemljama Zapadnog Balkana odigrati onu povijesnu ulogu koju su u prošlosti odigrali ćirilo-metodski 'staroslavenski', u vrijeme stupanja Slavena na historijsku pozornicu u drugoj polovici devetog stoljeća ili 'srpsko-hrvatski' književni jezik, utemeljen „bečkim književnim dogovorom“ u bivšoj zajedničkoj državi, Titinoj Jugoslaviji. Bosanski, crnogorski, hrvatski i srbski su na standardnom nivou toliko izjednačeni da to ne bi predstavljalo nikakv problem, s tim da je bosanski najfleksibilniji sa svojom konjunktivnom normom. Prednost naziva bosanski jezik je što nema nacionalnu konotaciju (iako ga Bošnjaci smatraju svojim nacionalnim standardnim jezikom, ali to pravo i pripadnost ne odriču ni bosanskim Srbima, ni bosanskim Hrvatima) pa ne nosi sa sobom nikakav hegemonistički ili asimilatorski potencijal. Sada bi, umjesto bečkog, to bio briselski dogovor ili možda sarajevski sta-

ndardnojezički dogovor, a domaćin i nosilac organizacije bi mogao biti sarajevski Institut za jezik u saradnji sa Katedrom za bosanski, hrvatski, srpski Filozofskog fakulteta i ANUBiH i odgovarajućim institucijama ostalih država. Kao polazišće bi se mogli uzeti stavovi čuvenog sarajevskog simpozijuma o jezičkoj toleranciji, održanog 1970. godine. Učesnici bi bili predstavnici svih naroda i država Zapadnog Balkana: Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi, odnosno: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Srbija.

Egida 1

Za Graz i njegov univerzitet Bošnjake ne vežu baš prijatne uspomene. U okolici ovoga grada nalazi se najveće vojno greblje Bošnjaka, a na njegovom univerzitetu ostvareno je mentorstvo antimuslimanske i antibošnjačke teze doktorata Ive Andrića

Egida 2

Hoće li Bošnjaci ponovo biti žrtve srbsko-hrvatske jezičko-političke nagodbe uz evropsko sufliranje, zavisi ponajprije od njih samih.

Kadić, Safet. OKTROISANI BOŠNJAČKI POGLEDI. – In: MAGAZIN SAFF . Zenica: 10. april 2010 – http://www.saff.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=714:oktroisani-bonjaki-pogledi&catid=50:drutvo&Itemid=82. Stanje 20. 4. 2011.

Tihomir Burzanović

[rođ. 1961]

**Riječi nauke i čovječnosti o prošlosti i budućnosti
pisma i jezika u Bosni i Hercegovini**
[1991]

Oblik bosančice, kroz njenu istoriju, stalno se prilagođavao individualnosti pojedinca, pa se ne može govoriti o njenom razvoju, koliko o stalnom mijenjanju. Bosančica, koja u svojoj osnovi ima sve karakteristike ćirilice, sa primjesama glagoljice, nikad nije odgovarala zahtjevima praktičnog pisma. Bosančica je interesantna kao narodna pojava i kao pismo koje je narod stvorio u svrhu zadovoljenja prvih kulturnih i literarnih potreba.

Pojedine specifičnosti u govornim područjima gdje živi većinsko muslimansko stanovništvo, ali ne samo muslimansko, postoje. Međutim one nikako ne mogu poslužiti kao osnovica za stvaranje posebnog muslimanskog jezika, jer nemaju lingvističke komponente koje bi izdržale mogućnost postanka teorije o posebnom jeziku posebnog naroda. Takođe, ni na osnovu postojeće materijalne građe o narodnom govoru i njegovoj istoriji može se reći da nema ni jedne bitne govorne karakteristike koja bi se na našem prostoru proglasila isključivo muslimanskom.

U našem vremenu demokratije u kom svako radi šta hoće, a govori šta mu padne na pamet, moderno je govoriti, između ostalog, i o jeziku, ili tačnije o pismu i jeziku. No da ne bismo odugovlačili sa konkretnim razlozima ovog priloga pogledajmo šta su o ovoj problematici govorili u određenim vremenskim periodima naučnici i ljudi sa osećanjem odgovornosti kada govore o ozbiljnim stvarima.

Bosančica

Kao varijanta ćirilice, pored srpske, ruske, bugarske i rumunske, uz određene primjese glagoljice, u Bosni se razvio poseban oblik stilizovane ćirilice, koja se naziva *bosančica*. Zvonimir Kulundžić je naziva još i *hrvatskom ćirilicom*. Najstariji sačuvani spomenici koji sadrže neke karakteristike za kasniju bosančicu jesu POVELJA KULINA BANA, a tim pismom pisan je i POLJIČKI STATUT iz godine 1619. Pored ovih spomenika pisane riječi na prostorima Bosne i Hercegovine sačuvan je veći broj vjerskih i svjetovnih rukopisa, te veliki broj epigrafskih natpisa na stećcima.

O bosančici njen najbolji poznavalac Ćiro Truhelka još 1889. godine kaže: „To pismo narod nije u školi naučio, škola nad njim nije bila, da pojedina slova odgovaraju nekom uzornom tipu, već je pismo prelazilo od oca sa sina, od koljena

na koljeno, pa se stalno mijenjao oblik pisma, koji sačinjava jedan dio kulturnog blaga narodnjeg“.

Što se tiče razlika između srpske ćirilice i bosančice, treba istaći da su one lokalne naravi. Razvitak bosančice bio je na neki način samostalan, odnosno čista improvizacija, pa je razumljivo da su se oblici za pojedine znakove, iako istog korijena, drugačije razvijali. Veliki pomak u razvoju ćirilice bio je kurziv sa kojim se ćirilica odvaja od svog grčkog vrela, dočim je bosansko pismo ostalo na istoj osnovi, te se iz lapidarnog pisma ograničeno razvilo. Razlika između ćirilice i bosančice nastala je u trenutku kada je ćirilica sebi stvorila literaturu koja je pojedinim slovima utvrdila oblik tako da ih niko nije mogao više samovoljno mijenjati. To je vrijeme u razvoju Bosne i Hercegovine kada je ćirilica postala književnim pismom, a bosančica ostala ono što je i do tada bila – narodno pismo bez literature, pismo za domaće potrebe narodnih slojeva.

Oblik bosanice, kroz njenu istoriju, stalno se prilagođavao individualnosti pojedinca, pa se ne može govoriti o razvoju koliko o njenom stalnom mijenjanju. Bosančica, koja nikad nije odgovarala zahtjevima praktičnog pisma, interesantna je kao narodna pojava, pismo koje je stvorio narod u svrhu zadovoljenja prvih kulturnih i literarnih potreba.

Mada se smatra specifičnim pismom Bosne, bosančicom se pisalo i u Dubrovniku, Makarskoj, Krajini, na pojedinim našim ostrvima, pa čak i u sjevernim krajevima Hrvatske. O njoj upotrebi u Srbiji nema pisanih tragova.

Nakon u praksi potvrđene nepraktičnosti bosančicu zamjenjuje ćirilica, a dolaskom austrougarske vlasti i latinica.

Zanimljivo je navesti primjer da se početkom ovog vijeka veliki broj novina i časopisa pisao i ćirilicom i latinicom. Takav slučaj bio je i sa muslimanskim listom GAJRET. Jedan broj kroatofilski raspoloženih muslimana insistirao je da GAJRET izlazi samo latinicom. Nakon njihovog zahtjeva u listu TRGOVAČKI GLASNIK, 1913. godine, u broju 22, na strani 5. pojavio se tekst pod naslovom „Muslimani za ćirilicu“, u kome čitaoci GAJRETA zahtijevaju da se njihov list štampa i ćirilicom, jer kako oni kažu: „[...] i Kulin Ban i Matej Ninoslav i Mehmed Sokolović pisali su ćirilicu“.

Na sve ove zahtjeve redakcija GAJRETA je donijela odluku da se list i dalje štampa i ćirilicom i latinicom, što su obrazložili i tekstom u GAJRETU 1913. godine, u broju 4–5 na strani 85–88. pod naslovom „Ćirilica i muslimani“. Zbog nedostupnosti široj čitalačkoj publici integralnog teksta „Ćirilica i muslimani“ navešćemo samo neka razmišljanja članova redakcije GAJRETA.

„Uzrok? Na pitanje neće odgovoriti, ili će vam odgovoriti kao što je i nama jedan rekao „*Nećemo ćirilice, jer ona ratuje danas na Balkanu protiv Turaka*“.

„Ako mi muslimani radi toga moramo da odbacimo ćirilicu, onda alahimanet pameti.

Ako može to da bude uzrok bojkotu jednog pisma, onda bi se morala bojkotirati i latinica, jer se istodobno sa Turskom tuku Talijani, i to još kako tuku! A HRV. DNEVNIK je prije nekoliko dana na uvodnom mjestu donio jedan članak, u kome se veli, da su katolici bili vjekovima branitelji kršćanstva proti polumjeseca. Ali zato nikom nije palo na pamet da bojkotuje latinicu. I ne treba, pa makar i još vjekovima katolici bili *antemurale christionitatis* proti polumjeseca“.

Redakcija GAJRETA u svom tekstu obrazlaže da „ljudi mogu biti hrgljavi koliko god hoće, ali je svako pismo dobro. Među protivnicima ćirilice ima i taj razlog, jer vele da je ćirilica pismo pravoslavne crkve. Peke, a zar nije latinica po gotovo pismo katoličke crkve“.

Ako se zna da su ne samo ova dva pisma, nego sva pisma na svijetu bila u službi raznih vjera, jer su se njima služili jedini tada pismeni ljudi, sveštenici, redakcija GAJRETA je imala apsolutno pravo u donošenju jednog ovakvog zaključka.

Jedan od razloga za očuvanje ćirilice kao zvaničnog pisma na prostorima tadašnje, a bogami i sadašnje, Bosne i Hercegovine je i određeno održavanje kulturnih veza muslimana iz BiH sa svojom braćom u Sandžaku, Crnoj Gori, Kosovu i Makedoniji.

Bosanski jezik

Što se tiče bosanskog jezika, u odnosu na pismo stvar je mnogo ozbiljnija, a pošto je ozbiljnija – tragika diletanata koji se time bave u ovom trenutku je i mnogo veća.

Istorijska je istina da i naši Muslimani čine integralni dio srpskohrvatskog jezičkog područja. Njihov maternji jezik je bio i ostao srpskohrvatski. Tako je bilo juče, tako je i danas, a tako će biti i sutra. Religija je i njima, kao uostalom i drugima, došla sa strane. Napuštanje vjere pradjedovske, kao i kod drugih članova naše zajednice, donijelo je određene specifičnosti i promjene u načinu samog života. Tako je bilo i sa Muslimanima srpskohrvatskog jezičkog područja. Međutim postavlja se pitanje: da li je taj trenutak trebalo obavezno da prethodi jezička individualnost, da li u konkretnom slučaju, šćakavština i drugi fonetsko-morfološki arhaizmi obavezno prate govor naših Muslimana, i da li samo Muslimana? Odgovor na ovo pitanje, ako se razmatra činjenični materijal kojeg nalazimo u narodnom govoru i njegovoj istoriji, nikako ne može biti potvrđan.

Istina je da se u klasičnim definicijama nacije, pored ostalih karakternih osobina, nalazi i jezik. Međutim, do dana današnjeg na našem jeziku nije prevedena ni jedna tačna definicija nacije, pa ni ona Hegelova, koja je dobila u našem prevodu oblik kakav ni izbliza ne podsjeća na original, a da ne govorimo o Kardeljevom posuđivanju pojma nacije od Staljina, koju u svom djelu RAZVOJ SLOVENAČKOG NACIONALNOG PITANJA (Kultura, Beograd 1960. na 47. strani) inter-

pretira, kao i uvijek, po svojoj volji, uz činjenicu da je to njegova lična misao koja se bitno razlikuje od one koju je dao u istom djelu, ali prije rata. Na 49. strani iste knjige Kardelj tvrdi da: „Jezik [...] nije ni jedini ni presudan način za ocjenu pojma nacije“, što navodi na zaključak da jednim jezikom na zajedničkom prostoru može govoriti više naroda. Najbolji primjer je govorni prostor Bosne i Hercegovine. Pa, bez obzira na razlike koje postoje između pojedinih govornih zona, naše jezičke oblasti čine lingvističko jedinstvo i u svijetu je poznat kao *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski jezik*.

Mada je pravo svakog naroda da maternji jezik nazove svojim imenom, to ne znači da se mora po svaku cijenu realizovati i u svakom slučaju. Mišljenja smo da Muslimani neće ništa izgubiti od svoje posebnosti, vjerske i kulturne, ako jezik kojim govore budu i dalje nazivali *srpskohrvatskim* ili *hrvatskosrpskim* bez pretjeranih zahtjeva za posebnim imenom.

Naravno da treba uvažiti nastojanja nekih historičara i sociologa koji žele da isprave ranija shvatanja o mjestu i ulozi Muslimana na našim prostorima, jer je nesumnjiva i činjenica da su i oni obogatili našu kulturnu baštinu određenim specifičnostima koje ih i dan danas karakterišu.

Pojedine specifičnosti u govornim područjima gdje živi većinsko muslimansko stanovništvo, ali ne samo muslimansko, postoje. Međutim one nikako ne mogu poslužiti kao osnovica za stvaranje posebnog muslimanskog jezika, jer nemaju lingvističku komponentu koja bi izdržala mogućnost postanka teorije o posebnom jeziku posebnog naroda.

Neke specifičnosti koje posjeduje govorno područje u kome je većinsko stanovništvo Muslimani dao je u svom tekstu „Muslimani i šćakavština“ prof. dr Asim Peco, jedan od najmeritorijarnijih dijalektologa na našim prostorima, u BORBI, od 25. i 27. 10 1969. godine. Prva specifičnost po profesoru Pecu je arhaičnost oblika. Za koju on kaže:

„[...] u Bosni arhaični oblici nisu govorna osobina samo Muslimana. Ako u nekom kraju nailazimo na takve oblike samo u govoru Muslimana, u pitanju su Muslimani kao starosedeoci u tom kraju, a drugi su doseljenici iz govornih zona koje su imale drugačiji evolutivni razvitak. Ne treba zaboraviti ni to da su sve fonetsko-morfološke promene koje su se vršile na ovom tlu do kraja 16. vijeka podjednako svojstvene i Muslimanima i drugim stanovnicima jedne oblasti. Promene religije nije pratila promena jezika [...], nepodudarnost na planu jezičkog razvitka su marginalnog karaktera“.

Sljedeća specifičnost po profesoru Asimu Pecu bi bila arhaični akcenat, pa zatim šćakavština. Šćakavština kao jedna kompaktna govorna zona prostire se od Posavine preko Bosne do hercegovačkog govora na jugu. U našoj nauci ovaj govorni tip se naziva i *zapadnoštokavskim*, o čijim karakteristikama A. Belić u JUGOSLOVENSKOM FILOLOGU, knj. 23. kaže: „[...] u svojoj strukturi [...] ima *ć* i *đ*, što ga već određuje kao štokavski govor, a zatim *šć* i *žd* [...]“

Za razliku od čakavskih govora, koji takođe znaju **šč**, šćakavski govori imaju glasovnu skupinu **žd** prema čakavskoj grupi **žj**. Pored šćakavizma, kao najizrazitije specifičnosti ovog govornog područja, profesor Peco ističe i sljedeću osobinu: „[...] artikulaciona neizdiferenciranost fonema **č** i **dž** i **ć** i **đž**. Obično se javlja jedan par u funkciji oba, češće **č** – **dž**, ponekad i polumeko **č**, **dž** [...]“

Uz sve ove osobine, mogu se navesti i još neke, koje su opštešćakavske, a nikako osobina samo govora Muslimana te oblasti. Tako je i sa ikavštinom, koju neki vežu za Muslimana ikavica, istina je da ima ijekavaca i ekavaca, takođe je istina da ima i Srba i Hrvata čiji je govor ikavski.

Na osnovu prezentiranja materijalne građe o narodnom govoru može se reći da nema ni jedne bitne govorne karakteristike koja bi se na našem prostoru proglasiti isključivo muslimanskom. Po profesora Pecu to se čak ne može reći ni za leksiku, iako se može istaći da je na prostorima gdje žive Muslimani broj orijentalnih riječi znatno veći, što treba da bude tretirano, kao jedno kulturno i jezičko bogatstvo.

Da je u pitanju jedan ozbiljan pristup problematici, o kojoj je u prethodnom dijelu teksta riječi, ide u prilog i dio teksta jednog od Zaključaka NOVOSADSKOG DOGOVORA koji glasi: „Treba odlučno stati na put postavljanju vještačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika“. Bez obzira koliko su određeni Dogovori i Zaključci dobri ili loši, navedenog dijela teksta iz zaključka trebalo bi se pridržavati.

Treba imati u vidu činjenicu da prosperitet bilo kog naroda, pa i čitave naše zajednice ne počiva niti smije počivati na vaskrsavanju prošlosti, nego na principima demokratije i pune ravnopravnosti ljudi sa kojima živimo. Na kraju treba reći da je nekulturno uvjeravati bilo koga da ne postoji nešto čega stvarno nema. U našem slučaju riječ je o bosanskom jeziku.

Tihomir Burzanović

Summary

The Cyrillic cursive of Bosnia named „bosančica“ through history permanently adapted its form to the use of individuals, so we can't speak about the development of this script, but about its permanent changing. „Bosančica“ basically a Cyrillic alphabet with Glagolitic ingredients never developed to satisfy requirements of a practical alphabet. This Bosnien script was created to meet the first cultural and literary needs and is interesting as an alphabet of the people.

In the regions with Moslem population, and not only Moslem population there are linguistic differences. But these differences cannot serve as the basis

to create a separate Moslem language because these differences have not the linguistic components to produce a theory of a separate language of a separate people. On the basis of the existing material on people's language and its history, it could be said that there is no one essential characteristic which in our region could be declared only Moslem.

Burzanović 1991: Burzanović, Tihomir. RIJEČI NAUKE I ČOVJEČNOSTI O PROŠ-
LOSTI I BUDUĆNOSTI PISMA I JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI. – In: *Prizma*. – Sarajevo.
– Br. 2. [Broj nije objavljen zbog početka rata. Autor je bio saradnik Narodne i
univerzitetske biblioteke BiH u Sarajevu.]

Srđan Janković
[1926–1996]

**Sociolingvističko određenje bosanskohercegovačkog
standardnojezičkog izraza**
[1991]

U osnovi originalno strukturirane standardnojezičke varijantnosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika leže dva tipa variranja: prvi tip jeste varijantno variranje na bazi varijantne opozicije, a reprezentuju ga naše dvije bipolarizirane varijante (istočna i zapadna), sa uspostavljenim sistemom varijantnih razlika u obliku dva niza međusobno oponiranih dubletnih parnjaka (*zrak – vazduh, nitko – niko, plijen – plen* itd), koji su nosioci supstance varijantne opozicije; drugi tip variranja jeste prvom tipu pridruženo kovariranje na bazi varijantnosti – neutralizaciji i eliminiranju varijantne opozicije, a reprezentuju ga bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izrazi, koji su u određenom stepenu međusobno distancirani. Budući da je njihovo osnovno obilježje u učešću u formiranju cjelokupne fizionomije varijantne razuđenosti srpskohrvatskog standardnog jezika upravo – kovariranje, i jedan i drugi se terminološki određuju kao kovarijante. U njima varijantoidne jedinice nisu nosioci supstance varijantne opozicije, već supstance avarijantnosti u odnosu na prvi tip variranja. Na ova dva tipa variranja zasniva se jedinstven reljef varijantne razuđenosti standardne novoštokavštine.

Poslije korjenitih političkih promjena u našoj zemlji, u BiH se na nov način aktualiziralo pitanje standardnojezičke upotrebe te pitanje sociolingvističkog statusa onog standardnojezičkog idioma koji se obično naziva bosanskohercegovačkim standardnojezičkim izrazom.

Da bi se kompetentno moglo govoriti ne samo o bosanskohercegovačkom nego o svim ostalim standardnojezičkim izrazima našeg jezika, neizbježan je kontinuirani, naučno produbljen rad u ispitivanjima samih ovih fenomena. Jer bez naučno potvrđenih teoretskih uvida, svaki korak u praktičnom postupanju u ovoj oblasti ostaje u sferi puke laičke interpretacije.

Ono što je neosporno, i po svoj prilici svima jasno, jeste činjenica da bh standardnojezički izraz sudjeluje zajedno sa druga tri (istočnom i zapadnom varijantom te crnogorskim izrazom) u ostvarivanju standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog jezika, odnosno standardne novoštokavštine, zauzimajući pri tom središnji dio u njihovoj međusobnoj – teritorijalnoj rasprostranjenosti.

Isto tako je van svakog spora činjenica da standardnojezička upotreba na čitavom području srpskohrvatskog jezika nije homogena, da u tom pogledu naš

standardni jezik nije jedinstven, nego da se u pojedinim sociokulturnim i nacionalnim sredinama ispoljavaju prepoznatljive razlike u određenom kvantumu istina niskog procenta jezičkih jedinica na osnovu određene selekcije izraza i to u svakoj od ovih sredina. Ove se razlike obično nazivaju varijantnim razlikama.

Treba odmah reći da takvu vrstu razlika susrećemo kod mnogih jezika, prije svega kod velikih evropskih jezika zapadne Evrope (engleskog, francuskog, njemačkog, španskog, portugalskog, ali i kod drugih), koji su široko geografski rasprostranjeni u različitim državama. U tom smislu razlikujemo britansku, američku i druge varijante engleskog jezika, te njemačku, austrijsku i švajcarsku varijantu njemačkog itd.

Međutim standardnojezička varijantna razuđenost našeg jezika razlikuje se od svih dosad poznatih slučajeva svojom specifičnom, originalnom strukturiranošću tako da dosad nigdje drugdje nije otkriven fenomen sličan njoj.

Nije stvar samo u tome da se u svim drugim slučajevima standardnojezičke varijante pojavljuju kao standardnojezički izrazi u posebnim državama, već u prije svega složenoj strukturiranosti međusobnih odnosa postojećih komunikativnih zajednica: postoje četiri selekcije standardnojezičkog izraza, međusobno komunikativno kontinuirano povezane, od kojih su dvije izrazito međusobno polarizirane (istočna i zapadna varijanta) a druge dvije sa njima svojevremeno specifičnom fizionomijom (bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izraz).

U ovakvoj osebujnoj varijantnoj konfiguraciji našeg jezika prije svega se postavlja pitanje da li je moguće na odgovarajući način učiniti mjerljivim varijantne razlike u širem značenju koje se pojavljuju u ove četiri različite sociokulturne i nacionalne sredine, imajući u vidu prvenstveno sve one jezičke jedinice, bez obzira na kome nivou jezičke strukture se nalazili, koje stvarno ili virtualno nose potencijal varijantnog diferenciranja, a koje smo nazvali varijantoidnim jedinicama, kao npr. *kronika* – *hronika*, *liječnik* – *ljekar* – *lekar* – *lečnik*, *kolodvor* – *postaja* – *stanica*, *lisnica* – *novčanik* – *budelar* – *portfelj*, *osebujan* – *osobit* – *naročit* – *osoben*, *dojam* – *utisak* – *impresija*, *priopćiti* – *saopćiti* – *saopštiti* – *priopštiti*, *poduzeće* – *preduzeće*, *tlak* – *pritisak*, *vrijeme* – *vreme*, *sjena* – *sena*, *nijesam* – *nisam*, *sjutra* – *sutra*, *imamo* – *imamo*, *zvat ću* – *zvaću*, *u povodu* – *povodom* itd. itd.

Razlike u ove četiri sociokulturne sredine u selekciji izraza očevodne su, i zapravo svaka od ovih sredina ima svoju specifičnu selekciju izraza, ali sve četiri skupa sačinjavaju stvarnost srpskohrvatskog standardnog jezika formirajući originalni konfiguraciju njegove varijantne razuđenosti.

Osnovno pitanje koje traži odgovor jest pitanje kako se selekcioniraju varijantoidne jedinice u četiri posmatrane regije, u četiri naša standardnojezička izraza. Da li je moguće na odgovarajući podesan način utvrditi zakonitosti

prema kojima se uslovljavaju različite selekcije varijantoidnih jedinica u svakom od naša četiri standardnojezička izraza?

Tragajući za odgovorom razmotrićemo neke tipične pojave.

U dva od četiri naša standardnojezička izraza, u istočnoj i zapadnoj varijanti, selekcija određenih varijantoidnih jedinica ispoljava sa vrlo upadljivo i opipljivo u obliku izrazite međusobne polariziranosti odgovarajućih izraza u vidu jasno oponiranih varijantnih razlika, koje i konstituišu i naše dvije bipolarizirane varijante: u jednoj (zapadnoj) uvijek se pojavljuju jedni te isti izrazi kao *vlak, kazalište, netko, općina, pjena, lijep, zrak, tvornica, nogomet* itd., a u drugoj (istočnoj) samo njihovi oponirani dubletni parnjaci: *voz, pozorište, neko, opština, pena, lep, vazduh, fabrika, fudbal* itd.

Ove razlike su evidentne svakome, a pošto prema Trubeckom razlike pretpostavljaju opoziciju, mi smo ovu zakonitost koja je dovela do pojave bipolarizirane naše dvije varijante, nazvali varijantnom opozicijom. Ona kao takva djeluje na odgovarajuće varijantoidne jedinice tako da ih angažuje kao nosioce svoje supstance, dakle supstance varijantne opozicije, stvarajući pri tom sistem dvojno polariziranih dubletnih razlika kao oblikujućeg faktora u fizionomiranju te naše dvije bipolarizirane varijante. To se jasno vidi kad se usmjeri pažnja na odnos između istočne i zapadne varijante našeg jezika.

Ali kada je u pitanju bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izraz stvari stoje sasvim drugačije, jer varijantoidne jedinice u njima uopće se ne ponašaju u znaku dvojne polarizacije kao što je slučaj u istočnoj i zapadnoj varijanti. Naprotiv. Ponašanje varijantoidnih jedinica u bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu (a na svoj način i u crnogorskom) pokazuje sasvim drugačiju osobenu sliku:

1) Čitav niz veoma frekventnih varijantno oponiranih dubleta u naše dvije bipolarizirane varijante (istočnoj i zapadnoj), u Bosni i Hercegovini se upotrebljavaju istovremeno i paralelno poput sinonimičnih vrijednosti kao *nogomet – fudbal, tvornica – fabrika, dojam – utisak, zrak – vazduh, organizirati – organizovati, sretan – srećan* itd.

2) U BiH su istovremeno u upotrebi varijantoidne jedinice pojedinačne selekcije: čas su oblikom jednake onim iz jedne (zapadne) varijante, kao *vrijeme, vjetar, papir, mrkva* i sl., čas onima iz druge (istočne), kao *kašika, univerzitet, neko, pozorište* uz mogući stupanj pomjeranja pri samoj selekciji.

Ove dvije za bosanskohercegovački izraz tipične pojave u ponašanju varijantoidnih jedinica predstavljaju neku vrstu nasuprotnih graničnih vrijednosti, između kojih postoji čitav niz prelaznih slučajeva kod ovih jedinica, koji mogu biti bliži ili udaljeniji od spomenutih osnovnih oblika. I upravo ovo, u odnosu na bipolarizirane varijante kvalitativno različito svojstvo bosanskohercegovačkog izraza nosi obilježje elastičnosti kod upotrebe varijantoidnih jedinica, koje seže čak dotle da relativno lako prihvata i nove jedinice bez ikakvog narušava-

nja uravnoteženosti samog izraza, što je sve naprosto nezamislivo u dvjema našim bipolariziranim varijantama i to zbog postojanja varijantne opozicije u njima.

Kako objasniti istodobnu pojavu sinonimičnih varijantoidnih dubleta, inače strogo bipolariziranih u istočnoj i zapadnoj varijanti, te uz to upotrebu jedinica oblikom jednakih čas onima iz jedne, čas onima iz druge varijante, gdje su oni inače u znaku stroge polariziranosti?

To se može objasniti samo zaključkom da je u bosanskom izrazu neutralizirana varijantna opozicija, ona je minirana, a spomenute varijantnoidne jedinice prestale su biti nosioci supstance varijantne opozicije. To pak znači da bosanskohercegovački izraz posjeduje na nivou varijantne pojavnosti autentično bazično svojstvo eliminiranja varijantne opozicije, svojstvo avarijantnosti. Otud varijantoidne jedinice upotrijebljene u bh. izrazu prestaju biti nosioci supstance varijantne opozicije i postaju nosioci supstance avarijantnosti. U ovome se i sastoji i principijelna razlika između bh standardnojezičkog izraza i naše dvije bipolarizirane varijante.

Poslije ovih razmatranja nameće se pitanje sociolingvističkog i jezičkog određenja bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza. Kad je riječ o ovom pitanju, potrebno je utvrditi funkcionalnu vrijednost bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza koju on ima u odnosu na cjelokupnu konfiguraciju varijantne razuđenosti našeg standardnog jezika. Gledajući na cjelokupnu tu konfiguraciju, faktori koji je oblikuju stoje u znaku dvije vrste variranja. S jedne strane, na bazi varijantske opozicije u istočnoj i zapadnoj varijanti očituje se variranje u vidu bipolariziranja; s druge strane na bazi avarijantnosti u bosanskohercegovačkom i crnogorskom standardnojezičkom izrazu očituje se, paralelno s prvim, kompletirajuće variranje u vidu dinstanciranih autentičnih selekcioniranja, koje smo zbog saučesća u ostvarivanju fenomena variranja u njihovoj sveukupnosti nazvali kovariranjem. Idući tom linijom analize možemo reći da je kovariranje bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza osnovno njegovo obilježje u učešću (naravno sa drugim standardnojezičkim izrazima) u oblikovanju kompletnog reljefa naše standardnojezičke varijantnosti, i otud taj standardnojezički izraz predstavlja autentičnu kovarijantu, što se isto može reći i za crnogorski standardnojezički izraz uz, razumije se, uzimanje u obzir njegove specifičnosti i nekih originalnih samo njemu svojstvenih crta.

Ako su naše dvije varijante konstituisane zakonitošću varijantne opozicije, ove dvije kovarijante su konstituisane zakonitošću avarijantnosti – neutraliziranjem i eliminiranjem varijantne opozicije.

Kompletna slika varijantne razuđenosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika otkriva dvije paralelne ose variranja:

1. osa varijantnog variranja, na čijim su krajevima smještene istočna i zapadna varijanta, i

2. osa kovariranja, na čijim su krajevima smještene bosanskohercegovačka i crnogorska varijanta.

Svi oni skupa u međusobnoj interakciji generiraju i oblikuju ovu osebujnu i jedinstvenu u svijetu varijantnu razuđenost, kakvu očituje naš standardni jezik.

Janković 1991: Janković, Srđan. SOCIOLINGVISTIČKO ODREĐENJE BOSANSKO-HERCEGOVAČKOG STANDARDNOJEZIČKOG IZRAZA. – In: *Prizma*. – Sarajevo. – Br. 2. [Broj nije objavljen zbog početka rata.]

Milivoje Minović

[1924–1994]

**Sintaksički sloj srpskohrvatskog standarda
u bosanskohercegovačkom socijalnom kontekstu**
(Na osnovu rezultata istraživanja rečeničkog sistema)
[1991]

Autor konstatuje stabilnost sistema sintaksičkog standarda. Posebno se zadržava na sintaksematici i sintagmatici, a posebno i na prostoj i složenoj rečenici.

1) Sadržaj ovoga izlaganja nastao je na osnovu istraživanja obavljenih u minulih četiri i po godine u okviru izrade makroprojekta „Standardnojezički izraz srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika u Bosni i Hercegovini u djelima pisaca XX stoljeća“. Nosioći projekta su Institut za jezik u Sarajevu, Filozofski fakultet u Sarajevu i Akademija nauka Bosne i Hercegovine. Ovaj vaš referent bio je i još je odgovorni istraživač teme „Sintaksa složene rečenice“. Asistent mu je u ovom istraživanju bila Veselinka Kulaš. Osim toga, u referatu su korišćeni i neki podaci iz ranijih istraživanja sintaksičkog sistema hrvatskosrpskog književnog jezika koja je obavljao ovaj autor.¹ Prema tome, ovaj je referat neka vrsta odgovarajuće sinteze saznanja do kojih je on dolazio u istraživanjima sintaksičkog sistema našeg standarda. Ta sinteza je prilagođena potrebama ovog simpozijuma.

2) Preispitivanje naših saznanja o pojedinim pojavama u društvu u kome živimo, u šta spada i rasprava na ovom simpozijumu o temi „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“, podrazumijeva viđenje predmeta raspravljanja u svim njegovim aspektima. A u tome okviru podrazumijeva i sagledavanje stanja u sintaksičkom sloju našeg standarda. Razumljivo podrazumijeva i ocjenu dokumenata koji su nastali na osnovu jezičke prakse u našoj sredini i služila kao teorijsko pokriće i standarda u ovoj sredini. Te dokumente nije nam niko

¹ a) M. Minović: „Neke inovacije u sintaksičkom sistemu srpskohrvatskog jezičkog standarda od Vukovog vremena do danas“, referat za naučni skup „Vuk u svome vremenu i danas“, objavljen u ZBORNIKU RADOVA O VUKU STEFANOVIĆU KARADŽIĆU, Sarajevo, 1987.

b) M. M.: „Internacionalne tendencije u razvoju savremenog srpskohrvatskog književnog jezika“, KNJIŽEVNI JEZIK, Sarajevo, god. 12, br. 1.

c) Jezički procesi i standardizacija u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku“, KNJIŽEVNI JEZIK, Sarajevo, 1983, god. 12, br. 4.

nametnuo, već su u njihovom nastajanju učestvovala, prije svega, stručne i naučne snage naše sredine.

3) U vezi s dokumentima BiH u minulom periodu nije zgorega podsjetiti se i nekih sociolingvističkih činjenica.

a) Donošenje tih dokumenata temeljilo se na shvatanju srpskohrvatskog jezičkog standarda kao polinacionalnog fenomena, koji opslužuje više sociokulturnih sredina u jednoj državnoj zajednici (podrazumijevajući kao specifičnu upotrebu ovoga jezika u JNA).

b) Tim su jezikom više naroda kojima je maternji ostvarili svoju nacionalnu afirmaciju i potvrđivali i potvrđuju svoj samobitni identitet. U takvoj svojoj funkciji naš jezički standard prilagođavao se komunikativnim potrebama pojedinim sredinama, ali i potrebama komunikacije u čitavom socijumu kao jezičkom arealu. Ima dosta podataka koji govore da se ovaj standard u minulih gotovo dva stoljeća svoga postojanja razvijao u velikoj mjeri u integralnom smislu, ali i u vezi sa svojim kulturološkim funkcijama u pojedinim sociokulturnim sredinama. Kao rezultat takvog razvoja jeste činjenica da je danas on razrušen i u horizontalnom, tj. teritorijalnom smislu, i u vertikalnom, tj. dubinskom, funkcionalnom pogledu. U vezi sa ovom drugom razrušenosti imaju se u vidu funkcionalni stilovi. Naime, naš savremeni književni jezik, gledan i viđen u kontinuumu opslužuje razne sfere društvenog života (razgovorni stil, naučni, žurnalistički, službeni stil itd.). Zbog svega toga, a još više zbog načina na koji je ovaj standard nastao, on i nije homogen književni jezik kao što su to mononacionalni i monocentrični književni jezici (npr. mađarski, bugarski i dr.).

c) Donošenje odgovarajućih dokumenata o bh. književnojezičkoj situaciji u ovoj sredini temeljilo se na shvatanju da je naš savremeni jezički standard u svome svakodnevnom funkcionisanju prožet raznim razvojnim tendencijama i procesima, i jednotipnim i jednosmjernim, a i nejednotipnim i nejednosmjernim. Neki od tih procesa zahvataju jezik u čitavom arealu, a neki pojedine sociokulturne sredine. Vrijedi ovdje istaći da su u našem književnom jeziku, zbog civilizacijskih smjerova, vrlo žive internacionalne tendencije. Te su tendencije naročito jasne u njegovom leksičko-semantičkom sloju. Taj proces internacionalizacije je spontan. Dakle, on nije rezultat književnojezičke politike u pojedinim sociokulturnim sredinama, već je uslovljen ekstralingvističkim (sociolingvističkim) i intralingvističkim razlozima.

4) I sad, na osnovu svega što je dosad rečeno, zanimljivo je osvijetliti kako u sveukupnom razvoju hrvatskosrpskog književnog jezika prošao sintaksički sistem, šta je bilo s njime u bh. socijalnom kontekstu. Preciznije rečeno, pitanje glasi da li se taj sistem razvijao, ako se razvijao, da li integralno, ili se i on podvrgao nacionalnim, odnosno potrebama sociokulturnih sredina.

5) **Sintaksematika i sintagmatika.**² Zanemarujući ovom prilikom unekoliko problematiku sintaksematike kao čisto sintaksičku posebnost, zadržaćemo se na dva procesa sintaksičke derivacije i na sintaksematskoj i sintagmatskoj materiji. U 20. stoljeću u hrvatskosrpskom jeziku vrlo je živ proces tzv. nominalizacije. Naš jezik u ovom smislu ne razlikuje se od savremenih evropskih jezika. Suština ovog procesa je u nastajanju većeg broja imenica i imeničkih sintagmi nego glagola i glagolskih sintagmi, a zatim i u nastajanju imenica iz glagolskih strukturnih komponenata. To su tzv. deverbativne imenice, prije svega one na **-nje** i **-će** (npr. *izbaviti* – *izbavljenje*, *smaknuti* – *smaknuće*). Tako smo prema sintagmi *kopati jamu* dobili sintagmatski derivat *kopanje jame*. Evo i primjera za ovu pojavu na komunikativnom planu: *Kad se jama **kopala** (kad su jamu kopali, i sl.), trajalo je to pet dana. – **Kopanje** jame trajalo je pet dana.* Ovaj je proces uslovljen komunikativnim, u suštini lingvističkim razlozima. U jeziku se osjeća potreba da glagolsko značenje u komunikaciji funkcioniše kao predmetno. Prema savremenim naučnim saznanjima računa se da je deverbativnih imenica npr. s početnim glasom **k** (prema VUKOVOM RJEČNIKU na početku 19. stoljeća u našem jeziku bilo 220). Danas ih je s tim početnim glasom, prema MATEŠIĆEVOM RJEČNIKU,³ 525. Sam Vuk (u predgovoru NOVOG ZAVJETA) kaže da je stvorio za potrebe prevodenja, u cjelini, 84 ovakve imenice, koje nije čuo u narodnom govoru. Računa se, opet prema MATEŠIĆEVOM RJEČNIKU, da danas u sh. jeziku ima oko deset hiljada glagolskih imenica na **-nje** i **-će**. Inovacije, da one, izvan pravila, nastaju i od svršenih glagola (npr. *Raspuknuće neba*, naslov teksta u OSLOBOĐENJU od 22.11 1987). Situacija u bh. okolnostima ni po čemu se ne razlikuje u ovom smislu od situacije u čitavom hs. standardu.

6) I još jedan razvojni proces koji je zahvatio čitav srpskohrvatski jezički standard. To je proces dekomponovanja glagola. Primjeri: *uticati* – *vršiti uticaj*, *obavijestiti* – *pružiti obavještenje*, *poslati obavijest*, itd. Uporedi u ovom smislu i po jedan primjer iz njemačkog i ruskog jezika: *besuchen* – *machen den Besuch*, *наблюдать* – *делать наблюдение*. U ovakvim primjerima imamo sintagmatsku derivaciju: prema glagolu nastala je sintagmatska veza u kojoj je a) glagolski dio kao pomoćno jezičko sredstvo (semikopulativni glagol) i b) deverbativna imenica kao nosilac leksičke semantike dekomponovanog glagola. Ovaj se proces širi u našem jeziku pod uticajem evropskog kulturnog okruženja, a lingvistički uzroci nisu sasvim jasni. Stanje u BiH u vezi s tretiranim procesom ničim se ne razlikuje od stanja u jeziku kao cjelini.

7) U istom smislu mogli bismo govoriti i o inovacijama u vezi sa izražavanjem pasivnog značenja (što spada u sintaksemantiku): u savremenom našem

² Ovdje se srpskohrvatska sintagmatika tretira u sveukupnosti njenoj, u jedinstvu, i na dokomunikativnom i na komunikativnom nivou (u ovom smislu u rusistici razlikuju словосочетание i синтагму).

³ Josip Matešić. RÜCKLÄUFIGES WÖRTERBUCH DES SERBOKROATISCHEN, Wiesbaden, 1966.

jeziku sve je češća upotreba pasivnih glagolskih oblika umjesto izražavanja pasivnog značenja aktivnim oblicima i rječicom se. Primjeri: *Ne zna hoće li **biti pušten** sutra (hoće li **se pustiti**)*. Moglo bi se govoriti i o brojnim inovacijama u padežnoj sintaksematici. Sve to govori o razvojnim procesima u srpskohrvatskom jezičkom standardu kao cjelini. Drugo je pitanje zašto je gramatički sistem u jeziku tako stabilan (u odnosu npr. na leksički sloj) pa ne pokazuje promjene u vezi s njegovom upotrebom u različitim nacionalnim kontekstima u polinacionalnom arealu.

8) **Prosta rečenica.** – Istražujući složenu rečenicu autor ovog teksta je, uzgredno i pripremno, ustanovio da u okviru proste rečenice u hrvatskosrpskom jeziku (književnom) funkcioniraju 25 modela ovih struktura. Pri tome, za razliku od semantičkog pristupa u istraživanju sintaksičke problematike,⁴ ovdje se ne uzima da valentnost glagola uza se veže ove ili one argumente i određuje tip proste rečenice u njenoj modelskoj osnovi, već se uzima da je valentnost glagola za ovu ili onu sintaksičku vezu jedna od prepozitivnih okolnosti u nastajanju rečenice. Gramatičke sheme npr. prostih rečenica ne zavise od glagola (njegove valentnosti), već se glagol sa svojim gramatičko-semantičkim potencijama (dakle i valentnošću) integriše u realizaciju modela. Razumljivo, pri svemu tome treba imati u vidu i gramatičko-logičku zanosvanost realizacije rečenice i njenu komunikativnu zadatost. Tako nastaju u površinskoj interpretaciji (uključujući fonološku i morfološku) konkretne rečenice. Ako bi bilo tačno da valentnost glagola određuje model proste rečenice (Satzmuster), onda bi sljedeće rečenice pripadale istom rečeničkom modelu ili njegovim podvrstama: 1) *Majka **govori** o tome.* – 2) *Majci **se govori** o tome (= a) Majka **želi da govori** o tome, – b) Majci **biva govoreno** o tome. – 3) ***Govori se** o tome.* – Međutim, navedeni primjeri pripadaju sasvim različitim modelima hrvatskosrpske rečenice: prvi pripada dvokomponentnom modelu s koordiniranim osnovnim komponentama, drugi opet dvokomponentnom modelu, i to u a-značenju s nekoordiniranim komponentama, a u b-značenju kao bezlična pasivna konstrukcija (sintaksička rečenička homonimija), a treći pripada jedno-komponentnom modelu s glagolom kao osnovnom komponentnom. Ti modeli ne zavise od semantičke valentnosti glagola za određene argumente, već oni u jeziku postoje kao apstraktne sheme. A to ne znači da pojedini modeli nisu leksički ograničeni.*

9) Razumljivo, između svih tih 25 modela srpskohrvatske proste rečenice nema ni jednog jedinog koji je u našem polinacionalnom standardu vezan isključivo ili prvenstveno bilo za jednu određenu naciju ili za određenu socio-

⁴ Vidi, pored ostalog, i KONTRASTIVE GRAMMATIK DEUTSCH-SERBOKROATISCH, grupa autora, redaktori Ulrich Engel i Pavica Mrazović, München – Novi Sad, 1986. Uporedi i sljedeći iskaz: „Die Satzmuster werden durch die Valenz des Verbs festgestellt“ (str. 1004).

kulturnu sredinu. Uzimajući u obzir bipredikativne i polipredikativne, ti su modeli zajedničke vrijednosti jezika, i oni s fonetsko-fonološkim i morfološkim sistemom čine jedinstveni gramatički sistem srpskohrvatskog jezičkog standarda. Ilustracije radi, ovdje ćemo, pored ona četiri modela prostih rečenica koji su navedeni u prethodnoj tački, eksplicirati sam još jedan. Recimo, kome je od onih koji se služe srpskohrvatskim književnim jezikom kao maternjim stran sljedeći frazeologizirani rečenički tip: a) *Kud će momak nego k djevojci.* – b) *Kad će no danas.* – Odlika ovoga modela u tome je da ima dva semantička sloja. U površinskom je upitno-isključna semantika, a u dubinskom odrično-isključna. Uporedi: *Momak neće nikud no k djevojci.* – *Neće nikad osim danas.* – Uopštena semantička odlika ovoga tipa bila bi: pripisivanje biću nepostojanje lokalne orijentacije, vremenske situacije ili čega drugog izuzimajući određeno – kao odnos subjekta i njegovog predikativnom obilježja.

10) Jedino, u tretiranom smislu, u okviru proste rečenice u serbokroatistici se u normativnom smislu nejednako gleda na realizaciju npr. *Želi da ga se često pita*, kao varijanta modela *Želi da bude često pitan* / *Želi da se često pita*. – Sintaksički varijetet *Želi da ga se često pita* jedni lingvisti smatraju da je parapasivna konstrukcija. Inače ta je konstrukcija uobičajena u zapadnoj varijanti sh. standarda. Lingvisti zagrebačke filološke škole ističu da je to jedna od posebnosti zapadne varijante. Ova se konstrukcija čuje i u BiH, ali nije ustanovljena njena distribucija po izričito nacionalnom kriterijumu. U školskoj jezičkoj udžbeničkoj literaturi u našoj sredini ova se konstrukcija ne određuju kao normativna.

11) **Složena rečenica.** – U istraživanju sintaksičkih mehanizama hrvatsko-srpske složene rečenice (ostale podatke vidi u tač. 1) iskorišćena su 87 izvora, djela bh. književnosti nastalih u 20. stoljeću. Ta su djela odabrana u Institutu za jezik u Sarajevu, i to po nacionalnoj pripadnosti i literarnoj reprezentativnosti. Dakle, ta djela pripadaju piscima svih naroda sh. jezičkog izraza koji su stvarali u BiH.

12) **Elementarne složene rečenice (binarne).** – Kao osnovni, okvirni rezultat istraživanja u okviru teme „Sintaksa složene rečenice“ može se istaći da u hrvatskosrpskom standardu funkcioniše 22 semantičko-strukturna tipa složenih bipredikativnih rečenica nezavisnog i zavisnog odnosa, sa svojih 175 podtipova. Svi su ti tipovi, sa svojim podtipovima, lingvistički opisani u rađenoj studiji. Njihova realizacija potvrđivana je iz raznonacionalnih izvora. Na kraju svake cjeline o određenom semantičko-strukturnom tipu dati su, u vidu sinteze, modeli podtipova. Kao ilustracije složenosti mehanizama bipredikativnih konstrukcija, ovdje se pominju neke sintaksičke pojave koje nisu dosad u serbokroatistici konstatovane.

13) Kao novine u opisu (ne u jeziku) ovdje se ističu sljedeće:

a) U većini semantičko-strukturnih tipova elementarnih složenih rečenica ustanovljene su prave i neprave sintaksičke vrijednosti.

b) Ustanovljeno je da u sh. jeziku postoje i sljedeći semantički tipovi koji dosada nisu bili opisivani u lingvističkoj literaturi: nezavisne rečenice s dodatnom semantikom, uvedene rečenice, količinske rečenice, zavisne rečenice s dodatnom semantikom, konstrukcije sa semantikom ticanja, konstrukcije sa semantikom obrazlaganja i druge. Gradacione rečenice kao parataksički tip bile su konstatovane i u znatnoj mjeri opisane, a ovdje se opisuju prvi put u cjelini (četiri podtipa). Prvi put se vrednuje i pet podtipova subjekatskih rečenica. Isključne i zaključne rečenice u serbokroatistici su do sada vrednovane kao posebni parataksički tipovi. Tako je od početka njihovog vrednovanja (kod Maretića). U našoj studiji zaključne su vrednovane kao podtip sastavnih, a isključne kao podtip suprotnih. U okviru načina navođenja tuđeg govora opisane su i tipizirane forme.

c) Idući ovim putem može se konstatovati da u gotovo svakom obrađenom (dosada poznatom) semantičko-strukturnom tipu ima sintaksičkih inovacija. Tako ističemo kod rastavnih podtip: *Čas je ustajao, čas sjedio* (neprave rastavne, s alternirajućom semantikom posebnog smisla); kod objekatskih podtip: *Nema teorije da se to ostvari* – model $[R_1 (ne + zasn.)] \leftarrow (da) R_2]$, objekatsko-posljedična semantika; kod vremenskih podtip: *Taman mi ručamo kad on na vrata* – nepodudarnost odnosa u dubinskoj i površinskoj strukturi, formalno osnovnom rečenicom konstatuje se vremenska situacija, model: $[R_1] \leftrightarrow [(kad - 3) R_2];]$ kod dopusnih rečenica tzv. bialternativni podtip, npr. *Vjerovali ili ne, on nikada nije svraćao*, model: $[R_2 (ili/ili, fraz.)] \rightarrow [(kor) R_1];$ itd. u ovome smislu.

14) U svemu tome bogatstvu srpskohrvatske bipredikavne složene rečenice nismo naišli na pojavu da se nekim semantičko-strukturnim tipom (ili podtipom) služe pisci isključivo jednog naroda. Može se npr. konstatovati da objekatski podtip *Nema teorije da se to ostvari* (iz savremenog razgovornog stila) nije frekventan u svim dijelovima srpskohrvatske jezičke teritorije, ali on ni u BiH nije nacionalno markiran.

15) Izvršena je diferencijacija vezničkih sredstava po semantičkim karakteristikama (semantički i sintaksički veznici), po strukturi (jednokomponentni, dvo- i višekomponentni) i po upotrebi (veznici kompaktne i razbijene upotrebe). Ustanovljeni su veznički adekvati (analozi, npr. modalne riječi i izrazi: *možda, moguće, može biti*), opisana su poluveznička sredstva (leksički konkretizatori i modifikatori). Asindetizam je određen kao jedna od tipskih načina izražavanja sintaksičkih značenja (dakle umjesto gramatičkih – gramatizirana sredstva). S ovakvim tretmanom asindetizma obrađeni su svi semantičko-strukturni tipovi. I u tome svemu bogatstvu vezničkih i poluvezničkih sredstava nađen je zane-marljivo malenih broj vezničkih sredstava koji su nacionalno markirani. Takvi

su: *ter* (= *te*), *dočim* (= *dok*), *jerbo*, *bo*, *ako prem* (*prem ako*, *te* i *kamo*. Većina ovih sredstava (sva osim *kamo*) danas su arhaična i u zapadnoj varijanti, i služe kao stilska rezerva za odgovarajuće okolnosti. Veznik *kamo* (ovdje samo u vezničkoj funkciji interpretiran) u hrvatskosrpskom jeziku upotrebljava se u alternaciji s veznikom *kuda* samo u jednom značenju ovoga drugoga: u označavanju pravca, cilja (npr. *Idem kamo/kuda su me poslali*). Razlika *kamo/kuda* u označavanju pravca, cilja potiču od različite upotrebe ovih sredstava kao upitnih priloga (uporedi: *Kamo ideš?* – *Kuda ideš?*).

16) U pokazanom smislu razlike postoje i u upotrebi jezičkih varijeteta *štal/što*⁵ u vezivanju pojedinih tipova zavisnih rečenica. Te razlike ne potiču od razuđenosti sintaksičkog sistema u domenu složene rečenice u vezi s nacionalnim momentom, one nisu u vezi s razlikama u odnosima predikativnih jedinica u bipredikativnim vezama, već su posljedica razlika u upotrebi ovih jezičkih sredstava kao nevezničkih. Naime na srpskohrvatskom jezičkom području u jednim govornim zonama varijetetom *šta* pita se za predmete (npr. *Šta si mi kupila?* – pita dijete majku), a varijetetom, odnosno prilogom *što* (pored *zašto*) pita se za uzrok (npr. *Što/zašto nisi došao?*). Odlika zapadne varijante sh. standarda u tome je da se govornici najčešće ne služe varijetetom *šta*, već za predmete pitaju varijetetom *što*, a za uzrok upitnim prilogom *zašto* (npr. *Što si mi kupila?* – *Zašto nisi došao?*). Ovakva upotreba varijeteta *štal/što* nacionalno je markirana.⁶ Pokazane razlike u izražavanju upitnog značenja navedenim jezičkim sredstvima reflektuju se po nacionalnoj liniji i u BiH. Uspostavljanju stabilnih odnosa u ovom smislu u BiH smetaju tri faktora: a) što se u narodnim govorima u BiH uglavnom za predmete pita *šta*, a za uzrok varijetetom *što* i *zašto*; b) što dolazi do teškoća u komunikaciji (ukrščaju se značenja, uporedi: *Što si mi to kupio* = *šta?* i *zašto?*) i c) postojanje u BiH Muslimana kao najvećeg broja govornika našim jezikom u ovoj sredini.

17) Razlike u upitnoj upotrebi varijeteta *štal/što* pokazuje se i u njihovoj vezničkoj službi, ali su odnosi znatno složeniji, jer varijetet *što* kao veznik ima znatno širu upotrebu. Uporedi i sljedeće primjere: a) [...] *pa ja gledam šta se od njih radi, a oni gledaju šta ja radim* (Sij./I: 206) – b) *Rekli su šta se tu može, rat je rat* [...] (Kik./II: 152) – c) *Nije znao šta da mu odgovori* [...] (Mar./I: 299) – d) [...] *znam samo što hoću, kad uskočim u sobu* (Čuić: 153) – e) *Promisli što govoriš* (Seliškar: DRUGOVI, Sarajevo, 1963, str. 13, preveo Ć. Čulić).

18) Kao što se, pored ostalog, i na osnovu datih primjera može zaključiti, u BiH preovlađuje upotreba varijeteta *šta* kao vezničkog sredstva u vezivanju objekatskih rečenica. Na takvu frekventnost upotrebe ovog sredstva kao vezni-

⁵ Fonetski varijetet *što* prvotni je (čb-to > čto > *što*), a lik *šta* štokavska je inovacija, zabilježena već u ranim štokavskim spomenicima.

⁶ Npr. u BRABEC-HRASTE-ŽIVKOVIĆEVOJ GRAMATICI navodi se varijetet *što* kao jedini, odnosno osnovni (Zagreb, 1966, str. 97).

ka utiče više činilaca, a prije svega takva upotreba ovog sredstva u narodnim govorima i u usmenoj komunikaciji. Varijetet *što* upotrebljavaju oni pisci u BiH koji se dosljedno služe zapadnom varijantom. Međutim, kod tih pisaca može se naići na varijetet *šta*, i to u okolnostima u kojima je njegova upotreba obična u BiH, dakle iz određenih umjetničkih ili drugih razloga. Uporedi u ovom smislu i sljedeći primjer: *Begovi i age zna se šta bi* [...] (Lov. 56).

19) Inače, u vezivanju atributskih, uzročnih, zavisnih rečenica s dodatnom semantikom i nekih drugih upotrebljava se samo veznik *što*. Primjer: *Zadoh među ljude što su stajali oko izvora kao bačeno kamenje* (Vul./II: 39) – b) *Samo bi se radovao što mogu da ih posmatram* [...] (Koš: 228) – c) *A ja tebi, nako, što je pravo* (Koč./I: 28) – *Vlast je stigla u grad bez osobitog zanimanja za nj, što je mnoge iznenadilo* (Čuić: 185).

20) **Složene polipredikativne rečenice.** – U složenim polipredikativnim rečenicama (odsad i SPR) razlikuju se semantičko-strukturni tipovi: a) čisto nezavisnog i u osnovi nezavisnog odnosa i b) čisto zavisnog i u osnovi zavisnog odnosa. Uzimajući u obzir da SPR čisto nezavisnog odnosa i u osnovi nezavisnog odnosa nastaju ponavljanjem modela bipredikativnih složenih rečenica, zadržaćemo se na SPR zavisnog i u osnovi zavisnog odnosa.

21) U osvjetljavanju SPR zavisnog odnosa treba se, prvo, zadržati na pitanju modela ovih konstrukcija. Treba, naime, imati u vidu da ti modeli (kao ni modeli konstrukcija nezavisnih odnosa) nisu neka ustaljena, po sintaksičkim odnosima neka tipska vrijednost, kao što je to slučaj s pojedinim tipovima elementarnih složenih rečenica zavisnog odnosa, već su složeni mehanizmi koji nastaju različitim usklađivanjem primarnih (baznih), u jeziku stabilnih shema složenica rečenica zavisnog i nezavisnog odnosa. Prema tome, u vezi s tim različitim usklađivanjem, među SPR zavisnog odnosa ima razlika: a) u vezi sa njihovim o b i m o m (brojem predikativnih jedinica koje su konstituenti pojedinih SPR), b) u vezi s d u b i n o m usklađivanja elementarnih shema (tj. u vezi s posebnim nivoima sintaksičkog povezivanja) i c) u vezi s n a č i n o m usklađivanja (kompozicioni tipovi).

22) Obim, dubina i kompozicioni tipovi SPR zavisnog odnosa sintaksičke su vrijednosti koje su međusobno povezane i usklađene. S obimom je povezana dubina, a s ovom je povezan kompozicioni tip. Ili, obrnuto, iz obima predikativnih jedinica u jednoj SPR i načina povezivanja (iz kompozicionog tipa) proističe dubina usklađivanja (nivoi). Kakva će strukturna shema neke SPR biti, zavisi od referencijalnog sadržaja koji govornik zahvata, tj. od komunikativne zadatosti i od mogućnosti usklađivanja pojedinih predikativnih jedinica prema njihovom semantičkom potencijalu (npr. izrična rečenica može se uglavnom vezati za nadređenu u kojoj je prisutna neka od informativnih leksema). Drukčije rečeno, višemjerna i višeslojna SPR zavisnog odnosa verbalizuje se radi izražavanja složenog misaonog sadržaja, na osnovu čega se i formiraju takve struktu-

re. Prema tome, komunikativna zadatost je pokretačka vrijednost, fragmenti objektivne stvarnosti su referencijalni (predmetni) sadržaj narastajućeg iskaza, a misaoni (logički) kompleks proces je u kome se, iskorišćavanjem elementarnih modela SR, usklađuje semantička sadržina SR, koja se verbalizacijom potpuno oblikuje dobijajući površinsku strukturu, što podrazumijeva njenu fonetsko-fonološku i morfološku opremljenost.

23) Tako nastaju tri osnovna kompoziciona tipa složenih polipredikativnih rečenica zavisnog odnosa, i to: a) tip homogene paralelne subordinacije (odsad i skraćeno: KTHPS), b) kompozicioni tip sukcesivne subordinacije (odsad i: KTSS), c) kombinovani kompozicioni tip (odsad i: KKT). – Evo primjera: a) za KTHPS: *Poručivao joj je // da izađe samo noću i pođe k njemu* (Sij./I: 22) – b) za KTSS: *Nije na odmet // da se svakog dana prisjetiš / gdje će i oni leći / kad im prigusti* (Suš./I: 75) – c) za KKT: *Vlado je gundao // kako ova dolina ima prokletu konfiguraciju / kojom se izdvaja od normalnih, geografski uslovljenih, klimatskih pojaseva / i da se može očekivati / da u junu ne bude toplo, / već snijeg* (Is./I: 17).

24) Ovdje se o složenim polipredikativnih rečenicama daju najosnovniji podaci, onoliko koliko je potrebno da se stekne slika o složenosti ovog sintaksičkog podsloja sh. standarda. A kako opšti zaključak može se navesti sljedeće. U čitavom gramatičkom sistemu pojedinih jezika (misli se na standardnu formu) postoji više podsistema. Među tim podsistemima najzatvoreniji je fonetsko-fonološki, a najotvoreniji leksičko-semantički. Sintaksički podsistem (i u oblasti sintakse i u oblasti sintagmatike i u oblasti rečenice) uglavnom je stabilan. A to ne znači da se i on ne razvija, tj. da se ne podešava civilizacijskim i komunikacijskim potrebama srpskohrvatskog jezičkog socijuma. Upravo je obrnuto.

„U jednoipostoljetnom periodu razvoja života u hrvatskosrpskom socijumu, sve do danas – književni jezik se i na rečeničkom planu raznovrsno razvijao. Tako, danas se pokazuju, manje ili više, posebnosti u rečeničkim konstrukcijama i razgovornom, naučnom, službeno-administrativnom, žurnalističkom, umjetničkom stilu. Najmanje inovacija u rečeničkim konstrukcijama ima u razgovornom stilu, jer okolnosti komunikacije u razgovoru nisu se bitno mijenjale, čak i kad se razgovor obavlja posrednim putem (npr. telefonom). Najviše inovacija ima u umjetničkom stilu“.⁷

Međutim, promjene, po pravilu, zahvataju čitav sintaksički sistem u rečeničkom podsloju, i to zbog jedinstvenog komunikativnog prostora, a prije svega zbog načina funkcionisanja podsistema. Naime, zbog čvrste isprepletenosti sintaksemskog i sintagmatskog podsloja u rečeničkom sloju i stabilnosti modela proste i složene bipredikativne rečenice, sve pomenute vrste komponenata fun-

⁷ Izvor naveden u 1/a fusnoti.

kcionišu u srpskohrvatskom standardu stabilno, omogućavajući tako stabilno funkcionisanje jezika u cjelini.

Dakle zakonitosti koje vladaju u sintaksičkom sistemu srpskohrvatskog jezika nisu jednonacionalne i uskoregionalne, pa ne podliježu posebnom uticaju funkcionisanja jezika u pojedinim sociokulturnim sredinama, a ukoliko ima nekih izuzetaka, oni su rezultat specifičnih pojedinih okolnosti.

25) Uzevši u cjelini, gramatički sistem našeg jezika (dakle i fonetsko-fonološki i morfološki sloj), možemo konstatovati da je to sistem jednog jezika, ma kako mi taj jezik, iz nacionalnih ili kakvih drugih razloga, željeli zvati.

Skraćenice izvora znače:

- Vul./I – Vuletić, Anđelko. IZBORI IZ LIRIKE. – In: *Savremena književnost BiH*, knj. 29. Sarajevo, 1984–1985.
- Is./I: Isaković, Alija. SUNCE O DESNO RAME. – In: *Savremena književnost BiH*, knj. 35. Sarajevo, 1984–1985.
- Kik./II: Kikić, Hasan. PROVINCIJA U POZADINI I DRUGE PRIPOVIJETKE. – Zagreb: Zora, 1954.
- Koš: Koš, Erih. NA AUTOBUSNOJ STANICI. – In: *Savremena književnost BiH*, knj. 15. Sarajevo, 1984–1985.
- Koč./I: Kočić, Petar. PRIPOVIJETKE. – Beograd: Prosvjeta, 1968.
- Kar./I: Marjanović, Mirko. VODA TEČE KAKO TEČE. – In: *Savremena književnost BiH*, knj. 34. Sarajevo, 1984–1985.
- Sij./I: Sijarić, Ćamil. MOJKOVAČKA BITKA. – Sarajevo: 1968.
- Suš./I: Sušić, Derviš. JA, DANILO. – In: *Savremena književnost BiH*, knj. 19. Sarajevo, 1984–1985.
- Čuić: Čuić, Stjepan. PRIPOVIJETKE. – In: *Savremena književnost BiH*, knj. 45. Sarajevo, 1984–1985.

Minović 1991: Minović, Milivoje. SINTAKSIČKI SLOJ SRPSKOHVATSKOG STANDARDA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM SOCIJALNOM KONTEKSTU (NA OSNOVU REZULTATA ISTRAŽIVANJA REČENIČKOG SISTEMA). – In: *Prizma*. – Sarajevo. – Br. 2. [Broj je neobjavljen zbog početka rata.]

Миљан М. Тодоровић
[рођ. 1943]

(Не)равноправност писама у БиХ
[1991]

Боже, подари нас да се видимо очима других.
(Роберт Бурнс, шкотски национални пјесник)

Аутор реферата полази од Савјетовања о књижевном језику одржаног од 22. до 24. октобра 1973. године у Мостару, на којем су равноправности писама у БиХ били посвећени: један реферат, један кореферат и неколико дискусија. Полазећи од чињеница изнесених на том Савјетовању, аутор је пратио шта се у тој проблематици измијенило за протеклих седамнаест и по година и дошао до закључка да је равноправност писама у БиХ сада много већа, да ћирилица није преживјело писмо које може ићи у историју, него да је писмо које има своју богату историју, да је, према неутралном суду француског професора Анри Боасена, најсавршеније писмо, те да би као такво и у босанскохерцеговачкој пракси морало бити равноправно с латиницом.

На почетку свога реферата о (не) равноправности писама у БиХ желим да нагласим да на овај Симпозиј долазим из Мостара. Зашто то чиним? Зато што је у Мостару од 22. до 24. октобра 1973. године одржано Савјетовање о књижевном језику. Истина, радни наслов тога Савјетовања био је знатно друкчији, али су материјали са њега, уз извјесно оправдање, штампани само латиничким писмом под насловом: „Мостарско савјетовање о књижевном језику“.

На том Савјетовању професор Мустафа Ајановић прочитао је реферат „Нека питања у вези с реализацијом закључака о равноправности писама и називу језика“. Осим тога реферата, на поменутом Савјетовању, о проблематици равноправности писама у БиХ били су заступљени још кореферат Лазара Матковића „О неоправданом запостављању ћирилице у Босни и Херцеговини“ и дискусије Асима Пеце „О равноправности писама, језику администрације и босанскохерцеговачком стандардном изразу“, Бранка Савића „О положају ћирилице у Босни и Херцеговини“, Ђорђа Рашовића „О ситуацији писама и изговора на српскохрватском језичком подручју“ и Младена Ољаче „О називу језика, равноправности писама и положају екавице у Босни и Херцеговини“.

Ја сам поставио себи задатак да учеснике овога Симпозија подсетим на поменути реферат, кореферат и дискусије о равноправности писама у

Босни и Херцеговини и да саопштим шта се у тој (не)равноправности писама промијенило у нашој републици за протеклих седамнаест и по година и каква је перспектива те проблематике.

Тада, на Мостарском савјетовању, професор Ајановић је у свом реферату презентирао низ података о неравномјерној употреби ћирилице и латинице у БиХ, на основу чега је касније – у дискусији – Бранко Савић, професор из Тузле, закључио да је „ћирилица као писмо преживјела своје у Босни и Херцеговини и да може ићи у историју. И друго, да је латиница лакше писмо од ћирилице, те де њу треба узети као прво писмо у основној школи“.¹ Но, професор Ајановић то није *explicite* рекао, мада су у вријеме одржавања Мостарског савјетовања, а и касније, у неким крајевима наше републике таква мишљења била распрострањена, па је чак и на почетку ове школске године једна од националних странака послала допис свим основним школама на подручју општине Мостар да се ћирилица не изучава у прва два разреда, што школе, нормално нијесу прихватиле.

Међутим, на Мостарском савјетовању, академик Асим Пецо у дискусији је изнио сасвим логичан став да су оба писма равноправна, да „постоје закони у нашој земљи по којима треба да се равнају они који ту же, суде итд. Постоји Устав, – рекао је професор Пецо – који, такође, треба да се примјењује. Они који све то не поштују долазе под удар закона. Они који неће да поштују те прописе [...] треба да одговарају [...] треба да одговарају зато што не поштују план и програм [...]. Значи, ако се данас не зна ћирилица – рекао је професор Пецо – грешка је у нама, а није грешка у наставним плановима и програмима [...]. Ми не испуњавамо оно на шта нас обавезују прописи [...]. Мислим да се стварно морамо изборити – нагласио је професор Пецо – за то да оба писма у школама буду равноправна. Како ћу ја као појединац да пишем, то је моја ствар, али у школама оба писма морају да буду примјењивана“.²

Чини се да је, углавном, у свим основним школама у Босни и Херцеговини било прихваћено то логично мишљење академика Пеце. Али, није све у основним школама. Постоје и други „терени“ и друге школе осим основних гдје се може истраживати (не) равномјерна заступљеност писама у Босни и Херцеговини. На то су тада – веома исцрпно – указали Лазар Матковић, просвјетни савјетник из Зенице, у свом кореферату „О неоправданом запостављању ћирилице у Босни и Херцеговини“ и Бранко Савић, професор из Тузле у дискусији „О положају ћирилице у Босни и Херцеговини“. Њихова тадашња запажања, изнесена на Савјетовању била су у цијелости тачна што се тиче равномерне употребе ћирилице и није било никаквог

¹ МОСТАРСКО САВЈЕТОВАЊЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. Сарајево: 1974, с. 116.

² Исто, с. 107–108.

разлога да их у паузи Савјетовања, на ходницима, понеки од учесника и слушалаца тога Савјетовања називају ћириласима.

Посебно је, по својој исцрпности и прецизности, био запажен кореферат Лазара Матковића. Његов кореферат може послужити за закључке шта се побољшало а шта је остало непромијењено у (не)равноправној употреби ћирилице у Босни и Херцеговини.

У даљем излагању покушаћу управо то и да саопштим. Наиме, Матковић је, осим у основним школама, посматрао како (не)равноправност обају наших писама изгледа у „дневној, периодичној и стручној штампи, телевизији, администрацији школа, установа, јавне управе и судства“ и дошао је до веома поражавајућих закључака да је ћирилица „толико потиснута да је постала не само другоразредно, већ још мало па приватно писмо“³, односно како једном рече академик Милка Ивић да „ћирилице још има само на гробљима“⁴. И збиља је једно вријеме у Босни и Херцеговини било тако. Ослобођење, најтиражнији лист у БиХ, затим ВЕЧЕРЊЕ новине, СВИЈЕТ, НАШИ дани, листови комуна које су их издавале, па ОДЈЕК, ЗАДРУГАР, те стручна периодика НАША школа, ШКОЛА данас, ПУТЕВИ и ДОСТИГНУЋА итд. – све је то у једном дужем раздобљу штампано искључиво латиницом. Дакле све што је имало карактер писане јавне ријечи било је на латиници. Изузетак су чинили једино уџбеници за основну школу који су штампани у равномјерном односу. ТЕЛЕВИЗИЈА САРАЈЕВО а и друге наше телевизије са српскохрватског језичког подручја, без обзира на то што су моћан и утицајан медиј, дуго нијесу емитовале ниједно саопштење писано ћирилицом. Све је тамо било латиницом: шпица телевизије, имена уредника, спикера и других учесника у емисијама. Изгледало је да је истинито мишљење Бранка Савића, поменуто раније у овом реферату, да је ћирилица као писмо преживјела своје у Босни и Херцеговини и да може ићи у историју. На сву срећу показало се да није тако. Осим у уџбеницима, ћирилица је у Босни и Херцеговини почела „васкрсавати“ у Ослобођењу, НАШОЈ школи, ШКОЛИ данас, ПУТЕВИМА и ДОСТИГНУЋИМА, ПРЕГЛЕДУ, ТЕЛЕВИЗИЈИ САРАЈЕВО итд., али је латиница као једино писмо, не знам због чега, остала и даље у ВЕЧЕРЊИМ новинама, ОДЈЕКУ, СВИЈЕТУ, НАШИМ данима и још неким листовима и часописима. Данас се такође неоправдано употребљава искључиво латиница у неким новим седмичним листовима као што су: НЕДЈЕЉА, АС, УНА итд. и – оправдано у листовима националних странака Хрвата и Муслимана, док је ћирилица заступљена у листу Српске демократске странке Босне и Херцеговине ЈАВНОСТ.

На крају да саопштим каква је (не)равноправност или боље речено (не)равномјерност употребе ћирилице у Мостару – граду некад добро поз-

³ МОСТАРСКО САВЈЕТОВАЊЕ О КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. – Сарајево: 1974, с. 88.

⁴ Владета Р. Кошуткић. СТРАДАЊЕ ЈЕЗИКА ЋИРИЛИЧКОГ. – Шабац: 1988, с. 32.

натом по својој култури, часописима (међу којима су најугледнији штампани ћирилицом) и пјесницима Шантићу и Ђикићу као и прозном писцу Ђоровићу, који су писали готово искључиво ћирилицом. Данас је на њиховим гробовима ћирилица а има је и у часопису за културу и друштвена питања Мост од првог броја децембра 1974. године све до данас, разумије се равноправно са латиницом, осим наслова који је увијек на латиници. Ђирилице у Мостару има и у педагошком часопису ШКОЛА ДАНАС, који најчешће излази латиницом и ћирилицом. Ђирилица преовладава на натписима неколике продавнице из Србије, Македоније и Црне Горе (Беко, Астибо, Градина) као и на бившој фирми Симе Мрава из 1860. године – у близини познате тржнице у Мостару коју мјештани називају *Тепом*.

Интересантна је (не) заступљеност ћирилице у мостарском седмичном листу Слобода. На почетку свога излагања тај лист штампан је ћирилицом, затим дуго само латиницом, да би у последњих неколико година (ваљда по угледу на ОСЛОБОЂЕЊЕ) почела да се појављује и ћирилица (наслов једне седмице и једна до двије стране). Од таквог наслова се брзо одустало и ћирилица је остала најчешће на двије од двадесетак страна колико лист обично има.

Недавно, тачније у децембру прошле године студенти III године Економског факултета из Мостара су, у оквиру наставног процеса из предмета маркетинг, питали грађане Мостара „Какву Слободу (лист) желе?“ Резултате анкете саопштили су за округлим столом, који су тим поводом организовали на Факултету заједно са професором маркетинга.

У раду на тој трибини, осим чланова редакције листа Слобода и мноштва новинара, учествовао сам и ја. Рекао сам да је истраживање које су извршили студенти Економског факултета у Мостару велик и значајан посао, али да би добро било – с обзиром на то да је Слобода херцеговачки лист – да је анкета извршена и у другим херцеговачким општинама. Као поштовалац Вука Караџића и његовог дјела, рекао сам да ми смета готово минорна заступљеност ћирилице у Слободи, додавши да су великани писане ријечи као што су: Дучић, Шантић, Ђикић, Ђоровић и др. рођени на тлу Херцеговине и да су, углавном, писали ћирилицом.

Послије тога мојег иступања број страна у Слободи штампаних ћирилицом повећао се са двије на три, затим на четири да би поново у броју од 2. априла ове године – била само једна (!) страна штампана ћирилицом. Да парадокс буде већи, на тој страни доминира напис о фарми крава на Буни код Мостара, док је обавјештење о обнови српског културног друштва „Прогресс“ – објављено на последњој страни латиницом, уз нетачан датум одржавања скупштине за обнову тога друштва. Видјевши то, сјетио сам се мисли горостаса из Јасне Пољане Л. Н. Толстоја – да га је његово искуство

научило да човјек може мало да промијени себе, најближу околину мало или никако, а свијет [...]

На основу до сада изложеног у овом реферату види се да ћирилица у Босни и Херцеговини није ни близу равномјерно заступљена с латиницом, али да није ни преживјело писмо и да не може ићи у историју. Но, она има своју богату историју, о чему нећу говорити јер је – у поменутом кореферату Лазара Матковића на Мостарском савјетовању – та историја доста исцрпно изложена и, посебно, у књизи ИСТОРИЈА СРПСКЕ ЋИРИЛИЦЕ Петра Ђорђевића.

То што је било и има мишљења да је ћирилица преживјело писмо и дописа као што је онај једне националне странке свим основним школама у Мостару на почетку ове школске године – да се ћирилица не учи у прва два разреда основне школе – само јој може ићи на руку. Јер ако се забрани, увјерен сам да ће је онда тек бити, чим би било оповргнуто и мишљење да је латиница лакше писмо, што је већ давно учинио француски професор Анри Боасен, који је, правећи поређење између ћирилице и латинице, рекао да је наша ћирилица *н а ј с а в р ш е н и ј е* (истакао – М. Т.) писмо – с а р г у м е н т и м а које Вук и вуковци наводе.

Ову тврдњу преузео сам из књиге ПРАЗНИЦИ ПУТОВАЊА пјесникиње Десанке Максимовић, која је послје те изјаве Француза Анри Боасена записала: „Далеко од моје домовине рекао је неко нешто што сам и ја толико пута својим ђацима говорила. У тренутку сам заборавила – наставља пјесникиња – све приговоре ћирилици који се чују у нашој земљи, задовољна што има негде неко који их не зна или их не одобрава“.⁵

Томе запису пјесникиње Десанке Максимовић ја овдје додајем да је суд о ћирилици француског професора оно што се на латинском језику каже *sine ira et studio* (без мржње и пристрасности), и кад би код нас однос према ћирилици био такав, онда не би било потребе за реферате попут овог мојег нити за напise у новинама као што је онај у ОСЛОБОЂЕЊУ од 8. марта ове године – на другој страни – под насловом „Добој без ћирилице“. Тамо се каже: „Ако је судити по писаћим машинама које посједују државне службе у Добоју, онда је из ове средине ћирилица ‘протјерана’“. Затим се у том напису прецизира колико која установа има писаћих машина и закључак је – да међу двије стотине писаћих машина има само једна са два писма (ћирилицом и латиницом), док су све остале на латиници. У поменутом напису каже се да је слична ситуација и са називима улица, уз прецизирање да Добој има осамдесет обиљежених улица и да су сви њихови називи исписани латиницом.

⁵ Десанка Максимовић. ПРАЗНИЦИ ПУТОВАЊА. – Београд: Слово љубве, 1972, с. 182.

Готово да би се исто могло рећи за све општине у Босни и Херцеговини, из чега се види гдје је ћирилица посебно незаступљена – па се у том правцу може дјеловати да се стање измијени.

Ако се уважавају научни судови као што је, рецимо, овај Лава Петровића Јакубинског који каже: „Константин составил специальный славянский алфавит. Этот алфавит, по единодушному мнению нашей и европейской науки, представляет собой непревзойденный образец в истории новых европейских алфавитов [...] Он оставляет далеко за собой добропорядочный готский алфавит, составленным епископом Вульфиллой, и не идет ни в какое сравнение с латинообразными европейскими алфавитами [...]“⁶ (или онај Француза Анри Боасена, који је, правећи поређења између латинице и ћирилице, дошао до закључка да је наша ћирилица најсавршеније писмо, што је *sine ira et studio*, онда би ваљало у разним областима писане јавне ријечи у Босни и Херцеговини обезбиједити равномјернију заступљеност обају наших писама. Уосталом, то је и законским прописима у БиХ регулисано.

На крају да кажем де би се запажању о броју страна штампаних ћирилицом у мостарском седмичном листу СЛОВОДА могла додати и једна информација објављена у поменутом листу од деветог априла ове године, под насловом „Каменом на ћирилицу“. У тој информацији каже се да је у недјељу ујутро – на Васкрс – разбијена табла с ћириличким натписом на згради Скупштине општине Чапљина. Неколико дана касније, тачније у петак 12. априла, на посљедњој страни у „ОСЛОВЉЕЊУ“ прочитао сам напис „И латиница на удару“, у којем се каже да је, три дана послје разбијања табле са ћириличким натписом на СО Чапљина, разбијена и табла са латиничким натписом.

Након таквих „цивилизацијских“ поступака према недужним таблама сјетио сам се једне реченице, мада више не знам гдје сам је прочитао, али је она и те како примјенљива за „европски цивилизоване“ разбијаче табли. Та реченица гласи: „Кад се развију заставе, разум је у труби“. Но увјерен сам да док буде с в ј е с н и х људи, макар то били само лингвисти, постојаће и ћирилица и латиница, и неће бити најважније да ли се употребљавају сто процентно равномјерно, него да се поштују и да никоме не смета њихова употреба, нити да се људи разазнаду према писму којим се више користе и да се не разбијају табле на којима се налазе обавјештења за писмене и цивилизоване.

⁶ Лев Успенский. По закону буквы. — Москва: Молодая гвардия, 1979. — С. 61.

Литература

- Мостарско савјетовање о књижевном језику*. – Сарајево: Институт за језик и књижевност у Сарајеву и НИП „Ослобођење“, 1974.
- Кошутих, Владета Р. *Страдање језика ћириличног*. – Шабац: 1988.
- Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*. – Београд: СКЗ, 1971.
- Језик и национални односи*. Свеске. – Сарајево: Институт за проучавање националних односа, 1984, бр. 5–6.
- Ђорђевић, Петар. *Историја српске ћирилице*. – Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1971.
- Максимовић, Десанка. *Празници путовања*. – Београд: Слово љубве, 1972.
- Успенский, Лев. *По закону буквы*. – Москва: Молодая гвардия, 1979.
- Разни бројеви дневне, периодичне и стручне штампе из БиХ.

Миљан М. Тодоровић

(Не)равенство в употреблении кириллицы и латиницы
в Боснии и Герцеговине

Автор статје исходить из Совещания о литературном языке, состоявшегося в Мостаре с 22 по 24 октября 1973 года. На Совещании в частности речь шла и о равенстве в употреблении кириллицы и латиницы в Боснии и Герцеговине с выводом о том, что эти алфавиты не употребляются одинаково во всех сферах жизни и на всех ступенях образования, а только в начальных школах. Но за семнадцать с половиной лет, то есть со времени Совещания в Мостаре кириллица „воскресла“ и теперь используется больше, чем до упомянутого Совещания. Автор приходит к выводу, что кириллица все-таки не представляет собой былое и, что она никому не во вред, а является недооцененным богатством, что, кажется, знают только добросовестные лингвисты.

Todorović 1991: Тодоровић, Миљан М. (НЕ)РАВНОПРАВНОСТ ПИСАМА У БИХ.
– In: *Prizma*. – Sarajevo. – Br. 2. [Broj je neobjavljen zbog početka rata.]

**Diskusija o jezičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini
na Simpozijumu PRIZME 26. i 27. aprila 1991. godine u Sarajevu
[1991]**

Objavljujemo transkripte diskusija srpskih lingvista na simpozijumu časopisa PRIZMA „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“ 26. i 27. aprila 1991, koji su bili pripremljeni za štampu za drugi (tematski) broj PRIZME, ali je rat omeo izdavanje časopisa.

Mjesta koje transkriptor nije uspio da čuje ili dešifruje, označene su sa tri tačke u zagradama: {...}. Riječ koja se pretpostavlja da je izgovorena označava se zvjezdicom *. Ako se radi o rekonstrukciji dviju ili više riječi, one se daju u kvadratnim zagradama []. U transkriptima su izvršene najelementarnije (kontekstualno iznuđene) korekture (recimo, ponekad je mijenjano mjesto enklitika) sa jedinim ciljem: da se shvati o čemu diskutant govori ili šta je htio da kaže.

Srđan Janković
[1926–1996]

Ja ću biti veoma kratak. Osvrnuću se malo na izlaganje ovdje, dotaknuću se i aktuelne tematike i iznad ovog skupa samo, govoriću* o temi tzv. književnojezičke politike.

U arapskom ima jedan izraz koji u prevodu glasi: „Mi smo u jednoj dolini, a oni u drugoj“. To se otprilike upotrebljava kad se zamijene teze u intelektualnom {...} uvijek. Ja ću od toga početi.

Neki veoma značajni politički faktori, sadašnje vlasti su skloni da na književnojezičku politiku gledaju kao na preživjelu staru nekakvu politiku političku {...} Jedan je izjavio da je književnojezička politika preživjela. Taj koji je izjavio nije to argumentovao ni čim. Dalje molim vas, prof. Rizvić, kojeg ovdje nažalost nema, moj stari još iz studentskih dana prijatelj i dobar poznanik, s kojim sam vrlo često razmjenjivao mišljenja, rekao je da bi trebalo ukinuti književnojezičku politiku kao što smo 1952. godine ukinuli književnu politiku. To su sasvim dvije različite stvari. Književnojezička politika ni po koju cijenu nikad nije bila rigidna, [nije bilo] rigidnog planiranja i izvršavanja po svaku cijenu nekih zadataka. Naprotiv, književna politika nije ništa drugo nego realizacija u domenu primijenjene sociologije jezika što se u stvari svuda zna. Ne postoji civilizirana zajednica svijeta koja nema književno jezičku politiku. Pitanje standardizacije, pitanje podizanja kulture jezika prije svega su sadržaj književnojezičke politike, i upravo što je prof. Rizvić govorio šta bi trebalo da

rade lingvisti, upravo je to sadržaj književnojezičke politike. Dalje, prof. Baotić je ovdje rekao da je naša književnojezička politika nedograđena. Molim vas, a koja je to književnojezička politika na svijetu dograđena – konačna? Nijedna. Koji je to pravopis bilo kojeg standardnog jezika na svijetu za sva vremena dograđen? Nijedan. U pojedinim etapama kad se kumulira dovoljno novih činjenica, normalno je da će lingvisti i ostali faktori koji se brinu o standardizaciji sastati i da će ići na anuliranja. Mi smo sad u prelaznom jednom stepenu i sad nemamo tačan stav prema književnojezičkoj politici. Najtačnije je {...} i stojim iza toga šta bi trebalo učiniti sa našom književnojezičkom politikom po onom sadržaju koji je dat ne samo u dokumentima nego u silnoj energiji radi, prije svega Instituta za jezike u Sarajevu i svih nastavnika i profesora srpsko-hrvatskog jezika i ostalih u BiH. „Trebalo bi učiniti redifinirati književnojezičku politiku“. To je rekao, molim vas, Ivan Lovrenović, mislim da je to pravi termin. Šta treba redefinirati? Treba redifinirati preambulu, ona, znate, objašnjenja koja stoje iza principa itd. Ali četiri principa književnojezičke politike u BiH ni po koju cijenu ne treba mijenjati. Ja pozivam onoga koji je rekao da je preživjela književnojezička politika da svojim potpisom javno stavi koji princip književnojezičke politike u BiH ne vrijedi. To su toliko univerzalni principi, toliko prikladni za sve zajednice komunikativne ovdje kod nas da su dobili opšte priznanje iz svih sredina. Ne možemo svesti književnojezičku politiku u ovom smislu, u smislu primjene {...} i primjene sociologije jezika, na nekakvo politiziranje na nivou uličnih plakata, predizbornih ili postizbornih parola. To su dvije sasvim različite stvari. Zbog toga sam rekao da smo mi u jednoj dolini, što bi rekli Arapi, a neko drugi u drugoj.

Hvala!

Nevenka Gošić

[rođ. 1934]

Nažalost, referenata nema pa o referatima ne bi bilo smisla ni govoriti, mislim o* onim o kojima sam ja mislila da govorim. To su u stvari prof. M. Rizvić i Šonje prof. ali bih u ovom smislu o kome je prof. Janković govorio, na neki način prvo podržala: ovo je gotovo bio neki {...}, ja sam tako shvatila kao poziv da se mi ipak moramo {...} da moramo imati neku književnojezičku politiku. Pa mislim da bi bilo dobro da oni lingvisti koji su sličnog mišljenja koje je iznio prof. Srđan Janković, da pokrenemo stvarno nekakav prosto apel da damo naše mišljenje, vjerovatno u ovim diskusijama u referatima koji su skraćeni (skraćene diskusije), da damo neki apel i da damo svoju stručnu ocjenu o čitavoj ovoj situaciju koju imamo, da svi potpišemo svojim punim imenima i prezimenima i na takav način nekako da pokušamo stati u kraj svoj onoj proizvoljnosti koja se kod nas javlja u različitim aspektima života našeg kulturnog, političkog itd.

Kad je baš u pitanju jezik i njegov naziv, njegova struktura, njegove {...} karakteristike, o tome mahom niko i ne govori. Tako, dakle, moja bi ovdje bila želja za nekim novim ne dokumentom, nego stavom sarajevskih lingvista, bosansko-hercegovačkih lingvista koji se slažu sa dosadašnjim nekim jezičkim principima koji su kod nas bili sprovedeni, eventualno sa nekim izvjesnim njihovim dograđivanjima. {...} i od dograđivanja uvijek postoje. A onda drugo, čini mi se da moram, iako smo zahvalni svim ovim našim domaćinima koji su ovaj skup organizovali, čini mi se da je bilo baš zbog tih raznih proizvoljnosti, raznih ekstrema koji smo čuli i koje ćemo još čuti u toku ova dva dana, u toku ovih secija, mislim da je bilo bolje da je ovaj skup bio uži, da su ljudi došli po pozivu, da je tematika čak dogovorena, da smo jedni drugima dali zadatke i da smo onda u okviru toga raspravljali o svim ovim vrlo važnim i aktuelnim problemima.

Eto toliko.

Miloš Okuka

[rod. 1944]

Evo rekoše da sam napravio okuku. Ne bih ovdje pravio okuke (iako je to ovako metaforično kazano), nego bih samo nekolike napomene ipak morao reći. Iako je, izgleda, suvišan na ovim prostorima bilo kakav suvisli govor. Ali svi prostori i svi naši narodi će preživjeti sve, pa i ove nesuvisle govore i nesvisle, nesuvisla događanja, nadam se. Ovdje su ponuđene, nažalost, stvari koje nisu za neki stručni ili lingvistički razgovor, naravno „čisto“ pa onda nije ni čudno što govorimo potpuno različitim jezicima. Šta to znači? Govorimo kao ljudi koji su došli sa nekim predupređenjima ili su ta svoja mišljenja i shvatanja pokupili negdje na nekim skupovima stranačkim ili nekim drugim. To je vrlo opasno za ovakav razgovor. Vrlo je opasno i za nas koji se bavimo ovim pitanjima i koji živimo od ovoga, kao što je inače vrlo opasno za sve koji žive na ovim prostorima. I koji izgleda ne mogu da žive ovako, pod ovim okolnostima kako se živi. Radi se o tome da smo zamijenili potpuno jezik kojim govorimo. Da bismo govorili nešto ovdje, onda moramo poznavati taj tzv. meta jezik, da ne dođe do sudara među nama, koji može biti i fizičke naravi. Jednostavno izgleda ne poznajemo osnovne i lingvističke i kulturološke i osnovne druge, da ne kažem, pristojnosti da bismo mogli razgovarati. Prvo ću zamjeriti malo organizatorima što su nametnuli jednu političku temu. *Situacija* nije lingvistički termin. To znači da i organizatori donekle snose ovu odgovornost i rizik u koji su upali. Ovdje se govori da se mora ukinuti nešto književno, odnosno {...} jezička politika je lingvistički termin, znači to je dio meta jezika. Ukineš li nešto iz meta jezika, ukinuo si nauku. Ukinuo si ono čime se {...}, što je nemoguće ukinuti, drugo, ovdje se oživljavaju teze sa ovih prostora, istorijske težnje ili neke druge (nacionalne, vjerske), koje uglavnom, kad se prouči razvoj književnog jezika u BiH, koje su

uglavnom figurirale do 1918. godine. Ako su stručnjaci svjetski, ekonomski na Zapadu izračunali da smo mi ekonomski iz 1939. znači da smo na nivou 1939. godine, ekonomski, onda bi se, možda, kad bi se {...} na osnovu ovoga što sam danas čuo, onda bismo mogli reći da smo mi na nivou te misli iz 1907. godine. Dalje, znači razgovor u tom pravcu je apsolutno apsurdan.

Hvala lijepa!

Srđan Janković

[1926–1996]

Kolega lektor je ovdje spomenuo mene u kontekstu u kom nije koncipiran moj referat. Moj referat je na teorijskoj razini, sinhrono postavljen. Radi se o standardno jezičkom izrazu, što nipošto ne znači da na njega djeluju i one druge strukture, razni vernakulizirani izrazi po našim bosanskim glavnim centrima, dijalektska baza itd. No mislim da se tu razumijemo. Ja bih u vezi sa onim što je on napomenuo: o tom namjernom nepuštanju nekih riječi itd. To je davno aktuelizirano pitanje jezičke tolerancije. I prvi naš skup se zauzeo i zvao se *Skup o jezičkoj toleranciji*. Poslije tog skupa, ja sam bio prisutan 1970. godine, ima ovdje prisutnih još (vidim), mene je zamolio glavni urednik PREGLEDA da napišem sa lingvističkog stanovišta nešto o jezičkoj toleranciji. Ja sam odbio (a on je etičar po struci) i rekao sam: to je stvar etike, a ne lingvistike, stvar ponašanja, stvar kulturnog nivoa. A jednom prilikom kad su mi tražili kako bih ja ukratko rekao za jednog nastavnika {...} Pa se nastavnik pitao, ako bi dobio zadatak da referiše svom nastavničkom kolektivu o jezičkoj toleranciji: „Kako biste, Vi profesore, to formulisali?“*. Ja sam rekao ovako:

„To je vrlo prosto, treba biti prirodan, a to znači govoriti i upotrebljavati jezik koji je prirodan tvoj jezik, koji si ti izgrađivao, kultivirao, razgranjivao da dobiješ jedan svoj fini izvajani idiolekt. Drugi princip je: treba biti kulturn, treba shvatiti da i onaj drugi ima isto tako svoj idiolekt koji se razlikuje od tvoga, da on isto tako ima svoj kultiviran izraz i sve će biti riješeno.“

To je smisao tolerancije.

U vezi, molim vas, {...} ja ću iskoristiti priliku. Namjerno kažem ovako, samo da nešto, inspirisan onim što je kolegica Nevenka, kažem. Mislim da je ona pogodila jednu stvar kad je rekla da stav lingvistika o jezičkoj problematiki je apsolviziran i da bi on trebao da bude jasan. Vi ste zapazili da sam ja govorio o književnojezičkoj politici. To je nužda, to se mora {...}, ali pazite, književnojezička politika traži svuda pa i ovdje kod nas dvostruku verifikaciju: verifikaciju stručnjaka i verifikaciju društvene zajednice, njihovih predstavnika. Verifikacija stručnjaka je vrlo bitna, ne zaboravite, međutim, da lingvisti nisu svemogućí. Ali mogu, veoma mnogo doprinijeti da se nađu prava rješenja: verifikacija društvene zajednice treba tek dolaskom nove vlasti da se na neki način ins-

trumentalizira, da se iskaže da bi došlo do tog nužnog kontakta. Stara vlast je imala sluha za to poslije dugogodišnjih diskusija i stvorila je bila komisiju za jezik i jezičku politiku pri Predsjedništvu Socijalističkog saveza. Naravno, toga više ne postoji. Međutim, vrlo je bilo za sve korisno biti u toj komisiji i čuti, šta, kako se ta aktuelna jezička pitanja rješavaju. Pazite, na prekjučerašnjoj konferenciji za štampu jedan novinar me je upitao: „Zar se ova naša vlast još nije o tome oglasila?“. Znae, očekujući da ću ja sad biti kritičan {...} A ja sam rekao:

„Koliko je ona na vlasti? Par mjeseci. A znate li kad se stara vlast prvi put oglasila o jezičkoj politici? Oglasila se trinaest [godina] poslije dolaska na vlast – 1968. godine. Treba im dati vremena, jasno je šta ima“.

Međutim, treba isto tako znati da i to treba eksplicitno reći: da mi kao lingvisti, kao ljudi od struke koji radimo u ovom domenu, moramo zaista pomoći novoj vlasti da se iznađu ta rješenja i mislim da se tu u toj saradnji, u toj interakciji dvojnoj treba saglasiti i da treba u tom da imamo jedan jedinstven stav. Toliko radi objašnjenja. Dvostruka {...}. Bez dvostruke verifikacije nema ni književnojezičke politike, niti standardizacije.

Hvala!

Branko Tošović

[rod. 1949]

U vezi sa napomenom prof. Rizvića rekao bih sljedeće. Ja sam kazao da se do krajnosti potencira ravnopravnost jezičkih izraza. Imao sam u vidu to da se u posljednje vrijeme ta ravnopravnost, pod kojom se obično podrazumijeva nacionalna ravnopravnost, da se ponekad* dovodi do apsurdna i zanemaruje činjenica da postoji slojevitost u samoj ravnopravnosti, o čemu je vrlo lijepo govorio kolega Baotić kad je kazao da imamo i nacionalnu, i funkcionalnu, i komunikativnu, i formalnu ravnopravnost* i da se svakako sve to mora imati u vidu. Idealno bi bilo kad bi postojala apsolutna ravnopravnost. Međutim, da li mi možemo imati tu apsolutnu ravnopravnost u situaciji kad imamo tri naroda (da ne spominjemo ostale) i različite jezičke izraze. Što se tiče primjedbe kolege Minovića, rekao bih: tačno je, kazao sam da je ovo prvi put da skup organizuje jedan časopis. Međutim, dodao sam: *za razliku od prethodnih skupova*. A od prethodnih skupova govorio sam o skupovima koji su održani u Sarajevu 1970. i 1975 (i koji nisu organizovani od strane nekoga časopisa). A ako bi trebalo u ovakvim razgovorima spomenuti neki časopis koji je dao doprinos rasvjetljavanju ove problematike, to bi bio svakako ŽIVOT, koji je 1967. godine dao jedan izuzetan broj tematski posvećen ovoj problematici. I najzad, što se tiče ove primjedbe kolege Okuke da *jezička situacija* nije jezički termin, odnosno da se radi o nametanju jezičkih tema, ovdje bih podsjetio da je ovo sociolingvistička problematika i da je *jezička situacija* sociolingvistički termin koji se razrađuje

u sociolingvistici (između ostalog, razrađuje se i *tipologija jezičkih situacija*). I taj termin *tipologija jezičkih situacija*, i sama *jezička situacija* mogu se naći u svakom priručniku iz sociolingvistike opšteg tipa. U drugim zemljama mi imamo čitava istraživanja jezičkih situacija u pojedinim sredinama (kao što je recimo Indija, Kina itd.), a kod nas, izgleda, da termin još nije zaživio.

Eto toliko.

Miloš Okuka

[rođ. 1944]

Imali smo dva referata koji se u stvari nadopunjuju ako tako možemo reći, mada, naravno, ovo su usmena saopštenja. I kad su u pitanju referati temeljeni na dokumentima i istorijskim izvorima, najbolje bi bilo ništa ne reći, nego sačekati pa to pročitati, pa onda vidjeti na kojim se to izvorima temelji. To osobito mislim na referat kolege Berića i u povodu toga želio bih neke napomene dati, da ne bismo ostali sa nekim krivim predodžbama. Ovako, slažem se sa kolegom Berićem da je opasno zalaziti u neke stvari koje bi nas dovele do pogrešnih interpretacija ili eventualno daljih zaoštavanja i sukoba, međutim, napomenuo bih da ovako dosta simplicirano izlaganje dovodi donekle do zaoštavanja i sukoba. Ako se kaže da 1978. godine u arhivskim dokumentima ne postoji naziv *bosanski jezik* i da je kolega Berić pregledao hiljade tih dokumenata, ja u to mogu vjerovati, međutim, ne mogu vjerovati da ne postoji naziv, jer on postoji. Druga je stvar, pitanje je koji su to dokumenti? Znači prvo moramo omediti neki korpus na osnovu čega tvrdimo da bismo nešto tvrdili. To je temeljni postulat nekog naučnog izvedbenog postupka. Kolega Berić je izašao sa tezom da je tek 1883. godine [došlo do] kolebanja u upotrebi naziva jezika. Nažalost, i ova je teza nemoguća, ovu tezu je nemoguće dokazati. Jer kolebanja u upotrebi naziva jezika je u stvari od pojave moderne komunikacije u BiH, to znači od pojave štampanja, od štampanja novina i drugih dokumenata, i drugih, u turskoj administraciji, a onda posebno od dolaska austrougarske vlasti. A od 1983, kako kaže kolega Berić, nema više kolebanja jer je to *bosanski jezik* kao zvanična institucija, kao zvaničan termin koji uvodi austrougarska administracija i koja ga drži do 1907. godine, kad ga zvanično poništava u Saboru, na osnovu odluke Sabora, i uvodi termin *srpskohrvatski*. I taj termin onda figurira do kraja austrougarske vlasti, bez obzira na ratno stanje. To su te činjenice. A što se tiče dokumenata, i po onome što nam je predstavljeno, oni su dosta jednostrano izvađeni, tako da bi ispalo da se samo pojavljuje naziv *srpski*. To je jednostavno nemoguće tako predstavljati činjenice. Jer treba uzeti ovu istoriju Bosne, npr. franjevačku literaturu, franjevačku korespondenciju. Koji su to dokumenti? Jesu li to tefteri koje je pregledao kolega Berić? Onda treba uzeti šta se to {...}, kako se upotrebljava naziv jezika u sredstvima infor-

misanja u BiH za vrijeme turske vlasti. To, te stvari su dosta istražene. I ove bibliografske jedinice koje je naveo kolega Berić, nažalost, toliko su nedovoljne da sa ovakvim inovacijama, kao što kaže, ne bismo mogli računati. I za* moju skepsu jutrošnju je samo ovo potvrda, jedna mala potvrda mojoj jutrošnjoj skepsi kad sam rekao da se o ovim temama ne može ovako govoriti. Jer izraz *bosanski jezik* {...}, tvrdnja kolege Berića da izraz *bosanski* jeste inovacija koja austrougarska vlast {...} je apsolutno pogrešna. Termin *bosanski jezik* potiče u {...} literaturi od početka {...} literature, a čak prva knjiga štampana {...} Ovo je od vjerovanja da bosanski jezik {...} čitav Carigrad 1868. godine. Da ne govorim kako su onda nazivali franjevci taj jezik kojim govorimo (od *dumanskog*, do *ilirskog*, do *farmskog*, *srpskog*, *hrvatskog*, *horvatskog* itd.).

Zahvaljujem!

Srđan Janković

[1926–1996]

Kolegi Beriću bih skrenuo pažnju da datiranje rada Omera {...} spada negdje oko sredine prošlog stoljeća, a ne u prvoj polovini. I slažem se potpuno sa kolegom Okukom [u vezi sa našom] alhamijadom pismenošću*. Apsolutno svuda je upotrebljen termin *bosanski jezik*, osim jednog slučaja koji ću reći. Što se tiče ovog prvog štampanog {...}, teksta, ovo što je citirao, čiji je Mustafa R. autor, ovo što je citirao kolega Okuka sasvim je tačan datum 1868. godine. Međutim, to je drugo izdanje. Prvo izdanje je nešto odranije (otprilike pet godina). Međutim, mi imamo oba teksta, oba izdanja, ovdje u Sarajevu. Ja sam to upoređivao i ja sam napisao jedan rad, jer se nije znao, zapravo, autor prvog našeg štampanog {...} teksta.

U vezi s tim skrenuo bih pažnju na jedan drugi alhamijado tekst jednog ingenioznog autora. To je Ibrahim Berbić, koji je napisao BOSANSKO-TURSKI UČITELJ. To je jedan vrlo interesantan udžbenik turskog jezika, sve [je napisano] u alhamijado kodu za Bosance i {...} našeg jezika za Turke. U isto vrijeme, pogledajte: vi, recimo, tu knjigu i taj list, vi imate prepolovljenu svaku stranicu, gramatički tekst na turskom jeziku govori o našem jeziku, gramatički tekst do njega na našem jeziku govori o turskom jeziku, a na neparnim stranama su u prvoj koloni primjeri za turski jezik, a u drugoj koloni na istom listu za naš jezik. Molim vas, interesantno je {...} interesantno kod Ibrahima Berbića {...} to je štampano u Carigradu 1893. godine. On je čak izlio posebna slova jer je bio najveći reformator u istoriji naših pisama dosad (to se, recimo, ne zna). On je kompletno unio posebne znakove. I vrlo se malo o njemu zna. I mislim da naša nauka treba o njemu malo više da progovori. Karakteristično je za njega da je on naslovio djelo BOSANSKO-TURSKI UČITELJ. U tekstu on pak govori o srpskom jeziku. Dalja karakteristika njegova je da je on kompletan tekst pisao ekavski

na arhamijado kodu, osim jedne jedine riječi, koja je strogo ijekavska do kraja, a to je *vjera*, *vjernik* i slično. Molim vas, ja kao orijentarista, kao čovjek koji sam se bavio arhijadom kodom i ispitivao ga*, postavio sam sebi pitanje zašto je on {...}, pretpostavljam* da je on ijekavac (jer bi i *vjeru* pisao kao *vera*), zašto je upotrebljavao ekavicu. Oni koji znaju arapsko pismo vjerovatno bi došli do zaključka koliko je teško, koliko je komplikovanije, posebno u njegovom reformiranom kodu, pisati ijekavicu. I on je prešao prosto iz ekonomičnih razloga na ekavicu. Ali činjenica da je on prešao na ekavicu govori da mu ona nije bila strana, nego da je smatrao da to takođe spada u grupu našeg jezika.

Dalje nešto u vezi sa profesorom Juzbašićem. Meni je jako žao što nisam čuo taj referat do kraja i, vjerujte (neka ovi predsjedavajući prime moje izvijnjenje), ja da sam sjedio tu, on bi govorio i pola sata jer je toliko instruktivan tekst, sa toliko podataka i to ovjerenih podataka, iz* doba Austrougarske. Ali smo prekinuti u najinteresantnijem trenutku. U vezi s tim on je rekao jednu stvar koja me je ponukala da kažem svoje mišljenje, uvjerenje, neke zaključke do kojih sam došao. U svoje doba sam se ja bavio i vodio jedan projekat o alhamijado tekstovima u Institutu za jezik i tako sam silni materijal prošao. Kolega Juzbašić je rekao da je čak bilo članova Sabora koji su znali samo arapicu. Jesam li pogrešio? Molim vas, nisam pogrešio. Tako je rekao. Molim vas, a ja vama postavljam pitanje: da li su ti članovi Sabora bili nepismeni? I sad se vraćam na centralno pitanje. Kompletna muslimanska populacija u svom kulturnom razvitku, u obrazovanju imala je sistem školovanja od mekteba do preko medresa do, recimo, najvećih škola u Istambulu. Djeca su išla i učila se pismenosti. Je li to bila nepismena populacija? Bilo bi grubo reći tako nešto. I glupo. U GUAMINU* ČASOPISU, mislim da je to 1910. godina, pročitao sam jedan poziv sa terena urednicima da što je moguće više pišu tekstove uzorite sadržine na našem pismu, tj. na arapici jer mnogi ljudi nisu u stanju čitati latinicu i ćirilicu. Molim vas, ja ponovo postavljam pitanje o pismenosti. Samo zahvaljujući istorijskim okolnostima, nagloj europrijaciji, dolaskom Austrije, mijenjanjem kulturnih navika, konkurencijom dva pisma {...} Mi smo ovdje čuli direktno da su se oni borili za primat i to u doba kad je BiH Berlinskim kongresom dodjeljena Austriji. Dakle, kad je i nekakvo vrhovništvo, koje je formalno postojalo, ukinuto poslije aneksijom, u to doba izranja* ta pismenost. Izučavajući teoriju alhamijado pismenosti ja sam došao do zaključka da je 1908. godine konačno izvršena posljednja reforma {...} na fantastičan način. To je učinio F. Čaušević, sigurno najumnija glava što je ova Bosna imala u to vrijeme. On je {...}, to je takav kôd, takav jednostavan, da ste vi mogli naučivši osnovna slova i vezivanje slova arapski i sve čitati sa lakoćom. Dovoljno je samo da vam kažem samo jednu stvar. Kad sam studirao ja, imao sam jednog kolegu (koji je danas u penziji) i koji je kompletna predavanja na našem jeziku pisao, hvatao alhamijado kodom jer je to bila jedna vrsta stenografije. Toliko malo oko pitanja imena jezika i oko pitanja ovih pismenosti i slično. Još nešto {...} Jesam. Ali pošto

sam se ja vama izvinio, ja mislim da je to sve u redu. Upravo smo u hodniku za vrijeme pauze kolega Juzbašić i ja govorili o onim natpisima ulica gdje ste imali latinicu, ćirilicu, latinicu* i ćirilicu, na istoj tabli. I ja imam u OSLOBOĐENJU {...} Neki duhoviti novinar, i ne samo duhovit nego novinar koji ima oko, uhvatio je to. I dan danas postoje te pločice na nekim kućama.

Hvala!

Milan Vasić

[1918–2003]

Ja nisam stručnjak za jezike, nego istoričar. Nešto u vezi samo sa dva izlaganja*. Nisam, nažalost, stalno* pratio ovaj skup. Bio sam na otvorenju, saslušao prvi referat i dalje to nisam pratio. Sad sam ušao i prisustvovao razgovoru o alhamijadi o književnosti i o nazivu jezika. Sasvim kratko [bih kazao], kao istoričar, izvinjavajući se onima koji to znaju. Prvo, alhamijado književnost, kao što je rekao kolega Nežirović, nije naša specifičnost. Ona postoji kod svih naroda evropskog jugoistoka, razvijena je kod Albanaca, Grka, Bugara i kod svih onih koji su bili pod turskom vlašću. Kod svih. Molim, dabome, ja govorim samo o evropskom jugoistoku. Što se naziva jezika tiče, kroz istoriju, vi znate to sigurno kao i ja (ali, eto, ponešto i ja znam jer sam se susrećao sa masom jednom dokumenata, da kažem sa literaturom). U literaturi, kad je riječ uopšte o nazivu jezika u BiH, nije svejedno o kojoj se Bosni govori: o Bosni bana Kulina, Kralja Tvrtka ili bosanskom pašaluku. To nije svejedno s obzirom na strukturu stanovništva i na promjene do kojih je u toj strukturi dolazilo. Kao što znate, Tvrtkova Bosna se preteže otprilike od Drine do Vrbasa, do Jajca, *deset dana hoda* tamo se kaže. Tvrtkova Bosna zahvata znatan dio Srbije i znatan dio Hrvatske. Bosanski pašaluk je još veći: ide od istočnih granica nekadašnje Srbije, od Kosovske Mitrovice, nekadašnje (ja kažem davne Srbije) pa duboko u Hrvatsku. Sve ćete vi nazive o kojima vi danas ovdje govorite u istorijskim dokumentima istorije naći. Sve. Spominje se *srpski*, spominje se *bosanski*, u turskim dokumentima spominje se *srpski*, *bosanski* ili *srpski*, *srpski*, *bosanski*, i to imate. {...} tako u turskom {...} ima i *hrvatski*, kako gdje, kako kada. Mislim ne bi trebalo puno politizirati stvar. Ponekad se stiče takav utisak. Ja se izvinjavam.

Toliko.

Hvala!

Velibor Ostojić
[1945–2009]

Uvaženo Predsjedništvo, dame i gospodo, cijenjena nauko, uvaženi profesori i akademici! Meni je zaista zadovoljstvo da vas mogu pozdraviti, a istovremeno moram da vam se izvinim što juče nisam mogao biti na vašem skupu, u stvari i na mom skupu (da se malo vratim na ono što sam učio u životu), ali druge su mi bile obaveze. I eto jutros ću malo da čujem šta nauka da kaže. Ali hoću ovo da kažem: upravo je došlo vrijeme kada treba nauka da dođe na svoje i da više ne sluša politiku. I jedna od naučnih disciplina o kojoj je ovdje riječ treba da učini jedan veliki posao, koji je sad toliko ispolitizovan i da toj politici otkloni ili oduzme sva prava da se miješa tamo gdje joj nije mjesto. Ja se nadam da ćete zaista konačno jednom vi, jezički stručnjaci, raz riješiti taj čvor, ne samo oko običnih marginalnih pitanja u vezi sa jezikom i lingvistikom, nego dublje i šire. I zato vas molim: nemojte biti više diskretni. I nemojte više biti bojažljivi. I nemojte više očekivati da vam se naređuje ili da se susprežu vaše misli, nego, naprotiv, dajte da i ova naučna disciplina krene malo brže, malo ekstenzivnije, malo agresivnije. A prenijeću vam samo neke od stavova i poruka sadašnje bosanskohercegovačke vlade. Naš je stav da upravo želimo da pomognemo onim društvenim oblastima koje su toliko bile depresirane u sadašnjem našem vladanju i našem životu, da ih vratimo na pravo mjesto i da ne možemo cijeniti jedno društvo u kome je* zdravstvo i školstvo tamo gdje je naše. Jer upravo sada* zaključili smo na jednoj od posljednjih sjednica Vlade da ćemo nauku, obrazovanje, kulturu da vratimo na ono mjesto koje im pripada, da pomognemo koliko to možemo materijalno, da dobiju zamah, istovremeno da ljudima od struke, od nauke, ljudima od ugleda, od znanja damo političke uslove i materijalne pretpostavke da zaista ovo društvo u kulturnom, sociološkom, u civilizacijskom pogledu pokrenu u onom pravcu koji zaista nam je potreban. Jer ovog političkog primitivizma zaista nam je, dosta* (i isključivosti mislim da je bilo previše) i vi ga jedino možete skloniti u stranu. A istovremeno i ljudi koji su u politici konačno jednom moraju shvatiti koji je njihov posao, a ne da znaju sve i da se miješaju u sve. U tom kontekstu ja se zahvaljujem na ovoj pažnji, od mene i mojih kolega ministara iz društvenih oblasti imate punu podršku i ne samo vi. Mislim da ćemo sarađivati i očekujemo od vas saradnju. I ja vam želim srećan i uspješan rad.

Hvala vam!

Srđan Janković

[1926–1996]

[Diskusija u vezi sa referatom Miljana M. Todorovića]

Ja bih najprije pozdravio izlaganje svog prethodnika. On je bio emotivan, ali on taj emotivan naboj je dobio usljed nezadovoljstva da se određene stvari tretiraju na određeni način. Bar tako ja njega razumijem. I u dosta bih se tih njegova stavova, ali u podlozi mogao složiti. Međutim, ja sam mislio nešto govoriti o našim pismima ponukan ovdje referatima. Ćirilica ili latinica kod nas: prednost ili hendikep? Koliko ja znam, postoji jedan narod sa tri pisma koga vi vidite svaki dan na TV. To je onaj narod kome se spremaju u egzilu šatori da mogu preživjeti – Kurdi. U iransko-iračkom segmentu je arapsko pismo, u sirijskom segmentu je latinica, u azerbedžansko-sovjetskom ćirilica. Naše pitanje naše ćirilice i latinice je politizirano do mjere da* se ne može racionalno razgovarati. Ono što je potrebno naglasiti jeste da su ta dva pisma (ne samo s obzirom na našu tradiciju, na onu ogromnu baštinu koju imamo nad njima kod svih naših naroda, nego s obzirom na svoju funkcionalnost, na značaj za budućnost iz čisto kulturnih potreba) nasušna potreba. I nema dileme o tome da li treba ili ne ta pisma čuvati {...} Sve ovo što mi sad govorimo to su samo neka variranja nekih sporednih tema. To mora ići dalje {...}

[Prekida se drug Janković, govori nepoznata drugarica.]

Nevenka Gošić

[rođ. 1934]

[Diskusija u vezi sa referatom Tihomira Burzanovića]

{...} a to je: kad se raspravlja neki problem, pogotovo koji je duže vremena aktuelan bio u nauci ili izvan nauke, onda se mora pregledati kompletna literatura. Selektivan pristup literaturi o nekom problemu ne vodi nas ničemu. Naročito ću se osvrnuti na ovaj prvi dio koleginog izlaganja koji se odnosio na tzv. bosančicu. Baš zbog toga što je kolega uzeo čak samo marginalne, da kažem, izvore iz literature i podatke o tome pismu, o tome tzv. tipu nekog ćiriličnog pisma, napravio je ovako nekoliko osnovnih grešaka koje bi svaki onaj koji izučava paleografiju odmah primijetio. Prvo, nije isto ako je pismo rukopisno i nije isto ako je pismo štampano. To je jedno. A pojam *bosančice* odnosi se i na jedno i na drugo pismo. Drugo, kad je pismo iz najstarijih perioda, nije isto na kakvom je materijalu pisano i kakvim je materijalom pisano. Morfologija slova ne može biti ista ako je pismo pisano na kamenom ili klesanom drvetu i nije ista ako je pisano na pergamentu i na papiru i pisano gušćijim perom i nekakvom vrstom mastila. Što se tiče tog tzv. naziva *bosančica*: isto tako u literaturi ima da se {...} eto čak KULINOVA POVELJA, koja je (moram ovdje napomenuti za one koji manje znaju o tome, a ne svima), to je najstariji i prvi kompletno napisan

akt ćirilicom. Prije toga su samo nešto starija djelimično pisana ćirilicom dva akta: potpisi na poveljama Stevana Njemane i njegovog brata. Prema tome, ne možemo mi od početka, kad ćirilica postaje pismo nacionalno na našem terenu, na terenu srpske države ili na terenu bosanske države, ne možemo ga odmah odvajati od njegova korijena. To je u stvari isto pismo. I KULINOVA POVELJA je najstariji ćirilični spomenik. To je jedno. Ali ima u nauci ljudi koji već od tada tvrde da je to drugo pismo i da se može morfološki smatrati drugačije od srbijanske ćirilice. A praktično u Srbiji imamo tada napisane samo četiri riječi ćirilicom. Drugo, u toku razvoja tog pisma mijenjaju se oblici. Ali nije u pravu ni kolega zato što nije opet konsultovao noviju literaturu: da takvih morfoloških oblika kakvi su u tzv. oblici bosančice nema na najistočnijem terenu. Izučavanja prof. Đorđića, prof. A. Mladenovića, Vere Jerković itd. u najnovije vrijeme su pokazala {...}. Osim toga pokazao je to, pokazali su to istraživači ćirilske paleografije na slovenskom planu od Kafskog preko Soboljevskog, Ščepina i drugih sovjetskih ili uopšte slovenskih paleologa. Prema tome, literatura daje potpunije podatke za analizu i* raščišćavanje ovog problema. Dalje, *bosančicom* se zove ćiriličko pismo kojim su objavljivali franjevci svoje knjige. Znači, da zaključim i da više ne gnjavim, *bosančica* je naziv {...} *Bosančica* je, prije svega, problematičan što ne označava uvijek isti tip pisma, ni što se tiče materijala na kojim je pisano, kojim je pisano, ni što se tiče vremena, ni što se tiče tipa da li je pisano pismo ili je štampano pismo. Znači ako hoćemo ovaj problem da raščistimo, moramo izanalizirati kompletnu literaturu a nje ima i u stranoj našoj slavističkoj literaturi, a i u našoj domaćoj, pa čak i u najnovije vrijeme. Posljednji rad o tome je objavljen prije nepune dvije godine. Mislim, konkretno sve treba pregledati. Ja lično, baš zbog ovih problema što ne možemo odrediti ni kad je nastalo {...}. To pismo – ni po čemu se ono ne* diferencira od pisma na Istoku, na crnogorsko-srbijanskom. Pa čak i na makedonskom području nema nekih diferencijacija. Nećemo ga po tome odrediti. I, na kraju, ne možemo odrediti, jer neki su ga zvali uvijek *ćirilica*, neki su ga zvali *bosančica*. Moram vam reći da je pojam *bosančica* praktično nastao u ono isto vrijeme kad je nastao i pojam *bosanskog jezika* u vrijeme austrougarske, a prije toga se ono zvalo različitim nazivima {...} tačno i *srpsko pismo*. Jer i Matija Divković kaže [da je] preveo svoj nauk krstijanski sa jezika bjačkoga* na jezik bosanski, ali pisao ga je srpskim slovima. Prema tome, Divković, za koga se isto tako govori da je pisao bosančicom, on ta svoja slova zove *srpskim*. Znači, kad govorimo o prošlosti, svaki onaj pojam koji bi ličio na nešto nacionalno, na nešto regionalno itd. moramo analizirati prema kontekstu koji nam određuje šta taj, malo izanalizirati kontekst i izanaizirati šta taj pojam u stvari znači. Jer ovaj pojam jezika Divkovića *bosanski* – to je samo oznaka jednog lokalnog idioma. Konkretno pošto su franjevci pisali štokavski i ikavski u Slavoniji i Dalmaciji, on taj jezik zove *bosanskim*, zato što je on pisao (kao što svi znamo) i jekavski i štokavski. I tako dalje. I onda kad bismo ovako prilazili ovim problemima – da

svestrano izanaliziramo literaturu koja je napisana, da imamo svoj kritički stav prema njoj i da tamo kao naučni radnici tražimo i neki novi ugao ocjenjivanja, procjenjivanja – ne bismo imali nekih ovako emotivnih zaleta o svemu ovome.

Hvala lijepo!

Bogdan Dabić

[1935–2007]

[Govor se ne može dešifrovati jer se ne čuje dobro.]

Tihomir Burzanović

[rođ. 1961]

Ne bih želio da komplikujem stvari i ne bih se upuštao u neke neprimjere ne rasprave, barem ne na ovakvom skupu. Nedopustivo je smatrati Zvonimira Kulundžića marginalnim naučnim radnikom na polju istorije pisma i knjige na našim prostorima. Drugo, profesoru Šoljanu bih skrenuo pažnju da je na samo nekoliko trenutaka prije mog referata obavijestio učesnike skupa da nije mentalno spreman da pročita svoj referat pa mu ne mogu uzeti za zlo takvu njegovu diskusiju. Mada, lično smatram da su i da će narodi na ovim prostorima govoriti onaj isti jezik koji su do sada govorili, pa ma kako ga nazivali. A, svima oni koji žele iz priče i samo priče da stvore nešto ja im toplo preporučujem da se late posla, pa kad dobiju rezultate i stvore nešto, nek tada ruše sve postojeće. I nemojte negirati nešto što uspješno egzistira, na račun neke istorijske pojave koju će sa vama doći. Zbog toga sam i rekao da će i dalje postojati srpskohrvatski – hrvatskosrpski jezik. O tome toliko.

Što se tiče gospodina Ljubovića, koji je izjavio da se osjećao kao crnac kada je čuo da sam u svom tekstu pročitao „*Naši Muslimani*“, ja mu stvarno ne mogu pomoći, jer su osjećanja njegova lična stvar, samo bih želio da mu skrenem pažnju da su ove riječi dio citata teksta akademika Asima Peca, koje sam naveo u svom referatu. Za nepažnju i osećanja ne krivite mene.

S obzirom da sam pojasnio stvari svojim pažljivim slušaocima, kojih je s obzirom na diskusije bilo veoma mnogo, iskoristio bih priliku da pojasnim neke nedoumice. Duboko poštujući Muslimane kao jedan specifičan entitet insistiram da se u postupku zna određeni red i metodologija rada. Tako je sasvim ispravno tražiti da se ima svoj jezik, ali je vrlo poželjno da se kaže i [koje je] pismo tog jezika. Jer ako insistirate da živite sa kompjuterima u eri kompjuterizacije, morate u tim mašinicama ukucati i neki znak da bi se vidjelo nešto na

ekranu. Da li će ti grafički znaci biti slova latinice ili ćirilice, uopšte nije bitno, koliko je važno da se kaže od čega se nešto stvara. Jer je nauka vrlo osjetljiva na površnost, improvizaciju i skakutanje u radu.

Sa svojim referatom želio sam da dam prilog u vidu jedne kockice mozaika, koji će, kada se sklopi, biti jedna zanimljiva i svrsishodna cjelina. Nažalost, drugi su došli sa sasvim drugim namjarama. I od takvih se nemam namjeru braniti, a pogotovo ne ustručavati.

Hvala na pažnji!

Miljan Todorović

[rođ. 1943]

Prvo da se izvinim prof. Ajanoviću što, možda, nije shvaćeno onako kako sam ja to htio reći ili što* sam ja možda pogrešno napisao, pogrešno zaključio. Odnosno da kažem staru latinsku mudrost: *iskustvo je najbolji učitelj*. A profesor Ajanović ima puno iskustva pa ću ja i poslušati neke stvari koje je on rekao. Međutim, ja u referatu nisam rekao da je profesor to zaključio, nego da bi se iz njegovog referata moglo zaključiti. Međutim, ja ću to preformulisati pa ću staviti: *Na osnovu mnogih podataka iznesenih na savjetovanju moglo bi se zaključiti* itd. A evo iz čega sam ja, recimo, zaključio ovako. Profesor kaže, profesor Ajanović, na 30. strani knjige MOSTARSKO SAVJETOVANJE {...} Mićo Radović iz Goražda kaže da u slučaju kad učenici uče ćirilicu kao prvo pismo u prvom razredu, sami savladaju latinicu u toku ovog razreda. Ja na osnovu ovoga zaključujem da je latinica lakše pismo. Drugo, danas je rekao da su učenici u nekoj školi tražili, kad treba da rade pismeni rad iz srpskohrvatskog jezika, da bude tema lakša. Ja onda shvatam da im je ćirilica teže pismo. Zaista, to su moji zaključci bili na osnovu toga.

Dalje, ovdje je kolega Radić dao još jednu primjedbu: da li se ovdje mogu pominjati Dikić itd. Ja sam pominjao Dikića itd. i mislim da ne griješim tu, jer Andrić kaže: *Samo budale misle da je prošlost zavjesom odvojena od sadašnjosti*. Toliko o tome. A još bih htio reći neka svoja mišljenja: da u referatu nikako nisam htio da kažem i da nastojim za tim da pisma ova budu ravnopravna, da to bude stoprocentno, što sam na kraju i rekao u zaključku. Nego, recimo, meni je smetalo, što, recimo, [ne postoji] ni normalna zastupljenost ćirilice u nekim sredstvima javnog informisanja, odnosno njena nekad nezastupljenost uopšte. Pa sam to rekao. Ali kad bih se ja, recimo, pitao šta predlažem {...} Ja predlažem da se poštuje ono što autor traži koji piše. Ako ja, recimo, napišem jedan rad i dajem da se objavi ćirilicom – da se objavi ćirilicom.

Ne mogu da se snađem u svemu tome, govorio sam puno, dio stvari stavio {...} Recimo, kod stranih jezika, kod zapadnih stranih jezika, recimo, ja bih

vidio veliku korisnost pisanja prevoda ćirilicom, jer to daje neku markiranost i uočljivost između dva jezika, između nekog zapadnog jezika i našeg. Ili, recimo, kod ruskog: da prevod bude latinicom, što kod učenika daje markiranost i olakšava im, ne samo učenicima, nego i meni to olakšava. Još jedna opaska na primjedbu kolege Radića da je u Sarajevu latinica sve. Ja ne znam, ja se ne bih složio s tim da je sve latinica {...} ima. On navodi da na ovom fakultetu samo piše latinicom *fakultet*, piše zaista velikim slovima *fakultet*. Ali imaju i dvije table na stubu, jedna ćirilicom, druga latinicom, ja mislim da vidite, kad budete izlazili pogledajte. Dakle, to je ispoštovano što se tiče ravnopravnosti, da tako kažem. Ali hoću da kažem šta sam, recimo, u Sarajevu primijetio. A ja sam bio student ovdje od 1963. do 1967. godine i svaki dan sam pješke išao ulicom koja vodi na Bjelave i na kojoj je* ćiriličnim natpisom stajalo *Džidžikovac*. Kasnije kad sam bio na postdiplomskom studiju ovdje, ta je tabla izmijenjena, a stavljena je druga tabla na latinici i na njoj pisalo *Đidžikovac*. Pošto sam bio student prof. Kuzmića, koji me puno učio o etimologiji (a i sada se dosta služim etimološkim riječnikom Petra Skoka u tri toma, imam ga), ja nisam, recimo, mogao da nađem neku etimologiju za *Đidžikovac*, dok sa *Džidžikovac* jesam (od *džidža*, *nadžidžati*. *Oj djevojko, džidžo moja, džidžala te majka tvoja* itd.). Čini mi se, dakle, jedna stvar koja je bila dobra {...}. Jednom pogrešnom tablom, nečijim nepromišljenim gestom zamijenjeno je i ispalo sad pogrešno. Sinoć sam obišao tu ulicu zajedno sa prof. Baotićem i prof. Babićem da provjerim kako sad stoji. Sad stoje obe table i na ćirilici i na latinici. Ali na latinici nije ispravljeno: ono *Đidžikovac* i dalje stoji. Ali stoji i ćirilična tabla na kojoj pravilno piše *Džidžikovac*.

Eto toliko.

Diskusija 1991: DISKUSIJA O JEZIČKOJ SITUACIJI U BOSNI I HERCEGOVINI NA SIMPOZIJUMU PRIZME 26. I 27. APRILA 1991. GODINE U SARAJEVU. — In: *Prizma*. — Sarajevo. — Br. 2. [Broj nije objavljen zbog početka rata.]

Бранислав Брборић
[1940–2005]

О могућности српско-хрватског споразума
[1992 (2000)]

Није нимало погодан тренутак за озбиљан разговор о томе да ли је могућ хрватско-српски споразум, јер као да се све завершило и против самог разговора, а камоли против споразума.

До пре две-три године, често и под покровитељством једине странке, оне на власти, вођене су у Југославији серије разговора о томе „шта да се ради“ кад је готово свакоме постало јасно да се више не може живети и радити по моделу онога који је знао *Что делать / Was soll man tun / Шта да се ради?* Чак су се и сами врхови владајућих странака, који су још формално припадали једној те истој странци, питали зашто се „из радничких пара финансира опањкавање њихове авангарде“. Па ипак, разговори су текли, међу њима и они који су уливали оптимизам. И ја сам у њима суделовао, верујући да шкодити не могу, а да од неке користи могу бити.

У међувремену, од почетка прошле године, кад је скоро свакоме синило пред очима (јер, забога, пао је Берлински зид, а и Чаушеску је погубљен) да се руши цео један свет, — у Југославији су, с ретким изузецима, престали разговори како „зависних“ тако и „независних“ интелектуалаца, надриинтелектуалаца или назовиинтелектуалаца. Људи су заћутали или су се укључили у оно што се у Југославији одавно зове „препуцавање“, које је у међувремену прерасло у „припуцавање“ па и право пуцање. Све што би личило на разговор претварало се у пропагандно размењивање порука, често испуњено безочним изливима нетрпељивости и мржње.

Стога ми није било лако прихватити овај позив из Беча, јер тзв. тренутак није повољан ни за шта озбиљно и „недужно“, нити би било кога, па ни непоправљиве оптимисте, тај тренутак могао охрабрити у веровању како вреди разговарати. Још их је мање могуће уверити у то да изван националних матрица има смисла разговарати. Глас објективности и непристрасности, „неутралности“ и смишљености слабо се чује у околностима када голи живот хиљада људи зависи од тога да ли ће, када и где бити стационарани плави шлемови и какво ће решење понудити, односно наметнути, протагонисти Хашке конференције или чланице Савета безбедности Уједињених нација.

Тај тренутак одређује и моје расположење, расположење човека који је такорећи до јуче веровао да је Југославија не само могућа него и потребна, па и неизбежна, првенствено за Србе и Хрвате, макар као „нуžno зло“. Тешко је навићи се на мисао да би Европа, „која се све више уједињује“, могла подупрети растурање СФРЈ на две, три, четири, пет или шест нових држава, „независних“ и „суверених“.

Нећу рећи да сам веровао у комунистички слоган „братство и јединство“ премда сам деценијама живео под/са влашћу оних који су, све до своје смрти, остајали за државним кормилом, без избора, непрекидно понављајући да ту паролу и њен смисао, њено деловање и оживотворење, треба чувати као „зеницу ока свог“. Али хоћу и сада рећи да спадам у људе који верују, и не само на хришћански начин, у „братство међу људима“.

Као језикословац, све донедавно, прецењивао сам благотворну моћ језика, свакога, па и онога који Србе и Хрвате чини толико блиским чак и онда када разговарају „преко нишана“. Сада видим да сам заиста превисше веровао у интегративну моћ језика, нарочито онога око чије су се „једности“ / „јединства“ / „истости“ споразумевали неки значајни Срби и Хрвати – овде, у Бечу, лета господњег 1850, две године иза 1848. године, која је онако јако потресла Европу. „Споразумевали смо се“ чак и о томе да су Хрвати и Срби „један народ“. Пошто тај народ, ево цитата, „треба једну књижевност да има и по том са жалости гледајући, како нам је књижевност раскомадана, не само по буквици него још и по правопису, састајали смо се овијех дана да се разговоримо, како бисмо се, што се за сад више може, у књижевности сложили и ујединили“.¹ Тако је било 1850. године.

Наш нефилолошки и нерепрезентативни састанак пада 141 годину после, а трајаће само један дан. Свако је од нас слободан од илузија о „једном народу“, а понеко и о „једном језику“ (што се види и из позивног писма за овај скуп, у којем се употребљава синтагма „хрватски и српски језик“).² Ту више не значи много чак ни разјашњење једнога савременог хрватског лингвисте и однедавног политичара који ће своједобно рећи да нам је „језик и с т и само у значењу тај, а не други“, али „није и с т и у значењу такав, а не друкчији“. То иначе тачно запажање не вреди много, као што не вреди много ни констатација да Хрвати и Срби живе у истој држави само формално, а не и стварно, нити пак она да су Југославију основала три народа, а да је растура шест. Најзад, не вреди ни она да Хрвати и Срби, откад су се етнички/народно/национално подвојили, нису никад били без некога заједничког, и с т о д р ж а в н о г живота, најчешће под туђом

¹ Цитат је према књизи хрватског аутора Златка Винце (Vince 1978: 279).

² Језик ће, верујем, сам собом пружити отпора разједињавању, те ће Срби и Хрвати остати једини истојезички народи међу Словенима.

влашћу или с туђом превлашћу (млетачко-талијанском, германском или аустријско-немачком, угарском или мађарском, турском), нити ће без тога и таквог живота бити. Међутим, сада је свакоме јасно да је на измаку време њиховога целовитог, целонародног заједничког живота у једној држави, у једноме међународно признатом државном оквиру.

Много неће помоћи ни моје чуђење како се уопште могло догодити да се у комунистичкој Југославији „роди“ баш ш е с т словенских народа, дакле баш онолико колико има Источних и Западних Словена заједно (Руси, Белоруси и Украјинци, односно Пољаци, Чеси и Словаци), то јест да је на тако малом и брдовитом Балкану нашло места чак с е д а м, макар и од комунизма „признатих“ јужнословенских народа (с Бугарима), колико Словена има и на Истоку и на Западу заједно (ако не заборавимо Лужичке Србе). Неће помоћи много ни моје питање да ли нам је баш суђено да у будућој Европи нађемо укупно барем 12 словенских држава, „независних“ и „суверених“. Наиме, ипак је тешко поверовати да ће она, Европа, инсистирати и на томе да се Југославија распадне чак на ш е с т држава – када Србија и Црна Гора, признате од 1878. године па све до 1918, као једини међународноправни субјекти на данашњој југословенској територији, с претежном већином својих политичких снага, одбијају да се успоставе као два таква, засебна, субјекта.

Процењујући да има смисла и потребе, чак и у овоме несретном тренутку, разговарати о питању, о теми, „Да ли је могућ хрватско-српски споразум“, морам одмах рећи да је на то питање тешко одговорити без потпитања, без додатних питања. Једно је од њих: *Око чега би се Хрвати и Срби могли споразумети!* И друго: *Око чега би се морали споразумети!*

Најпре, м о р а л и б и с е дефинитивно споразумети око стварног прекида ватре, јер без тога тешко је могуће разговарати и споразумевати се о било чему. Бојим се само да стварно примирје више зависи од Хрватске и спољног менторства него од Србије, која боље но и једна садашња југословенска република зна шта значи биолошки ослабити, нарочито од времена 1914–1918, и како је тешко после тога опоравити се демографски, привредно, културно и цивилизацијски, као што зна и то како је тешко успоставити се и очувати као држава. Ако спољно менторство буде проширено на ОУН – јер је ЕЕЗ нажалост исказала мањак непристрасности и мањак спретности, без којих нема трајнога и праведног решења – наде би за мир и споразум порасле.

С искуством социолингвисте који је, у саставу званичних српских делегација, имао прилике водити, за бившег/бивших режима, вишекратне, такорећи међурејубличке и међународне, хрватско-српске разговоре о језику – пре 4–5 година, док је разговор о језику био замена за разговор о

важнијим и тежим питањима – аутор овог прилога не верује да је, нпр., могућ споразум око обнове заједничке државе или, да останем на своме ужестручном терену, око обнове толико кориснога заједничког уверења о заједничком језику, макар само под „или“ називом („хрватски *или* српски“ или обрнуто).

Без икакве сумње, напор да Хрватска, први пут после 1102. године, постане *н е з а в и с н а* и/или *с у в е р е н а* држава мора овај пут уродити плодом, што год значили атрибути „*независна*“ и „*суверена*“ у садашњости и будућности. С друге стране, идеја „Сви Срби у једној држави“, и у самоме Хагу објашњена (тумачењем неапсолутности атрибута „сви“), такође ће морати да добије своју задовољштину. Стога је вероватнији дуговремени специјални статус двеју крајина изван Хрватске него у њој, што би било обострано пожељно и корисно, и за Хрватску и за крајине, и за Хрвате и за Србе. Верујем да ће будућа Хрватска бити проста, унитарна држава, која ће морати преосталим, пре свега тзв. урбаним Србима – зајамчити грађанска и етничка права на највишој европској разини, док ће се Срби морати „помирити“ с федералном организацијом своје државе (чији састав и назив нисам кадар прогнозировать), јамчећи наречена права свим онима који у њој буду мањина.

Пошто се проблем Македоније и, нарочито, Словеније све више поједностављује (иако би, кад је реч о Македонији, могао убрзо постати веома компликован), „најтврђи орах“ остају (Јужни) Словени муслиманске провинијенције, за које се, вероватно, мора наћи територија на којој ће бити „суверени“. Само, ни они у своју сувереност не могу укључити више Срба и Хрвата него што ће „Муслимана“, односно „Бошњака“, остати у Хрватској и Србији. У сваком случају, ти људи морају и у називу и у садржају разлучити верско и етничко, односно национално, како то чини, уосталом, и „остатак“ Европе.³ И морају се – желе ли заиста да постану *н а ц и ј а*, односно народ и држава, а не да изазову свој и узајамни покољ са Србима – одрећи намере да „освоје“ целу садашњу Босну и Херцеговину, рачунајући на будућу натполовичну већину у тој двоименој републици, која би била „поситијута“ у догледно време.

³ Те људе једном сам назвао „*Мусловенима*“ правећи калк-сложеницу типа енгл. „*smog*“, од „*smoke*“ (дим) и „*fog*“ (магла), кад сам негде прочитао успео превод српскохрватскога *Муслимани*, с великим „*М*“ (да би се успоставила разлика спрам религијске ознаке муслимани, с малим почетним „*м*“), што у облику енглеске синтагме гласи *Slav Moslems*.

Освајања не сме бити, а, богме, ни награде за своједобно почињен геноцид, колико год да ни геноцид не може бити ничије проклетство за вечност. Међутим, ако се од једне државе – сецесијом или како друкчије – жели направити више њих, и то по логици етничких и/или „историјских“ права, – потпуно је јасно да унутрашње границе не могу остати нетакнуте, нити је могуће трајно решење ако се једноме народу истоврсно право призна, а другоме порекне. Водећи југословенски комунисти успоставили су унутрашње границе углавном док је трајао Други светски рат (с неким мањим „корекцијама“, после њега), не обазирајући се много ни на једно начело, етничко или историјско, верујући можда да су она формална и да се нико неће на њих у будућности много ни освртати. У ствари, нису никад рекли кад су и како те границе повукли, од којих су критеријума полазили и како су их комбиновали, нити су се потрудили да их правно утемеље поштујући демократски изражену вољу оних на чије су се интересе позивали.

Прилично је неочекивано и ступидно што се Црногорцима и Србијанцима – који су се једним народом без икаквог колебања сматрали и кад су, пре 1918. године, живели под различитим и понекад сукобљеним династијама истога изворног презимена *Петровић* (које је у Србији промењено у *Карађорђевић* по надимку и имену Црног Ђорђа, турски Карађорђа, њенога зачетника) – нуди да постану национална недоношчад, рођена у комунизму, стаљинскоме и титовском, као што би било глупо и неодрживо да Црна Гора и Србија не буду федералне јединице у будућој држави српског народа. Не мање је ступидно предлагати растурање Југославије по моделу досадашњих нацрта Хашке конвенције, бацањем у страну важног проблема сукцесије и континуитета те разбијањем спољних, међународно-правно признатих државних граница уз истовремено учвршћивање републичких и њихово одржављење. Најзад, из сећања наших није ишчезло да је Јосип Броз Тито – једини председник заједничке југословенске републике, владајући њоме 35 година пре смрти и десетак година после смрти – унутрашње границе видео испрва као „беле црте у мрамору“, сам их поставивши и у раздобљу 1945–1980. добрано их подебљавши и учврстивши, можда и зато да би умро на власти и владао постхумно.

Унајкраће, моје је уверење да је нужан споразум Срба и Хрвата о што потпунијем државноправном разлучењу. Нужан је на такав начин да унутар будуће Хрватске као државе не остане битно више Срба него Хрвата изван ње, уз право на вишегодишње оптирање уз праведну имовинску накнаду. То би првобитно немали број и Хрвата и Срба изван матичних држава могло и смањити. Ако се споразум око тога извана подупре, он би се могао и постићи и (с)провести, дакако на начин који би све досадашње чланице југословенске федерације – осим Словеније, коју би најбоље било, у складу с израженом вољом Словенаца, пустити да се што више „отцепи“ –

задржао не само као царинску унију него и као реалну економску асоцијацију, чије би се чланице везале и све више везивале по узору на ЕЕЗ. Везивали би се тако да та асоцијација за десетак година пуноправно уђе у Европу, и то с онолико држава чланица Европске заједнице колико их се, након спроведеног референдума свих њених грађана и народа, успостави у међународноправно овереној процедури сукцесије.

Нестанак југословенске државе у њеним садашњим границама неповратан је процес. Питање је само колико ће се још ратовати и колико ће недужних људи још страдати. Ако се хоће споразум – а он се, пре или касније, мора хтети и мора закључити – нужно је што више поштовати вољу људи, и вољу етникума, тј. народа, јер народе чине људи, а не биљке и животиње, ајош мање реке, језера, планине, мора и острва. Једино се људи и народи могу (само)определити, а не територије на којима они живе.

Уверен сам да ће чланице будуће Европе (или Евроазије, с Русијом и неким другим деловима [до]садашњег СССР) – уједињене и економски, и технолошки, и (теле)комуникацијски (телефонија, радио, телевизија, аутоцесте, железница), и политички не мање од данашњих САД, и то средином идућег столећа – уживати пре свега, али никако и малу, просветно-културну аутономију. Међутим, прибојавам се да би Немци могли томе бити реално велика, мада не и несавладива сметња. Таквој Европи, већ сада, више сметају бројни и омоћали Немци него нпр. мали и онемоћали Срби, који се, заједно с Хрватима, морају излечити од комунизмом и несврстаношћу подгреване величине. Само, та се сметња још слабо уочава.

Ако то схвате садашње хрватске и српске власти и ако у томе контексту прихвате реални хрватско-српски споразум, споразум и о разграничењу и о новом, друкчијем „суживоту“, могле би добити и следеће изборе. Ако не схвате, могао би им и садашњи мандат бити скраћен. У сваком случају, будућност би морала донети не само извесно удаљавање Хрвата и Немаца него и извесно, томе еквивалентно, приближавање Срба и Немаца. Садашње близине и даљине Немаца и Немачке – чију културу и цивилизацију ценим више него њихово ново и помало бахато велесилство – спрема Хрвата и Срба те њихових држава у настајању сматрам обострано, тространо и вишестрано непожељним и злослутним.

Косметски и арбанашки проблем, као потенцијално јако опасан и за будућу Србију (и/или Југославију) и Европу, остављам по страни, јер је неразборито и за Србе, и за Хрвате, и за Арбанасе, и за Европљане решаваати тај проблем у истој корпи са српско-хрватским. То је, нажалост, чињено за Титове владавине. У ствари, заплитан је српско-хрватски чвор апсурдним „одржављењем“ арбанашког живља у саставу Србије, односно истовременим држањем целог Космета и у Србији и изван ње. Да није тако

чињено, хрватско-српски проблем не би био заоштрен овако и оволико, зло и наопако.

Сва деликатна питања корекције садашњих међудржавних граница у Европи – а има их доиста много, од Баскије и Ирске, Ердеља и Молдавије, до Космета и Македоније (западне), Кипра и Корзике (што никако није цео списак) – доћи ће на ред. Европа која се уједињава треба да буде свесна да су у будућности корекције неизбежне. Садашње растурање Југославије, до којег долази са сломом комунизма али и по вољи и журби најутицајнијих европских сила, повлачи са собом корекцију и хелсиншких докумената. Само растурање те државе значи промену њених спољних граница, чији се карактер у сваком случају мења макар спољне граничне линије остајале исте.

Не верујем да то растурање може бити изведено без икаквог уважавања међународноправних норми и општеприхваћених конвенција и повеља. Не верујем да би било разборито у Хагу на веома лош начин репризирати Берлински конгрес (1878), на којем је, између осталог, одлучено да османлијско уредовање на Балкану буде замењено хабзбуршким. Иако је 1878. г. Србија и формално призната као пуноправна чланица међународне заједнице, њој је било онемогућено сједињење са Србима у другим подручјима дотадашње турске империје, те у Црној Гори.

Кад је 1912. и 1913. године (Балкански ратови) и након Првога светског рата (1918) успостављена, по исходу судећи неразборито, заједничка држава Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. Југославија), у њој су се нашли готово сви Срби и сви Хрвати, осим њихових малих енклава у Аустрији, Мађарској и Румунији и велике хрватске заједнице у Италији.⁴ У тој су држави, и пре комунизма и за његово време, довршени процеси и реалних и иреалних (квази)националних интеграција. Отворена су, међутим, и заоштрена нека етничка и културно-цивилизацијска питања и у преткомунистичкој и у комунистичкој Југославији, која је клинички мртва још од прошле, 1990. године. У комунистичкој драми те државе, с много различитих епизода, нарочито је заоштравано и највише је заоштрено српско национално питање. Покушај да се оно реши у завршној епизоди комунизма у Југославији није ни могао бити елегантан, јер у комунизму ништа није било елегантно.

Нов покушај да се српско питање „реши“, и то на прастари, предјугословенски начин – тако што би сада више од два милиона Срба променило

⁴ Реч је о Истри, Ријеци, Задру и отоцима.

држављанство и остало без истог држављанства са Србима у матици – решио би нечије проблеме и задовољио нечије апетите. Међутим, било би то и додатно, неподношљиво, кажњавање Срба за геноцид који је над њима у Хрватској и Босни (односно у тзв. Независној Држави Хрватској, Хитлеровој нацистичкој испостави на Балкану) почињен у раздобљу од 1941. до 1945. године. Тај покушај толико је неозбиљан и неправедан да његов успех озбиљни људи не могу ни замислити. Ја се чак могу и радовати томе да Словенци и Македонци – чији је број мањи од броја Срба изван Србије – стекну своје „независне“ и „суверене“ државе. Немам ништа против тога да се сви Хрвати за које је то теоријски могуће нађу у истој држави. Не верујем само да Срби, особито они изван Србије, морају због тога или због било чега бити кажњени. Не верујем да ико треба да буде особито кажњен или особито награђен зато што је дошло време за друкчије „мешање карата“, а рат у овој, 1991, години већ нас је све казнио, многе и неповратно, наговештавајући свима Пирову победу.

Ни Велика Србија ни Велика Хрватска нису ни потребне ни могуће, али је могућ и потребан и њихов, и европски, и шири међународни споразум о томе да се оне што те мељни је р а з л у ч е како би Хрвати и Срби живели као добри суседи и заједно као пуноправно одржављени субјекти у будућој Европи. Равномерно распоређене мањине – хрватска у Србији, односно Југославији ако је буде, и српска у Хрватској – биле би једна другој јамство и утеха, а с протоком времена и мост који ће спајати две „објективно“ блиске обале, које су узајамна омраза, почињени злочини и већ масовне жртве толико удаљили да овог часа све изгледа ужасно и безнадежно.

Brborić 1992 [2000]: О МОГУЋНОСТИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ СПОРАЗУМА. . – [1] Uža verzija: In: Војно дело. – Београд: 1992. –Год. XLIV, бр. 1–2. – С. 175–181. – [2] Šira verzija: Брборић, Бранислав. *О језичком расколу*. – Београд: Центар за примењену лингвистику – Прометеј, 2000. – С. 447–452.

Jovan Ćirilov
[rod. 1931]

Srpsko-hrvatski rečnik varijanata = Hrvatsko-srpski rječnik inačica

(Reč autora)

[1994]

Autor ovog rečnika polazi od činjenice da su srpski i hrvatski jezik jedan jezik. Srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ima više varijanti. Ovaj rečnik se bavi varijantama književnog jezika u Hrvata i u Srba.

Šta ovaj rečnik neće, a što hoće da bude:

Ovaj rečnik:

a) ne želi da povlači „demarkacionu liniju“ između varijanti našeg jezika kojim se služe Srbi i Hrvati;

2) nema pretenziju da bude naučno delo, već autorski rečnik, onoliko koliko je to bio REČNIK NOVIH REČI istog autora. On je svedočanstvo savremenika o stanju varijanti u sadašnjem trenutku;

3) nema nameru da pobroji sve reči varijanti – izostavljeni su redi termini iz nauke, većina zastarelih reči, osim kada se ponovo upotrebljavaju, kao i većina sleng-izraza. Uglavnom se ne navode sve izvedenice iz jedne reči – glagoli, imenice, pridevi, glagolske imenice, priloz, već je uzeta ona vrsta reči koja se najčešće upotrebljava;

4) ne daje definicije reči; rečnici takve vrste kod nas postoje i oni su navedeni na kraju knjige. Tumačenja su najčešće data kada u drugoj varijanti nema odgovarajuće reči;

5) nisu akcentovane reči koje se obrađuju; u navedenim rečnicima reči su akcentovane;

6) ni u kom slučaju ne želi da bude priručnik za „prevođenje“ varijanti niti da propisuje šta je pravilno u jednoj varijanti, a drugoj nije. Naprotiv, autor smatra da je izradom ovog rečnika varijanti zapravo uradio rečnik sinonima. Reči *kruh* i *hleb*, *dojam* i *utisak*, na primer, nisu prevodi istih pojmova, već bogatstvo jednog razuđenog jezika, u kome su se različite varijante sačuvale u raznim krajevima;

7) želi da pospeši osmozu između varijanti, koja je u toku, ne iz političkih, već iz lingvističkih i kulturnoistorijskih razloga. Ta osmoza traje od kada je štokavski izgovor postao književni jezik Hrvata i Srba. Od tog trenutka preseeljavanje reči iz jedne varijante u drugu, pored već postojećeg ogromnog istovetnog jezičkog fonda, bilo je obezbeđeno. Pretvaranje varijanti u posebne jezike,

kad bi neko vreme to bilo zvanična politika najuticajnijih ličnosti u društvu, politici i kulturi, ne bi se više moglo ostvariti. Isto tako, niko više ne može da ukine postojeće varijante i jezik veštački unifikuje i takav unifikovan propiše. Varijante se razvijaju. Nepresušni fond svakoj varijanti jesu jezik njene prošlosti i dijalekti tog područja.

S druge strane, svaka varijanta potencijalno je bogatstvo druge varijante. Uprkos sve jačih težnji jednog dela javnosti da se varijante jedna od druge izoluju, ironija je sudbine „jezičkih separatista“ da je upravo to period u kome je najveći broj reči koje su postale zajednička svojina, a ranije su pripadale samo jednoj varijanti zato što su nastale u krilu te varijante. Jezička sudbina se ruga onima koji bi hteli da osiromaše taj proces.

Iako su zvanični nazivi našeg jezika različiti – u SR Srbiji *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski*, s tim što se često pod prvim podrazumeva srpska varijanta, a pod drugim hrvatska varijanta, a u SR Hrvatskoj *hrvatski književni jezik* – standardni oblik narodnog jezika Hrvata i Srba u Hrvatskoj, koji se naziva *hrvatski ili srpski*, u ovom rečniku bila bi nepraktična, čak nemogućna stalna upotreba tih termina u svakoj jedinici. Zato autor ovog rečnika koristi termine „*srpska varijanta*“ i „*hrvatska varijanta*“, ili, još češće, ali nepreciznije termine „*istočna*“ i „*zapadna*“ varijanta, koju koristi i izvanredni lingvist i etimolog Petar Skok, a da ne bi zamorio čitaoce stalno istim formulacijama, autor govori o *jeziku Zagrepčana* i *jeziku Beograđana*, misleći time na „epicentre“ jezičkih varijanti.

Lektori u novinama i časopisima, izdavačkim kućama i političkim forumima, zavisno od jezičke politike dana ili politike uopšte, imaju veliki uticaj na produblјivanje ili smanјivanje razlika između dve jezičke varijante srpskohrvatskog jezika. Njihove zablude postaju i naše zablude, njihove zasluge i naše zasluge.

U rečnik nisu uneseni, kao posebne jedinice, varvarizmi i lokalizmi tipični za jednu varijantu, kao što su, na primer, arhaični turcizmi u srpskoj varijanti – *astal*, *pendler* i sl. Jedna od predrasuda predstavnika zapadne varijante je da se istočna varijanta karakteriše turcizmima. Reči turskog, arapskog i persijskog porekla nesumnјivo i danas ima više u istočnoj nego u zapadnoj varijanti, iako ima i obratnih primera. Hrvati, na primer, upotreblјavaju reč *kat*, turskog porekla, a Srbi *sprat* – reč slovenskog porekla. Neki predstavnici istočne varijante imaju predrasuda da se zapadna književna varijanta karakteriše rečima kajkavskog dijalekta ili, što je još gore, rečima „korienskog pravopisa“ kvislinške Nezavisne Države Hrvatske. Endehazijske izmislice, naravno, nisu unesene u ovaj rečnik, jer niti su u upotrebi niti ih Hrvati smatraju svojim. U svom DNEVNIKU iz 1942. godine Miroslav Krleža je najbolje napisao na tu temu:

„Postoji tu oko nas i zvrnda čitave dane neki đavolski mehanizam čudnih riječi: *krugoval*, *krugovalnik*, *krugovalnici*, *krugovalјaju* *krugom se valјajuć*“, a pitanje je valја li ili ne, valја *valјati se* *krugom* ili *biti sdruzgan s sdruzgovima* ili *‘vjerovati u*

narodnu uzdanicu, to jest biti zauzdan, ili *vjerovati u pobjedu*, u pravo, citiram, *'imati sigurnost u pobjedu, u temelj čvrste vjere'*, a sve se može riješiti *'stegovnim sudom'* – *uljudbeno* i *neuljudbeno*. Riješiti *'udružbeno'*, putujući *cestovnom željeznicom*, *listajući slikopisima*, *javljujući se brzoglasom*, *radeći u priradi i prirađujući promičbeno*, sve se to može riješiti dakako na probit našeg ubogog naroda kome je još od turskog vaktā suđeno da obire bostan“.

Priznavanje varijanti standardnog književnog jezika katkada se u našoj javnosti smatra politički nepodobnim. Međutim, u našim saveznim ustanovama svi zvanični dokumenti, zakoni i propisi pišu se u varijantama, koje, pored srpskohrvatske i hrvatskosrpske (sa drukčijom zvaničnom formulacijom), priznaju i bosanskohercegovačku varijantu.

U ovom rečniku samo su konstatovane razlike, nijanse, promene, osmotic-ka kretanja u dvemu varijantama, hrvatskoj i srpskoj, zapadnoj i istočnoj, ostavljajući vrata sirom otvorena za nova bogaćenja. Bosna i Hercegovina, čija bi se varijanta mogla ispisati posebnim rečnikom, svojom jezičkom tolerancijom i činjenicom da u njoj zajedno žive Srbi, Hrvati i Muslimani, kao da je stvorena kao prostor na kome se varijante mešaju, prožimaju, kristališu i bogate u novu varijantu, koja je mnogo više zajednička, sa svojim specifičnostima, koje se naglašavam, ne svode na turcizme, mada su na tom prostoru oni veoma živi i slikoviti.

Svakim svojim redom ovaj rečnik želi da odiše duhom tolerancije, ali i svešću o komplikovanoj jezičkoj situaciji na srpskohrvatskom jezičkom prostoru, punom političkog naboja. Zašto je uopšte sastavljen ovaj rečnik varijanti ili rječnik varijanti? Naime, pored već naglašene želje da bude izvor uzajamnog bogaćenja varijanti, on, kao svaki rečnik, treba da bude koristan priručnik onima koji značenje pojedinih reči ne znaju ili ga dovoljno ne poznaju. Gotovo je neverovatno, ali je tačno da mnogi čak obrazovani Beograđani ne znaju neke sasvim obične izraze iz hrvatske varijante, ko što su *postolar*, *odvjetnik*, *ovrhovoditelj*, *prosvjed*, *jal*, *uzničar*, *zdvojan*, *zasada*, *zaslon*, *bunce*, *inačica*, *nabujak*, *sustav*, *odojak*, *osupnut*, *tlačenica* (ako ne verujete napravite leteću anketu), kao što prosečan Zagrepčanin ne zna tačno značenje nekih reči iz srpske varijante, kao što su *štrokav*, *gorušica*, *dundžer*, *srdobolja*, *ragastov*, *sučka*, *vrljika*, *abadžija* ili kao što Hrvat ne može prosto da veruje da Srbin stanicu živog organizma naziva *čelijom* kao da je reč o zatvorskoj odaji ili da *vilica* nije pribor za jelo (*viljuška*), već zubalo.

Dok sam radio na ovom rečniku, jednog novembarskog dana 1987 godine, u gradskom autobusu u Beogradu, čuo sam razgovor dvoje mladih sugrađana:

– Ovih dana kupio sam jedan zagrebački udžbenik. Mnogo bih ga bolje razumeo kad bi postojao neki hrvatsko-srpski rečnik...

Odoleo sam da im saopštim da ja upravo radim na takvom rečniku.

[...]

Predgovor drugom izdanju

Između Prvog i Drugog izdanja ovog rečnika, u istoriji srpskog i hrvatskog naroda desili su se bitni događaji. Većina srpskog i hrvatskog naroda više ne živi u jednoj zemlji. To u svakom slučaju utiče na razvoj jedne i druge varijante jezika. Udaljavanje varijanata naročito je pospešeno jezičkom politikom zvaničnog Zagreba. Od dolaska na vlast, Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), sa dr Franjom Tuđmanom na čelu, insistira na hrvatskoj terminologiji, pre svega u političkoj sferi, državnoj organizaciji, parlamentarnom životu i vojsci. Jezički stručnjaci u toj oblasti pre svega obnavljaju stare hrvatske izraze, a u izvesnim slučajevima pokušavaju da skuju i nove reči. U tumačenju tih reči koristio sam svoju kovanicu „*tudmanica*“, kojom sam najlakše obeležio reči nastale u periodu u kom je na vlasti dr Franjo Tuđman. Gde god sam to znao, naglasio sam da li je reč uhvatila koren u javnoj upotrebi.

Bolje su sreće, naravno, obnovljene stare reči nego neke izveštačene kovanice. Nesumnjivo su u široku upotrebu ušle reči *tisak* (štampa), *stožer* (štab), *vrhovnik* (vođa), *oporba* (opozicija), *glasnogovornik* („spiker“ u parlamentu), *topništvo* i *topnik* (artilerija i tobđžija), *domovnica* (uverenje o državljanstvu), *znakovito* (karakteristično) i neke druge.

Pokušaj da se sastavi nova vojna terminologija zasad nije uspeo. Navodno je pri Matici hrvatskoj, prema jednom izveštaju časopisa GLOBUS, jedna jezikoslovna komisija izradila zrakoplovnu terminologiju, ali ona za sada nije ozvaničena. Tu se, pored ostalih predloga, nalaze i ovi: *balon* – *mieh*, *akumulator* – *munjosprem*, *magneti* – *gvozdotežni*, *avionska bomba* – *razornica*, *neutralizacija* – *onemočba*, a *helikopter* – *zrakomlat*.

Kao ekstremni slučaj „novogovora“, prema svedočanstvu lista SLOBODNA DALMACIJA, jeste izmislica za penis – *nježnik*, koja se, navodna pojavila u titlovima novih filmova i video-kaseta.

U radu na Drugom izdanju ovog rečnika od velike pomoći bio mi je RAZLIKOVNI RJEČNIK SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA, koji je izašao iz štampe 1992. godine, u izdanju „Školske knjige“, Zagreb. Vladimir Brodnjak, autor ove najobimnije knjige (632 stranice) na temu razlika između srpske i hrvatske jezičke varijante, očigledno je mnoge godine posvetio ovom svom naučnom poduhvatu. Autor je gotovo svaku srpsku natuknicu obeležio brojem od 1 do 22, čime je označio razne nijanse u razlike. Ozbiljni nedostatak tog rečnika, međutim, jeste u tome što autor mnoge arhaične reči, a pre svega turcizme, pripisuje srpskoj varijanti. Tako se u frazeološkom delu na kraju RJEČNIKA navode primeri srpske frazeologije koji su danas neaktuelni. Brodnjak, na primer, smatra da je srpska varijanta *roman-marjašlija*, a hrvatska *petparački roman*; srpska *preporučiteljno pismo*, a hrvatska *preporučno pismo*; srpska *tvrdnja nebesna* – hrvatska *nebe-*

ski svod, srpska *uzeti trenik* – hrvatska *potprašiti pate*, srpska *zaprcati trn u ruku*, a hrvatska – *nabosti se na trn* itd.

Pored svih nedostataka koje donosi svaka ekstenzivnost, RAZLIKOVNI RJEČNIK je kapitalno i nezaobilazno delo u svojoj oblasti.

Možda će korisnike ovog rečnika zanimati šta Vladimir Brodnjak u svom poglavlju U m j e s t o p r e d g o v o r a piše o autoru ovog rečnika:

„Ja sam, moram priznati, koliko god dobronamjerni pristaša toga jezičkog bratstva i jedinstva osuđivali moje riječi – ja sam u svemu, i od prvog časa imao upravo suprotne ciljeve od onih koje proklamira Jovan Ćirilov. Ja sam apsolutno protiv o s m o z e , što će reći asimilacije, i to naročito nasilne i prisilne – bez obzira na to o kojoj se strani radilo. Premda Ćirilov kaže da se 'jezička sudbina' ruga onima koji bi htjeli zaustaviti taj proces osmoze, danas više nije posve sigurno kome se to 'jezična sudbina' ruga – da li onima koji propovijedaju srpskohrvatsko jezičko jedinstvo ili onima koji istjeruju srbizme iz hrvatskog jezika“.

Vladimir Brodnjak, koji se nesumnjivo godinama bavio proučavanjem srpske i hrvatske varijante, ne spada ni svojim predgovorom niti samom jezičkom razlikovnom građom u dogmate. On je u Predgovoru konstatovao naučno utvrđenu činjenicu da se razlike između srpske i hrvatske leksike svode između 11,5% i 16%, i to ako se kao razlika ubroji refleksija jata (ekavica i ijekavica, koja broji punih 5%).

Brodnjakovo nezadovoljstvo svodi se najviše na doskorašnje državotvorno nametanje srbizama u zvaničnoj terminologiji. Ono što meni smeta kod hrvatskih lingvista ili zvaničnika koji se danas bave hrvatskim jezikom, to je novo administrativno nametanje jezičkih razlika radi razlike, po cenu da se vraćaju zaboravljeni arhaizmi ili izmišljaju reči koje nisu u duhu hrvatskog jezika.

Jezička politika u jednom narodu, naravno, ima i periode u kojima su kovane nove reči, najčešće sa pojavom novih nauka ili tehnologija, koje su porodile srećne kovanice. Hrvati u prošlosti, a pre svega dok su živeli u okviru Austro-ugarske, poput drugih manjinskih naroda (Čeha, Slovaka i Mađara) da bi se odbranili od većinskog nemačkog jezika, stvarali su svoju terminologiju zasnovanu na narodnom jeziku. To je tradicija hrvatske lingvistike, koju mnogi Srbi katkad ne shvataju. Često i zbog toga što je ta tendencija kompromitovana u doba NDH, ali se zbog toga ne može ukinuti u hrvatskoj jezičkoj praksi. U Srba takav purizam nije postojao iz istorijskih razloga, ali su se Srbi manje-više spontano oslobađali turcizma posle oslobođanja od Turaka. I to nije ostvarivano kampanjski, već postepeno i spontano. Na pomenutu tradiciju Hrvati imaju pravo. Tradicija na koju, po mom mišljenju, nemaju pravo jeste imenovanje hrvatske valute *kunom*, terminom koji je skovan u doba Ante Pavelića, i to ne zbog inostranstva, čak ne ni zbog njihovih suseda Srba ili Slovenaca, već zbog sopstvenog morala, jer identifikujući se lingvistički sa tim periodom, identifikuju se i danas sa ideologijom tog vremena. To je lingvističko-političko pitanje, u čijem rešavanju moral mora imati odlučujuću reč.

Odvojeni granicom, ratom i hipotekom svake vrste, u najnovijim odnosima Hrvata i Srba nesumnjivo neće biti neposrednog uzajamnog uticaja jednih na druge. Razlike će postajati sve veće, ali u dogledno vreme ove dve varijante, hrvatska i srpska, neće postati dva jezika.

I ovog puta ja to konstatujem ni sa tugom ni sa radošću, pogotovo ne sa zluradošću. Drugim rečima, ja ni u ovim okolnostima nisam niti za veštačke barijere niti za nasilno spajanje varijanata.

Zašto onda ovo drugo izdanje moga rečnika? Iz prostog razloga da bi se Srbi i Hrvati bolje razumeli, jer verujem da je budućnost u sporazumu i dobrosusedstvu. I u ljudima koji u to veruju i sa jedne i sa druge strane.

Septembar, 1994. godine

Ćirilov 1994: Ćirilov, Jovan. SRPSKO-HRVATSKI REČNIK VARIJANATA = HRVATSKO-SRPSKI RJEČNIK INAČICA. – Beograd: Bata – Orbis. – S. 5–11.

Павле Ивић
[1924–1999]

Актуелни тренутак српског књижевног језика данас
[1995]

Историјски догађаји последњих трију година донели су више потреса у српском књижевном језику него цело претходно столеће. Раскинуто је, не нашом вољом, језичко јединство са Хрватима и Муслиманима, те је тиме отпала потреба за језичком политиком која чува то јединство, а истовремено се актуелизовало питање језичког јединства међу самим Србима.

Дојучерашња усредсређеност

До јуче су напори српских лингвиста били усредсређени на то да се не чини ништа што би нарушило ионако крхко оквирно јединство српскохрватског књижевног језика. Мотиви су испочетка били веровање у братство међу народима овог поднебља и свест о цивилизацијским и практичним предностима ширег културног тржишта. Током времена, поучени горким искуствима, све смо мање помињали братство, а све више општу корист, али је у Загребу и једно и друго приказивано као наш покушај да нешто наметнемо. Није вредело ни то што се наш став често сводио на отвореност према хрватској варијанти без захтева за реципроцитетом. Они једноставно нису желели јединство. Један од најистакнутијих хрватских језикословаца, на моје питање шта би они учинили ако би Срби којим чудом у целини усвојили њихов језички тип, са свим новоизмишљеним и из гроба ископаним „осебујним“ речима, одсечно ми је одговорио: „Ми бисмо онда морали измислити неке нове разлике!“ Ма колико нам такав став био туђ и немио, он је стварност која се као таква мора уважавати. Тако су се мотиви нашег деловања све више сводили на спасавање језичке блискости са Србима западно од Дрине, који су у погледу језика били таоци оних који су владали Хрватском, односно Босном и Херцеговином. Свако удаљавање од Хрвата било би тада окретање леђа угроженој српској браћи. Сада се и то из основа променило.

Ослобађање од језичке зависности

Стварањем Републике Српске Крајине и Републике Српске тамошњи Срби су се ослободили и језичке зависности од својих хрватских и муслиманских суседа и воде своју самосталну политику српског, а не српскохрватског јединства. Док је до јуче једино српскохрватско име могло обезбедити заједништво Србије с тим деловима нашег народа, сада такву улогу може имати само српско име, које, да и то поменемо, одговара и црногорској традицији и живој пракси. Што се тиче осталих језичких појава, ми у Србији и даље бисмо мудро поступали остајући отворени за све оно што у свом језичком осећању носе Срби из западних крајева

Сада, међутим, и они делатно настоје да буду отворени према језичким одликама Србије. Овде се дотичемо горућег питања нашег тренутка – избора између ијекавице и екавице као службеног изговора у тим областима.

Готово је тривијална истина да је свако постојеће стање резултат развоја који је довео до њега. Тако се у овом случају проблем може разумети само ако се пође од предисторије (то је оно што западни политичари никако неће да схвате онда кад, на пример, одбијају да виде да Срби не могу пристати да се поново нађу под влашћу оних који су над њима пре пола столећа извршили онако страشان геноцид).

Нерешено питање „јата“

У нашем случају предисторија почиње од Карацића, наравно Вука. Најслабију страну језичке и правописне реформе иначе толико заслужног великана из Тршића чини нерешено питање екавског или ијекавског изговора некадашњег вокала јат. Проблем је настао Вуковим захтевом да се између изговора и писања успостави прозрачан однос: један глас – једно слово. Тако је Вук избацио из употребе старо ћирилично слово јат (Ђ), које су екавци могли читати као е, а и ијекавци као ије или је. Сам Вук је био рођени ијекавац и није крио колико му је такав говор прирастао за срце. Предлагао је да се он усвоји као општесрпско решење, али, будући да то није могло проћи, морао је пристати на двојство. На трећу солацију, уопштавање екавице, он није ни мислио, или није хтео да мисли. Многи Вукови следбеници, међу њима и Ђуро Даничић и низ других угледних књижевника и научника, писали су ијекавски, али то није ухватило корена у екавским крајевима, из два разлога. Најјача политичка, привредна и културна средишта Срба налазила су се, тада као и данас, на екавском земљишту, и та средишта нису видела разлога да напуштају свој изговор. Осим тога, ијекавица је веома сложена и тешка за екавце. Нису без повода настале многе анегдоте око грешака као *вјечера* или *бјеседа*. С друге стране, екав-

ски изговор није могао да продре међу Србе у Хрватској и у Босни и Херцеговини. Томе се супротстављао ауторитет Вука Караџића, а и измешаност тих Срба са Хрватима и Муслиманима, који су баш у Вуково време такође били усвојили ијекавицу у књижевном језику. Претешко би било жртвовати у исти мах матерњи говор и језичку заједницу с иноверним комшијама. Тако нам је Вук оставио у наслеђе подељеност нашег књижевног језика.

Хрватске предности и претензије

На другој страни и Хрвати су водили своју језичку политику, паметније или бар с више среће него Срби. Током 19. века они су постепено објединили свој књижевни језик. У претходном периоду католици српскохрватског језика писали су разним дијалектима, икавским, екавским и ијекавским. Новостворени књижевни језик био је штокавски и ијекавски, мада је ијекаваца међу католицима било далеко мање него икаваца или екаваца. Носиоци хрватске језичке политике нису се обазирали на тешкоће које ијекавица ствара онима којима она не представља матерњи говор. Нови заједнички књижевни језик успешно је ујединио католике у хрватску нацију и, баш зато што је био на вуковским основама и као такав ближи просечноме српском народном говору него хрватском, побољшао је политичке шансе Хрвата у пределима где су се њихови интереси укрштали са српским, поред осталог у Босни и Дубровнику. Уз то је усвајање књижевног језика блиског Србима у Хрватској отклонило опасност да они на подлози језичке посебности изграде своју културну аутономију. Тако је створена чудна асиметрија, на штету Срба: ијекавски књижевни језик код Хрвата, муслимана и у западној грани српског народа, а екавица код осталих Срба. То је дало повода да хрватски националисти, међу њима и неки од најистакнутијих хрватских лингвиста, почну говорити како је ијекавица хрватска, а екавица српска, својатајући тиме све оне који се служе ијекавским књижевним језиком.

Најумнији међу Србима одавно су схватили опасности које извиру из такве поларизације.

Бољка и раније уочавана

Крајем 19. века велики научник и државник Стојан Новаковић први је покренуо то питање, дао дијагнозу бољке и благо пребацио Вуку, који је иначе за њега био узор, што је разјединио српски књижевни језик. Године 1913. Јован Скерлић је изашао са чувеним предлогом да се српскохрватски књижевни језик уједначи тако што би сви Срби и Хрвати усвојили екавски

изговор и латиницу. Одзив је био неједнак. Међу онима који су се одлучно zaloжили за екавицу били су Алекса Шантић и Светозар Ђоровић.

Међутим, већина Хрвата који су се изјаснили није била наклоњена промени. У оно време наглашеног југословенства није се помишљало на језичко уједначавање само код Срба. Уосталом, резултати анкете, ионако не баш једнозначни, изгубили су актуелност у вихору Првог светског рата. Тако су Срби остали један од прилично ретких европских народа с расцепљеним књижевним језиком. Додуше, на Балкану ми нисмо били једини. Грци су имали један „пречишћен“ књижевни језик ослоњен на стару традицију и један „народни“ заснован на актуелној говорној стварности. Албанце је притискивала знатна разлика између албанског књижевног језика у Албанији и онога у Југославији. И једни и други су то осећали као оптерећење, културно, односно политичко. Пре две-три деценије успело им је да превазиђу двојство, једни усвајањем народског типа књижевног језика, а други прихватањем језика матице земље и на Косову и Метохији. Тако смо ми остали једини да се носимо с неповољним наслеђем прошлости.

Пре неколико година јавиле су се иницијативе да се књижевни језик Срба ослободи двојства тиме што бисмо се вратили употреби посебног слова за јат. Идеја је била племенита а аргументација уверљива, али је инерција постојећег стања пригушила разговоре не допуштајући им да узму замаха. Изгледало је да ћемо заувек остати располућене културе, уз опасност да то у некој прилици постане основ за међусобно антагонизирање делова нашег народа

Нова свест о српском јединству

Рат у Босни и Херцеговини, који је по себи ужасна несрећа, имао је и позитивних последица. Учврстио је међу тамошњим Србима свест о потреби српског јединства и пробудио успаване енергије. Уједињење Срба, али потпуно, не само политичко већ и привредно, културно, језичко, постало је идеал народа који је схватио да му нема опстанка без ослонаца на матицу источно од Дрине. Само у таквим изузетним приликама било је могуће оно што је учињено у Републици Српској. Реч је о јединственој историјској шанси. Додуше, у самој Србији, чија слобода није непосредно угрожена, није било те неодољиве плиме чежње за интеграцијом. Реаговање јавности било је подељено. Можда је и боље што је тако. Никако не би било добро да је иницијатива потекла одавде. Овако, нико не може рећи да је из Србије нешто наметнуто Републици Српској.

Изнесени су и аргументи против иницијативе челника те републике. Ако те аргументе поближе размотримо, показало се да је противљење поте-

кло мање из рационалних побуда, а више из неразумевања или природе одбојности према крупним, преломним новинама.

Речено је да се ијекавица забрањује, да се гуши спонтани језички израз људи. У ствари, ради се само о службеној употреби језика, а свака друга, приватна и јавна, остаје ван законске надлежности. Поготову остаје слобода књижевног стварања у ијекавици.

Наводи се да прихватање екавице ломи језичке навике. Тачно је, међутим, да се екавица савлађује врло лако, далеко лакше него ијекавица. Нису мале невоље које ђацима ијекавцима стварају односи као *бјеснило* а *бијесан*, *дјетета* али *дијете*, *вјечан* али *вијек*, *брегови* али *бријег*, *летио* али *летјела* и недоумице као *нисам* или *нијесам*, *дијете* или *дјете*, *прелаз* или *пријелаз*, затим захтев да се избегавају облици као *ђеца*, *ћерати*, *мљера*, *вљера*, *бљезати*, *пљесма*. Али, чак и кад би учење екавице заиста изискивало неки напор, кад се она једном научи, проблеми нестају. Њих нема ни у западној Србији, где су народни говори ијекавски, а стандардни језик одавно екавски.

Нереалан је страх да бисмо се усвајањем екавског језичког стандарда одрекли народне и уметничке књижевности стваране у ијекавици. Све то остаје наша баштина, као што ни Хрвати немају разлога да се одричу икаваца као Марулића или Канижлића и екаваца као Хабделића или Брезовачког. Ако нам Бог да у будућности нове Његоше и нове Кочиће, нико их неће ни екавизирати ни расрбљивати као што то нико неће накнадно чинити ни с писцима из прошлости или наше данашњице.

Нема разлога за бојазан

Нема разлога за бојазан да би Хрвати могли одвојити Србе ијекавце од осталих Срба зато што је тобоже српски језик само екавски. Ако би уопште било изгледа да Хрвати одмаме на своју страну западне Србе, они би то лакше могли остварити ако ове од других Срба и даље буде одвајао ијекавски стандардни језик. Али, после свега што се догодило у најновије време такве опасности уопште нема и неће је ни бити.

Речено је и то да народ у Републици Српској неће прихватити одлуку својих челника. Рекао бих, међутим, да ти људи, мудри колико и храбри, добро познају народно расположење и да све потезе одмеравају према њему.

Најзад, исказана је и бојазан да би нас екавски стандардни изговор удаљио од Црне Горе и дао нов аргумент онима што лансирају фикцију о црногорском језику. Ово је једина тачка у аргументацији против иницијативе с Пала која има озбиљну тежину. Ипак, остаје чињеница да од језич-

ких појединости у Републици Српској понајмање зависи хоће ли Црна Гора остати с нама или ће нам окренута леђа. Српске позиције у доскора најсрпскијој српској земљи бране њена велика и светла традиција, дугорочни економски интереси и далековидност најумнијих међу црногорским политичарима, против заједнице војују зло семе посејано у Титово доба, тренутне тешкоће и лукаве понуде из туђег света. Видећемо којем ће се Црногорци приволети царству. Што се мене тиче, уверен сам да ће наћи пут достојан владице Рада

Нико не помиње, бар засад, веома важно питање опредељења Републике Српске Крајине. Било би логично да се и тамо развију ставови слични онима у Републици Српској, али разговору о томе недостаје реална подлога докле год оданде не стигну меродавне изјаве.

За две западне српске републике питање екавице има и један практичан аспект. Употреба екавских уџбеника унесених из Србије уклања један огроман терет, финансијски и организациони. Разноврсност школа и предмета помножена са многобројношћу разреда даје застрашујуће бројеве разних уџбеника које треба јј обезбедити сваке године. Ради се о стотинама наслова и десетинама хиљада страница. Срећна је околност што смо се у овој садашњој беди растеретили бар двоструког штампања свих уџбеника. Уосталом, још дуго прилике неће бити такве да би нам тај терет био лак.

Питање обједињења српског стандардног језика остаје отворено. То је питање ствар самих западних Срба. Њихово је суверено право да о томе одлуче. Ми одавде не смемо се у то мешати. Не би било добро ни да то од њих захтевамо ни да их одвраћамо. И без обзира на то какво ће бити њихово коначно опредељење, остаје наше дивљење према њиховом родољубљу и јунаштву, поштовање према огромним жртвама које су поднели за слободу.

Ivić 1995: АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС. — In: Ивић, Павле; Брборић, Бранислав. *Српски језик данас*. — Приштина: Народна и универзитетска библиотека — Нови Свет. — С. 7–17.

Закон о службеној употреби језика и писама
[у Републици Српској, 1996]

Члан 1.

Службеном употребом језика и писма, у смислу овог закона, сматра се употреба језика и писма у:

1. предшколским установама, основним, средњим и вишим школама, на факултетима и академијама уметности.
2. школским уџбеницима, другим наставним средствима и школским обрасцима,
3. средствима јавног обавештавања,
4. државним органима,
5. установама, предузећима и другим организацијама,
6. службеним евиденцијама и препискама,
7. исписивању службених назива, јавних натписа и јавних ознака.

Члан 2.

Васпитачи и наставници у предшколским установама и основним школама, по правилу, изводе васпитно-образовни рад, односно наставу, екавским књижевним изговором.

Наставници и ученици у средњим школама, као и наставници и студенти у вишим школама, на факултетима и академијама уметности могу користити оба књижевна изговора српског језика.

Члан 3.

У настави српског језика у другом, трећем и четвртном разреду основне школе обавезно се, уз ћирилично, учи и, један дан у седмици, употребљава латинично писмо.

Члан 4.

Предузећа, установе и друга правна, као и физичка лица, која обављају издавачку делатност, могу употребљавати, оба књижевна изговора, али обавезно, ћирилично писмо.

Изворни текстови штампају се без промена у изговору и језичком изразу.

Члан 5.

Предузећа, установе и друга правна, као и физичка лица која обављају делатност јавног обавештавања и јавна гласила: штампају новине, часописе, ревије и друге периодичне публикације, односно, емитују радио и телевизијски програм екавским књижевним изговором.

Ауторски текстови, интервјуи и други изворни текстови и програми штампају се, односно емитују, изговором из претходног става, уколико аутор не захтева друкчије.

Верске заједнице и национална културно-просветна друштва, која негују језичку традицију народа и националних мањина у Републици Српској, могу употребљавати оба књижевна изговора и оба писма.

Члан 6.

Државни органи, екавским изговором и ћириличним писмом, доносе и објављују законе, друге прописе и опште акте, доносе решења, издају јавне исправе и службене акте, израђују анализе, извештаје и друге информативне материјале, издају гласила, билтене и друге публикације.

Члан 7.

Путни правци на магистралним, регионалним и локалним путевима, називи насељених места и други географски називи и натписи у појасу поред пута исписују се ћириличним писмом.

Називи улица и тргова у насељу исписују се ћириличним писмом.

Члан 8.

Називи фирми и други службени називи, јавни натписи и јавне ознаке исписују се ћириличним писмом.

Страна представништва, уз натпис на ћириличном, могу имати натпис и на писму своје земље.

Члан 9.

Српски језик ијекавског изговора изван употребе утврђене овим законом може се користити без ограничења.

Члан 10.

Надзор над провођењем одредаба овог закона врше у оквиру свог делокруга, министарства надлежна за надзор над законитошћу рада одговарајућих установа, предузећа и других правних, као и физичких лица.

Стручни надзор над провођењем одредаба овог закона врши Министарство образовања, науке и културе.

Члан 11.

Новчаном казном од 2.000 до 10.000 динара казниће се за прекршај предузеће, установа и друго правно лице, ако поступа супротно одредбама чл. 3., 4., 5. и 8. овог закона.

За прекршај из претходног става казниће се новчаном казном од 200 до 1.000 динара и одговорно лице у предузећу, установи и другом правном лицу.

За прекршај из става 1. овог члана казниће се физичко лице новчаном казном од 400 до 1.200 динара.

Члан 12.

Новчаном казном од 400 до 1.200 динара казниће се за прекршај одговорно лице у државном органу, ако поступа супротно одредбама чл. 6. и 7. овог закона.

Члан 13.

Непримењивање одредаба овог закона може бити разлог за покретање поступка разрешења, пре истека мандата, одговорног лица у предузећу, установи и другом правном лицу, као и у државном органу.

Члан 14.

Називи насељених места, улица, тргова, фирми и други јавни називи, ознаке и натписи ускладиће се са овим законом, најкасније до краја јула 1996. године.

Члан 15.

Ступањем на снагу овог закона престаје да важи Закон о службеној употреби језика и писма („Службени гласник српског народа у БиХ”, број 5/92).

Члан 16.

Овај закон ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у „Службеном гласнику Републике Српске“.

Број: 02-810/96
25. јуна 1996. године

Председник
Народне скупштине,
Мр Момчило Крајишник, с.р.

Zakon o jeziku i pismu Republike Srpske 1996: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА (1996). – In: СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ. – Сарајево. – Година 1996, број 15. – С. 654.

Ранко Бугарски
[рођ 1933]

Језичке разлике
[1996]

У раду се разматрају типови језичких разлика како унутар истог језика тако и између различитих језика, и то на различитим нивоима језичке структуре, у језичкој еволуцији, језичким функцијама и употреби језика.

Појам језичких разлика корелира са комплементарним појмом језичких сличности, на такав начин да се разлике указују као ограничења сличности, и обрнуто, сличности се сагледају као ограничења разлика. Сви природни језици у нечему су слични, и по томе су сви они језици; истовремено, сви природни језици се у нечему другом разликују, и по томе су сви они различити језици. Кроз историју лингвистике, поједине епохе, правци и утицајни појединци стављали су тежиште на сличности, као да прихватају гесло *Gens una sumus*, док су у другим случајевима наглашаване разлике, у знаку пароле *Vive la différence!* (О смењивању ових токова в. исцрпније у: Бугарски 1984, погл. I).

Током последњих деценија, после једног периода доминације универзалистичке лингвистичке теорије, заокупљене откривањем и образлагањем дубинских сличности међу језицима, успостављена је основна равнотежа, утолико што су и језичке разлике поново дошле у средиште пажње – посебно кроз убрзан развој дисциплина као што су социолингвистика и прагматика. Ово је још изразитије на плану примењених истраживања, јер одговара самој њиховој природи: прави проблеми области какве су настава језика, превођење или вишејезичност не потичу, дакако, од сличности него управо од разлика.

Док сличности кулминирају у језичким универзалијама, разлике се јављају као језичке партикуларије, и то на различитим нивоима језичке структуре (од фонетског до семантичког) као и у језичкој еволуцији (филогенетској, социогенетској и онтогенетској), језичким функцијама и употреби језика. При томе главне скупове емпиријских ограничења теоријски могуће језичке разноликости представљају генетска, контактна и типолошка сродност. За разлику од науке прошлог столећа, која је устоличила генетску сродност као једину поуздану и научно релевантну, у наше време изразито јачају и позиције типолошке сродности. Наиме, док генетска и контактна сродност у суштини одражавају историјске случајности временског следа и просторног распореда, типолошка сродност, када није тек резултат једне од

ових или њихове комбинације, можда једина није акцидентална него проистиче из општијих законитости језичке структуре, сведочећи о нужним – иако различито испољеним – обележјима свих језика света. Отуда и потиче данас актуелна веза између лингвистичке типологије и језичких универзалија.

Што се пак тиче разлика, и посебно њиховог домета, за нама је остало време када се још могло тврдити како се језици могу међусобно разликовати без икаквих ограничења у погледу било обима или правца тих разлика („Languages can differ without limit as to either extent or direction“ –Joos 1963: 228). Овакав став антрополошке лингвистике, у своје време програмски донекле оправдан као изазов раширеној пракси описивања најразличитијих језика у прихваћеним категоријама европске традиције, засноване на латинској граматички, ускоро је битно коригован указивањем на суштинске сличности свих језика у оквиру теоријских концепција универзалне граматике (в. Čomski 1979; у вези с цитираном тврдњом, нарочито стр. 247).

Али без обзира на сва постојећа ограничења, језичке разлике остају значајне и упечатљиве и изазивају одређене последице. Оне се манифестују како у језику тако и у говору, при чему у напетости између ова два вида језичких појава долази до њиховог рађања, узајамног деловања и делимичне неутрализације. Разлике се, између осталог, могу увећавати или умањивати различитом говорном селекцијом и фреквенцијом средстава која чине потенцијал језичког система. Тако, на пример, представници различитих дијалеката, социолеката или стандардних варијанти српскохрватског (данас званично: српског и хрватског) могу да се међусобно удаљавају или приближавају у процесу комуникације, путем дивергентног односно конвергентног прилагођавања. Случај дивергентног прилагођавања имамо када неко свој говор подешава према говору саговорника, али тако да би се од њега што више разликовао, док је код конвергентног прилагођавања реч о подешавању у правцу говора другог. Ове појаве данас проучава тзв. теорија говорне акомодације (*speech accommodation theory*; в. Trudgill 1986 и приказ те књиге: Jutrović-Tihomirović 1987).

Језичке разлике могу да буду повезане са разликама у понашању, опажању и сазнању, имајући тако своје антрополошке, социолошке, социопсихолошке, психолингвистичке, неуролингвистичке, когнитивне и друге корелате – све до нивоа на којем оперише Сапир-Ворфова хипотеза језичке релативности (в. Vorf 1979 и дискусију у: Bugarski 1984, погл. IV).

Унутрашње разлике између језичких система треба разликовати од спољних разлика, које проистичу из социолингвистичког статуса појединих језика (а који одређују чиниоци као што су број, размештај и утицај говорника, писменост и стандардизација, функционална разуђеност, етничка, регионална, национална или интернационална употреба, престиж итд.; о

оваквим разликама в. подробно у: Бугарски 1993). У вези с овим може се поменути питање нормативне меродавности. Често се, наиме, показује да се „нормалним“ сматрају обележја заступљена не у највећем броју језика него у „највећим“ језицима, и то у њиховим стандардним варијететима – што указује на притисак поменутих спољних чинилаца. Тако је, на пример, двострука негација, нормална у словенским језицима, раширена и у енглеском, али ту само на дијалекатском нивоу, док је у стандардном енглеском нормативна искључиво једнострука негација. Ова се онда у свести његових представника може спонтано оправдати некаквом ванјезичком, аритметичком логиком по којој је то сасвим нормално јер би два минуса морала да дају плус (па би тако исказ типа „*Нисам рекао ништа*“ морао да значи „*Рекао сам нешто*“). Међутим, шири захват у чисто језичке чињенице оставио би веома мало места за непотребне и збуњујуће паралеле ове врсте, а уз то би унапредио сазнање да се из ванјезичких разлога неретко нормира оно што је, унутарјезички гледано, мање типично.

Разлике, наравно, постоје, не само између језика него и унутар њих, у смислу временских фаза, територијалне диференцијације, социјалне стратификације, као и функционалног раслојавања према медијуму, регистру и стилу. Постојање језичких варијација по овим димензијама, и језичких варијетета који из њих настају, поставља проблем језичког индентитета, у облику питања као што су: шта је управо један језик, где су границе између језика, када и како један језик прелази у други, дијахронијски или синхронијски, те могу ли се језици света једном коначно и поуздано пребројати. (О овом општем питању в. Катић 1972 и Бугарски 1993, погл. 1). Осим тога, међујезичке као и унутарјезичке разлике асоцирају се, путем симболичке функције језика, са етничким, националним, конфесионалним, професионалним, статусним и другим друштвеним разликама, што са типично огледа не само у различитим ставовима према језику него и у разним врстама језичких и друштвених конфликта. До овога долази и стога што су објективне језичке разлике подложне субјективном вредновању, што са своје стране чак и код блиско сродних идиома неретко утиче на узајамну разумљивост и успешност комуникације – јер комуникација подразумева не само могућност него и хтење, а оба ова чиниоца су градијентног карактера. (О језичким ставовима и конфликтима в. Bugarski 1990, а о разним видовима овде дотакнуте проблематике в. шире у: Bugarski 1986 и Radovanović 1986).

На крају би се могло поставити питање да ли су, у целини гледано, језичке разлике добра или лоша ствар – али такво питање било би погрешно. Језичке као и друге разлике су ту, с нама и међу нама, и тако ће и остати, а право питање јесте како се према њима ваља односити да би се из њих извукао максимум позитивног уз редукцију њиховог негативног дејства (нарочито у смислу ометања комуникације међу људима). Основно је да се избегавају шематски одређене крајности, догматски ставови, као и непри-

мерена идеологизација и политизација. Од говорника бројчано малих језика често се може чути да су разлике добра ствар коју треба по сваку цену очувати, док су представници највећих језика пре склони да верују како су оне заправо лоша ствар, и да их отуда ваља нивелисати. Ово је само један вид познатог несклада између мањинског становништва, забринутог за сопствени идентитет, и већинске позиције самозадовољства и неугрожености која себи дозвољава индиферентан однос према неповољном положају других. Али екстрем првог гледишта лако води у језичку гетоизацију, а другог – у језички империјализам; стога је неопходан разуман компромис, који никада није унапред дат и очигледан него се увек мора стрпљиво тражити.

Језичке разлике ваља превазилазити у позитивном духу, не вештачким и насилним укидањем чак и када би ово било могуће, него прилагођавањем језичкој шароликости кроз обогаћујуће делатности какве су, пре свега, активно или пасивно овладавање другим идиомима и превођење. Широке могућности за ово постоје, данас више него икада раније, али треба бити психолошки спреман и стручно оспособљен да се оне на најбољи начин искористе. И стручни скупови овакве тематике, као и други видови деловања у јавности, могли би да допринесу не само бољем разумевању теоријских и практичних аспеката језичких разлика, него и афирмисању и ширењу комуникацијски и етички ваљаних ставова према тим разликама.

Литература

- Bugarski, R. (1984). *Jezik i lingvistika*, II izd. Beograd, Nolit.
- Bugarski, R. (1986). *Jezik u društvu*. Beograd, Prosveta.
- Bugarski, R. (1990). The social basis of language conflict and language attitudes. In: *Language attitudes and language conflict / Spracheinstellungen und Sprachkonflikte* (ed. P. H. Nelde), Bonn, Dümmler, 41–47.
- Бугарски, Р. (1993). *Језици*. Нови Сад, Матица српска.
- Čomski, N. (1979). *Gramatika i um* (red. R. Bugarski), II izd. Beograd, Nolit.
- Joos, M. ed. (1963). *Readings in linguistics*, vol. I, 3rd ed. New York, American Council of Learned Societies.
- Jutronić-Tihomirović, D. (1987). P. Trudgill: *Dialects in contact*. In: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 30/2, 152–157.
- Katičić, R. (1972). Identitet jezika. In: *Suvremena lingvistika* 5–6, 5–14. (Прештампано у: R. Katičić, *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, Školska knjiga. 1986, 61–64).

- Radovanović, M. (1986). *Sociolingvistika*. Novi Sad, Književna zajednica/Dnevnik.
- Tradgill, P. (1986). *Dialects in contact*. Oxford, Blackwell.
- Vorf, B. L. (1979). *Jezik, misao i stvarnost* (red. R. Bugarski). Beograd, BIGZ.

Ranko Bugarski

Linguistic Differences

Summary

The concept of linguistic difference correlates with that of linguistic similarity in a mutually constraining way. While linguistic similarities culminate in language universals, linguistic differences show up as language particulars on different levels of language structure as well as in linguistic evolution, language functions and language use. Differences arise, are manifested and partially neutralized, in the tension between language and speech. They may be related to differences in behaviour, perception, cognition, etc. Internal differences between linguistic systems should be distinguished from external differences due to the sociolinguistic status of individual languages. A further division is into differences between languages and those within them, in the form of language varieties (temporal, territorial, social, functional), the latter giving rise to questions of language identity. Objectively existing differences are subject to subjective evaluation, which may affect communication. In themselves, linguistic differences are neither good nor bad; what may be judged adequate or inadequate are attitudes towards them.

Bugarski 1996: Бугарски, Ранко. ЈЕЗИЧКЕ РАЗЛИКЕ. — In: *Српски језик*. — Београд. — Бр. 1–2. — С. 399–403.

Иван Клајн
[рођ. 1937]

Лексика: Односи међу варијантама
[1996]

2.1. У послератној Југославији наставио се процес спонтаног зближавања српске и хрватске варијанте, који је већ био у току и пре рата. Званична „друштвено-политичка терминологија“, како запажа С. Вукомановић (Вукомановић 1987: 141–142), била је уједначена у све четири републике сх. језика, без локалних разлика. И изван те области, нови изрази најчешће су били једнаки у Београду и Загребу: разлике као *рачунар/рачунало* (10.2), *фармерке/траперице* (14.2), *подземни пролаз/потходник* и сл. представљају изузетке. Да би се проценио домет узајамног зближавања, требало би знати колике су биле лексичке разлике међу варијантама пре рата. Нажалост, ретке постојеће студије на том пољу редовно су преувеличавале разлике, неки пут тенденциозно, а још чешће због неједнаког познавања двеју варијаната, што је доводило до тога да се потпуни архаизми прогласе за варијантно обележене речи (тврдње да наводно „хрватском“ *пчелару* одговара „српски“ *кованција*, или „српском“ *архиву* „хрватска“ *писмохрана* и сл.). У том погледу свакако је најгора псеудостудија П. Губерине и К. Крстића *РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ХРВАТскоГ И СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА* (Губерина ... 1940); али ни Радосав Бошковић, мада далеко бољи лингвиста и без скривених политичких мотивација, није успео да избегне сличне грешке у свом чланку из 1935. (Бошковић 1978: 45–48). Вреди о томе погледати коментаре М. Стевановића (Стевановић 1964–65: 195–226; 1970: 1–79 [посебно на стр. 17–20]) и С. Вукомановића (Вукомановић 1987: 121).

2.2. Остављајући да о продору „сербизама“ у хрватску варијанту суде научници којима је та варијанта матерња, овде ћемо говорити само о „кroatизмима“ у српској варијанти. Такве речи можемо условно поделити на неколико слојева. Први слој чине оне које су данас потпуно изгубиле хрватско обележје, нпр. *бројка, исход, учинак, уређај, течај, опрост, допуст, возило, здравство, поузеће, потрага, гласина, латица, свратиште, дрворед, редослед, језикословац (-вни), страховлада, светло* (именица), *темељит, обзиран, погубан, нападан, најавити, известити, оповргнути, наводно, одвећ* итд. (За све њих није ни сигурно да су хрватског порекла, али по поменутом Бошковићевом раду и по усменим и писменим осудама којима су их у разним приликама подвргавали конзервативнији говорници српске варијанте може се закључити да су се пред рат још углавном осећале као „хрватске“.)

2.3. Други, знатно бројнији слој чине речи које још задржавају неодређени хрватски призвук, али се без већег отпора употребљавају у Србији. Оне по правилу имају и „домаћи“ синоним који дајемо у загради, а који је у неким случајевима у повлачењу, нарочито ако је турцизам или германизам. Такве су *мучнина* (српски: *гађење*), *упала* (*запаљење*), *прехлада* и *прехладити се* (*назеб, назепсти*), *расвета* (*осветљење*), *пригода* (*прилика*), *туђица* (страна реч), *посуда* (*суд*), *одгој* (*васпитање*), *заговорник* (*поборник*), *ступањ* (*степен*), *ћутња*¹ (*ћутање*), *жмигавац* (*мигавац*), *дојам* (*утисак*), *постотак* (*проценат*), *стотинка* (*стоти део*), *знатижеља* и *знатижељан* (*радозналост, радознао*), *некретнина* (*непокретна имовина*), *небодер* (*облакодер*), *смеће* (*ђубре*), *плес*² (*игра*), *хир* (*ћеф, каприц*), *драгуљ* (*драги камен*), *зубар* (*зубни лекар*), *конобар*, *-ица* (*келнер, -ица*), *претинац* (*фах, преградак*), *трачница* (*шина*), *квачило* (*куплунг*), *очит* (*очигледан, очеvidан*), *растресен* (*расејан*), *истодобан* (*истовремен*), *одгодити* (*одложити*), *опскрбити* (*снабде-ти*), *придонети* (*допринети*), *завредети* (*заслужити*), *попримити* (*стећи, добити*), *раскринкати* (*демаскирати*), *напокон* (*најзад*), *у поводу* (*поводом*), *попут* (*као*), *наспрам* (*према, насупрот*), *након* (*после*), *након што* (*пошто*) итд. Понеки од тих израза и немају правог „српског“ еквивалента, нпр. *тестенина*, *назор*, *гласило*, *поузеће*, *водокотлић*, одскора *викендица*, *кафић* (и други колоквијални неологизми са истим суфиксом – *кримић, љубић, порнић*; једино према хрватском *цртић* ‘цртани филм’ стоји обичније српско *цртаћ*), *дојмити се*, *заговарати* (нешто), *утерати*, *утеривати* (дугове), *приуштити* (готово увек с дативном заменицом *себи*, као заменом за хрватско ненаглашено *си* које у Србији не постоји). Хрватско *електрана*, *хидроелектрана*, *термоелектрана* добрим делом је потиснуло старије и гломазније српско *електрична* (*хидроелектрична, термоелектрична*) *централа*, а *топлана* и нема замене; уп. и *плинара*, *плински* (нпр. *плинска светлост, плински штедњак*, док је именица *плин* много ређа у Србији него *гас*).

2.4. Овом слоју можемо придодати и лингвистичке термине који су у циљу уједначавања усвојени Правописом из 1960, пре свега *зарез*, *везник* и *творба речи* (с придевом *творбени*), уместо дотадашњег српског *запета*, *све-за*, *грађење речи*. Ти термини су широко прихваћени у школама у Србији, као што је углавном уведено и *центиметар* (*центилитар* итд.) уместо ранијег *сантиметар*, *сантилитар* – ово последње у смислу давања предности латинском изговору над француским. Посебно треба поменути одлуку Радио-телевизије Београд, донету 1984. на предлог групе лингвиста, да се у најавама тачног времена реч *час* замени речју *сат*. Та новост је схваћена као наметање једног кроатизма и изазвала је бурне реакције у београдској

¹ Према хрв. *шутња*. Нарочито у политичком изразу *изборна* (*предизборна*) *ћутња*, који се јавио после 1990.

² Због двосмислености речи *игра*.

јавности, мада су лингвисти објашњавали да је основни аргумент за промену био у томе што је *сат* и у српском свакодневном говору обичнија реч (Пешикан 1985: 273–275; Кравар 1986: 125–129).

2.5. Следећи слој сачињавали би повремено употребљени кроатизми, као *разина*, *текућина*, *урота*, *светоназор*, *натукница*, *жгаравица*, *становит*, *непатворен*, *осебујан*, *двојити*, *дуљити*, *посудити*, *надоместити*, *опонашати*, *устврдити*, *понукати*, *изнимно*, *недвојбено*, *дапаче*, *дочим*, *нетом*, *диљем*, *те* (у набрајањима) итд. Њихов хрватски карактер је несумњив, неким од њих Срби скромнијег образовања и не знају значење, а ипак смо све њих забележили у београдској штампи, у текстовима српских аутора, и то за последњих пет година. То показује да је у време заједничког живота лексичко прожимање било дубоко и да је оставило трага, бар у традиционално отвореној српској варијанти.

2.6. Из досад наведеног ипак се нипошто не би смело закључити да за лексичку размену међу варијантама нема никаквих интерних препрека. Велики број хрватских речи, нпр. *јуха*, *глазба*, *влак*, *увјет*, *тједан*, *твртка*, *назочан*, *бедаст*, *просвједовати*, *тискати*, *ухитити*, *гледе*, хрватски називи месеци и много шта друго потпуно су туђи српском језичком осећању и њихово преузимање никада није долазило у обзир. Број таквих речи донекле је и вештачки повећан за последње три-четири године, политички мотивисаним (мада сасвим ненаучним) тврдњама да је тобоже *домовина* „хрватски“³ а само *отаџбина* српски, или да „хрватске“ облике *Ускрс*, *ускршњи* треба заменити „српским“ *Васкрс*, *васкршњи*. Тамо где постоје обличке алтернације, нпр. *општи/опћи*, *посета/посјет*, *хирург/кирург*, отпор према хрватском облику по правилу је много јачи него кад су посреду различите лексеме. Посебан отпор изазива хрватска склоност к неограниченом грађењу кованица, нагло ојачана, као што је познато, после успостављања независне Хрватске (Бугарски 1994: 134). Вештачки обновљени хрватски архаизми као *врховник*, *војарна*, *приопћење*, *земљовид*, *велепосланик*, *тијеком* и многи други данас су познати и у Србији захваљујући медијима, али изазивају само подсмешљиве коментаре.

Бошковић Р., 1978, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград.

Bugarski R., 1994, *Jezik od mira do rata*, Beograd.

Guberina R, Krstić K., 1940, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.

³ В. насупрот томе примере за двоваријантну распрострањеност речи *домовина* у Шипка 1987: 106–107.

Стевановић М., 1964–1965, Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте. In: *Наш језик*, књ. XIV/4–5, Београд, с. 195–226.

Vukomanović S., 1987, *Jezik, društvo, nacija*, Beograd.

Клајн 1996: Клајн, Иван. ЛЕКСИКА: Односи међу варијантама. – In: Радовановић, Милорад (редактор). *Српски на крају века*. – Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник. – С. 39–47.

Одлука бр. 1
Одбора за стандардизацију српског језика
[1998]

Одбор за стандардизацију српског језика

Одлука бр. 1

16. фебруар 1998. године

Београд, Ђуре Јакшића 9

Телефони: 183–175,181–383, 635–590

Телефакси: 183–175,182–825

Одбору за стандардизацију српског језика обратило се четворо заинтересованих људи с молбом да им се одговори на три следећа питања, да се реше три „ситнице језикословне“:

1. Дејтонским споразумом, на бившем српскохрватском говорном простору, „озваничен је“, уз српски и хрватски језик, и трећи идиом, такође назван језиком. Тај идиом добио је претпрошле године и свој правопис (1996), ПРАВОПИС БОСАНСКОГА ЈЕЗИКА, чији је аутор Сенахид Халиловић. По нашем мишљењу, назив *босански језик* неодржив је у српском језику. Молимо Одбор за стандардизацију српског језика да се изјасни о (не)постојању тог идиома, а нарочито о његовом имену.

[...]

Дајемо сва три одговора, с нормативним препорукама:

1. Најпре следи одговор на питање о називу трећег језика (трећег језичког стандарда, још у настајању) на подручју Босне и Херцеговине. Тај одговор, једини у овом случају, биће сасвим једнозначан.

1.0. Кад је реч о називу трећег језика у Босни и Херцеговини, признатог и Дејтонским споразумом (признатог имплицитно, онде где је реч о доношењу тог споразума – на четири језика, на босанском [Bosnian], хрватском [Croatian], енглеском [English] и српском [Serbian]), у српскоме језичком стандарду, за именовање тог идиома, може се препоручити само атрибут *бошњачки* (*Bosniac*).

Очигледно, назив језика неопходно је ускладити с именом новопризнатог народа (*Бошњаци* *Bosniacs*), јер нема разлога да у српском језику име тог народа и назив његовог језика буду у раскораку, који уноси забуну и изазива оправдану забринутост.

Образложење

1.1. Оба придева (атрибута, ктетика), *босански* и *бошњачки*, у складу су с творбом речи у српскоме језичком стандарду. Оба стоје у вези с топонимом (називом места, области, територије) *Босна*, којем претходи истоветан хидроним (назив водотока) – (река) *Босна*, односно с етницима (називима становника села, градова, области) – *Босанац* (досад јако чест, искључиво са завичајним, „земљачким“, значењем) и *Бошњак*. Реч *Босанац* изведена је од морфеме **Бос(а)н** + суфикс **-ац**, а *Бошњак* од **Босн** + суфикс **-јак**. И *Босанац* и *Бошњак* често се јављају као презимена миграната из Босне у друге пределе.

1.2. Оба придева могу стајати уз именице, *бошњачки* ређе (нпр. *босанске* планине, *босански* градови, итд., али, однедавно, *бошњачки* народ, у складу с овом препоруком, и *бошњачки* језик). Током рата који је вођен у Босни и Херцеговини у раздобљу 1992–1995. политичке снаге и интелектуалне елите у делу становништва БиХ одлучиле су да се муслимани/Муслимани – које је бивши атеистички режим завршних 60-их година овог века прогласио народом, што је за последицу имало и правописну интервенцију у тадашњем српскохрватском језику (*Муслимани*) – прозову *Бошњацима*. С обзиром на социолингвистички распад српскохрватске (стандардно)језичке заједнице, те исте снаге сматрале су да муслимани/Муслимани/Бошњаци не могу задржати назив *српскохрватски језик*, који су, и пре распада бивше СФРЈ и пре рата, одлучно одбацили Хрвати, а за њима, мање одлучно, и – Срби (Законом о службеној употреби језика и писама, „Службени гласник РС“, број 45/1991), мада је сложени назив остао у Уставу Републике Србије („Службени гласник РС“, број 1/1990). Још мање су се, у насталим приликама, могли опредељивати за оделите називе – *српски* и *хрватски* (језик), без обзира на генезу тог језика.

1.3. Зашто су муслимани/Муслимани/Бошњаци изабрали баш име *Бошњаци*, – није тешко погодити, а није тешко ни у називу језика који су одабрали (*босански*) препознати њихову тежњу ка унитарној БиХ, у којој би владали и они и њихов језик. Аустроугарска је после Берлинског конгреса (1878) покушавала да називом *Бошњаци* и атрибутом *бошњачки* „покрије“ све три вере, историје и културе, и све три етно-конфесионалне групације, али то није ишло. Сада је, с Делтонским споразумом (1995), та ствар прошла, али с разумљивом редукцијом, тј. са свођењем *Бошњака* на *муслимане*, потомке исламизираних Словена „на овим просторима“; Муслимани су, као и њихови хришћански суседи, својевремено, за домаће исламизиране судржављане, заправо суседе, сусељане и суграђане, (о)лако употребљавали одредницу *Турци*, мада ти „Турци“ нису владали турским језиком, којим су говорили само спољни представници режима и њихови повлашћени

домаћи миљеници. Турци су одавно отишли, али су остали засади њихове вере, историје и културе, мада не и њихов језик, осим, наравно, у виду лексичких позајмљеница.

1.4. Муслиманима/Бошњацима не може се, и кад би се хтелo, забранити да свој језик, у своме језику, зову како хоће, дакле (и) *босански*, као што Словенцима и Словацима нико не брани да свој језик зову, изговарају и пишу изворно, готово једнако (*slovenski*, односно *slovenský*), дакле такоређи *свесловенски*, што су за Словенце прихватили нпр. и Хрвати, па и Руси (хрв. *slovenski*, рус. *словенский*, али то не важи за Словаке (хрв. *slowački*, рус. *словацкий*). У српском језику, као што је познато, језик Словенаца назива се *словеначки(м)*, а језик Словака – *словачки(м)*, док код нас свесловенски атрибут гласи – *словенски*. Нема, дакле, ниједнога (социо)лингвистичког разлога да се стандардни језик данашњих муслимана/Муслимана/Бошњака – који је изворно варијанта српског стандардног језика (данас с нешто уочљивих хрватских украса, махом у лексици и стилистици, и с новом бујицом турцизама, која, с пуном обновом фонеме **х** и где јој јесте и где јој није по етимологији место [нпр. *аждаха*, *худовица*], продире у трећи, бошњачки, језички стандард) – назива *босанским језиком*, не барем у оном језику што, након распада српскохрватске стандарднојезичке заједнице, (п)остаје *српски*. Назив *српски језик* и његова службена употреба уставне су категорије (УСТАВ СРЈ, УСТАВ РЦГ, УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ), поближе одређене у двама републичким законима (ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА, у Србији, и ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА, у Српској).

[...]

Odluka br. 1 1998: ОДЛУКА БР. 1 ОДБОРА ЗА СТАНДАРИЗАЦИЈУ СРПског ЈЕЗИКА.
– In: Гачевић, Радојко; Вуксановић. Јован (приређ.) *Списи Одбора за стандардизацију српског језика* I. – Београд: Институт за српски језик САНУ.
– С. 85–87.

Слово о српском језику [1998]

П о л а з и ш т е

СЛОВОМ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, које је донето након научне расправе а на иницијативу Светског сабора Срба, васпостављају се начела која важе за остале народе и језике у свету.

Српска култура, књижевност и језик су недељиви: обухватају сав српски народ. Верска припадност се не подудара са језичком припадношћу. Српским језиком су говорили и говоре етнички Срби све три вероисповести – православне, римокатоличке и исламске.

Српски језик има два р а в н о п р а в н а књижевна изговора према рефлексима прасловенског вокала „јат“ (Ї) – е к а в с к и и и ј е к а в - с к и . Употреба екавског и ијекавског није и не може бити диференцијална црта према католичкој и муслиманској варијанти српског језика. Ијекавска варијанта српског језика је подједнако српска као и екавска.

Српски књижевни језик има два писма – ћирилицу и латиницу. Ћирилица и латиница нису диференцијална црта између српског књижевног језика и његових регионалних, конфесионалних варијанти.

И с т о р и ј а т

Све до друге половине XIX века у славистици је важио општи став да Срби и Хрвати имају посебне језике. Тај став, између осталих, заступали су Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић а најпрецизније га је формулисао Вук Стефановић Караџић. Он је тврдио да је с р п с к и ј е з и к ш т о к а в с к и , а да чакавски и кајкавски нису српски. Вук је сматрао да српски језик обухвата читаво штокавско наречје и по језичком критеријуму доказао је да су сви штокавци Срби и да су сви Срби штокавци.

То што и Срби, као и други народи, припадају разним вероисповестима, те има Срба православца, католика и муслимана (или, како је Вук говорио, Србаља грчкога, римскога и турскога закона), не утиче на етничку и језичку слику тога народа.

Привид српског и хрватског заједништва

Преузимањем штокавског наречја, а напуштањем кајкавског, вође илирског покрета, који су у почетку писали на свом матерњем (кајкавском) језику, тридесетих година XIX века прихватили су за свој књижевни језик штокавско наречје, односно српски књижевни језик у Вуковој редакцији.

Они су у почетку тај језик називали *илирским*, што је синоним за српски језик.

Да је термин *илирски* блиско повезан са српском територијом, народом и језиком, сведочи и историјско време које претходи такозваном илирском покрету. У XVIII веку су постојале Илирска депутација и Илирска дворска канцеларија као политичке институције резервисане за Србе у Аустрији. Тек од формирања Илирских провинција под Наполеоном илирско име почиње да се користи и за Словенце и Хрвате.

После Вукове смрти наметнут је став да Србима и Хрватима није заједнички само књижевни језик већ да им је заједнички и народни језик. Тако је настало становиште да се заједнички народни језик Срба и Хрвата састоји од три наречја: штокавског, чакавског и кајкавског. Ватрослав Јагић, који је ступио на сцену у години Вукове смрти (1864), тврдио је да су Хрвати и Срби, у ствари, један народ са два имена (Хрвато-Срби) и да је природно да њихов заједнички народни и књижевни језик има двочлани назив: *хрватски или српски језик*.

Наука друге половине XIX и почетка XX века сматрала је да је штокавско наречје српско, а чакавско хрватско, док је кајкавско „хрватско“ само по имену (Лескин, Даничић). Ватрослав Јагић је, спроводећи к а т о л и ч к и ф и л о л о ш к и п р о г р а м , у том „једном народу“ истицао друкчије разлике. Оне по њему нису у језику него у вери: Срби су православни а Хрвати католици. То значи да се у језичко заједништво од самог почетка ишло срачунато — да се дотле раздвојено српско и хрватско прво помеша а да се после подели, али не на основу језика него на основу вере.

Срби су јужнословенски народ православне, католичке и муслиманске вероисповести који говори српским народним језиком. Са етничким границама српскога народа подударају се језичке границе српског језика (штокавског наречја). Тај се језик називао не само *српски* него и *словински*, *славено-српски*, *илирски*, *далматински*, *дубровачки*, *босански*, *славонски*, *хрватски*, *наш језик* итд.

У XIX веку је постојао незнатан број Хрвата који је, у суседству са Србима и под њиховим утицајем, говорио и српски (штокавски). То није ништа необично: увек има делова једног народа који говоре језиком другог народа. Све до седамдесетих година XIX века било је више Хрвата који су говорили немачки или италијански него оних који су говорили штокавски (српски), па ипак немачки и италијански језик нису названи хрватско-немачким и хрватско-италијанским.

Хрвати се нису задовољили само тиме што су преузели српски књижевни језик, него су, одмах после Вукове смрти, чином без преседана у историји било ког другог језика — српском називу у имену језика додали и хрватско име. Тако је од српског језика у Хрватској постао

х р в а т с к и и л и с р п с к и ј е з и к , п а с р п с к о х р в а т с к и и л и х р в а т с к о с р п с к и , да би распадом социјалистичке Југославије Хрвати потпуно из назива избацили одредницу *српски* – и *српски језик ијекавског изговора*, који су преузели у XIX веку, једноставно преименовали у „х р в а т с к и к њ и ж е в н и ј е з и к“.

У Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији Србима муслиманске вероисповести признат је статус „народа“, па су и они одмах по разбијању Југославије с р п с к о м ј е з и к у , који се дотада звао *српскохрватски*, променили назив у „*босански језик*“. Тако је српски језик, преко прелазних термина *хрватски или српски* и *српскохрватски* или *хрватско-српски*, на крају овог века добио три независна назива: *српски*, *хрватски* и *босански језик*.

У два од три назива изгубљена је термилошка веза са српским језиком, па то служи, наводно, као врховни доказ за проглашење тих језика посебним језицима. И Хрвати и босански муслимани настоје да направе што више диференцијалних црта „својих језика“ према српском језику, како би преко њих покушали да докажу како ти „језици“ не само да не потпадају под српски језик већ да нису никад ни проистекли из српског језика. Та њихова настојања, која се не заснивају ни на каквим научним чињеницама, кривотворе слику о карактеру и статусу српског језика.

Издавања „књижевних језика“ на конфесионалној основи

У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, која је била створена 1918. године, сматрано је да српскохрватским језиком говоре само два народа: Срби и Хрвати (по другој концепцији, један двоимени народ: Србо-Хрвати). У новој (Титовој) Југославији заступано је гледиште да српскохрватским језиком говоре три народа: Срби, Хрвати и Црногорци (а од 1967. и четврти „народ“: Муслимани). Верска припадност не може да буде језичка диференцијална црта, а управо је верска припадност искоришћена за разбијање јединственог (вишеконфесионалног) српског народа на вештачке верско-територијалне заједнице.

Теза о томе да народи стичу идентитет по вери а не по језику, која је супротна Вуковој тези, није прихваћена нигде у Европи. Пошто се она наметала више од једног века (а у Титовој Југославији и средствима државе), уродила је плодом: католички део популације која говори штокавским наречјем к р о а т и з и р а н је и државном идејом везан за етничке Хрвате, то јест чакавце, и за кајкавце, а муслимански део популације проглашен је за посебан народ. Тако се десило да се на верској основи популација једног језика подели на три „народа“.

Програм издавања „књижевних језика“ на конфесионалној основи одражен је и у ДЕЛТОНСКОМ СПОРАЗУМУ (1995), који има четири равноправна

текста, од којих је један на енглеском а три на српском језику, с тим што се српским језиком у том документу сматра само екавска ћириличка варијанта док се две ијекавске латиничке варијанте српског књижевног језика у њему називају „хрватским“ односно „босанским“ језиком.

Српски језик и његове варијанте

Српски језик, са дијалектима који му генетски и структурно припадају, централни је јужнословенски језик, на основу којег је Вук Стефановић Караџић кодификовао (савремени) српски књижевни језик.

У породици словенских језика српски се издваја способношћу регенерације јотовања као прасловенске језичке појаве.

По вокалском систему српски језик је јединствен, али се с обзиром на различите рефлексе прасловенског вокала „јат“ у њему разликују три изговора: ијекавски или јужни, екавски или источни и икавски или западни.

Српски језик има мелодијски или музички акценат, као и прасловенски. Новоштокавски прозодијски систем, на чијој основи је створен српски књижевни језик (све његове изговорне, графијске и конфесионалне варијанте), са два узлазна и два силазна акцента и разликовањем послеакцентске дужине, јединствен је и у словенском и у индоевропском свету.

Српски књижевни језик и данас, као и у Вуково доба, јесте језик свих штокаваца, јер је штокавско наречје својом целином српско и оно обухвата три верско-културне заједнице српског народа. На том језику испеване су српске народне песме, написан Његошев „Горски вијенац“, преведен Стари и Нови завет (Библија) и створена новија уметничка књижевност.

Савремени српски језик употребљавају и Срби католичке и Срби муслиманске вероисповести као свој књижевни језик. Тај језик је био и остао по свом граматичком и гласовном систему један и јединствен српски језик – како га је Вук кодификовао.

Данашњи српски књижевни језик има два књижевна изговора: ијекавски и екавски. Та особина је иманентна црта српског књижевног језика и код самих православних Срба, па нити је била нити може бити диференцијална црта према „хрватској“ (католичкој) и „бошњачкој“ (исламској) варијанти српског књижевног језика.

Ијекавска изговорна варијанта српског књижевног језика у редакцији Вука Караџића прихваћена је средином XIX века у Хрватској, што су Хрвати искористили да оправдају увођење двочланог назива за српски језик (такозвани „хрватски или српски језик“). У новије време, међутим,

све више се пропагира *ј е к а в с к а* изговорна варијанта, која се заснива на чињеници да најближи српски ијекавски говори (говори Лике и Кордуна) имају једносложни *и ј е - р е ф л е к с* дугог јата (то јест неслоговно *и* и дуго *је* уместо *ије*). Јекавска изговорна варијанта српског књижевног језика разликује се само у изговору речи типа *лијепо, млијеко, вријеме* – даје се предност једносложном *и ј е - и з г о в о р у*, док се у писању не разликује од ијекавске (у оба случаја се пише: *lijeпо, mlijeко, vrijeме*).

С р б и п р а в о с л а в н е вероисповести (у Србији, Црној Гори и Републици Српској, као и у Славонији и Српској Крајини и другде у свету), без обзира на то да ли се служе ијекавском или екавском изговорном варијантом, да ли пишу ћирилицом или латиницом, свој књижевни језик зову *српски (књижевни) језик*.

Српски језик се подудара са штокавским наречјем. Као што није било Хрвата и Словенаца штокаваца, тако није никада било ни Срба чакаваца нити кајкаваца. Ни данас нема Срба нештокаваца, а већину Несрба штокаваца чине проверени Срби.

Срби к а т о л и ч к е верске припадности служе се ијекавском варијантом српског књижевног језика (ијекавског и јекавског изговора) и углавном латиничким писмом уз неке вештачки настале кованице и низ лексичких и ономастичких позајмица проистеклих из латинског језичког посредништва. И *ј е к а в с к о м* варијантом српског књижевног језика служе се и етнички Хрвати (чакавци) и житељи историјског Словиња (кајкавци, који се данас такође зову Хрватима), али њима тај језик није матерњи. Евидентан је, према томе, несклад између формалног имена „*хрватског књижевног језика*“ и стварне етничке припадности. Такозвани хрватски књижевни језик јесте *з а г р е б а ч к а* варијанта *с р п с к о г* к њ и ж е в н о г ј е з и к а .

И Хрвати имају свој изворни језик који их разликује од других народа (чакавско наречје). Хрвати су, међутим, од XIX века однеговали обимну литературу на српском књижевном језику. Оно што се сада назива „хрватским језичним изразом“, па чак и „хрватским језиком“ може у научном смислу да се прихвати само као једна варијанта српског књижевног језика.

Срби *и с л а м с к е* верске припадности служе се ијекавском варијантом српског књижевног језика, уз незнатан број речи оријенталног порекла помоћу којих желе да нагласе културну посебност, али своју варијанту књижевног језика (од последње деценије XX века) етнички нетачно називају „*босански књижевни језик*“. С обзиром на несклад између формалног имена и стварне припадности, такозвани „*босански књижевни језик*“ јесте *с а р а ј е в с к а* варијанта *с р п с к о г* к њ и ж е в н о г ј е з и к а .

Исламизирани делови популације која вековима говори српским језиком, нарочито у Рашкој, као и на Косову и Метохији, изградили су као верске заједнице неке особености у свом језичком изражавању а никако посебан језик.

П и с м о

Српски књижевни језик има два равноправна писма: ћирилицу и латиницу. Срби су културни баштинници старословенске писмености и њених а з б у к а , а старословенска глаголица и ћирилица српска су историјска писма.

На темељима хиљадугодишње српске и словенске ћириличке писмености Вук Стефановић Караџић је створио национално фонетско писмо – српску ћирилицу, која је стожерна вертикала српског духовног, културног и историјског идентитета.

Срби имају и своје друго писмо: Вуковој ћирилици прилагођену српску латиницу. Употреба писма није национална диференцијална црта – па је латиница саставни део српске културе.

С р п с к и к у л т у р н и п р о с т о р

Српска култура и језик чине српски духовни простор који је јединствен и недељив. Он обухвата – уз манастире, цркве, гробишта, ране штампарије и штампане књиге, картографију, натписе и записе, повеље и привилегије, летописе и друге рукописне књиге – и српски књижевни и говорни језик штокавског наречја, оба изговора. Српској духовној баштини припадају наука и уметност писаца из расејања (дијаспоре).

Све што је до илирског покрета и програмиране кроатизације католичке популације српског језика написано штокавским наречјем припада српској књижевности. Нераздвојни део српске књижевности су славонска, приморска, дубровачка односно далматинска штокавска књижевност.

Књижевност фрањеваца у Босни и Славонији, који су писали српским језиком, природни је део књижевности српског језика. Општи став, по којем се култура, као и народ, одређује према језику а не према вери није својствен само Вуковом времену већ је то становиште кога се и данас придржавају сви европски народи.

Народна поезија и проза створени на српском језику саставни су део српске књижевности. Та књижевност је настала пре него што је знатан део штокаваца католичке вероисповести кроатизиран. У с р п с к о ј н а р о - д н о ј к њ и ж е в н о с т и готово да нема примера поделе хришћана на православне и католике. Творевине муслимана на српском језику разликују се донекле по мотивима, или тачки гледишта, од творевина хришћана,

али се оне с правом, као и у прошлости, могу третирати као дела етничких Срба муслиманске вероисповести.

Друге уметности, као и све области науке и културе, настале на етничким просторима српскога језика до програмиране кроатизације Срба католика, морају се сматрати с а с т а в н и м д е л о м српске уметности, науке и културе. Уметност и култура коју су стварали Срби католичке вероисповести после програмиране кроатизације, као и уметност и култура које су стварали Срби муслиманске вероисповести, саставни су део и српске културе.

Ј е з и ч к о з а к о н о п р а в и л о с р п с к о г а н а р о д а

Учење о српском народу и његовом језику, о српском књижевном језику и његовим варијантама, о српским писмима, о проверавању (прозелитизму), о српској књижевности, уметности и култури (у најширем значењу) – изложено у СЛОВУ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – чини Ј е з и ч к о з а к о н о п р а в и л о с р п с к о г а н а р о д а, које потписаше и потврдише српски филолози и писци.

Београд, на Спасовдан 1998 (7506).

др Вера Бојић
 мр Мирјана Влајисављевић
 Предраг Р. Драгић Кијук
 Милорад Ђурић
 проф. др Милош Ковачевић
 Зоран Костић
 проф. др Радмило Маројевић
 проф. др Петар Милосављевић
 Слободан Ракитић
 Тиодор Росић
 проф. др Божо Ђорић
 мр Михаило Шћепановић

Slovo 1998: СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. THE DECLARATION ABOUT THE SERBIAN LANGUAGE. ДЕКЛАРАЦИЈА О СЕРБСКОМ ЈАЗЫКЕ. DÉCLARATION SUR LA LANGUE SERBE, SŁOWO O JĘZYKU SERBSKIM. DEKLARATION ÜBER DIE SERBISCHE SPRACHE. SLOVO O SRP-
 SKOM JEZIKU. Уредн./edit. Ангелина Марковић. – In: Београд: Фонд истине о Србима. – 73 с.

У одбрану достојанства српске језичке науке
Саопштење надлежних комисија
Одбора за стандардизацију српског језика
[1998]

Дубоко забринути због штете коју ће српском националном интересу нанети СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, објављено у „Политици“ од 1. и 8. августа 1998. године, састали су се 11. августа 1998. године у Београду присутни чланови двеју надлежних комисија Одбора за стандардизацију српског језика, Комисије за историју језичког стандарда (проф. др Александар Младеновић, дописни члан САНУ, мр Бранислав Брборић, проф. др Славко Вукомановић, доц. др Бранкица Чигоја, мр Милош Луковић и проф. др Светозар Стијовић) и Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања (академик Павле Ивић, мр Бранислав Брборић, проф. др Новица Петковић, проф. др Слободан Реметић и др Драго Ћупић, научни саветник), — с намером да ублаже штетне последице које ће тај проглас изазвати. С те седнице потекло је саопштење које следи.

Познате истине и додате неистине

У СЛОВУ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ помиње се више добро познатих истина, које је српска наука током последњих тридесетак година утврдила, бранила и одбранила од грубих напада бивше државне и партијске бирократије, пре свега загребачке, и од озлојеђених критика хрватских колега. Одбрана је тада била успешна зато што су се ставови заснивали стриктно на чињеницама. Међутим, писци СЛОВА изашли су далеко изван граница истинитог. Ту почињу проблеми.

„Српским језиком су говорили и говоре етнички Срби све три вероисповести — православне, римокатоличке и исламске.“

Ту су стављене у исту раван међусобно несамерљиве количине. Данас нигде не постоји католичка или муслиманска популација која би себе сматрала српском. У најбољем случају постоје такви малобројни појединци, махом интелектуалци, који се издижу изнад схватања што господари у широј народној маси.

Застарели ставови и непознавање чињеница

„Све до друге половине XIX века у славистици је важио општи став да Срби и Хрвати имају посебне језике. Тај став, између осталих, заступали су Добровски, Копитар,

Ш а ф а р и к , М и к л о ш и ћ а н а ј п р е ц и з н и ј е г а ј е
ф о р м у л и с а о В у к С т е ф а н о в и ћ К а р а ц и ћ . “

Крупна је погрешка ослањати се данас на ставове аутора из прве половине XIX века. Тадашња схватања превладана су двоструко, променом стања у реалном животу и развојем научне методологије, и није чудо што су напуштена већ у другој половини истог века. Уосталом, и у првој половини било је и друкчијих гласова, делимично баш у списима истих аутора (Копитар 1822, Шафарик 1826. имплицитно). Термин „српскохрватски“ јавио се код Јакоба Грима 1824, а код Копитара 1836 („илирски дијалекат, тачније српскохрватски или хрватскосрпски“). Сам Вук је 1850. потписао став да „један народ“ (тј. Срби и Хрвати) „треба једну књижевност да има“.

„ В у к ј е [. . .] п о ј е з и ч к о м к р и т е р и ј у м у д о к а -
з а о д а с у с в и ш т о к а в ц и С р б и . “

Вук је о томе писао 1849. године; међутим, године 1861, притешњен аргументима друге стране, он попушта: „онда се засад у овоме ништа друго не може учинити него да се дијелимо по вјери“. Тада су, међутим, ствари у реалном животу стајале сасвим друкчије него данас.

Модерне нације још нису биле формиране и већина штокаваца католика није имала ни српско ни хрватско опредељење. Вук се надао да ће они на основу језичке блискости прићи Србима, али су се они, под утицајем католичке цркве, коју је прост народ без поговора слушао) почели окретати Хрватима. То је омогућено вештим потезом Загреба, који је напустио кајкавски књижевни језик, замењујући га штокавским. Дотад језички разједињени, католици су се чврсто ујединили под хрватским именом у монолитном књижевном језику. Чакавци и кајкавци су примили штокавско наречје, а икавци и екавци ијекавски изговор.

„ Т е к о д ф о р м и р а њ а И л и р с к и х п р о в и н ц и ј а
п о д Н а п о л е о н о м и л и р с к о и м е п о ч и њ е д а с е
к о р и с т и з а С л о в е н ц е и Х р в а т е . “

Писци ове реченице показали су несхватљиво непознавање чињеница и погрешили су за више од два столећа. Илирске провинције су формиране 1806, а још 1592. Јероним Мегисер примењује назив „илирски“ на словеначку и хрватску језичку материју. Језуита Бартол Кашић објављује 1604. по налогу Рима познату граматику „илирског језика“. Цео XVIII век испуњен је новим делима која у наслову носе илирско име. То име носи и велики речник кајкавца Ивана Белостенца, објављен 1742.

И Павелић — Србин!?

„ С а е т н и ч к и м г р а н и ц а м а с р п с к о г н а р о д а
п о д у д а р а ј у с е ј е з и ч к е г р а н и ц е с р п с к о г ј е з и -
к а (ш т о к а в с к о г н а р е ч ј а) . “

Ово значи, поред осталог, да у Босни и Херцеговини, где су сви штокавци, и нема никога осим Срба. Србин је Изетбеговић, Србин је Зубак, и сви остали, на све три народа борили су се међу собом огорчено и непошtedно од 1992. до 1995. Додуше, Хрвати и Муслимани нису знали да су Срби, сад их аутори СЛОВА о томе поучавају. И већина усташа, међу њима и сам поглавник Анте Павелић били су штокавци, па су, по ауторима „СЛОВА“, и они Срби, и по завичајном дијалекту и по књижевном језику. Срби су у ствари, имплицитна је порука „СЛОВА“, самогеноцидан народ, јер оно што су чиниле усташе православним Србима нигде на свету није чинио неки део једног народа својим сународницима. Наравно, „Слово“ неће ниједног Хрвата нити Бошњака уверити у то да је Србин, тим пре што не пружа никаквих аргумената за то. Даће, међутим, много повода да нам се пребаци грабљивост, покушај да присвојимо туђе. Биће то нов прилог сатанизацији Срба.

„Теза о томе да народи стичу идентитет по вери, а не по језику, која је супротна Вуковој тези, није прихваћена нигде у Европи.“

Северна Ирска је у Европи; протестанти су тамо Енглези, а католици Ирци. С друге стране, ирски католици сви су Ирци, иако само мањина њих говори ирски, а огромна већина енглески. Ни на нашим просторима не ради се о „тези“, него о стварности. Тврдоглаво порицање те стварности не може донети никаквог добра. Карактеристичан је и пример Индије, чији је најраспрострањенији домаћи језик хинди у суштини једнак с језиком урду, главним језиком муслиманског Пакистана. Јасно је да језик не одлучује увек о националном идентитету. Новозеланђани, Аустралијанци и толики други говоре енглески, а нису Енглези. Исто тако, Мексиканци, Чилеанци и десетак других народа говоре шпански, а Бразилци португалски, итд. Јевреји широм света говоре неколико десетина језика, па ипак чине један народ, што се најбоље види по чињеници да су се милиони Јевреја слили из многих земаља у Израел. Наука данас зна да о националном идентитету не одлучује ни језик ни вера, него свест о заједничкој националној припадности.

Компромитација српске науке

„Уметност и култура коју су стварали католици српскога језика после програмирање кроатизације, као и уметност и култура које су стварали Срби муслиманске вероисповести, саставни су део и српске културе.“

Болна је истина да се овакав покушај узимања туђег могао јавити у српској средини. Досад смо веровали да се тако нешто догађа само код других. Цитирана реченица значи да целокупна култура муслимана Бошњака

и највећи део хрватске културе, укључујући и све оно што има антисрпску тенденцију, припада и нама, а не само народима у чијем је крилу створено. Питамо се ко је дао право ауторима „Слова“ да присвајају оно што су стварали људи који нису Срби и чији преци у већини случајева нису били Срби. „Слово“ то чини без образложења, да и не говоримо о томе да нису питани ни културни посленици ни обични људи на које се то посезање односи.

Овде нема простора за исцрпно набрајање свих штетних тврдњи у „Слову“. То ће учинити непријатељи српског народа. Они ће, пресећени што им је из чиста мира поклоњен тако богат залог, пронаћи све појединости, цитирати их и прештамповати, ликовати над њима, деценијама, можда столећима (они још увек с насладом помињу Вукове тврдње из 1849, далеко безазленије од онога што садржи „Слово“).

„Законоправило“ за вечита времена

Остаје нам да се осврнемо на закључак тога документа: „Учење о српском народу и његовом језику, о српском књижевном језику и његовим варијантама, о српском писму, о проверавању (прозелитизму), о српској књижевности, уметности и култури (у најширем значењу)“ — изложено у Слову о СРПСКОМ ЈЕЗИКУ — „чини *Језичко законоправило српског народа*“ [курзив у изворном тексту!] „које потписао и потврдио српски филолози и писци. Београд, на Спасовдан 1998.“ Реч *законоправило*, скована као превод грчког *номоканон*, значи „збирка средњовековних црквених правних прописа“. Овде се, међутим, та реч однекуд употребљава у значењу некаквог *наређења* којег се сви Срби морају придржавати, од сада па за сва времена. Такав ауторитативан тон није својствен науци.

Популарност се најлакше стиче ако се публици говори оно што јој годи. Може неком читаоцу бити симпатично што аутори иступају „у прилог“ српском интересу, што проширују границе Српства. У ствари, та тврдња су дубоко штетна, пре свега зато што су неистинита. Никад досад из руку српских филолога није потекао текст тако погубан по национални интерес. „Слово“ ће с правом бити критиковано и одбачено у страној и домаћој науци. Можемо очекивати три врсте замерки: (1) тај проглас бескрупулозно посеже за туђим; (2) аутори су у заблуди кад верују да ће на тај начин придобити људе који нису Срби да то постану; (3) аутори показују непознавање многих историјских чињеница.

Спречити ширење штете

У „Слову“ се истиче да га „потписао и потврдио српски филолози и писци“. Ако се у свету поверује да је то заиста тако, биће то тежак удар за нашу науку и наш народ. Закључиће се да смо непоправљиво заслепљени

националном страшћу и уједно незналице, те да стојимо изван науке, која је у суштини поштено трагање за истином.

Срећом, то се неће десити. Потписници текста упадљиво су малобројни, а за филологе међу њима може се слободно рећи да не репрезентују достигнути ниво науке о српском језику, па чак и то да нису компетентни за материју о којој пишу. Међу њима су свега четири професора, од којих је Маројевић русиста, Милосављевић историчар књижевности, Ковачевић обрађује граматику и стилистику савременог књижевног језика, а само Ћорић – који у дату проблематику никада није улазио – предаје историју језика. Нико од њих није се бавио конкретним научним истраживањима у тематској области „Слова“. Ту су, даље, троје из категорије тзв. помоћног наставног особља (лектори, асистенти и сл.) и неколико добронамерних и необавештених књижевника, спремних да потпишу све што звучи родољубиво. У првој реченици тога прогласа истиче се да је он донет „након научне расправе а на иницијативу Светског сабора Срба“. На такву расправу о „Слову“ није позван, нити је за њу знао, нико од оних који су истраживали у тој области, нпр. нико из САНУ и нико с новосадске катедре за српски језик, тог најживљег средишта проучавања српске језичке прошлости. Остаје нам да нагађамо зашто су заобиђени компетентни стручњаци, који би без сумње спречили штету.

Актуелни декан Филолошког факултета у Београду, који је средишња личност подухвата, организовао је превођење „Слова“ на више језика како би се тај текст презентирао на Међународном славистичком конгресу у Кракову крајем овог месеца. Слависти из Загреба и Сарајева, нама махом ненаклоњени, биће тамо присутни. Они ће се изјаснити о томе, с одговарајућом оштрином и одговарајућим коментарима, да ли пристају да буду Срби и да све што стварају припадне српској култури. Добиће прилику да буду у праву. Уследиће опште згражање и осуда, а светски медији, који на таквим конгресима лове само сензације, разгласиће тај нови доказ о мрачном стању духова у Србији. Биће то крупан негативан политички поен за нас.

Чак ако би и изостало изношење злосрећног „Слова“ на краковски конгрес, штета је ту, велика и трајна. Сад је важно да се она локализује. Потребно је да се српска наука, па и српска јавност, што јасније ограда од „Слова“, како се мишљење о њему не би пренело на све српске филологе и њихов народ. Овај осврт треба схватити као први прилог тој сврси.

U odbranu dostojanstva 1998: У ОДБРАНУ ДОСТОЈАНСТВА СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ НАУКЕ: САОПШТЕЊЕ НАДЛЕЖНИХ КОМИСИЈА ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПског ЈЕЗИКА – ОДЛУКА БР. 2. – In: Гачевић, Радојко; Вуксановић, Јован (приређ.). *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*. I. – Београд. – С. 140–147.

Platforma Pokreta za obnovu srbistike

(1998)

Tekst predstavlja programsku osnovu delovanja Pokreta za obnovu srbistike. Ima sledeće delove: Definisanje problema, Srbistika i serbokroatistika, Srpske nacionalne institucije i serbokroatistika, Srbistika i legalne i ilegalne strukture, Tendencije, Promene i rešenja. Ciljevi Pokreta za obnovu srbistike.

Ključne reči: Pokret za obnovu srbistike, srbistika, serbokroatistika, nacionalne institucije.

Pokret za obnovu srbistike stvara se u ovom trenutku radi rešavanja jednog od najznačajnijih srpskih problema: konstituisanja nacionalne filologije.

Definisanje problema

Srbi, kao stari evropski narod bogate i razgranate kulture, imaju sve osnovno što i drugi evropski narodi. Ali u ovom trenutku nemaju nešto što drugi narodi imaju: nemaju konstituisanu nacionalnu filologiju.

Anglistika, germanistika, romanistika, hungarologija, albanistika; zatim: rusistika, polonistika, bohemistika, slovakistika, bugaristika – to su imena za nacionalne filologije nekih od evropskih naroda. Izraz srbistika tek se poslednjih godina spominje kao ime za srpsku nacionalnu filologiju. Do sada se srpska nacionalna filologija nalazila u potpuno nedefinisanom statusu u disciplini koja se i kod nas i u svetu nazivala serbokroatistika.

Nacionalna filologija podrazumeva sistem znanja o nacionalnim duhovnim i kulturnim vrednostima opšte stavove o ključnim pitanjima nacionalnog jezika i književnosti, istorije, etnologije, antropologije, utemeljen u nacionalnoj tradiciji.

Prilikom razbijanja Jugoslavije pokazalo se da Srbi jedan takav sistem znanja o sebi nemaju, da se ponašaju kao narod koji je duhovno dezorganizovan, bez unutrašnje kohezije, u mnogo čemu iskorenjen. Zbog toga, prilikom razbijanja Jugoslavije, srpska inteligencija nije bila na nivou svog zadatka. Iza nje nije stajao čvrst i stabilan sistem znanja i jasnih stavova o nacionalnom jeziku, književnosti i drugim vrednostima koje određuju svaki narod. Srpska inteligencija se, u kriznom istorijskom trenutku, nije ni mogla drukčije ponašati nego upravo onako kako je bila pripremljena da se ponaša: u većini zbunjeno, nezainteresovano, povučeno.

Posle raspada Titove Jugoslavije u srpskom narodu je preovladala svest da je stvaranje Jugoslavije uopšte bilo tragična greška. Na žalost, srpski narod, po

stepenu svojih saznanja, daleko je od toga da shvati da iza ideje o Jugoslaviji i jugoslovenstvu, stoji tako nešto kao što je serbokroatistika.

Srbistika i serbokroatistika

Srbi su, krajem 18. i u prvoj polovini 19. veka, počeli da izgrađuju svoju nacionalnu filologiju istovremeno sa drugim slovenskim narodima. Najviši domet srpska nacionalna filologija dostigla je delovanjem Vuka Stefanovića Karadžića. Vukovo delovanje i njegovi stavovi proistekli su iz širih procesa stvaranja slovenske filologije. Srpska filologija (srbistika) kojoj je Vuk udario temelje, nastala je, otuda, kao deo opšteslovenske filologije (slavistike). Vukovi stavovi bili su u osnovi saglasni sa stavovima i delovanjem najznačajnijih filologa njegovog doba, pre svega Dobrovskog, Kopitara, Šafarika. Kao i drugi filolozi njegovog vremena, i kasnije, i Vuk je smatrao da se narodi među sobom razlikuju po jeziku a ne po veri, i da su Srbi svi koji govore srpskim jezikom. Takvim svojim stavovima i delovanjem Vuk je, a sa njime i srpska filologija, stekao veliki ugled i kod slovenskih i kod neslovenskih naroda.

Stvari su, međutim, počele da se menjaju sa pojavom ilirskog pokreta, a kasnije i sa oblikovanjem ideje jugoslovenstva od strane političara i filologa okupljenih oko Štrosmajera i Vatroslava Jagića. Temeljna ideja te orijentacije jeste da su Hrvati i Srbi jedan narod sa dva imena, da govore jednim narodnim jezikom (štokavskim, kajkavskim i čakavskim), i daje njihov jezik srpskohrvatski, ali da se Srbi i Hrvati razlikuju po veri. Ta ideja počela je preovladavati i među Srbima od kraja 19. veka; na njenim temeljima bila je decenijama izgrađivana serbokroatistika kao zajednička disciplina Srba i Hrvata. Od kako je osnovan JAZU (1807), i od kad je tada najveći živi srpski filolog Đuro Daničić prihvatio mesto sekretara JAZU, središte te discipline ustalilo se u Zagrebu. Sa osnivanjem Jugoslavenskog leksikografskog zavoda posle Drugog svetskog rata, to središte još više je naglašeno.

Srpska filologija, prihvatanjem ovakvih strateških rešenja, faktički je ostala bez svog nacionalnog centra i našla se u zavisnom odnosu prema hrvatskoj filologiji. Samim time ona je bila marginalizovana. U vreme serbokroatistike Srbi su imali svoje filologe, ali nisu imali nacionalnu filologiju.

Serbokroatistika je, dugim postojanjem i usmerenjem, ostavila negativne posledice na duhovni i stvaralački život Srba. Jezik, koji je u prvoj polovini 19. veka bio samo srpski, postao je, u vreme prevlasti serbokroatistike, srpskohrvatski, pa hrvatski i srpskohrvatski. Dubrovačka književnost, koja je za Vuka i druge slaviste njegovog doba, bila samo srpska, postala je srpskohrvatska, pa hrvatska i srpskohrvatska ili samo hrvatska; narodna književnost, koja je u isto vreme bila samo srpska, takođe je postala srpskohrvatska, pa hrvatska i srpskohrvatska, ili narodna, bez odrednica o pripadnosti... Na početku uspos-

tavljanja serbokroatistike Hrvati su po svaku cenu hteli zajedništvo sa Srbima; prilikom raspada Jugoslavije, odnosno serbokroatistike, činili su sve da se takvo zajedništvo raspadne.

Srpske nacionalne institucije i serbokroastika

Nepovoljan razvoj u sistemu filoloških znanja i stavova, u vreme prevlasti serbokroatistike, bio je ostvaren uz učešće srpskih nacionalnih institucija. Najznačajnije srpske institucije: Srpska akademija nauka i umetnosti, Matica srpska, Srpska književna zadruka, univerziteti, ali i druge, prihvataju temeljne stavove serbokroatistike, samo su formalno, po imenu ili funkciji, ostale centri nacionalne filološke misli. U stvarnosti te institucije su postale prenosnici ideja i stavova serbokroatistike, discipline koja je imala središte u tuđoj (i ispostavilo se neprijateljskoj) sredini.

Sve najvažnije srpske nacionalne institucije: SANU, Matica srpska, SKZ, univerziteti, pojedini instituti za jezik, književnost, istoriju, etnologiju itd., zatim mnogi časopisi i izdavačke kuće, dobili su sadašnje profile uglavnom u vreme Titove Jugoslavije. Prirodno je što je višedecenijski sistem te države bio ugrađen, programski i kadrovski, u samo biće tih institucija.

Sa razbijanjem Jugoslavije, titoistički politički sistem se raspao, istorijska situacija srpskog naroda se sasvim izmenila, ali su nacionalne institucije, i u novim istorijskim okolnostima, nastavile da funkcionišu praktično bez izmena ili uz male adaptacije. Serbokroastika je, kao način mišljenja i ponašanja u srpskim institucijama ostala kao neizmenjena osnova njihovog bića. Tako je danas osnovna filološka orijentacija, koja vlada u glavnim nacionalnim institucijama, ostala neprimerena biću srpske nacionalne kulture, istorijskom položaju srpskog naroda i samim nacionalnim interesima.

Srbistika i legalne i ilegalne strukture

Serbokroastika se, međutim, nije uvek nametala privlačnošću ideje o potrebi negovanja zajedništva sa bliskim narodima, pre svega sa Hrvatima. Pogotovo tako nije činjeno u drugoj Jugoslaviji. Politička volja u toj državi sprovedena je pomoću dve organizovane sile: pomoću Saveza komunista Jugoslavije koji je delovao javno i pomoću struktura koje nisu delovale javno, ali su sprovodile političku volju istog političkog centra.

Pred razaranje Jugoslavije praktično se raspao Savez komunista Jugoslavije. Nema indicija da su se, na sličan način, raspale i one strukture koje nisu delovale javno. Pogotovo nema indicija da su te snage prestale da deluju u

istom smeru u kojem su takoreći do juče delovale u glavnim srpskim institucijama.

Prirodno je što Srbi, kao i drugi narodi, veruju svojim glavnim institucijama. Nije, međutim, prirodno što su srpske nacionalne institucije uopšte došle u situaciju da budu u službi tuđe strategije. Zato je potrebno da se srpski narod u punoj meri suoči sa istinom o svojim glavnim institucijama i njihovim strateškim opredeljenjima.

Tendencije

U vreme romantizma i rađanja srpske i drugih modernih slovenskih filologija vladale su dve komplementarne tendencije: nacionalizam i kosmopolitizam. Nacionalizam je negovan na težnji da se prepoznaju, izdvoje i istaknu vrednosti vlastite nacije, a kosmopolitizam je negovan na težnji da se prepoznaju, izdvoje i istaknu vrednosti drugih nacija. Međusobno povezane, te tendencije su isključivale treću tendenciju, šovinizam, koja je vodila ka nacionalnom zatvaranju i mržnji prema drugim narodima.

Sa pobedom komunističkog pokreta u nizu evropskih zemalja pobedila je nova tendencija: internacionalizam. Ideja internacionalizma je nastojala da odbaci nacionalne vrednosti i specifičnosti, pa je nacionalizam izjednačavala sa šovinizmom. Ta doktrina je preovladavala i u Titovoj Jugoslaviji i ona je pogodovala praksi serbokroatistike. Umesto ideje kosmopolitizam-nacionalizam tako je postala dominantna praksa internacionalizam-šovinizam; sa njom su prirodno došle i negativne posledice. Poslednjih godina i naše prostore sve više osvaja idejni pokret novog imena – mondijalizam. Ukoliko pod ovim imenom budu jačale stare ideje internacionalizma, onda će on ići naruku održanju serbokroatistike kao orijentacije u srpskim nacionalnim institucijama. Ukoliko u okviru ove struje preovladaju razumne tendencije kosmopolitizma, on neće biti prepreka obnovi i rekonstituisanju srbistike.

Promene i rešenja

Značaj i posledice onoga što se poslednjih godina (decenija) zbivalo na terenu serbokroatistike tek u budućnosti moći će se oceniti u punom smislu. Hrvati su, prvi napustivši ime srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika, u korist naziva hrvatski jezik, time srušili i same osnove na kojima je počivala serbokroatistika kao disciplina. Strateški cilj njihovog čina bio je u tome da se jezik, koji su svojevremeno preuzeli od Srba, podeli na dva dela, na hrvatski i srpski deo po liniji: zapadni izgovor (ijekavica), zagrebačka, hrvatska varijanta – istočni izgovor (ekavica), beogradska, srpska varijanta i da se uspo-

stavi hrvatska jezička standardizacija i srpska jezička standardizacija. Za ostvarenje toga strateškog čina oni su našli pomagače koji su decenijama bili pripremani u glavnim srpskim nacionalnim institucijama. U srpskoj sredini našli su se i glasni protivnici rodonačelnika moderne srpske filologije, Dositeja i Vuka.

Pozitivan je čin što su srpske institucije ponovo vratile staro ime jeziku, nazvavši ga srpskim jezikom. Ali, prihvatanjem iznudenog rešenja o podeli jezika po osnovi istočna i zapadna varijanta, srpski i hrvatski jezički standard, one su pokazale da nisu shvatile dubinu promena koje to rešenje nudi. A to rešenje je hendikep za obnovu srbistike jer sužava njen predmet, prepolovljuje i osakaćuje srpski jezik. Pošto srbistika nije neka nova disciplina nego je ona bila utemeljena delovanjem Vuka Karadžića i niza njegovih autentičnih sledbenika, a potom ugušena, ona se može obnoviti samo ako se postavi na temelje sopstvene tradicije.

Pokret za obnovu srbistike kao jedan od svojih glavnih ciljeva ima: da spreči stvaranje neke srbistike koja bi počivala na ostacima raspadnute serbo-kroatistike, prema željama i projekcijama tuđeg filološkog centra. Cilj pokreta je: obnova srbistike kao discipline koja je već postojala, koja je plodno delovala i čiji je prvi čovek, Vuk Karadžić, bio jedan od prvaka evropske filologije 19. veka.

Ciljevi Pokreta za obnovu srbistike

Mada je ime Vuka Karadžića ostalo slavno u srpskom narodu i mada mu poštu odaju i sve srpske nacionalne institucije, ipak su njegovi ključni stavovi o srpskom jeziku, književnosti i srpskom narodu ostali ili nepoznati ili interpretirani kroz prizmu serbokroatistike, dakle u izneverenom vidu, u svrhu tuđih interesa, a bez stvarne naučne podloge. Jedan od glavnih zadataka Pokreta za obnovu srbistike jeste: da prikaže autentičnu misao i delo glavnog srpskog filologa.

Pokret za obnovu srbistike, takođe, kao jedan od svojih glavnih ciljeva ima i obnovu slavistike, slavne discipline u kojoj je Vuk Karadžić izrastao i koja je u 20. veku marginalizovana. Znanja o temeljnim stavovima, pogledima i delatnicima na polju slovenske filologije treba obnoviti da bi se održao njen nivo i da bi se u pravom smislu shvatila i sama srbistika.

Posebno treba obnoviti znanja o stranim slavistima koji su se bavili srpskim temama, kao i o Srbima koji su se u prošlosti bavili srpskim i slovenskim temama. Na taj način će se najbolje pokazati da srbistika koja se obnavlja ima duboke i zdrave korene.

Sistem znanja koja se zasnivaju na srbistici (a ne na serbokroalisticici) trebalo bi da bude u osnovi filološkog obrazovanja omladine u školama i na univerzitetima. Isti sistem bi trebalo da bude i u osnovi delovanja kulturnih institucija u meri u kojoj je to prirodno i na način na koji postoji kao sastavni deo kukure drugih evropskih naroda.

Moguće smetnje i perspektive

Ovako predloženi ciljevi trebalo bi da budu sastavni i bitni deo programskog delovanja svih srpskih nacionalnih institucija čime bi se postigli ciljevi Pokreta za obnovu srbistike. Od srpskih nacionalnih institucija, koje su izgrađene na programskoj osnovi serbokroatistike, treba očekivati preobraćenje. Taj proces neće ići bez otpora. Jer, obnova srbistike podrazumeva promenu naučne paradigme i kulturno političke orijentacije, a te promene neće teći bez ometanja.

Otpori se mogu očekivati naročito od struktura, prisutnih u svim institucijama, koje su, tajno organizovane, svesno ili nesvesno sprovodile programsku i kadrovsku politiku u korist nenaučnih ciljeva i tuđih interesa. Obnova srbistike remetiće smisao delovanja tih struktura i prirodno je očekivati da će se one opirati.

Vitalni je interes celog srpskog naroda, njegove inteligencije, posebno stvaralačkih duhova, da se srbistika obnovi, da Srbi otklone jednu veliku prepreku ka normalnom funkcionisanju naroda na svim poljima pa i na ovom. Što se više ljudi bude upoznalo sa autentičnim idejama srbistike, to će i perspektive njene obnove biti izvesnije.

Pokret za obnovu srbistike može da deluje samo snagom ideja, naučne istine i argumentovane kritike. Svi koji svesno ili nesvesno rade u pravcu obnove srbistike postaće deo Pokreta. Njihove ideje treba, vremenom, da prihvate mnogi pojedinci i institucije. Pravi uspeh Pokreta će biti kad se glavne srpske institucije transformišu tako da deluju u duhu srbistike, a ne u duhu serbokroatistike. Samim time će Pokret za obnovu srbistike postići svoje osnovne ciljeve, izgubiti razlog svog postojanja i preći u istoriju.

Osnovni stavovi Pokreta za obnovu srbistike

Osnovni stavovi Vuka Karadžića, odnosno osnovni stavovi Pokreta za obnovu srbistike, sadržani su u dokumentu koji se zove MEMOAR ZA ODRŽANJE I UNAPREĐENJE SRPSKOG JEZIKA, SRPSKE KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI. Taj dokument je sastavni deo ove Platforme i on se objavljuje u njenom prilogu.

Movement for the Restoration of Serbian Studies and its Platform
(Standpoint)

The paper deals with the program of activities of the Movement. It consists of several parts dealing with the defining of the problems; Serbian studies and Serbo-Croat studies; Serbian national institutions and Serbo-Croat studies; Serbian studies and legal and illegal structure; tendencies, changes and solution, the aims of the movement for restoration of Serbian studies.

Key words: Movement for the restoration of Serbian studies, Serbian studies, Serbo-Croat studies, national institutions.

Platforma 1998: PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE. – In: *Србистика*. – Приштина. – Br. 1. – S. 53–60.

**Memoar o očuvanju i unapređenju srpskog jezika,
srpske književnosti i srpske sabornosti
(1998)**

Tekst donosi osnovne stavove Pokreta za obnovu srbistike o srpskom jeziku, srpskoj književnosti i srpskoj sabornosti. Sadrži sledeće delove: A. S r p s k i j e z i k . 1. Određenje jezika, 2. Određenje populacije koja govori srpskim jezikom, 3. Određivanje naziva jezika i populacije koja njim govori, 4. Dijalekti i varijante srpskog jezika, 5. Srpska pisma, B. S r p s k a k n j i ž e v n o s t . I. Određenje srpske književnosti, 2. Delovi srpske književnosti, 5. Razgraničenje srpske od hrvatske i drugih južnoslovenskih književnosti. C. S r p s k a s a b o r n o s t .

Ključne reči: Srpski jezik, štokavsko narečje; srpska književnost (stava, navodna, dubrovačka, nova); srpska sabornost.

Razbijanje Jugoslavije označio je istovremeno i raspad serbokroatistike kao discipline koja je bila u njenim temeljima. Na početku obnove srbistike, discipline kojoj su udarili temelje Vuk i Šafarik, potrebno je ponovo definisati osnovne pojmove koji se tiču srpskog jezika, srpske književnosti i srpske i slovenske sabornosti.

A. S r p s k i j e z i k

1. Određenje jezika

Rodonačelnici slavistike Dobrovski, Kopitar i Šafarik smatrali su da svi Sloveni govore jednim jezikom, ali da pojedini slovenski narodi govore različitim narečjima. Srpski jezik su identifikovali sa štokavskim narečjem. Sa štokavskim narečjem su srpski jezik identifikovali i rodonačelnici srbistike Dositej i Vuk. Vuk je srpski jezik jasno razlikovao od bliskih narečja čakavskog i kajkavskog kojim govore Hrvati. On nikako nije pristajao na upotrebu dvočlanog naziva za srpski jezik (srpski ili hrvatski, srpskohrvatski). Za srpske lingviste, koji poštuju vlastitu nacionalnu i slavističku tradiciju, srpski jezik može da bude ono što je i za rodonačelnike srbistike i slavistike bio: štokavsko narečje.

2. Određenje populacije koja govori srpskim jezikom

Ljudi koji govore jednim jezikom, i čiji su preci govorili tim jezikom, čine jedan narod. Taj princip važi za sve evropske narode: Nemce, Francuze, Ruse, Poljake, Slovake, Šiptare i druge. Takav stav je izgrađen i u KNJIŽEVNI DOGOVOR grupe filologa koji je potpisan u Beču 1850. i koji se popularno zove BEČKI DOGOVOR. To je dogovor o jednom jeziku koji čini osnov jedne književnosti jednog naroda. Mada taj narod nije imenovan, on je ipak jasno određen. Taj narod čini

populacija koja govori štokavskim jezikom. U vreme potpisivanja BEČKOG DOGOVORA populaciju koja govori štokavskim narečjem činili su njeni delovi koji su se različito nazivali: *Srbi*, daleko najbrojniji, zatim: *Iliri*, *Dubrovčani*, *Dalmatinci*, *Slavonci*, *Bosanci*, *Turci* i *Hrvati*. Od tada do danas delovi populacije koja govori štokavskim narečjem menjali su nacionalnu svest, pa i nazive svog jezika, ali jezik bitnije nisu menjali. U jezičkom i etničkom pogledu ta populacija i danas čini jednu prirodnu zajednicu ma koliko politički bila podeljena.

Populacija koja govori štokavskim jezikom postojala je i pre primanja hrišćanstva. Posle raskola među hrišćanima ona se podelila na pravoslavce i katolike, odnosno na pripadnike raznih sekta od kojih su najbrojniji bili bogumili. Od 15. veka dobar deo te populacije se islamizirao. U najnovije vreme, tokom vladavine komunizma, znatan deo te populacije postao je ateistički.

Podela na osnovu vere nisu neka specifičnost populacije koja govori štokavskim jezikom. U nekoj meri je slična situacija i kod drugih evropskih naroda. Ali je podela te populacije po osnovi vere na tri naroda: na Srbe (pravoslavci), Hrvate (katolici) i Muslimane neprirodna i nametnuta iz političkih razloga političkim sredstvima. Ona je neprimerena evropskim kriterijumima i ne bi je trebalo prihvatiti kao trajno rešenje.

Delovi štokavske jezičke i etničke zajednice, ma kako se verski i politički određivali, nemaju nikakav stvarni interes da budu jezički i etnički duboko podeljeni a kamo li suprotstavljeni jedni drugima. Njihov je trajni i najdublji interes dabar komuniciraju na jeziku koji ih povezuje i koji predstavlja najdublju osnovu njihovog etničkog bića.

3. Određivanje naziva jezika i populacije koja njim govori

Svi narodi u našem okruženju integrisali su se na osnovu jezika po pravilu tako što su prihvatili jedno ime za jezik i za narod. Sa štokavcima to nije bilo tako. Krajem 18. i u prvoj polovini 19. veka upotrebljavali su se razni nazivi za jezik kojim govori štokavska populacija: *srpski*, *ilirski*, *slovenski*, *dalmatinski*, *bosanski*, *slavonski*, *hrvatski*. Ime srpskog jezika protezalo se na najbrojniji deo populacije. Prirodno bi bilo da se to ime proteglo i na celu populaciju, kao što se desilo i kod drugih naroda, pogotovo zato što su drugi nazivi bili lokalni, tursko ime upotrebljavalo se potpuno neadekvatno, a hrvatsko ime se odnosilo samo na neznatan procenat te populacije. U proces prirodne integracije umešali su se, međutim, politički interesi s tezom da štokavci zajedno sa čakavcima i kajkavcima čine jednu etničku i jezičku populaciju Hrvato-Srba (Jagićeva formulacija, 1864) i da ta populacija ima jedan narodni jezik: srpskohrvatski, odnosno hrvatski ili srpski. Posle se ta neprirodna politička zajednica političkim i obrazovnim sistemima podelila najpre na dve zajednice (Srbi i Hrvati), pa na tri (izdvojeni su iz srpskog korpusa u Titovoj Jugoslaviji Crnogorci) i, naj-

zad, na četiri (priznati su kao nacija nešto kasnije i Muslimani). Pošto je štokavska jezičko-etnička zajednica tako podeljena na četiri dela, javila se težnja da se od jednog jezika naprave četiri: srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski.

Srpski filolozi u pogledu štokavske jezičke i etničke zajednice treba da imaju stav koji je imao Vuk Karadžić: da je ta jezičko-etnička zajednica jedna, uprkos političkim podelama i raznim nazivima koji su važili i koji i danas važe i da ona treba da ima jedan naziv za svoj jezik.

Argumenti da bi trebalo jezik te zajednice nazivati *srpskim* su: Srbi se, kao narod, pominju kod Ptolomeja i Plinija već u prvom veku nove ere (a pojedini naučnici dokazuju njihovo postojanje i daleko ranije). Hrvati se prvi put pominju u 9. veku; Crnogorci su, kao nacija, priznati 1945. a Muslimani 1967. Hrvati, sem toga imaju svoj jezik (čakavski i kajkavski), a štokavski su preuzeli ocl Vuka tek u 19. veku. Po merilima koja važe za druge evropske narode bilo bi prirodno da se taj jezik naziva *srpskim*.

Srpski filolozi ne mogu da očekuju da će se odmah, i na raznim stranama, prihvatiti srpsko ime za srpski jezik. I u prošlosti je bilo naučne nekorektnosti u upotrebi imena toga jezika. RJEČNIK HRVATSKOG JEZIKA Broza i Ivekovića (1901), na primer, pravljen je na materijalu samo srpskih pisaca (Vuka, Daničića, Njegoša, Milićevića) pa mu je ipak dato neprimereno ime, hrvatsko. Ali srpski filolozi mogu da očekuju da će u svetu biti dovoljno naučnika koji će vremenom sve više prihvatiti njihove argumente. Najgore šio mogu da učine jeste: da i dalje idu za antivukovskom strategijom paralelnog cepanja i naziva jezika i populacije koja njim govori.

4. Dijalekti i varijante srpskog jezika

Vuk je, još od PISMENICE SRPSKOG JEZIKA (1814), spoznao da među srpskim narodnim govorima ima tri „narečja“ (njegov izraz za dijalekte): ekavsko, ijekavsko, ikavsko, tj. istočnojužno, zapadno. Nastojao je otada, uz izvesna kolebanja, da se za književni jezik uzme ijekavsko narečje, ali nije sporio ni mogućnost ni pravo da se kao književni jezik upotrebljavaju i druga dva narečja (samo ako se to čini dosledno): jedan od njegovih najbližih saradnika, Novosadnin Đuro Daničić, pisao je iekavicom, a Slavonac Branko Radičević ekavicom. Takva praksa se održava sve do danas.

Sa stanovišta teorije raslojavanja jezika i dijalekti su varijante raslojenog narodnog jezika, kao što i u književnom jeziku ili u standardnom jeziku mora da ima mnoštvo varijanata: svaki stalež, svaka profesija, ima svoju varijantu jezika, svoj govorni žanr, pa i pojedinac se od pojedinca razlikuje varijantom jezika koji upotrebljava.

Naučno je neodrživa teza da se Vukovo „južno, hercegovačko“ narečje proglasi za zapadnu, a pogotovo za hrvatsku varijantu, pa dalje i za hrvatski jezik. Takvo naučno neodrživo nastojanje odvija se na čistu srpsku štetu, svejedno kako se opravdavallo. Srpski lingvisti koji to stanovište zastupaju ne bi trebalo da imaju podršku.

5. Srpska pisma

Srbi su, tokom svoje istorije, upotrebljavali nekoliko pisama: glagoljicu, ćirlicu, latinicu, arabicu. Po tome što su koristili više pisama, Srbi nisu bili izuzetak među drugim narodima. Dva od tih pisama, glagoljica i arabica, nisu se održala. Ćirilica i latinica se danas u praksi gotovo ravnopravno upotrebljavaju.

Najveći reformator srpskog jezika i pisma, Vuk Karadžić, prikazao je u RJEČNIKU 1818. i srpsku ćirlicu (koju upotrebljavaju Srbi pravoslavci) i srpsku latinicu (koju upotrebljavaju Srbi katolici). Zatim je nastojao da ta dva pisma ujednači tako da svakom slovu jednog pisma odgovara slovo drugog pisma po uzoru na nemačku goticu i latinicu. On je, međutim, uspeo samo da reformiše srpsku ćirlicu, ali ne i srpsku latinicu. Srbi su vremenom prihvatili hrvatsku latinicu (koju je Gaj reformisao na osnovu češke latinice). Završnu reformu latinice, kao zajedničkog pisma za Srbe i Hrvate, učinio je Đuro Daničić. Od slova koje je on predložio u praksu je uvedeno slovo **đ** mesto **gj**. Nema nikakvog razloga da Srbi danas napuste jedno od svoja dva pisma. Mogu jedino da prihvate stav da izvesno prvenstvo ima ćirilica kao pismo kojim, po tradiciji, piše većina srpske populacije.

B. S r p s k a k n j i ž e v n o s t

1. Određenje srpske književnosti

Srpska književnost je, u geografskom smislu, deo svetske, evropske, balkanske književnosti; u etno-jezičkom smislu ona je deo slovenske, južnoslovenske, jugoslovenske književnosti.

Najveći deo srpske književnosti pisan je na srpskom jeziku: na starosrpskom (staros)ovenskom, srpskoslovenskom, slavenosrpskom) ili na novosrpskom. pisci koji su po poreklu bili Srbi pisali su na grčkom, latinskom, ruskom, italijanskom, nemačkom, mađarskom, francuskom, engleskom, Španskom, rumunskom i na drugim jezicima. Samim time oni mogu da čine deo korpusa srpske književnosti, ali istovremeno i drugih književnosti. Na srpskom jeziku pisali su i pisci po poreklu Grci, Bugari, Hrvati, Jevreji i drugi. I ovi pisci čine prirodnu vezu srpske i drugih književnosti. Otuda, sa jezičke strane, granice iz-

među srpske i drugih književnosti niti jesu niti mogu da budu strogo omeđene. Veze između srpske i drugih književnosti ne bi trebalo da služe raskolu, već povezivanju sa drugim narodima, a takve veze treba da budu učvršćivane na naučnoj osnovi i sa plemenitim ciljevima.

2. Delovi srpske književnosti

Vuk Karadžić, Jovan Subotić, Stojan Novaković, Tihomir Ostojić, Pavle Popović, Jovan Skerlić, praktično svi značajni istoričari srpske književnosti do Drugog svetskog rata, smatrali su da srpska književnost ima ova četiri sastavna dela: 1. narodnu književnost, 2. staru (srednjovekovnu književnost), 3. srednju književnost (tj. pokrajinske književnosti srednjeg doba od kojih je najznačajnija dubrovačka) i 4. novu književnost. Takva deoba srpske književnosti, odnosno njena periodizacija, praktikovana je sve do posle Drugog svetskog rata. Prirodno je što sadašnji istoričari srpske književnosti istu materiju periodiziraju na drugi način, prema stilskim kriterijumima, u skladu sa svetskim standardima u ovoj oblasti. Ali takva savremena periodizacija ne bi trebalo da umanjuje korpus srpske književnosti.

3. Razgraničenje srpske od hrvatske i drugih južnoslovenskih književnosti

U vreme delotvornosti jugoslovenske ideje, a posebno u vreme formiranja prve i druge Jugoslavije, na delu je bila ideja iliraca, Štrosmajera i Jagića, da Srbi i Hrvati čine jedan narod i da im je književnost zajednička. U tom periodu Hrvati su prihvatili srpski jezik za svoj književni jezik, a Srbi hrvatsku latinicu za svoje pismo. Otuda su problemi razgraničenja srpske i hrvatske književnosti ostali veliki i mnogobrojni. Oni se, međutim, mogu rešiti na osnovu nekoliko principijelnih stavova:

a) Treba razlikovati srpsku književnost od književnosti srpskog jezika. Sve što je napisano štokavski može se smatrati književnošću srpskog jezika.

b) Sve što je napisano štokavski do pojave ilirskog pokreta, odnosno do usmerene kroatizacije katoličke populacije srpskog jezika, može se smatrati srpskom književnošću. Tako su srpsku književnost, tradicionalno smatrali vodeći srpski filolozi, ali i najistaknutiji slavisti sve do najnovijih vremena. Ne postoje nikakvi naučni razlozi da se srpski filolozi danas prema toj nacionalnoj tradiciji odnose drugačije. (Stvar je Hrvata i drugih kako će se prema istom problemu odnositi).

c) Narodna poezija i narodna književnost stvoreni na srpskom jeziku, deo su srpske književnosti. Ta književnost je nastala po pravilu pre nego što je zna-

tan deo štokavaca katoličke veroispovesti kroatiziran. U srpskoj narodnoj književnosti gotovo da nema primera podela hrišćana na pravoslavne i katolike. Tvorevine muslimana na srpskom jeziku razlikuju se donekle po motivima, tački gledišta, pa i po jezičkom izrazu, od tvorevina hrišćana, ali se one s pravom, kao i u prošlosti, mogu tretirati kao tvorevine etničkih Srba muslimanske veroispovesti.

d) Hrvatskoj književnosti pripada ono što je pisano na kajkavskom i čakavskom jeziku. Hrvatskoj književnosti pripada i ono što je pisano na srpskom jeziku, a čiji su autori po osećanju Hrvati ili su se vezivali za hrvatsku nacionalnu tradiciju. Srpski pisci koji su delovali u hrvatskoj književnosti, ili hrvatski pisci u srpskoj, objektivno pripadaju i jednoj i drugoj književnosti u meri njihovog delovanja i prisustva. Isti princip treba da važi i za pisce pripadnike drugih naroda.

C. O s r p s k o j s a b o r n o s t i

Sabornost je stari srpski izraz, hrišćanske provenijencije, koji znači okupljanje u zajednicu (primarno zajedništvo u Hristu). Na takvoj sabornosti radio je Sveti Sava, najznačajniji pravoslavni duhovnik svoga vremena, izdanak dinastije Nemanjića u kojoj je bilo i više katolika. Na takvoj sabornosti radili su i tvorci moderne srpske nacije Dositej i Vuk. Najlepši primer poziva na srpsku sabornost dao je u svom KOLU Branko Radičević koji je u kolo srpske sloge pozivao: Banaćane, Bačvane, Sremce, Slavonce, Hrvaćane, Bosance, Hercegovce, Dalmatince, Crnogorce, Ere, Srbijance.

Srpska sabornost danas, ako se ima u vidu njeno praktično ostvarenje na osnovu dubokog duhovnog značenja, označava složene procese okupljanja Srba i njihove komunikacije sa drugima.

1. U prvom redu srpska sabornost podrazumeva temeljno duhovno jedinstvo ljudi koji sebe smatraju Srbima bilo u kojim državama ili delovima sveta živeli.

2. U drugom redu srpska sabornost označava duhovno zbližavanje ili bar otvorenu komunikaciju među ljudima kojima je srpski jezik maternji, odnosno čiji su preci govorili srpskim jezikom (bez obzira kako ga zvali), pa su, dakle, istog korena sa Srbima a ne osećaju se Srbima već se osećaju kao Bunjevci, Crnogorci, Dalmatinci, Bošnjaci, Muslimani, Turci ili Hrvati.

3. U trećem redu to je prijateljstvo i međusobno duhovno bogaćenje sa narodima koji su Srbima etnički bliski, kao što su južnoslovenski narodi (Makedonci, Bugari, Hrvati, Slovenci), ili drugi slovenski narodi: Rusi, Ukrajinci, Rusini, Belorusi, odnosno Slovaci, Česi, Poljaci, Lužički Srbi.

4. U četvrtom redu to je ispomaganje i saradnja sa narodima sa kojima Srbi vekovima žive izmešani, na istim geografskim područjima, često u istim državama, izloženi međusobnim komunikacionim procesima, dakle sa: Grcima, Rumunima, Mađarima, Šiptarima, Turcima.

5. U petom redu je srpska integracija i komunikacija sa ostalim evropskim narodima, sa kojima su, kroz istoriju, ostvarili ili ostvaruju mnogo zajedničkog, a zatim i sa vanevropskim narodima.

Ideja srpske sabornosti, na osnovama srbistike, podrazumeva da je svet u kojem živimo policentričan svet, da jedan od takvih centara čini srpski narod, i da Srbi, kao i drugi narodi, treba da se duhovno (i drugačije) integrišu i da uspostave ravnopravnu i korisnu saradnju među sobom i sa drugima. U duhu tih ciljeva potrebno je preobraziti postojeće nacionalne institucije i osposobiti ih za ostvarivanje tih zadataka.

Preservation and Improvement of Serbian Language, Serbian Literature and the Achievement of Serbian Unity

The paper deals with the basic attitudes of the Movement for restoration of Serbian studies towards Serbian language, Serbian literature and the achievement of Serbian unity. It consists of the following parts: A. S e r b i a n l a n g u a g e . 1. Defining the language. 2. Defining the population that speaks Serbian language. 3. Defining the name of the language and the population that uses it. 4. Dialects and variations of Serbian language. 5. Serbian letters. B. S e r b i a n l i t e r a t u r e . 1. Definition of Serbian literature. 2. Differentiation of the Serbian from Croatian and other South Slavic literatures. V. The Achievement of Serbian unity.

Key words: Serbian language, Serbian literature (old, folk, literature of Dubrovnik, new); the achievement of Serbian unity.

Memoar 1998: MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, SRPSKE KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI. – In: *Србистика*. – Приштина. – Br. 1. – S. 61–68.

Божо Ђорић
[рођ. 1945]

Анатомија наопаке хрватске језичке политике (1998)

1. Један од основних задатака актуелне језичке, и не само језичке, политике у Хрватској састоји се у доказивању да Срби и Хрвати не употребљавају исти стандардни језик. У недостатку стварних аргумената хрватски (назови)лингвисти овај задатак реализују тако што социолингвистичке прилике на централним јужнословенским просторима, а и сам српски језик, представљају у кривом свјетлу. Принципи којих се неуки реализатори споменуте језичке политике држе могли би се, у сажетом виду, представити у неколико тачака:

а) синонимски (дублетни) лексички пар српског језика разбија се тако што се један члан тог пара (први по реду)¹ прогласи средством хрватског језичког стандарда: *допустити – дозволити, машта – уобразиља, новац – пара* (Шамија/Лукачић);

б) српски лексички пар састављен од неутралног и маркираног члана (архаизма, историзма, варваризма) разбија се тако што се неутрални (језички актуелан) члан прогласи хрватским, а онај други – српским језичким средством: *лим – плех, кочити – бремзати, нараменице – хозентрегери* (Шамија/Лукачић); *проститутка – фахиша, нарочито – лишма, мука – азаб* (Бродњак);

в) српски лексички пар чији је један члан домаћег, а други страног поријекла разбија се тако што се домаћа лексема прогласи хрватском, а позајмљеница српском: *бојиште – фронта, метеж – хаос, добит – профит, чудовиште – монструм, јеловник – мени* (Шамија/Лукачић);

г) стандарднојезичка форма неке ријечи проглашава се особином хрватског, а локална (колоквијална, народска, неграматична) средством српског језика: *хладан – ладан, писар – ћата, пјевачица – певаљка, палачинке – палачинци, колиба – колеба, кравата – краватна* (Шамија/Лукачић); *чашћење – алдомаш* (Бродњак)²;

¹ У овом раду ће се парови лексема наводити тако да на првом мјесту буде она лексема која, по оцјени хрватских (назови)лингвиста, представља особину хрватског стандарда.

² Ријеч *алдомаш* потврђена је, међутим, код Мирослава Крлеже, хрватског писца (РМС).

д) праве се необични (и немогући) парови ријечи па се онда карикатурални члан пара означава српском цртом: *зубало – гебис, шљивик – шљивир, пилити – шагати* (Шамија/Лукачић); *дјечји – бебећи, доклизати – досуљати се* (Бродњак);

ђ) синонимска веза једночланог и двочланог назива раздваја се тако што се краћи назив приписује хрватском, а синтагматски назив српском језику: *ругоба – ружна жена* (Шамија/Лукачић);

е) наводе се, једна поред друге, ријечи сасвим различитих значења па се онда једна од њих означава као хрватска, а друга као српска: *мошња – ташна, мошњар – ташнар, камилица – проминцла* (sic), *јастук – душек* (Шамија/Лукачић);

ж) направи се лексички пар састављен од неутралне и стилски маркиране ријечи, па се она прва прогласи хрватском, а ова друга српском: *крошња : круна* (Шамија/Лукачић)³.

2. Овакво наопако „језикословље“ среће се углавном код недоучених, приучених, примитивних, слабо обавијештених појединаца који су се са мало знања, али са пуно страсти, укључили у новокомпоновану језичку политику. Њихов „језикословни“ допринос такав је да и не заслужује већу пажњу. Међутим, кад се предметом и методом свог рада у таквом друштву назовијезиколоваца нађу афирмисани научници, онда је реакција стручне и научне јавности на њихове научне фалсификате ипак потребна и то управо у оној средини у којој су се фалсификати појавили. Да то није увијек лак, ни безопасан посао, показује примјер Сњежане Кордић која је (једина) реаговала на неке лингвистичке неподопштине Стјепана Бабића. У напису под називом *Спријечимо изложбу Пут свиле у Мимари*⁴ Бабић тврди да синтагма *пут свиле* није у духу хрватског језика. Требало би, по њему, да у називу стоји *свилени пут*, инсинирајући при том да су комунисти наметнули Хрватима посвојни генитив. Наравно, прави разлог напада на овај генитив лежи у чињеници што га имају Срби. Кад се Сњежана Кордић усудила да каже како не само Срби већ и сви други Словени, па и сви Индоевропљани имају посвојни генитив, како постоји значењска разлика између придјева и посвојног генитива, како се од *индустрија свиле* не може употријебити израз *свилена индустрија* без промјена значења, како то придоноси суставном уништавању хрватског језикословља (Кордић 2003в: 168), онда Бабић, у недостатку правог одговора, проглашава младу колегиницу *дрском*.

3. Са српске стране озбиљнијих реакција на продукте нове језичке политике у Хрватској углавном није било. Полазило се од тога да је хрватска језич-

³ Узгред, ријеч *круна* у наведеном значењу посвједочена је код Силвија Крањчевића, хрватског пјесника (РМС).

⁴ Исп. HRVATSKO SLOVO, 7. lipanj 1997.

ка политика, ипак, унутрашња ствар локалних лингвиста. Међутим, када се ненаучне чињенице о српском језику пласирају и у страним публикацијама и када страну научну и стручну јавност о тим и таквим чињеницама информисше познат и признат научник, онда је реакција неопходна и то управо због те јавности.⁵ Овај чланак је и настао из потребе да се страним научној јавности скрене пажња на неке нетачне и некоректне интерпретације српских језичких прилика.

3.1. Констатација да „hrvatski i srpski jezik zapravo otkad postoje funkcioniraju kao posebni standardni idiomi“ (Прањковић 1997: 59), стоји у очигледној супротности са не тако давно изреченом тврдњом како „Standardni oblik tog zajedničkog jezika upotrebljavaju danas u Jugoslaviji Hrvati, Srbi, Crnogorci i Muslimani“ (Бабић et al. 1997: 19).

3.2. Опсервација да је „politikom bitno obilježeno što dragovoljno što nasilno ujednačavanje spomenutih standardnih idioma sve od prošlostoljetnog naivnog, iracionalnog i, po mom sudu barem, krajnje kontraproduktivnog gesla po kojemu 'jedan narod treba jednu književnost da ima'“ (Прањковић 1997: 51) била би потпунија ако би се страна јавност обавијестила и о томе да је споменутог гесло изречено на КЊИЖЕВНОМ ДОГОВОРУ у Бечу 1850. године. Тај скуп интелектуалаца био је, по националном саставу учесника, претежно хрватски: уз два Србина, Вука и Даничића, ту су били и с тим се геслом сложили, а можда га и створили, Хрвати Иван Кукуљевић, Димитрије Деметер, Иван Мажуранић, Винко Пацел, Стјепан Пејаковић. Однос је дакле пет према два у корист Хрвата.

3.3. Теза по којој „su ujednačavanje inicirali i u početku na njemu puno više od Srba insistirali Hrvati“ јесте занимљива, али недовољно образложена. Из ње произлази не само да су Хрвати здушно радили на језичкој унификацији него су имали „i cijelu jednu jezikoslovnu školu, poznatu pod imenom hrvatski vukovci, kojoj je u osnovi bila potpuna vjernost jezičnim i pravopisnim nazorima Vuka Karadžića“ (Прањковић, исто). Из овога се, опет, може једино закључити да су Хрвати својом упорношћу постигли то да им Вук Карацић уступи свој модел књижевног језика. Нејасно је једино зашто су доцније Хрвати нападали невиног човјека, тј. Вука Карацића. Из цитата се, наиме, не види у којој мјери је Вук заслужан за стварање споменуте језикословне школе. А тој школи припадала су сјајна имена хрватских језикословаца какви су Томо Маретић, Иван Броз, Фрањо Ивековић, Петар Будмани и Аугуст Мусић. Њих данас оптужују што су „u korpus svojih znanstvenih istraživanja i normativističkih priručnika uključivali samo ruralne novoštokavske narodne umotvorine i djela V. Karadžića i Đ. Daničića, a isključivali čak i najveća imena hrvatske književnosti i svoga i pret-

⁵ Овај прилог представља реаговање на чланак хрватског лингвисте Иве Прањковића „Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik“ објављен у Пољској у публикацији JEZIK WOBEC PRZEMIAN KULTURY (исп. Прањковић 1997). Чланак је поново објављен десетак година касније у књизи СУЧЕЉАВАЊА (Прањковић 2008).

hodnog vremena“ (Прањковић, исто). Ова велика имена хрватске науке, показало се, знала су шта раде, и нема смисла нападати их за нешто за шта им треба захвалити: донели су Хрватима стандардни језик.

3.4. Произвольна тврда да Срби „nisu pokazivali nikakve osobite naklonosti ni prema samom jezičnom ujedinjenju s Hrvatima, kao što uostalom u početku nisu pokazivali nikakve osobite naklonosti ni prema političkom ujedinjenju...“ указује на Србе као незахвалне људе будући да „su to prihvatili jer su vrlo brzo uvidjeli da im to politički odgovara...“ (Прањковић, исто). Дакле, Срби у језичко заједништво улазе само из интереса. А Хрвати? Они изгледа нису имали одређен интерес, осим што „su sami inicirali jezično ujedinjenje sa Srbima kako bi se oslobodili germanizacije, talijanizacije i/ili mađarizacije“ (Прањковић 1997: 53).

3.5. Узимање рефлекса гласа „јат“ као једне од најочљивијих диференцијалних црта и казати како су ти рефлекси „u hrvatskome standardu /i/jekavski a u srpskome ekavski (npr.: *vrijeme* – *vreme*, *sijevati* – *sevati*, *pjesma* – *pesma*, *tjerati* – *terati*, *dio* – *deo*, *vidio* – *video* itd.)“ (Прањковић 1997: 55) није резултат незнања, већ форсираног тражења разлика гдје их нема. И нестручњацима, а камоли стручњацима је јасно да код Срба у овом погледу постоји двојство, да су они и екавци и ијекавци. Уосталом, прије ове актуелне (сепаратистичке) језичке политике ни хрватски лингвисти рефлексе гласа јат нису узимали као диференцијалну црту: „[...] S druge strane, u srpskoj varijanti standardne novoštokavštine ekavsko-ijekavsko dvojstvo postoji i danas, pa ipak nikome zdrave pameti nije još došla u glavu misao da zbog toga niječe Srbima opstojnost jezičnoga standarda. Takve zone s kojom fonetskom pojedinosti nalazimo često u okviru pojedinih standardnih jezika ili njihovih varijanata“ (Брозовић 1978: 49).

3.6. У недостатку чињеница произашлих из поузданих емпиријских истраживања, као згодно средство сугерисања крупних језичких разлика појављује се синтагма у *много већој мјери*. Тако се „u hrvatskom standardu u finalnim pozicijama u mnogo većoj mjeri toleriraju i suglasnički skupovi koji nisu svojsveni riječima slavenskoga podrijetla“ (Прањковић 1997: 55–56) па су, у складу с тим, форме *субјект*, *елемент*, *пројект*, *документ*, *сегмент* црта хрватског, а форме *субјекат*, *елеменат*, *пројекат*, *докуменат*, *сегменат* особина српског стандарда. Истина је, међутим, друкчија: у српској средини дозвољене су обе форме. А да је исто тако и код Хрвата показује цитат: „Skupovi **kt**, **nt**, **pt**, **rt** mogu se rastaviti nepostojanim **a**, a mogu se i ne rastaviti, npr. kaže se *perfekat* i *perfekt*, *subjekat* i *subjekt*... *procenat* i *procent*, *akcenat* i *akcent*, *koncepat* i *koncept*, *koncerat* i *koncert*“ (Бабић et al. 1997: 492).

3.7. Површна констатација да у српском „imamo gotovo uvijek **sa** i **ka**, za razliku od hrvatskog koji ima **s** i **k**, osim kad prijedlozi dolaze ispred istih ili posve sličnih suglasnika i suglasničkih skupina (usp. *s njima* – *sa njima*, *s prijateljem* – *sa prijateljem*, *k nama* – *ka nama*, *k susjedu* – *ka susjedu* itd.)“ представља еклантан примјер обмањивања јавности нетачним представљањем чињеница. У

свим граматикама, независно од мјеста штампања, ова два предлога наводе се у двама ликовима: *а*(а) и *к*(а) (Силић 1955: 76). А и објашњења за употребу дуже форме су слична: „неки предлози који се завршавају на сугласник јављају се у две варијанте: са непостојаним **а** на крају или без њега: **ка** граду – **к** лекару, **са** састром – **с** мајком“ (Станојчић/Поповић 2008: 132).

3.8. Једнако је тако нетачна и тврдња да је „у српском standardu практично posve izgubljena deklinacija promjenljivih glavnih brojeva (*pisati dvjema olovkama – pisati s dve olovke, saznati od dvaju ljudi – saznati od dva čoveka, razgovor triju strana – razgovor tri strane* itd.)“ (Прањковић 1997: 56). У свим граматикама на српском подручју наводе се типови промене основних бројева од 1 до 4 (Станојчић/Поповић 2008: 104–105). Истина је да се у напомени уз парадигме спомиње и њихова непромењивост, али таква напомена стоји и у загребачким граматикама: „У говорној се пракси може примјетити да се они бројеви који се иначе скланјају не скланјају. Тако се може чути и проčitати: *konvoj od tri broda, selo od dvije kuće, kuća s četiri psa* itd. Је ли то правилно? Такве нескланјане облике бројева у разговорном и административном стилу можемо подносити. Но и тамо би предност требало дати скланјаним обличима“ (Силић 1955: 73). Или: „Бројеви *dva, tri, četiri, oba, obje, obadva, obadvije* употребљавају се и као непромењљиве ријечи, али то је више обилежје разговорног језика“ (Бабић et al. 1997: 666). (Из последњих цитата да се закључити да разговорни и административни функционални стил не припадају коректном хрватском језику).

3.9. Са претходном цртом повезује се „и губљење деklinације неодређених придеја у српском standardu и њезино задржавање у хрватскоме (*njegov liječnik, njegova liječnika... – njegov lekar, njegovog lekara..., dobar prijatelj, dobra prijateljica – dobar prijatelj, dobrog prijatelja...* itd.)“ (Прањковић 1997: 56). И ово је подматане научној јавности. Прањковић сигурно зна да нема ни једне граматике српског језика у којој се не наводе напоре до дужи и краћи облици придеја, тј. промјена одређених и неодређених придеја. Тачно је да се у пракси чешће употребљавају дуже од краћих форми, при чему треба додати да су краће форме стилски маркиране. Чини се међутим, да је и на хрватској страни исто. Сњежана Кордић вели: „Nastavci za duge oblike potpuno su u kosim padežima istisnuli upotrebu nastavaka za kratke oblike. U novije vrijeme pokušavaju se kratki oblici u Hrvatskoj vratiti u upotrebu. To je dio novije sociolingvističke politike u Hrvatskoj da se arhaične riječi i oblici umjetno vraćaju u upotrebu i da se umjesto uobičajenih riječi konstruiraju nove riječi, neologizmi – sve s ciljem da bi se jezik u zapadnom dijelu HS što više razjednačio od jezika u istočnom dijelu HS. Vođe nove jezične politike ono što je bilo uobičajeno u jezičnoj upotrebi proglašavaju za nepravilno, a ono što je bilo rijetko, zastarjelo ili čak uopće nije ni postojalo u upotrebi

proglašavaju za pravilno, i potom kroz kontrolu medija, udžbenika i dr., to provode u praksi.”⁶

3.10. У балканизме се с правом укључује конструкција *да* + презент као замјена за инфинитив, али је недопустива тврдња да је та конструкција „*u srpskom standardnom jeziku uobičajena čak i u futuru (On će doći – On će da dođe)*” (Прањковић 1997: 56). У српском стандарду тако нешто не постоји (ако под стандардом подразумевамо кодификовану форму језика). То се може видјети у свакој српској граматици. Није коректно црту разговорног језика потурати страном јавности као црту стандардног језика.

3.11. Разлике се траже и на прозодијском плану па се дублетне форме српског језика као што су *испећи – испећи, дорећи – дорети, потаћи – потаћи, нарасти – нарасти, одвући – одвући, мене – мене* итд. напросто раздвоје и први члан дублетног пара прогласи кроатизмом (Прањковић 1997: 56). Није спорно употребљавају ли се такви варијетети у хрватском стандарду или не, али је спорно њихово приписивање само хрватском стандарду. Не може се сматрати коректном интерпретацијом чињеница ако се цјелокупна тзв. западна новоштокавска прозодијска слика представи као особеност хрватског стандарда. Писац ових редова има у свом језику управо ту и такву прозодију, а не мисли да је тиме зашао у туђи језички простор.

3.12. Тешко је претпоставити да озбиљном научнику није познато шаренило које влада на српском језичком подручју кад је ријеч о деklinацији антропонима хипокористичног поријекла. О томе је, наиме, веома много писано и нема у тој области никаквих нејасноћа. Зато чуди тврдња да се хрватски и српски на морфолошком плану изразито разликују по томе што Срби имају деklinацију типа *Иво, Ива, Иву* а Хрвати *Иво, Иве, Иви*. Лично име човјека је етикета и граматички се понаша према захтјеву власника имена. (Аутор ових редова увијек инсистира на деklinацији *Божо, Боже, Божи*. И то се поштује.)

3.13. Међу творбеним (*sic*) диференцијалним цртама наводи се читава серија ријечи „које у једном standardnom jeziku pripadaju imenicama muškog roda, а у drugome imenicama ženskoga roda: *minuta – minut, sekunda – sekund, litra – litar, metoda – metod, fonem – fonema, (ova) zvijer – (ova) zvijer, arhiv – arhiva, popravak – opravka* (Прањковић 1997: 56). Изгледа да хрватска језичка политика само ове прве сматра језичким средствима хрватског стандарда. У српском језику ради се, кад су наведени примјери у питању, већином о дублетима, уз напомену да су *архив* и *архива* различите ријечи и не могу се на овакав начин доводити у везу, а маскулинум *звјер/звер* је данас архаизам. Једнако тако недопустиво је парове типа *комунист – комуниста, романист – рома-*

⁶ Исп. Snježana Kordić, KROATISCH – SERBISCH, Ein Lehrbuch für Fortgeschrittene mit Grammatik, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1997, 140 (у напомени). Исп. и Кордић 1997: 18 (у напомени).

ниста, стажист – стажиста раздвајати тврдњом да су само ове друге (на **-иста**) српске јер се и овде ради о дублетима. Уколико неко жели да прикаже да хрватском стандарду припадају једино форме без **-а** у номинативу једн., то је његова ствар, али се не сме славистичка јавност криво информисати и из српског стандарда избацити форма без **-а**.

3.14. Формулација према којој „deminutivi u srpskom standardu često imaju sufiks **-че** tamo gdje je u hrvatskom **-(ć)ić...** npr.: *prozorčić* – *prozorče*, *šeširić* – *šeširče*, *lončić* – *lonče*, *jastučić* – *jastučče...*“ (Прањковић. 1997: 57) требало би да сугерише страном читаоцу податак да српском језику припадају само ови други примјери (на **-че**), а не и ови први (на **-ић/-чић**). Истина је, међутим, не само да оба наведена суфикса припадају српском језику, већ и оба члана наведених лексичких парова.

3.15. Навођење парова деривираних ријечи типа *друштво* – *удружење*, *сластичарница* – *посластичарница*, *пуномоћ* – *пуномоћје*, *сретан* – *срећан*, *прехрана* – *исхрана* (Прањковић 1997: 57) с циљем да се покаже њихова припадност различитим идиомима, чист је промашај. Само незналица и злонамјерник може из српске лексике искључивати, рецимо, ријеч *друштво*.⁷

3.16. Сваком лингвисти је познат аксиом о отворености лексичког система. Та чињеница захтијева од научника да буду опрезни кад се баве разликама на лексичкој разини. Мање обавијештен странац, читајући о лексичким разликама, вјероватно не би довео у сумњу садржај следећег цитата: „Spomenut ću ovdje samo nekolicinu (sic) onih koje su izrazito obilježene, npr.: *morski pas* – *ajkula*, *ručnik* – *peškir*, *okretan* – *vispren*, *čep* – *zapušač*, *služben* – *zvaničan*, *okrutan* – *svirep*, *oprostiti* – *izviniti se*, *papir* – *hartija*, *vaza* – *saksija*, *pojednostaviti* – *uprostiti*, *radoznao* – *znatiželjan*, *sudjelovati* – *učestvovati*, *vlastit* – *sopstven*, *prikladiti* – *saobraziti...*“ (Прањковић 1997: 58). На жалост, аутор цитиране реченице криво информише страну научну јавност. Овдје није у питању необавијештеност (и лаици знају да оба члана наведених лексичких парова припадају српском језику), већ зла намјера. Стога тврдња да су ове лексеме изразито обилежене нема никаквог основа. Да је доиста ријеч о злој намјери јасно показује, поред осталог, лексички пар *ваза* – *саксија*: у српском језику, наиме, постоје обе ове ријечи, али са различитим значењем. Прва значи посуду за чување убраног цвијећа (њемачки: *Vase*, *Blumenvase*), а друга посуду за гајање цвијећа (*Blumentopf*).

3.17. Кад нема довољно разлика унутар постојећег стандардног језика, онда се разлике вјештачки производе. Оне су „rezultat najnovijega službenoga i/ili neslužbenoga arhaiziranja, novotvorenja i uopće razjednačavanja u hrvatskome standardu, npr.: *šport* – *sport*, *pristupnik* – *kandidat*, *suosnik* – *koaksijalni kabel*, *predočnik* – *ekran*, *perilica* – *mašina za pranje veša*, *glavnjak* – *džekpot*,

⁷ У Београду постоје, рецимо, *Удружење књижевника Србије* и *Српско књижевно друштво*.

mamutnjak – džambodžet, limunika – grape-fruit (sic), odmoridba – turizam, igralica – igračka, samovrtjelica ili zrakomlat – helikopter itd.“ (Прањковић 1997: 59). У којој мјери и којом брзином ће се и ова „новотворења“ укључити у језичку праксу Хрвата, остаје да се види. Тренутно ствари стоје овако: у једном разговору на хрватској телевизији (13. априла 1998) ректор Загребачког свеучилишта говори о пријему и упису *приступника* на факултете, а ТВ-новинарка све вријеме говори о *кандидатима* за пријем и упис.

4. Очито је да актуелну језичку политику у Хрватској карактеришу ненаучност, некоректност, површност, острашћеност, тенденциозност, злонамјерност и неистина. Ове карактеристике мора имати свака језичка политика која за циљ има цијепање генетски истог језичког идиома и тако раздвоји народе којима тај идиом служи као књижевни (стандардни) језик. Таква политика има веома много сљедбеника, чак и међу познатим научницима. Какве су им шансе на успјех? Крајњи одговор на то питање садржи мисао саопштена у следећој реченици: „Да би им нешто слично пошло за руком, морали би мијенјати основицу (npr. изабрати за основицу kajkavski или čakavski дијалект), а то данас не само да би било нерационално, неозбиљно и садашњем цивилизацијском ступњу посве неprimjereno него би било и практички nemoguće“ (Прањковић 1997: 59).

Литература

- Бабић et al. 1991: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Milan Moguš, Slavko Pavešić, Ivo Škarić, Stjepko Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika* (nacrti za gramatiku), Zagreb: HAZU.
- Бродњак 1993: Vladimir Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga/Hrvatska sveučilišna naklada.
- Брозовић 1978: Dalibor Brozović, „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslovenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti“, in: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb: Zavod za znanost i književnosti/Sveučilišna naklada Liber, 9–84.
- Кордић 1997a: Snježana Kordić, *Kroatisch – Serbisch*, Ein Lehrbuch für Fortgeschrittene mit Grammatik, Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Кордић 1997b: Snježana Kordić, *Serbo-Croatian*, München-Newcastle: LINCOM EUROPA.
- Кордић 2003: Snježana Kordić, „Vlast nad jezikom“, *Književna republika* I, 5–6, Zagreb, 161–173.
- Прањковић 1997: Ivo Pranjković, „Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik“, in: *Język wobec przemian kultury*, Katowice, 50–59.
- Прањковић 2008: Ivo Pranjković, *Sučeljavanja*, Zagreb: Disput.

- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I – VI, Нови Сад/Загреб, 1967, I–II; Нови Сад – Загреб, 1969, III; Нови Сад, 1971, IV; Нови Сад, 1973, V; Нови Сад, 1976, VI.
- Силић 1995: Josip Silić, *Morfologija hrvatskoga jezika*, Udžbenik za 2. razred gimnazije, Zagreb.
- Станојчић/Поповић ¹¹2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика, за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Шамија/Лукачић 1991: Ivan Branko Šamija i Dražen Lukačić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb, 1991.

Ćorić 1998: Ћорић, Божо. АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ. – In: *Српски језик*. – Београд. – Бр. 3/1–2. – С. 551–559. [Tekst je dobijen od autora i u ponečemu se razlikuje od onoga koji je prvobitno objavljen.]

Павле Ивић
[1924–1999]

Разрешавање српских језичких проблема
[1998]

Има много нерешених ствари у погледу наше језичке норме. Нерешених из два разлога. Једно је то што нас је до недавно спутавала заједница, која то у ствари није била, са Хрватима. Требало је стално водити рачуна да се не удаљавамо од њих да не бисмо нарушавали то тобожње јединство. То нам је везивало руке. Друго, наша је струка, нажалост, сиромашна кадровима, тако да се није стизало за све. Осим тога, није ни било покушаја да се ради организовано.

Шта је било пресудно да тек сада дође до оваквог споразума и који су конкретни послови пред Одбором?

Ради се о Србији, укључујући, наравно, обе покрајине, о Републици Српској и Црној Гори. У уставу, односно у законима ове три јединице налазе се одредбе о томе да је ту у службеној употреби српски језик. Према томе, није чудо што су се окупили представници академија и универзитета из сва три ова подручја.

До сада смо, негујући српски језик, морали стално мислити и на Хрвате, а нарочито на Србе који су живели тамо, да се не удаљавамо сувише од њих. Сада Хрвати с нама више нису у заједници, а Срба тамо практично једва има. Има много граматичких питања где треба тачно утврдити шта је правилно, а шта није. Ту су, даље, питања изговора књижевног језика, и многа друга питања у великом комплексу језичког стандарда.

Један од првих задатака биће да се сниме постојећа ситуација, да се тачно утврди шта имамо, а где још треба радити. Онда ће се морати концентрисати снаге на та друга поља, имајући у виду да многи од задатака премашују снаге једног човека. Наиме, ту треба прикупити огроман материјал из књига и других публикација, установити који је узус. Ако у узусу има двострукости треба видети која је од тих могућности подеснија, која боље одговара духу језика, односно потребама оних који се њима служе, или можда треба дозволити да остану обе те могућности.

Доста је било расправа око увођења екавице у Републици Српској, о црногорском говору...

То су политичка питања и, да бисмо могли радити, да нам се наша радионица не би претворила у свађаоницу, ми смо одмах на почетку јасно рекли да питање екавице и ијекавице не спада у наш делокруг. То је питање које решава, и треба да решава свака од тих јединица.

Пада у очи да је текст СПОРАЗУМА написан истовремено на екавском и ијекавском.

То је знак да Одбор поштује ијекавицу као и екавицу, да оснивање тог Одбора нигде не треба да буде протумачено као опасност по језичке навике те средине.

(ВЕЧЕРЊЕ НОВОСТИ, 22. децембар 1997, стр. 7.
Разговор водио Светислав Стојановић)

Таква врста радног тела као што је Одбор за стандардизацију никада до сада у историји српског језика није била организована, У историјском, политичком, језичком смислу то је преседан. Који су вас разлози навели да заједно са другим нашим лингвистима оснујете Одбор ?

Заиста је реч о преседану, али ми смо приступили послу не марећи много за преседан, него због потребе. Потреба је очигледна. Досад се организовање једног таквог тела одгађало из бар два разлога: прво што смо били у државној заједници са Хрватима и ништа нисмо могли почети сами, да не бисмо нарушавали јединство, а нисмо могли ни заједно с њима јер они нису били за сарадњу. А друго, што су наше кадровске снаге мале а нису баш увек ни биле сложене. Па се то чекало и одгађало, штавише није се много ни мислило на то.

Ступајући у језичку заједницу са Србима и преузимајући средином прошлог века начела Вука Караџића, Хрвати су од почетка имали неку врсту политичког предумишљаја у вези с тим?

Њихов однос према језичком јединству био је политички мотивисан. Имао је две фазе: приближавање и удаљавање. Наиме, док није било Југославије као државе, тенденција је била приближавање. Кад је створена југословенска држава, почело је удаљавање. У ствари, радило се о политичким ставовима о југословенској држави, њеном стварању, односно одржању.

Деветнаести век је наиме дочекао католике нашега језика потпуно разједињене, не само политички него и културно. Ту је постојало неколико књижевности на разним дијалектима који су се често врло озбиљно разликовали. А што је најгоре недостајала је свест о томе да они припадају једном народу.

То су били проблеми које је требало решити.

Гледано из данашње перспективе Хрвати су те проблеме прилично добро решили без обзира на то шта ми о томе мислили и колико је то ишло на штету Срба?

Они су врло вешто решили своје проблеме. Они су пре свега учили да Загреб са својим кајкавским дијалектом не може духовно освојити штокавске области у којима је становништво било католичко, а поготово оне где је становништво било муслиманско. А имали су намеру да укључе Муслимане. Да би се то питање решило, било је потребно узети штокавски књижевни језик.

Хрвати су заиста, како они то сада често истичу, имали традицију штокавског језика, али тај штокавски није добро одговарао њиховим тадашњим потребама. Наиме, Босна и Херцеговина имале су народни језик врло близак вуковском који је посредно пре тога завладао код Срба. Они су зато решили да узму готов модел вуковског језика.

Када су га преузели постали су брзо већи вуковци од самих Срба?

Много већи. Срби су се слушајући Вука оријентисали на то да пишу као што говоре. А Хрвати, пошто нису тако говорили, они су у пракси узели паролу „пиши као што је писао Вук Караџић“. То је било њима врло корисно, иако садашњи хрватски језикословци не могу да опросте тадашњим хрватским језикословцима понижење којим су се они изложили постављајући као узор пројекте из другог народа.

То је чудно јер тај потез је заправо био кључни потез за каснији век и по грађење хрватског националног и државног идентитета?

То је ујединило Хрвате и они би требало да славе тај моменат. Крајем прошлог века то језичко приближавање Хрвата Србима било је углавном завршено и безусловним усвајањем граматичког система правописа Вука Караџића. У лексици, дакле у речима, су остале разлике. Углавном на томе и почива различитост двеју варијаната српскохрватског књижевног језика.

Чим је створена Југославија, циљеви хрватске политике су се променили. Они су ушли у Југославију да би се отресли Аустрије и да би се ослободили одговорности за учешће у рату на страни побеђених, па и за оно што су њихови војници чинили за време тог рата на пример у Мачви, у Подрињу итд. Њима је добродошло стварање Југославије у том тренутку. Постојао је још један разлог; потреба да их победоносна српска војска и ути-

цајна српска дипломатија заштите од Италије, тј. да им помогну да се границе према Италији реше што повољније за Хрвате.

Већ између два рата Хрвати су пошли линијом нарушавања језичког јединства. Током Другог светског рата то је кулминирало у усташком раскидању свих језичких веза са Србима и увођењем некаквог „КОРИЈЕНСКОГ ПРАВОПИСА“ што је урађено по изричитој наредби Анте Павелића.

После завршеног Другог светског рата ствар се поново примирила за једно време. Онда су Срби учинили једну грешку: група добронамерних Срба међу комунистима предложила је да се донесе заједнички правопис, да се поради на заједничкој терминологији, да буде и заједнички речник на коме би требало да сарађују Матица српска и Матица хрватска. Када је 1954. НОВОСАДСКИ ДОГОВОР постигнут, они су изгледали као људи који то искрено прихватају.

Међутим када је дошло до реализације договореног испало је да је шест година трајало натезање око заједничког правописа, да је акција око терминологије сасвим пропала, а рад на речнику је доспео до другог тома од шест колико их је требало бити. Када је изашао други том, Матица се огласила неспремном да даље сарађује. Они су тврдили да у Речнику нема неравноправности, а било је. Ништа у Речник није ушло без заједничке сагласности загребачке и београдске редакције. Радило се међутим о томе да се није желела заједница.

Затим је дошла ДЕКЛАРАЦИЈА О ХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ, па је дошао Масовни покрет. Ескалација је ишла све до наших дана када се хрватска осамосталила и када су опет предузете и практичне језичке мере усмерене на раскидање веза са Србима.

Да ли оснивање Одбора за стандардизацију српског језика значи са српске стране стављање ад акта свих тих недоумица у вези са српскохрватским језичким заједништвом?

Све те недоумице, бар што се српских језичких стручњака тиче, распршене су самим понашањем са хрватске стране.

(ДЕМОКРАТИЈА, Београд, 31. децембар 1997, стр. 5.

Разговор водио Горан Мицић)

Хоће ли се Одбор за стандардизацију бавити и дијалектима?

Не. Стандардизација се тиче књижевног језика. Наиме, стандардни језик је књижевни језик нормиран за употребу у књижевности, у публицистици, у науци, у администрацији, у јавном животу. Дакле, у свим оним областима делатности где је потребно да језик буде прецизно нормиран, да би се тачно знало шта је шта. А дијалекти, то је супротан пол у језичком

животу народа. То су језички системи, који живе спонтано, органски, у новије време уступајући много пред књижевним језиком, нарочито пред језиком медија. Њих треба проучавати, али их не треба поправљати, што би, у ствари, значило кварити.

А хоћете ли се бавити писмом?

Бавићемо се, наравно, писменим језиком, чак и више него усменим. Али, поправљати рецимо, азбуку, то би био изузетан пројекат, сасвим нерелевантан, а у нашем случају и непотребан. Могло би се замислити, рецимо, да се енглески алфабет замени нечим рационалнијим, али што се нашега тиче, заслугом Вука Караџића, па и његовог претходника Саве Мркаља, постигли смо стварно највећу меру рационалности која се може постићи на овом пољу.

Ово не говорим због неког самозадовољства, него зато да бисмо јасно знали у шта не треба дирати.

За какав однос ћирилице и латинице се залажете?

Разуме се, ћирилица је основно српско писмо и као такву треба да је чувамо. Чувајући њу, чувамо свој идентитет, своју баштину, своју везу са прошлошћу, а надам се и будућношћу. Што се тиче латинице, она је накондност постала српска азбука, али се у тој функцији потпуно учврстила. Током дугих година Југославије, за латиницу су врата била отворена, а у другој Југославији била је и форсирана. Чврсто је ушла у праксу писања српских маса и нарочито српског пословног света. Контакти тог света са иностранством најчешће иду преко латинице. Осим тога, напустити латиницу значи одрећи се безбројних српских књига досад штампаних латиницом. И најзад, велики део наших људи просто би одбио да одбаци ту азбуку. Све нас то упућује да стално негујемо обе азбуке, знајући да тиме добијамо много, а не губимо, у ствари, ништа.

(НИН, 31. децембар 1997, стр. 38–39.

Разговор водио Јован Јањић)

Ivić 1998: Ивић, Павле. РАЗРЕШАВАЊЕ СРПСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА. — In: *Србистика*. — Приштина. — Бр. 1. — С. 111–116. [Preuzeto iz: 1. *Вечерње новости*, 22. децембар 1997, стр. 7. — 2. *Демократија*, Београд, 31. децембар 1997, стр. 5. — *НИН*, 31. децембар 1997, стр. 38–39]

Петар Милосављевић
[рођ. 1937]

**Дијалектолошке карте српскохрватског,
хрватског и српског језика**
[1998]

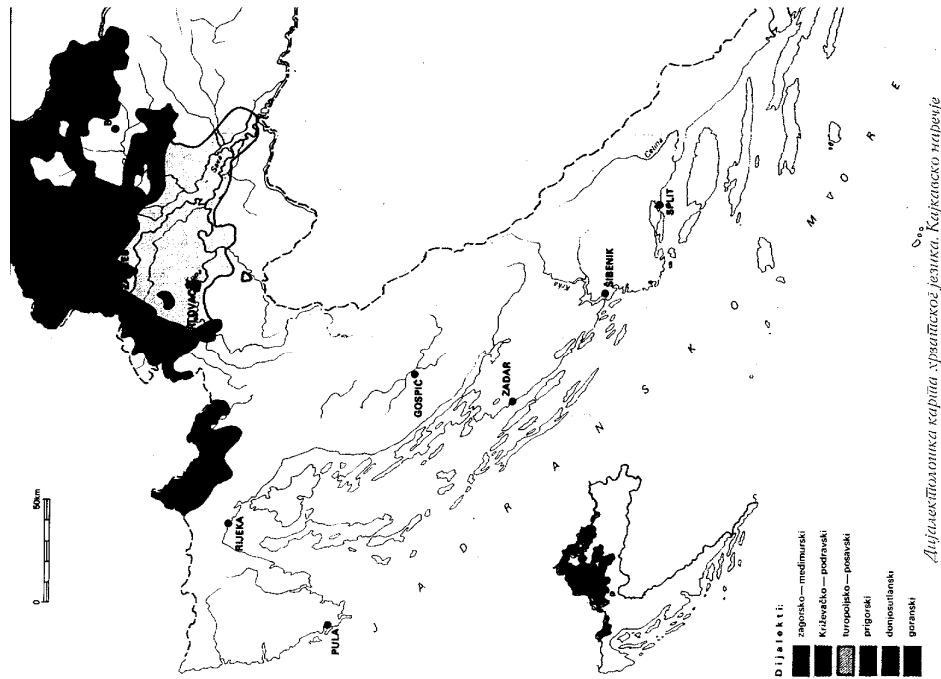
Садашњи српски књижевни, односно стандардни, језик заснован је на српском народном језику.

Родоначелници србистике, Доситеј Обрадовић, а поготово Вук Стеф. Карацић, као и слависти њиховог времена, знали су да идентификују српски народни језик у односу на друге језике, па и у односу на хрватски. Али они своја знања о простирању српског језика још нису представљали у виду дијалектолошких карата.

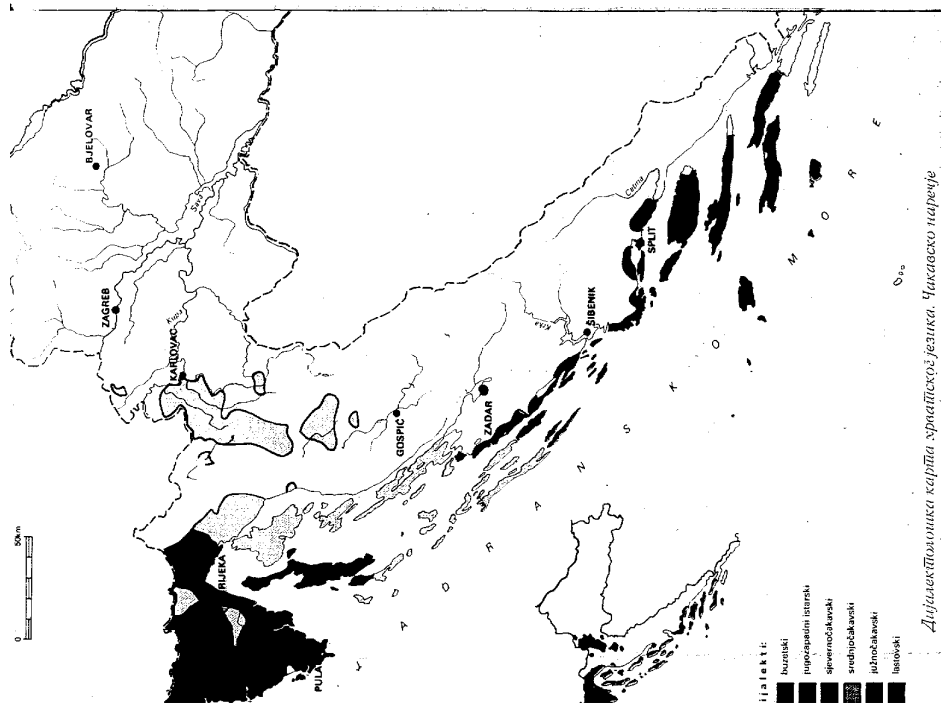
Са прављењем дијалектолошких карата почело се доцније, односно у време када је већ била наметнута теза да Срби и Хрвати имају заједнички језик који је прозван (1) *српскохрватски*, (2) *хрватски или српски*, (3) *хрваткосрпски*.

Крајем 20. века тај „заједнички“, „јединствени“ српскохрватски језик је „подељен“ и данас он живи под три различита имена, као *српски*, *хрватски* и *босански језик*. Тиме је отворено питање идентитета српског језика. То питање се може сагледавати на научним основама и у складу са славистичком традицијом. У том циљу могу бити корисне дијалектолошке карте српскохрватског, хрватског и српског језика, које објављујемо у овом броју часописа, уз напомене и коментаре.

Кључне речи: наречја, дијалектолошке карте, српскохрватски језик, српски језик, хрватски језик, босански језик.

Дијалектолошка карта хрватског језика. Далматинско наречје

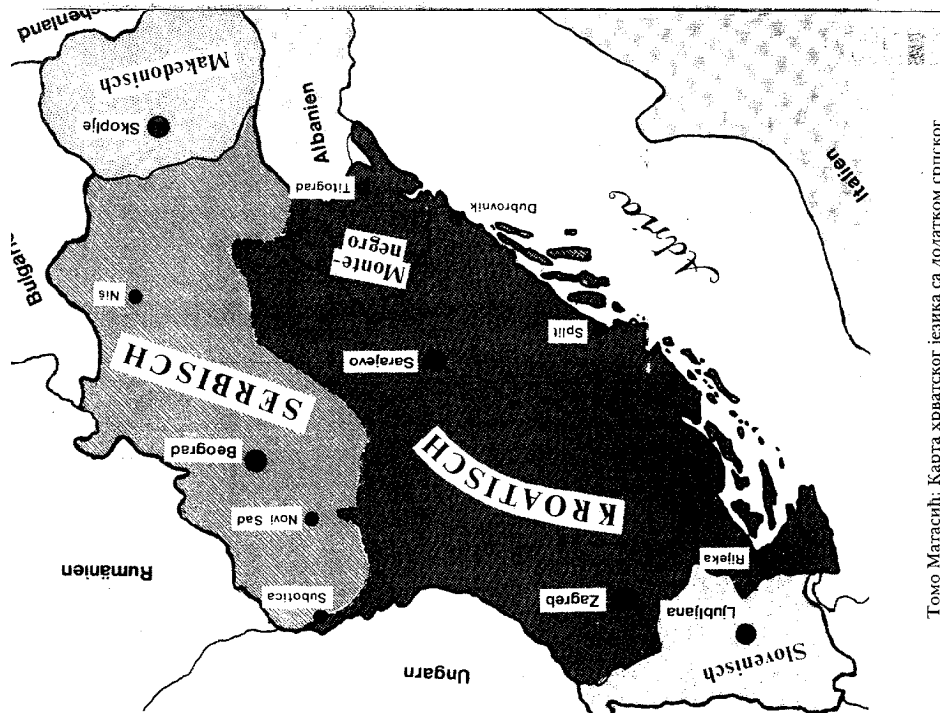
Дијалектолошка карта хрватског језика. Далматинско наречје

Tomo Matasić

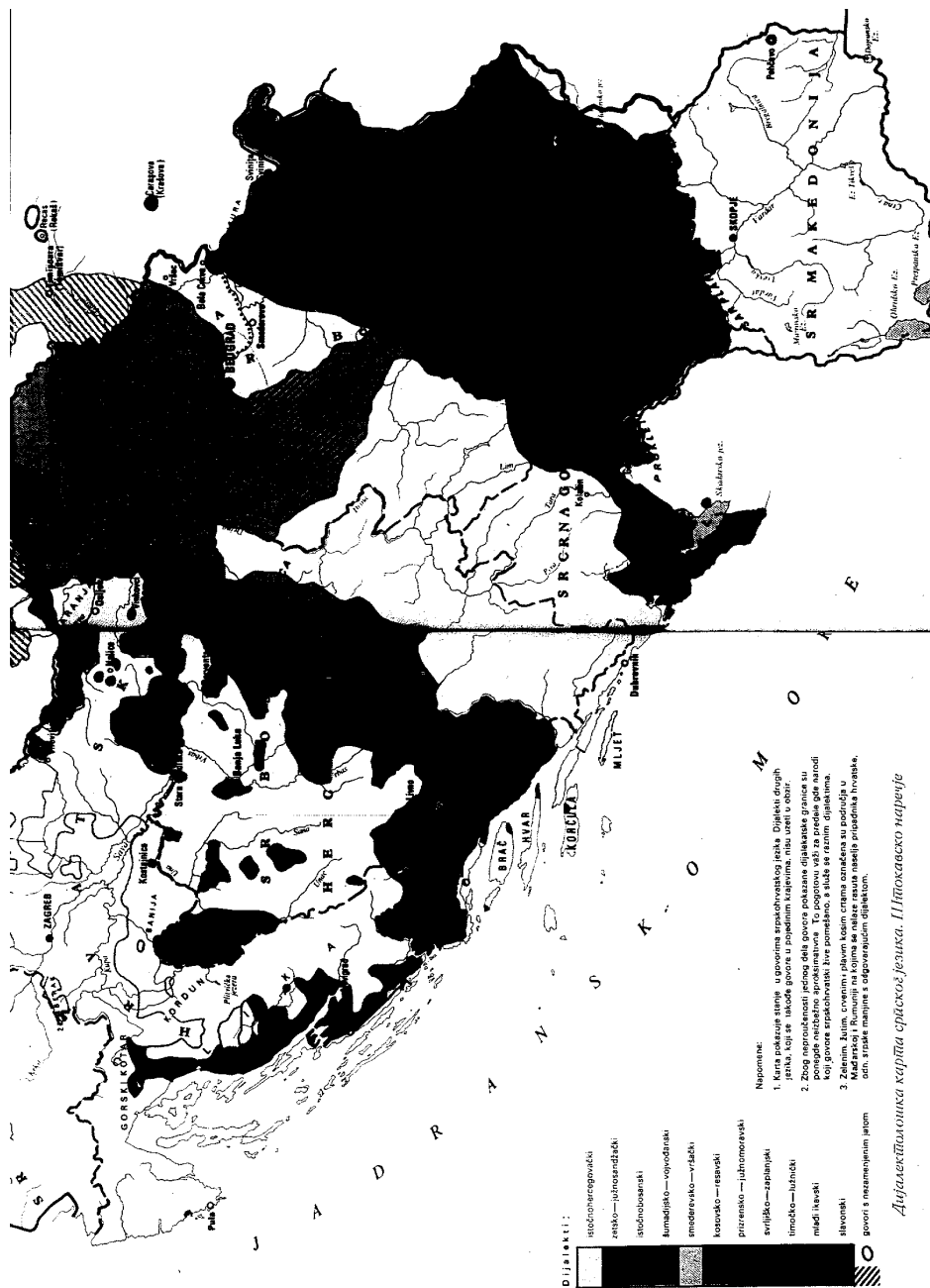
Dobar dan!

Ein Lehrbuch des Kroatischen
mit Anhang für Serbisch

Max Hueber Verlag

Tomo Matasić: Карта хрватског језика са додатком српског

Н а п о м е н е и к о м е н т а р и у з д и ј а л е к т о л о ш к е к а р -
т е с р п с к о х р в а т с к о г , х р в а т с к о г , б о с а н с к о г и
с р п с к о г н а р о д н о г и к њ и ж е в н о г ј е з и к а

Дијалектолошка карта српскохрватског народног језика

Дијалектолошка карта српскохрватског подручја преузета је из књиге Павла Ивића СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК (1971). Овде је репродукована у обиму који је отприлике четири пута мањи од оригинала.

Уместо ове карте могла је бити донета и нека друга дијалектолошка карта српскохрватског језика. Она би се од ове можда разликовала у понеком детаљу као што је и онај у самом називу карте. Док је ова карта из 1971. године названа Дијалектолошка карта српскохрватског подручја, она истог аутора из 1994. (штампана у књизи СРПСКОХРВАТСКИ ДИЈАЛЕКТИ) названа је Дијалектолошка карта српскохрватског језика. Али све карте, које су српскохрватски, односно хрватскосрпски језик представљале као целину, заснивале су се на ставу да једна доста распрострањена популација на подручју Балкана и средње Европе говори једним народним језиком, који је састављен од три веће целине: штокавског, чакавског и кајкавског наречја. Двочлано име тога језика правдано је разним разлозима: да њиме говори један народ са два имена: Срби и Хрвати или да њиме говоре два народа: Срби и Хрвати. После Другог светског рата, међутим, званично је признато да тим језиком говори још један народ, Црногорци (1945), а двадесетак година касније званично је признато да и четврти народ говори српскохрватским језиком: Муслимани (1967). Отуда је, две деценије пред разбијање Југославије, званична југословенска лингвистика тврдила да српскохрватским језиком говоре четири југословенска народа: Срби, Хрвати, Муслимани и Црногорци.

Став да Срби и Хрвати имају заједнички језик није био и општеприхваћени став лингвистике 19. века. Сви најзначајнији слависти тога века (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић) сматрали су да се српски и хрватски језик разликују, а сви су истицали став да је хрватски језик чакавски или кајкавски. Вук Караџић је сматрао да је прави хрватски чакавски, али да се и кајкавски може називати *хрватским* јер су се Хрвати на то „обикли“.

Идеја о томе да је српскохрватски један језик наметнута је највише настојањем Ватрослава Јагића (1838–1923), највећег хрватског филолога. А највише одговорности што је та идеја прихваћена међу Србима има Александар Белић (1876–1960) који је више од пола века важио као највећи српски лингвиста али и као следбеник Вукових идеја. Мотиви да се та идеја прихвати и код Белића, као и код Јагића, били су различити, али преважно политички.

Српски народни језик послужио је да се на њему изгради и књижевни језик Срба, а затим и Хрвата. Срби и Хрвати су се у том погледу различито постављали. Ту праксу академик Павле Ивић овако представља: „Срби су се слушајући Вука Караџића оријентисали нато да пишу као што говоре. А Хрвати, пошто тако нису говорили, они су у пракси узели паролу ‘пиши као што е писао Вук Караџић’“ (СРБИСТИКА, бр. 1: 113). То другим речима значи да је основ српског књижевног језика у српском народном језику, али и да је основа хрватског књижевног језика опет у истом – српском народном језику. Тако се десило да се народни и књижевни језик код Срба битно не разликују, а да књижевни језик кајкавског Загреба буде у основи исти са народним говорима околине Никшића и Јадра у Србији. Отуда и потичу главни језички проблеми Срба и Хрвата. Срби и Хрвати ће имати „јединствени српскохрватски књижевни језик“, каже Јагић у важном тексту писаном поводом Маретићеве Граматике и стилистике хрватскога или српског језика која је прављена на корпусу дела Вука и Даничића (1900). Али одмах затим за тај језик додаје: „Нека се зове на истоку *српски*, на западу *хрватски*, нека се пише ћирилским и латинским словима; јединство ће се, како се може очекивати, одсад под свим околностима одржати, док боље духове народа просвјетљује и једна искра здравог људског разума“ (Види у књизи П. Милосављевић, СРБИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК, 1997: 261).

Дијалектолошке карте хрватског језика

Дијалектолошка карта чакавског наречја и Дијалектолошка карта кајкавског наречја прештампане су из књиге ЈЕЗИК, СРПСКОХРВАТСКИ, ХРВАТСКО-СРПСКИ, ХРВАТСКИ ИЛИ СРПСКИ. Аутор књиге је проф. др Далибор Брозовић и проф. др Павле Ивић а издао ју је Југославенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа“ у Загребу 1988. Књига садржи текстове писане за Енциклопедију Југославије. Поред ове две дијалектолошке карте, у књизи је штампана и трећа: Дијалектолошка карта штокавског наречја.

Штокавско, чакавско и кајкавско наречје српскохрватског језика и до сада су представљане као посебне целине у оквиру заједничког српскохрватског језика. Овде је то учињено са више детаља и прецизности.

Сада, после разбијања заједничког српскохрватског језика, међутим, постаје јасно оно што је славистима у 19. веку, а посебно Вуку Караџићу, било потпуно јасно: да се српски и хрватски народни језици разликују. Нема, нити је икада било, Срба који су говорили кајкавски или чакавски. Отуда нема никаквог основа да се чакавско, односно кајкавско наречје називају српскохрватским. То су само хрватска наречја (остављамо по страни могућа питања о словеначкој природи кајкавског). Став о томе да чакавско, кајкавско и штокавско наречје представљају заједнички народни језик (односно заједничке говоре) Срба и Хрвата – чиста је конструкција.

И на чакавском и на кајкавском наречју Хрвати су изградили и своје књижевне језике. (О томе видети у компетентној књизи: Златко Винце Путовима ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА, 1978). На тим књижевним језицима се и данас пише, а може се писати и убудуће. Питање: зашто су Хрвати и поред сопствених наречја прихватили штокавско за књижевни језик, које ће их чвршће повезати са Србима, политичке је природе. Тачан одговор на то питање је: да би проширили свој језички и етнички простор.

Став Мирослава Крлеже, који је саопштен после ДЕКЛАРАЦИЈЕ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (1967), да Хрвати и Срби имају један језик који су Хрвати називали *хрватским* а Срби *српским* – нетачан је. Хрвати су увек називали кајкавски и чакавски *хрватским*, а Срби те језике никад нису називали *српским*.

Карта хрватског језика са додатком српског

Карта хрватског језика са додатком српског прештампана је из књиге Томе Матасића ДОБРО ЈУТРО! EIN LEHRBUCH DES KROATISCHEN MIT ANHANG FÜR SERBISCH, издавач Max Hueber, Минхен, 1994. Прво издање књиге 1981.

Ова карта потиче из настојања да се српскохрватски језик, као целина, подели на две половине: хрватску и српску.

Идејну основу за такву поделу дао је и главни творац српско-хрватског језичког јединства Ватрослав Јагић. У Јагићевим текстовима често се среће став да је српскохрватски језик један језик, али да се он различито назива: на истоку *српским*, а на западу *хрватским*. Јагићева рачуница, при томе, једноставна је: неће се никако делити оно што је само хрватско (чакавско и кајкавско наречје) већ оно што је, по њему, Србима и Хрватима заједничко, тј. штокавско наречје. А да би се деоба на источни и западни део могла извршити, било је потребно да се изврши и ревизија Вукове терминологије: Вуково јужно наречје, тј. источнохерцеговачко, преименовано је у западни изговор српскохрватског књижевног језика (о томе види у мојој књизи Срби и њихов језик, 1997: 34–38, 268, 446, 463–4). То преименовање је усвојено у првом члану Новосадског договора (1954). Тај први члан у целини гласи:

- 1) Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, сада изговора, ијекавским и екавским.

Тако је испало да је кајкавски Загреб центар ијекавице, а Београд центар екавице. После Новосадског договора се у језичкој науци наставило са сличним конструкцијама. Наметнут је став да постоје (само) две варијанте српскохрватског књижевног језика: источна и западна, београдска и загребачка, тј. српска и хрватска. На тим „двема варијантама“ и грађен је став да на српскохрватском језичком подручју постоје два стандардна књижевнојезичка израза: српски и хрватски, који су једнаки књижевним језицима

српском и хрватском. Ту конструкцију је Матасић, на својој карти, само довео до крајних консеквенци. Испало је, посве природно, да се не морају, по линији „варијаната“, поделити само српски и хрватски књижевни језик већ да се морају поделити и српски народни и хрватски народни језик и то тачно по линији „варијаната“ што у стварности значи по линији: екавица – ијекавица. По Матасићевој карти сасвим се јасно приказује како хрватским народним језиком говоре чакавци, кајкавци, и штокавци икавци и ијекавци а српским језиком говоре само штокавци екавског изговора. У географском смислу то тачно значи ово: хрватским језиком се говори у целој Хрватској, целој Босни и Херцеговини, целој Црној Гори и скоро трећини Србије. Та је пројекција у пуној мери обелоданила и стратегију јагићевске филологије, свеједно да ли је заступали Хрвати или Срби, или неко трећи. А у основи је те стратегије да се дотле раздвојено (српски и хрватски народни језици) споји, па да се касније на другачији начин, тј. помоћу разлика у књижевном језику, подели. Прво су, дакле, српски и хрватски језик, који су до 19. века били раздвојени, приказивани као један језик, српскохрватски, уз јасна сазнања филолога да је српском језику прикључен хрватски језик. А после више од века ствари су се измениле: поступа се тако као да је српскохрватски одувек био један народни језик, па се он дели по основи варијаната у књижевном језику. Тако логично испада да хрватски народни језик запрема велики простор, а српски се представља као привесак (*Der Anhang*) хрватског језика. Али и од овога представљања постоји још горе: кад се бивши српскохрватски језик дели на хрватски и српскохрватски. (Тако испада да је српски језик тек део хрватског језика).

Кључни проблем у наметању ове концепције јесте: однос према одређењу језика старих Дубровчана. И по дијалектолошким картама које објављује Југословенски лексикографски завод, тај језик је у основи исти са језиком његовог непосредног залеђа, а то значи са источнохерцеговачким дијалектом. Зато је логично закључити: ако би језик старих Дубровчана био хрватски, онда се хрватским стварно говорило од Дубровника до Краљева и Лознице. А ако је језик старих Дубровчана био српски, онда је и књижевност старих Дубровчана била на српском језику. Та питања нису тако јасно била истицана зато што је била на делу политика језичког јединства Срба и Хрвата. На праву логику поделе српског и хрватског језика, подсетио је, поводом језика старих Дубровчана, Милан Решетар у својој приступној беседи у Српској краљевској академији 1940. године рекавши: „Али ако ко дијели српско од хрватскога, мора признати да је Дубровник по језику увијек био српски“ (Срби и њихов језик, 1997: 355). Подела српскохрватског језика на српски и хрватски део, са становишта хрватских аспирација, на Матасићевој карти је јасно показана. Тако је и изашло на видело зашто је питање дубровачке књижевности особито важно. Дубровачка књижевност је била третирана код свих слависта као део српске књижевности.

сти док се сматрало да се српски и хрватски језик разликују. Пошто је прихваћен став да Срби и Хрвати имају заједнички језик, морао се прихватити и став да је та књижевност на српскохрватском језику, односно да је заједничка, српскохрватска. А кад је после Другог светског рата, средствима политичке принуде, наметнут став да је дубровачка књижевност хрватска, онда је то отворило пут трдњама да је та књижевност настала па хрватском језику, па даље и да је Вук Караџић узео језик Дубровчана за свој књижевни језик.

Да би се доказало да је и хрватски књижевни језик утемељен на основама хрватског народног језика, морало се десити оно што се десило: хрватским језиком је проглашено цело источнохерцеговачко наречје, па је испало да је и сам Вук Караџић писао на хрватском језику, а да су тим језиком испеване српске народне песме, да су на њему писали Гундулић, Његош, Љубиша, Шантић, Кочић, Ћопић, Селимовић итд.

Српски филолози, због ранијег непрофесионалног односа према озбиљним проблемима, сада су стављени у ситуацију да бране српску природу целог ијекавског дијалекта.

Непостојећа дијалектолошка карта босанског језика

Споразум у Дејтону потписан је на четири језика: на енглеском, српском, хрватском и босанском. Име *босански језик* односи се, очигледно, на језик босанскохерцеговачких Муслимана чији су представници, поред представника Срба и Хрвата, тај споразум потписали.

Израз *босански језик* не појављује се овде први пут. Он се среће у текстовима слависта (Добровски, Копитар, Шафарик и други) као локална ознака за језик којим говоре Босанци (свих вера), а тај језик се сматра истим са српским језиком (не и са хрватским). Употреба локалног имена језика *босански* у смислу његове националне ознаке за Муслимане данас је неприхватљива, јер се Босанцима одувек називају становници Босне, који могу да буду, не само Муслимани, већ и Срби, и Хрвати, али и други.

Израз *босански језик* покушала је да наметне Аустро-Угарска после окупације Босне и Херцеговине 1878. године. За увођење назива *босански језик* залагао се, од филолога, највише Ватрослав Јагић, правдајући свој чин прагматичким разлозима. Али је и он, под притиском јавности која је тежила ка уједињавању популације која чини једну језичку заједницу, од тога назива одустао.

Важно је имати у виду да се Јагићеви ставови у погледу језика и етничких проблема битно разликују од Вукових. Вук је сматрао, попут других филолога свог времена, да се народи међу собом разликују по језику а не по вери. Отуда је и заузео недвосмислен став да су Срби, они који говоре српским језиком, без обзира на то да ли су грчког, римског или турског „зако-

на“тј. да ли су Срби православци, Срби римокатолици или Срби муслимани. Тај модел није неки специфично његов, већ модел који је важио свуда у Европи и који је он непосредно преузео од Немаца. Отуда је он, принципијелно, на основи језика раздвајао Србе од Хрвата. Јагић, напротив, спајао је у језику оно што је неспојиво (рецимо Србе штокавце и Хрвате кајкавце), а раздвајао оно што је на језичкој основи нераздвојиво; у благој форми, али упорно, инсистирао је на ставу да је израз *Срби римокатолици* у ствари друго име за Хрвате. Временом је победила концепција антивуковца Јагића, који је важио за једног од највећих Вукових следбеника. Тако је, на јагићевској основи, у Босни и Херцеговини, народ једног језика а разних вера, претворен у три народа, који су (зато што су политички признати као народи) морали да добију сваки свој језик а затим и сваки посебан назив за свој језик.

Никад се није скривало да муслимани српског језика, односно штокавског наречја (јер их нема ни међу чакавцима ни кајкавцима) имају извесне особености у свом језичком изражавању, али се све доскора није истицало да имају неки свој посебан књижевни народни језик.

На спекулативан начин се још којекако и може говорити о неком књижевном, односно стандардном босанском језику, тј. о језику босанскохерцеговачких Муслимана. Далеко је, међутим, теже направити дијалектолошку карту „босанског“ („бошњачког“) језика. Отуда такве карте до сада, колико нам је познато, нису ни начињене, Али се, ипак, на основу истраживања језика који се доскора звао српскохрватски, може претпоставити како би та карта могла да изгледа. Она би могла да захвата само неке од оаза у подручју штокавског наречја које би гушће биле распоређене на подручју Босне и Херцеговине и Рашке.

Дијалектолошка карта српског језика

Дијалектолошка карта штокавског наречја. Овде је она прештампана из књиге ЈЕЗИК, СРПСКОХРВАТСКИ, ХРВАТСКОСРПСКИ, ХРВАТСКИ ИЛИ СРПСКИ, коју је издао Југославенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа“, Загреб 1988. Поглавље о штокавском наречју писао је академик Павле Ивић. Он је и аутор ове дијалектолошке карте. Иако се њоме представља део српскохрватског народног језика, она се може схватити као дијалектолошка карта којом је представљен српски народни језик.

Разлози због којих се штокавски народни језик, или наречје, може представити као српски народни језик јесу вишеструки.

1) Штокавско наречје, у односу на чакавско и кајкавско, представља једну језичку целину. Та целина ни од кога лингвистичког ауторитета практично није до данас озбиљно оспорена. Ако српско, у српскохрватском језику, треба делити од хрватског, онда то, на природан начин, треба чини-

ти тамо где су те целине већ биле оформљене, на границама наречја штокавског, са једне стране, а чакавског и кајкавског, са друге.

2) Штокавски је већ у прошлости идентификован као српски језик. Чинили су то слависти прве, друге и треће генерације. Они су са језиком који се називао *српским* идентификовали његове делове којима су давани и други називи: *илирски*, *словински*, *дубровачки*, *босански*, *славонски*, *далматински*, *хрватски*. Вук Караџић је, с правом, тај језик назвао српским, јер су га тим именом називали сви припадници српског народа и они етнички неосвешћени делови истог народа који су говорили исто као и Срби, али су се називали или су их други називали: *Дубровчани*, *Далматинци*, *Босанци*, *Славонци*, или *Илири*, *Словини*, итд. Штокавским наречјем и данас говоре сви Срби и сви Црногорци који свој језик називају *српским*, сви Муслимани (који од пре неколико година свој језик називају *босанским*) и део Хрвата (тј. штокавци) који свој језик називају *хрватским*.

3) После разбијања Југославије, претходно називани *српскохрватски језик* добио је нове званичне називе у Србији, Црној Гори и у Републици Српској. Он је овде назван *српским језиком*, а тако је називан и у Републици Српској Крајини, док је она постојала. Република Србија, Република Црна Гора, Република Српска и Република Српска Крајина територијално покривају највећи део штокавског подручја. Сразмерно су мали простори ван ових подручја на којима се данас говори штокавски и на којима се тај штокавски назива *хрватским* и *босанским језиком*.

4) Ако се подручја која су несумњиво у језичком погледу хрватска (чакавско и кајкавско наречје) одузму од подручја на којима се данас штокавско наречје назива хрватским језиком, онда је оно сасвим недовољно да би се на основу њега цело штокавско подручје назвало *хрватским језиком*. Поготово је неубедљиво тако чинити због тога што је познато да је велики број Срба католика у време и пре постојања Југославије кроатизиран, тј. задржао јес свој језик, а примио је туђу националну свест везујући се за етничке Хрвате, односно за чакавце и кајкавце, а делећи се од истојезичних сународника друге вере, од Срба. Отуда се Матасићева карта хрватског језика са додатком српског може сматрати само политичком пропагандом и пројекцијом без подлоге у садашњој језичкој, а поготово историјској стварности.

5) Још мање има основа да се цело штокавско подручје назове *босанским језиком*. Муслимани на штокавском подручју јављају се тек од 15. века, а у многим муслиманским породицама чува се памћење на примање ислама у недавна времена. Постојање муслиманске верске заједнице на штокавском подручју учинило је да језик којим се она служи добије и неке специфичности. Али те специфичности су могле да буду толике да се може

говорити о извесној посебној муслиманској обојености српског језика, а не о неком посебном „босанском“ језику.

6) Из наведених разлога српски језик се и даље може дефинисати као језик који с правом носи име по историјском народу који њиме говори. Етнички Срби, дакле, они који су говорили српским језиком, примили су у историјско време хришћанство, па су се касније поделили на православце и католике и припаднике разних секти. Део тог народа, после турских освајања Балкана, прихватио је турску, муслиманску веру. Тако је настао српски народ трију вера, што није јединствен, већ посве обичан случај у Европи. Јединствен је случај у Европи да се од тога једног народа, и то у сасвим ново време, последњих деценија, направе три народа и то на верској основи, и да се, исто тако, према та три „народа“ један исти језик подели на три језика што је, у лингвистичком смислу, бесмислица.

7) Став да српским језиком данас говори више људи него што има Срба, односно да српским језиком говоре и делови популација које себе не сматрају Србима, није споран. Али пракса да језиком једног народа говоре и они који му не припадају у савременом свету није ништа необично; енглеским, француским, шпанским, говори више народа и људи него што има Енглеза, Француза, Шпанаца. Та чињеница ипак не доводи у питање идентитет и име ових језика. У принципу не би требало да буде другачије ни са српским језиком. И српски језик је био идентификован као српски на основу народа који је њиме говорио.

8) Поновно обновљени став Вука Караџића, тј. традиционалне српске, односно словенске филологије, о истоветности српског народа и језичке заједнице која њиме говори, сигурно да данас не може да доживи једнодушну подршку. Али то је став који је у складу са моделима који се примењују у Европи и који, бар у перспективи, Србима може да донесе историјски излаз. Ако тај став у овом тренутку многи не прихватају, не значи да га неће прихватити убудуће. Требало је да прође скоро сто година да би јагићевска парадигма надвладала вуковску. Од Срба, пре свега од њихових филолога, зависи колико времена ће бити потребно да се та вуковска парадигма поврати, а јагићевска обори.

9) У том смислу и за данас и за убудуће исправан је став да се српски књижевни језик, односно српски стандардни језик, заснива на српском народном језику екавског и ијекавског изговора. Насупрот овоме, савремени књижевни и стандардни језик Хрвата не заснива се на хрватском народном језику, него на српском народном језику. Отуда се може сматрати само варијантом српског језика.

10) Најзад, став да штокавско наречје треба називати српским језиком, не одбацује досадашња сазнања о дијалектима тога наречја (језика). Искрпан приказ дијалеката штокавског наречја или српског језика налази се у

књизи Павла Ивића СРПСКОХРВАТСКИ ДИЈАЛЕКТИ ЊИХОВА СТРУКТУРА И РАЗВОЈ (Сремски Карловци – Нови Сад 1994). Та корисна књига без сумње носи печат времена у којем је настала. Али она, исто тако, може да буде солидна основа за реинтерпретацију виђења српског народног језика са становишта србистике.

Petar Milosavljević

The dialectological Maps of Serbo-Croatian,
Croatian and Serbian Vernacular

The present standard Serbian language is based on Serbian vernacular. The founders of Serbian studies, Dositej Obradović and, especially, Vuk Stef. Karadžić, as well as other Slavists of their age, knew how to identify Serbian vernacular in relation to other languages and even to Croatian. But they did not present their knowledge of the stretching of Serbian in the form of dialectological maps. The drawing of dialectological maps started later, that is, in the period when the thesis that the Serbs and the Croats use a common language which was called (1) Serbo-Croatian, (2) Croatian or Serbian, (3) Croatian-Serbian.

At the end of 20th century this „common“ and „single“ Serbo-Croatian has been „divided“ and today it has three different names – Serbian, Croatian, and Bosnian. Therefore, the question of the Serbian language identity is raised. This question can be analyzed on scientific basis and in accordance with the Slavonic Studies tradition. The dialectological maps of Serbo-Croatian, Croatian and Serbian, published in this issue with accompanying notes and commentaries, may be useful for this purpose.

Key words: dialects, dialectological maps, the Serbo-Croatian language, the Serbian language, the Croatian language, the Bosnian language.

Milosavljević 1998: Милосављевић, Петар. ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТСКОГ, ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – In: *Србистика*. – Приштина. – Бр. 2–3. – С. 51–70.

Milorad Radovanović
[rođ. 1947]

**Planiranje jezika i jezička politika: principi i tendencije
(na primeru srpsko-hrvatske relacije)**

[1998]

Radovanović, M.: Language Planning and Language Policy: Principles and Tendencies (The Case of Serbo-Croatian Relation). *Jazykovedný časopis*, 49, 1998, No. 1–2, pp. 57–74. (Bratislava)

After a discussion on the inventory of Slavic sociolinguistics in general, on the previous and current sociolinguistic situation of Standard Serbo-Croatian / Standard Serbian, and the schematisation of phases in the cycle of language planning process, ten 'optimal' steps have been proposed.

Ovo će izlaganje predstavljati pokušaj sinteze, tačnije i rezime i selektivni zbir mojih novijih nastojanja da pišem o ovoj temi, pri čemu su svi ti moji pokušaji bili redovno, a jednovremeno, vezivani i za (a) Međunarodni naučni projekat SAVREMENE PROMENE U SLOVENSKIM JEZICIMA (1945–1995), rad na njemu, postignute rezultate, ocene i tumačenja tih rezultata, i za (b) 12. Međunarodni kongres slavista u Krakovu (1998), i „panel raspravu“ na njemu (u „tematskom bloku“).

1. Lingvistika u XX veku¹

Prva polovina XX veka, u lingvističkoj je nauci obeležena nastajanjem i dominacijom *s t r u k t u r a l n i h l i n g v i s t i č k i h š k o l a*, i u Evropi i u Americi. Druga polovina XX veka, u svetskim je razmerama obeležena dvema osnovnim opštim naučnim orijentacijama u lingvistici (uz i dalje prisutni, razrađivani strukturalizam raznih orijentacija): generativnom lingvistikom (sintaksičkih, semantičkih, leksičkih i drugačijih usmerenja), koja kao da ide u pravcu kognitivnoga naučnoga objašnjenja; i interdisciplinarnom lingvistikom (sociolingvističkog, psiholingvističkog, antropolingvističkog, pragmalingvističkog, i srodnih opredeljenja), koja ide, s jedne strane, ka sve većem parcelisanju lingvističke nauke, a sa druge, ka njenome, može biti, budućem objedinjavanju pod okriljem neke, za sada još uvek samo zamišljene, kontekstualne lingvistike (Radovanović 1997).

¹ Ovaj, prvi deo teksta (§§ 1–3) poslužio je i kao osnova za poglavlje „Lingvistika i sociolingvistika: Planiranje jezika i Jezička politika“, u knjizi *SPISI IZ KONTEKSTUALNE LINGVISTIKE* (Radovanović 1997: 17–26).

2. Jugoslovenska lingvistika u XX veku.

Do polovine XX veka, nauka o jeziku je u ondašnjim jugoslovenskim prilikama bila čvrsto utemeljena u tradicionalnu evropsku filologiju. To znači da se, uglavnom, odlikovala „pozitivizmom“, „istoricizmom“ i „komparativizmom“ u proučavanju jezičkoga fenomena. Međutim, od poznih pedesetih i ranih šezdesetih godina ovoga veka, tadašnja jugoslovenska nauka o jeziku poprima, istina srazmerno zakasnelo, u dobroj meri odlike strukturalne lingvistike, u raznim njenim verzijama („praškoj“, „ženevskoj“, „jelskoj“ ...). Strukturalna lingvistika postaje, tako, ona naučna paradigma koja počinje u velikoj meri zadovoljavati zahteve „deskriptivne adekvatnosti“ (njena „eksplanatorna adekvatnost“ se u tadašnjim jugoslovenskim naučnim prilikama, u uslovima postojanja niza neuradenih, a osnovnih i važnih, deskriptivnih poslova, nije ni pomaljala u prvome planu). (To su doba ponajbolje zastupili autori poput Milke Ivić, Pavla Ivića, Radoslava Katičića, Dalibora Brozovića, Rudolfa Filipovića, Žarka Muljačića ...) Generativna lingvistika nije u ondašnjim jugoslovenskim jezičkim i kulturnim prilikama imala šansu da se ozbiljnije ustoliči u naučnom bavljenju jezikom, budući da je njen srazmerno visok stepen „eksplanatorne adekvatnosti“, iz praktičnih istraživačkih (i drugih) razloga i potreba, bio, već na prvi pogled, za to jezičko područje nedovoljno zanimljiv. Interdisciplinarna lingvistika se, u obliku sociolingvistike i psiholingvistike ponajviše, već od ranih sedamdesetih godina ovoga veka naovamo, dosta brzo ustoličila u lingvističkom radu na ondašnjim jugoslovenskim jezičkim, društvenim i kulturnim temama (i to sa gotovo zanemarljivim zakašnjenjem u ovom slučaju – u odnosu na odgovarajuća „svetska“ zbivanja u istom pogledu). U slučaju sociolingvistike upravo – iz dva osnovna razloga: u pitanju je bila, s jedne strane gledano, nova, u naučnom smislu „moderna“ paradigma koja je, s druge strane gledano, deskriptivno barem optimalno bivala adekvatna s obzirom na tadašnje izuzetno složene (i skupe) jugoslovenske jezičke, društvene, kulturne i ostale prilike (etničke, konfesionalne, političke, istorijske ...) koje su s njima, po logici stvari, po pravilu bile u manje ili više neposrednoj vezi.

2.1. Sociolingvistika.

Prve verodostojne nagoveštaje sociolingvistički utemeljenih pristupa naučnom proučavanju jezičke problematike, u ondašnjoj Jugoslaviji, nalazimo na samom pragu sedamdesetih godina XX veka. Najizrazitije – u radovima Dalibora Brozovića (Brozović 1970) i Pavla Ivića (Ivić 1971), premda ovi, istini na volju, još uvek i nisu bili u strogom smislu eksplicitno kao „sociolingvistički“ definisani (no bili su „sociolingvistički relevantni“, premda ne i „ekskluzivno sociolingvistički“). Slede zatim, uglavnom, zbornici tekstova (Bugarski [red.]

1974; Bugarski, Ivir, Mikeš [red.] 1976). Tek onda sintetička „sociolingvistička“ dela, i to prvo prevodi autora iz sveta (Fishman 1972 [1978]; Bernstein 1974 [1979]; Hymes 1974 [1980]), te za njima i originalna sintetična „sociolingvistička“ dela jugoslovenskih autora (Radovanović 1986 [1979]; Bugarski 1986). (Uglavnom, u osamdesetim godinama, i jednih, i drugih, i trećih je bivalo puno – pa se ovde i neće naročito pobrojavati.) Danas se „sociolingvistički relevantne“ studije [ex-]jugoslovenskih autora (iz prethodnoga doba) mogu razvrstati u nekoliko osnovnih tematskih područja: **planiranje jezika i jezička politika**, raslojavanje jezika, bilingvizam – multilingvizam – diglosija, jezici u kontaktu, verbalne interakcije. Sa stanovišta jedne opštije sistematizacije, to su po pravilu većma bivale studije iz domena makrosociolingvistike nego iz domena mikrosociolingvistike.

2.1.1.1. Planiranje jezika i Jezička politika.

Moglo bi se reći daje ondašnja (SFR) Jugoslavija (kao što je, uostalom, i ova sadašnja, SR Jugoslavija) bila ekstremno zanimljiva i po složenoj jezičkoj situaciji koju je zastupala (Radovanović 1983; Radovanović 1988; Radovanović 1993; Bugarski 1987). Zato, i po definiciji stvari, makrosociolingvističke teme – iz područja planiranja jezika i jezičke politike – u ondašnjoj jugoslovenskoj „sociolingvističkoj“ produkciji izrazito nadmašuju sve ostale. To je stanje bivalo podupirano i tradicionalno razvijanim filološkim radnjama na tlu ondašnje Jugoslavije – na pitanjima jezičke norme, standardizacije, „književnih“, „nacionalnih“ jezika, i srodnim pitanjima.

Osnovni poslovi sadašnje jugoslovenske „sociolingvistike“ (misli se na SR Jugoslaviju, i njene republike Srbiju i Crnu Goru), na području planiranja jezika i jezičke politike jesu: usklađivanje pravne i političke formule sa stvarnim interakcijskim, komunikacijskim i stvaralačkim obrascima i potrebama; sravnjivanje slike jezičkih stanja, procesa i odnosa sa slikom etničkih, konfesionalnih, političkih, kulturnih, i širih društvenih odnosno civilizacijskih stanja, procesa i odnosa. A sve to, uz vođenje računa o funkcionalnoj specifičnosti pojedinih delova jezičke norme odnosno standardnoga jezika, u širem zahvatu – u planiranju jezika i jezičkog politici, i to prvenstveno za one jezike koji se normiraju, standardizuju, to jest „planiraju“, primarno u Jugoslaviji – kao „matični“, prema jezici-ma koje u Jugoslaviji valja normirati, standardizovati odnosno „planirati“ samo kao varijantni oblik u odnosu na njihovu „matičnu“ realizaciju izvan Jugoslavije (mađarski, slovački ...). Zatim, tu je i razrada upotrebe srpskog u ulozi komunikacijskog i interakcijskog instrumenta tipa *lingua communis*, kao svojevrsnog metajezičkog posrednika u međunacionalnim interakcijama odnosno komunikacijama (i izvan domena „javne“ i „službene“ upotrebe jezika); pa opis i razrada varijantnih formi, to jest njihovih urbano-

regionalnih realizacija u ispoljavanju srpskog (i dalje „policentričnog“) jezičkog standarda (Beograd – Novi Sad – Podgorica).

3. Planiranje jezika i Jezička politika: Principi i tendencije.

U raspravama ovakve vrste, već po prirodi stvari, tematika planiranja jezika teško da se može odvojiti od tematike jezičke politike (na šta će nedvosmisleno ukazati i zaključni sudovi ove studije; 7.5.). Zato upravo ovde i pribiegavam složenijoj terminološkoj etiketi: „planiranje jezika i jezička politika“, tako da ona jednovremeno obuhvati i „unutrašnje“ radnje „u jeziku“ i „spoljašnje“ radnje „sa jezikom“ („na jeziku“). Šire shvatan, i tako isto primenjivan, ovakav pristup bi u sebe mogao uključiti i pominjani, a poznati, pristup temi po kojem se ova dva područja imenuju etiketama tipa „planiranje korpusa“ i „planiranje statusa“ (7.3.) Zamišljeni spoj imenuje se, znači, složenom etiketom: *planiranje jezika i jezička politika*.²

Tako shvaćeni, dakle, *planiranje jezika i jezička politika* predstavljaju samo deo „sociolingvistički relevantnih“ pojava – za čiji je opis i tumačenje Jugoslavija (i ondašnja i sadašnja) upravo bila (odnosno jeste) uzoračan obrazac: kao „pluralistički“, srazmemo „skup“, a nedovoljno efikasan obrazac (pokazalo se to barem na sudbini ondašnje Jugoslavije) – nasuprot kojem upravo stoji, i još uvek opstojava, zasad, „nepluralistički“ obrazac, kao onaj u Sjedinjenim Državama Amerike, ili onaj u Francuskoj, Nemačkoj, i drugde (= jedna Država = jedna Nacija = jedan Jezik). (Da bi se videlo može li funkcionisati u osnovi „pluralistički“ modeliran lingvistički obrazac Evropske Unije, valja sačekati da on uopšte i „proradi“, tj. da sa politike, dokumenata, finansija i projekata, side u stvarnu interakcijsku lingvističku realizaciju.)

I tako smo se upravo približili središnjem razmatranju ovoga priloga, planiranju jezika i jezičkoj politici, u svetlu najnovijih takvih zbivanja u slovenskom svetu.

4. Srpsko-hrvatska relacija: Kratak pregled problema.³

Sadašnji standardni srpski jezik počeo se bio kodifikovati u prvoj polovini 19. veka, prevashodno poslom Vuka Stefanovića Karadžića (1787–1864) i Đure

² Ovde ne pominjem i ostala mogućna terminološka rešenja, za iste ili slične pojave o kojima raspravljam, poput – „*vesternizacija jezika*“, „*jezičko inženjerstvo*“, „*gloto-politika*“, „*modernizacija jezika*“, „*mikro/makro planiranje*“, i tako dalje. Stoji, međutim, napomena da su svi ti alternativni nazivi pomalo i značenjski drugačije obeleženi.

³ Ovaj se deo izlaganja (§§ 4–5) zasniva na odgovarajućem isečku iz razvijenije studije na engleskom jeziku: M. Radovanović, „From Serbo-Croatian to Serbian“, *MULTILINGUA* 18/1–2 (1999) [= Special Issue on East-Central Europe, ed. Miklos Kontra].

Daničića (1825–1880), a na novoštokavskoj („istočnohercegovačkoj“) južnoslovenskoj dijalekatskoj bazi, koju je u to vreme zastupalo stanovništvo pretežno srpske etničke provenijencije. Prihvatanje te i takve književnojezičke norme od strane hrvatske etničke populacije (tzv. „BEČKI DOGOVOR“ iz 1850, zatim „NOVO-SADSKI DOGOVOR“ iz 1954, filološki rad Tomislava Maretića [1854–1938], ali i mnogi drugi događaji pre, između i posle njih) značilo je dug i komplikovan proces standardnojezičkoga približavanja i udaljavanja – u prihvatanju i sleđenju Vukovog i Daničićevog, a praktično „vukovsko-daničićevskog“ jezičkoga standarda. Uz to, taj se „književni“ odnosno standardni jezik specifično razvijao oko svojih glavnih, prestižnih kulturnih, etničkih, ekonomskih i političkih središta (oko Beograda i Novoga Sada, te Zagreba, Sarajeva, Podgorice). To se najočiglednije manifestovalo u nekim tendencijama. Jedna je bila stalno menjanje službenih naziva jezika, od onog *srpski*, preko onih *srpski ili hrvatski*, *hrvatski ili srpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, pa do onih najrecentnijih u 90-im godinama 20. veka, *srpski* [ponovo!], *hrvatski* (ali sada i *bosanski*). Druga je bila jasno ispoljavanje predominacije političke volje nad lingvističkom logikom ili komunikacijskim potrebama, te projektovanje etničko-konfesionalnih (pravoslavnih, rimokatoličkih i islamskih) determinanti među jezičke činjenice. Treća se ticala nejednake distribucije pisama: tako da je stanovništvo srpske etničke pripadnosti, manje-više postajalo dvoalfabetno, dakle *l a t i n i č n o* i *ć i r i l i č n o*. Nasuprot tome, stanovništvo hrvatske etničke pripadnosti ispoljavalo je težnju strožeg vezivanja za latinični alfabet. Četvrta se jasno uočljiva tendencija ticala konstituisanja urbano-regionalnim, kulturnim, etničko-konfesionalnim, nacionalnim, te političkim razlozima motivisanih *v a r i j a n a* standardnoga jezika (opet imenovanih različito, te kao „istočna“ i „zapadna“, pa „beogradska“ odnosno „zagrebačka“, „srpska“ odnosno „hrvatska“, i sl.). Ovo poslednje je funkcionisalo tako što se uzimalo da među njima postoji širok prostor govornika sa „koegzistencijom varijanata“, „neutralizacijom varijantnih opozicija“, „ukrštanjem, mešanjem varijanata“, „međuvarijantom“, „posebnom varijantom“, ili sl. Radilo se, zapravo, o tipičnom sociolingvističkom slučaju tzv. „policentrične standardizacije“. Peta transparentna tendencija manifestovala se kao generalno naglašeniji jezički *i n t e r n a c i o n a l i z a m* na istoku („srpska varijanta“), prema *p u r i z m u* na zapadu jezičke teritorije („hrvatska varijanta“). Ovde se nećemo baviti istorijskim delom priče (za to valja pogledati, inače polemičke, i često oprečne izvore informacija: Brozović 1970; Bugarski 1987; Bugarski-Hawkesworth eds. 1992; Ivić 1971; Ivić 1984; Ivić 1990; Ivić 1991; Katičić 1997; Nejlör 1996; Radovanović ed. 1989; Radovanović ed. 1996a, 1996b), no ćemo pokušati da sociolingvističkim aparatom objasnimo prirodu zbivanja čiji je finalni događaj pojavljivanje dveju etničkih i jedne regionalne etikete u nazivima za odgovarajuće standardnojezičke varijetete.

4.1. Jezička situacija u prethodnoj i sadašnjoj Jugoslaviji.⁴

„Srpskohrvatski“ je jezik, sa oko 16,5 miliona govornika, zastupao oko 3/4 tadašnje jugoslovenske populacije (SFR Jugoslavija), i služio kao svojevrsni, neoficijelni *lingua communis* u javnim i privatnim interakcijama i komunikacijama raznih sorti. No, to je jednovremeno bio i maternji (primarni) jezik za Srbe, Hrvate, Crnogorce i Muslimane (u odgovarajućim republikama i oficijelno: Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini). Iako je oficijelno bivao nazivan „*srpskohrvatskim*“, „*hrvatskosrpskim*“, „*hrvatskim ili srpskim*“, ili sl. dvočlanim nazivima (uz „*bosanskohercegovački književnojezički izraz*“), počele su urbano regionalne odnosno varijantne realizacije toga jezika (pominjana „*policentrična standardizacija*“ njegova) u njegovim standardizovanim formama, negde i oficijelno, negde ne, imenovane i jednočlanim etničkim etiketama, i to: za Hrvate je to u pravilu bivao „*hrvatski*“, za Srbe i Crnogorce, često „*srpski*“, a za ostale je ostajao „*srpskohrvatski*“ (za Muslimane, recimo). I te su se realizacije, sociolingvistički gledano, doista i konstituisale kao „*varijante standardnoga jezika*“ („*srpska*“/„*hrvatska*“, tj. „*zapadna*“/„*istočna*“, odnosno „*beogradska*“/„*zagrebačka*“ uglavnom, te pominjani „*bosanskohercegovački književnojezički izraz*“, uz poneko stidljivo ili bojažljivo, u svakom slučaju nesigurno, obaziranje i na mogućnost delovanja analogije etničkoga obrasca varijantnih deoba, u obliku one „*crnogorske*“ na primer), te vremenom (u 80-im godinama već sasvim) postadoše oficijelni javni komunikacijski instrumenti u odgovarajućim republikama (u Srbiji i Crnoj Gori, odnosno u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini), sa reperkusijama i na federalnome nivou, u obliku „*prevođenja*“ federalnih dokumenata na sva tri ova varijantna lika. Osim slovenačkog i makedonskog (oficijelnih u tadašnjim republikama Sloveniji odnosno Makedoniji), uz tadašnji „*srpskohrvatski* (...)“, svi ostali su jezici bili manjinskoga tipa (mađarski, albanski, rumunski, slovački, češki, rusinski, bugarski, ukrajinski, italijanski, turski, ciganski, i dr.), u izrazitoj dijaspornoj ili pak pograničnoj situaciji, sa bilingvalnim odnosno multilingvalnim govornicima i sredinama, i u tipičnim kontaktnim situacijama. (Detaljnije o svemu ovome: Browne 1993; Bugarski 1987; Bugarski/Hawkesworth eds. 1993; Radovanović 1983; Radovanović 1988; Radovanović 1993; Radovanović 1997; Radovanović ed. 1989; Škiljan 1988.)

Rastakanjem SFR Jugoslavije, u 90-im godinama ovoga veka, SR Jugoslavija postaje zemlja sa približno dvostruko manjom teritorijom i isto tako približno dvostruko manjom populacijom u odnosu na onu prethodnu (Lučić 1995; Radovanović 1996; Radovanović 1997; Radovanović ed. 1996a, 1996b). U sadašnjoj Jugoslaviji, pak, srpski je „*maternji*“ (primarni) jezik za oko 65% stanovništva, i ciljani, verovatni drugi jezik većine ostaloga stanovništva, sa nastavljenom funkcijom komunikacijskog posrednika tipa *lingua communis*.

4 Up. prethodnu napomenu, kao i Radovanović 1996.

n i s , sa službenim nazivom „*srpski*“, sa dva alfabeta (ćirilicom i latinicom) nejednake oficijelne i praktične distribucije, sa i dalje (ali drugačije) „policentričnom standardizacijom“, i tako dalje (raspoložive, osobito numeričke detalje pogledati u: Lučić 1995 i Radovanović 1996).

5. Savremene promene u slovenskim jezicima (1945–1995)⁵

Projekat je 1992. godine inicirao Stanislav Gajda (Institut za poljsku filologiju, Opolski univerzitet, Opole, Poljska). Projekat nosi službeni naziv SAVREMENE PROMENE U SLOVENSKIM JEZICIMA (1945–1995), i pod patronatom je Poljske akademije nauka i Međunarodnog komiteta slavista. Koordinator Projekta kroz sve ove godine bio je Stanislav Gajda (Opole), koordinator Potprojekta za srpski jezik (Savremene promene u srpskom jeziku: 1945–1995) – Milorad Radovanović (Novi Sad), sekretar srpskog Potprojekta, Miloš Luković (Beograd), a njegov nosilac Institut za srpski jezik SANU. Zamišljeno je da projekat traje u periodu od 1992. do 1996. godine, dok je objavljivanje njegovih konačnih rezultata planirano za 12. Međunarodni kongres slavista u Krakovu (1998). Predviđeno je bilo da svaki slovenski jezik u toj završnoj prilici bude zastupljen jednim tomom definisanoga obima i strukture, pisanim na jeziku koji prikazuje, da svaki takav monografski prikaz predstavi: (a) promene društvenih i komunikacijskih prilika u kojima se dati jezik nalazi, (b) promene u varijetetima toga jezika, (c) promene u samoj jezičkoj strukturi (fonetsko-fonološke, morfološke, sintaksičko-semantičke, leksičke, stilske ...), i (d) jezička zbivanja u dijaspori. U okviru realizacije ovog međunarodnog Projekta održano je nekoliko tematskih konferencija, te nekoliko redovnih godišnjih sastanaka Koordinacionog odbora Projekta (1992–1996), uz izdavanje prigodnih tematskih publikacija, i izradu odgovarajućih podsetnika. A tek završna, „sintetična“ sveska štampanih rezultata ovoga međunarodnog Projekta, pružiće uslove za uporedne i tipološke uvide raznih ukrštenih vrsta.

5.1. O situaciji u slovenskim zemljama.

Što se tiče jezičke situacije, njenoga opisa i objašnjenja u slovenskim zemljama uopšte, valjalo bi ih (kao i srpski slučaj uostalom) predstavljati na način kako sam to sam bio predložio u podsetniku što sam ga bio izradio za potrebe celoga Projekta, dakle kao inventar sledećih pitanja i mogućnih problema: (1) *J e z i č k a s i t u a c i j a* (genetski bliski/udaljeni jezici; tipološki slični/različiti jezici; međujezička razumljivost; pisma, ortografije, stanje pismenosti; etničke i konfesionalne proporcije i procesi; matična pozicija i pozicija dijaspore; kompaktne/nekompaktne govorne, jezičke zajednice; bilingvizam, multilingvizam, diglosija; migracije); (2) *J e z i č k a p o l i t i k a* (= „planiranje

5 Up. razrađeniye izlaganje u: Radovanović (red.) 1996a i 1996b. Do trenutka slanja ovoga priloga u štampu, 10. marta 1998. godine, bili su, po mome saznanju, osim srpskog (1996), objavljeni još tomovi bugarski (1997) i ruski (1997).

statusa“) (jezik, jezici u javnoj upotrebi; jezik, jezici u službenoj upotrebi; pravna, administrativna rešenja i jezička praksa; *lingua communis*, *lingua franca* i sl. pojave); (3) *Planiranje jezika* (= „planiranje korpusa“) – normativni (= preskriptivni) instrumenti planiranja jezičkoga standarda (ortografska, ortoepska, gramatička, semantička, leksička, stil-ska, pragmatička norma); (4) *Stratifikacija* (= raslojavanje) jezika (u funkcionalnoj, socijalnoj i teritorijalnoj perspektivi); (5) *Međujezički kontakti* (sa „svetskim“ jezicima; s jezicima interakcijskog okruženja; sa jezikom tipa *lingua communis*; u situacijama diglosije, dijaspore i sl; specifične kontaktne teme: internacionalizmi, evropeizmi, klasicizmi, vizantizmi, orijentalizmi, balkanizmi, mediteranizmi, karpatizmi, slavenizmi, romanizmi, germanizmi, anglicizmi, itd.; odnos prema purizmu); (6) *Govorne jezike i interakcije* (izbor jezika i njegovog varijeteta; stavovi prema jezicima i njihovim varijetetima; jezički prestiž; standardnojezički prestiž; principi promene koda; tipovi interakcijskih obrazaca). (Detaljniju razradu ovih odrednica čitalac će naći u: Radovanović 1994.)

Jasno, u ovom prilogu u fokusu pažnje su stavke (2) *Jezička politika* i (3) *Planiranje jezika*, uz naročito obaziranje na srpsko – hrvatsku relaciju u tim pogledima:

6. O knjizi *Srpski jezik [na kraju veka]*.

U okviru postavljene teme, zamisao srpske knjige, u seriji slovenskih knjiga, bila je da se zastupe sedam oblasti lingvističkih i njima srodnih činjenica, kroz isti broj autorskih studija s fokusom na posebnim temama: Branislav Brborić (Beograd) – *PREDISTORIJA I SOCIOLINGVISTIČKI ASPEKTI* (Retrospektiva srpsko-hrvatskoga jezičkoga i političkog ujedinjavanja i razjedinjavanja, Rasplitanje jezičke krize u bivšoj Jugoslaviji); Ivan Klajn (Beograd) – *LESIKA* (Izvori, kriterijumi i hronološke granice, Odnosi među varijantama, Strani uticaji, Opšti deo rečnika, Unutrašnja politika, Zvanični žargon i konferencijski jezik, Međunarodna politika, Privreda i finansije, Nauka, Tehnika, Saobraćaj i turizam, Kultura, umetnost i prosveta, Sredstva informisanja, Zabava i moda, Sport, Vojna terminologija, Sleng, Vulgarizmi); Dragoljub Petrović (Novi Sad) – *FONETIKA* (Prozodijski sistem, Vokalizam, Vokalske grupe, Konsonantizam, Konsonantske grupe), Živojin Stanojčić (Beograd) – *MORFOLOGIJA, SINTAKSA I FRAZELOGIJA* (Nivo oblika, „Nivo rečeničnih konstituenata, Nivo rečenice, Frazeologija), Miloš Luković (Beograd) – *SPECIJALNI STILOVI* (Procesi nominalizacije jezičkoga iskaza i dekomponovanje predikata, Bujanje frazeologizama, Birokratizacija jezika), Drago Ćupić (Beograd) – *DIJALEKTI* (Promene u dijalektima, Proučavanje dijalekata), Mitar Pešikan (Beograd) – *PRAVOPISNA NORMA* (Pravopisna norma u srpskoj jezičkoj kulturi, Srpska pravopisna norma posle Drugog svetskog rata, Aktuelna načela srpske jezičke i pravopisne norme). Uza sve – opremu knjige čine redaktorski Predgovor (Milorad Radovanović, Novi Sad), rezime na engleskom (u poljskom izdanju, i na poljskom) jeziku, te predmetni i

imenski registar. Razume se, za obradu i razumevanje prirode i uzroka procesa sagledanih u drugoj polovini XX veka, moralo se katkad ići i u jezičku i kulturnu starinu prethodnih vremena – barem do vremena konstituisanja vukovskog srpskog jezičkog standarda u XIX veku. Nevolju u obradi pojedinačnih tema činilo je loše stanje u ponekoj oblasti istraživanja, npr.: nedostatak podrobnijih i sistematizovanih podataka o pojavama u urbanim govorima, nepostojanje verodostojnih izvora o najnovijim populacijskim kretanjima, etničkim proporcijama i lingvopolitičkim činjenicama u devedesetim godinama, i sl, te davnašnja i opšta zapuštenost i nemarnost u delatnostima koje bi vodile brigu o srpskom narodu i njegovom jeziku u dijaspori, itd. (Otuda, predviđano poglavlje koje bi se ticalo poslednjih dveju među pobrojanim temama, u ovoj knjizi i potpuno izostaje, i to u ime uverenja da o etničkim činjenicama, i nije uputno govoriti kroz instrumente nagađanja, aproksimacija, posrednih izvora i sličnih nepouzdatih postupaka.)

6.1. O promenama u srpskom jeziku uopšte - no.

Kada su srpski jezik i druga polovina XX veka u pitanju, razmišljanje o jezičkim promenama moglo bi ići barem u nekoliko važnijih pravaca. Prvo se nametalo pitanje da li doista za pola fizičkoga veka, odnosno za vreme osetno manje od prosečnoga ljudskoga veka danas, u uslovima normiranosti standardnoga njegovoga vida pri tom, nanos promena u srpskom jeziku može biti takav i toliki da mu se cela jedna knjiga posveti? U ovom slučaju, međutim, nesigurnosti i neverici, razume se, nije bilo mesta. Dovoljno je bilo samo se podsetiti nekih spoljašnjih činjenica vezanih za naznačeno vreme i srpski jezik u njemu: Drugi svetski rat, političke i ukupne društvene promene nakon njega, uticaj „sovjetskog“ političkog i kulturnog obrasca do 1948. godine i kasnije odvajanje od njega, „samoupravno“ ustrojavanje svih oblasti života u najvećem delu posmatranoga perioda, srazmerno ubrzana industrijalizacija i urbanizacija, omasovljavanje školstva, nauke, izdavaštva i pismenosti uopšte, porast prosečnog obrazovnog nivoa govornika s tim u vezi, ubrzani razvoj tehnike, tehnologija, i mnogih drugih oblasti znanja, ekspanzija masovnih, osobito elektronskih medijuma u novije doba, ranije i novije masivne migracije stanovništva, međukulturni, međuetnički i međujezički kontakti i konflikti, rastakanje Jugoslavije (a s njom i mnogo čega drugog) u devedesetim godinama, raspad „istočnog bloka“ i oživljavanje etničkih („čistih“) država, sveopšta „evropeizacija“ kulture pa i jezika, raslojavanje društva, pa raslojavanje jezika u socijalnom, funkcionalnom i varijantnom pogledu, razvoj terminologija, zatim razvoj lingvističke nauke i njeno otvaranje prema svetskim tokovima u metodološkom i teorijskom smislu – sve je to, razume se, a i štošta drugo uz to, sudelovalo „spolja“ u oblikovanju energije za jezičke promene i u našoj moći da te promene uočimo, pratimo i tumačimo.

A gde uopšte u sadašnjem srpskom standardnom jeziku, tj. u njegovom normativnom standardnojezičkom korpusu, koji je ovde razumljivo u fokusu, očekivati da su se u odnosu na tradicionalnu normu (odnosno norme) dogodile promene? Po mojim ranijim procenama, to bi, recimo, mogao biti sledeći inventar jezičkih pojava zahvaćenih promenama: kratki akcenti, neakcentovani kvantitet, sudbina kvantiteta uopšte, prenošenje akcenta na proklitike, vokalske i konsonantske grupe, reflektovanje „jata“, pridevski vid, deklinacija brojeva, imperfekt, distribucija aorista, morfologija potencijala i pluskvamperfekta, status potencijala II i pluskvamperfekta, ponašanje gerunda, „apsolutne“ konstrukcije, nominalizacije, predikatska dekompozicija, impersonalne konstrukcije, glagolski vid, glagolski lik, glagolska rekcija, tvorbeni obrasci, frazeološki obrasci, složene vezničke formacije, udvajanje predloga, elementi analitizma u morfologiji i sintaksi, članske lekseme, padežna sinonimija, sudbina slovenskog i partitivnog genitiva, ulančavanje slobodnog genitiva, ponašanje posesivnih formi, egzistencijalne konstrukcije, rečenična intonacija, parcelacija rečenice, rečenični obrasci, poredak reči i rečenica, poredak enklitika, pozicija prideva, strukturiranje pojedinih tipova govornih činova, govornih događaja, i teksta, leksički i gramatički konektori, adaptacija posuđenica, indeklinabilni pridevi i imenice, sintaksički kalkovi, i tako dalje. U oblasti leksike, razume se – ponajviše terminologije raznih sorti! I upravo štošta od toga iz navedenoga inventara pojava (i izvan toga, i više od toga) KNJIGA SRPSKI JEZIK [NA KRAJU VEKA]⁶ sistematizovano i pokazuje i dokazuje, registrujući rezultate – s jedne strane, ali i aktuelne tendencije, nezavršene jezičke procese – s druge strane (ili, kako bi se to drugačije moglo reći: registrujući i „sinhroniju u dijahroniji“, i „dijahroniju u sinhroniji“).

6.2. Srpski jezik između „balkanizacije“ i „evropeizacije“?⁷

Ovaj deo izlaganja zasnivaće se na knjizi: SRPSKI JEZIK [na kraju veka] (Radovanović red. 1996a, 1996b).⁸ To je bila prva takva knjiga među ostalima

⁶ Up.: Radovanović (red.), 1996a i 1996b: 1–16; Radovanović 1997: 40–56. Za §§ 5–6.1. osnovica su bili upravo ti izvori.

⁷ Tekst pod naslovom „Srpski jezik na kraju veka: Između 'balkanizacije' i 'evropeizacije'“, osnovom je za § 7, a trebalo bi da se do Kongresa u Krakovu pojavi u časopisu ZBORNIK MATICE SRPSKE ZA FILOLOGIJU I LINGVISTIKU 40/1 (Novi Sad, 1997). Jedna njegova verzija štampana je u Radovanović 1997: 57–60.

⁸ Navedena dva izdanja razlikuju se, u osnovi, po sledećem: Korice su im drugačije uređene, sa idejom poljskog izdavača da se nacionalne boje kombinuju sa nadnaslovom i naslovom toma koji je u pitanju, pri čemu je[su] naslov[i] našega toma upravo – SRPSKI JEZIK (u poljskom izdanju) i SRPSKI JEZIK NA KRAJU VEKA (u beogradskom izdanju). Poljskoj verziji pridodati su: (a) kratka uvodna reč glavnog urednika serije i glavnog koordinatora celoga ovoga međunarodnoga naučnoga Projekta, Stanislava Gajde, te (b) rezime na poljskom (uz već postojeći engleski).

predviđenima (za druge slovenske jezike), pa mi je namera da tim, činilo mi se važnim povodom, sačinim rezime i tumačenje nalaza te knjige, kao njen redaktor, te koordinator srpskog dela Projekta sa kojeg je ona potekla. Drugim rečima – da postrojim činjenice koje su u toj knjizi bile uočene, da najreprezentativnije, za ovu priliku, među njima proberem, i da ih lingvistički i ekstralingvistički, upravo kroz organizaciju ovoga pregleda, i imenovanje njegovih (pod)odeljaka – interpretiram:

6.2.1. O „balkanizaciji“ eksternoj ravni:

– usitnjavanje i umnožavanje broja južnoslovenskih (standardnih = „književnih“) jezika – u drugoj polovini poslednjega veka našega milenijuma⁹

– što bih teorijski tumačio glotopolitičkom „promocijom varijanata standardnih jezika u odelite standardne jezike“ (= odranije „*srpski*“ [zatim: „*srpskohrvatski*“, „*hrvatskosrpski*“, „*srpski ili hrvatski*“, „*hrvatski ili srpski*“...], ali u najnovije vreme i „*hrvatski*“, i „*bosanski*“), uz „*slovenački*“, „*bugarski*“, i „*makedonski*“;¹⁰ i dr.

6.2.2. O „balkanizaciji“ u internoj ravni:

– progresija upotrebe konstrukcije *da* + prezent, umesto infinitiva (= *želim da radim* / *želim raditi*...)

– redukovanje adjektivnih i numeričkih deklinacija (= slabljenje ili čak gubljenje jedne od dveju adjektivnih deklinacija, slabljenje ili čak gubljenje deklinacija za numeričke vrednosti *dva*, *tri* i *četiri*)

⁹Tako, na primer, kada je jugoslovenski stručni tim 1993. godine bio prvi put došao povodom Projekta u Poljsku, sa mnom na čelu odgovornosti, izgledalo je kao da bi on trebalo da vodi celi posao oko „srpskohrvatskoga jezika“. S obzirom na ranija stanja, zbivanja i odnose, te posebno s pogledom na u to vreme itekako aktuelne promene u svemu što bi se tih stanja, zbivanja i odnosa moglo ticati – u njihovom mogućnom jezičkom i s jezičkim srodnom kakvom aspektu, bio sam sâm insistirao na stavu da se poslovi te vrste ne mogu obavljati „barem bez kolega iz Zagreba – premda ćete [rekoh] dobiti dve priče [=dve knjige] o supstancijalno istoj stvari iliti tvari – ukoliko moju sugestiju poslušate“. Zatim se nameće i važno načelno opažanje da, gledano „spolja“, dakle – na neki način lingvopolitički, broj slovenskih jezika u posmatranom periodu, osobito kada su njihove standardizovane verzije u pitanju, zakonomerno raste, što je, razume se, izvesno odstupanje od opštih zbivanja te vrste, u svetskim razmerama posmatranih.

¹⁰Razume se, politička (a ne lingvistička) volja u poslovima ove vrste jeste po pravilu, čak i po definiciji stvari, izgleda, upravo predominantna. Zar se, uostalom, delovanje u poslovima ove vrste gde i ne zove nazivima tipa „jezičko inženjerstvo“, „jezička politika“, „glotopolitika“, „planiranje statusa korpusa“, „planiranje jezika“, „vesternizacija jezika“, „modemizacija jezika“, itd.

– pojavljivanje surogata članskih morfema (tipa: *neki, jedan, izvesni, dati, određeni...*)

– „nagomilavanje“ predloga (tipa: *kamen za pod glavu, haljina za po kući, toplomer za na čelo...*)

– podrška rastu produktivnosti nekih tvorbenih obrazaca (v. kasnije)

– ugroženost tonskih i kvantitativnih opreka u prozodiji (gubljenje nena-
glašenog kvantiteta, slabljenje tonskog kontrasta na kratkom naglašenom slo-
gu...); i dr.

6.2.3. O „evropeizaciji“ u eksternoj ravni:

– odbojnost prema purizmu, zapravo

– otvorenost prema internacionalizmu, drugim rečima

– otvorenost prema situacijama kultura u kontaktu, to jest

– otvorenost prema situacijama jezika u kontaktu, znači

– otvorenost prema „stranoj“ leksici uopšte (pa čak i prema tzv. „kroatiz-
mima“, npr.: *posuda, prehlada, upala, nekretnina, tekućina, konobar...*), pose-
bno

– otvorenost prema terminologijama (pa i onima ranije „varijantno obele-
ženim“), zatim

– otvorenost prema adaptaciji imena iz jezika sveta vlastitom fonetsko-
fonološkom, morfološkom i tradicionalnocivilizacijskom obrascu, a posebno

– otvorenost prema latiničnom i ćiriličnom pismu, te njima posredovanim
transkripcijama i transliteracijama

– izrazita podatnost supstituisanju ruralnih govora urbanima (npr.: Beo-
grad, Novi Sad, Niš, Podgorica ...); i dr.

6.2.4. O „evropeizaciji“ u internoj ravni:

– aktuelna preplavljenost leksikona internacionalizmima, u svakom sluča-
ju „evropeizmima“, a naročito „anglicizmima“

– dinamičan razvoj nekih specijalnih funkcionalnih stilova (tipa: pravnog,
administrativnog, političkog, naučnog, publicističkog ...)

– internacionalizacija termonologija

– procesi nominalizovanja iskaza (tipa *uradio sam to iz neznanja / iz lju-
bomore* umesto *uradio sam to jer nisam znao / jer sam bio ljubomoran...*), a s
tim u vezi i

– procesi dekomponovanja predikata u njima (tipa *imam mišljenje* ili čak
mišljenja sam, umesto *mislim...*)

– usložnjavanje i umnožavanje vokalskih i konsonantskih grupa u fonolo-
giji, pod uticajem tuđica prevashodno (tipa: *koautor, neeuklidski, radioaktiv-
nost, ..., protestantstvo, kapitulantstvo, angstvem...*); i dr.

6.2.5. Kad „balkanizmi“ i „evropeizmi“ koincidiraju.

Razume se, a osobito u domenu gramatike, to jest morfologije i sintakse ponajviše, područja, procesi i rezultati procesa „balkanizacije“ i „evropeizacije“ – počesće koincidiraju, što nalaže istraživanja i tumačenja posebne vrste. Takvi su procesi, na

primer:

– tvorbeni obrasci za složenice u nazivima tipa *Sava centar, diskurs analiza, rok muzika...*

– indeklinabilnost prideva tipa *super, maksi, instant, roze...*

– indeklinabilnost imenica tipa *madam, ledi, ser, mis...*; i dr.

6.2.6. Sve u svemu

Ovim aktuelnim povodom želeo sam ukazati samo na neka opšta jezička (pa i kulturna) pitanja za koja mislim da su sada opremljena i nekim konkretnim pokazateljima – kao mogućnom osnovom za istraživanja različitih, lingvističkih i ekstralingvističkih, „balkanističkih“ i „evropeističkih“ vrsta. Za sada, dakle, pred nama imamo svedočanstvo stanja i zbivanja u procesima jezičkih promena koje su u toku – u obliku knjige SRPSKI JEZIK [NA KRAJU VEKA]. *Sinhroniju u dijahroniji*, odnosno *dijahroniju u sinhroniji* – mislim, u ponajboljem smislu tih poznatih reči.

7. A kako je to 'srpski' (p)ostao 'srpski'?¹¹

Kada su standardni slovenski jezici u pitanju, srpsko-hrvatska relacija čini se sasvim specifičnom po političkim događajima, lingvističkom statusu i nomenklaturi jezika u posmatranom odsečku vremena. Preneću, stoga, ovde najvažnije delove rasprave naročito rađene za potrebe Projekta, u kojoj sam pokušao suštinu tih zbivanja racionalno opisati i protumačiti (Radovanović 1995). (Uostalom, ovaj je celi Projekat 1992. godine bio i začat etiketom „*srpskohrvatski*“ u listi slovenskih jezika kojih se ticao, da bi se od 1994. godine pojavile dve odelite etikete u istoj listi jezika, „*srpska*“ i „*hrvatska*“, što će, posledično, rezultirati i dvema knjigama o supstancijalno istoj temi.)

7.1. Pošto su se postupci jezičke politike i procesi planiranja jezika, koji se tiču doskorašnjeg „srpskohrvatskog standardnog jezika i njegovih varijanata“, u našoj recentnijoj prošlosti i u sadašnjosti tipološki bitno izmenili u odnosu na gotovo dva veka drugačijih političkih, društvenih, kulturnih, komunikacijskih, etničkih i lingvističkih prilika, zamisli i prakse – smatram da mi stručna savest nalaže da ovim povodom dopunim, prokomentarišem (i možda preispi-

¹¹ Temelj ovoga dela priloga (§ 7) jesu odgovarajući tekstovi iz: Radovanović 1995; Radovanović (red.), 1996a i 1996b: 1–16; kao i Radovanović 1997: 40–56.

tam) neke svoje ranije teorijske poglede i sistematizacije (iz poslednjih dvadesetak godina) – u oblasti lingvistički relevantnih činjenica i odnosa, stanja i procesa upravo u području „jezičke politike i planiranja jezika“.

1. Od 1979. godine naovamo (Radovanović 1986 [1979]) jasnije sam bio počeo publikovati svoje shvatanje o planiranju jezika kao kontinuiranom procesu razloženom u sled sukcesivnih „koraka“, predstavljenih metaforom „kruga“ od desetak faza odnosno postupaka u njemu, koji tako, zapravo, i „zatvaraju odnosno otvaraju“ ukupni proces planiranja jezika. Predlagao sam, dakle, kao „idealni“ model – niz takvih faza/postupaka u procesu planiranja jezika, uspješnije ili manje uspješno ostvarivanih (ili neostvarivanih), katkad sažimanih ili hronološki poremećenih – i u našem, „srpsko-hrvatskom“, tj. „srpskom“ i „hrvatskom“ standardnojezičkom slučaju (odnosno slučajevima) – da bih ga (tj. njih) koliko-toliko validno i opisao i objasnio: **selekcija** (= odabiranje), **deskripcija** (= opisivanje), **preskripcija** (= propisivanje), **elaboracija** (= razrađivanje), **akceptacija** (= prihvatanje), **implementacija** (= primenjivanje), **ekspanzija** (= širenje), **kultivacija** (= negovanje), **evaluacija** (= vrednovanje), **rekonstrukcija** (= prepravljanje) [up. Prilog 1].¹² Pri tom sam predviđao „p r i r o d n o z a t v a r a n j e“ ovoga kruga faza / postupaka u kontinuirani proces – preko segmenata neposredne **deskripcije**, **preskripcije** ili **elaboracije** novonastalih standardnojezičkih pojedinosti (leksičkih i gramatičkih) – dopustivši, uz sve rečene ograde, kao „i z n i m n i“ slučaj, i mogućnost „o t v a r a n j a“ toga kruga u segmentu **selekcije** (= vraćanje na polazišnu tačku, tj. ponovo na izbor jezika ili nekog njegovog varijeteta poput dijalekta, sociolekta ili **varijante** za osnovicu standardnojezičke norme).

7.3. Zagrebački lingvista, teoretičar jezika, Dubravko Škiljan je 1988. godine (Škiljan 1988), u knjizi JEZIČNA POLITIKA, moje teorijsko razmatranje i sistematizovanje procesa planiranja jezika uopštio, njegovim uklapanjem u okvir poznatog Klosovog razvrstavanja, pa je, tako, predložene segmente **akceptacije**, **implementacije**, **ekspanzije** i **kultivacije** uvrstio u „p l a n i r a n j e s t a t u s a“ (što bismo, onda, u još uopštenijem sistemu lingvističkih

¹² Uprošćeno rečeno, da se podsetimo: Moraš prvo odabrati šta ćeš smatrati svojim (javnim) jezikom, kojim ćeš, dakle, (javno) pisati i govoriti, zatim taj idiom moraš opisati, te ga propisati („opisni/propisni“ rečnici, gramatike, pravopisi...), zatim moraš razraditi ono za šta si se odlučio i čime raspolažeš (učiniti taj jezik „sintaksički gipkim“, „terminološki dostatnim“...), prihvatiti ga službeno i neslužbeno u životu (pišući poeziju i pričajući tračeve...), i rasprostriti u svim životnim sferama, i „horizontalno“, i „vertikalno“, dakle, i u „prostoru“ (misli se na dijalekte), i u „rasponu“ (misli se na sociolekte), a stalno ga negovati (kroz školu, masovne medije...), vrednovati (kroz lektorski, filološki posao...), te prepravljati (kroz akademijske, ministarske ili slične autoritete). Time se, zapravo, samo zatvara krug postupaka u normativnim delatnostima i stvaranju standardnog jezika, i obezbeđuje prerastanje sukcesije postupaka u kontinuirani (ciklični) proces, tj. u delatnost koju zovemo „planiranje jezika“.

etiketa mogli nazvati i jezičkom politikom u užem smislu), dok je bezmalo sve ostale predložene segmente, dakle **deskripciju**, **preskripciju**, **elaboraciju**, **evaluaciju** i **rekonstrukciju** svrstao, konzekventno, u „planiranje korpusa“ (što bismo, onda, u onom uopštenijem sistemu lingvističkih etiketa mogli nazvati i planiranjem jezika u užem smislu). Pri svemu tome, dakle, i Škiljan izdvaja, kao u ovom pogledu sasvim specifičan, upravo segment **selekcije**, smatrajući ga za „kariku između ovih dvaju planiranja“ (Škiljan 1988: 47–48). [Up. Prilog 1.]

7.4. Da bih u novonastalim političkim, društvenim, kulturnim, komunikacijskim, etničkim pa i lingvističkim prilikama prividni paradoks „srpskohrvatskog“, tj. „srpskog“ i „hrvatskog“ standardnojezičkog slučaja (odnosno slučajeva), drugim rečima – paradoks dojučerašnjeg „srpskohrvatskog standardnog jezika i njegovih varijanata“, mogao dosledno u postavljenom teorijskom okviru obrazlagati, u modelu koji sam predlagao, u prostor „zatvaranja/otvaranja kruga“ u procesu planiranja jezika sada bih uvrstio jedno dodatno polje zbivanja, sa pet „novih“ faza / postupaka [up. Priloge 1 i 2]. Ovo mi je, naime, potrebno da bih koliko-toliko validno mogao opisati i objasniti kako se to u hrvatskom slučaju taj „krug otvori“ upravo u onom „iznimnom“ segmentu **selekcije**, a u srpskom se slučaju nastavio „prirodnim zatvaranjem“ u segmentima **deskripcije**, **preskripcije** ili **elaboracije** (ovisno o konkretnim leksičkim i gramatičkim pojedinostima koje su u pitanju). U krajnjem, to bi moglo poslužiti i da se pokuša makar objasniti kako je to, „na kraju puta“, „hrvatska (= ‘zapadna’, ‘zagrebačka’) varijanta standardnog srpskohrvatskog jezika“, uz relativno burne unutarjezičke lomove i prekrajanja, napokon *promovisana* u novi, odeliti „standardni (= ‘književni’) hrvatski“, dok je ona druga, „srpska (= ‘istočna’, ‘beogradska’) varijanta standardnog srpskohrvatskog jezika“, posledično, budući postfestum *renominovana*, time konačno, ali i bez burnih unutarjezičkih lomova i prekrajanja, *deintegrirana* iz gotovo dvovekovnog „zajedništva“, te tako i sama *promovisana* u odeliti „standardni (= ‘književni’) srpski“? Ujedno, mislim, ovakvim postupkom bi se i podosta toga moglo objasniti i sistematizovati u istoriji ne samo „srpske“ nego i „hrvatske“ uloge u sledenju „vokovskog“ – dakle po provenijenciji immanentno „srpskog“ – novoštokavskog standardno(književno)jezičkog koncepta u protekla dva veka, odnosno, da se poslužim ovde formulacijom zasnovanom na igri reči iz podnaslova ovoga odeljka – „kako je to ‘srpski’ (p)ostao ‘srpski’“? Dakle, to bi bile sledeće dodatne faze i postupci [up. Prilog 2]:

Integracija – Varijacija – Polarizacija – Dezintegracija – Promocija.

S povremenim oscilacijama ove ili one vrste, većeg ili manjeg stepena, u ostvarivanju pobrojanih procesa, njihove bi se relativne hronološke pregrade, kao grubi okviri rasprostiranja osnovnih tendencija samo, mogle omediti prvom polovinom 19. veka (= **integracija**), drugom polovinom 19. veka (= **varijacija**),

vremenom od početka do šezdesetih godina 20. veka (= **polarizacija**), vremenom od sedamdesetih do kraja osamdesetih godina 20. veka (= **dezintegracija**), i aktuelnim devedesetim godinama 20. veka (= **promocija**). [Up. Prilog 3.] Sve to, razume se, s napomenom da bi se ovde fokusiranim „srpsko-hrvatskim“ standardnojezičkim oprekama, kroz sve ovo vreme, kroz sve te faze i postupke, mogao priključiti, u njegovom zasad ipak nedovoljno lingvistički jasno iscrtanom rezultatu, i danas već, barem sa stanovišta jezičke politike, sasvim aktuelni – „*bosanski*“ (ili kako slično imenovani, ali manje ili više jasno ili nejasno odeliti) standardnojezički „entitet“ – kao lingvistički i politički „planirana promocija“, tj. sadašnja i buduća zamena, za gotovo dojučerašnju spontanu „neutralizaciju“ odnosno „ukrštanje“ manje ili više jasnih ili nejasnih „srpsko-hrvatskih“ varijantnih opreka.¹³

7.5. Što se tiče nekih mogućnih generalnih zaključaka, zasad se, iz izloženog, nameću sledeći među opštijima:

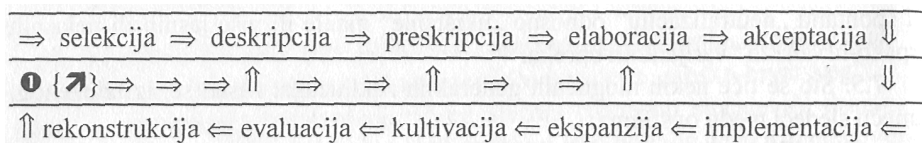
a. Identifikovanje standardnih jezika, njihovo imenovanje i pobrojavanje ovise više o političkoj volji i političkim zbivanjima, no o lingvističkim nalazima i činjenicama, te komunikacijskim zakonitostima i potrebama.

b. Za standardne jezike, shodno prethodnom, jednako su mogući i procesi „integracije“, odnosno „varijacije“, „polarizacije“, „dezintegracije“, te „promocije“ (varijeteta tipa etnički markiranih varijanata, prestižnih sociolekata, urbano regionalnih realizacija...).

c. Pokazuje se, pri tom, da su agensi političke volje u lingvističkim stvarima (standardno)jezičke naravi, skloni projektovanju aktuelne političke volje u nekakvu zamišljenu, pa onda hipostaziranu činjeničnu prošlost.

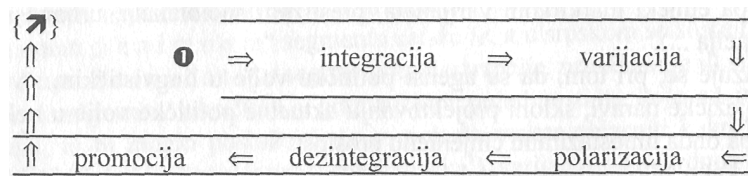
d. Bilo kako bilo, u tom je smislu praktično i nemoguće izdvojiti oblast(i) znanja odnosno delovanja, koje obično imenujemo *Planiranjem jezika* i *Jezičkom politikom*.

Prilog 1

¹³ Predstavljeni generalni, idealni model planiranja jezika, dakle, kada se sučeli sa specifičnim, konkretnim, realnim slučajem planiranja jezika, a u sprezi s jezičkom politikom – nužno je, za svaki takav slučaj, opremiti i komentarima i dopunama (za svaku fazu, za svaki postupak).

Prilog 2

Prilog 3

Integracija = inaugurisanje novoštokavskog standarda (1. pol. XIX v.)
Varijacija = inaugurisanje urbano-regionalnih uzusa u rang prestižnih standarda (2. pol. XIX v.)
Polarizacija = inaugurisanje teritorijalnih / nacionalnih varijanata standarda (od poč. XX v. do kraja 60-ih g.)
Dezintegracija = inaugurisanje varijanata u rang prestižnih standarda (70-ih i 80-ih g. XX v.)
Promocija = inaugurisanje odelitih standardnih jezika (90-ih g. XX v.)

L i t e r a t u r a

- Bernstein, B. 1974 [1979]. *Class, Codes and Control*. Vol. I. Theoretical Studies towards a Sociology of Language. London: Rutledge and Kegan Paul.
- Brozović, D. 1970. Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja. Zagreb: Matica hrvatska.
- Browne, W. 1993. „7 Serbo-Croat“. In: *The Slavonic languages*. Eds. B. Comrie, G. Corbett London – New York: Routledge. 306–387.
- Bugarski, R. 1986. *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta – XX vek.
- Bugarski, R. 1987. „Politique et aménagement linguistiques en Yougoslavie“. In: *Politique et aménagement linguistiques*. Ed. J. Maurais. Cmebec – Paris: Conseil de la langue française – Le Robert. 417–452.
- Bugarski, R. (red.). 1974. *Jezik i društvo*. Beograd: Kultura 25.
- Bugarski, R., Ivir, V., Mikeš, M. (red.). 1976. *Jezik u društvenoj sredini*. Zbornik radova sa konferencije „Jezik i društvo“. Novi Sad: Društvo za primjenu lingvistiku Jugoslavije.
- Bugarski, R., Hawkesworth, C. (eds.). 1992. *Language Planning in Yugoslavia*. Columbus, Ohio: Slavic Publishers.

- Fishman, J. 1972 [1978]. *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley, Massachusetts: Newbury House.
- Fishman, J. (ed.). 1974. *Advances in Language Planning*. The Hague – Paris: Mouton.
- Hymes, D. 1974 [1980]. *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ivić, M. 1976. „Linguistic Theory in Yugoslavia“. *Theoretische Linguistik in Osteuropa*. Eds. W. Girke, H. Jachnow. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 217–233.
- Ivić, M. 1996. *Pravci u lingvistici*. Osmo izdanje. Beograd: XX vek.
- Ivić, P. 1971 *Srpski narod i njegov jezik*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Ivić, P. 1984. „L'évolution de la langue littéraire sur le territoire linguistique serbo-croate“. *Revue des études slaves* 56/3. Paris. 313–344.
- Ivić, P. 1990. *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*. Beograd – Priština: BIGZ – Jedinstvo.
- Ivić, P. 1995. „Smisao zbivanja u istoriji književnog jezika Srba“. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 23. Novi Sad. 15–30.
- Katičić, R. 1997. „Undoing a ‘unified language’: Bosnian, Croatian, Serbian“. In: *Undoing and Redoing Corpus Planning*. Ed. M. Clyne. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 165–191.
- Lučić, M. 1995. *The Status and Rights of Minorities in Vojvodina*. Novi Sad: The Provincial Bureau of Information.
- Nejlor, K. 1996. *Sociolingvistički problemi među Južnim Slovenima*. Beograd: Prosveta.
- Pranjković, I. 1993. *Kronika hrvatskoga jezikoslovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Radovanović, M. 1983. „Linguistic Theory and Sociolinguistics in Yugoslavia“. *International Journal of the Sociology of Language* 44/6. Amsterdam. 55–69.
- Radovanović, M. 1986 [1979]. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica.
- Radovanović, M. 1988. „Yugoslavia“. In: *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 2. Eds. U. Amon, N. Dittmar, K. J. Mattheier. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 1303–1308.
- Radovanović, M. 1990. *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest.
- Radovanović, M. 1993. „Yugoslavia: Language Situation“, In: *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. 1–10. Eds. R. E. Asher, J. M. Y.

- Simpson. Oxford – New York – Seoul – Tokyo: Pergamon Press. 5077–5078.
- Radovanović, M. 1994. „Inventar tema važnih za prikazivanje sociolingvističkih prilika u slovenskim zemljama“. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 37/1–2. Novi Sad. 529–532.
- Radovanović, M. 1995. „Faze (dez)integracije srpske standardnojezičke norme. Ili: Kako je 'srpski (p)ostao 'srpski'“. U: *Języki słowiańskie 1945–1995. Gramatyka – Leksyka – Odmiany. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 20–22. 09 1995 r.* Red. S. Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. 15–19.
- Radovanović, M. 1996. „Yugoslavia: Multilingual, Multinational, Multicultural Community“. In: *Conferencia: Las lenguas en la Europa de la diversidad.* (Madrid, 15 y 16 de diciembre, 1995.) Palacio de Congresos. Patrocinada por: Comisión Europea – Ministerio de Educación y Ciencia – Instituto Cervantes. Colaboran: Fundación José Ortega y Gasset – Universidad de Alcalá. Madrid. 47–48.
- Radovanović, M. 1997. *Spisi iz kontekstualne lingvistike.* Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Radovanović, M. (ed.). 1989. *Yugoslav General Linguistics.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Radovanović, M. (red.). 1996a. *Srpski jezik na kraju veka.* Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Službeni glasnik.
- Radovanović, M. (red.). 1996b. *Srpski jezik.* Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Škiljan, D. 1988. *Jezična politika.* Zagreb: Naprijed.

Milorad Radovanović

Language Planning and Language Policy: Principles and Tendencies
(The Case of Serbo-Croatian Relation)

S u m m a r y

After a discussion on the inventory of (Slavic) (socio)linguistics in general, on the previous and current sociolinguistic situation of Standard Serbo-Croatian / Standard Serbian, and the schematisation of phases in the cycle of language planning process, ten 'optimal' steps have been proposed: selection, description, prescription, elaboration, acceptation, implementation, expansion, cultivation, evaluation, and reconstruction. Any standard language should satisfy most of the suggested steps. In the case of Standard Serbian, five 'new' explanatory steps should be added to the proposed schematisation – as an in-

dispensable accessory tool for understanding principles and tendencies underlying the Serbian-Croatian relation: integration, variation, polarization, disintegration, and promotion.

In addition, the author points out to some general linguistic (and cultural) issues – which are now, it seems, equipped with certain concrete language indications – as a possible basis for the investigation of different, linguistic and extralinguistic, ‘Balkanistic’ and ‘Europeanistic’ trends. For example, the ‘Balkanization’, among other features, includes the growing number of the South Slavic (standard) languages (Slovenian, Bulgarian, Macedonian, Serbian, Croatian, Bosnian ...), the reduction of the adjectival and numerical declensions, etc, while the ‘Europeanization’ includes openness towards internationalisms in the lexicon (vs. ‘purism’), cultures and languages in contact, nominalizations in syntax, urban dialects, as well as many other phenomena.

Radovanović 1998: Radovanović, Milorad. PLANIRANJE JEZIKA I JEZIČKA POLITIKA: PRINCIPI I TENDENCIJE (NA PRIMERU SRPSKO-HRVATSKE RELACIJE). – In: *Jazykovedný časopis*. – Bratislava: 49, No 1–2. – Pp. 57–74.

Павле Николић
[1910–?]

**Како је прошао српски језик
у заједници са хрватским језиком**
[1999]

Савремен српски језик Вука Караџића са својим најсавршенијим (и најздравијим за очи) писмом, свакако је најрационалнији – најједноставнији и најјаснији словенски језик. Тачније речено, српски језик био је такав док није постао српскохрватски за време Југославије Јосипа Броза.

Хрватски језикословци у доба пре Првог светског рата, док је Хрватска била у саставу Аустро-Угарске Царевине имали су за избор свог књижевног језика три дијалекта: штокавски, кајкавски и чакавски. Они су изабрали ијекавско наречје (говор) штокавског дијалекта. У ствари, хрватски језикословци су изабрали за свој хрватски језик западну варијанту (наречје) српског језика Вука Караџића. Најближе срцу Загребчана свакако је био кајкавски дијалект, али усвајање овог за књижевни језик било би отприлике исто као кад би Срби узели за свој књижевни језик лесковачки говор. Највећи центри чакавског дијалекта су Сплит и Задар у Далмацији, а хрватски политичари су сматрали да центар Хрватске, док је у саставу Аустроугарске Царевине, мора да буде Загреб.

Хрватски језикословци нису узели западно наречје српског Вуковог говора за „Хрватски књижевни језик“ само због његовог квалитета; они су овај дијалект у првом реду узели из политичких разлога. Ијекавским наречјем штокавског дијалекта говорили су сви Срби у свим крајевима у Хрватској и сви Босанци и Херцеговци, без обзира које су вере. Као најбројнијим, Хрватима није претила опасност да од Срба или Босанаца и Херцеговаца буду асимилизовани, напротив, Загреб као најснажнији центар, иза кога стоји Ватикан, имао је огромне предности да похрвати и Србе и муслимане. **П о х р в а ћ е њ е о л а к ш а в а з а ј е д н и ч к и г о в о р .** Не знам колико је било Хрвата у Босни и Херцеговини, али је чињеница да су се они ту нагло намножили после анексије ових од Аустроугарске. Аустријанци сами нису желели да живе у заосталој Босни и Херцеговини па су у њу слали као службенике Хрвате. Срби су те дошљаке-новајлије (од 1848. године) називали „*куфераши*“. Међутим за кратко време (пре Првог светског рата) већ су стекли у свим градовима Босне и Херцеговине најрепрезентативније богомаље.

Пре Првог светског рата било је муслимана и Срба у Хрватској и Босни и Херцеговини који су се похрватили – исти говор је овај процес олакшао. Хрвати нису имали разлог да свој „хрватски књижевни“ језик мењају.

Кад је, на велику жалост огромне већине Хрвата, Аустроугарска Монархија пропала, па су морали да потраже привремени нужни смештај у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, они су осетили велики страх да ће изгубити свој хрватски идентитет, зато што говоре истим језиком као и Срби; да ће потонути у југословенској мочвари. (И данас, после свега што је српски народ претрпео, неки га због својих, такозваних „светских идеала“, гурају у пропаст. Најобичнија је измишљотина да су Хрвати и Словенци били за Југославију. Шта представља шачица младих људи Илирског покрета – ништа; или шачица југословенски расположених људи око Вука Стефановића Караџића у односу на огромну масу која никада није била за Југославију. И за време Краљевине Југославије, ради „братства и јединства“ сервиране су неистине српском народу. Причали су му да су и у Хрватској били за Југославију. Бан Јелачић и надбискуп Штросмајер су били за то да сви јужни Словени буду заједно, али у саставу царевине Аустроугарске под круном Хабзбурговаца. То је једина истина. Доста са нестварним такозваним општељудским идеалима терања српског народа у пропаст. („Општесветски човекољупци“, своје општесветске идеале – неоствариве у догледној будућности – своје бајке причајте, пре свега у суседним државама и великим „цивилизованим“ земљама где је веома потребно, а престаните да оплеменењујете сироти напаћени српски народ својим бајкама. Престаните да га опет, поред свега што је доживео, гурате испред руде. Српском народу нису потребни непријатељски суседи, нити непријатељи у земљи, али после свега Срби ће ваљда бити равноправни са осталим народима у Србији. Страхујем да неће због урођеног српског удворништва – ни после злочина који сад над њим спроводе „најцивилизованије“ и најмоћније земље света – и Европске земље – веровали или не највећи светски бандити.)

Одмах после уједињења, почетком 1919. године из загребачке језичке ковачнице излила се бујица новокомпонованих глупавих речи. Не сећам се сада тих новотарија, сећам се само једног вица из Загреба који ми је пренео у Београд мој вршњак, тада, деветогодишњи дечак, мој брат од тетке Драгомир Богојевић, чији је отац био са службом у Загребу. За време летњих ферија Дракче је био у Београду, па ми је поставио питање: „Пајо, да ли знаш ‘хрватски назив за чачкалицу’?“ „Не знам, али пошто се чачкалицом чачкају зуби, вероватно да новокомпоновани хрватски израз садржи реч ‘зуби’, одговорио сам Дракчету. „Погодио си Пајо, новокомпоновани израз за чачкалицу гласи ‘зуботребац’; само не знам, кад Хрвати истребе све зубе, чиме једу.“ Тако ми је Дракче поставио више питања, а ја решавао ребусе. Најзад ми је Дракче поставио питање: „А да ли знаш Пајо какав је новокомпоновани хрватски назив за сифон-соде.“ Знао сам да се у флаши соде (раствор угљен бикарбоната у води), притиском на металну покретну ручи-

цу, убризгава кроз повијену металну славину сода у вино, чија мешавина се назива „шприцер“. После мог неуспелог покушаја да одгонетнем новокомпоновану реч, Дракче ми је рекао: „Пајо немој да се мучиш, ја ћу да ти кажем, та новокомпонована кованица гласи – ‘тијесно пишало’.“ Кад сам то чуо прснуо сам у смех тако снажно, тако да је заразно деловало и на Дракчета. Дуго смо се грохотом Дракче и ја смејали.

Овај виц кружио је Загребом као реакција на бујицу глупавих новокомпонованих израза у такозваном хрватском књижевном језику. Многи од ових израза су се задржали – стекли су право грађанства у хрватском књижевном језику.

Ови накарадни изрази нису остали без утицаја на говор Срба у Хрватској и нарочито не на говор похрваћених Срба и муслимана у Босни и Херцеговини. Током постојања, двадесетак година, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије, мада су у то време српски и хрватски били, званично, два језика, захваљујући помодарима и незналицама, у првом реду у Београду, а мање у Црној Гори, у Војводини и унутрашњости Србије, сви глупави новокомпоновани изрази сковани у загребачкој језичкој ковачници окрзнули су савремени говорни и писани српски језик.

Високоучени зналци језика кажу да је језик жива ствар, да се он непрекидно мења и да сви језици садрже нелогичности. Ту причу имао сам прилике да чујем, од језичких стручњака кадгод сам устајао у одбрану српског језика. Та њихова декламација је тачна, али само делимично, а они су се њом користили као штитом, да спокојно седе на својој фотељи, да они лично не предузимају никакву акцију, у већини случајева из страха да „не скрену са линије“ (терор више деценијског једноумља једнопартијског система не брише се ни лако ни брзо) а неки зато што их сем њихове личне материјалне користи, у животу стварно не интересује ништа друго.

После Другог светског рата, за време Југославије Јосипа Броза, током прве фазе – под притиском унитарне Комунистичке партије Југославије, када су шест република представљале само шест административних јединица – хрватски језикословци учествовали су у изради заједничке основе за српски и хрватски „књижевни језик“ – правописа и речника српскохрватског језика (хрватскосрпског за Хрвате). Ова акција свакако је била оправдана, како са језичке тако исто и са политичке тачке гледишта. Хрватски језикословци, свесни од колике је политичке важности језик, користећи своју „оправдану“ логику – политички центар Југославије је српски Београд (као да Југославијом управља Србин, а не Хрват Јосип Броз), па Загреб треба да буде бар главни центар (кројачница) српскохрватског језика.

Међутим, Загреб није само кројачница српскохрватског језика; он је и центар за кројење историје Југославије. У Загребу се штампа Енциклопедија Југославије.

Године 1960. језикословци Србије и Хрватске сачинили су заједнички „Правопис српскохрватског (за Хрвате хрватскосрпског) језика“; и на основу

њега приступили су изради „Речника СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА“. Са колико искрености и добре воље су хрватски језикословци приступили овом споразуму, као слику дајемо само један пример: У правопису као знаци интерпункције усвајају се само „*зарез*“ („*запета*“ отпада) и „*тачка*“ („*точка*“ отпада). У Србији, „*запета*“ је одмах сахрањена, а у Хрватској „*тачка*“ се није родила, и даље је живела и живи само „*точка*“.

Исто онако као што је катастрофална грешка, стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године погубно по српски народ, исто тако је по српски језик погубно стварање српскохрватског језика.

Чим је у Југославији Јосипа Броза наступила ера самоуправљања, и врхунски хрватски језикословци који су учествовали у стварању заједничког српскохрватског правописа одрекли су се својих потписа тог дела.

Онако исто, као што су у свим овим областима делатности Срби, славни борци — као појединци у Другом светском рату, после рата били „девета рупа на свирали“, такав исти утицај имали су и српски језикословци у изградњи српскохрватског језика. У српскохрватски речник хрватски језикословци унели су масу глупавих израза склепаних на брзину у загребачкој језичкој ковачници за време ендехазије. Српски језикословци нису пружили отпор, јер су знали, како би били „награђени“ за тај отпор од стране српских политичара.

Сваки писмен човек зна да је језик жив створ — како сам већ поменуо, неке речи се рађају а неке умиру, као и то да сви језици садрже нелогичности. Али је свакако тачно и то да је у толикој мери квалитетнији уколико има мање нелогичности, и ако се у њему промене — рађања и умирања речи и све остало — догађају природним путем. Промене у српском језику од времена настанка Југославије Јосипа Броза, *н е о с п о р н о*, *н и с у с е д о г а ђ а л е п р и р о д н и м п у т е м*. Оне се нису догађале све до марта ове године (1999). Тек кад нам догори до ноктију, схватимо да су наши битни и основни интереси — српски интереси — чији саставни и битан део је српски језик — његово чување и поштовање.

Под каквим приликама, или тачније речено неприликама су се догађале промене у српском језику у горе наведеном периоду, верну слику даје МЕМОРАНДУМ Српске академије наука и уметности сачињен 1986. године, чије штампање су српски политичари — браниоци праве демократије забранили.

[...]

Nikolić 1999: Николић, Павле. КАКО ЈЕ ПРОШАО СРПСКИ ЈЕЗИК У ЗАЈЕДНИЦИ СА ХРВАТСКИМ ЈЕЗИКОМ. — In: Николић, Павле. *Ружење српског језика*. — Београд: Санимекс. — С. 7–12.

Петар Милосављевић
[рођ. 1937]

О разликовању српског и хрватског језика
[2000]

Оне који данас размишљају о језичким проблемима узнемирује и збуњује питање: Пошто се зна да је садашњи књижевни језик којим се Хрвати служе, у ствари, српски, постоји ли хрватски језик?

У историјским приказима српскохрватског језика последњих деценија није било истицано да су филолози у 19. веку јасно разликовали српски од хрватског (кајкавског), а затим и од правог хрватског (чакавског). Супротно од тога наглашаван је став да су штокавско, чакавско и кајкавско наречје – наречја једног језика. Такав став не би био лишен лингвистичког оправдања само ако би се схватио у овом смислу: на почетку развоја славистике, сматрало се да сви Словени имају један језик, словенски, а оно што зовемо *националним језицима* да су наречја тога словенског језика. Само као део заједнице словенских језика чакавски, кајкавски и штокавски могу представљати целину. Неки од значајних слависта, као, на пример Јан Колар или Павле Јосиф Шафарик, говорили су и о илирском језику као једном од главних словенских језика, који се састоји од три наречја: српског, хрватског (кајкавског) и словеначког. Наречја са националним именом и у том случају имала су значење националног језика. Српски језик се од хрватског, на разне начине, разликовао кроз цео 19. век. Практично је тек у првој Југославији, и то из политичких разлога, била наметнута концепција Ватрослава Јагића, по којој Срби и Хрвати имају један језик који се састоји од три наречја: штокавског, чакавског и кајкавског. На теоријским основама Јагићевог схватања и настао је Новосадски договор. По овом Договору је народни језик Срба, Хрвата и Црногораца проглашен за један језик, иако Срба (па, дакле, ни Црногораца) нема који говоре чакавски и кајкавски. А онај „један и јединствен“ књижевни језик, штокавски, био је подељен на две варијанте: на варијанту српскохрватског (екавица) и варијанту хрватскосрпског (ијекавица). У не тако јасним назнакама ту поделу су касније потврђивали и хрватски и српски лингвисти. Тридесет година после Новосадског договора појавила се у Минхену (1984) Карта хрватског језика с додатком српског у књизи ДОБАР ДАН! чији је аутор Томо Матасић. Она је јасно графички приказала како је српскохрватски односно хрватскосрпски подељен на две половине и то по линији ијекавски-екавски изговор, тј. источна и западна варијанта оног „једног и јединственог“ језика. Ова Карта, као и оно што се последњих година 20. века дешавало, потврдила је

оправданост страховања Бранка Машића и других добромислећих Срба да се на проглашавању српског језика за хрватски радило смишљено и темељно.

Матасићева КАРТА је најјасније обелоданила ту стратегију. По њој је „бивши“ српскохрватски језик подељен тако да хрватски језик заузима цело кајкавско наречје, цело чакавско наречје и два дела штокавског: икавски и ијекавски дијалекат. Српском језику остављен је само екавски штокавски. На жалост, официјелна српска лингвистика (деценијама под контролом из Загреба) фактички, иако не на речима, прихватала је овакву деобу. Није је прихватао само српски народ и нису је прихватили српски књижевници. Њима је, ради умирења, поводом ДЕКЛАРАЦИЈЕ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (1967) понуђен став Мирослава Крлеже у виду формуле која је овако гласила: Срби и Хрвати имају један језик који Хрвати зову *хрватски*, а Срби *српски*. Важно је, међутим, да се истакне да је тај став парафраза Јагићевог става о језичком заједништву Срба и Хрвата. Он је сасвим супротан ставу Вука Караџића по коме се језици Срба и Хрвата разликују: Срби имају свој језик а Хрвати свој.

Задатак овог текста је да разликовање српског и хрватског језика покаже на конкретним примерима. Он исто тако, на конкретним примерима, треба да покаже и каква нам се подела српског језика (проглашеног за српскохрватски и хрватскосрпски) стварно нуди.

У ту сврху послужиће нам антологија ХРВАТСКИ ПЈЕСНИЦИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЈЕТСКА РАТА коју је саставио Влатко Павлетић а 1963. објавио Нолит у Београду. У тој антологији могу се наћи докази да су и двојица најзначајнијих Хрватских писаца тог раздобља, Тин Ујевић и Мирослав Крлежа, писали песме и на два различита језика, на српском и на хрватском.

У Павлетићеву антологију ушла је само једна једина песма која није писана на „књижевном језику“ (читај: српском – П. М.) него на чакавском. То је она песма Тина Ујевића чији се стихови налазе на Марулићевом споменику у Сплиту. Песма гласи:

O p r o š t a j

Ovdi usred luke naša mlada plavca
Uzdvigla je jidra voljna, smina, nova.
I hoteća pojti putom svojeg plova
Gre prez kog vojvode al zakonodavca.

Budi da smo virni krivovirna pravca,
Ništar manje čtimo (koko i zemlja ova)
– Ki va versih libar množ harvatski skova –
Marulića Marka, splitskog začinjavca.

U lipom jazyku, gdi „ča“ slaje zvoni,
Mi dobročasimo garb slovućeg greba
I tokoj ti napis dijački i stari.

Zbogom, o Marule! Pojti ćemo, poni
Žaju imimo velu suncenoga neba:
Korugva nam ćuhta; gremo, mi puntari!

(HRVATSKA MLADA LIRIKA, 1914)

На истој страни, одмах испод оригинала ове песме, следи и превод који гласи:

Ovdje usred luke naša mlada lađa uzdigla je jedra
slobodna, smjela i nova. I hoteći otploviti svojim
putom odlazi bez ikakva vođe ili zapovjednika.

Ali premda smo vjernici heretičke struje, ipak štuјemo,
kao i ova zemlja, splitskog pjesnika Marka Marulića,
koji je napisao hrvatskih mnogo knjiga u stihovima.

U lijepom jeziku, gdje slave zvuči „ča“, pozdravljamo grb
slavnog groba i, također, taj natpis latinski i stari.

Zbogom, o Marule! Pod ćemo, jer silno žedamo za sunčanim
neбом: naš stijeg leprša; odlazimo, o mi, buntovnici!

Превод испод Ујевићеве песме био је потребан српском читаоцу као што би му био потребан и за Крлежине стихове из БАЛАДА ПЕТРИЦЕ КЕРЕМ-ПУХА (1936) да су и они уврштени у антологију. И то се може показати на примеру. Ево прве краће песме из БАЛАДА коју српски читалац такође не може добро да разуме без превода

G u m b e l i j u m r o ž a f i n o d i š i

Gubmelijum roža
fino diši,
na galgam se bumo
gibali si.

Hej, haj, prišel je kraj,
nigdar već ne bu dišal nam maj!
Zavijal celu noć stekli je pes,
celu noć pilko hoblal je les.

Z scalinom nam buju prelejali grob,
v pesje gnojnišće zlopatali drob.

Gumbelijum beli mertvečki diši,
Z galgam se nigdo povernul ni.

Hej, haj, nek cvate maj,
nigder nas v pekel taj
ne bu nazaj.

Иако антологичар Павлетић каже за Крлежине кајкавске стихове да спадају „међу најпотресније стихове читаве наше (читај: хрватске – П. М.) поезије“ (71) он их није уврстио у антологију. Павлетић је у својој антологији приказао само стваралаштво хрватских песника на штокавом или, како бисмо ми рекли, на српском језику. Богату хрватску поезију писану између два светска рата на кајкавском и чакавском он је изоставио. Овај свој поступак антологичар је овако објаснио у предговору:

О дијалекатској поезији. Дијалектални одвојак специфичност је и богатство хрватске поезије. Да би за све уистину poetski vrijedno – ostvareno на чакавštini или кајкавštini у раздобљу између два свјетска рата – osigurao мјесто у антологији, морао би је проширити знамо преко граница које мије одредио издавач у складу с парадигмом библиотеке, а како то није dolazilo у обзир, морао сам се одлучити за изостављање дијалекталне поезије. То није заправо никакав проблем, јер библиотека којој је сврха да обухвати све уистину književno vrijedno i živo у југославенским литературима неће бити комплетна без књиге poetskih tekstova писаних кајкавštinom и чакавštinom, а то значи без Krležinih BALADA PETRICE KEREMPUNA, без GALIOTOVE PESMI Vladimira Nazora, без GOVORENJA MIKULE TRVDNEGA Marina Franičevića, без sugestivnih pjesama Frana Galovića, Mate Balote, Gorana Kovačića, Nikole Pavića, Drage Gervaisa, Pere Ljubića i dr. Iz toga proizlazi да се antologijski presjek кроз hrvatsku поезију мора комплетирати vremenski neo-međenom књигом дијалекталне поезије.

Из овога навода се види не само да су хрватски песници између два светска рата писали на кајкавском и чакавском, него и то да је та поезија радовито сављана у други план, а истицана ја она писана на „књижевном језику“ како би то рекао Павлетић, односно на штокавском или српском. Прва чињеница говори о отпорности и издржљивости домаће хрватске језичке и књижевне традиције, а друга је последица одређене књижевне политике и филолошког усмеравања. Оно што код Павлетића није принципијелно постављено то је однос између дијалеката или језика. Он кајкавску и чакавску поезију третира као дијалекталну у том смислу као да су ти дијалекти део штокавског језика. А то није тачно. Дијалекти штокавског су ијекавски, екавски и икавски. Чакавски и кајкавски су посебне језичке целине – као и штокавски – које се некад називају дијалекти, некад наречја, некад језици. Пуно је доказа да су чакавски и кајкавски у прошлости третирани као језици и да су носили хрватско, али не и српско име. Механичком и тенденциозном заменом природног дијалекатског тројства што-

кавског језика (ијекавица, екавица, икавица) у дијалекатско тројство (штокавски, кајкавски, чакавски) замућена је свест о језичкој посебности Срба и Хрвата. Оваквим и сличним триковима Хрвати су убачени као титулари на терен српског језика кодификованог реформом Вука Стефановића Караџића.

У погледу националног статуса чакавског и кајкавског језика ипак има разлике. Од њих је само један „прави хрватски“: то је чакавски, јер тим језиком нико сем Хрвата на свету није говорио, па по томе он чини основу њиховог етничког идентитета. За кајкавски језик лингвисти су истицали да се не би могло рећи да је прави хрватски јер сличним кајкавским говоре и Словенци. Ипак, између словеначког кајкавског и хрватског кајкавског лингвисти виде разлике: третирају их као два посебна наречја или језика.

Народи се разликују једни од других по језику. Томе су тежили и Хрвати. Али та тежња није се поклапала са њиховим националнополитичким амбицијама. Са чакавским као књижевним језиком почетком 19. века, Хрвати би се свели на једно уско подручје. Слично би се десило и да су остали при кајкавском наречју. И они су се (1836) одлучили за штокавски као свој књижевни језик иако је он био већ познат у свету као српски језик. А баш то штокавско наречје ће их довести у нераскидиву везу са Србима. Зашто су то они учинили – показује карта Томе Матасића. Мешањем са Србима могли су да захвате много од њиховог језичког и етничког простора. А да би се дошло до ситуације коју осликава та Карта, која је у годинама разбијања Југославије била непосредна извесност, требало је изговорити и написати много речи о словенској узајамности, југословенству, братству са Србима, требало је направити две Југославије и изговорити много, са становишта истине, неодрживих фразе.

Не постоји проблем деобе чакавског и кајкавског језика између Срба и Хрвата јер ти језици нису српски. Наметнут је проблем да треба делити српски језик (у другој терминологији: штокавски). А да би се видело колико је та подела неоснована, може нам, као пример, послужити једна чувена песма из исте Павлетићеве антологије: то је Свакидашња Јадиковка Тина Ујевића.

Свакидашња Јадиковка је први пут била објављена у крфском ЗАБАВНИКУ 1917. године. После тога је била прештампана у књизи ЛЕЛЕК СЕБРА (Београд, 1920). Две Тинове најбоље збирке песама ЛЕЛЕК СЕБРА и КОЛАЈНА (Београд 1926) објављене су екавски. У издањима песама Тина Ујевића после Другог светског рата све те песме пренесене су на ијекавицу.

Ево обе варијанте Свакидагиње Јадиковке. На левој страни дата је варијанта из ЛЕЛЕКА СЕБРА; на десној из Павлетићеве антологије.

Како је тешко бити слаб,	Kako je teško biti slab,
како је тешко бити сам,	kako je teško biti sam,

и бити стар, а бити млад!

i biti star, a biti mlad!

И бити слаб, и немоћан,
и сам без *игде* икога,
и немиран, и очајан.

I biti slab, i nemoćan,
i sam bez *igdje* ikoga,
i nemiran, i očajan.

И газити по цестама,
и бити гажен у блату,
без сјаја *звезде* на небу.

I gaziti po cestama,
i biti gažen u blatu,
bez sjaja *zvijezde* na nebu.

Без сјаја *звезде* удеса,
што сијаше над *колевком*,
са дугама и варкама.

Bez sjaja *zvijezde* udesa,
što sijaše nad *kolijevkom*,
sa dugama i varkama.

— О Боже, Боже, *сети* се
свих обећања блиставих,
што си их мени задао.

— O Bože, Bože, *sjeti* se
svih obećanja blistavih
što si ih meni zadao.

О Боже, Боже, *сети* се
и љубави, и *победи*
и ловора, и дарова.

O Bože, Bože, *sjeti* se
i ljubavi, i *pobjede*
i lovora, i darova.

И знај да Син твој путује
долином *света* туробном
по трњу и по камењу,

I znaj da Sin tvoj putuje
dolinom *svijeta* turobном
po trnju i po kamenju,

од немила до недрага,
а ноге су му кржаве,
и срце му је рањено.

od nemila do nedraga,
a noge su mu krvave,
i srce mu je ranjeno.

И кости су му уморне,
и душа му је жалосна,
и он је сам и запуштен.

I kosti su mu umorne,
i duša mu je žalosna,
i on je sam i zapušten.

И нема сестре ни брата,
и нема оца ни мајке,
и нема драге ни друга.

I nema sestre ni brata,
i nema oca ni majke,
i nema drage ni druga.

И нема нигде никога
до игле драча у срцу
и пламена на рукама.

I nema nigdje nikoga
do igle drača u srcu
i plamena na rukama.

И сам и самцат путује под затвореном плавети, пред замраченом пучином,	I sam i samcat putuje pod zatvorenom plaveti, pred zamračenom pučinom,
и кому да се потужи? Та њега нико не слуша, ни браћа која лутају.	i komu da se potuži? Ta njega niko ne sluša, ni braća koja lutaju.
О Боже, жеже твоја <i>реч</i> и <i>тесно</i> јој је у грлу, и жељна је да заваци.	O Bože, žeže tvoja <i>riječ</i> , I <i>tijesno</i> joj je u grlu, i željna je da zavapi.
Та <i>беседа</i> је ломача и дужан сам је викнути, или ћу главњом планути.	Ta <i>besjeda</i> je lomača i dužan sam je viknuti, ili ću glavnjom planuti.
Па нек сам <i>крес</i> на брдима, па нек сам дах у пламену, кад нисам крик са кровова!	Pa nek sam <i>krijes</i> na brdima, pa nek sam dah u plamenu, kad nisam krik sa krovova!
О Боже, тек да доврши печално ово лутање под сводом који не чује.	O Bože, tek da dovrši pečalno ovo lutanje pod svodom koji ne čuje.
Јер мени треба моћна <i>реч</i> , јер мени треба одговор, и љубав, или света смрт.	Jer meni treba moćna <i>riječ</i> , jer meni treba odgovor, i ljubav, ili sveta smrt.
Горак је <i>венац</i> пелина, мрачан је калеж отрова, ја вапим жарки илинштак.	Gorak je <i>vijenac</i> pelina, mračan je kalež otrova, ja vapim žarki ilinštak.
Јер ми је мучно бити слаб, јер ми је мучно бити сам – (када бих мого бити јак,	Jer mi je mučno biti slab, jer mi je mučno biti sam – (kada bih mogo biti jak,
када бих мого бити драг) – но мучно је, најмучније бити већ стар, а тако млад!	kada bih mogo biti drag) – no mučno je, najmučnije biti već star, a tako mlad!

Тинова песма има укупно 21 терцет, односно 63 стиха. Разлике у екавској, односно ијекавској варијанти испољене су укупно у 12 речи; у њима се уместо **е** нашло **ије**, односно **је**. На основу ове разлике, сасвим је неозбиљно

а мислити и говорити да су прва и друга варијанта СВАКИДАШЊЕ ЈАДИХОВХЕ написане на два различита језика. Бесмислен би био став да је прва варијанта написана на српском, па да је после ијекавизацијом преведена на хрватски. Још бесмисленија би била тврдња да су уредници и читаоци крфског ЗАБАВНИКА сматрали да је ова песма написана на хрватском језику. Има једино смисла тврдити да је Тинова песма (у обе варијанте) на истом, једном језику, на српском. Разлике у екавском и ијекавском изговору стандардног српског језика толеришао је још Вук Карацић; те разлике је потврдио и Стојан Новаковић у чувеном реферату о српском језику одржаном у славу Вука у Српској краљевској академији 1888. године. Другим речима, екавски и ијекавски су већ скоро двеста година потврђени као српски језички стандард.

Овој тврдњи само наизглед противречи чињеница што се Тин Ујевић осећао Хрватом. Аугустин Ујевић (1991–1955), рођен је у Вргорцу у западној Херцеговини, где се говори штокавски икавски. То значи да је по језику, тј. етнички, Тин припадао српском роду, ако се поштује став који се свуда поштује у Европи, а ваља и у свету: да се народи деле по језику а не по вери. И када се у време Првог светског рата Тин нашао међу добровољцима у српској војсци, био је међу борцима који су говорили његовим језиком. И када се одмах после Првог светског рата нашао у Београду, и тада је био међу истојезичницима, што значи међу људима истог етничког порекла. У време стварања Југославије и међу Хрватима и Србима преовладавао је став да они чине један народ јер говоре једним језиком. Кад почне преовладавати став да су Срби и Хрвати два народа, тј. да су православци Срби, а католици да су Хрвати, Тин ће се, наћи у Загребу, где су у већини живели људи његове вере. Своје хрватство, у новој средини, он ће потврђивати и тако што ће своје екавске песме ијекавизирати. Па и поред тога нема основе да се каже да је Тин променио идентитет свога књижевног језика. Са једног изговора српског језика, он га је пренео на други изговор српског језика.

Није такав случај са песмом ОПРОШТАЈ. Језик на којем је та песма написана Тину није био матерњи. А по томе што ју је написао на нематерњем језику, на хрватском, Тин Ујевић није никакав изузетак: много је писаца било и има их на свету који не пишу својим матерњим језиком. Највећи хрватски писац свих времена, Мирослав Крлежа, по правилу није писао на свом матерњем, кајкавском језику, писао је много више на српском.

Наведени примери показују да Хрвати имају свој језик и да они могу на њему да пишу антологијска дела. Неспорна је чињеница да Хрвати и на чакавском, као и на кајкавском, имају литературу стару више стотина година. Сама та чињеница јасно говори да се Срби и Хрвати и језички и етнички могу јасно разликовати. Настојања да се хрватски језик изједначи

са ијекавским изговором штокавског лишена су основа. Такође су лишена основа настојања да се за хрватски језик прогласи „хрватски новогвор“ на основи штокавског ијекавског: о тој појави се може говорити само као о српском језику у хрватској варијанти.

Има још једно питање које тражи јасан одговор. А то је: зашто се на факултетима у српским земљама не изучава хрватски језик ако се већ изучава хрватска књижевност? Ово питање повлачи и друго: зашто се на српским факултетима институционално и програмски одвојено изучава и српска књижевност и српски језик (па добијамо професоре књижевности који нису подједнако и професори српског језика и професоре језика који нису подједнако и професори српске књижевности)? Затим, зашто се тако поступа само у случају српске књижевности и српског језика, а не и у студијама других језика и књижевности, на другим филолошким групама на којима се језик и књижевност изучавају заједно? Одговор на ова питања захтева опширно разлагање али, укратко, он гласи: То је зато што српски филолози још нису до краја схватили да је српски језик само српски, а да се Хрвати њиме служе, као што се енглеским и шпанским језиком служе многи народи у свету.

Мада разликовање српског и хрватског језика није ни тешко ни немогуће, не треба очекивати да ће то разликовање бити лако прихваћено, посебно са хрватске стране. У питању је нездрава амбиција која се до сада за Хрвате показивала као плодносна: ширење језичког и етничког простора на рачун Срба, чиме се овима одузимају и људи, и језик и књижевност. Те опасности Срби још увек нису довољно свесни; тачније: не дозвољава им се да буду свесни. Свест о тој опасности немају ни политичари, као што је немају ни филолози. И други народи су изложени опасностима разне врсте: територијалном, политичком и духовном умањивању. Српска ситуација је, међутим, још тежа: поред свих тих опасности, они су додатно принуђени да бране идентитет и интегритет свог језика и своје књижевности, тачније: свој национални идентитет. Само ако у томе успеју, уз снажну духовну одбрану, одбраниће се и политички и демографски и територијално.

Milosavljević 2000: Милосављевић, Петар. О разликовању српског и хрватског језика. — In: Милосављевић, Петар. *Српски филолошки програм*. — Београд: Требник. — С. 328–339.

Љубомир Поповић
[рођ. 1941]

**Марцел Кушар о разликама између
хрватског и српског књижевног језика**
[2000]

Увод

У *Enciklopediji Jugoslavije* Мате Храсте даје следеће податке о Марцелу Кушару (Храсте 1962):

К у š а r , Marcel, filolog (Rab, 16.1 1858 – 5. XII 1940). Gimnaziju završio u Rijeci, Filozofski fakultet (slavistiku i germanistiku) u Beču. Kao profesor služio u Zadru, Kotoru, Dubrovniku i Šibeniku. Proučavao je hrvatsku književnost, historiju jezika i dijalektologiju. Uz Budmanija ide među prve ispitivače narodnih govora čakavskog dijalekta. U zbirci rasprava *POVIJEST RAZVITKA NAŠEGA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA*¹ osvijetlio je niz pitanja iz općeslavenske i južnoslavenske lingvistike. Njegova *NAUKA O PRAVOPISU JEZIKA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA*, izdana 1889, tri godine prije pojave Brozova *HRVATSKOG PRAVOPISA*, zastupa strogo fonetska načela. Broz u uvodu svoga djela priznaje da mu je Kušarova knjiga znatno pomogla i olakšala rad. O 400-godišnjici Marulićeve *JUDITE K.* je uredio Matičino jubilarno izdanje djela, proprativši ga opširnim tumačem i rječnikom. Priredio je više udžbenika za srednje škole.

А М. Стевановић (⁵1986: 61) наводи и Марцела Кушара међу оним хрватским лингвистима који су се залагали за прихватање правописа и граматичких облика књижевног језика В. Караџића.

Споменути *NAUKA O PRAVOPISU JEZIKA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA* почиње реченицом: „Naš se narod svojim književnim jezikom onako kanošto i imenom svojim cijera na žalost na dva tabora, na Hrvate i Srbe“ (Кушар 1889: I). Затим следи набрајање језичких и правописних разлика између *književnog jezika hrvackog ili zagrebačke škole* и *književnog jezika srpskog ili jezika Vukova*. Ове разлике нису наведене зато да се докаже посебност и самосвојност хрватског књижевног језика, него напротив – да се укаже на оно што смета остваривању језичког (и правописног) хрватско-српског јединства. А поступци којима се то јединство може остварити већ су били изложени у *POVIJESTI RAZVITKA NAŠEGA JEZIKA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA* (Кушар 1884). Тиме је Кушар пружио једно виђење хрватске књижевнोजезичке проблематике пред реви-

¹ Овај наслов није тачно цитиран и треба да гласи: *POVIJEST RAZVITKA NAŠEGA JEZIKA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA*.

зију хрватске норме извршене крајем 19. века и изнео један модел сједињавања хрватског и српског књижевног језика.

У овом раду ће бити приказане разлике о којима говори Кушар, с тим што ће се наводити, где треба, и одговарајући подаци и мишљења из SLOV-NICE HRVATSKE ZA SREDNJA UČILIŠTA Адолфа Вебера (Вебер ³1876) и из ОБЛИКА СРПСКОГА ЈЕЗИКА Ђуре Даничића (Даничић ⁷1874). При том ће, колико је могуће, бити навођене оригиналне Кушарове формулације.

Опште разлике између хрватског и српског књижевног језика

Разлике између književnog jezika hrvackog ili zagrebačke škole и književnog jezika srpskog ili jezika Vukova које наводи Кушар могу се приказати овако:

Табела бр. 1: Опште разлике

	Хрватски књижевни језик	Српски књижевни језик
Језик		
Замена јата	[...] Hrvati [su] po prijedlogu Vuka Karažića prigrlili u knizi južni govor, jekavštinu (str. II)	[...] uľubili [se] u istočni govor, ekavštinu [...]; ali ovamo ne spadaju ipak svi Srbi nego samo istočni, ekavci rodом, а ostali se u tom питању слажу s Hrvatima (str. II) ²
Морфологија (= промена речи)	[...] služi [se] неким граматичким обличима који су у шtokавštini већ zastarjeli или и posve izamrli те су више особина čakavskog и kajkavskog dijalekta (str. I)	[...] u ovoga [su] граматичке форме one živoga štokavskoga jezika (str. I)
Синтакса	... а у синтакси и рječнику и ако се obadva jezika потпуно не слажу, то се barem код književnika с obadvije strane очитује jednaka spremnost и jednako настојање да пишу свој језик по народном duhu štokavskoga narječja. (str. I)	
Речник		

Писана форма		
Алфабет	latinica	ćirilovica (а само с изuzetком latinica)
Ортографија	etimologijski (velikom većinom)	fonetički

² Наставак гласи: „[...] па има наде да ће и они који се odvojili с vremenom, kad се bude озбиљније radilo о јedinstvu književnoga jezika, pregorјeti с drage воље своје osobine да не буду с raskide“ (Кушар 1889: II).

При том треба рећи да сам Кушар (1889:1) најпре набраја следеће разлике: 1) морфологију; 2) алфавет и 3) ортографију, и наставља са напоменом о синтакси и речнику. Затим додаје и разлику у замени јата³.

Ради целовите слике, овде треба додати и резиме Кушарових ставова о постизању јединства књижевног језика:

Kada bi cijeli naš narod pripoznao temeljem svojem književnom jeziku narječje hercegovačko tako da bi istočni narod ostavio svoju ekavštinu i usvojio ijekavštinu, a zapadni ostavio ono nekoliko svojih zastarjelih forama i usvojio mlađe i običnije; kada bi se taj jezik pisao samo jednim pravopisom, fonetičkim, koji može jedini pravom nositi ime pravopisa, i samo jednim slovima, latinskim, koja su najzgodnija: bilo bi polučeno maldane cjelovito jedinstvo našeg književnog jezika (Кушар 1884: 223).

Напомене о Кушаровом приказу општих разлика

Морфологија. – Списак разлика и њихова спецификација, као и Кушаров редослед могу се тумачити не само стварним стањем него и одређеном концепцијом о пожељном односу књижевног језика (и правописа) према народном језику, прецизније према вернакуларној основици књижевног језика, и о значају који поједине компоненте књижевног језика имају за његову стандардизацију; а исто тако и његовим моделом остваривања јединственог језика за Хрвате и Србе.

У том смислу стављање морфологије на прво место у Кушаровом списку није случајно. Наиме, на чисто језичком плану, морфологија је – уз фонетику, која у граматицима укључује и морфофонологију односно гласовне промене – свакако битна за нормирање новог књижевног језика.⁴ Али у овом случају споменути облици (о којима ће још бити речи ниже) у ствари одражавају тип стандардизације. Ту, наиме, постоје следеће алтернативе: да ли књижевни језик треба да буде заснован искључиво на једном дијалекту или на више њих и да ли треба да одражава само живи, говорни народни језик или може да укључује и облике који се више не говоре. Кушар је сматрао да су прве две алтернативе начин на који треба формирати књижевни језик. Он каже:

„Ali jezik književni ne može da bude nešto artifičijalno sagragjeno, nešto sabrano iz svih raznih narječja; jer takav jezik je ukočen, nazanačen, neprirodan koji niko ne razumije, koji ne odgovara potrebama narodnog života; takav jezik, kô mrtav, ne može se ni razvijati prama narodnom razvitku. Za jezik književni mora se izabrati jedno živoće narječje [...]“ (Кушар 1884: 181).

³ Што се тиче морфофонологије, Кушар (1889: 20) констатује да Хрвати мање од Срба умећу непостојано **а** у генитиву плурала именица средњег и женског рода.

⁴ То показују, нпр., Вукова Писменица СЕРБСКОГА ЈЕЗИКА и СРПСКА ГРАМАТИКА и Даничићева МАЛА СРПСКА ГРАМАТИКА, у којима нема синтаксе.

Иако се овај одломак тиче Курелчевог језика, он илуструје општи Кушаров став и чини разумљивим његово одбацивање граматичких облика које је заступала Загребачка филолошка школа и препоруку да се уместо застарелих усвоје млађи и обичнији облици. А то се може интерпретирати као штокавска аутентификација текућег хрватског књижевног језика.

Замена јата. – О избору дијалекатске основице Кушар каже:

Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje, i to ono, koje je prostranije, te zato prikladnije da postane općim jezikom, koje je bogatije (riječima i frazama) i ljepše (čišće u glasovima i uopće milozvučnije) i koje je odaljeno od tugje natruhe, na način da ne samo u pojedinim riječima nego i u duhu jezika sačuvalo je prirodnu osobitost. Vuk je to znao, kad je za naš književni jezik prigrlio prostranu štokavštinu i to jekavskog izgovora kao najljepšu (Кушар 1884: 181–182).

Дакле, употреба екавског код Срба представља двоструко одступање од онога што Кушар сматра пожељним: књижевни језик није унифициран и није изабран најподеснији дијалекат⁵.

Лексика. – Кушарова формулација у вези са лексиком „i ako se obadva jezika potpuno ne slažu“ звучи као ублажено тврђење и сасвим је различита од приступа овој проблематици код Губерине и Крстића (1940) и у дискусијама о варијантама српскохрватског језика. А тврдња да се „kod književnika s obadvije strane očituje jednaka spremnost i jednako nastojanje da pišu svoj jezik po narodnom duhu štokavskoga narječja“ морала је тадашњим српским књижевницима изгледати претерана кад је реч о хрватском књижевном језику (уп. Ивић П. 1983: 281)⁶. Но за лингвисту који је заинтересован пре свега за књижевни језик као транспозицију говорног народног језика (вернакулара), елаборациона лексика, и посебно терминологија, свакако није била у центру пажње.

Писмо. – О латиници коју је реформисао Ђ. Даничић и коју и он сам употребљава у овој књизи, Кушар (1889: VII) каже: „Ovako potpućena, naša

⁵ Табели број један може се додати и следећи коментар у вези са екавским изговором: Кушарова формулација показује постојање тенденције да се српски књижевни језик посматра пре свега као екавски, а не као подједнако екавски и ијекавски.

⁶ Кад је реч о синтакси и стилу, Љ. Недић је 1900. год. писао – говорећи и о лексици — следеће: „Та је појава [која прети чистоти нашег књижевног језика] у томе што се у књижевности, од толико година већ, стално увлаче и одомаћавају свакојаке хрватске речи које се противе нашем језику. Упоредо с њима иду обично и синтаксичке конструкције које такође нису у духу нашег језика; као год ни стил какав се, опет по угледању на Хрвате, покадшто опажа у писању у тим крајевима, тако, да никоме ко иоле има осећање за језик и зна шта у српском језику може бити а шта не може, није тешко, по самоме језику и стилу, познати да ли је што писано у Краљевини, или ван ове, — јер су све друге покрајине наше, посредно или непосредно, под утицајем Хрватштине“ (Недић s. a.: 293).

latinica ne zaostaje više ni u čem za ćirilovicom, a odvojila je od ње u tome što je alfabet kojemu je namijeњeno da bude svјeckim alfabetom“. Више о односу латинице и ћирилице Кушар је говорио у *POVIЈESTI* (Кушар 1884: 215–223), а закључак је био:

Ovako smo dakle dokazali, da ćirilsko pismo nije ni narodnije ni savrшенije od latinskog, pa kako smo prije vidјeli, da je s drugih razloga latinica zgodnija od ćirilice, a prije toga још, da nam je poraba dvaju alfabetu u književnom језiku штetnosna; to je za cijelo opravdana naša nada i naša želja, da ćirilice nestane iz naše literature (Кушар 1884: 222).

Али је додао и следеће:

Ali odviknuvši se u pismu ćirilice, ne ćemo time још da kažemo, da bi se taj alfabet morao potpuno zanemariti i zaboraviti. U istočnog našeg naroda osobito smatra se ćirilica narodnom svetinjom, pa ne bi s toga ni plemenito ni pravedno bilo, da je takva kob snagje. Mјesto, gdje se poraba ćirilice ne bi smјela nikad pometnuti, to je, po našem sudu, crkva, i to crkva istočna; kanošto je zapadna crkva ono mјesto, gdje se nebi [sic!] nikada smјela pometnuti poraba glagolice. Gdje vam je prikladnijeg dostojnijeg mјesta, da se čuvaju i neguju narodne svetinje od hrama božijega? (Кушар 1884: 222–223).

Правопис. — О употреби етимолошког правописа код Хрвата Кушар (1889: XII) каже: „Ovako se dandanas po etimologiji svakoјako piše a што je још gore ni u koga pisca nema dosјednosti u pisaњу“. Он сам је одлучни заступник фонетичког правописа (уп. Кушар 1884: 194–205), и то радикалног. Што се тиче перспективе правописног уједињења, Кушар (1884: 205–206) каже:

Da će zagrebačka škola u vrijeme nedaleko pregorјeti dragovolјno svoju etimologiju, da obori taj priјetin, koji nas braću rastavlja, to je moje tvrdo uvјerenje. Tomu će se moći opirati samo ljudi tašti, zanesenjaci, ljudi puni predrasuda i pretјerane vјerske, narodne i podaničke ćutljivosti, koji misle da je sramota okaniti se svojeg pravopisa i usvojiti onaj, koji makar da je sto put bolji od њihova, ali je u običaju u onog dijela naroda, s kojim se oni žalibože dobro ne paze, koji misle da bi na ovaj način mogli izgubiti svoju vјeru, od katolika postati pravoslavnim, svoju narodnost, od Hrvata postati Srbima, svoju podaničku odanost, od dobrih austrijanaca postati razvratnicima; napokon ljudi liјeni i nemarni, koji su se navikli pisati samo etimologijom, pa nemaju volje da nauče drugu ortografiju.

Морфолошке разлике

Инвентар морфолошких разлика. – У другом одељку ПРИСТУПА (Кушар 1889: II–IV) детаљно су приказане морфолошке разлике⁷. Оне се по врстама речи могу систематизовати овако:

Табела бр. 2: Облици множине код именица

	Хрватски књижевни језик	Српски књижевни језик
Ген.	<i>јелена, села (јеленах, селах)⁸; жена (женах); ствари (стварих); руку, ногу, слугу (рукух, ногух)⁹, поред: рука, нога, слуга</i>	<i>јелена, села; жена; ствари; рука, нога, слуга¹⁰; очију и ушију¹¹</i>
Дат.	<i>јеленом, мачем, селом, пољем, женам, стварим; очима и ушима (форме старе двојине); колима, вратима (форма старе двојине код pluralia tantum средњег рода)</i>	<i>јеленима, мачима, селима, пољима; женама; стварима (стварма¹²); очима и ушима; колима; или без завршног а: јеленим, селим итд. [!]¹³</i>
Инстр.	<i>јелени, сели, коли,</i>	

⁷ Кушар (стр. IV) тврди да су то сви облици који се разликују. Не улазећи у ситне детаље, ипак треба навести да је касније приликом редиговања хрватских текстова писаних у 19. веку вршена и замена скраћеног инфинитива и партиципа (нпр. *мрмљајућ, казат*) пуним облицима (в. нпр. Барац 1951: 591).

⁸ За именичке облике генитива са **х** на крају Кушар каже: *ili kako neki pišu*. Вебер (³1876: 33) каже:

Ovo **h** izgovaraju čakavci i kajkavci u riečih III. deklinacije jasno i glasno: *deset božjih zapoviedih*. Oni štokavci, koji nigdje neizgovaraju **h**, neizgovaraju ga ni u genitivu plurala. Crnogorci izgovaraju ga svuda, pa i u tom padežu. Hercegovci pako, premda ga na mnogih drugih mjestih izgovaraju, neizgovaraju ga u genitivu plurala, pak toga se načina treba držati i u književnom jeziku. – Njeki hrvatski pisci nepišu u najnovije vrijeme slova **h** u genitivu pl., već kad se po smislu nepozna, je li što u genitivu singulara ili plurala, među na posljednju slovu kapicu **л**: *jeleni, jelená*.

⁹ Вебер (³1876: 36) каже: „Genitiv i prepozicional duala imaju samo dvie rieči: *ruka i nogá: rukuh i noguh*“ (Промена ових именица је дата на стр. 38.).

¹⁰ Даничић (⁷1874: 22) наводи и облике: *руку, ногу и слугу*.

¹¹ Кушар није навео хрватске пандане.

¹² Тако је и у Даничић ⁷1874: 24.

	<i>женами,</i> <i>стварми (мисли¹⁴);</i>	
Лок.	<i>јелених, селих, колих;</i> <i>женах;</i> <i>стварих;</i> <i>очију и ушију</i>	

Табела бр. 3: Облици придева и неличних заменица

	Хрватски књижевни језик	Српски књижевни језик	
		екавски	ијекавски
Једнина			
Ген.	млагога, овога, само неправилно млагог, овог ¹⁵	млагога, овога или млагог, овог	
Дат.	млагому, овому	млагом, млађем, овом, мојем или млагому, млађему, овому, мојему или млагоме (али не млађеме), овоме (али не мојеме) ¹⁶	
Инстр.	млагим, овим, ким, чим	млагим, овим, ким, чим	младијем, овијем, ¹⁷ кијем, чијем ¹⁸
Лок.	млагом, овом	као датив	
Множина			
Ген.	млагих, ових	млагих, ових	младијех, овијех
Дат.	млагим, овим	млагим, овим или	младијем, овијем или

¹³ Можда су на навођење ових облика утицале фусноте уз прво и четврто скло-
неније у Вуковој СРПСКОЈ ГРАМАТИЦИ: Вук ту каже да се у народним песмама поне-
кад изоставља крајње **а** (али бележи то апострофом) и наводи примере: *Насинци-*
рим’ситне титреике. – Кака ј’ војска по *брдим*’Руњанским (Карацић 1966 [1818]:
XXXVII и XLI). (О овим апокопама в. такође Маретић 1899: 150.)

¹⁴ „Samostavnici, koji se dočimaju na kratko **an** i **al** (**ao**), prave instrumental plu-
rala na **i** mjesto na **mi**, jer se odbacivši **a** nebi sa **mi** mogle izgovoriti; n. p. *ravan* : *ravnī*;
misal = *misao* : *misli* mjesto: *ravnmi*, *mislimi*“ (Вебер ³1876: 37–38).

¹⁵ Вебер (³1876: 49) наводи само облике са **а** на крају. Кушар употребљава и
једне и друге облике.

¹⁶ Уп. и Даничић ⁷1874: 39.

¹⁷ По Даничићу (⁷1874: 29 и 39) и у ијекавском („јужном говору“) употребља-
вају се овде и у другим у табели наведеним случајевима и облици са **и**.

¹⁸ По Даничићу (⁷1874: 33–34) од заменица *ко* и *што* и у ијекавском се употре-
бљавају само облици са **и**.

Инстр.	<i>младими, овими</i>	<i>младима, овима</i> ¹⁹	<i>младијема, овијема</i>
Лок.	<i>младих, ових</i>		

Напомена. – Кушар је сматрао да су код придева и заменица у инстр. јд. и ген. и дат., инстр. и лок. мн. ијекавски само облици са **ије** (**је**), а да се они са **и** јављају у икавском и екавском (Кушар 1889: IV и 48). Међутим, заступао је употребу ових других облика, које је и сам употребљавао. Он каже:

У књижевном језику ја биh у оваким случајима код придева и заменица мјесто **ије** (dotičно **је**) писао ипак раде **и**, бива: 1) *mladim*, *svojim*, 2) *mladim*, *svojih*, 3) *mladim(a)*, *svojim(a)* и то с ова три знатна разлога: а) облици са **и** јесу не само икавски него уједно и екавски и долазе коли у књижевном језику загребачке школе толи и у оном истоčnih Срба; б) облици са **ије** јесу ради своје развлачености и ради честе потребе придева и заменица у књижевном језику доста несpreтни и уhu неugodни кад их се више нагомилa заједно (не вриједа ли зар уho овај примјер: „овијем мојијем добријем пријатељиma“?); в) обlicима са **и** постиже се већа јасноћа у језику, јер н. п. док се овима разликује позитив *zdravih zdravim* од компаратива *zdravijih zdravijim*, онима са **ије** каже се обоје једнако: *zdravijeh zdravijem*. (Кушар 1889: 48–49).

Табела бр. 4: Облици множине код личних заменица

	Хрватски књижевни језик	Српски књижевни језик
Дат.	<i>нам и вам</i> ²⁰	<i>нама, вама или нам, вам</i> [и у инстр. и лок.!]
Инстр.	<i>нами и вами</i>	
Лок.	<i>нас и вас</i>	

Табела бр. 5: Глаголски облици

	Хрватски књижевни језик	Српски књижевни језик
Прошли гл. прилог gerundij	<i>узам(ши), почам(ши); рекши (поред рекавши), пекши (поред пекавши), дубши (поред дубавши), гребши (поред гребавши)</i>	само <i>узев(ши), почев(ши); рекав(ши), пекав(ши); дубав(ши), гребав(ши)</i>
Партицип презентa	још у обичају	изобичајио се

Стање у штокавском дијалекту. – За евалуацију хрватских и српских облика (и имплицитну дисквалификацију хрватских) Кушару је важно стање у штокавским говорима. За облике српског књижевног језика он

¹⁹ Уп. и Даничић ⁷1874: 39.

²⁰ Кушар није прецизирао да овај облик може да буде и наглашен и енклитички.

каже (стр. III): „Sve ove forme srpske jesu ujedno i one živog štokavskog govora“. А облике хрватског књижевног језика он дели у три групе (стр. III–IV):

– изгубили се у штокавском („zametnuo im se u štokavštini već svaki trag“); дат. мн. на **-ом**, **-ем**, локативи *нас* и *вас*, и *очију* и *ушију*, ген. мн. *руку*, *ногу* и *слугу* [!], герундији на **-ши** (место **-авши**); такође партиципи презента, које је народни говор изгубио;

– само се у неким штокавским крајевима (нпр. у Црној Гори, Боки и још понегде), јавља **х** у генитиву множине; а „i постаће му је bez sumње mlado (по analogiji prema pridjevima i zamjenicama);

– „Ostali su oblici hrvacki doduše još svi u snazi u štokavskom jeziku [...], ali se je ђuta borba zametnula међу њима и онима те употребљава srpska škola, из које теško да ће први изнијети живу главу.“

Кушаров коментар о ставовима Загребачке школе. – После навођења разлика, Кушар (1889: IV–V) каже:

Razlog pako što se zagrebačka škola u početku bila riješila da čiste štokavske forme kake ima Vukov jezik zamijeni čakavskim ili kajkavskim čini se da je bilo uvjerenje da će na ovaj način lakše postići svoju svrhu, koja je bila privesti u kolo štokavaca čakavce i kajkavce i podjedno da su ovi oblici pravilniji, jer se podudaraју боље s onim u jeziku staroslovenskom. Ali danas su čakavci i kajkavci sa štokavicima književnim jezikom već ujedinjeni a razlaganje da su hrvacke forme samo zato što se primiču više staroslovenskim nego li srpske pravilnije u našem književnom jeziku od ovih, koje su podjedno i forme današnjeg našeg narodnog jezika, uvjerava tako slabo da se pouzdano može suditi da zagrebačku školu već ništa ne priječi da se u tom pitanju [*sic!*] uhvati sa srpskom u jedno kolo nego dobra воља, које нема, али која смijемо се надати да ће доћи, навlast кад се Хрвати сјете да су у тој особи ни остали баš осамјени, јер су се и браћа Далматинци од њих одвојили. Оно што у Загребу њеки вjерују (ако је у истину искрено uvjerenje) да ће загребачкој школи циглом чаробном својих облика за руком поћи да привуче у наше književno јединство браћу Slovence, јер се ти облици боље сударају него ли српски s onim њихова језика, то је заиста пукa тлапња²¹, која се не ће никад обистинити и ради које није pametно да Zagreb bude s raskide u питању у којем се већ сложили Biograd, Novi Sad, Dubrovnik i Sarajevo.

²¹ Јонке (21965: 122) говори о Веберовом нереалном просуђивању (в. и Јонке 1971: 93–94, 112 и 144–145, где се цитира и Јагићева подсмешљива оцена оваквих настојања из 1864); а Винце (1978: 600) каже: „Veberovi argumenti da treba zadržati starije oblike radi Slovenaca bili su anakronični već znatno prije, a pogotovu 1884, kada ih ponavlja“.

Закључак

Кушарово контрастирање хрватског и српског књижевног језика део је пропагирања његове концепције о томе какав треба да буде јединствени (хомогени) заједнички књижевни језик: селективна транспозиција херцеговачког (ијекавског) дијалекта, са аутентичним говорним (живим) граматичким облицима, писана даничићевском латиницом и радикалним фонетским (фонолошким) правописом. Контрастирање се зато тиче пре свега онога што је битно са гледишта дијалекатске базе књижевног језика (морфологија и замена јата), а елаборациона надградња – синтакса писаног језика и нова лексика, само је овлаш додирнута. И решења за писану форму такође су она која одговарају транспоновању вернакулара.

Што се тиче унификације књижевних језика, Кушарова концепција захтева обостране уступке: од Хрвата се очекује одустајање од застарелих облика и етимолошког правописа у корист живих и аутентичних штокавских облика и фонетског правописа; а од Срба – одустајање од екавског изговора, односно уопштавање ијекавског, и одустајање од ћирилице и прихватање латинице.

Ц и т и р а н а л и т е р а т у р а

- Барац 1951: Antun Barac, „Uvodna bilješka“, [u:] August Šenoa, *Djela*, I, Zagreb: Zora.
- Вебер ³1876: Adolfo Veber, *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb.
- Винић 1978: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Губерина/Крстић 1940: Petar Guberina i Kruno Krstić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Даничић ⁷1874: Ђ. Даничић, *Облици српског језика*, Београд: Државна штампарија.
- Ивић П. 1983: Павле Ивић, „Језичке прилике“, [поглавље у:] *Историја српског народа*, VI/2, Београд: Српска књижевна задруга, 257–290.
- Јонке ²1965: Ljudevit Jonke, *Književni jezik i teoriji i praksi*, Zagreb: Znanje.
- Јонке 1971: Ljudevit Jonke, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Карацић 1966 [1818]: *Сабрана дела Вука Караџића*, II: *Српски рјечник (1818)*, Београд: Просвета.
- Кушар 1884: Marcel Kušar, *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*, Dubrovnik: Knjižarnica

D. Pretnera.

Кушар 1889: Marčel Kušar: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, Dubrovnik: naklada pišceva.

Маретић 1899: T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: L. Hartman (Kugli i Deutsch).

Недић s. a.: Љубомир Недић, „Хрваштина у српском језику“, [у:] *Целокупна дела*, I, Београд: Народна просвета.

Стевановић ⁵1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд: Научна књига.

Храсте 1962: M[ate] Hr[aste], „Kušar, Marcel“, [чланак у:] *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, str. 459.

Роровић 2000: Поповић, Љубомир. МАРЦЕЛ КУШАР О РАЗЛИКАМА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. — In: *Јужнословенски филолог*. — Београд. — LVI/3–4 [Посвећено Павлу Ивићу]. — С. 841–851.

Period 2001–2010

Бранислав Брборић
[1940–2005]

Тројезичност и/ли вишејезичност
[2001]

Уводне напомене

Научном скупу ЈЕЗИК И ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА у Неуму (21–23. 9. 2001) претходио је сличан скуп одржан у Сарајеву (26–27. 4. 1984), само под насловом ЈЕЗИК И НАЦИОНАЛНИ ОДНОСИ (в. два зборника – Свеске 1984. и Свеске 1985). Велим „претходио“ и „сличан“ премда је претходни скуп одржан давно, пре седамнаест година, и тицао се много ширег међујезичког и међуетничког комплекса и контекста бивше СФРЈ. Претходни скуп одржан је под неком врстом једнопартијског покровитељства (Савеза комуниста БиХ, односно његовог Марксистичког студијског центра „Вељко Влаховић“, тј., још уже, Института за међунационалне односе, који је деловао у саставу наведеног центра). Потоњи скуп, овај наш, садашњи, очигледно, није само сличан претходноме него је и веома „различан“ од њега. Пре свега, овог пута је задат ужи тематски оквир – „раслојавање стандардног језика у вишенационалним заједницама [као закономјерна појава у процесу демократизације], те раслојавање стандардног језика Бошњака, Црногораца, Хрвата и Срба [као конкретан чин]“, с тим што је аутор овог прилога скупу ставио у угласе заграде две као синтагме како би о њима нешто развидније рекао. Затим, сазивачи овог скупа јесу две научне установе, Институт за источноевропске и оријенталистичке студије Универзитета у Ослу и Јавна научна установа Институт за језик у Сарајеву. И најзад, и језичко-комуникацијски комплекс и друштвени, тј. правно-политички, контекст данас битно су друкчији него 1984. године.

Радујући се лексеми „демократизација“, морам рећи да она, сама по себи, не узрокује раслојавање стандардних језика ни у нас, „на овим“ (што-кавским) „просторима“, ни другде, нити је она само „конкретан чин“, јер је језик, као апстрактни систем знакова који се остварује у говору, првенствено, и по дефиницији, апстрактни ентитет, неопипљиво биће, које се конкретизује у говору, другом делу Де Сосирове дихотомије (*langue – parole*). Језичко раслојавање иманентно је

свакој људској скупини, па и трима овдашњим етно-конфесионалним заједницама, данас трима оделитим нацијама. Тиме не поричем тачност навода у задатом тематском оквиру, него те наводе само прецизирам. Волео бих, кад бих могао, на сличан начин прецизирати и садржај лексеме *демократизација*, коју је пожељно видети и у равни апстракције (дакле с и с т е м а) и у равни конкретности (с т в а р н о г ж и в о т а људи и њиховог језика/њихових језика).

Прихватајући здраво за готово могуће сужавање тематике нашег разговора на једну важну тему — р а с л о ј а в а њ е с т а н д а р д н е н о в о ш т о к а в ш т и н е н а в а р и ј а н т е и с т о г а с т а н д а р д н о г ј е з и к а , и саме именоване језицима, називно а понешто и садржински оделитим језицима — слутим да ће о томе понајвише и бити речи. И слутим да ћемо се, будемо ли што хладнокрвније играли на терену *и с т и н а и ч и њ е н и ц а*, моћи ваљано споразумевати и кад говоримо о унутрашњем бићу језика и кад зборимо о његовим спољним условностима. Будемо ли тако играли, имаћемо од овог скупа и практичне користи — и у србистици, и у кроатистици, и у бошњакистици, трима гранама истог језичког стабла, које ће можда само странци убудуће видети као једну грану свеукупне славистике — сербокроатистику.

Истине и чињенице

Нас неколико из Србије долазимо на овај научни скуп с једнога другог — одржаног у Београду, Новом Саду и Суботици, 17–19. 9. 2001, под називом Живот и дело ПАВЛА ИВИЋА, масовно посећеног и из земље и из иностранства, мада не масовно и из новог иностранства, онога западно од Дрине и Дунава. На тек завршеном скупу, и то у Суботици, имао сам опсежан реферат под насловом Социolingвистички и стандардолошки аспекти Ивићевог СРПСКОГА НАРОДА И ЊЕГОВОГ ЈЕЗИКА (Ивић 1971), чији сам невелик одломак прочитао у Суботици. И данас ћу прочитати само одломак, првенствено онај који сам, крајем маја 2001. године, пријављујући се за овај скуп, упутио његовом сарајевском сазивачу као апстракт, односно као сажетак онога што сам намеравао рећи, посвећујући га унеколико Павлу Ивићу, лингвисти од којег се могло учити и много тога научити.

Павле Ивић, највећи српски лингвиста друге половине 20. века и један од најгласовитијих слависта наше епохе те изврстан зналац опште и културне историје „ових простора“ — што је синтагма којом се замењује простор бивше СФРЈ — јасно је разлучивао унутрашњу и спољашњу историју језика. У својој сада већ култној књизи СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК (Ивић 1971), чувеној и по томе што је у њој устврђено да „откако постоји тај језик, њиме говоре и људи који нису Срби“ (Ивић 1971: 6), Ивић се није бавио само суд-

бином свога народа и његовог језика. Нажалост, није дочекао 21. век нити могућност да поново седне и поразговара на научном скупу са својим колегама из других средина. Он се у обема историјама, и у своме научном раду уопште, бавио чињеницама. Међутим, није забележено да се баш он бавио етимологијом речи *истина* и *чињеница*, до које је стало писцу ових редака.

Аутор овог текста трудио се понешто око те етимологије у доброј вери да је истина етимолошки везана за индикативни презент глагола *бити*, дакле за оно што ј е с т (е) , док је чињеница очито везана за оно што с е ч и н и л о и што с е ч и н и . Данас је чињеница да се бивши *српско-хрватски језик* (с наводницима или без њих) разложио на српски, хрватски и бошњачки, потоњи са „самородном“ термилошком грешком (false indigenous name of language). Наиме, може се говорити о трима босанским и изванбосанским варијантама истога стандарднојезичког система, једнога те истог стандардног језика („стандардне новоштокавштине“) – што је и даље истина која се даде научно образложити, а видљива је и голим оком; може се сваки огранак тога или којег другог стандарднојезичког система (pars pro toto) назвати *језиком* (што се и чини, што је, дакле, ч и њ е н и ц а , слична оној која се читује код Холанђана и Фламанаца, односно Низоземаца). Може се, дакле, говорити и о трима језицима између Сутле и Купе, с једне, те Пчиње и Тимока, с друге стране, па према томе и о трима језицима у Босни (и Херцеговини), о трима босанским (и херцеговачким) језицима. И говори се. Међутим, ако нам је стало до елементарне термилошке писмености, можемо говорити само о бошњачком, али не и о „босанском“ језику.

Одана термилошкој писмености, српска наука о језику, још за живота Павла Ивића – не сматрајући се надлежном да „призна“ или „оспори“ политичке чињенице, „озакоњене“, уз то, једним међународним споразумом – оспорила је легитимитет лингвонима „*босански језик*“, али је примила к знању нову (тројезичку) социолингвистичку реалност (в. Одлуку бр. 1 Одбора 1998. и Закључак бр. 11 Одбора 2000 [за стандардизацију српског језика]). Истовремено, она се заложила за вербално, односно термилошко, достојанство социолингвистичке реалности, која легитимизује свачију па и српску стандардно-језичку целовитост, али у српском језику и другима који држе до термилошке писмености искључује могућност да се трећа варијанта, назове „*босанским језиком*“. Српска наука о језику – која је у новим околностима усредредила своје интересовање на србистичке теме – не може бити одушевљена српскохрватским језичким наслеђем, које је српском народу донело активну двоазбучност и учврстило код њега напоредну двоизговорност, односно „двоисписност“ српскога језичког стандарда, екавску и ијекавску. И ту је посреди социолингвистичка, овог пута унутарсрпска, збиља, тј. реплика српске политичке повести 20. века у новој језичкој и комуникацијској реалности. Истина је да постоји, и даље, с т а н д а р -

д н а ј е д н о ј е з и ч н о с т, али је и социолингвистичка чињеница да се наш језик разложио на три варијанте, такође назване *језицима*, што је пречесто производило супротстављене вредносне судове о језику, на несрећу подупрте и огњем међусобног ратног сукоба и немалог узјајмног неповерења носилаца „трију језика“ (с наводницима или без њих). Има аутора који говоре о *т р о в а р и ј а н т н о с т и* српскога језика на целом новоштокавском стандарднојезичком простору, као и оних који производе мапе на којима се хрватски језик „протеже“ где год се говори ијекавски (укључивши и западну Србију), па чак и оних који зборе о *т р о в а р и ј а н т н о с т и* б о с а н с к о г ј е з и к а (у БиХ), али све је то бескорисно па и контрапродуктивно, да не кажем инцидентално и екстремистичко.

Демократизација језичке политике на говорном простору стандардне новоштокавштине

У овом поглављу покушаћу да укажем на то како видим садржај демократизације нашега и даље постојећег заједничког, јед(инстве)нога, стандардног језика, сада тродржавног, у чијих се носилаца у последње време испољава тенденција одгушивања комуникацијских канала на свеколикоме тродржавном простору.

Да не бих понављао називе колективних носилаца/говорилаца/ власника нашега стандардног језика као целовитог ентитета, послужићу се Брозовићевим називом нашег стандардног језика, *стандардном новоштокавштином* (Брозовић 1976, 1978), што сам га својевремено критиковао као квазиназив, као евазивни лингвоним (Брборић 2000 [1983]: 206–217), којим се желела избећи називна сложеница (српскохрватски), свођена, нарочито у БиХ, на скраћеницу *есха*. Сад се и мени тај Брозовићев назив чини подесним за именовање стандарднојезичке целине. При томе је небитно што тзв. дијасистем као целина остаје без именовања. Уосталом, та целина са српскога (а то значи и са црногорског), као и с бошњачког становишта – и не постоји, јер су посредни три дијасистема, три наречја, односно три језика – штокавски, кајкавски, чакавски – од којих потоња два баштине само Хрвати. Новоштокавштина је сегмент јединога заједничког дијасистема, штокавштине, која је и сама толико разуђена да је није лако уједносистемити, али смо на то присиљени јер се морамо и категоријално изражавати, тј. споразумевати.

Дакле, штокавштина јесте једини за нас релевантан дијасистем, на чијем је темељу дигнута зграда заједничког стандардног језика. Зашто је стандардна новоштокавштина и даље *и с т и с т а н д а р д н и ј е з и к*, макар – исти у значењу тај, а не други, а не исти у значењу – такав, а не друкчији језик, како би много пута рекао и написао Далибор Брозовић (исп.

Брозовић 1978: 70), дакле језик исте „којине“, али не и исте „каквоће“?¹ Штокавштина је исти језик у родословном и типолошком смислу, а да ли је она изворно, генетски, само српска – то се не би могло доказати, осим ако се као мерило не узме латинска изрека *pars pro toto*. То јест, пошто су Срби увек били огромна већина у томе идиому, они су, по логици наведене изреке, и власници генетског кода. Међутим, и најмањи део камена јесте камен, па би та логика примењена на језик могла производити и сасвим друкчије закључке, важеће барем рецентно ако не и ретроспективно. И генетсколингвистичка истраживања, као, уосталом, и социolingвистичка, рецентна или ретроспективна, могу бити, и јесу, занимљива и заводљива, али су подложна и лаком, па и екстремистичком, умовању и закључивању.²

¹ Додуше, ако се каквоћа узме као мерило истости/једности/јединства једне језичке грађевине, свакоја, свачија и свакаква једнојезичност може се оспоравати!

² Мада није усамљен у свом екстремизму (в. Слово 1998), најагилнији у томе „ћоравом послу“ и пре две и по године смењени декан Филолошког факултета у Београду и даље насрће на многе српске лингвисте оптужујући их у новије време и за то што су „признали трећи језик у БиХ“ (исп. Маројевић 2000: 128). У потоњем тексту напада се и Одбор за стандардизацију српског језика, основан 1997 (донео две одлуке посвећене новоштокавској стандарднојезичкој ситуацији на бившем српскохрватском говорном простору [Одлука бр. 1 Одбора и Закључак бр. 11 Одбора], па се у њима изричито напомиње да Одбор није надлежан ни да „призна“ ни да „оспори“ трећу варијанту „истог стандардног језика“, нити њено именовање језиком). Одбор је само оповргао легитимност назива „босански језик“ и препоручио јавности да се тај назив, кад се мора навести, „преведе“ на српски тако да постане „бошњачки језик“, усклађен с новим, самоодабраним, етнонимом – *Бошњаци*. Одбор, вели Маројевић, „Објављује“ одлуку о отуђивању српских етничких и језичких области и [...] лингвистику претвара, без имало зазора, у слушкињу дејтонске политике“ (Маројевић 2000: 128). Исти аутор себи и својим не баш бројним истомишљеницима приписује заслугу да „одлучно бране“, ни мање ни више него, „научну истину“ [погрешно одштампано „азбучну истину“] „(етнографску и лингвистичку): у Босни и Херцеговини живи само један, српски народ трију вероисповести (етнографска истина); 'језик' који је промовисан Дејтонским споразумом а нормативно потом прописан у сарајевском ортографском приручнику и одобрен од стране муслиманских власти у Сарајеву – са аспекта србистике и славистике – м о ж е с е з в а т и с а м о с а р а ј е в с к а в а р и ј а н т а с р п с к о г к њ и ж е в н о г ј е з и к а или т з в . б о с а н с к и к њ и ж е в н и ј е з и к (лингвистичка истина)“. Маројевић иде и даље па каже да „треба такође истаћи да етнонимска варијанта *Бошњаци* има у српском језику дијалекатски карактер“, док „основни и стилски неутрални етноним у књижевном језику јесте *Босанци*“ (Маројевић 2000: 128). Да је овом аутору до било какве акрибије, питао би актуелне носиоце етнонима *Бошњак* шта они о томе мисле и рекао би барем то да се ни у Дејтонском споразуму не „признаје“ ниједан језик – ни српски, ни хрватски, ни бошњачки, ни енглески – нити се у Уставу БиХ, саставном делу тог споразума, наводе важећи

идиоми у службеној употреби, него се само констатује на којим је језицима донесен тај споразум, што подразумева да су називи језика одређени другде, изван тог споразума, и у неко друго време.

Становиште блиско Маројевићевом, мада без његове „суверене“ аподиктичности, заступа се у зборнику SIMPOZIЈ O BOSANSKOM JEZIKU (Симпозиј 1999 [1998]), чији предговорник Ибрахим Чедић, свдећи резултате скупа и налазећи да се „три језика у диференцијацији нису [...] много удаљили с обзиром да су проистекли из исте дијалекатске базе“, говори о перспективама тројезичности у БиХ: „Даљи развој језичке ситуације у Босни и Херцеговини може тећи у различитим правцима, па су, с тим у вези, на симпозију изнесене и следеће претпоставке: посебна три књижевна језика (босански, хрватски и српски), тј. ситуација какву имамо сада, босански језик који би садржавао бошњачку, хрватску и српску варијанту, те босански језик као службени језик на цијелом територију Босне и Херцеговине“ (Симпозиј 1999 [1998]: 7–8). Читајући ту књигу нисам нашао да ико – осим једне даме која, чини се, уопште није разумела да распад СФРЈ није никако могао бити такав да се очува бх. државни, а камоли, језички унитаризам (Караца 1999) – изричито заступа другонаведени и трећенаведени „правац“, односно „претпоставку“. Тек и потоња два „правца“ и њима придружене „претпоставке“ – са задахом „принципијелног“, мада „етапног“, екстремизма – а лишени логике ма каквог легалитета, а камоли легитимитета, нашли су се у предговору књиге о симпозијуму, односно у зборнику о којем је реч.

У позиву за овај скуп нема репова који би се вукли у наведеним „правцима“, али се, у једној од теза, упозорава на опасност коју носи „симболичка функција језика као дезинтеграционо средство на простору Босне и Херцеговине: у образовању, информативној дјелатности, државним институцијама“. Ту опасност не би требало прецењивати нити је смештати у оквир БиХ, јер она и не пребива само у том оквиру. То јест: оквир новоуспостављене „тројезичности“ (с наводницима или без њих) много је шири од БиХ и не зависи превише од живог преплета трију варијаната у тој државној заједници, која се састоји од трију народа и двају државних бића (ентитета).

У овом контексту не бих се освртао на аутокефалистичку социолингвистику појединаца у Црној Гори, којој се пружа логистичка помоћ изван Црне Горе, нарочито у Загребу, експлицитна или имплицитна, првенствено од стране оних хрватских лингвиста који у исту раван стављају три идиома и службено названа (засебним) језицима (нпр. Јосип Силић као рецензент званично непризнатог, на Уставу РЦГ незаснованог, „црногорског правописа“ [Никчевић 1997]) уважавајући Бакарићев и бакарићевски аманет о језичком расколу начетворо (Бакарић 1978: 183–186).

О екстремизму социолингвистичке кроатистике нема смисла овде говорити, поготову с обзиром на то да пролази време (1990–1999) када је она, у необузданој плими, плавила просторе РХ, нити је лако стећи увид у квантитет и злоћудност њених наплавина.

Ко буде радио, на пример, на језичком удаљавању Тузле и Ваљева, или Мостара и Дубровника, или Бихаћа и Бање Луке – тј. ко буде превише инсистирао на симболичкој функцији језика запостављајући комуникацијску – бавиће се репови-

Када би победила екстремистичка монтенегристика Војислава Никчевића (Никчевић 1993, 1997), његов би се „црногорски стандардни језик“ могао сматрати издвојеним из српскога, као и из „остатка“ стандардне новоштокавштине, јер би тај идиом имао три фонеме више (*ć*, *ž* и *s*). А овако: број фонема је исти у целој стандардној новоштокавштини; број акцената и квантитета такође; број морфема је неодређив, а немамо морфемаријума (Руси га имају!) да бисмо утврдили колико их има у једној таквој књизи; о лексици не вреди ни говорити, осим о оној у корицама исте књиге (нпр. у ОБРАТНОМ РЕЧНИКУ СРПСКОГА ЈЕЗИКА Мирослава Николића налази се око 163 000 лема, а и он је, Николић 2000, узимајући у свој речник нпр. и *леју* и *леху* и *лијеху*, као и низ других разуђених лексема, могао утврдити само број лема, јер је три наведене – сматрао једном те истом српском лексемом, постојећој у три нормативна лика у српском језичком стандарду); о деклинацији именица, заменица, придева и бројева, о компарацији придева и прилога за начин те о конјугацији глагола, о броју и врсти глаголских облика, о свему ономе што стандардну новоштокавштину чини истим језиком – још мање, јер је готово све истоветно у све три варијанте њене, назване *језицима*; о синтаксемама, стилемама или семантемама још мање вреди говорити у овој прилици, јер бисмо – и у српском, и у хрватском, и у бошњачком – открили у суштини истоветну језичку структуру, с мноштвом свакојаквих варијација, које омогућују сваковрсну, а не само етничку/националну, варијантизацију нашег језика. Ту има необављеног, и необављивог, сваковрсног научноистраживачког и/или стручноистраживачког посла, теоријског и практичног, да не кажемо конкретног, који, да би био обављан, чека пуно смиривање страсти у истраживању и „прочишћавању“ етничких/националних варијаната и варијација, такође занимљивих и јамачно поучних. Кад се те страсти смире – ако се у догледно време смире – пући ће пред нашим очима широко поље (могуће чак и заједничких) истраживања.

Мало је, међутим, вероватно да ће у блиској будућности излазити заједнички српско-хрватско-бошњачки уџбеници и приручници, речници и саветници, граматике и правописи. Српска страна – својевремено понајвише на оптуженичкој клупи због *ј е з и ч к о г у н и т а р и з м а* (мада је он у ствари цвetaо на републичким двонародним или тронародним нивоима, док на бившем савезном нивоу није имао никаквог моћног залеђа, а још мање заштитника или покровитеља) – данас је, ако се изузму поједини метежници и екстремисти, сасвим незаинтересована за српско-хрватско-бошњачко „глајхшпалтовање“, добровољно или присилно, без обзира на то

ма, у којима не пребивају ни инстинкт ни памет, а не људским главама и срцима, у којима има места и за разум и за осећај(ност).

колико би добровољна развојна конвергенција у појединим сегментима стандардизације била пожељна и корисна за њену, српску, језичку културу.³ Српску језичку културу узнемиравају могући насртаји бх. унитаризма, што су им склони поједини бошњачки екстремисти, и засад живахни репови црногорског сецесионизма, који нема упоришта ни у културној ни у политичкој историји матичног народа Црне Горе, осим у оној њеној аберацији практикованој у титоистичком и посттитоистичком раздобљу (1945–1991). Српска језичка култура мири се с властитом изварираношћу, и корисном и штетном, али њени самосвесни и веродостојни носиоци и тумачи – и у Србији, и у Црној Гори, и у Српској – способни су да се одупру свакоме „спољном“ и „унутрашњем“ искушењу које би довело у питање њен идентитет и њен интегритет.

Разуме се, протеклих десетак година, откад је нестала СФРЈ, у језичкој србистици било је трзавица – нпр. око алтернативних правописа, симићевских (Симић + ⁴1993) и никчевићевских (Никчевић 1993, 1997), око екавско-ијекавског и ћирилично-латиничког дублетизма, око става према трећој варијанти истог језичког стандарда (бошњачкој), док однос према хрватској варијанти, и поред све српске помирљивости и помирености с трагичном поратном збиљом, не може да не буде сенчен положајем дела српског народа осталог у Хрватској и оног дела српског избеглиштва и/или прогнаништва који се тамо жели вратити, бити егзистенцијално неугрожен и заштићен најбољим европским стандардима (омбудсманованих) мањинских права.

Демократизацију језичких прилика, језичке политике, теорије и (нарочито) праксе, сличну том процесу на другим подручјима јавног живота, разумем понајвише као установљавање правила игре и њихово што веродостојније поштовање. Тих правила, а још мање њиховог поштовања, не може бити ако се не уважавају истине и чињенице што се т и ч у ј е з и ч к е п р и р о д е и ј е з и ч к и х з а к о н и т о с т и, којима припада ваљано стручно и/или научно образложење. Нема „научних чињеница“ самих по себи – чињенице постоје и без науке и мимо науке, одвећ често угрожене другим и моћнијим чиниоцима и чињеницама – али постоји, и мора постојати, њихова пристојна, зналачка и веродостојна интерпретација, често сложена, сложена и, ако је поштена, екстремизму супротстављена.

Једна је ствар, нпр., рећи да су „Хрвати Србима украли језик“ (чему су склони српско незналаштво и полузналаштво а поготову српски екстремизам), а друга је ствар установити да су хрватска политика и култура „преузеле“ Вуков и вуковски модел српскога књижевног језика, нарочито у раз-

³ Претпостављам да би развојна конвергенција у будућности била ништа мање корисна и хрватској и бошњачкој језичкој култури, о чему ће, наравно, одлучивати њихови носиоци и корисници.

добљу 1892–1901 (Броз 1892, Маретић 1899, Ивековић-Броз 1901), додали му хрватску терминологију, подвргли га хрватском типу литерарности и назвали га (и) *хрватским језиком*. Једна је ствар рећи да Муслимани, у суштини никада несупротстављени Вуковом моделу, кад је заједнички државни пројекат пропао – што је за собом повукло и оспоравање заједничкога стандарднојезичког пројекта – нису имали другог избора него да се нормално, а то значи неконфесионално, номинирају. Наравно, једна је ствар настојати да се властитој језичкој варијанти нађе неопходан (трећи) назив, ни *српски* ни *хрватски*, а друга је ствар говорити о томе да погрешно одабрани назив „*босански језик*“, као „национални назив језика“, – „не подлијеже никаквим научним сумњама, па чак ни политичким“ (Јахић 1999: 25), кад је он у очигледном нескладу с одабраним етнонимом (Бошњаци) и потпуно неприхватљив, с науком и без науке, за остале Босанце и Херцеговце, судржављане Србе и Хрвате, чији је језик одавно, и у складу с етничким, односно националним, опредељењем, нормално – номиниран. Једноставно, акутни проблем језиконазивне асиметричности изазива забуну и неспокој, а лако је решив и на овим и на ширим европским просторима, у нашем/нашима и другим европским језицима.

Једна је ствар рећи – у Босни и Херцеговини говоре се три варијанте истог језика, три босанска (и херцеговачка) језика, српски, хрватски и бошњачки, а друга је ствар говорити о три босанска језика, о босанском, хрватском и српском. Једна је ствар рећи и написати да „Језиком као суставом управљају лингвистичке, а Језиком као стандардом социолингвистичке законитости“ (Силић 1996), што је иначе тачно, а друга је ствар утврдити да су „’одувијек’ [...] хрватски и српски били посебни и различити, и то не оволико и онолико, него потпуно, као стандардни језици“ (Силић 1996), те тако једним неопрезним гледиштем „потпуно“ – упропастити целу лингвистичку теорију. Једна је ствар починити грешку – утврдити лингвоним („*босански језик*“) пре него етноним (*Бошњаци*), јер је људски грешити – а друга је ствар у у в о д у за ГРАМАТИКУ БОСАНСКОГА ЈЕЗИКА (Јахић + ²2000), не дати о томе никакво разјашњење, које је потом, почетком 2001. године, дао познати писац Синан Гуџевић (Гуџевић 2001). Гуџевић с правом, умесно и упућено, критикује и Уставни суд Србије, који, заиста, није надлежан за то да утврди да ли један језик постоји или не постоји, као и оне чиниоце у БиХ, и у политици и у лингвистици, који су носиоци „неописиве неодговорности“ према Бошњацима, „томе несретном народу“ (Гуџевић 2000: 5), јер они су криви за неодржив раскорак између назива језика и назива народа.

Закључне напомене

Демократизација мора бити дуг пут, и у језику и иначе, али се за њу, без колебања и отезања, вреди свесрдно заложити. Другог избора нема. Тај пут мора се осветлити неким начелима и правилима игре, на које сам покушао да овлаш укажем, далеко од неопходне минуциозне анализе. Није баш лако живети и општити у једнојезичкој тројезичности или тројезичкој једнојезичности, поготову у Босни и Херцеговини, с обзиром на ратом стечену самосталност трију њених народа, с матицама у најближем суседству, још мање с обзиром на њихове омеђене капацитете, интегритете, идентитете и суверенитете, и то под моћним страним надзором. Ако ништа друго, демократизација у новим државноправним околностима подразумева свачију какву-такву самосталност и њој примерену одговорност, с правом на грешке и с дужношћу да се оне исправљају и под спољним надзором (ако се баш мора).

У нашој језичкој детелини са три или са четири једнојезичка листа није се лако снаћи ни домаћим сејачима и косачима, а камоли странима. О четвртом чиниоцу, о четвртом листу, Црногорцима, мало сам говорио, али не зато што их мало уважавам, него зато што би требало да се они – и у Црној Гори, и у Србији, и другде – трезвено споразумеју са својом културном историјом како би се ваљано сучелили са својом садашњом и будућом опстојаношћу и духовношћу на балканској, европској и планетарној ветрометини. Језик није једина, али јесте свакоме значајна одредница културне историје, културне садашњице и културне футурологије. Та одредница мора имати своје упориште и у прошлости, и у садашњости, и у будућности, које не могу бити у неодрживом раскораку. Додуше, то не вреди само за Црногорце, него важи и за све друге ентитете и субентитете, да не кажем субјективитете и објективитете.

Литература

- Бакарић 1978: Bakarić, Vladimir. *Samoupravljanje sustina socijalističkog preobražaja suvremenog društva* [Разговор с Милошем Јевтићем за Радио Београд, 1977], Марксистичка мисао, Београд, 1, 159–192 [о језику 183–186].
- Брборић 2000: Брборић, Бранислав. *О језичком расколу*, Београд.
- Броз 1892: Broz, Ivan. *Hrvatski pravopis*, Zagreb.
- Брозовић 1976: Brozović, Dalibor. О опћим и изванјежићним uvjetovanostima standardnonovoštokavske pravopisne problematike sa stanovista nje-

- zina historijata i suvremenog stanja. U: *Pravopisna problematika u BiH. Radovi Instituta za jezik i književnost* III, Sarajevo, 49–58.
- Брозовић 1978: Brozović, Dalibor. Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar porodice juznoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. U: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb. 9–75.
- Гудевић 2000: Gudžević, Sinan. Ničim izazvani uvod [s nadnaslovom Jahićeva Gramatika bosanskoga jezika], *Dani*, Sarajevo, 2, februar/veljača, 60–62.
- Закључак бр. 11 Одбора 2000: [Презентација нашег језика на Универзитету у Стразбуру – три питања: 1. Шта се крије иза назива српски, хрватски и бошњачки? 2. Је ли у српскоме одржив назив „босански језик“? 3. Има ли данас смисла назив „српскохрватски језик“?], *Језик данас*, Нови Сад, IV/11, 25–29.
- Ивековић/Броз 1901: Iveković, Franjo; Broz, Ivan. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Knj. 1–2, Zagreb.
- Ивић 1971: Ивић, Павле. *Српски народ и његов језик*, Београд.
- Јахић 1999 – Jahić, Dzevad. Lingvistički i kulturnohistorijski izvori bosansko-gjezika – Glavna problemska pitanja. U: *Simpozij o bosanskom jeziku*, Sarajevo, 25–29.
- Јахић + ²2000: Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika*, Sarajevo.
- Караџа 1999: Karadža, Mevlida. Sociolingvistički aspekti jezičke situacije u Bosni i Hercegovini. U: *Simpozij o bosanskom jeziku* (zbornik radova), Sarajevo, 31–39.
- Маретић 1899: Maretić, Tomislav. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Маројевић 2000: Маројевић, Радмило. *Старославенске студије*, Београд – Крагујевац.
- Николић 2000: Николић, Мирослав. *Обратни речник српског језика*, Београд.
- Никчевић 1993: Nikčević, Vojislav. *Piši kao sto zboriš. Glavna pravila crnogorskoga standardnog jezika*, Podgorica.
- Никчевић 1997: Nikčević, Vojislav. *Pravopis crnogorskog jezika*, Podgorica.
- Одлука бр. 1 Одбора 1998: Први кораци Одбора за стандардизацију српског језика [Одговори на три питања: о називу трећег језика у БиХ; о „часу“ и „сату“ као временским јединицама; како називати савремени језик у Израелу – хебрејски, јеврејски или иврит?], *Језик данас*, Нови Сад, II/5, 1–8.

- Свеске 1984: *Sveske* [zbornici] *Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH „Veljko Vlahović“*, Sarajevo, II/5–6.
- Свеске 1985: *Sveske* [zbornici] *Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa Marksističkog studijskog centra CK SKBiH „Veljko Vlahović“*, Sarajevo, III/9.
- Силић 1996: Silić, Josip. Lingvističke i sociolingvističke zakonitosti, *Kolo*, Zagreb. 2, 243–248.
- Симић 1993 [1994]: Симић, Радоје; Станојчић, Живојин; Остојић, Бранислав; Ћорић, Божо; Ковачевић, Милош. *Правопис српског језика са речником*, Београд – Никшић.
- Симпозиј 1999 [1998]: *Simpozij o bosanskom jeziku* [зборник радова с истоназивног скупа одржаног у Бихаћу 7–8. 9. 1998], Sarajevo.
- Слово 1998: *Слово о српском језику* [проглас групе писаца и лингвиста објављен симултано на српском, ћирилицом и латиницом, енглеском, руском, француском, пољском и немачком језику, на Спасовдан 1998 (7506)], Београд.

Three Languages and/or one

Summary

Referring to works of his teacher Pavle Ivić, the most outstanding Serbian linguist in the second half of 20th century and one of the most famous Slavists in our lifetime – who was thoroughly devoted to truths and facts in scientific explorations – the author insists on the permanent development of democratic processes in linguistics as well as sociolinguistics, of course in general policy nothing less. This is to be valid in three old (and new) Slavonic branches – serbistics, croatistics and (the really new) bosniacistics, the last one now in commencing phase – which should be firmly relied on truths and facts interpreted in accordance with scientific principles. The author finds out that both key words in Serbian connected with these processes are *истина* and *чињеница*, the first one stemming from the present tense of the verb *бити/јест(е)* (to be, i. e. is/Lat. est), and the second one originating from the past participle of the verb *чинити/чињен* (to do/done).

Considering facts and truths at all levels of the „three ‘new’ languages“ (with inverted commas or without them) – *Serbian*, *Croatian* and *Bosnian* (all three with the same key words – *истина*/istina, *чињеница*/cinjenica) – the author concludes that they have the same structure and are therefore one language, separated into three ones in view of long-lasting religious influences as well as cultural-historic and sociolinguistic reasons. The two of them were

again named *Serbian* and *Croatian* in newly-established countries (instead of *Serbo-Croatian* or *Croato-Serbian*, valid prior to the disintegration of the former SFR-Yugoslavia), and the new one – *Bosnian* (with the false indigenous name of language), which has come into being in view of the fact that the decision of the third (non-Serbo-Croatian) linguonym was formed before the decision of the ethnonym for the former (Slav) Muslims.

The author points out that the democratization of language policy in this, central, part of Balkans or anywhere else does not give rise per se to either stratification or variation of the same standard language, neither it is „a concrete act“, considering that any language, as an abstract system of signs realised in speech, is an abstract creation. The variation is really immanent in the culture history of three ethno-confessional groups, nowadays three separate nations. The acutely confusing and disquieting problem is that the three same language variants are now named asymmetrically: the attribute *Bosnian*, as well as *Herzegovinian*, may normally be attached to geographic or similar „material“ notions, but not to the linguistic ones, which have to be brought in accordance with the ethnic name of (Slav) Muslims (Bosniac[s]), speaking the same standard language as Serbs and Croats in Bosnia and Herzegovina as well as in two neighbouring countries, Yugoslavia (Serbia and Montenegro) and Croatia.

The continuing and steadfast pacification of this region and its authentic democratization and standardization should respect normal and symmetric terminology for the so fundamental notions – people[s] and their language[s] – not only in Serbian/Croatian/Bosniac but also in other European languages.

(Translated by the author.)

Brborić 2001: Брборић, Бранислав. ТРОЈЕЗИЧНОСТ И/ЛИ ИШЕЈЕЗИЧНОСТ. – In: Mønesland, Svein (odg. urednik). *Jezik i demokratizacija*. – Sarajevo: Institut za jezik. – S. 55–68.

Миле Медић
[рођ. 1933]

Судбина језика Срба у Хрватској
[2001]

И з у м и р а њ е ј е з и к а С р б а у Х р в а т с к о ј

Језиком Срба у Хрватској више нема ко да говори. Сав српски народ протјеран је из Хрватске. Он је са собом понио свој језик, и то је све што је са собом понио из Хрватске. Хрватска је остала без Срба, али и без живог језика којим су говорили Срби из Хрватске.

Језик Срба у Хрватској тиме је осуђен на пропаст. Новија историја Европе и свијета памти велике ратове и злочине у којима је побијено десетине милиона људи, али не памти да је са лица земље у тим ратовима и злочинима нестао један народ и један језик. Та несрећа задесила је само Србе у Хрватској и њихов језик. Нигдје није тако темељито искоријењен један народ и један језик као што се то десило у Хрватској од 1991. до 1995. године.

Има много примјера у историји Европе да су страдали многи народи, некад Французи, а некад Нијемци, некад Руси, а некад Пољаци, али никада није било да нестане било који од тих народа и да нестане њихов језик. Народи и језици су преживљавали и остајали. Срба у Хрватској више нема, а ускоро ће изумријети и њихов језик.

Оно непоубијане старчади што је још остало од Срба у Хрватској немају више шта говорити нити имају с киме говорити. Оних с киме су говорили, њихове дјеце, унучади и праунучади, више нема поред њих, да на њих пренесу свој језик и од њих чују добру ријеч. За коју годину ти усамљени старци, онијемили од јада и бола, умреће без ријечи и однијети у гроб све богатство и знање једнога великог и јединственог језика, који се стотинама година стварао и преносио са покољења на покољење. Њиховом смрћу заувјек ће нестати један језик, којим нико никада није говорио осим Срба у Хрватској. То није језик Срба у другим српским крајевима. Није то ни језик Хрвата у Хрватској, мада су га они покушали присвојити и научити, али га никада нису добро научили ни знали. Тај језик стварали су, развијали и знали само Срби из Хрватске. На њему су испјевали своје најљепше пјесме, испричали своје најбоље приче и исписали своју богату књижевност. На језику Срба у Хрватској засновано је, напokon, и све што вриједи у хрватској књижевности.

Судбина језика Срба из Хрватске још је гора међу прогнаним Србима, који су нашли спаса у Србији послје протјеривања из Хрватске. Српски народ из Републике Српске Крајине толико је разасут и раштркан у избјеглиштву по читавој Југославији да ни многе породице нису остале на окупу, а камо ли веће родбинске, завичајне или крајинске групе, у којима би могао остати и бити сачуван њихов изворни језик, начин живота, обичаји и све остало што их је битно издвајало од Срба у другим крајевима. Ни ови прогнани Срби немају више с киме говорити својим завичајним језиком. Језичко ткиво којим су били вјековима чврсто повезани потпуно је раскидано, све раније друштвене, привредне и обичајне везе прекинуте. У новој средини они не могу сачувати ништа од своје особитости, а најмање свој особити језик. Тај језик ће и у Србији изумријети заједно са изумирањем избјеглих Крајишника, а већ њихова дјеца ће брзо заборавити језик свога роднога краја и прихватиће другачији језички образац средине у којој живе.

Језик преосталих Срба у градовима Хрватске, нарочито у кајкавским и чакавским крајевима, посебно у Загребу и Сплиту, већ је одавно изгубио особине народнога говора. У хрватским градовима тешко се могао одржати изворни језик српског народа из Крајине. У градове су Крајишници долазили појединачно или у мањим породичним скупинама, у којима се није могао развијати и сачувати народни језик. Они су морали прихватити искварени језик средине у коју су дошли и свој чисти народни језик, прихваћен у Хрватској као књижевни, замјењивати градским мјешавинама хрватског језика, помијешаног са кајкавским екавским и чакавским нкавским говорима и нарјечјима. Већ у првом нараштају они су се морали одрећи свога језика, почесто и своје вјере, а својој дјеци морали су давати нова имена, која ни по чему нису подсећала да су то потомци старих Крајишника. Тој дјеци давана су, додуше ријетко, хрватска имена, а чешће нека друга страна имена, по којима се никада више не би могло дознати да су та дјеца поријеклом Срби. Умјесто својих старих српских имена *Јован, Стеван, Ђорђе*, или *Јована, Стеванија, Ђука, Сиша*, по којима су их сви знали као Србе, давали су својој дјеци имена *Дарио, Дарко, Ренато, Игор, Филип*, или *Сандра, Ирена, Аленка, Рената, Нивес* итд. Тако су своју дјецу хтјели заштитити од оног подсмјеха, презира и опасности којима су и сами били изложени само зато што су Срби. Тако је било одвајкада. И сада је тако, само још жешће, суровије и опасније. Срби у хрватским градовима никада нису могли сачувати своје српско народно биће нити свој изворни језик.

Језик Срба из Хрватске подједнако је осуђен на потпуно изумирање и у Хрватској и у Србији. Тако ће са језичке мапе савремених језика Европе нестати један врло живописан, богат и веома творачки говор српског језика, којим се обилато користила новија српска, али и цјелокупна хрватска књижевност.

Језик народа Српске Крајине нестаће јер њиме ускоро неће имати ко говорити. Обичаји и начин живота тога народа ће нестати јер их више нема ко одржавати. Дуга и бурна историја тога народа ће престати и доживјети свој крај јер нема више ко да је ствара. Крај историје српског народа из Хрватске значи да тај народ, одлазећи са историјске позорнице свијета, нестаје и одлази међу изумрле народе, а његов посебни језик међу изумрле језике.

Губитак језика Срба из Хрватске представља ненадокнадиви губитак за српску, али и за хрватску књижевност и културу. На језику Срба у Хрватској написана су најбоља дела српске, али и хрватске књижевности.

Велика несрећа која је задесила српски народ у Хрватској 1995. године изазвала је више од 800.000 појединачних, личних несрећа сваког Србина из Хрватске. Та несрећа није мимоишла ниједног Србина.

Сваки је од њих изгубио све што је имао и био. Изгубио је кућу, имање, завичај, државу, прошлост и будућност. Они који су изгнани, спасили су главу, али су изгубили живот, онај једини за који су знали и који су имали.

Пред стотинама хиљада тих појединачних људских несрећа није се одмах могло примијетити да је заправо уништен један народ као цјелина, са свим оним што га је чинило народом. Уништен је један народ који је имао своју засебну историју, културу, науку, обичаје, умјетност и свој врло особит и засебан језик.

Историја Срба у Хрватској није иста што и историја Срба у Србији. Срби у Србији били су 500 година под Турцима. Срби у Хрватској никада нису били под Турцима. Они су се борили против Турака од Косова до Беча и назад од Беча до Косова. Книн је, на примјер, био само око 150 година под Турцима, а Срби Крајишници су тада већ били на Удбини, у Глини, Слуњу, пред Бечом.

Култура, наука, обичаји и умјетност Срба у Хрватској нису биле исте као у Срба у Србији. Биле су сличне, али не исте.

Језик Срба у Хрватској није био исти као језик Срба у Србији, на примјер у Шумадији. Управо језик Срба у Хрватској и језик граничне Херцеговине узео је Вук као најчистији језик за књижевни језик свих Срба. А Хрвати су накнадно тај језик прогласили за свој језик, на њиме и данас говоре, иако га још нису сасвим научили. Могућност да га коначно науче заувјек су изгубили, јер су отјерали Србе из Хрватске.

Српски језик Срба из Хрватске био је велики језик, моћан, богат, развијен, разрађен, распричан и распјеван, јединствен и ни једном другом српском говору сличан. На њему су испричана и испјевана најбоља дјела српске књижевности и готова сва дјела хрватске књижевности. Тај језик се не смије убити. Тај народ не смије нестати.

На језику Срба из Далмације испјеване су народне хајдучке и ускочке пјесме о Илији Смиљанићу, Јанковићу Стојану и другим котарским јунацима. На томе језику изграђена је читава једна књижевност Срба у Хрватској и написана врхунска књижевна остварења, као што су приповијетке и романи Симе Матавуља, Иве Ћипика, Владана Деснице и многих других књижевника, од Павла Соларића и Јована Сундечића до наших савременика Војина Јелића и Јована Радуловића.

Никада не би било Симе Матавуља, његових прелијепих прича, ни његовога славнога БАКОЊЕ ФРА БРНЕ да није било тога бујног, силовитог и раскошног; а сада погубљеног језика Срба у Хрватској. И цјелокупна хрватска књижевност, од свога почетка до данас, црпила је своје најживотворније сокове из тога језика. Хрватска је уништила најбистрије врело са којег се хрватска књижевност вјековима напајала. Са огромног простора од Јадранског мора до Дунава, са Далмацијом, Ликом, Кордуном, Горским Котаром, Банијом, Славонијом, Сријемом и Барањом, истјеран је сав српски народ. Данас тамо више нема Срба, али нема ни српског језика.

То је онај језик о којем је пјесник Петар Прерадовић пјевао:

*Зуји, звечи, звони, звучи
Шуми, грми, тутљи, хучи
То је језик рода мога.*

Тај језик је српски, и род је српски, и пјесник је Србин, само Хрвати све то називају *хрватским*, и језик, и род, и пјесника.

Истребљење једнога народа и изумирање једнога језика у Европи изгледа да није никакав догађај, а камоли трагедија. Кад једна обична животињска или биљна врста изумре, то је трагедија за планету Земљу и човјечанство. Кад један народ или једна етничка заједница изумре, то је исто трагедија за историју и човјечанство. Чудо је да је пред очима цијелог човјечанства, на крају 20. вијека, у срцу Европе, истребљен читав српски народ Републике Српске Крајине, а да то никога није узбудило нити је ко то запазио. Равнодушност свијета прешла је сваку мјеру. Нико није подузео ништа да спаси тај народ. Међународна заједница бавила се хуманитарним радом, заштитом људских права и слобода. Она се бавила хуманошћу, људским правима и слободом, а не истребљењем српског народа у Хрватској.

Запањује чињеница да нико од српских језикословаца није дигао свој глас против уништења језика Срба у Хрватској. А тај језик био је предмет њиховог проучавања, на њему су стицали своје магистрате и докторате, градили своју научну каријеру и углед. Недавна изјава једнога од врховника српске филологије запрепастила је људе својом равнодушношћу. На питање новинара „Шта ће се десити са језиком Срба у Хрватској?“ добили смо несхватљив одговор: „Ништа се није десило и ништа се неће десити. Садашња генерација говориће својим језиком и у Србији, а нова генерација

ће прихватити језик средине у којој ће живети“. Није се, значи, десила трагедија, а то што је уништен један језик, то очигледно није важно једном српском филологу. Важна је филологија! Нека језик умире, живјела филологија!

У Републици Српској Крајини, око Плитвичких језера, живи једна врста мрког медвједа којег више нигдје нема него ту. Некада је живио по цијелој Европи, али су га људи протјерали из свих крајева, само су ти медвједи око Плитвица нашли уточиште међу питомим људима овога краја. Да је неко протјерао и истријебио са Плитвица тих јединих двјеста-триста мрких медвједа у Европи, цијели свијет би се дигао на ноге да заштити од изумирања једну врсту медвједа на свијету. Јавила би се бар друштва за заштиту животиња. Нико се није нашао ни у Европи ни у свијету да заштити од истребљења једну врсту људи у Европи, читав један народ са његовом засебном историјом, културом и његовим посебним језиком. Нико се није нашао да заштити једну засебну врсту српског језика.

Прошле су већ више од три године откако је пред очима цијелог свијета извршено истребљење српског народа из Хрватске, а још нико није ништа озбиљно подузео да се тај народ врати на своју земљу, у своје крајеве, завичај, на своја имања, домове и гробове.

Крајину су населили неки други људи, али то више није Крајина. Нема Крајине без Крајишника. Крајишници су истјерани из Крајине, али то више нису Крајишници. Нема Крајишника без Крајине

О р о д у и ј е з и к у П е т р а П р е р а д о в и ћ а

Петар Прерадовић познат је као пјесник родољубивих пјесама. Написао је прелијепе пјесме о своме роду и језику, које се и данас уче у школама напамет. У јесен 1860. године написао је у Темишвару пјесму Роду о језику, а две године касније, у другом броју НАШЕ ГОРЕ ЛИСТА, објавио је пјесму ЈЕЗИК РОДА МОГА посвећену истој теми.

Нико никада није питао којем роду и којем језику је Прерадовић посветио своју љубав, своје мисли и своје пјесме. Ни он сам никада се није изричито изјаснио на који род и који језик мисли. И када каже „језик рода мога“ он се ни тиме још не изјашњава, јер није изричито признавао на који то свој род мисли.

Сва његова родољубива поезија остаје у знаку тог неименованог рода и језика. Уз ријеч *домовина* Прерадовић је углавном стављао посвојну замјеницу – „*наша*“, али из тога се није могло разазнати чија је то „*наша домовина*“. Чак и у пјесми Поздрав домовини Прерадовић изријеком не спомиње име домовине, него само каже да му је та „*домовина мила*“, поздравља је да

би „*здро̀во била*“, каже јој да је „*вје́ран синак твој*“ и шаље јој „*врући цјелов свој*“.

Чињеница је да је Петар Прерадовић поријеклом и родом Србин, да је рођен 19. марта 1818. у Хрватској, у селу Грабровници код Грубишиног Поља, гдје је тада била смештена ђурђевачка крајишка регимента, у којој је његов отац, Србин, служио као крајишки официр. Прерадовићева мајка Пелагија (рођена Ивичић) и жена Павица (рођена де Понте) биле су Хрватице.

Остаје питање зашто је Прерадовић био тако неодређен, зашто је „тајио“ своје поријекло и свој род.

Шта би друго могао чинити човјек који се родио у Хрватској, а поријеклом и родом био Србин, који је у својој четрнаестој години насилно покатоличен, а сав свој вијек провео у аустро-угарској војсци командујући аустријским у угарским региментама по Италији, Аустрији и Угарској као млад официр и касније признати генерал.

Прерадовић је свој вијек провео у туђини. Отац му је умро кад је мало-ме Петру Прерадовићу било десет година. У дванаестој години уписан је у Војну академију у Wiener-Neustadt, гдје је послије двије године, 8. августа 1832. године, насилно прекрштен у католичку вјеру. Послије осам година у официрској школи распоређен је 1838. године, као млад поручник, у 33. угарску регименту са сједиштем у Милану. После пет година премјештен је у Задар, гдје борави четири године и започиње свој књижевни рад. Из Задра је поново премјештен у Италију (Vidam, Brescia, Pavia, Mantova, Piacenza). Године 1849–51. је у Загребу, уз бана Јелачића, а 1852. опет је у Кремони и Верони, у Италији. Одатле је пребачен на Дунав, у Ердел, па у Беч. По својој молби прекомандован је у Крајину, у Глину, али га и одатле, после непуне двије године, врате у Беч, па у Трст и Постојну, па Темишвар и Арад, и на крају опет у Беч. Умро је у туђини, у Доњој Аустрији, у лечилишту Веслава (Voslau), 18. августа 1872. године, сахрањен у Бечу, а тијело му је послије седам година пренесено на Мирогој у Загреб. 1879. године.

Прерадовић је био путник по туђини, онај исти, који, као у његовој пјесми, вапи:

*Туђа земља има своје
Не спознаје јаде твоје,
Туђа љубав љуби свога!*

Њега је мучила туђина. Осјећао је бол за својим родом и завичајем. Туђу земљу је служио, а своју љубио. Туђинска аустроугарска монархија није имала самилости за Прерадовићев род:

*А туђинцу сиромасу
Још је већи мрак у мраку
још је тврђа земља тврда.*

Као вјечити путник који се потуцао по војним гарнизонима желио је да се бар у смрти смири и нађе уточиште у завичају. Ту своју жељу исказује врло рано као завјетну мисао у поменутој пјесми Путник из 1844. године:

*У твој пољу дај му гроба
Твојим цвијећем гроб му кити.*

Ови стихови налазе се од 1895. године на споменику вајара Ивана Рендића подигнутом у Загребу у славу Петра Прерадовића, на тргу који носи Прерадовићево име.

Хрватска се никада није двоумила да „призна“ Петра Прерадовића за свога сина. Она га је одмах посинила, љубоморно тајећи његово поријекло. У свим историјама књижевности Прерадовић је хрватски пјесник, хрватског рода и језика.

Сада када је све подијељено и разграничено између Срба и Хрвата, када је свако заједништво, братство и јединство неславно пропало, мора се поставити питање шта је чије, па и то којег је рода Петар Прерадовић и чији је језик којим је написана његова поезија.

Године 1836. Хрвати су се одрекли свога кајкања и чакања и прихватили су, или „пригрлили“, како је говорио Људевит Гај, Вуков српски језик новоштокавског изговора. Тај Вуков језик у то вријеме Хрвати нису знали. Они су српски језик морали учити. Хрвати нису имали од кога учити српски језик него од Срба у Хрватској, који су тад густо насељавали један огроман простор од Јадранског мора до Дунава, са Далмацијом, Ликом, Кордуном, Горским котаром, Банијом, Славонијом, Сријемом и Барањом. На том простору говорило се српским језиком. Данас тамо више нема Срба ни њиховог изворног језика. Хрвати су их послѣ вишевијековног заједничког живота и борбе против Турака, Млетака, Аустроугарске монархије, Италијана и Нијемаца, када су им Срби завршили све послове и учинили све што су од њих тражили, без милости прогнали из Хрватске, као да тамо никада нису били нити постојали.

Новију хрватску књижевност, засновану на српском језику, у почетку нису могли писати Хрвати. Није случајно да се на самом почетку новије хрватске књижевности налазе два „странца“, један даровити Словенац, Станко Враз, и један рођени Србин, Петар Прерадовић.

Син крајишког официра, рођен међу Крајишницима, Прерадовић је изврсно познавао српски језик. На његовој пјесничкој лири су „жице саме заиграле“, као и оне „на гуслама дједа мога“ из познате Прерадовићеве пјесме ДЈЕД и УНУК. Лако као птица испјевао је он на своме српском језику прве пјесме своје поезије. Те његове прве пјесме одмах су поздрављене као зора новије хрватске књижевности.

Сада, послѣ свега што се догодило, мора се поставити неугодно, али потпуно оправдано питање, може ли један Србин, који уз то пјева на чистом

српском језику, припадати књижевности народа који је изгнао из Хрватске сав пјесников род и уништио његов живи језик.

Све историје књижевности, хрватска и српска подједнако, од почетка до дана данашњег, уврстиле су Прерадовића у хрватску књижевност илирског покрета. Хрвати су здушно „пригрлили“ Србина Прерадовића, као и српски језик, а српска историја књижевности никада се за њега није отимала. Само је један Србин из Хрватске, Станко Кораћ, одлучно и с пуним правом смјестио Петра Прерадовића у историју књижевности Срба у Хрватској. Та књижевност Срба у Хрватској никад није призната. Није био признат ни српски народ у Хрватској, нити његова историја, ни његови обичаји.

Мајка Србија се није хтјела ни смјела мијешати у судбину „хрватских“ Срба, а маћеха Хрватска никада их није хтјела ни жељела.

А Петар Прерадовић је био прави припадник српскога народа у Хрватској. Зато његова поезија може припадати само књижевности тога, српског, сада истребљеног народа.

Нико тако заносно није опјевао љепоту и моћ језика српског народа у Хрватској као Петар Прерадовић:

*Као вјечно море сиње
У крету си гипком, лаком
Подаје се даху сваком
И мрешка се и пропиње
(Каква моћ је вјетра кога)
Зуји, звечи, звони, звучи,
Шуми, грми, тутњи, хучи –
То је језик рода мога!*

У својим пјесмама Роду о ЈЕЗИКУ и ЈЕЗИК РОДА МОГА Прерадовић је испјевао химну том истом, сада уништеном језику Срба из Хрватске.

Тај род и тај језик, о којима Прерадовић пјева, у ствари је српски род и српски језик. Никакав други род ни други језик Прерадовић није имао нити га је могао имати.

При томе не треба Прерадовићу оспоравати „илирске“ идеје о „илирском“, заиста непостојећем роду, и „илирском“, стварно непостојећем језику, „од Стамбола града до Котора, од Црнога до Јадранског мора“. Такав род и језик никада нису постојали, осим у опсјенама и тлапњама хрватских „илираца“. У сваком случају тај род и тај језик за Прерадовића никад нису били „хорватски“, него „илирски“ или „словински“, или још боље – јужнословенски. Хрвати су већ тада говорили „Илирија“, а мислили „Хрватска“, као што су касније говорили „Југославија“, а опет мислили само „Хрватска“. Прерадовић је озбиљно и поштено мислио на тзв. Илирију, као што су касније готово сви Срби мислили на Југославију. На исти начин Хрвати су Прера-

довићев „илирски“ језик преводили на „хрватски“, а Прерадовићев „илирски“ род на „хрватски“.

Међутим, Прерадовићев језик и род могу бити само онолико хрватски колико су Хрвати остали вјерни илирском, јужнословенском и југословенском роду и јединству. Изневјеривши у току историје Прерадовићеве „илирске“ идеје о заједничком роду и језику и уништавајући данас у своме националистичком заносу Прерадовићев стварни род и језик, Хрвати су изгубили историјско и морално право на присвајање тога пјесника, његове поезије и језика.

Ништа ту не може измијенити ни чињеница да су Петра Прерадовића, као четрнаестогодишњег дјечака, превели из православља у католичку вјеру. Тада је он био сироче без оца. Али без обзира на тај насилнички чин прекрштавања, извршен над малолетним сирочетом, у интернату аустроугарске Војне академије, Прерадовић је до краја свог живота остао вјеран своме правому, српском роду и језику. Пјевао је о српским краљевима и царевима, о Краљевићу Марку и цару Душану Силном. Хрватску спомиње као земљу свог рођења, као завичај. А у свом најличнијем и породичном животу исказао је, више него јасно, своје српско поријекло и припадност српском роду. Ако је када у својим пјесмама спомињао Хрватску, он је у том случају схвата само као дио заједничке „илирске“, тј. славенске или јужнословенске домовине. Ријеч *домовина* за њега управо има то значење.

Својој првој кћеркици дао је име *Славица*, у духу својих славенских идеала. Другој кћеркици дао је име *Милица*, а сину *Душан*. Нема никакве сумње да је мала Милица Прерадовић добила своје име по опјеваној српској царици Милици, а мали Душан Прерадовић по великом српском цару Душану Силном. Тиме је Петар Прерадовић у својим зрелим годинама, на најочигледнији начин, изразио своје православно и српско опредјељење, а не католичко и хрватско. Да се осјећао Хрват, дао би својој дјечи имена хрватских краљева, а да се осјећао католик, не би својој деци дао имена српске православне царице и српског православног цара. Био је пјесник, имао је маште и могао је, да је хтио, својој дјечи изабрати нека најљепша хрватска и католичка имена. Али он то није хтио, јер се није осјећао ни Хрватом ни католиком.

Уосталом, ако се може рећи да је Прерадовић ишта промијенио, то је у крајњем случају била насилна промјена вјере, али не рода и језика. Промјеном вјере он није могао измијенити ни свој род ни језик. Промјеном вјере он се није могао похрватити, него само покатоличити, и то насилно, мимо своје воље и свог убјеђења, по туђој вољи и жељи и по туђем, њему страном увјерењу.

Историјски задатак новије историје српске књижевности јесте да пјесника Петра Прерадовића, Србина из Хрватске, заточника идеје о заједнич-

ком српском и хрватском роду и језику, врати своме народу и српској дјечи као наук и примјер преваре и трагичних заблуда српског народа у Хрватској и српског народа у цјелини.

А историја хрватске књижевности, ако се никада и не одрекне Петра Прерадовића зато што је Србин, морала би бар признати да је тај пјесник и његова поезија српског рода и језика. Споменик који је Хрватска подигла Прерадовићу у Загребу морао би зато бити, не споменик присвајања и претимања српског пјесника и језика, него споменик захвалности српском пјеснику и српском народу, који су своју поезију и језик у добар час поклонили Хрватској.

„Србизми“ као стране ријечи у Хрватској

Од самог свог почетка новија хрватска књижевност муку је мучила са језиком. Само они хрватски писци који су живјели у српским крајевима, са српским становништвом, могли су прихватити нови, српски језик хрватске књижевности, који је увео Људевит Гај 1830. године. Остали писци, са кајкавских и чакавских подручја, дуго су морали срицати и словкати на српском језику. Зато је најслабија страна читавих периода хрватске књижевности био и остао језик.

Језик Аугуста Шеное, на примјер, више личи на муцање и мучење него на причање. Он напосто није знао нови вуковски језик. Чак ни Мирославу Крлежи језик није био боља страна. У немоћи и муци да се изрази на њему недовољно познатом језику српских „говедара“, он је инстинктивно посегаво за својим драгим и родним кајкавским језиком, који су Гајеви „илерски фанти“ неправедно одбацили „*как стару фрајлу*“. На своме кајкавском језику Крлежа је, са до тада неслућеном лакоћом и снагом, написао, 1936. године, своје ненадмашно пјесничко дјело БАЛАДЕ ПЕТРИЦЕ КЕРЕМПУХА. Управо по томе колико кајкавске баладе Мирослава Крлеже, својим пјесничким дометом, надвисују његову штокавску поезију (и прозу), може се најлакше дознати колико је кајкавски језик њему био ближи, дражи и познатији, а штокавски даљи и непознатији.

Крлежа није једини хрватски књижевник који је морао посезати за кајкавским језиком. То је, тако рећи, општа појава у хрватској књижевности. Многи хрватски књижевници, немоћни пред српским вуковским језиком, посезали су за својим незаборавним кајкавским или чакавским језиком. Зов родног језика, „слатког *кај*“, или „липог *ча*“, створио је читаву једну нову кајкавску и чакавску књижевност, која се развијала напоредо са хрватском вуковском штокавском књижевношћу, или чак мимо и против ње. Чезња за „слатким *кај*“ или „липим *ча*“ највише говори о односу према штокавштини. Српско вуковско „*што*“ никад није добило такве епитете у Хрватској.

Ако је *кај* било слатко, а *ча* лијепо, онда је посве јасно да, бар, у Хрватској, „*што*“ није било ни слатко ни лијепо, ако већ није било одвећ горко и грубо. На томе слатком *кај* писали су још: Антун Густав Матош, Фран Галовић, Драгутин М. Домјанић, Томислав Прпић, Никола Павић, Миховил Павлек Мишкина, Флоријан Андрашец, Стјепко Острошки, Славко Колар, Иван Горан Ковачић, Гргур Карловчан, Звонко Милковић, Миливој Славичек, Мирко Радушић, Стјепан Драганић и још много других.

Чакавски су писали: Владимир Назор, Пере Љубић, Драго Жерве (Gervais), Мате Балота, Марин Франичевић, Анте Дукић, Иве Ђаће, Анте Цетинео, Шиме Вучетић, Драго Иванишевић, Никола Бонифачић-Рошин и други.

Само они хрватски писци који су живјели у српским крајевима Босне и Хрватске, који су од давнина знали српски језик, или су га накнадно савладали, уздигли су хрватску штокавску књижевност и штокавски језик на висок степен уметничких књижевних достигнућа у Хрватској. Такви писци били су: Иван Мажуранић, Силвије Страхимир Крањчевић, Јосип Козарац, Милан Беговић, Динко Шимуновић, Тин Ујевић, Антун Бранко Шимић, Иван Горан Ковачић, Добриша Цесарић, Ранко Маринковић, Мирко Божић и још много других.

У хрватској књижевности остао је још један видљив и дубок траг недовољног познавања српског звуковског језика. Наиме, у хрватску књижевност почеле су врло рано и у већем броју улазити стране ријечи.

У хрватској науци о језику дошло је до несхватљивих противрјечности у односу према страним ријечима.

На једној страни, хрватски језикословци и други језични чистунци љубоморно и ревносно тријебили су хрватску језичну њиву од туђица, а нарочито од „србизама“, најопаснијега корова у хрватском књижевном пољу. И док су се они са беспримјерном страшћу бавили прогоном неколико стотина „србизама“ и других страних ријечи, па другој страни, на велика врата, у хрватску књижевност почеле су улазити гомиле страних ријечи. Тај продор страних ријечи почео је још од кајкавца Матоша и чакавца Крањчевића, а са Крлежом, такође кајкавцем, у хрватску књижевност су наврле стотине хиљада, тј. тисућа, интернационалних ријечи и израза. Крлежа је новим туђицама просто засуо све области књижевности – прозу, драму, есеј, па и саму поезију.

Само у неколиким насловима Крлежених пјесама има више страних ријечи него у цјелокупној поезији појединих хрватских и српских пјесника. Такви наслови су: ПИЕТА, ЕРОТИЧНА ПЈЕСМА, АНГЕЛУС, КАОС, ВАРИЈАНТЕ ЈЕДНОГ ДАНА, КРПЗА, ДЕПРЕСИВНА ПРЕМИСА, БЕСПОМОЋНА СИНТЕЗА, РЕВОЛТА, ВЕЧЕРЊЕ ДЕКОРАЦИЈЕ, ПЈЕСМЕ БЕЗ ПОАНТЕ, РЕЗИГНАЦИЈА, ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ПУНО СКЕПСЕ, РАНДЕВУ, VER SACRUM, MEMBRA DISCESTA, EXODUS У ЈЕСЕН, ТОЛЕРАНТНА ДЈЕВОЈКА, КЛА-

ун, FANTASIE MUSICALE итд. Много страних ријечи и мало или нимало поезије у тим насловима није само знак мањкавог пјесничког надахнућа него и језичког осјећања за праву пјесничку ријеч и њен смисао.

То што је у језику урадио Крлежа постало је стил, узор, образац. Хрватска књижевност била је у знаку тога крлежијанског језика. Познате крлежијанске тираде постале су узор новог књижевног стила и језика. Стотине и хиљаде малих Крлежа појавило се у књижевности, култури, науци, политици и свакодневном говору. Крлежијанска фраза и крлежијанска тирада постале су знак распознавања и вредновања међу хрватским, и не само хрватским интелектуалцима.

А ревносни хрватски језикословци понашали су се и даље као да се ништа није десило. Своју ситничавост искаљивали су и даље на понекој страиој ријечи и „србизмима“. Против Крлеже нису могли нити су смјели. Нису имали ни свог учењачког поштења ни грађанске храбрости да се супротставе масовном загађивању свога, тако марљиво тимареног и чишћеног језика. Спрежали су и даље да сваку страну непозвану ријеч без милости избаце из језика, само ако није од Крлеже. А Крлежа је за то вријеме немилице уносио и унио толико страних ријечи да их сви хрватски језикословци заједно никад више не би могли потаманити нити ишчистити из хрватске књижевности, чак и да се нису бојали моћнога и недодирљивог Мирослава Крлеже.

Остаје питање зашто су баш неки хрватски књижевници морали у већој или мањој мјери прибјежавати страним ријечима. Има ту, наравно, много неважних разлога, али главни разлог је увијек недовољно познавање свога језика. То је код неких хрватских књижевника очигледно, као и код српских, уосталом. Никада један књижевник неће посезати за туђим језиком ако добро познаје свој.

Недовољно познавање свога језика увијек се може поуздано мјерити бројем страних ријечи у дјелима свакога писца. По тим мјерилима Крлежа би лоше прошао. Ако један писац не може изразити своје мисли и осјећања својим језиком, онда не треба оптуживати језик, него писца. И у овом случају није био сиромашан језик, него писац.

Треба само упоредити језик Иве Андрића са језиком Мирослава Крлеже, па се увјерити да мали број страних ријечи у Андрићевим дјелима није умањио умјетничку вриједност његових дјела, нити је велик број страних ријечи код Крлеже увећао вриједност његових дјела. У питању је, очигледно, само боље или лошије познавање сопственог језика.

Андрић је био велики познавалац Вука и велики зналац Вукове језичке баштине. Српски језик је учио на самом врелу вуковске језичке матице. Њемачки је учио у аустроугарском затвору.

Крлежа је нешто српског језика научио у Аграму, како се још увијек тада звао Загреб. Мађарски језик учио је у хонведској кадетској школи у Печују, а њемачки и мађарски у пештанској војној академији Лудовицеуму.

Појава великог броја страних ријечи, поред свег „чистунства“ хрватских филолога, потиче од непотпуног познавања српског вуковског језика и израз је насушне потребе да се то незнање надокнади ријечима из других, страних, боље или слабије познатих језика. А тај српски, живи и богати језик, био им је ту, у кући, на дохвату руке, међу Србима који су вјековима живјели с Хрватима и предали им свој језик као своје најдрагоцјеније благо.

То им, ипак, није сметало да се са свом страшћу окоме на тај исти језик, на те „србизме“, најопасније туђице, које највише пријете чистоти хрватског језика.

Чишћење језика од туђица можда би био највећи и најзначајнији посао који је урадила хрватска филологија да није дозволила да се на друга врата увуку, под фирмом „модерне“, преко Крлежине литературе, стотине хиљада страних ријечи.

А чишћење „србизама“ из хрватског говора је исто толико чудовишан и злочиначки чин као и чишћење Срба из Хрватске 1941. и 1995. године. Али ако су Хрвати и успјели да „очисте“ Хрватску од Срба, они је никада неће моћи очистити од њиховог српског језика. Уосталом, никада се не зна када ће Срби доћи по своје, по свој језик, по своја огњишта и гробове, по своју земљу и крајеве.

У Хрватској нема никаквих „србизама“. У Хрватској су све ријечи српске. Све су оне србизми. Језик којим се у Хрватској говори сав је из српске вуковске језичке баштине. У Хрватској нема другог језика. Само неколико стотина хрватских ријечи, којих нема у српском језику, чине „кроатизме“ међу српским ријечима, и то је све што припада хрватском језику. Све остало припада српској вуковској језичној баштини, коју су Хрвати преузели од Срба 1836. године, када су напустили свој хрватски кајкавски и чакавски језик.

Medić 2001: Медих, Миле. СУДБИНА ЈЕЗИКА СРБА У ХРВАТској. – In: Медих, Миле. *Најезда страних речи на српски језик*. – Београд: Нолит. – С. 93–114.

Ненад Сузић
[рођ. 1950]

Глобализација и језик
[2001]

Језик је једно од кључних обиљежја народа и нација. Енглески језик је постао доминантни језик XXI вијека, посебно јер је пратилац информатичке технологије која постаје неодвојиви дио живота човјека у XXI вијеку. „Четрдесет процената свих професија данас захтијева кориштење компјутера, а уз то иде и кориштење бројева“ (von Hentig, 1993, стр. 36). Извјесно је да ће рачунари и информатичка технологија све више бити незаобилазни у будућности. Базирана на енглеском језику, ова технологија посредно потискује националне језике и намеће енглески као универзални свјетски језик.

Ову експанзију енглеског језика многи доживљавају као опасност по национални идентитет, као потискивање других свјетских језика и матерњег језика. У школама родитељи масовно инсистирају да њихова дјеца уче енглески као свјетски језик иако школе имају квалификоване кадрове за руски, њемачки или француски језик. Очигледно је да енглески с лакоћом потискује друге језике из школа и из службене употребе у пословном свијету. Пред оваквом експанзијом многи су забринути за матерњи језик.

Поред овог општесвјетског тренда, у БиХ је специфична ситуација. Родитељи су говорили један српскохрватски језик и одрасли на заједничким граматичким, правописним и књижевним темељима језичке комуникације. Њихова дјеца одрастају на три језика: босанском, хрватском и српском. Морфолошка, синтаксичка и граматичка подлога је остала идентична за сва три језика. Странци који уче један од тих језика су збуњени. Не могу да уоче разлику, а локални политичари инсистирају на разликама. Једина предност коју духовито примјећују странци је да одједном уче три језика. Испоставило се да је „резервисање појединих ријечи“ најфундаменталнија разлика међу тим језицима. Тако је глагол *опростити* постао резервисан за хрватски језик иако је ријеч *опрост* вијековима везана за православну етику и црквену службу. Слично је са ријечима *крух* и *хљеб*. *Крух* се третира као хрватска ријеч а *хљеб* као српска, иако је познато да ријеч *хљеб* потиче од Гота и њихове ријечи *hlaifs* и германске *hlaibaz* на нашим просторима одомаћено као *хљебац* или *хљеб*. У селима Крајине се и данас традиционално користе синтагме *крушно брашно*, *крушна мрва* као и ријечи *крућ* и *крув* (Касагић 1997: 10). Чудно је да на употреби ријечи *хљеб* инсистирају сами

Срби. На тај начин долази до сиромашења српског језика и до увођења туђица и неприродних кованица које угрожавају његове изворне вриједности.

Осим „резервисања ријечи“ или „расподјеле ријечи без оставинске расправе“ између хрватског, босанског и српског, у босанском језику сусрећемо феномен „форсирања гласа *х*“. На примјер, ријеч *лако* из српског језика, пренесена у босански гласи *лахко*. Када сам једну професорицу језика из ФБиХ, након што је употребила придјев *лахко*, упитао како се компарира та ријеч, она је остала збуњена и затечена.

Проблем назива босанског језика је за многе Србе споран. Наиме, било би природно да се језик назове именом народа или нације која га користи. То је пракса широм свијета: Енглези говоре енглески, Руси руски а Французи француски, једино Бошњаци говоре босански а не бошњачки! Зашто? Многи Срби у томе виде једноставан сценариј (Схема 5):

Схема 5: Сценарио унитаризације БиХ

П р в о , створити једну „цијелу“ Босну без ентитета и кантона (унитаризација) – „срушити“ Дејтонски уговор;

Д р у г о , у тој Босни ће Бошњаци бити већински народ – искористити ту већину и у парламентарној процедури наметнути (мајоризација) босански језик као обавезан за све, као државни језик;

Т р е ћ е , мајоризацијом наметнути заједничке наставне планове и програме у школама;

Ч е т в р т о , мајоризацијом и бенефицијама превести што више Срба и Хрвата на ислам;

П е т о , постепено све грађане БиХ превести на бошњаштво (неоисламизација).

У „Сценарију унитаризације БиХ“ кораци не морају ићи један за другим, могуће је кренути „широким фронтом“. Одмах је могуће кренути са борбом за јединствене наставне планове и програме, борити се за „босански“ језик, покренути политичку иницијативу за укидање ентитета, а затим кантона и тако даље. За овај сценарио се примјењују различите тактике и оперативни потези. Неке од тих тактика су већ познате: а) поткупити званичнике и администрацију ОХР и других институција Међународне заједнице, б) убацити што више Бошњака у службе Међународних организација а затим преко њих „продати“ Србима и Хрватима властите ставове као ставове Међународне заједнице, в) преко медија и на други начин искористити сваку прилику за доказивање српске некооперативности. Све у свему, многе елементе овог „Сценарија“ и тактике могли смо препознати у протеклим годинама, а посебно у вријеме постратних година.

Како видимо, чињеница да су Бошњаци свој језик назвали именом државе има симболику која забрињава многе Србе. Аналогија је једноставна: зашто се у Аустрији језик не зове *аустријски* или у Америци *амерички*? Номинавање језика државним именом указује на жељу да то буде у будућности једини службени и обавезни државни језик, да се тај језик наметне другима као обавезан, да се потисну српски и хрватски језик.

Нашавши се између наглог доласка енглеског језика и притиска да се босански наметне као једини службени језик, Срби су реаговали отпором. Иако се ради о два сасвим различита процеса, одмах након рата 1992–95. отпор је био неподјелељен. Тек 1998. године усвојен је програм „Енглески за сву дјецу РС“ којим се отвара могућност да дјеца у РС уче енглески као први или други страни језик и да се овај језик учи од првог разреда основне школе. На овај начин је потиснут неоправдани страх од глобализације у погледу ширења енглеског језика. Раније сам поменуо да су Јапанци доказали да овај страх није оправдан. У међувремену је у Устав БиХ уведена одредница о равноправној употреби сва три језика на читавом простору државе.

Касагић, 1997. (1997). КРУХ, НАЈСЛАЂА МУКА И НАЈСЛАЂА РИЈЕЧ СРБСКА. Градишка: Горазд.

Suzić 2001: Сузић, Ненад. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЈЕЗИК. — In: Сузић, Ненад. *Глобализација и српски национални интереси*. — Бањалука: ТТ-центар. — С. 43–46.

Срето Танасић
[рођ. 1949]

**Језичка ситуација у Босни и Херцеговини:
комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност**
[2001]

Припремајући се за учешће на научном скупу „Језик и демократизација“, у Неуму, присјетио сам се да сам у младости, живећи у Сарајеву, почесто слушао о сличним скуповима који су се тицали функционисања језика, потом сам као асистент имао прилику да некима и присуствујем. Наиме, тадашња Социјалистичка Република Босна и Херцеговина с почетка седамдесетих година двадесетог вијека била је домаћин неколико сличних скупова. На њима се расправљало о функционисању стандардних језика и о језичкој политици у другој Југославији и, посебно, о уређивању и вођењу језичке политике у Босни и Херцеговини, гдје је у службеној и свакој другој употреби био српскохрватски односно хрватскосрпски језик, како се у то вријеме често писало удвојено име нашег стандардног језика, укинута у СР Хрватској још 1972. године.

Кад се данас читају излагања и дискусије са ових скупова, као и штошта још што су у то вријеме писали учесници и неучесници ових скупова тих седамдесетих и осамдесетих година, мора се признати да су они и организовани с циљем да се односи у СРБиХ, и шире, у погледу функционисања језика уреде тако да се задовоље интереси и осјећања сва три народа који овдје живе и служе се једним језиком. Вјероватно је још рано да се даје потпунија објективна оцјена тадашњих скупова и језичке политике која је вођена у Босни и Херцеговини седамдесетих и осамдесетих година двадесетог вијека. Али свакако ће за оцјену тога времена бити релевантна чињеница да ни тада народи који живе у Босни и Херцеговини нису били сасвим задовољни начином остваривања својих права на употребу језика – бар нису били задовољни лингвисти из редова ових народа. Само су та незадовољства потицала с различитих разлога и нису се испољавала с једнаким интензитетом. Једни су били незадовољни јер много дају, жртвују, други су били незадовољни јер им се много намеће, даје им се више него што они хоће, трећи, кажу, нису били довољно заступљени.¹

¹ Тако мр Бранислав Брборић, један од водећих српских социолингвиста који је учествовао на тадашњим разговорима о језику у БиХ, у писму упућеном једном професору Филозофског факултета у Сарајеву у то вријеме пише и ово: „Сматрам

Ипак се и с данашње дистанце може казати да су седамдесете и осамдесете године двадесетог вијека – период када се у Босни и Херцеговини почело озбиљно размишљати и дискутовати о функционисању стандардног језика и да су у томе учествовали компетентни стручњаци сва три народа који овдје живе. А увид у данашњу ситуацију – кад су три овдашња народа промовисала три засебна стандардна језика, а тиме нису аутоматски и ријешени проблеми функционисања језика овдје – упућује нас на закључак да у освртању на нашу недавну другачију стандарднојезичку ситуацију и језичку политику треба уважавати друштвене оквири у којима је она вођена и да не треба да будемо престоги у својим судовима.

Мада је српскохрватски језик био раслојен на варијанте (понешто неутрализоване у б о с а н с к о х е р ц е г о в а ч к о м с т а н д а р д н о ј е з и ч к о м и з р а з у) – које су, зна се, имале понешто својствено, што их је и чинило варијантама једног језика – његово комуникацијско јединство није било довођено у питање. Разлог за то јесте у чињеници да су разлике међу тим варијантама биле ипак незнатне да би то комуникацијско јединство угрозиле. Такву ситуацију подржавале су и друштвене околности: просторна блискост и измијешаност међу народима који су се служили овим језиком, сарадња у области културе, посебно јединство економског просто-

да је однос према ћирилици у БиХ не само неправедан, неравноправан, и дискриминаторски, већ – штетан, нарочито штетан с гледишта културних потреба свих људи који тамо живе, поготову тамошњих Срба. [...] Оно до чега ми јест стало – то је проблем који остаје отворен: књижевнојезичко јединство српске нације и заједништво језика и културе са свима онима који то желе“ (Бранислав Брборић, О ЈЕЗИЧКОМ РАСКАЛУ, Београд – Нови Сад, 2000, стр. 59–60). Овдје је занимљиво навести и неке ставове професора новосадског Филозофског факултета др Драгољуба Петровића, који иначе није учествовао на разговорима о језику који су се одржавали у БиХ. Тако он 1982. год. пише: „Отимамо се, дакле, о језик, а не можемо да се погодимо око тога није ли он, ипак, један и не тако лако дељив. [...] Не видим шансу за даље размеђавање јединственог и недељивог језичког ткива – а да се то не претвори у његово черечење“ (Драгољуб Петровић, ШКОЛА НЕМУШТОГ ЈЕЗИКА, Нови Сад, 1996, 173). Године 1983. он пише: „А до чега све ове наше језичке деобе могу да доведу, показује нам и први силовит продор наше глупости у свет: у Сиднеју су отворене посебне катедре за студије хрватског и српског језика... На тај начин остварује се, ето, и предвиђање шерета да ћемо се, ако се наше језичке деобе наставе, једнога јутра сви пробудити као феноменални полиглоти“ (Исто, стр. 212). А кад су се десиле подјеле српскохрватског стандардног језика, проф. Петровић пише (1993): „Срби су се са Хрватима језички разграничили: њима је остао њихов, српски језик, а што се Хрвата тиче – то није српски проблем. То исто важи(ће) и за Србе у свим српским крајевима (да не кажем – крајинама). Посебно су, при том, занимљиве прилике у Босни и Херцеговини које су нам деценијама нуђене као образац неутрализације општрица у српско-хрватским сукобима. [...] Србе тамо нико неће морати поучавати којим језиком ће говорити“ (Исто, стр. 341).

ра. Било се свјесно потребе да се осигура равнотежа између двије језичке функције, најпре комуникацијске а потом и симболичке, која је и данас ништа мање актуелна него некад.

Седамдесетих и осамдесетих година прошлога вијека у Босни и Херцеговини се слушало о варијантама као посебним видовима стандардног српскохрватског језика које су се формирале око одређених културних центара или у одређеним социокултурним срединама чешће него о националним варијантама. Ипак је у њиховом конституисању значајну улогу имала нација. Није, дакле, ни у то вријеме функционисања заједничког стандардног језика симболичка страна његова била искључена. Друго је питање јесу ли и колико су се људи задовољавали у томе погледу. Да ли је, дакле, та симболичка страна била довољно присутна у стандардном српскохрватском језику за све, је ли она језичком политиком довољно афирмисана или је сувише потискивана – о томе ће се једном аргументовано изрећи суд. По моме мишљењу, та симболичка страна стандардног српскохрватског језика умногоме је била разлог за формално проглашавање три стандардна језика на темељу српскохрватског: српског, хрватског и бошњачког, односно *босанског* – како га његови носиоци Бошњаци називају.

Како нам је свима познато, у Босни и Херцеговини су се три народа определијелила за промовисање засебних стандардних језика, користећи право, демократско без сумње, да сваки народ има могућност самосталног одлучивања о своме стандардном језику. То право је искориштено, рекао бих, више зато да се посебним стандардним језиком потврди посебна национална припадност него што је то била неопходност: нације су се биле већ формирале када је на простору од Словеније до Македоније функционисао један стандардни језик. На нашим јужнословенским просторима нације се нису обавезно формирале у оквирима засебних језичких идиома, а наш проблем с језиком више се јављао под утицајем европске романтичарске литературе – да свака нација мора имати засебан језик, што уосталом није правило без изузетака ни у остатку Европе.²

Шта је, дакле, актуелна стварност у Босни и Херцеговини? Три народа прогласила су три засебна стандардна језика – произашла из заједничког

² У своје вријеме Вук Караџић је примијенио језички критеријум какав је тада важио у Европи: један језик – један народ, да би разграничио српску и хрватску нацију и одредио шта иде у српски национални корпус (В. Караџић, СРБИ СВИ И СКУДА, Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона, Беч, 1849). Овај критеријум, међутим, на нашем јужнословенском тлу тада није прихваћен. Међутим, што није прихваћено тада – прихваћено је као критеријум у извјесном смислу данас: да би се доказало постојање или осигурала посебност нације, посегло се за разграђивањем заједничког стандардног језика и за промовисањем засебних стандардних језика.

стандардног језика. Не треба занемарити чињеницу да су овакве одлуке донесене једногласно, тј. сваки народ је самостално одлучивао, не тражећи мишљења друга два народа и не узимајући сувише у обзир туђе мишљење ако се оно и чуло. Настала је, дакле, другачија стварност: на подручју Босне и Херцеговине формално постоје три стандардна језика без обзира на то што се они међусобно врло мало разликују, што сви грађани знају све језике, што ти језици и даље сачињавају један стандардни језик. Иако је засада сличност међу овим језицима толика да се може и даље говорити о једном варијантски раслојеном стандардном језику са три различита имена, ова нова ситуација донијела је потребу да се на нивоу Босне и Херцеговине осмишљава нова језичка политика – с тим што се узимају у обзир све ове чињенице.

А о функционисању језика, исто као и о другим питањима, мора се одлучивати уз уважавање два основна критеријума: да се поштује демократско начело једнакости свих грађана и нација и да се језичка политика води у интересу што успјешније комуникације на цијеломе простору државе, односно свих трију држава на суштински истоме говорном простору. Ово важи посебно када се ради о народима и језицима у непосредном сусједству, који су на особит начин међусобно измијешани и разграничени у једној држави, какав случај имамо данас у Босни и Херцеговини. Право на језик иде у ред темељних људских и националних права, о чему брину и заједничке европске институције. И о овоме се мора мислити јер смо на прагу европских интеграција. А Европа је, знамо, осјетљива када се ради о демократији и људским правима.

Пошто су у Босни и Херцеговини промовисана три стандардна језика, о тој се чињеници мора мислити као о социолингвистичкој реалности без обзира на истину да је стање у основи исто као што је било и до проглашавања засебних стандардних језика. Мора се рећи: готово исто, а не сасвим исто јер су одређена засебна нормирања већ учињена. Иако би се садашњи стандардни језици могли уклопити још увијек у један стандардни језик, као посебне варијанте, то засигурно нема никаквога изгледа – јер такво стање смо управо напустили. Све ово не значи да лингвисти немају право да процјењују с лингвистичке тачке гледања и оправданост проглашавања посебних стандардних језика и критеријуме који су уважавани или су евентуално занемаривани. Али, познато је да језички стручњаци ступају на сцену тек након одлуке о избору стандардног језика – да би дали лик тога језика, да би испунили назив језика одговарајућим садржајем.

Ако је демократско право свакога народа да сам одлучи о своме стандардном језику, онда то повлачи и обавезу да се појам демократије разумије цјеловито – у вишенационалној држави сви народи имају то право. Узму ли се у обзир европски стандарди демократије, у Босни и Херцеговини ће се моћи, као и свуда у цивилизованоме свијету, језичка ситуација

уредити тако да буду задовољени интереси свих народа и да се међусобна комуникација не доведе у питање.

У контексту свега реченога посебно треба имати у виду чињеницу да у Босни и Херцеговини живе два народа, Срби и Хрвати, чији већи дијелови живе изван ове државе. Новом политичком картом простора бивше СФРЈ, они су се нашли унеколико одијељени од својих националних матица, како се то каже. Њихово је право и потреба да с цјелином свога народа и даље чине јединствен културни и духовни простор. Јединствен језик је међу битним условима за то. Ово се мора узимати у обзир при свакоме чину остваривања језичке политике у Босни и Херцеговини. А ово није неки нови или посебан захтјев који је потекао данас од ова два народа. Тако је било и прије него што је постојала Југославија.³

Није тешко закључити да је остваривањем демократског права на посебан стандардни језик за сваки народ симболичка функција језика остварена у највећем могућем облику, али је истовремено повећана могућност угрожавања комуникације на простору Босне и Херцеговине и шире. Ово ће сигурно подстицати на размишљање о различитим рјешењима за

³ Да Срби у Босни и Херцеговини уопште нису прихватили назив *босански језик* ни као назив језика ни као циљ (стварање посебног књижевног језика и стварање „босанске нације“) – свједочи БОСАНСКА ВИЛА. Док се Бењамин Калај борио и у Босни и Херцеговини и у Бечу да оствари овај свој пројекат, БОСАНСКА ВИЛА је на својим страницама објављивала књижевне прилоге готово свих тадашњих српских писаца из свих српских земаља. Уз то, у БОСАНСКОЈ ВИЛИ читаоци су редовно обавјештавани о појави књига које представљају инструменте српског стандардног језика. Тако се у више наврата пише о почетку излагања новог издања Вуковог РЈЕЧНИКА. Пише се о изласку граматике српског језика; између осталог, читаоци се обавјештавају и о изласку цјелокупног издања СРПСКЕ ГРАМАТИКЕ Стојана Новковића (БОСАНСКА ВИЛА 1895, 31). Такође, овај часопис обавјештава читаоце о покретању иницијативе за израду АКАДЕМИЈИНОГ РЈЕЧНИКА СРПског ЈЕЗИКА (данашњи РЕЧНИК САНУ) и прати активности на реализацији ове иницијативе. А недуго по укидању силом наметнутог назива *босански језик* читаоци се из пера српског књижевника Марка Цара упознају с појмом књижевни језик и с његовом функцијом: „Захваљујући племенитом труду Вука и Даничића и њихових данашњих епигона, захваљујући уз то читавој плејади модерних књижевника – ми смо тај јединствен књижевни језик у нашој књижевности већ прилично одњеговали, и то је данас једина спона која наш народ у националном погледу спаја, кад нас је судбина иначе растргла и поцијепала“ (БОСАНСКА ВИЛА, 1910, 145). Кад се тада јасно видјела цјеловитост српског језичког простора, с јединственим стандардним језиком (тада термин: *књижевни*), нико разуман не може очекивати данас – сто година касније – да српски народ у Босни и Херцеговини излази из јединственог свога стандардног језика и улази у други, туђи – у чијем креирању није ни одлучивао ни учествовао нити има било каквих националних, лингвистичких, социолингвистичких, ни било којих разлога за то.

отклањање ограничавања у комуникацији. Избор, међутим, не може пада-ти на она рјешења која не би била у интересу било кога од три народа.

Не би сада било прихватљиво рјешење када би се одлучило да се јед-номе од три језика да статус државнога језика из одређених практичних разлога. Таквих практичних разлога свакако би се могло наћи. Међутим, за њих смо могли знати, и сигурно смо знали, и онда када смо се опреде-љивали за три посебна стандардна језика. Конкретно, српскоме народу у Босни и Херцеговини није прихватљива ни промјена самога имена његовом језику, а још мање промјена норме стандарднога језика која би га удаља-вала од других његових дијелова. Срби у БиХ стандардни језик баштине и изграђују с цјелином српскога народа; другачије покушаје рјешавања њиховога језичког питања нису прихватили ни прије више од сто година, у условима окупације.⁴

⁴ Какав је био однос српског народа према увођењу назива *босански језик* у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације, лијепо се може видјети из два написа у часопису Босанска вила, најзначајнијем српском часопису у БиХ у доба аустроугарске окупације (излазио од 1885. до 1914. године) и једном од најз-начајнијих српских часописа у цјелини у то вријеме. Први текст објављен је у Босанској Вили поводом штампања Граматике босанског језика, а други поводом службене одлуке аустроугарских власти да укину назив *босански језик*. Овдје наводим оба та текста интегрално, сматрајући да су вишеструко интересантни за разумијевање и данашње позиције српског језика. Први чланак гласи: „Као што видимо, књига је штампана за употребу у средњим школама. У њој је наука о гла-совима и облицима. Ово за сад само узгред спомињемо, молећи свакога нашег читаоца, да се не зачуди напису, јер то није никаква новина; одавно ми виђамо на школскијем свједоцбама тај назив. Ето у гимназији сарајевској учи се *земаљски језик*, а у препарандији и трговачкој школи *босански*! А сад ето дочекасмо да се и књиге пишу и штампају са натписом *босански језик*. Јамачно ће на скоро избити и *граматика херцеговачкога језика*, јер тако би захтијевала равноправност. Иначе Херцеговци су у праву да протестирају, зашто ће они учити босански, а не херцего-вачки, па шта ћемо онда? Изићи ће, ваљда, ја чела ја бруса, ја од мотике штене! Другом приликом рећи ћемо коју више о овој књизи, тј. ако нам се на приказ пошаље“ (Дошла нам је до руку ‘Грамматика’ босанскога језика, Босанска вила, 1890, 272).

Други напис гласи: „Земаљска влада за Босну и Херцеговину најпослије дош-ла је до увјерења да измишљање имена овоме језику и овоме честитом српском народу и поред све силе и бајонета не може да опстане. Зато је сад укинула изми-шљени назив ‘*босански језик*’, за који се узалуд борио и један велики научењак Јагић. Сад је издала наредбу да се овај језик зове *српско-хрватски*. И ово је нака-лемљено, јер гдје има у свијету још примјера да један језик има два имена? Зашто се у њиховој монархији (истицање С. Т.) њемачки или маџарски језик не зову ‘*аустро-угарски*’? И откуд овај прилепак српском називу, кад овамо никад није било Хрвата. Та јесу ли и сами римокатолички фратри звали овај језик *српским*?

Зна се да је сада на језичким стручњацима да кажу шта је норма свакога од три стандардна језика. У томе ће свака национална струка бити самостална. И сигурно је да је и то услов – утврђивање норме свакога језика – за сагледавање комплексног проблема комуникације. Пошто су сви народи добили стандардне језике, пошто је тиме максимално задовољена симболичка страна језика – нема реалних потреба за великим удаљавањем ових језика у норми. Наравно, то је тешко извести у пракси. Узгред, није познато да се данас негдје језички стручњаци труде да удаљавају стандардне језике више него што то сам њихов живот чини. Мислим да ће живот

Ајд' полако, па ћемо дочекати да и влада призна прави и историјски назив *српски*. То желимо и очекујемо, па да се и застава као државна узакони српска тробојница. И то ће бити чим видимо наше синове на највишим мјестима у државној управи“ (Укидање босанског језика, Босанска вила, 1907, 354). У овим малим текстовима је речено доста с обзиром на то да је часопис излазио под окупацијом. И за данашње прилике поучно је упоредити назив овога српског часописа с разлозима настанка ових написа. Наиме, у његовом наслову све вријеме стоји придјев *босанска*, али овај часопис никада није прихватио тај придјев уз име језика – чак, како видимо, оштро протестује против таквога назива језика. У српском језику овај придјев указује на географску припадност, а у Босни и Херцеговини није постојао ни тада, као ни данас, некакав књижевни језик који би могао понијети такву одредницу. Зато се у српском и данас новопроглашени стандардни језик Муслимана/Бошњака именује као *бошњачки језик*. Није то, дакле, некакав данашњи српски притисак. Бошњаци, дабоме, могу свој језик да именују како хоће. С друге стране, Срби су прозрели Калајеву намјеру да створи нову „босанску“ нацију, како би одвојио Хрвате и Србе који живе у Босни и Херцеговини од њихових националних корпуса изван ове покрајине. Ни Хрвати, уосталом, нису прихватили овакав назив језика. Иначе, о овоме Калајевом пропалом пројекту писано је доста и он је расвијетљен. Једна синтеза се може наћи и у књизи Павла Ивића ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, Београд – Нови Сад, 1998, стр. 273–279, с доста релевантне литературе до почетка осамдесетих година. И осамдесетих година XX вијека о језичким приликама у Босни и Херцеговини у доба аустроугарске окупације написано је више вриједних текстова – Томислав Краљачић, Херта Куна, Милош Окука, посебно Љиљана Станчић – све објављено у Сарајеву. Све ово овако опширно наводим овдје зато што се опет јавно износе ставови како би Срби у Босни и Херцеговини требало да прихвате некакав стандардни језик за све у Босни и Херцеговини, у чијем стварању они нису ни учествовали нити хоће да учествују; опет је то „босански језик“. Такве идеје заговарају поједини учесници „Симпозија о босанском језику“, који је одржан у Бихаћу 1998. год. (зборник радова с тог скупа објављен је у Сарајеву 1999, у издању Института за језик у Сарајеву). Ако се такве идеје и уходају, оне могу вриједити само за Бошњаке, јер су се само они сјетили да би језички стандард њихов могао понијети територијални атрибут, што значи да се они одричу идентитета пронађеног у етнониму *Бошњак/Бошњаци*.

чинити да и прописане разлике, веће или мање, неће постати предмет спорица у комуникацији; највећи дио тих разлика биће „познат“ свим становницима у Босни и Херцеговини и шире. Иста дијалекатска основица трију стандардних језика, њихов настанак раслојавањем једнога стандардног језика, измијешаност или велика просторна блискост говорних носилаца тих језика, неизбјежна економска сарадња међу носиоцима трију стандардних језика – све су то разлози за вјеровање да комуникација на простору Босне и Херцеговине неће бити знатније угрожена под условом да ови народи сами не теже управо томе. Ако буде сарадње међу стручњацима, с подршком сусједних држава и међународне заједнице, као и примјене европских стандарда и искустава, сви проблеми лакше ће се рјешавати и у науци и у јавном животу уопште. Ваљане сарадње, међутим, не може бити ако се она октроише или регионализује, ако се из ње буду искључивали људи од струке и политике из матичних држава српског и хрватског народа.

Један стандардни језик за један народ јесте гаранција за очување јединственог културног и духовног простора – то важи за сваки други народ, па и за српски. Важи и за хрватски и за бошњачки подједнако. То, међутим, у ситуацији каква је управо наша, овдје овлаш описана, не смије представљати препреку у комуникацији на цијеломе бившем јединственом државном простору. Уколико се будемо стварно бавили собом и својом културом, а не политичким обманама, комуникацијски канали неће бити загушени.

Наравно, посебно је питање како ће новонастала ситуација у Босни и Херцеговини – коју сачињавају три народа и два државна ентитета (Федерација БиХ и Република Српска), с три стандардна језика – утицати на школство. Зна се да се у школи прије свега употребљава стандардни језик, па био то језик једне или више нација. Зна се, такође, да се у школи учи стандардни језик. То значи да треба дати те стандарде. Три стандардна језика у једној држави и у школству чине ситуацију комплекснијом него кад је посриједи један стандардни језик. Ово засигурно доводи државне институције које се брину о школству у посебно осјетљив положај; планирање језика овдје је посебно осјетљиво. С друге стране, ово и поскупљује школство.

И кад размишљамо о овоме, морамо полазити од чињенице да смо у недавној прошлости сами изабрали ово рјешење. Тиме смо преузели и одговорност да на демократски начин налазимо демократска рјешења. Увјерен сам да се могу пронаћи таква рјешења која ће задовољавати и начело демократије и равноправности и бити изводљива у пракси. У овоме се можемо и морамо служити најбољим искуствима других са сличном ситуацијом. И то најбољим европским искуствима. На примјер искуствима нордијских земаља и Швајцарске. У Швајцарској се употребљавају три веома

видљиво и веома чујно засебна стандардна језика. Држава опстаје, и то одавно. Било је, значи, доста времена да се дође до оптималних рјешења. Али, може се основано претпоставити да су за оптимална демократска рјешења потребна и знатна новчана средства. То, међутим, не можемо узимати као оправдање да бисмо бирали лоша и недемократска рјешења. Ако је због постојања три стандардна језика у земљи школовање скупље, то истовремено искључује могуће конфликте, па је и по томе Швајцарска узорна земља. Језичко тројство ни на који начин не угрожава стабилност државне заједнице.

Разматрање функционисања језика у нашем школству мора се темељити на нашој државној, политичкој и економској стварности, уз пуно поштовање историјски условљених културних прилика. Мора се, уз то, темељити на принципима демократије. То значи да се сва рјешења траже на демократичан начин, да се тежи што успјешнијем образовању и истовремено да млади нараштај не живи у атмосфери нетолеранције, са осјећањем неравноправности, националне угрожености и тјескобе. Најмлађим генерацијама морамо нудити здраву друштвену атмосферу. Наша језичка ситуација није по својој сложености јединствена у цивилизованом свијету. Потребно је само да будемо свјесни да школујемо младе људе који хоће да неспутано остварују комуникацију у својој ужој средини и у Босни и Херцеговини, али и у непосредном окружењу, посебно са својим сународницима. Овдје се треба присјетити чињенице да имамо по називу три језика, а по садржини заправо један или, у сваком случају, три врло блиска стандардна језика, гдје свако зна сва три језика. Ако будемо своју националну посебност исказивали кроз језик онолико колико је то наша национална култура утиснула у језик, онда нам ни школство неће трпјети, онда нећемо образовати генерације за европске интеграције које ће истовремено тражити преводиоце за разговор преко плота или с балкона на балкон.

Симболичка разведеност нашег језика у БиХ, и иначе, данас је очигледна и на њој се упадљивије инсистира. Она ће и у будућности бити видљива, али би могла бити и ублажена с протоком времена. „Функционалног насиља над језиком“ – без којег нема стандардног језика / стандардних језика – увијек ће бити, али су и језику и његовим носиоцима потребне слобода и демократска опуштеност. „Језик не воли стеге, али воли ред“ – написао је одавно један српски лингвиста (Егон Фекете), несклон стегам, али склон реду, демократији и равноправности људи и народа. Реда мора бити и у језичком планирању и у језичкој политици, и у БиХ, конфедерално устројеној државној заједници, и изван ње. Тој заједници не одговара никакав присилни стандарднојезички кишобран, ни под којим називом, па ни под тобоже неутралним, *босанским*, нити јој приличи а с и м е т р и ч н о с т трију назива језика. Она не приличи ни Србима, ни Хрватима, ни словенским Муслиманима, односно муслиманима, који су сами одабрали

национални назив *Бошњаци*, придруживши му асиметричан назив језика – *босански*. Тај назив, *босански*, угрожава термилошку регуларност и ваљано споразумијевање и у лингвистици и у јавном животу, отежавајући вођење здраве језичке политике.

Tanasić 2001: Танасић, Срето. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КОМУНИКАЦИЈСКО ЈЕДИНСТВО И УПАДЉИВА СИМБОЛИЧКА РАЗВЕДЕНОСТ, С НАГЛАСКОМ НА ПРОБЛЕМАТИЦИ У ШКОЛСТВУ. – In: Mønesland, Svein (odg. urednik). *Jezik i demokratizacija*. – Sarajevo: Institut za jezik. – S. 249–259. [Na prijedlog autora naslov u ovom zborniku je djelimično izmijenjen.]

Ljubomir Popović
[rod. 1941]

**National Ideology and the Creation
of a National Standard Language [2002]**
[2002]

Introduction

Generally speaking, it is desirable for a modern nation to have a single, vernacular-based, codified, elaborated and functionally polyvalent standard language, with a corresponding alphabet and orthography. If at the time when a modern nation is formed (i.e. during the „national revival“) there is no national standard language, then there is a need for such a language to be created by means of a series of procedures such as the selection of a basis for the national language standard, the codification and elaboration of that standard, the finding of a more or less rational written form, the cultivation of language usage etc. In practical terms, this involves writing grammars, compiling dictionaries, establishing an orthographical code, standardizing terminology, and writing handbooks on style and good usage. The forming of a corpus of exemplary texts and the elaboration of different functional styles also play an important role in this process. This is the technical aspect of the making of a standard language, described and analyzed in numerous sociolinguistic works. However, the creation of a standard language has an ideological aspect as well, since it is necessary to persuade the intelligentsia to give up the currently used written language and orthography – inadequate from the point of view of a modern nation – and adopt the new language and orthography, or to renounce their regional written languages and adopt a general national standard.

The language ideology which accompanies the reform of a current language situation is an important component of national ideology, because of the significance of the ethnic language for the self-identification of a nascent nation, for the integration of its potential regional and social components and for the determination of its relationship with other nations. Therefore, the aim of this paper is to explain and illustrate – citing examples from the creation of the Serbian and Croatian standard languages – the nature of reformist language ideology, and then to show the repercussions of such an ideology on the forming of some other components of national ideology.

Before we proceed, however, let us give some information about the persons mentioned in the paper.¹

Dositej Obradović	1739–1811	The central figure of the Serbian Enlightenment; the author of the manifesto <i>PISMO HARALAMPIJU</i> [Letter to Haralampije], Leipzig, 1783, in which he advocates the use of the vernacular as the written language.
Jernej Kopitar	1780–1844	Slavic scholar, an eminent figure of the Slovenian national revival, Vuk Karadžić's mentor and collaborator.
Vuk Karadžić	1787–1864	Reformer of the Serbian literary language, alphabet and orthography.
Antun Mihanović	1796–1861	Croatian writer; author of the treatise on language <i>REČ DOMOVINI OD HASNOVITOSTI PISANJA VU DOMORODNOM JEZIKU</i> [A Word to the Homeland about the Usefulness of Writing in the Native Language], Vienna, 1815, in which he advocates writing in the vernacular.
Ljudevit Gaj	1809–1872	Leader of the Croatian national revival (the Illyrian movement).

Ideological Programs of Reform and the National Language Question

The national language question. – At the time of the forming of a modern nation, the language situation may be unsatisfactory, for one or more reasons:

there is no general national standard language, but only regional written languages;

diglossia (in the broad sense of the word) exists, either because a foreign language serves as the literary (written) language, or because the literary language, although related to the vernacular, differs considerably from it;

language usage is not standardized;

the literary language has not been elaborated to meet the needs of modern civilization;

the alphabet and the orthography are not standardized and/or do not match the pronunciation.²

¹ In both popular and scholarly works Dositej Obradović and Vuk Karadžić are most often referred to by their first names only.

² The reform of the alphabet and orthography can lead to more acrimonious conflicts and arouse more indignation than the reform of the current language situation, as Vuk's case shows: he adopted the letter „j“ from the Latin alphabet for the phoneme /j/ and because of that he was vehemently accused of trying to convert the Serbs to Catholicism, and the ban on the use of his orthography remained even when his linguistic reform had been fully accomplished. (In fact, it is the year 1868, when the last ban on

This objectively problematic language situation becomes an ideological national language question when a man of letters (or several of them), addressing the ethnic community, primarily its intelligentsia, subjects current written usage to criticism and proposes his solution for the forming of a standard language (and orthography).

Programs of language reform. – Ideological statements criticizing and questioning the existing national language situation and expounding the need for a new language are set forth in manifestos (such as Dositej's *Pismo Haralampiju*), in treatises (such as Mihanović's *Reč Domovini od Hasnovitosti Pisanja vu Domorodnom Jeziku*), but also in prefaces to grammars, orthography manuals, dictionaries, collections of folk poetry etc., in advertisements announcing the publication of grammars and dictionaries, in polemical newspaper articles etc. Those views – put forward either all at once or expounded in several places – can be taken as a more or less systematic and more or less elaborated ideological program of language reform.

The structure of language reform programs. – The views on the language problem and its solution can be analyzed, interpreted and summarized as a functional system of ideological views that articulates a critical perception of the current situation and indicates how it should be overcome. The system has four components shown in the following analytical scheme, which can serve not only as a logical reconstruction of individual programs, but also as a framework for their comparison and typology:

Universal premise(s) defining the ideal relationship between a nation and its language
This is a conception of what kind of written language a nation should have, and what the relationship between a nation and its ethnic language should be. This is the rationale of the reform.
Critique of the current language situation
This is a critique of the current literary (written) language situation based on the universal premise(s). It is a formulation of the language problem and its promotion into an acute national question, important for the nation's survival and progress. In addition to problematizing the national language situation and showing which language(s) must be abandoned and why, this part of the program can be used to name and discredit those responsible for the language situation.
Proposed solution
After the critique, a solution is offered which is meant to resolve the unfavorable language situation and create a situation that will ensure the nation's survival and progress. The solution implies a change in the current

the use of Vuk's orthography was lifted in Serbia, that is considered to be the year of the ultimate victory of Vuk's reform.)

situation, radical to a greater or lesser degree, indicates the language to be adopted (and its ethnic basis), and also demonstrates why this should be done.

Plan for the operationalisation of the solution

This is the technical aspect which shows what steps must be taken in order to achieve the proposed solution. This part of the program can be a linguistic project elaborated to a greater or lesser degree. ³

It should be emphasized, however, that in reality a program is never expounded in a particularly systematic manner, nor are all of its components equally explicit and elaborated. It is often necessary to analyze several of the reformer's writings (which do not necessarily express consistent views) in order to arrive at the complete picture. Moreover, in the course of ideological struggle, the author of a program usually elaborates and modifies his initial views and gives new arguments. It is therefore important to illustrate and support the analysis with quotations from relevant writings. These quotations will additionally make it possible to distinguish between interpretative terminology and original wording.

Two examples of the analytical reconstruction of reform programs. – Two examples of such an analytical interpretation will be summarized in the table below: Dositej's program, formulated in the late 18th century, the purpose of which was to persuade the Serbian intelligentsia to write in the universally understood vernacular instead of the Russian Church Slavonic language which was unintelligible to the common people, and thus contribute to their enlightenment; and Vuk's program, formulated in the second decade of the 19th century, which is a reaction against the so-called Slavenoserbian language (in fact, a nonstandardized hybrid written usage created through the unsystematic mixing of elements of the vernacular and the Russian Church Slavonic language) and against the nonrational and nonstandardized manner in which that language was written. Here is a very simplified overview of these two programs:⁴

³ Cf. Popović 1996b for a detailed articulation and analysis of Kopitar-Vuk's reform project and its realization.

⁴ This is an adaptation of the analysis given in Popović 1996a. The quotations on which the analysis is based can be found in Popović 1988.

Dositej Obradović, 1783	Vuk Karadžić, 1818
General premises	
The value of a literary language depends on how useful it is for a nation, and, more specifically, for the nation's enlightenment. The most useful language is that which the whole nation can understand. Therefore, the vernacular language should be adopted as the literary language.	The vernacular is a nation's greatest treasure and a guarantee of its survival. The authentic vernacular should therefore be adopted as the literary language.
Critique of the current language situation	
In the present age the task of the intelligentsia is to enlighten the Serbian people, and especially peasants, who constitute – the majority. Serbian men of letters, however, write in a scholarly language not understood by the common people. (Moreover, the Serbs are lagging behind all the nations of enlightened Europe, which are making an effort to write in the language spoken by the common people and to perfect it.)	The Serbs do not have their own literary language, alphabet or orthography: some men of letters write in the scholarly language (Russian Church Slavonic) and others corrupt the vernacular by mixing it arbitrarily with the scholarly language and thus creating a new hybrid language. Moreover, the orthography of this language is also inadequate and chaotic.
Proposed solution	
The intelligentsia should write in the language of the common people, which everyone understands. Thus everyone who speaks Serbian (men and women, Orthodox, Catholic, and Muslim) can be educated.	All men of letters should learn and use the authentic vernacular, i.e. the language spoken in villages far from urban centers, especially in the regions south of the rivers Sava and Danube. The alphabet and orthography should be suited to this language („Write as you speak!"). Language usage and writing should be standardized.
Plan for the operationalisation of the solution	

Dositej failed to describe the way the literary language should be standardized. He thought that the literary language based on the vernacular must be perfected, with reliance on Russian Church Slavonic.	Vuk's (or, more precisely, Kopitar and Vuk's) program included the publication of a Serbian grammar and dictionary, and collections of folk poems; the translation of the Bible into the vernacular; and a reform of the alphabet and orthography.

A Nation and Its Language

The programs establish a connection between the nation and its language. – The significance of reform programs for the national ideology is to be seen above all in the fact that they establish a connection between the nation and its ethnic language. Such programs, namely, demand that a people, and most of all of the intelligentsia, should write in their mother tongue, and respect it, cherish and nurture it, because this is crucial for the progress, and even for the survival itself, of a nation. And in those cases where there are regional written (literary) languages, the need for the nation to be integrated through the adoption of a single common written language is insisted on. This shows the paramount national importance of the ethnic language, most often the vernacular.

On the other hand, the necessity of resolving the situation regarding the (pan)national written language is stressed and the guidelines for the nation's – or at least the intelligentsia's – attitude to its language are laid down, often in an emotional and dramatic manner.

The two rationales of reform programs. – As for the reforms proposed and implemented in the age of Enlightenment and Romanticism, it should be pointed out that certain differences exist in the conceptions of the nation-language relationship. These two conceptions will be illustrated by using as examples the Serbian and Croatian reform programs: those of D. Obradović and of A. Mihanović, as representatives of the conception of Enlightenment,⁵ and those

⁵ Mihanović's treatise *Reč Domovini od Hasnovitosti Pisanja vu Domorodnom Jeziku* was published in 1815, but is in fact a loose adaptation of Francesco Algarotti's (1712–1764) *Saggio sopra la necessita di scrivere nela propria lingua* [An essay on the necessity of writing in one's own language], published in 1750. We should note, however, the opinion of the literary historian A. Barac (1964: 184), who says that Mihanović's treatise is based on 18th century ideas of Enlightenment, but that it is imbued with „the then modern romanticist belief in the inseparability of a man and his language“.

of V. Karadžić and of Lj. Gaj, as representatives of the conception typical of the age of Romanticism.⁶

Before we proceed to analyze these differences, here are some illustrative quotations:

Dositej Obradović, 1783	Antun Mihanović, 1815
„Let us cast a glance at the enlightened nations of the whole of Europe. In this century every nation is making an effort to perfect its dialect – a very useful act, because when scholars write down their thoughts in the language of the entire nation, the enlightenment of the mind and the world of learning are not restricted to those who understand the old literary language, but they spread and extend even to peasants, becoming available to the simplest folk and shepherds, provided they can read [...] What use is to us a language which hardly one man in ten thousand can understand properly, and which is unfamiliar to my mother and my sisters? [...] And the dialect of the common people is understood by all, and all who can read can enlighten their minds, improve their hearts, and ennoble their nature. The value of a language lies in its usefulness. And which language can be more useful than the language common to the whole nation?“ (PISMO HARALAMPIJU, Leipzig, 1783)	„Therefore, the new scholars' habit of displaying the fruits of their minds in their mother tongue is most laudable. Only in this language can one test one's strength and manifest it freely and openly [...]“ (REČ DOMOVINI OD HASNOVITOSTI PISANJA VU DOMORODNOM JEZIKU, Vienna, 1815)
Vuk Karadžić, 1816	Ljudevit Gaj, 1839
„The language is the guardian of the nation. As long as the language lives, as long as we cherish and respect it,	„If a religion belongs to a nation, a language does so even more: the language is the nation's own crea-

⁶ For more information about Dositej and Vuk see Ivić and Mladenović 1986 and Ivić and Kasić 1981 and the bibliography given there. Popović 1988, 1996a and 1996b contain more information about Dositej's and Vuk's ideologies. Matić 1949 gives detailed information about Mihanović's treatise.

speak it and write it, purify it, enrich and embellish it, the nation lives too: its members can understand each other and exchange thoughts; the nation does not merge with another, it does not perish. – The better care we all take of the national language, the more we lengthen the life span of our people and that of future generations.“ (OBJAVLJENIJE O SERBSKOM RJEČNIKU [Announcement about the Serbian Dictionary], Novine Serbske, Vienna, 1816)	tion. And so, there is nothing to which a nation can lay a greater and more sacred claim than to its language; the nation created it, cultivated it and perfected it. Since a language expresses all the nation's feelings and ideas, it is the only and faithful expression of the nation's whole spiritual being. A language also formally distinguishes one nation from another; therefore, the essence of a nation irreversibly perishes along with its language, as the boundaries which once separated it from other nations disappear... A nation that cherishes its language respects itself as a nation; should it cease to cherish it, it silently declares that it wishes to be a nation no longer.“ („O načinu, kojim se narodnost i kod obladanih naroda sačuvati može“ [On the manner in which national identity can be preserved even among subjugated peoples], DANICA ILIRSKA, Zagreb, 1839)

The views on the relationship between nation and language typical of the age of Enlightenment. – The reforms of the current language situation proposed by Dositej and Mihanović are based on the idea that men of letters ought to write in their mother tongue, and not in the scholarly language unintelligible to the common people (Dositej) or in foreign languages (Mihanović). According to Dositej, the people can be enlightened only in a language they understand, while Mihanović believes that culture can flourish only in the mother tongue and not in foreign languages. This rationale therefore implies the adoption by the intelligentsia of the ethnic language as the written language because of its usefulness, and not because of its symbolic national value.

It should also be noted that both Dositej and Mihanović place the language problem within a European context: one of the reasons why they criticize the current situation is that the intelligentsia's attitude towards the ethnic language is responsible for the nation's lagging behind other European nations (Dositej cites the French, the Italians and the Russians as examples of nations who write in their own languages, while Mihanović gives as the example the

Italian, English, French and German languages). Therefore, the creators of programs of reform inspired by the ideas of Enlightenment strive to follow the spirit of the times, modeling their ideas on culturally more advanced nations, and wishing their nations to progress and catch up with other European nations.

In a word, these programs attempt to make the intelligentsia aware that cultural progress is connected with the use of the ethnic language. This lends the ethnic (native, spoken) language national importance, due to its usefulness for cultural progress.

As for the forming of a modern national consciousness, the demand that one's own ethnic language should be used (regardless of the fact that the motivation is utilitarian rather than symbolic), and the citing of the example of other nations which use their own languages, stimulate and strengthen the awareness of national uniqueness and of the need to develop one's own literature and culture.

The establishment of the connection between language and national identity in the age of Romanticism. – In the first half of the 19th century, under the influence of J.G. Herder, W. Humboldt, Fr. Schlegel, and others, a new romanticist conception of the relationship between a nation and its language was born: the ethnic language was considered important not only for the development of modern national culture, but also as an important characteristic of national identity and a guarantee of its preservation. It must therefore be respected, cherished and nurtured (cf. the above quotations from Vuk's and Gaj's writings).⁷ In other words, what makes the ethnic language, above all the vernacular, important for a nation is the role it plays in defining and preserving the national identity. Thus, the language has not only a utilitarian but also a symbolic function, because it is one of the essential components of ethnic uniqueness. This conception, which affirms the Herderian concept of a nation, has remained dominant to this day.⁸

There are two other phenomena that contribute to the particular importance attached to the vernacular in this age. One is the importance ascribed to folk tradition, especially folk poetry. Folk poetry is considered to be one of the main products of the national genius and is used to gain recognition for a culturally backward nation in the eyes of scholarly Europe. For this reason, collections of folk poems and other forms of folk literature represent a language corpus that lends authority to the vernacular and serves as the basis or as one of the bases for the forming of the modern standard language.

⁷ For a concise account of the national importance of language for the Illyrian movement see Barac 1964: 97–101.

⁸ On the difference between the concept of a nation based on Herder's and Renan's ideas see Hermet 1996: 115–133.

The second factor is the development of Slavic philology and the need for Slavacists to become acquainted with the authentic versions of Slavic vernaculars. The best example of this is the language project suggested to Vuk Karadžić by Kopitar (see Popović 1996b), according to which the writing of grammars, the compilation of dictionaries, the collection and publication of folk poetry, and the translation of the Bible were not only in the service of language reform but were also meant to provide authentic language material.

In fact, in the age of Enlightenment men of letters did not see the ethnic language as being important in itself, but as a convenient medium for writing texts aimed at the widest possible audience (Dositej) or texts in which native creativity could best be expressed in (Mihanović). In other words, the language was important as a means of communication, and not as a code (norm). That is evident in the fact that the part of the program dealing with the operationalization of literary language vernacularization was disregarded or underdeveloped. In contrast, reformers in the age of Romanticism saw the ethnic language as being important in itself and insisted on the need to describe it and to codify the written language by means of grammars and dictionaries, without neglecting orthographical problems either. Moreover, both Dositej and Mihanović insisted on the imperfection and inadequacy of the vernacular for the needs of learned men, and on the necessity for the gradual perfection and enrichment of the ethnic language, an attitude which is in contrast with Vuk's insistence that the authentic vernacular should be used as a written language.

The concept of corruption of the national language. – Hand in hand with the insistence on the importance of the ethnic language for national identification (cf. the quotations from Vuk's and Gaj's works) goes the concept of its potential corruption. It is pointed out that the nation's language – which is a guarantee of its survival! – is permanently prone to corruption, which can ultimately lead to the loss of national identity. Hence the insistence on the need to preserve its purity and regularity and protect it from the influence of foreign languages.

However, Karadžić's conception and that of the proponents of the Illyrian movement differ in this respect. The Illyrians adopted a purist approach typical of Habsburg lands (numerous coinages in place of foreign words).⁹ Vuk, however, propagates a specific nativist purism: it is not enough to merely replace foreign words, but the rules of vernacular word formation must be respected (a learned man must create a new word in the same manner that an illiterate peasant would).

It should be added that purist attitudes existed in the age of Enlightenment as well, but now the opposition ours vs. theirs was transposed to the pla-

⁹ For more information about lexical elaboration carried out by the members of the Illyrian movement and about their purist attitude see Thomas 1988.

ne of ideology; in other words, it acquired a prominent position in the national language ideology and the national consciousness as a whole.

The evolution of views on the relationship between a nation and the vernacular. – The evolution of these views, at least in the case of the Serbian language situation, can be summarized as follows: the vernacular is initially considered to be the socially inferior language of the uneducated classes, unsuitable for the needs of high culture; later – for the sake of general intelligibility – it is promoted to the status of medium of enlightenment, although it is still considered imperfect as a written language; and finally the vernacular becomes „a people’s most valuable treasure“, „the most sacred national characteristic“ and „the guardian of the nation“ (Vuk), which should be nurtured and which the intelligentsia should learn and adhere to in writing.

The consequences of establishing a connection between a nation and its language

The extension of a nation and the extension of a language. – By opting for language as the essential characteristic of a nation, the creators of reform programs also solved – or so it appeared at first sight – the question of the extension of the nation: all people who speak a given vernacular belong to a single nation. In practice, however, those people are speakers of various dialects that have yet to be united into a clearly delimited single linguistic or national whole. But even in present-day dialectology it is an open question what are the exact criteria that determine which language a dialect belongs to and how conflicting criteria should be dealt with. In the late 18th and the first half of the 19th century, this problem was compounded by a very rudimentary and inaccurate knowledge of the actual dialectal situation. Yet that did not prevent the authors of the programs from listing provinces or their inhabitants as members of the same language community. Here we can quote as an example two passages from Dositej’s writings:

„Is there anyone who does not know that the inhabitants of Montenegro, Dalmatia, Herzegovina, Bosnia, Serbia, Croatia (except the [Kaikavian] peasants), Slavonia, Srem, Bačka and Banat (except the Vlachs) speak one and the same language?“ (LETTER TO HARALAMPIJE, 1783).

„Serbs are known under different names in different kingdoms and provinces: in Serbia they are called Serbians [...], in Bosnia Bosnians, in Dalmatia Dalmatians, in Herzegovina Herzegovinians, in Montenegro Montenegrins. They speak the same language everywhere, except that they differ somewhat in their regional pronunciations, and in occasionally using a word that they learned and adopted from the Turks in Turkey [i.e. the Turkish Empire], and on the [Adriatic] coast from the Italians.“ („Jest li polezno u prostom dialektu na štampu što izdavati“ [Is

it useful to publish something in the dialect of the common people], Mezimac, 1818)

The classification of dialects of the ethnic language served a similar purpose. But the case of Vuk Karadžić shows how difficult it was at the time to harmonize a program with the actual dialectal situation. Namely, faithful to his (and Kopitar's) demand that the vernacular should be studied, Vuk worked on broadening his knowledge of Serbo-Croatian dialects. As a result, he thoroughly changed his initial classification, as well as the names he had initially assigned to various dialects (cf. Belić 1910; see also Stojančević 1988:17–44).

Language and other criteria for the autoidentification of a nation. – At the time when the intelligentsia (more precisely, the protointelligentsia) is just forming an idea of the identity and extension of their nation, the romanticists' connecting of a nation and its language promotes the language into a crucial factor of national uniqueness. Language programs, however, often state other constitutive or identity-shaping national characteristics: ethnic kinship, religion, customs. Of particular importance for national ideology is the manner in which possible conflicts between those characteristics are resolved. In the case of the Serbo-Croatian vernacular, it is the discrepancy between language and religion (Orthodox, Catholic, and Muslim) that is important. On this issue, Dositej, Vuk, and Gaj hold similar views: the dominant factor of national identity is language. As an example of such a view we can quote an excerpt from Dositej's PISMO HARALAMPIJU:

„Speaking of the peoples who live in these kingdoms and provinces, I understand the followers of the Greek Church as well as I do the followers of the Catholic church, not excluding even Bosnian and Herzegovinian Turks, since confession and religion can be changed, while one's ethnic origin and language can never be changed. A Bosnian and Herzegovinian Turk is called a Turk because of his religion; as for his ethnic origin and his language, what his great-grandfathers were his last progeny will be as well: Bosnians and Herzegovinians, until the end of the world. They will be called Turks as long as Turks reign in that country, and when the real Turks return to their native land, the Bosnians will remain Bosnians, and will be what their forefathers were. So it is for the entire Serbian people that I will translate the thoughts and advice of famous and wise men, for the benefit of all.“

It turned out, however, that this was a utopian underestimation of the importance of religion (and other related cultural and political differences) as a factor of national autoidentification. Here too, the example of Vuk Karadžić is instructive: relying on the opinion of his mentor Jernej Kopitar, Vuk considered all Štokavians – Orthodox and Catholic and Muslim – to be Serbs, something that the Croats found unacceptable. At the end of the ensuing polemic, Vuk, still advocating his classification, had to conclude on a resigned note:

„If Croatian patriots do not agree to such a classification based on reason, then for the time being we can do nothing but divide ourselves according to confession or religion: whoever is of Greek or Eastern Orthodox confession, regardless of where he lives, will not renounce the name of Serb, and as for those who are Roman Catholics, whoever wants to may declare himself a Croat if he so wishes. It is true that foreigners might laugh at our dividing a people in this manner in the present age, but what else is there to do, since we are unfortunate folk and so nothing else can be done. Should anyone think up something better and more proper and more convenient for both sides, I will be pleased.“ (SRBI I HRVATI [The Serbs and the Croats], 1861)

Language and national attitudes towards Europeanization (westernization). – The gradual vernacularization and standardization of the Serbs' written language illustrates the powerful effect that the articulation and solution of the language question can have on the orientation of national ideology concerning the modernization of the society, i.e. the transformation of the traditional society in accordance with contemporary European (western) models. A correlate of this is the defining of an attitude towards the national cultural heritage and the national sociocultural situation, more or less different from that in western societies.

In 1690, with the migration of a significant part of the Serbian population from the Turkish to the Habsburg empire, a process of sociocultural bifurcation began among the Serbs. The Serbs who crossed over into central Europe gradually became integrated into the modern European civilization, while the majority of Serbs who remained in the Balkans continued to live in a rural patriarchal society, whose educational level Vuk Karadžić described in the following sentence: „In Serbia, up until 1804, there was hardly a single school per one hundred or more villages...“ (SRPSKI RJEČNIK [Serbian Dictionary], 1852). However, it is important to note that the relationship between these two cultures was not that of a superior and an inferior culture coexisting on the same territory, but of two parallel cultures entire in themselves. Within the patriarchal culture folk literature flourished, especially epic poems, which became famous in the age of Romanticism, mostly thanks to the efforts of Vuk Karadžić (inspired and helped by Kopitar in this as in several other endeavors).

This situation meant that there existed two linguistic and sociocultural bases for the forming of a modern standard language: the urban speech of the intelligentsia in what was then southern Hungary (to a smaller or greater extent influenced by the Russian Church Slavonic, as well as by some other languages, chiefly German); and, on the other hand, the rural dialects in Serbia (influenced by Turkish), with the language of folk poetry as their supradialectal spoken literary language. The language difference was slight, but on the sociocultural and ideological level these languages were potential rivals.

Dositej's program (1783) and his personal example encouraged the intelligentsia to adopt their mother tongue as the written language on a larger scale (this was a process that had already been underway), at the same time relying on Russian Church Slavonic as the current scholarly language. The program, as we have already mentioned, was motivated by the concern for modernization – the adoption of the achievements of European civilization and the eradication of ignorance (which also meant abandoning certain traditional customs). Dositej's followers, however, failed to create a satisfactory language standard, so that the language question remained open. One of the consequences was that in 1818 Vuk set forth a completely different program which, mostly through Vuk's efforts and perseverance, eventually resulted in the creation of the present-day standard Serbian language. As has already been shown, Vuk reversed the relationship between the intelligentsia and the common folk on the ideological level: Dositej's program had assigned to the intelligentsia a paternalistic position vis-à-vis the uneducated classes; Vuk, however, declared the intelligentsia responsible for corrupting the authentic language of the people (let us not forget that a people's language was considered to be its guardian and its greatest heritage!) and demanded that they should learn and adopt the pure and correct language of the common people, which was „the language of those Serbs who live in villages far from towns“.

This bitter ideological conflict of two linguistic and cultural conceptions, which lasted several decades, and Vuk's absolute ideological victory resulted in the glorification of Vuk and his views and the stigmatization of his direct opponents (not of Dositej). This helped the affirmation of what can be referred to as Serbian nativist national feeling, which saw the authentic indigenous ethnic values as a source of pride, and feared their potential corruption, especially that of language (and religion).¹⁰

In a word, the resolution of the problem of the modern Serbian standard language shows the importance of the language question and its ideological solution for the choice of national orientation towards modernization (Europeanization) and for the ideological affirmation (or demotion) of the national prestige of the intelligentsia or the common people, as well as of certain regions.

¹⁰ More information about the ideological and cultural aspects of these events and their connection with the status of the intelligentsia and with the typology of national feeling among the Serbs can be found in Popović 1996a.

Conclusion

A program that articulates the national language problem and offers a solution that corresponds to the reformist's views on the relationship between a language and the nation and the nature of the standard language can be of great and complex importance for the forming of the modern national consciousness and national ideology. Namely, such programs concern not only the linguistic aspects of a nation's functioning and progress, but also affirm a specific vision of national identity and integrity. They also concern the position of the nation within a broader cultural context and influence the resolution of the problem which confronts nations that are in the process of forming their identity: how to reconcile modernization with the preservation of the values of the indigenous civilization. In other words, conflicts between rival language ideologies, and they can be long and acrimonious, are not only about language but have broader sociocultural, and even political, implications.

References

- Barac A. 21964: *Hrvatska književnost*, I, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Belić A. 1910: „O Vukovim pogledima na srpske dijalekte i književni jezik“, *Glas Srpske kraljevske akademije*, LXXXII, Belgrade, pp. 101–242. (Reprinted in: A. Belić, *Vukova borba za narodni i književni jezik*, Beograd, 1948, pp. 78–204.)
- Hermet G. 1996: *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, [Paris]: Éditions du Seuil.
- Ivić P. and A. Mladenović 1986: „O jeziku kod Srba u razdoblju od 1699. do 1804“, in: S. Gavrilović (ed.), *Istorija srpskog naroda*, IV/2, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Ivić P. and J. Kašić 1981: „O jeziku kod Srba u razdoblju od 1804. do 1878. godine“, in: V. Stojančević (ed.), *Istorija srpskog naroda*, V/2, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Matić T. 1949: „Mihanovićeva ‘Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku‘“, *Historijski zbornik*, II/1–4, Zagreb, pp. 177–183.
- Popović Lj. 1988: „Vukov program književnojezičke reforme (u poređenju s Dositejevim)“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17/1, Beograd, pp. 265–278.

- Popović Lj. 1996a: „Deux approches idéologiques de la vernacularisation de la langue littéraire chez les Serbes à la fin du 18e et dans la première moitié du 19e siècle“, *Langue et nation en Europe Centrale et Orientale du XVIIIème siècle à nos jours* (= Cahiers de l'ILSL, No 8), Lausanne, 1996, pp. 224-225. (= „Dva ideološka pristupa ponarodivanju (vernakularizaciji) srpskog književnog jezika krajem osamnaestog i u prvoj polovini devetnaestog veka“, *Književnost i jezik*, XLIII/3–4, Beograd, 1996, pp. 107–128.)
- Popović Lj. 1996b: „Vukov pristup vernakularizaciji i standardizaciji književnog jezika i pravopisa kod Srba“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 25/2, Beograd, pp. 451–472.
- Stojančević V. 1988: *Vuk Karažić i njegovo doba*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Istarski muzej Srbije.
- Thomas G. 1988: *The Impact of the Illyrian Movement on the Croatian Lexicon*, München: Verlag Otto Sagner.
- Vince Z. 1978: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Ljubomir Popović

Nacionalna ideologija i formiranje nacionalnog standardnog jezika

Rezime

U radu se pokazuje ideološki značaj koji ima formulisanje i rešavanje jezičkog pitanja za narode koje tek formiraju svoju modernu nacionalnu svest, i to na primerima vezanim za postanak srpskog i hrvatskog standardnog jezika. Najpre se prikazuje teorijski okvir za interpretaciju reformnih jezičkih programa. Zatim se pokazuje kako se tim programima povezuje nacija i njen jezik u doba prosvetiteljstva i romantizma. Potom se pokazuje značaj tog povezivanja za autoidentifikaciju nacije, za određivanje njenog obima, kao i za odnos prema evropeizaciji (okcidentalizaciji).

Popović 2002: Popović, Ljubomir. NATIONAL IDEOLOGY AND CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE. – In: Sujecka, J. (ed.). *The National Idea as a Research Problem*. – Warszawa: The Polish Academy of Sciences. – Pp. 287–304.

Божо Ђорић
[рођ. 1945]

Лингвоалхемичари
[2003]

1. У раду под називом АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ, у неколико тачака, изложио сам кључне карактеристике, боље рећи – опште принципе, којих су се последње деценије 20. вијека држали неки хрватски језикословци. Истакао сам тада да за језикословље није велика штета кад се овакве нетачне опсервације нађу у радовима недоучених, приучених, примитивних, слабо обавијештених појединаца, који сем велике острашћености, других квалитета и немају. Већу штету, наравно, могу изазвати они појединци који у славистичкој науци слове као познати и признати научници, а који се, у одређеним приликама и зарад ко зна којих побуда преобрађују у л и н г в о а л х е м и ч а р е . Будући да им истина није циљ, а да би мање обавијештеног читаоца ипак убиједили у „научност“ својих тврдњи, они, без имало научничког поштења, (не)вјешто „штимају“ расположиве чињенице, користе се само одређеном (једностраном) литературом, узимајући и из ње искључиво оно што потврђује њихову накарадну мисао. Коментар о томе у каквом свјетлу они представљају језик с в о ј е с р е д и н е , оставили смо, из разумљивих разлога, по страни: што год казали о тадашњој језичкој политици у Хрватској, било би оцијењено као језички унитаризам и мијешање у унутрашњу (језичку) политику. Стога сам своју пажњу усмјерио једино на ненаучне чињенице о српском језику, пласиране у страним лингвистичким публикацијама. Сматрао сам својом обавезом да реагујем у случају кад страну научну и стручну јавност било ко, а посебно познат и признат научник, наопако информише о српском језику. Ван сваке сумње Иво Прањковић спада у ред најпознатијих хрватских лингвиста, те се његова ријеч о одређеним питањима и у страној средини уважава, а саопштене чињенице у његовим прилозима прихватају с високом дозом поузданости. Али, да то не мора увијек и бити тако и да се и таква особа може преобратити у лингвоалхемичара, показао је Прањковић у свом прилогу објављеном у једној пољској публикацији (Прањковић 1997). Реаговао сам на тај чланак критички, с намјером да скренем пажњу страној научној јавности на чињеницу да језикословцима не треба увијек вјеровати, нарочито не онда кад искривљивање чињеница постане дио пројекта одређене језичке политике и кад је очигледно да се у истом колу нађу приучени и прави научници. Посматрач са стране, научник славистичке оријентације, осврћући се на језичке (не)прилике на српскохрватском језичком простору,

морао би, објективности ради, с подједнаким уважавањем, користити грађу са разних страна. Уосталом, методолошки је једино исправно ако се о неком предмету научник информише из разних извора, што је минимум научне озбиљности. Вјеровао сам да се ове максиме придржавају сви страни слависти и да је уважавају увијек, а нарочито онда кад је ријеч о осјетљивим питањима језичке политике. И доиста: већина научника се те максиме држе. Ако се ње не би држали, не би ни били научници. На жалост, није увијек тако. На један такав, у основи, ненаучан приступ разматрању разлика између српског и хрватског варијетета заједничког језика наишли смо недавно у једном зборнику посвећеном творби ријечи и номинацији, у оквиру опште теме – компарације система и функционисања савремених словенских језика, публикованом у Ополу, а гдје се налази и прилог Хелмута Вајнбергера из Инзбрука (Вајнбергер 2003).

3. Овај чланак, школски писан, конфузан и методолошки некоректан (позива се, готово без изузетка, само на једну групацију извора) не би завређивао ничију позорност кад не би био објављен у једном иначе значајном зборнику радова, гдје су координатори и рецензенти угледни научници. Они, међутим, из одређених разлога, нису пажљивије погледали Вајнбергеров прилог (или га уопште нису ни рецензирали), јер да јесу, макар и површно, учили би ауторово недовољно познавање ствари о којима пише. Грешка је учињена. Зборник је на губитку, лингвоалхемичари на добитку. Да бих им макар мало покварио задовољство због постигнутог „успјеха“ и да бих научној јавности скренуо пажњу на штетне посљедице које проистичу из оваквих пропуста у опису одређених језичких података, одлучио сам да читаоцима споменутог зборника, који је иначе продукт двају института – једног из Инзбрука, другог из Опола, укажем на наопако и ненаучно тумачење разлика између двају језичких варијетета никлих на истом (новоштокавском) дијалекту.

3.1. У споменутом чланку аутор ће констатовати да између двију варијаната „razlike postoje na svim jezičkim razinama, ali su najveće na leksičkoj razini: postoje s jedne strane znatne razlike unutar opšteslavenskog rečničkog blaga, dok s druge strane nalazimo mnogo razlika u leksici, polazeći od činjenice da je srpska varijanta sklona preuzimanju tuđih reči (tuđica), hrvatskoj pak tuđe reči služe samo kao model za tvorbu pomoću sopstvenog (slavenskog) leksičkog materijala (posuđenice)“ (Вајнбергер 2003: 171). За тврдње наведене у овој рогобатној реченици аутор не наводи ни један једини примјер, убијеђен да је довољно то што се служи крупним изразима типа – *знајне разлике, највеће разлике, много разлика* и сл. Мисли ли аутор да му на овој методолошкој некоректности треба прогледати кроз прсте?! Вјероватно мисли, будући да у фусноти, на истој страни, стоји: „Za dalje razlike i primere vidi Pranjković (1997)“. Ако бих му и могао опрости на понекој некоректности у цитираној реченици, никако му не могу опростити то што се позива

на чланак Иве Прањковића и његову алхемичарску диференцијацију између два варијетета, односно не могу Вајнбергеру опростити на томе што није запазио (а лако је то могао) да Прањковић н а м ј е р н о и к а р и - к а т у р а л н о приказује средства српског језика. Ако Вајнбергер то није запазио, онда он не би смио даље да се бави славистиком. Да овакав суд није преоштар види се већ и по његовој констатацији како је „srpska varijanta sklona preuzimanju tuđih reči (tudica), hrvatskoj pak tuđe reči služe samo kao model za tvorbu sopstvenog (slavenskog) leksičkog materijala (posuđenice)“ (Вајнбергер, исто). Цитирана констатација има много непрецизности, али суштина наше критике тиче се позајмљеница. Наиме, стране/туђе ријечи преузимају говорници неког језика, а не поједине варијанте (језици), и у том смислу нема разлике између једног Србина и једног Хрвата, па ни између њих и било ког другог човјека на кугли земаљској. Однос према страним ријечима сасвим је друге природе, а карактеристичан је за језичко чистунство: српски лингвисти имају беневоолентан став према њима, а хрватски рестриктиван. То је, бар у старту, однос међу лингвистима, а не међу језицима. (Кад у хрватској средини не би било туђих ријечи онда о њима не би ни било расправе, а хрватски пуризам изгубио би основну покретачки снагу).

3.2. Вајнбергер ће с високом дозом ноншаланције констатовати да је у чешћој употреби био термин *српскохрватски* него термин *хрватскосрпски*, чиме поткрепљује своју тезу о неравноправности хрватске варијанте. При том ово апсолутно ничим не потврђује. Он као да не зна, а требало би да зна, да су Срби увијек говорили српски (а и како би друкчије), а Хрвати хрватски (а и како би друкчије), па су свој језик, ако је требало да га именују, и звали тако: *Срби – српски*, *Хрвати – хрватски*. Уколико је и било наметења официјелног сложеног назива, онда је ваљда наметан и једном и другом народу, Србима – *српскохрватски*, Хрватима – *хрватскосрпски*. Нејасно је на основу којих параметара је Вајнбергер дошао до закључка о „mnogo češćoj upotrebi termina *srpskohrvatski*, nego termina *hrvatskosrpski* za taj jezik, iako su oba termina zvanično bila potpuno ravnopravna“ (исто). Он, наравно, не каже како је то израчунао, нити гдје је термин *српскохрватски* био чешћи. Ако је мислио на изворне говорнике – у праву је: просто, Срба има више него Хрвата. Ако је мислио на стране лингвисте – опет је у праву: они су доиста чешће користили ту терминологирану сложеницу са таквим редосљедом компонената. Али није јасно зашто би то био аргумент за, како Вајнбергер вели, *србизацију хрватској*. Испада да су страни научници заправо адолесценти којима су Срби у главе усадили један „унитаристич-

ки“ термин. Ваљда они добро знају зашто су користили (и користе) овај или онај лик термина.¹

3.3. Вајнбергер се труди да крупним ријечима сакрије своје непознавање предмета о коме пише, што се може видјети на разним мјестима у чланку, а овдје, за потврду реченог, цитирамо сљедећу реченицу: „Pod uticajem politike došlo je pogotovo neposredno posle proglašavanja nezavisnosti novih država [...], do što većeg isticanja razlika između bivših varijanti (danas: jezika)“ (исто). Испада, по Вајнбергеру, да је на објема странама било исто. Слависти знају да таквог и с т и ц а њ а није било у српској средини, нити је за такве потезе било потребе.

3.4. Вајнбергер чита само једне изворе, али ни њих не чита пажљиво, нити у довољној мјери. Његова констатација, у вези с а н е о л о г и з а - ц и ј о м хрватског језика, да „samo mali deo tih veštački uvedenih reči je uspeo da pređe u opšte rečničko blago današnjeg hrvatskog standardnog jezika“, стоји у супротности са мишљењем самих хрватских лингвиста, који с поносом истичу (своје) пурустичке успјехе на лексичком плану (Самарџија 2002: 184).²

3.5. У центру Вајнбергерове пажње стоје актуелне разлике на плану творбе ријечи, истичући одмах како су те разлике постојале и раније, у вријеме заједничког српскохрватског језика, „samo se tada pokušavalo izbeći naglašavanje postojećih razlika“ (исто, 172). Одмах се мора казати да је ова констатација далеко од истине: многе су разлике на творбеном плану описиване и описане, и треба само завирити у лингвистичку литературу тих времена и видјети да је и у том „унитаристичком“ периоду било више демократије у опису језичких чињеница, него у неким срединама данас. Служећи се само одабраном литературом Вајнбергер олако диференцира поједине суфиксима изведене лексичке јединице, занемарујући чињеницу да се ради о варијететима исте дијалекатске базе, из чега произилазе бројна синонимна творбена средства и творбени типови.

¹ Чудна је Вајнбергерова селекција стручне литературе. Он као да не зна, а морао би знати, да се у познатом загребачком часопису РЕПУБЛИКА (касније КЊИЖЕВНА РЕПУБЛИКА) из броја у број водила (и води) дискусија о називу језика и да у тој (унутархрватској) дискусији доминира изузетно аргументован приступ Сњежане Кордић.

² Самарџија, поред осталог, вели: „Pod izravnim utjecajem purističkih djela u hrvatskoj jezičnoj praksi u devedesetima zamjetna je preorijentacija od internacionalizama prema njihovim hrvatskih (sic) istovrijednicama pa je danas češće npr. *brzozav* nego *telegram*, *dužnosnik* nego *funkcioner*, *gospodarstvo* nego *ekonomija*, *ozračje* nego *atmosfera* (у значењу *ugodaj*, *Stimmung*), *povjerenstvo* nego *komisija*, *sustav* nego *sis-tem*, *uljudba* nego *civilizacija*“. Итд.

3.5.1. У вези са суфиксом **-ара**, Вајнбергер ће казати да су изведенице с њим претежније у српском него у хрватском, у коме опет чешће долази суфикс **-арница**, или пак каква синтагма умјесто изведенице, па наводи парове ријечи од којих је, по њему, прва српска, а друга хрватска: „*дрвара – дрварница, љивара – љивница, рибара – рибарница, шћенара – љасја кућица* или *љсешарница, шћофара – шћворница сукна* или *шћворница шћканина, жишара – жишарница*“ (исто). Не улазећи у то је ли све ово тачно са становишта хрватске варијанте, морам констатовати, ради мање обавијештених читалаца, да српски језик познаје и *жишару* и *жишарницу*, и *дрвару* и *дрварницу* (каткад и нису прави синоними), и *љивару* и *љивницу* (уопште нису синоними – прва значи фабрику, а друга локал гдје се пије пиво), да данас у српском постоји само *рибарница*,³ да *шћенара*, поред основног, има и низ побочних стилски изразито маркираних значења (неутрално је *кућица за љсе*).

3.5.2. Да је Вајнбергер необавијештен и у дериватологији показује и следећи цитат: „У *hrvatskom jeziku* је *rasprostranjen* суфикс **-(ћ)ић** за творбу *deminutiva* док у *srpskom* за исту сврху служи суфикс **-(ћ)е**: *jastučić – jastuče, kamenčić – kamenče, magarčić – magarče, prozorčić – prozorče, stolčić – stolče, uničić – uniče*“ (исто, 173). Извор за ове примјере није наведен, али је и без тога јасно да је Вајнбергер обманут, да је на кривом трагу и да је стога све што је у овом цитату речено нетачно. Српски језик познаје оба суфикса,⁴ па су у складу с тим и *јасћучић* и *јасћуче*, и *ћрозорчић* и *ћрозорче*, и *унучић* и *унуче* српске ријечи, *каменчић* је основна изведеница, док је *каменче* ријетка ријеч (среће се код старијих писаца и то оних из источнијих крајева, али ни њима овај други суфикс није непознат⁵), *маћарче* уопште није изведеница, већ вокатив од *маћарац*, *сћолче* и *сћолчић* по свој прилици не постоје данас нигдје (осим евентуално у застарјелој лексикографској литератури): постоји само *сћочић* и *сћолић*.

3.5.3. Ни кад говори о диференцијацији у именичкој моцији, госп. Вајнбергер није у праву: говорници српског језика не диференцирају увијек, како би он хтио, пар *ћрофесорица – ћрофесорка* (посебно је у вокативу обичније *ћрофесорице* него *ћрофесорко*), а морао би ипак знати да му је неко подментнуо *сћуденћку*: у српском језику се употребљава само лексема *сћуденћкиња*.

3.5.4. Суфикс **-ија** је значајно творбено средство српског језика, али је број таквих ријечи смањен у поређењу са прошлим временима, па се мора

³ Савремени једнотомни рјечници показују да *рибара* не постоји ни у једном варијетету.

⁴ Узгред, суфикс **-ић/-чић** је продуктивнији од **-че**.

⁵ Илустративан је у том контексту примјер посвједочен код Стевана Сремца: *Корача /полуб/ са каменчећа на каменчић*.

водити рачуна приликом анализе оваквих ријечи. Вајнбергера то не занима, јер он крај себе има *релевантну* литературу. Зато ће он без устезања у српске ријечи сврстати такве као *демириџија*, *хаберџија*, *конаџија*, иако данас слабо ко и зна шта ове ријечи значе. С високим степеном сигурности он у паровима ријечи типа *јоворљивац* – *јоворџија*, *хвалисавац* – *хвалиџија*, *расиџник*, *расиџкућа*, *јоџрошач* – *јрошација* као српске види оне које имају суфикс **-џија** у својој структури, а оне друге су му хрватске. Само неозбиљан научник може овако нешто констатовати: ријечи као *јоворљивац*, *хвалисавац*, *расиџник*, *расиџкућа* сасвим су обичне и честе ријечи у српском, док су оне на **-џија** ријетке, а и стилски изразито маркиране. (Ријеч *јоџрошач* овдје не иде јер није синоним са осталима из групе).

3.5.5. Госп. Вајнбергер ће у наредном пасусу констатовати, сасвим непрецизно и уопштено, да оно што је рекао о суфиксу **-џија** важи и за суфикс **-лија**, а свему ће томе додати да су ова два суфикса „до извјесне мјере синоними“ (исто), показујући тиме да не зна шта је то суфиксна синонимизација.⁶ При навођењу парова ријечи констатоваће у вези са суфиксом **-лија** и слједеће: „On služi za tvorbu imenice koje označavaju osobu, a reči stvorene pomoću ovog sufiksa se upotrebljavaju pre svega u Bosni i Srbiji“ (исто, 174). Узимајући у овој групацији и примјер *дереџија* Вајнбергер лијепо показује да не познаје основне дериватолошке принципе, тј. не види да ова ријеч уопште није творбено рашчлањива, те да ту никаквог суфикса не може бити, већ је у питању адаптација мађарске ријечи *dereglye*. Није, наравно, ово једини примјер немотивисаних ријечи које се у овом чланку посматрају као изведенице, али је и ова довољна да покаже колико је Вајнбергер непоуздан у овој области науке.

3.5.6. У паровима ријечи типа *јарџист* – *јарџиста*, *хуманист* – *хуманиста*, *илузионист* – *илузиониста*, *инџернист* – *инџерниста* и сл. само ове друге, по Вајнбергеру, припадају корпусу српског језика, што је апсолутно нетачно: у једнини су оба лика овог суфикса обична у српском језику – отуд у српским граматикама, а и у лексикографској литератури, навођење **-ист(а)**, док је његова множинска форма чешћа са мушким завршетком **-и**, него са женским индикатором **-е**. У којој мјери је овај аутор непоуздан види се и по томе што у пару ријечи *бајаж* – *бајажа* прву посматра као хрватску (без **-а**) а другу српску (са **-а**) (исто, 175), а да је само бацио поглед у РЈЕЧНИК ХРВАТКОСРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА видео би да је управо обрнуто: прва ријеч потврђена је код српског (М. Јакшића), а друга код хрватског писца (М. Крлеже).

⁶ О томе, управо на њемачком језику, постоји монографија (исп. Ingeborg Ohnheiser, WORTBILDUNG UND SYNONYMIE, Leipzig, 1979).

3.5.7. Невјероватна је Вајнбергерова упорност у трагању за непостојећим диференцијалним цртама, при чему он испољава једну фину црту лингвоалхемије: не води никаквог рачуна о томе да сваком озбиљнијем закључивању претходе каква таква емпиријска истраживања. Он ће, тако, навести парове истокорјених лексема типа *лукавосѣ* – *лукавсѣво*, *сродносѣ* – *сродсѣво*, *швргоѣлавосѣ* – *швргоѣлавсѣво*, а онда, без икаквих доказа, површно утврдити „da postoji barem tendencija da se **-stvo** češće upotrebljava u srpskom jeziku nego u hrvatskom“ (исто). Вајнбергер ће већ у следећем пасусу заглавити у контрадикторности: напријед је, видјели смо, суфикс **-ост** приписао хрватском, а онда му не да да ту остане јер у паровима лексема типа *безѣрешије* – *безѣрешносѣ*, *безобличје* – *безобличносѣ*, *једнозвучје* – *једнозвучносѣ*, *суѣласје* – *суѣласносѣ* типичним суфиксом хрватске варијанте сматра **-је**, па једино можемо закључити да су му ови други (на **-ост**) спецификум српског језика (исто).

3.5.8. У којој мјери неки слависта може бити необавјештен види се и по следећем цитату: „Hipokoristici muških ličnih imena koji se u hrvatskom tvore sufiksom **-o**, u srpskom jeziku često (ali ne uvek) imaju pandan na **-a**: *Aco* – *Aca* (*Aleksandar*), *Jovo* – *Jova* (*Jovan*), *Pero* – *Pera* (*Petar*), *Tomo* – *Toma* (*Tomislav*), *Vlado* – *Vlada* (*Vladimir*)“ (исто, 176). Сваки и мало обавијештен слависта зна да српски језик познаје и номинативе на **-а** (*Пера*), и номинативе на **-о** (*Перо*), а да овај посљедњи тип има двојаку деклинацију (*Перо*, ген. *Пера* и *Перо*, ген. *Пера*).

3.5.9. Умијешао се Вајнбергер и у деривацију придјева и утврдио да хрватском *језични* одговара српско *језички*, не схватајући да у српском егзистирају обје формације (различита значења – придјев *језични* изведен је од *језик* (*Zunge*), а *језички* изведен од *језик* (*Sprache*)).

И уопште – откуд му идеја да раздваја парове типа *брвнаѣ* – *брвнасѣ*,⁷ *црволик* – *црвасѣ*,⁸ *јаукав* – *јаукасѣ*,⁹ *уѣлаѣ* – *уѣласѣ*,¹⁰ *зрнаѣ* – *зрнасѣ*,¹¹ проглашавајући ове на **-аст** српским, а оне прве трпа у хрватски, кад је очигледно да се (што се српског тиче) ради напросто о изведеницама насталим синонимним творбеним средствима.

3.5.10. Било би смијешно, кад не би по науку било поразно – диференцирање парова лексема какве су *бакарисаѣ* – *ѣобакриѣ*, *ѣифѣарисаѣ* – *крамарисаѣ*, *ѣордисаѣ* – *уѣройасѣиѣ*, *калдрмисаѣ* – *ѣоѣлочаѣ*, и то тако да су прве српске, а друге хрватске (исто, 177). Скрећемо пажњу мање упућеним читаоцима да одустану од коришћења ријечи *ѣифѣарисаѣ*,

⁷ Узгред, савремени једнотомни рјечници ових лексема углавном немају.

⁸ РСЈ има обоје.

⁹ Ни овај пар ријечи не региструју савремени једнотомници.

¹⁰ РСЈ има обоје (равноправно).

¹¹ Сви нови једнотомни рјечници региструју оба члана овог пара лексема.

ћордисаџи, јер их у српској средини нико неће разумјети, а да *бакарисаџи* и *џобакриџи*, *калдрмисаџи* и *џойлочаџи* нису иначе, већ синонимске формације српског језика.

3.5.11. Понекад се Вајнбергер до те мјере изгуби у трагању за диференцијалним цртама да у српски вокабулар убацује непостојеће јединице, па према *судјеловаџи* вели да је српска реч *саделоваџи* (?!), а према *сусџи* љи му је српска ријеч *сасџи* љи и сл., што показује апсолутну необавјештеност: у српском данас постоји само *суделоваџи*/*судјеловаџи* и *сусџи* љи. Он очито не зна да српски познаје и префикс **са-** и префикс **су-**. У српском језику су сасвим обичне ријечи као *сувласник*, *суџрађанин*, *судржављанин*, *сусџанар*, па ме доиста чуди што их Вајнбергер сматра новотвореницама у хрватском (исто, 178).

3.5.12. Вајнбергер у великом жару или незнању тражи диференација-цију тако што парове српских (сасвим обичних) ријечи разбија и само једне обиљежава као српске. У то ће се увјерити свако ко прочита сљедећи цитат: „Префиксoidу **nadri-** (у значењу: тобожњи, квази, неправи) у српском језику одговара префиксoid **nazovi-** у хрватском: *nazovigovornik* – *nadrigovornik*, *nazovimajstor* – *nadrimajstor*, *nazovipjesnik* – *nadripesnik*, *nazovipolitičar* – *nadripolitičar*, *nazoviučenjак* – *nadriučenjак* (sic)“. Оба префиксоида постоје у српском, а и оба члана наведених парова дио су српског лексикона (осим, евентуално – *надриучењак*).

4. Све док читалац не стигне до краја Вајнбергеровог чланка, не може сазнати изворе његове лингвоалхемије. А онда на крају и то бива јасно: „Godine 1993. izašao je u Zagrebu Brodnjakov razlikovni rečnik srpskog i hrvatskog jezika koji obuhvata više od 30.000 natuknica, tj. reči i izraza koji su tipični za srpski jezik. Desno od natuknice čitalac može naći hrvatski pandan, tako da možemo ustanoviti da se kod ovog dela radi o srpsko-hrvatskom (ovde je važna crtica!) rečniku. Samo svojim opsegom rečnik predstavlja neophodan i neiscrpljiv izvor za kroatistu/srbistu. I autor ovog članka je uzeo najveći deo primera u prethodnim odlomcima iz Brodnjakovog dela“ (исто, 179). Због ове последње реченице могао бих се извинити госп. Вајнбергеру: ето, узео је примјере из Бродњака и тако скинуо одговорност са себе. Ипак, сваки озбиљан научник би морао знати да је Бродњаков рјечник један од највећих промашаја у историји не само славистичке, већ и свјетске лексикографије. Гори од Бродњаковог рјечника су још само двије р а з л и к о в н е творевине: Шамија/Лукачић (1991) и Крмпотић (1992). Све три књиге сасвим су неупотребљиве кад су научна истраживања у питању. Уколико су то са позиција неког другог језика корисна лингвистичка остварења, немам ништа против: нека се таква слика тог језика одржи и преноси с кољена на кољено. Мене, дакле, овдје не интересује слика хрватског језика у овим рјечницима, али ме и те како интересује онај дио њихов у коме се, наводно, налазе српске ријечи. И одмах да кажем: у тим лексикографским

чудовиштима се до те мјере даје крива слика о српском језику да их сваки лингвиста мора издалека заобилазити. Таква збирка лексикографских глупости могла је измиљети само из глава злонамјерних и неуких људи. Вајнбергер је, ето, пошао за таквом и сличном литературом, прихватајући из ње све, без икакве научничке контроле. А није морало бити тако: да се Вајнбергер само мало потрудио могао је прочитати нека мишљења познатих и, релативно, непристрасних научника. Али, он то није урадио, па стога њему, и њему сличним, издавамо два цитата:

„Od prigovora koje ovom RJEČNIKU valja uputiti naročito bih izdvojio jedan koji se veže za činjenicu što se na lijevoj (srpskoj) strani našao veliki broj leksema koji su svojstveni samo komunikacijski nepismenih ili polupismenih. Vjerujem, doduše, da je i takve riječi Brodnjak nalazio u svome korpusu, ali bez sumnje u tekstovima iz razdoblja kad srpski jezik još nije bio normiran, npr. *aptrajbben* (?) (olupati tijesto), *arfa*, *artilerija*, *bioskopdžija*, *brežljebović*, *čela* (пчела), *činica* (здјела), *čerčica*, *danuti* (dahnuti), *delfinsko proročište* (!), *delikvencija*, *izdikati*, *jesnaf*, *konakčija* (čак се *kogdžija* упућује на *konakčija*), *leb* itd.“ (Прањковић 1993: 162).

Ако ово напријед није довољно за карактеризацију овог рјечника, додаћемо и следеће:

„Nadalje, katkada su riječi i/ili oblici na lijevoj strani toliko neobični da je teško povjerovati kako ih je Brodnjak mogao naći zabilježene u bilo kojem tekstu iz bilo kojega vremena, npr. *bebeći* (dječji), *bezdelica* (besposlica), *čestitovanje*, *dosuljati se* (doklizati), *došmitati* (dovući se), *jasnuti* (očitovati se), *krakatalo* (krakonja), *lećaiv* (pjegav), *librast* (neutoljiv) itd.“ (исто, 163–164).

Ако ни ово није довољно да се, макар дјеломично, покаже тотална неупотребљивост Бродњаковог рјечника, онда препоручујем да се настави са читањем Прањковићевог приказа. Могли бисмо овдје цитирати и неке друге хрватске ауторе који говоре о манама Бродњаковог рјечника, али и горњи цитати ће за ову прилику бити довољан сигнал неупућенима да с опрезом приступају темама које се тичу међујезичких диференцијација.¹² Било би, у овом контексту, корисно поставити питање о сврсисходности диференцијалних рјечника и трошења енергије на расправама о (не)постојећим разликама. Зар није основни смисао и функција језика – комуникација међу људима.¹³

¹² Онима који траже објективније гледање на Бродњаков и сличне рјечнике препоручујем да се информишу у Шкиљан 2002 (и тамо наведену литературу).

¹³ Какве погубне посљедице има тенденциозно језичко диференцирање може се видјети у неким објективним и реалним језичким прилозима, од којих овдје издавамо само Штркаљ 2003.

Литература

- Бродњак 1993: Vladimir Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga/Hrvatska sveučilišna naklada.
- Вајнбергер 2003: Helmut Weinberger, „Hrvatski i srpski“, in: *Komparacija i funkcionovanja współczesnych języków słowiańskich 1: Słowotwórstwo/Nominacja*, Universität Innsbruck – Institut für Slawistik/Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole, 171–179.
- Вингендер 2002: Monika Wingender, „Kroatish“, in: Miloš Okuka, *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens, Klagenfurt, 275–286.
- Кордић 2003: Snježana Kordić, „Vlast nad jezikom“, *Književna republika* I, 5-6, Zagreb, 161–173.
- Крмпотић 1992: Marjan Krmpotić, *Jezični savjetnik*, Zagreb.
- Онхајзер 1979: Ingeborg Ohnheiser, *Wortbildung und Synonymie*, Leipzig.
- Прањковић 1997: Ivo Pranjković, „Hrvatski standardni jezik i srpski standardni jezik“, in: *Jezik wobec przemian kultury*, Katowice, 50–59.
- Самарџија 2002: Marko Samardžija, „Hrvatski standardni jezik u devedesetim godinama XX. stoljeća“, in: *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart* (Herausgegeben von Karl Gutschmidt), Dresden: Thelem, 181–188.
- Шамија/Лукачић 1991: Ivan Branko Šamija i Dražen Lukačić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb, 1991.
- Шкиљан 2002а: Dubravko Škiljan, „Differential“ dictionaries: their motivations and goals, in: *Die Welt der Slawen*, Band 14, München, 126–133.
- Штркаљ 2003: Kristina Štrkalj, „Kad lingvistikom ravna politika“, *Književna republika*, I, Zagreb, 5–6, 174–184.

Ćorić 2003: Ћорић, Божо. ЛИНГВОАЛХЕМИЧАРИ. – In: *Српски језик*. – Београд, бр. 8/1–2. – С. 209–220.

Милош Ковачевић
[рођ. 1953]

Један или три језика
[2003]

Чини се да је с обзиром на тему рада излагање најбоље започети цитатом једног страног лингвисте:

„Ријеч ‘језик’ користи се“ — каже Р. Диксон — „у два врло различита смисла. Један је политички смисао, гдје свака нација воли рећи да говори различит језик од својих сусједа. Други је лингвистички смисао, гдје се два идиома која су међусобно разумљива сматрају дијалектима истог језика. Типично је да неколико ‘језика’ у политичком смислу представља дијалекте једног језика у лингвистичком смислу. [...] Кад се политички угао гледања одбаци, тада није тешко одредити да ли се ради о једном језику или о неколико језика... Кад се језик дефинише помоћу узајамне разумљивости, онда се ријетко појављују потешкоће при одређивању да ли идиоми двију група људи представљају дијалекте једног језика или два различита језика.“¹

Примијенимо ли Диксонове критеријуме диференцијације идиома на однос српског, хрватског и бошњачког, који су колико до јуче били обједињени термином *српскохрватски/хрватскосрпски језик*, ако се зна да називи покривају исти језик који је покривао и термин *српскохрватски*, а уз то се још зна да је дијалекатска основица и терминолошки јединственог и троименованог језика иста: новоштокавски источнохерцеговачки дијалекат — онда готово да нема дилеме коју оставља наслов рада: у питању је један лингвистички, а три политичка језика². И док је за језик званични (службени) назив био *српскохрватски*, готово сви сербословени, и не само они него и готово сви остали лингвисти код нас и у свијету, били су уједињени у мишљењу да је то један варијантно раслојен језик. То је управо оно мишљење што га већина европских лингвиста, без обзира на извршено троименовање у последњем десетљећу, и данас заступа сматрајући то непобитном чињеницом, коју доказују „одлучујућим истовјетностима у језичком систему“³. Друкчије речено, оно што је до јуче сматрано варијантским опозици-

¹ R. M. W. Dixon, *THE RISE AND FALL OF LANGUAGES*, Cambridge, 1997, 7–8.

² R. Bugarski, *JEZIK I DRUŠTVENOJ KNJIZI*, Čigoja štampa, Beograd, 1997; R. Bugarski, *LICE JEZIKA (SOCIOLINGVISTIČKE TEME)*, Čigoja štampa, Beograd, 2001; S. Kordić, *NAZIV JEZIKA IZ ZNANOSTI GLEDAN*, *Republika LVH/1–2*, Zagreb, 2001, 236–243; S. Kordić, *NAZIV JEZIKA IZ 21. STOLJEĆA GLEDAN (ODGOVOR M. GRČEVIĆU)*, *Republika LVII/9–10*, Zagreb, 2001, 193–201.

³ Што подробно илуструје С. Кордић у радовима наведеним у претходној напомени.

јама сада се (посебно с хрватске стране) узима за критеријум диференцијације двају стандардних језика.

Није критеријум разумљивости једини критеријум који потврђује лингвистичку „једност“ српског, хрватског и бошњачког језика. С њим су сагласни и општелингвистички критеријуми идентитета једнога језика. Лингвисти углавном наводе три компоненте идентитета једног језика: „с т р у к - т у р н а (какав је неки језик), г е н е т с к а (из чега је настао) и с о ц и - о л и н г в и с т и ч к а (како га вреднују његови говорници)“⁴. „Када је реч о наведеним димензијама језичког идентитета, у овом (српскохрватском, или српско/бошњачко/хрватском) случају две чисто лингвистичке „структурална и генетска и даље говоре о јединству, али се она трећа, социолингвистичка, показала одлучујућом у правцу диверсификације.“⁵ С лингвистичког становишта, примјеном и генетског и структурног критеријума, и бивши српскохрватски и његови „наследници“: српски, хрватски и бошњачки могу бити, а и јесу, један варијантски раслојен језик. „Колико знам“ – каже Р. Бугарски – „нигде у свету не постоје два – а још мање три! – идиома са оволиким степеном истоветности који би се лингвистички третирали као засебни језици.“⁶ Па гдје је онда проблем?

Проблем настаје укључењем назовилингвистичког, или како се обично каже, социолингвистичког критеријума за разграничење језика. Боље је рећи да проблем настаје када се с поља лингвистике скрене на поље нелингвистике, тј. када се лингвистички критеријуми замијене назовикритеријумом „вредновања језика од стране његових говорника“⁷ или „повијесно увјетоване самопроцјене носитеља језика“⁸. Колико је тај социолингвистички критеријум произвољан, најбоље показује С. Кордић, која каже „да би прихватање ‘повијесно увјетоване самопроцјене носитеља језика’ за одлучујући лингвистички критериј значило да је могуће да већ сутра настану нови страни језици, нпр. пулски или славонски, јер би све овисило о томе да ли ће становници Пуле или Славоније изјавити да свој језик сматрају одвојеним језиком“⁹. Може ли онда један такав критеријум, само од себе се поставља питање, ићи у исту раван, тј. добити равноправан статус, с неспорним и јасним лингвистичким, генетским и структурним, критеријумима? Сам тај критеријум на неки начин доводи у питање и „научност“ саме социолингвистике, бар у овој области. А да су управо због таквих назовикритеријума, који не испуњавају ни најнужније услове научне критери-

⁴ R. Bugarski, LICE JEZIKA, 11.

⁵ Исто, 13.

⁶ R. Bugarski, JEZIK U DRUŠTVENOJ KRIZI, 39. 211.

⁷ R. Bugarski, LICE JEZIKA, 11.

⁸ M. Grčević, O NAZIVU HRVATSKOGA JEZIKA IZ KORDIĆKINE ZNANOSTI GLEDAN, *Republika*, LVII/3–4, Zagreb, 2001, 238–239.

⁹ S. Kordić, NAZIV JEZIKA IZ 21. STOLJEĆA GLEDAN, 194.

јалности, неки доводили у питање и статус социолингвистике као науке, упозорио је и Луј-Жан Калве, указујући да није мали број оних који социолингвистику сврставају у „мекану лингвистику“, сматрајући да она заједно с другим хибридним лингвистичким дисциплинама представља „антилингвистику, која лингвистима пре свега треба да помогне да сами себе поднесу...“¹⁰ За разлику од системске, тј. „тврде лингвистике“, научни приступ тих антилингвистика „тек почиње да се развија и помало је муцав“¹¹.

Анализирамо ли критеријуме на којима се (тобож научно) темељи постојање нпр. „хрватског“, „бошњачког“ и „црногорског језика“ као посебних језика у односу на српски језик, лако ћемо уочити да примијењени критеријуми показују не да је социолингвистички приступ научно „помало муцав“, како каже Калве, него да је потпуно слијеп, глув и нијем за оно што се зове научни критеријум! Зар то најбоље не потврђују псеудокритеријуми Ц. Јахића, којима „потврђује“ постојање „босанског“ језика:

„Они који данас хоће да нађу одговор на питање постоји ли збиља тај босански језик, у принципу су спремни и да га ‘признају’ ако им се докаже да постоји. Они лаичком методом хоће да виде у чему се тај језик разликује од тобож иначе ‘разликовних’ српског и хрватског, или бившег (неразликовног) српско-хрватског језика и да се тек тада увјере у његово постојање, односно непостојање. То је она наша позната методолошка грјешка (не само лаичка, јер је она врло раширена чак и у филологији, истина политизираној филологији). [...] Ко зна по који пут у овој књизи понављамо оно што већ једном морамо запамтити: у нашим балканским приликама језик да би био језик не мора се обавезно битно разликовати од другог јер тај разликовни принцип није мјерило постојања, односно непостојања националних језика.“¹²

Из наведеног се цитата јасно види не само на каквим се критеријумима темељи постојање „босанског језика“, него имплицитно подастире и теза о постојању некакве „балканске лингвистике“ која је насупрот цијелом свијету, и свјетским лингвистичким критеријумима. Једини коментар таквој лингвистици и њеним критеријумима могао би бити: *Честитамо*, или, можда аутору тих критеријума драже и ближе: *Аферим!* То је права лингвистика, велики балкански допринос свјетској лингвистици! Сви досадашњи критеријуми доље, успоставимо нови критеријум: више језика на Балкану јесу језици баш по томе што се не разликују један од другог!? Сви који мисле друкчије у великој су заблуди, јер се повинују „познатој методолошкој грјешци“, а она би се, та „грјешка“, сводила на то да у лингвистици одсада (од Јахића) више не постоји никакав научно валидан ни критеријум ни

¹⁰ Luj-Žan Kalve, RAT MEDU JEZICIMA, Prosveta, XX vek, 1995, 169.

¹¹ Исто, 170.

¹² Dž. Jahić, BOSANSKI JEZIK I 100 PITANJA I 100 ODGOVORA, Ljiljan, Sarajevo, 1999, 252.

методологија ако се њима тврди или доказује оно што се Јахићу и њему сродним „социолингвистима“ не допада. Инаугурише се критеријум „вјеровања на ријеч“, јер је све друго резултат „познате методолошке грјешке“ да су лингвистици за разликовање или подударање језика потребни научни критеријуми. Лингвистика је, ето, по тим „ингениозним“ језикотворцима, са својим критеријумима на „брдовитом Балкану“ била у заблуди. Свака критеријалност је „заблуда“.

А управо се критеријум „заблуде“ узима као један од темељних критеријума инаугурације нових језика. Њега најдоследније примјењује свакако Марио Грчевић, који за свакога онога који не пристаје на његов став да је хрватски исконски различит од српског језика, и посебно, не дај боже, ако још заступа и аргументује мишљење (како су то чинила готово сва велика лингвистичка имена 19. вијека) да је хрватски заправо српски Вуков језик који су Хрвати преузели за свој књижевни језик, каже да је у великој заблуди. А „под језикословном заблудом разумијевам“ – каже Грчевић – „оне тврдње које су очито погрјешне, но које су се због сталних понављања и због угледа њихових понављача чврсто усадиле у ширу језикословну свијест“¹³. Тако су за Грчевића сви еминентни лингвисти 19. вијека били у заблуди јер нису признавали хрватски књижевни језик на новоштокавској основици.¹⁴ И Вук је, нормално, према Грчевићу (у чему се од њега не разликује већина данашњих кроатиста) био у заблуди, јер су се његови ставови о односу српског и хрватског подударали са ставовима европских „заблудника“. И кроатистика је, по Грчевићу, прије његових (Грчевићевих) „открића“ била у заблуди јер је сматрала и сматра да су источнохерцеговачки новоштокавски говори дијалекатска основица „хрватскога књижевнога језика“? У заблуди су, опет према Грчевићу, и сви лингвисти, сем В. Никчевића, што употребљавају термин *источнохерцеговачки дијалекат*, пошто је ‘знанствено’ боље, ако не и једино, утемељен термин *црногорски* уместо *источнохерцеговачки*. А „знаност израз *херцеговачки* у његову спорном значењу није одбацила првенствено за то што јој је био потребан за подупирање ‘великосрпских лингвистичких идеја’“, противаргументује, сагласно Никчевићу, Марио Грчевић.¹⁵ Социолингвистика није омогућила да се у лингвисте „приброји“ М. Грчевић, него и Војислав Никчевић. Јер, боже мој,

¹³ Mario Grčević, ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, *Jezik*, XLVI/2, Zagreb, 1998, 49.

¹⁴ Видјети: М. Grčević, ZAŠTO SLAVISTIKA 19. STOLJEĆA NIJE PRIZNAVALA POSTOJANJE HRVATSKOGA JEZIKA, *Jezik* XLV/1, Zagreb, 1997, 3–28; М. Grčević, KARADŽIĆEVA GLEDIŠTA O HRVATSKOME JEZIKU U SLAVISTIČKOME OKRUŽJU, *Jezik* XLV/2, Zagreb, 1997, 41–58; М. Grčević, ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, *Jezik*, XLVI/2, Zagreb 1998, 41–56.

¹⁵ М. Grčević, ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA, 47.

и он може бескритеријално (како је то „на брдовитом Балкану“ уобичајено кад се желе промовисати нови а непостојећи стандардни језици) расправљати на равној нози с „лингвистима“ који тврде да се језици „не морају разликовати да би били посебни језици“, или са онима који тврде да су сви у заблуди који не мисле као они, а зашто они тако мисле, и шта стоји у подлози њиховог „знанственог мишљења“, па зар је то важно!? Важно је да, нпр., Војислав Никчевић устврди да „црногорски језик“ припада „скупини ностратичкијех језика и то би била његова најшира и најдаља прошлост“ и да су се Црногорци доселили из Полабља и везе с том облашћу „исказују се у томе што црногорски (и)јекавски комплекс у полапскоме (и)јекавском ареалу налази најпотпунији и најадекватнији прототип“¹⁶ – па да том „авентном лингвистиком“, како каже Д. Петровић,¹⁷ устоличи нови језик по узору на оне из околине, и да, још интересантије, добија подршку од неких лингвиста из Хрватске, који рецензирају и подржавају његове ставове као лингвистичке! Само је социолингвистика својом нелингвистичношћу (некритеријалношћу) могла промовисати и једног В. Никчевића у „лингвисту“. И не само њега: има и других социолингвиста код нас који никада нису написали ниједан рад из системске лингвистике, него се читав вијек баве тобожњим социолингвистичким наглабањима, сматрајући себе врхунским (социо)лингвистима.

Но, њима се и није чудити. За чуђење су они други, који су се потврдили у чистој лингвистици, а ипак пристају да зарад политике изневјере општепризнате лингвистичке критеријуме, укидање којих би по правилу укинуло и лингвистику као науку.

Поред критеријума „емоционалног става о језику“ (као врхунског социолингвистичког критеријума за идентификацију језика) и „критеријума“ бескритеријалног проглашења свега што је нормална лингвистика утврдила за заблуду (с тим да се неријетко та два критеријума код квазисоциолингвиста комбинују), у нас је истина у разграничењу језика, посебно „хрватског“ од српског, присутан и лингвистички критеријум „језичких разлика“. То је у Хрватској у последњем десетљећу, све до инаугурације „ингениозних“ идеја М. Грчевића, био готово једини задатак кроатистике. Наиме, као да се све језичко истраживање сводило само на то да се докаже да се српски и хрватски битно лексички разликују, да не може бити говора о истом стандардном језику. Б. Ћорић је у посебном раду показао на који начин су код Хрвата, у недостатку стварних аргумената, наложене и прописиване језичке (највише лексичке) разлике између „хрватског“ и српског језика.

¹⁶ О том Никчевићевом „науковању“ в. опширно у: Д. Петровић. ШКОЛА НЕМУШТОГ ЈЕЗИКА, Цветник, Нови Сад, 1996.

¹⁷ Исто.

„Принципи којих се неуки реализатори споменуте језичке политике (па Ћорић наводи разликовне рјечнике Ивана Бранка Шамије и Дражена Лукачића, и у Хрватској толико хваљени рјечник Владимира Бродњака – М. К.) држе могли би се“ – вели Б. Ћорић – „у сажетом виду, представити у неколико тачака“:

а) синонимски (дублетни) лексички пар српског језика разбија се тако што се један члан тог пара (први по реду) прогласи средством хрватског језичког стандарда (*допустити* : *дозволити*, *машта* : *уобразиља*, *новац* : *пара*);

б) српски лексички пар састављен од неутралног и маркираног члана (архаизма, историзма, варваризма) разбија се тако што се неутрални (језички актуелан) члан прогласи хрватским, а онај други – српским језичким средством (*лим* : *плех*, *кочити* : *бремзати*, *нараменице* : *хозентрегери*, *проститутка* : *фахиша*, *нарочито* : *лишма*, *мука* : *азаб*);

в) српски лексички пар састављен од домаће и стране ријечи разбија се тако што се домаћа ријеч прогласи хрватском, а позајмљеница српском (*бојиште* : *фронта* (sic!), *метеж* : *хаос*, *добит* : *профит*, *чудовиште* : *монструм*, *јеловник* : *мени*);

г) стандарднојезичка форма неке ријечи проглашава се особином хрватског, а локална (колоквијална, народска, неграматична) средством српског језика (*хладан* : *ладан*, *писар* : *ћата*, *пјевачица* : *певаљка*, *палачинке* : *палачинци*, *колиба* : *колеба*, *крвата* : *краватна*, *чашћење* : *алдамаш*);

д) праве се необични (и немогући) парови ријечи па се онда карикатурални члан пара означава српском цртом (*зубало* : *гебис*, *шљивик* : *шљивир*, *пилити* : *жагати*, *дјечји* : *бебећи*, *доклизати* : *досуљати се*);

ђ) синонимска веза једночланог и двочланог назива раздваја се тако што се краћи назив приписује хрватском, а синтагматски назив српском језику (*ругоба* : *ружна жена*);

е) наводе се, једна поред друге, ријечи сасвим различитих значења па се онда једна од њих означи као хрватска, а друга као српска (*мошња* : *ташна*, *мошњар* : *ташнар*, *камилица* : *проминцла* (sic!), *јастук* : *душек*);

ж) направи се лексички пар састављен од неутралне и стилски маркиране ријечи, па се она прва прогласи хрватском, а она друга српском (*крошња* : *круна*).

Овако наопако 'језикословље' среће се – наставља Ћорић – „углавном код недоучених, приучених, примитивних, слабо обавијештених појединаца који су се са мало знања, али са пуно страсти, укључили у новокомпоновану језичку политику.“¹⁸ На жалост, нису се у Хрватској наведеним методом, којим се по сваку цијену жељело указати на битне разлике „хрватског“ према српском језику, бавили само новокомпоновани лингвисти калибра и знања једног В. Никчевића него и они афирмисани, у првом реду С. Бабић, који је чак покушао – да би направио једну разликовну црту више – из

¹⁸ Б. Ћорић. АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ, *Српски језик* III/1–2. Београд. 1998, 551–552.

„хрватског језика“ истиснути и посесивни генитив.¹⁹ Што је најчудније, таквим су се методом служили и доказани лингвисти попут Јосипа Силића,²⁰ или пак Ива Прањковића, чији је текст ХРВАТСКИ СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И СРПСКИ СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК²¹ и био повод Ћорићевом оглашавању.

Сви наведени критеријуми који су потезани за оправдање постојања „хрватског“, „босанског“ или „црногорског“ језика као посебних језика у примјени су показали своју „вриједност“, тј. прије су потврда онога што се жељело негирати, неголи онога што се жељело доказати. Друкчије речено, потврда су да је у питању један лингвистички језик, с три имена. А сви су назовикритеријуми и измишљани због имена. Име језика је њихов једини разлог и/или узрок. Идентитет језика поистовијећен је с именом језика. А зна се

„да идентитет нипошто не треба поистовећивати с именом, које је само једна од његових компоненти. Језици, као и људи, могу да имају више од једног имена, а – опет као и код људи – исто име може да носи више језика.“²²

Истина је, која је толико пута понављана (а због тога ипак није „заблуда“ према Грчевићевим критеријумима), да сваки народ има право да свој језик назива како хоће. Други народи у томе га, све и да хоће, не могу спријечити. То, међутим, не значи да тај назив мора или треба бити прихваћен код другог народа, посебно код онога који се такође користи истим тим језиком као својим. Други народ, према томе, има право, како то за Хрвате каже Брозовић поводом код муслимана изабраног назива „*босански језик*“, да у „својој друштвеној и знанственој пракси не прихвати такав назив“.²³ „То како народ назива свој језик“ – каже С. Кордић – „не мора бити прихватљиво и за знаност, за лингвистику. Такав је случај нпр. с ретороманским у Швицарској: иако народ назива свој језик *романским*, за знаност то није практично јер се исти термин у лингвистици користи као надпојам за све романске језике. Стога се у лингвистици тај језик назива *ретороманским*. Други примјер су три различита келтска језика које њихови народи називају без разлике *гелским језиком*. Но лингвистика је, да би се знало о којем се од трију различитих језика ради, присиљена провести разликова-

¹⁹ В. о томе у: М. Ковачевић, У ОДБРАНУ ЈЕЗИКА СРПСКОГА – И ДАЉЕ, Требник, Београд, 1999. 101–102.

²⁰ Ј. Силић, HRVATSKI I SRPSKI JEZIK, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 2001, 147–155..

²¹ Pranjković, HRVATSKI STUNDARDNI JEZIK I SRPSKI STANDARDNI JEZIK, u: *Język wobec przemian kultury*, red. Emil Tokarz, Uniwersytet Śląskiego, Katowice, 1997, 50–60.

²² R. Bugarski, JEZIK U DRUŠTVENOJ KRIZI, 17.

²³ D. Brozović, ODNOS HRVATSKOGA I BOSANSKOGA ODNOSNO BOŠNJAČKOGA JEZIKA, *Jezik XLVII/1*, Zagreb, 1999, 13.

ње у називима па користи ознаке *ирски*, *шкотски* (или *гелски*) и *мански језик*.²⁴

Што се тиче назива *српски*, *хрватски* и *босански/бошњачки*, који и јесу последица права да сваки народ по својој вољи именује свој језик, ипак се историјски може доказати иза којег од њих стоји највише научних, историјско-етничких аргумената. Зар то најбоље не потврђује чињеница да је он у Европи у 19. вијеку најчешће, да не кажемо готово искључиво, називан *српским именом*.²⁵ А онда је, уз сагласност и Срба, само преименован у *српскохрватски/хрваткосрпски језик*.²⁶ Зато се констатација Р. Бугарског да „какве год биле историјске чињенице о кодификацији и развоју стандардног језика и о његовом прихватању од стране Срба, Хрвата и других који су се њиме служили, оне нису пресудне за теоријско разматрање његовог данашњег статуса — ништа више него што би за разумевање светске распрострањености енглеског, на пример, било релевантно подсећање да је он у почетку ‘припадао’ само групи англосаксонских племена“²⁷ — никако не може односити на научну утемељеност назива језика. Та се утемељеност једино и може пронаћи у историјским чињеницама, јер баш због тога што је енглески „у почетку припадао само групи англосаксонских племена“ и јесте разлог његовог данашњег назива код свих који се њиме користе. То је историјски наслијеђени назив. Историјски је, дакле, лако доказљиво да је дојучерашњи српско-хрватски само преименовани српски језик. А ако је српскохрватски преименовани српски, онда су већ по законитостима научног силогистичког закључивања и хрватски и босански/бошњачки преименовани српски језик. Због тога је ваљда и однос данашњег српског језика (тј. његових корисника и лингвиста) према српскохрватском кудикамо другачији од односа бошњачког и хрватског. Док се у актуелној кроатистичкој језичкој политици а и у тзв. боснистички свим силама напрежу да докажу посебности свог „језика“ и одвоје своје од српског, и/или српскохрватског, дотле код Срба, како је то закључио и Павле Ивић, „замена назива ‘српскохрватски језик’ називом ‘српски језик’ није повукла никакве измене

²⁴ S. Kordić, NAZIV JEZIKA IZ ZNANOSTI GLEDAN, 239.

²⁵ В. о томе опширно у: Л. М. Костић, *Краћа српског језика*, Добрица књига, Нови Сад, 1999; П. Милосављевић, *Срби и њихов језик* (хрестомитија текстова), Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997; М. Grčević, *Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika*, *Jezik XLV/1*, Zagreb, 1997, 3–28; М. Grčević, *Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkom okruženju*, *Jezik XLV/2*, Zagreb, 1997, 41–58; Р. Маројевић, *Ћирилица на раскршћу векова*, Дечје новине. Горњи Милановац, 1991; М. Ковачевић. *У одбрану језика српскога — и даље*. Требник. Београд, 1999. и др.

²⁶ В. о томе у радовима Л. М. Костића, Р. Маројевића, П. Милосављевића и М. Ковачевића из претходне напомене.

²⁷ R. Bugarski, *LICE JEZIKA*, 14.

у особинама тог језика“.²⁸ Због тога србистика никако не може пристати на посредно нормирање српскога језика од стране хрватских и муслиманских лингвиста. У опису „самосвојности хрватског и босанског језика“ по правилу се праве паралеле са српским језиком, при чему се искривљују научне чињенице управо о српском језику: њему се приписују, како смо видјели, особине које он нема, али се истовремено негирају његове иманентне особине. Неспорна је чињеница да српски књижевни (стандардни) језик има и два стандардна изговора (екавски и ијекавски) и два писма: ћирилицу и латиницу. С те стране, он је као и српскохрватски, хиперординиран „хрватском и босанском“, јер се оба из њега могу извести, док обрнуто није могуће. И не само да је по тим особинама, које му се у актуелној кроатистици и боснистици по правилу одричу (јер се системом опозиције према српском језику показује постојање тих „језика“) него и по највећем броју лексичких особина које се у назовианализама дијеле на српске и хрватске, а које (те лексичке особине) цјелином припадају стандарду српскога језика (као нпр.: *одгојити* – *васпитати*, *окретан* – *виспрен*, *папир* – *хартитја*, *растресен* – *расејан/расијан*, *чеп* – *запушач*, *подцјењивати* – *ниподаштавати*, *пропук* – *промаја*, *радознао* – *знатижељан*, *небодер* – *облакодер/солитер*, *судјеловати* – *учествовати*, *осигурати* – *обезбиди/едити*, *дјеловање* – *дејство*, *прилагодити* /*ускладити*/ – *саобразити*, *зрак* – *ваздух*, *жиг* /*печат*/ – *штамбил*, *под* – *патос*, *рубље* – *веш*, *станарина* – *кирија*, *вал* – *талас*, *дјелотворан* – *ефикасан*, и многе, многе друге од којих хрватски лингвисти само једну из пара, ону другу, проглашавају српском особином). Управо из тих разлога нико сем србиста нема право да прописује норму српскога језика. Ствар је и право Хрвата и муслимана које ће особине сматрати карактеристикама „хрватског“ или „босанског/бошњачког“ језика, али они немају право да прописују не само шта су (не)припадајуће особине српскога стандардног језика, него и шта је опсег и садржај српскога језика. Србисти и србистика не треба, нити ће одређивати Хрватима и муслиманима како ће они звати и нормирати језик којим се користе као стандардним, али Хрвати и муслимани не могу очекивати да њихова рјешења буду прихваћена и у србистици. Посебно не стога што је у питању један лингвистички језик, који данас има три политички детерминисана назива, од којих је најстарији, етнолингвистички најутемељенији, а уз то у прошлости далеко најраспрострањенији назив *српски језик*. Све и да хоће, лингвистика, па макар се она звала и *социолингвистика*, ту чињеницу не може негирати а да не негира критеријуме на којима се темељи њена научност.

И на крају, треба рећи да за неке „лингвисте“ постоје предности троименовања истог језика. То троименовање омогућава да се не цитирају радови из једнога језика у другом, него да се једно истраживање само

²⁸ П. Ивић, Језичко иланириње у Србији данис, *Језик данас* III/9, Нови Сад, 1999, 6.

попуни примјерима из другог језика и прикаже као властити научни или стручни допринос. Зар најбољи показатељ томе није примјер плагијата Фатиме Пелесић-Муминовић, која је написала и у Зеници штампала 1997. године као своје ауторско дјело уџбеник БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА ЗА СТРАНЦЕ, а сав њен допринос свео се (уз промјену неколико лексема) на препис уџбеника СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК I Зоре Вукадиновић и Јелене Јовановић (издатог у Институту за стране језике у Београду још 1979. године).

Уџбеник је рецензирао и позитивно оцијенио нико други до Сенахид Халиловић, ватрени поборник „самосвојности“ босанског језика. Пишући о том плагијату опширно, Иван Клајн ће своју анализу закључити ријечима:

„У крајњој линији овај преписивачки подухват је лична брука Фатиме Пелесић-Муминовић и остаће на њеној савести. Треба се надати, међутим, да ће и др Халиловић, и његове колеге, па и други творци 'нових језика' свуда око нас, имати храбрости да поставе и једно важније питање: ако заиста постоји босански језик, како је могуће да се уџбеник за њега направи буквалним преписивањем (уз минималне преправке) уџбеника српскохрватског језика? Или још простије: у чему је разлика између ијекавске варијанте српског (или српскохрватског) и 'босанског' језика? Зар у 'кухању', 'кахви' и 'сахату'??“²⁹

И тај Клајн стварно свашта пита, па зар Џ. Јахић није јасно рекао: „У нашем случају језик не мора бити посебан да би постојао, да би се сматрао језиком“.³⁰ А ако Клајн баш хоће посебност, Џ. Јахић ће му је понудити у критеријуму „језичког мерхамета“, који, по њему, јасно диференцира „босански“ језик од српског и хрватског? Зато примјер Фатиме Пелесић-Муминовић нити може бити једини, нити ће бити једини? Ту нема дилеме, јер инсистирање на трима стандардним језицима омогућава лаке научне резултате и открића: омогућава чак да неко ко нема ниједног рада из лингвистике, као нпр. В. Никчевић, напише ништа мање него универзитетску граматiku тзв. „црногорског“ језика,³¹ а много различит примјер није ни ГРАМАТИКА БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА.³² Аутори тих граматика ниједном се не запиташе по чему то нису граматике српског језика. Није ваљда да је томе једини разлог то што су их, као и Фатима Пелесић-Муминовић, именом расрбили?!

Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош. ЈЕДАН ИЛИ ТРИ ЈЕЗИКА. — In: Ковачевић, Милош. *Српски језик и српски језици*. — Београд: СКЗ – БИГЗ. — С. 22–38.

²⁹ И. Клајн. О једном „лачко“ наисаном уџбенику, *Језик данас*. 7. Нови Сад, 1998, 19.

³⁰ Џ. Јахић, нав. дјело, 218.

³¹ V. Nikčević, CRNOGORSKA GRAMATIKA, DANU, Podgorica, 2001.

³² Dž. Juhic, S. Halilović, I. Palić, GRAMATIKA BOSANSKOGA JEZIKA, Zenica, 2000.

Милош Ковачевић
[рођ. 1953]

Манипулације о српском књижевном језику
[2003]

Уз глагол *манипулисати* и именицу *манипулација* у Речнику САНУ¹ наводе се примјери који потврђују три типа рекцијских допуна: инструментал без приједлога и с приједлогом *с(а)* и генитив с приједлогом *око* (уп.: **манипулишем** обећањима, **манипулишу** с лажима, **манипулација** са својим динарима, **манипулација** око издања формалних лекарских уверења). Речник, дакле, ни уз глагол ни уз именицу од њега изведену не наводи рекцијску форму што смо је ми у наслову употребили: форму локатива с приједлогом *о* (**манипулација** о српском књижевном језику). А управо та (неграматична?) у Речнику САНУ незабиљежена, рекција кудикамо је примјеренија садржају нашега рада од рекцијских форми што их сугерише Речник књижевног и народног језика. (У једином „рекцијском“ рјечнику српскога језика нема, на жалост, ни наведеног глагола ни глаголске именице²). А та је рекција од у Речнику забиљежених боља, прво, семантички: јер бесприједлошки инструментал и инструментал с приједлогом *с(а)* показују „инструментално значење“, тј. средство уз чију помоћ се врши манипулација; инструменталном формом обиљежен је појам који није прави ни предмет ни циљ манипулације – него средство које омогућава манипулацију, омогућивач манипулације. Генитив с приједлогом *око* показује разлог за сукоб интереса, с тим да сам предмет обиљежен генитивом није „предмет трвења“ него прије повод трвењу (сукобу интереса). Прави узрок није дакле обиљежен генитивом именице, него је у вези с њим; то су пратилачки а неексплицирани разлози везани за појам обиљежен генитивом³; тако се генитивом с приједлогом *око* више обиљежава повод или разлог манипулација, него сам предмет манипулација. А у нашем раду управо се говори о српском језику као предмету манипулација. Истина, тај предмет манипулација може бити (а најчешће и јесте) разлог или повод другим (вишим) циље-

¹ Речник СРПСКОХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ И НАРОДНОГ ЈЕЗИКА, књига 12, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1984, стр. 92–93., под: *манипулација* и *манипулисати*.

² Исп.: В. Петровић, К. Дудић, Речник глагола са граматичким и лексичким допунама, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, Завод за издавање уџбеника, Нови Сад, Свјетлост – ООУР Завод за уџбенике и наставна средства, Сарајево, 1989.

³ Исп.: М. Kovačević, *UZROČNO SEMANTIČKO POLJE*, Svjetlost, Sarajevo, 1988, 212.

вима, али ипак је овдје српски језик најприје „материјална садржина“ па тек онда разлог манипулација. Управо због тога је предмету рада најпримјеренија локативна форма с приједлогом *о* као рекцијска допуна. А и из још једног разлога: насловом сугерисана рекцијска некоректност у хармонији је са манипулацијама (као „врховним некоректностима“) тако иманентним спољној историји српскога језика. О тим манипулацијама што их неки подастиру чак и као научне истине биће ријечи у овоме раду. Народски речено, о продаји рога за свијећу. Несрећа је једино у томе што је немали број оних који заиста прихватају „рог“ умјесто „свијеће“, тј. оних који су „заљубљени“ у манипулативне умјесто у научне истине о српскоме језику. А та одавно „вешто смишљена подвала, превара, ујдурма, махинација“ (како значење манипулације објашњава Речник) о српскоме језику сад се ето и од стране српских лингвиста презентира као научна истина. Зар најбољи примјер за то није следеће „науковање“ Р. Бугарског о историјату српскога и „српскохрватскога“ књижевног језика. Говорећи о настанку и „нестанку“ српскохрватског језика, Р. Бугарски ће тај историјат представити овако:

[...] najpre su se razvila dva jezička standarda, priznata i imenovana kao srpski i hrvatski. Narednu fazu, iniciranu sredinom XIX veka, obeležili su naponi u cilju njihovog objedinjavanja u jedan književni standard nazvan *srpskohrvatski, hrvatski ili srpski*, ili *hrvatskosrpski*. [...] Pojednostavljeno aritmetički govoreći, ovakav razvoj događaja može se predstaviti kao integrisanje dvaju jezika u jedan. Ali ovaj jezik, koji zapravo nikada nije ni bio potpuno objedinjen, išao je pravcem oblikovanja nacionalno-teritorijalnih varijanti, koje su zvanično priznate sredinom XX stoleća. Međutim, do ovog vremena unutrašnje etničke, ekonomske i političke tenzije između Hrvata i Srba, kojima su kasnije dodati Crnogorci i Muslimani kao novopriznate nacije istog jezika, dostigle su stepen na kome je jezičko jedinstvo sve više slabilo. Vrhunac je nastupio početkom devedesetih godina, sa ratom na teritoriji ovog jezika i raspadom jugoslovenske federacije. Jezički rezultat svega ovoga bio je neizbežni razlaz srpskog i hrvatskog, jer se nikakav srpskohrvatski više nije smatrao mogućim u novim nacionalnim državama koje su zamenile raniju federaciju. I tako se jedan jezik podelio na dva. A onda su muslimani ozakonili „*bosanski jezik*“, a „postoji barem mogućnost da se jezik u Crnoj Gori ozvaniči pod imenom *crnogorskog*. U tom slučaju imali bismo tri više jedan, dakle četiri jezika. I ovo bi, Bogu hvala, bio i krajnji iznos, jer se ne vide mogućnosti daljih jezičkih podela. [...] Sve se to – наставља науковање Р. Бугарски – може свести на закључак да је српскохрватски истовремено један језик и више језика – то јест, поједностављено речено, један лингвистички језик у облику неколико политичких језика⁴.

Колико незнања и научних неистина као последица прихватања и провођења „манипулативног науковања“ о српском, „српскохрватском“ и „хрватском језику“ у тако малом одломку? Не вјерујемо да је у питању

⁴ R. Bugarski, NOVA LICA JEZIKA (SOCIOLINGVISTIČKE TEME), Čigoja štampa, XX vek, Beograd, 2002, 138–139.

непознавање чињеница из историје српског језика. Мада се ни то не може у потпуности одбацити. Јер, ипак је ријеч о аутору који је познат као „препричаваач“ туђих, најчешће англистичких, „научних резултата и истина“. Овдје, ето, нису англистичке него хрватске, можда и неспознате директно из хрватских извора него посредно преко англистичких, гдје је одавно много више на цијени манипулативна од научне истине кад је у питању српски језик и његов однос према „српскохрватском“ и „хрватском језику“. Ипак неки ауторови иронијско-саркастични ставови о српским позивањима на чињенице из прошлости као судију у разрјешењу историјских питања, остављају дилему о томе да аутор ипак понешто и зна из историје српског језика, али он историју не уважава при процјени историјских проблема, јер, боже мој, како да се држимо критеријума 19. вијека, па макар говорили управо о појавама из тог времена, кад смо већ у 21. вијеку!? Критеријумима 21. вијека треба поништити чињенице 19. вијека, јер за Р. Бугарског и њему сличне манипулаторе историјским чињеницама позивати се на историјске чињенице о „organskom jedinstvu jezika i nacije“ представља „beznađežno anahrone i karikaturalne odjeke u nauci davno prevaziđenih shvatanja, koja po svom duhu spadaju u 19. a ne u 21. vek“⁵. Заборављање историјских чињеница најлакши је начин преиначења историје, тј. наметање историји савремених критеријума. Е, управо је тако поступио Р. Бугарски, презентирајући у наведеном одломку накнадну хрватску истину о српском и „српскохрватском“ књижевном језику⁶. А то је не само искривљено него научној истини потпуно супротно схватање. Јер, као што савремени филозоф не може а да се не позива на „истине“ античке филозофије, тако ни савремени лингвиста не би смио лингвистом да се зове ако не зна ништа из историјата предмета о коме пише, него тај историјат накнадно, по властитом ћеифу, кривотвори. Ранко Бугарски је ту парадигматичан примјер савременог (српскохрватског) социолингвисте, који јавно презентира незнање историјских чињеница.

⁵ Исто, 77.

⁶ А та хрватска „истина“ којој је циљ да историју српског језика, без обзира на противљење историјских чињеница, представа у складу са пројектованим хрватским националним циљевима најексплицитније износи Д. Брозовић у студији: HRVATSKI JEZIK, NJEGOVO MJESTO UNUTAR JUŽNOSLAVENSKIH I DRUGIH SLAVENSKIH JEZIKA, NJEGOVE POVIJESNE MIJENE KAO JEZIKA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI, у: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, uredili A. Flaker i K. Pranjić, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, 9–83. Ставови из те студије Д. Брозовић је касније понављао у низу радова, као нпр. у: POVIJESNA PODLOGA I JEZIČNOPOLITIČKE I SOCIOLINGVISTIČKE OKOLNOSTI (HRVATSKOGA JEZIKA), у: *Hrvatski jezik*. Najnowsze dzieje języków słowiańskich, red. Mijo Lončarić, Opole, 1998, 3–34. – а прихватили су их и неки српски лингвисти, попут Р. Бугарског.

А то незнање, којим је прожет наведени одломак, а и већина радова „(српско)хрватских социолингвиста“, најексплицитније је исказано управо почетном реченицом цитата, као великом премисом у силогистичком закључивању. Јер ако је погрешна полазна, велика премиса, онда закључак никако не може бити истинит. А та полазна премиса Р. Бугарског гласи да су се „*najpre razvila dva jezička standarda, priznata i imenovana kao srpski i hrvatski*“ који су се онда ујединили у „српскохрватски“ као један стандард. По Бугарском, као проповједнику хрватског социолингвистичког учења о историјату српскохрватског и српског и хрватског књижевног језика — на почетку дакле бјеху два равноправна „стандарда“, што ће рећи два равноправна књижевна језика: српски и хрватски, који се ујединише у „српскохрватски“. А то једноставно није тачно. А да је ту у питању заобилажење, да не кажемо извртање научних чињеница, показаћемо у наставку овога текста.

Јер, и кад се говори о „српскохрватском“ и кад се говори о „хрватском књижевном језику“, неспорно је да су у питању преименовања српскога књижевног језика, који једини би на почетку „превођења“ новоштокавског источнохерцеговачког дијалекта у књижевни језик, будући да је у питању неспорно само српски дијалекат и Вук Стефановић Карацић као реформатор искључиво српског књижевног језика. Прво је, дакле, на штокавској основици створен Вуков српски књижевни језик, који су Хрвати прихватили и за свој књижевни језик, али су најприје успјели у његов назив угурати и своје име, а потом то име осамосталити разним научним манипулацијама намећући привид самосталног, од српског језика, независног стандардног језика. А да језик који је у 20. вијеку зван *српскохрватским*, и језици које данас Хрвати, односно муслимани зову *хрватским*, односно *босанским* — нису ништа друго него преименовани Вуков(ск)и српски књижевни језик, ваљда најбоље потврђују како изјаве творца „хрватског штокавског језика“, тако и тадашње расправе око етничког „примата“ датог језика. Заобилажење тих аргумената значи намјерно искривљавање историјских чињеница (и накнадно мијењање историјске истине), како то нпр. ради Р. Бугарски у наведеном цитату.

У презентовању историјских чињеница поћи ћемо од творца илирског покрета, Људевита Гаја, који је и најзаслужнији за прихватање српскога језика и код Хрвата.

Тако ће Љ. Гај у свом знаменитом тексту *ЋИЈЕ ЈЕ КОЛО?* у *Danici hrvatskoj* за годину 1846. написати и следеће:

Možete se pitati: u koga se je sačuvao čisti jezik ilirski, u koga običaji, tko li nam je ponajviše gojio od koljena do koljena narodne pjesme ilirske? U svakom odgovoru naći ćete Serblje i Serbstvo [...] Dakle onaj koi veli: da što je serbsko nije ilirsko, ili što je ilirsko da nije serbsko (naravno u smislu same narodnosti) – jest ili neznanica, ili neprijatelj sloge izmegju Slavjanah od velike grane ilirske [...] Ta n.p. sav svijet znade i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu

nama još ni izdaleka nije na um palo ikada twarditi, da to nije serbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikom, što mi Hervati s bratjom Srblija ma sada jedan književni jezik imamo.⁷

Ако некоме данас није довољна наведена Гајева изјава о илирском као српском језику, онда нека послуша следећу, изречену 3. 12. 1852. године у Народним новинама, којим је Љ. Гај био уредник. Говорећи о Павлу Ритеру Витезовићу који је у 17. вијеку у осам књига „spisao istoriju Serbah“, Гај ће рећи: „[...] kamo sreće da je on (tj. P. R. Vitezović), koji se je u svoje doba za narodni jezik borio, na mjesto što je hrvatski provincijalizam sa serbskim mješao i tako nepraktično na neoborive zaprjeke nagazio, – onda, kao što mi sada u novija vremena, najglavnije grane jezik, koji se je u izobilju izreka i u svojoj čistoći najbolje sačuvao, u svojoj cjelosti prigrlio i u hrvatsku književnost uveo, mi bi se zaisto sa svime na drugom stepenu narodnog napretka danas nalazili“.⁸

Превођење Хрвата у српски језик не почиње, међутим, са илирским покретом. То је завршна фаза, фаза прихватања српскога језика за хрватски. Још крајем 16. и почетком 17. вијека „превођење Хрвата у српски језик иницирала је Конгрегација за пропаганду вјере у Риму. [...] У архиву Конгрегације за пропаганду вјере у Риму чува се меморандум о преводу Новог Завета на словенски језик, у коме се, поред осталог, каже да Срби имају дијалект од свих Јужних Словена најбољи“⁹. За превод Новог Завета одређен је Бартол Кашић, који је најбоље знао „илирски језик“. Кашић је 1604. године написао прву „илирску граматику“: INSTITUTIONUM LINGUAE ILLIRICAE LIBRI DUO. За ту Кашићеву граматику Ватрослав Јагић ће 1884. године рећи: “То је граматика народног српског језика, средњег између штокавизма и чакавизма... Већ 1636. године у Загребу прихватају тај језик, који су назвали најприје *илирски*, а затим и *хрватски*. Али у суштини то није ништа друго него српски народни језик“¹⁰. Људевит Гај је са илирским покретом био, дакле, само завршна карика у реализацији идеје римске Конгрегације за провођење вјере. Требало је узимањем српскога језика и територијално и

⁷ Љ. Гај, *ЏМЕ ЈЕ КОЛО?*, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 164.

⁸ *Narodne novine*, Zagreb, 3. 12. 1852. – цитирано према: Димитрије Руварац, *Језичко и етничко разграничење Срба и Хрвата*, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 294.

⁹ Светозар Борак, *СРБИ КАТОЛИЦИ*, СД „Др Јован Рашковић“, Нови Сад, СД „Зора“, Београд, 1998, 86.

¹⁰ В. Јагић, *Предавања из 1884/1885. године: ОДНОШЕНИЕ СЛАВЈАНСКИХ НАРЕЧИЈ К ЦЕРКОВНОСЛАВЈАНСКОМУ ЈАЗЫКУ*, дио: *Сербский язык* са посебном пагинацијом, стр. 17. – цитирано по: Р. Маројевић, *Ћирилица на раскршћу векова*, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991, стр. 13.

бројно проширити Хрвате на рачун Срба и српскога језика. А да је Гајев „штокавски“ намијењен Хрватима заиста српски језик потврђује и искуство Антуна Мажуранића, који је, говорећи о периоду од 1836. године када је почео предавати „хрватски (штокавски) језик и литературу“ ђацима виших разреда гимназије, 1852. године рекао и сљедеће: „Тим није чудо што ни најбољи, ни најученији наши људи, нису могли складно и углађено ни десет риечи проговорити нашим језиком“¹¹. А како би и могли када то није њихов матерњи језик, него њима страни, српски језик. То не значи да Хрвати свог језика нису имали. Имали су, али то није био штокавски, него чакавски језик. Сва тадашња најзначајнија европска лингвистичка имена сматрала су да су српски и хрватски два различита језика: српски је био штокавски, а хрватски чакавски језик¹². А то унисоно мишљење Европе на најбољи начин репрезентују ријечи Фрања Миклошића изречене 1852. године: „Овде бих хтео да истакнем још и то да су за мене српски и хрватски два језика и да израз *‘језик српски или хрватски’* држим погрешним“¹³. Најбоље образложење наведеног Миклошићевог става јесу ријечи најзнаменитијег дубровачког језикословца Милана Решетара:

Како се у старој Хрватској искључиво говорило чакавски, како масу становништва старе Хрватске сачињаваху Чакавци и како у првим историјским вековима хрватско име долази само у споменицима писаним у чакавским пределима, то је сасвим оправдано с Миклошићем рећи, да хрватски исто значи што и чакавски и обратно. И како нам на другој страни сведоче сви стари писани споменици, да се у свима пределима, који беху дуже или краће времена делови српске државе, говорило само штокавски и да се у овим пределима употребљавало српско име и за народ и за језик, такођер и у оно време, док није било државне заједнице са Србијом, то је опет оправдано с Миклошићем казати, да су штокавски и српски два те иста појма¹⁴.

О језичком разграничењу јужнословенских народа, посебно Срба и Хрвата, најкритеријалније је, а сагласно свим тадашњим европским лин-

¹¹ Цитирано по: Димитрије Руварац, Језичко и етничко разграничење Срба и Хрвата, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 298.

¹² Упореди готово унисона мишљења европских језикословаца 19. вијека о српском карактеру штокавског језика, запостављајући њихово дилетантско оспоравање, у: Mario Grčević, *Zašto SLAVISTIKA 19. STOLJEĆA NIJE PRIZNAVALA POSTOJANJE HRVATSKOGA JEZIKA*, *Jezik*, XLV/1, Zagreb, 1997, 3–28.

¹³ Франц Миклошић, Српски и хрватски, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 180.

¹⁴ М. Решетар, *Archiv für slavische Philologie*, Bd. XIII, p. 387. i 388. – цитирано по: Радослав М. Грујић, Српски језик и српско племе, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 365.

гвистичким именима, писао Вук Караџић у тексту СРБИ СВИ И СВУДА, објављеном 1849, а, по Вуковим ријечима, написаном још 1836. године, гдје је он све штокавце одредио као Србе трију закона (вјера): закона грчкога, закона римскога, и закона турскога, док је све Словенце сматрао „кекавцима“ (кајкавцима), а Хрвате чакавцима.¹⁵

Да су Вук и ондашњи европски језикословци били у праву у одређењу штокавског као српског а чакавског као хрватског језика, посредно показују и потези законодавне власти у Хрватској при покушајима (пре)именовања преузетог штокавског српског језика¹⁶. Тако је послје слома револуције из 1848. год. уз залагање бана Јелачића да се католици и православни називају „*Хервати и Славонци*“, осим званичног назива „*земаљски језик*“ (landesübliche Sprache) у употреби био и назив „*хрватско-илирски*“ и „*хрватски*“ за латиничке и „*српско-илирски*“, тј. „*српски*“ за ћириличке текстове¹⁷. Али већ 1860. године на банској конференцији држаној у Загребу, у представи коју је за владаре саставио Иван Мажуранић, захтијевано је „да се језик народни хрватско-славонски, како већ патентом од 7. травња 1850. признато бјеше, уведе у све јавне послове“,¹⁸ што је исте године 5. децембра „услишао“ Фрањо Јосиф и у складу са захтјевом банске конференције наредио да службени језик у Хрватској и Славонији буде *хрватско-славонски*. Но, ни тај назив, који на најбољи начин одражава чакавско (хрватско) – штокавско (славонско) језичко двојство, односно хрватско (чакавско) – српско (славонско) језичко двојство у тадашњој Хрватској, не бијаше дугога вијека, јер је на Сабору 1861. године одлучено да се званични језик у Хрватској назове *југословенским*. Тако је у чл. LVIII, 1861, сабор хрватско-славонски закључио: „Језик југословенски троједне краљевине, изјављује се овим за савколики обсега троједне краљевине, за једино и искључиво службени језик у свих струкама јавнога живота“.¹⁹

Срби нису били задовољни решењем да се службени језик Троједнице назове *југословенским* [...] Они су били за слогу и сарадњу, за југословенство, али без ичије преваге. У југословенству које им је тада силом наметано непогрешиво су сагледавали вид великохрватства којим је требало избрисати српско име, српско национално осећање па и само српско национално биће²⁰.

¹⁵ Вук Стеф. Караџић, СРБИ СВИ И СВУДА, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 125–141.

¹⁶ В. о томе исцрпно у: Василије Ђ. Крестић, О НАЗИВУ ЈЕЗИКА У ПРОШЛОСТИ ХРВАТСКЕ, у књ.: *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, БИГЗ, Београд, 1994, 196–228.

¹⁷ Исто, 196.

¹⁸ Исто, 198.

¹⁹ В. у.: Д. Руварац, нав. дјело, 309.

²⁰ В. Ђ. Крестић, О НАЗИВУ ЈЕЗИКА У ПРОШЛОСТИ ХРВАТСКЕ, 198.

И назив *југословенски* замијењен је почетком јануара 1867. године на Сабору у назив *хрватски или српски језик*. „Овој саборској одлуци претходило је решење Југославенске академије донето залагањем Ђуре Даничића и Јована Суботића ‘да Академија језик свој нарече *хрватским или српским*’“²¹. Али у времену када се већина хрватских политичара и угледника, занесена идејом стварања велике Хрватске, поводи за Антом Старчевићем, и посебно за „унутрашњу употребу“, пориче националну посебност Срба у Хрватској, сматрајући све Србе православним Хрватима, – ни наведени назив језика (иако представља први корак службеног однарођења српскога језика) није дуго био службени. Јер, већ 1868. унионистички Сабор Левина Рауха изгасао је нагодбу „по којој је у Хрватској и Салвонији „хрватски језик“ проглашен за званични“.²² И поред свих настојања Срба, и писања бану Мажуранићу (који је „смишљено избегавао српско име“), та одредба о језику остала је на снази све до 1888. године када је бан Куен Хедервари и Хрватски сабор прогласио „хрватски или српски за наставни језик у школама Троједне краљевине“²³. А те 1888. године долази и до споразума познатих српских и хрватских политичара, у коме се наглашава да српска страна радо „усваја ваше (т. хрватске – МК) у томе назоре: да су Хрвати и Срби једнога словенскога корена и порекла и како ви велите два племена једнога народа; да је једно као и друго племе имало у току времена и развитка хисторијских догађаја свој посебан ‘народно-политички’ развој, па да се услед тога и та два народна имена, ‘*српско*’ кано и ‘*хрватско*’, будући вишестолетним развитком признана, равном мјером оправдана, да се по томе обострано усвојена сматрати имаду и посљедица у означавању и обиљежју нашега као јединственога народа са та два имена“.²⁴ Наведени споразум пада у вријеме када више нема никакве дилеме да су Хрвати прихватили Вуков српски штокавски језик за свој службени језик, а одрекли своме чакавском језику статус књижевног (стандардног). Али, Хрвати тај Вуков језик не прихватају под Вуковим српским именом, него том имену додају и своје, тако да језик постаје двоимен: *српски или хрватски*, односно *српскохрватски*. Иза таквог имена стоји нова хрватска „етнолингвистичка теорија“, чије „назоре“ ето прихватише и српски политичари у наведеном споразуму с Хрватима. Основана начела те теорије дао је педесетих година 19. вијека Богослав Шулек, док је саму теорију научно осмислио у другој

²¹ Исто, 207.

²² Исто, 210.

²³ Исто, 216.

²⁴ Исто, 216. Споразум су, између осталих, са хрватске стране потписали и: Фрањо Рачки, Тадија Смичиклас, Шандор Брешћенски, Шиме Мацура, Матија Мразовић, Јосип Пливерић, Милан Амруш, Игњат Брлић и др., а са српске: барон Јован Живковић, Михаило Полит-Десанчић, Дане Прица, Ј. Ј. Змај, Манојло Грбић, Богдан Медаковић, Илија Вучетић, Илије Гутеша и др.

половини 19. вијека „патријарх славистике“ и привидни Вуков сљедбеник, а заправо само велики кроатиста – Ватрослав Јагић.

Богослав Шулек, први је и једини од хрватских језикословаца директно с Вуком „полемисао“ поводом његовог текста СРБИ СВИ И СВУДА и става да су сви штокавци, без обзира којој вјери припадају, Срби јер говоре српским (штокавским) језиком. У своме тексту СРБИ И ХРВАТИ²⁵ из 1856. године Б. Шулек прије свега жели образложити нова, од Хрвата нуђена, преименовања српскога језика, тј. разлоге неприхватања само српскога имена за српски књижевни језик када се он у Хрватској употребљава. Тако Б. Шулек хрватска (пре)именовања српскога језика тумачи жељом Хрвата да се Србима понуди ново име за њихов језик, јер тај српски језик на територији Хрватске више не употребљавају само Срби, него је то, одлуком илираца, и језик Хрвата. А пошто га, ето, и Хрвати употребљавају као свој књижевни језик, добро би било да он по имену не буде само српски. Но, послушајмо самога Шулека, који, између осталог, каже:

Niesam nakan kovati u zvijezde sve što su Hrvati predlagali i radili, otkada im se narodnost podmladila: nu to mora svaki nepristrasni sudac priznati, da su obćoj slozi, osobito takozvani provincialni Hrvati, neizmjernu žrtvu donieli, ne samo gledeć na jezik nego i gledeć na ime. Želeć u tom zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi prastaro ime ovih zemaljah, ime *ilirsko*, za obći naziv, buduć da su se imenom ovim i u novije doba južni Slaveni kojegdje služili. [...] Zatim bude predloženo ime *slovinsko* ili *slovensko*, kojim mnogi naši dubrovački pisci od mnogo vekovah nazivahu ukupno sve južne Slavene. Ne znam, da li se je i jedan Srbin ovim imenom poslužio, akoprem nije zaista neshodno. Napokon budu Srbi ponuđeni imenom *jugoslovenskim*. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostade sve nastojanje Hrvata u tom poslu jalovo; dapače se čini da se je tim u nekih Srbah probudilo krivo mnjenje, da Hrvati svoga *hrvatskoga* imena ne štiju i ne ljube i da se samo zato za drugim hlepe. To je može biti uzrok, što su od ove nekoliko godina srbski pisci ime *srpsko* počeli protezati i na Hrvate, i to izprva samo na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, Hrvatske Kekavce, pače i na sve ostale Slovence²⁶.

Полемишући с Вуком, Шулек манипулише са српским „својатањем Хрвата“. Ни Вук, ни било ко други од Срба никада није чакавце нити хрватске „кекавце“ (кајкавце) у Србе убрајао ни етнички ни језички. Да је то тако, види се по Вуковом реаговању на то Шулеково „резоновање“, гдје Вук каже:

У осталоме пак, које су Срби које ли Хрвати, ја другачије не знам казати него овако: Хрвати по правди могу се звати: 1) сви Чакавци, 2) Кекавци у краљеви-

²⁵ Bogoslav Šulek, SRBI I HRVATI, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 183–203. Текст је најприје био штампан у 8. броју загребачког *Невена* за 1856. годину.

²⁶ Б. Шулек, нав. дјело, 184.

ни Хрватској који су се на то име већ обикли. Срби по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали.²⁷

Зар је онда чудно што је свако хрватско настојање да код Срба „испослују“ признање за несрпско име српскоме језику остајало, како каже Б. Шулек, „јалово“. Шулеку је, међутим, тобожње српско „својатање“ и нештокаваца потребно да би развио теорију о једном српско-хрватском народу, који онда нужно, будући један народ, мора имати и један језик. До таквог закључка, вели Шулек, може се доћи ако се „povratimo u kolievku srbsko-hrvatskoga naroda“.²⁸ А у тој се „колијевци“ види да је „uzajamnim obćenjem Štokavacah i Čakavacah za sve ovo vrijeme mnogo je toga prešlo iz jednog narječja u drugo, tako da se dan danas za jedno narječje držati mogu“.²⁹ Наводећи већи број непостојећих паралела између Срба и Хрвата, Шулек ће закључити да су Хрвати, који „su si pripojili Čakavce i Kekavce, prelivši u svoj jezik koješta iz njihova narječja“ са Србима „jedan narod, jednoga roda i koliena“, па „nije moguće naznačiti potanko granicu, kojom se luči hrvatski narod od sorskoga“, тако да се сви они (дакле, и Хрвати и Срби) „mogu nazvati narod jednoga jezika kao što ih je bio nazvao mudri Dositej Obradović“.³⁰ Шулеково позивање на Доситеја чиста је манипулација, јер Доситеј, као ни Вук, никада у Србе убрајао нештокавце није, него је, опет као и Вук, све штокавце Србима сматрао.³¹ „Dakle – закључује Б. Шулек – Hrvati i Srbi su braća i po krvi, i po mlieku, narod jednoga roda, jednoga jezika – to je posljedak nepristranoga povjesničkoga iztraživanja, to je cilj i svrha ove moje razprave“³². Заиста врло непристрасна расправа, посебно по томе што Шулек, да би код Хрвата пандан Доситеју и Вуку пронашао, у Хрвате приброја и дубровачке писце, попут Гундулића и Ђорђевића, а самим тим и њихов језик прогласи, сасвим неосновано, хрватским³³. Само тако је проглашавајући Вукове „Србе рим-

²⁷ Вук Стеф. Караџић, СРБИ И ХРВАТИ, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 149. Овај Вуков одговор Шулеку најприје је штампан у 31. броју *Видов-дана* за 1861. годину.

²⁸ Б. Шулек, нав. дјело, 186.

²⁹ Исто, 191.

³⁰ Исто, 200–201.

³¹ В. о томе исцрпно у: М. Ковачевић, У ОДБРАНУ ЈЕЗИКА СРПСКОГА – И ДАЉЕ, Требник, Београд, 1999, 15–30, поглавље: *Доситејево намјереније а Вуково остварење: српски народни за књижевни језик свих Срба*.

³² Исто, 202.

³³ Зар најбоља негација тог Шулековог, касније код Хрвата готово општеприхваћеног става о језику дубровачке књижевности, нису ријечи Милана Решетара, највећег дубровачког лингвисте, који 1940. године написа и следеће: „[...] кому су Срби и Хрвати два народа, тај ће морати признати да је *Дубровник по језику био увијек српски*“. – М. Решетар, НАЈСТАРИЈИ ДУБРОВАЧКИ ГОВОР (ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЕДА, 7. 3. 1941. год.), Архив САНУ, Историјска збирка бр. 14456, стр. 52. Као и

скога закона“ Хрватима могао помијешати Србе и Хрвате и од њих створити народ једнога језика. Све темељне Шулекове ставове из наведеног текста, уз изостављање лако провјерљивих Шулекових чињеничких кривотворина, преузеће Ватрослав Јагић у својој теорији о „Хрвато-Србима“ као једноме народу у свему подударноме, сем у вјери. Због тога, по тој Јагићевој теорији, и назив језика којим говоре Хрвато-Срби мора да буде двочлан: *српскохрватски, хрватски или српски*.³⁴ Јагићев циљ је да прошири хрватски на рачун српског националног корпуса, у првом реду „превођењем“ свих Вукових Срба католика у Хрвате. А тај програм најбоље ће се остварити, непогрешиво је процјењивао Јагић, замјеном српске српскохрватском филолошком парадигмом. Јер ако се Хрвати помијешају са Србима, онда они у будућности при „раздиоби“ из сербокroatистике могу одвојити мијешањем створени, а непостојећи, хрватски дио. И управо то се и догодило. Јагић је свој програм проширио не само на Хрватску него и на Босну³⁵. Помијешао је српско и српско и добио заједничко српскохрватско. И управо је та Шулек-Јагићева теорија о Србима и Хрватима као истоме, двоименованоме народу једнога језика „побиједила“ и у споменутом споразуму познатих српских и хрватских политичара из 1888. чији је интегрални дио био и српски пристанак на хрватско као српском равноправно име у називу српскога штокавскога језика у Хрватској.

А та Шулек-Јагићева теорија није побиједила само у Хрватској, него и у Босни и Херцеговини, која је чак више него Хрватска по језику била српска. Зар томе најбоља потврда нису сљедеће чињенице.³⁶ Босански Бан Стефан Котроманић (1322–1353), поводом поклона Дубровчанима Рата, Стона и Превлаке издао је четири повеље, које, у савременој ћириличној транскрипцији, завршава ријечима:

Решетар, дубровачки су језик готово сви лингвисти, осим хрватских, сматрали српским. В. о томе огроман број потврда у: Лазо М. Костић, *Насилно присвајање дубровачке културе*, Добрица књига, Нови Сад, 2000.

³⁴ Б. о томе опширно у: М. Ковачевић, ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ О ВУКОВ(СК)ОЈ И ЈАГИЋЕВ(СК)ОЈ ФИЛОЛОШКОЈ ПАРАДИГМИ, *Дело Петра Милосављевића и србистика*. Зборник радова, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Косаовска Митровица, 2002, 245–254.

³⁵ Јагић је на ингениозан начин, признавањем Калајевог „*босанског језика*“, успио у Босни извојевати и практичну побједу, чак и код Срба, за своју сербокroatистичку теорију. В. о томе у: Милош Ковачевић, *СРБИСТИКА И СТАТУС ТЗВ. БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА*, *Рашка*, бр. 34–35, *Рашка*, 2000, 55–68.

³⁶ А те чињенице преузимамо из књиге: Влатко Богићевић (= др Васо Глушац), *БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА СРПСКЕ СУ ЗЕМЉЕ ПО КРВИ И ПО ЈЕЗИКУ*, Бели анђео, Шабац, 2002. (Прво издање: Мостар, 1908. године).

[...] и зато стављам ја господин бан Стефан своју златну печат, да је вјероватно сваки да зна и види истину. А зато су 4 повеље једнаке, двије латински, а двије српски, а све су печатење златним печатима³⁷.

Стефан, који је био католичке вјере, свој језик дакле, зове *српским*. И властелин Прибисав Похвалић, који је више пута ишао у Дубровник као посланик војводе Сандаља Хравића, свој језик, у низу својих писама из 1406. године зове српским³⁸. Словенац Бенедикт Курипешкић, у опису пута у Цариград 1530. наводи да су на једној главици близу Рогатице наишли на пет великих камених гробова. „Један од тих горбова био је гроб војводе Радосава Павловића. На том великом надгробном камену – вели Курипешкич – изрезан је натпис ‘у српском језику и писменима’ (in surbischer /tj. serbischer – МК/ sprache und buchstaben)“.³⁹ Мехмед-паша Соколовић, у једном писму, писаном ћирилицом, из 1551. године каже: “У Темишвару Батори Андрејашу: и што посилаш листова, и све српским језиком посилај, а не фрушки“.⁴⁰ Босански везир Веџид-Мехмед паша 1838. год. пише П. П. Његошу и ово:

Ја сам написао једну турску (књигу), а једну српску. Обје су једнаке. Друго ништа. Да си ми здраво. У Травнику овога мисица 1838. г.⁴¹

В. Јагић наводи у својој Хисторији књижевности и ово: „Оно доба (тј. 15. и 16. вијек) бијаше језик српски чак језиком дипломатским турскога, угарскога и румунскога двора, када се штогод с Дубровником или међу собом уговарали: што нам доказују њихова писма која се налазе у збирци код Миклошића (MONUMENTA SERBICA)“.⁴²

Наведене чињенице хрватски и муслимански лингвисти и историчари, желећи да пренебрегну истину да је језик Босне и Херцеговине код представника свих трију вјера одувјек био српски (осим у нетерминолошком територијалном именовању, као територијални дио штокавског српског језика, еквивалентно нпр. као славонски, далматински, војвођански, дубровачки, и сл.), по правилу не наводе у својим кривотворењима (језичке) историје⁴³.

А да су и сами католици из Босне, на које је из Хрватске вршен притисак да се похрвате, били свјесни не само језичког српског карактера Босне и

³⁷ В. Богићевић, нав. дјело, 35.

³⁸ Исто, 36.

³⁹ Исто, 38.

⁴⁰ Исто, 38–39.

⁴¹ Исто, 39.

⁴² Исто, 40.

⁴³ В. нпр. манипулацију нетерминолошком употребом термина „*босански језик*“ у: Senahid Halilović, BOSANSKI JEZIK, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991, str. 17–29.; као и у: Alija Isaković, RJEČNIK KARAKTERISTIČNE LEKSIKE U BOSANSKOME JEZIKU, Svjetlost, Sarajevo, 1992, str. 10–24.

Херцеговине, можда најбоље потврђују следеће двије изјаве босанских фратара. Дон Јаков Групковић (1833–1911) навео је Штросмајеру, главном пропагатору хрватства у Босни и Херцеговини, следећи догађај са Фрањом Рачким. Када је Рачки код старјешине самостана почео да „навија за босанско хрватство“, старјешина се на њ издерао:

Ај бога ти махните се ви тога Хрватства. Ви ћете с тим Вашим Хрватством упропастити и Србе и Хрвате! Та ми знамо да ниесмо Хрвати него Срби, а ми не смиемо од Рима звати се *Србима*.⁴⁴

Зар то није најбољи показатељ да су у Босни и Херцеговини били бројни не само Срби грчке него и Срби римокатоличке вјере. Други примјер тиче се директно језика. Франковац и фратар са Широког Бријега фра Дидак Бунтић, поводом неких приговора из Загреба што су Хрвати из БиХ прихватили двочлани назив за језик писао је 25. 2. 1911. године Исидору Кршњавију:

[...] Службено језика и назива можемо само три имати или њемачки или *србско-хрватски* или *хрватски* или *српски језик*. Од ова три који би Ви одабрали? Ви би одабрали по свој прилици само '*хрватски*' и без '*или српски*' али тај није у избору. У осталом Срби ће обструирати и проти називу '*хрватски или српски језик*' али ће мислимо ипак добити санкцију овај назив.⁴⁵

И заиста је тај двочлани назив, назив *српскохрватски*, *хрватскосрпски*, *хрватски* или *српски* већ крајем 19. и почетком 20. вијека и у Хрватској и у Босни и Херцеговини готово истиснуо из употребе српско име језика. Остало је још само да се тај назив и на Србију пренесе и да Шулек-Јагићева хрватска филолошка парадигма у потпуности на територији цијелог српског језика смијени Вуков(ск)у српску филолошку парадигму.

Колико се Шулек-Јагићева филолошка парадигма крајем 19. и почетком 20. вијека „укоријенила“, показује не само већ наведени споразум српских и хрватских политичара из 1888. године, него и мишљења и дјеловања многих српских културних радника, као нпр. познатог српског пјесника Јована Јовановића Змаја. Тако је Змај 1884. пјевао у пјесми КАД ВЕЋ МОРА да су Срби и Хрвати „браћа једне крви“ и „синци једне мајке“, прихватио је дакле Шулек-Јагићево учење сматрајући да су Срби и Хрвати један народ са два имена⁴⁶. Још бољи примјер хиперординираности Шулек-Јагићеве Вуковој филолошкој парадигми јесте случај Милана Решетара, који се, како смо већ цитирали, средином 19. вијека експлицитно изјашњавао у

⁴⁴ Н. Милованчев, Дон Јаков Групковић (1833–1911): СВЕШТЕНИК, ПЕДАГОГ, ФИЛОЛОГ И НАЦИОНАЛНИ РАДНИК, у: *Зборник о Србима у Хрватској*, САНУ, Београд, 1989, стр. 65. — цитирано према: Зоран Милошевић, *Црква и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2002, стр. 97.

⁴⁵ В. Ђ. Крестић, нав. дјело, стр. 226. у фусноти 68.

⁴⁶ Василије Ђ. Крестић, *ЗНАМЕНИТИ СРБИ О ХРВАТИМА*, Прометеј, Нови Сад, 1999, 98.

корист Миклошићеве и Вукове парадигме, сматрајући српски штокавски и хрватски чакавски потпуно различитим језицима, да би почетком 20. вијека, под Јагићевим утицајем, потпуно измијенио своје мишљење. Наиме, он у тексту *СРБИ И ХРВАТИ СУ ЈЕДНО* из 1912. године каже да се „држао оне Миклошићеве теорије да су једно Срби а друго Хрвати“, али да га је

[...] у блудњи углавио Јагић у својим приватним писмима, па имам њему да захвалим што сам прешао к онима који не раздвајају један народ због његова имена, него напротив траже да ријечју и дјелом посвједочавају јединство нашега народа не чинећи никакве разлике између ‘српскога’ и ‘хрватскога’ и признајући оправданост једнога и другог имена за цијели опсег нашега народа.

Тако сам ја – наставља Решетар – од сепаратисте постао унитарца те се искрено веселим што је садашња омладина паметнија него ли смо били ми, који смо мислили да нам је ‘света’ дужност доказивати да нешто јест српско а није хрватско и пазити да се која хрватска овчица не изгуби у српски тор. Богу хвала има све више и међу старијим и међу млађима који мисле да је међу Србином и Хрватом иста разлика као и међу крухом и хљебом, то јест – ако изузмеш име – никаква [...]⁴⁷

Иако је већ крајем 19. вијека Шулек-Јагићева филолошка парадигма готово потпуно са сцене потиснула Вукову филолошку парадигму, то никако не значи да са српске стране и тада, у 19. вијеку, није било и оних (исти-на малобројних) који су јавно негодовали због манипулативних поступка Хрвата око Вуков(ск)ог српског књижевног језика. Односно, због расрбљавања српскога језика. Један од њих је познати борац за српска национална права у Хрватској Јован Суботић. Он се још 1839. године текстом *НЕКЕ МИСЛИ О СОЈУЗУ КЊИЖЕВНОМ СЛАВЕНА НА ЈУГУ И ТОГА СОЈУЗА ИМЕНУ* „отворено супротставио илирском имену, које је Људевит Гај са својим присталицама дао хрватском препородитељском покрету“, претпостављајући том имену као боље и исправније име „*Југо-Словен*“, које покрива и „Хрвата, Далматинца, Црногорца, Херцеговца, Босанца, Србијанца, Славонца, Бугарина“. Суботић је „посумњао у часне намере тога поступка и читавог покрета“, сматрајући да „браћа наша у Загребу“ због тога „на то иду, да име народа, који у сојуз ступају, да име ‘Срба’ изокрене, и именом ‘Илир’ замену“. „Ово видети, – каже Суботић – па не повикати из гласа, да је то неправда, може само онај, кога је Бог благословио, да код очију не виде, код ушију не чије, код разума не разуме, а код ума не види, на што се то клони“.⁴⁸ Суботић је, примјећује Б. Ђ. Крстић, „добро уочио да илирски покрет није имао дово-

⁴⁷ Милан Решетар, *СРБИ И ХРВАТИ СУ ЈЕДНО*, у: *Срби и њихов језик. хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 353.

⁴⁸ Сви цитати су из текста ЈОВАН СУБОТИЋ И ХРВАТИ, у књ. В. Ђ. Крстић, *Знаменити Срби о Хрватима*, Прометеј, Нови Сад, 1999, стр. 33. и 34.

љно ширине и свеобухватности, да је то, заправо, ускохрватски националноинтегративни а не јужнословенски покрет“, па је, насупрот илиризму, предлагао „националну интеграцију под српским именом“, јер је и „Хрвате сматрао ‘правим Србима‘“ па зашто би се онда жртвовало српско име зарад илирског?⁴⁹

У Летопису Матице српске из 1853. год. Суботић је објавио Одговор г-дру Старчевићу на његов чланак у загреб. Народним новинама од 27. септ. 1952⁵⁰. Суботић у свом Одговору тврди, што је врло значајно, да „Далматински Хрвати, који један језик са Србима имају, јесу један народ са Србима“, али

далматински Хрвати и панонски Хрвати, будући да немају један језик, нису један народ. То јест: далматински Хрвати нису управо Хрвати него Срби⁵¹.

Зато је Суботић „познате писце, попут Дивковића, Мартића, Релковића, Катанчића, Дошена, Крмпотића, Палмотића и Гундулића, и ‘све друге дубровачке и далмат(инске) списатеље’ сматрао Србима“.⁵² Суботићу је, наиме, „посебно засметало Старчевићево својатање дубровачких писаца, па га је питао: „[...] каквим образом ви дубровачке списатеље *хрватским*а зовете, којим правом овом језику, којим Србљи говоре, име *хрватскога* намећете, то нити знамо нити се може знати“⁵³. И поред таквих својих ставова, који су били глас против манипулације српским језиком и српском књижевношћу, ставова којима је Јован Суботић стао „на браник Српског народа у Хрватској и Славонији“, ипак је, када је Ј. Суботић умро, „Сабор (Хрватске) прекинуо седницу у знак жалости и одржао му комеморацију“, а „од знатног дела Хрвата Суботић је испраћен са поштовањем и признањима, како се испраћају само изузетно значајне личности“⁵⁴. Није ли и тај чин показатељ да се научна истина, ма колико болна за Хрвате била, ипак међу њима тада цијенила?!

На хрватска извртања истине о српскоме језику реаговао је 1895. године књигом Ето, шта сте нам криви земунски парох Димитрије Руварац. У тој књизи детаљно и аргументовано су освијетљене готово све хрватске мани-

⁴⁹ Исто, 34.

⁵⁰ А у том чланку А. Старчевић каже да су Срби „servi, тј. робови“, да име *Србин* долази од имена „сврабеж“, да су Срби украли „туђ језик, туђу веру, туђа имена, туђу капу, туђе димлије, туђ ћурак, туђе песме, и продају их као своје“, а све поводом Вукових језичких реформи, називајући их „говедарштином“. В. о Старчевићевим ставовима у: Лазо М. Костић, О српском имену, Добрица књига, Нови Сад, 2000.; као и у Б. Ђ. Крестић, нав. дјело, 39.

⁵¹ В. Ђ. Крестић, ЗНАМЕНИТИ СРБИ О ХРВАТИМА, Прометеј, Нови Сад, 1999, 40.

⁵² Исто, 41.

⁵³ Исто, 41.

⁵⁴ Исто, 58.

пулације са српским језиком, и начини хрватског посвојавања српскога језика и дијелова српске књижевности.⁵⁵ О доминирајућој, за манипулацију са српском филологијом сачињеној, теорији о Србима и Хрватима као једноме у свему, сем у вјери, подударноме народу Д. Руварац ће написати и слjedeће:

Рекло се не једном, и данас се говори, и од српске и од хрватске стране, да су Срби и Хрвати по језику један народ. И ми то велимо, ал само за старе католике из Далмације и Босне, који су свој језик називали *словинским*, и за оне данашње католике, којима је језик матерински српски језик, као н. пр. Шокце у Славонији, које ви данас бројите у Хрвате. Ти јесу по језику с нама Србима један народ, ал данашњи 'чакавци', а особито 'кајкавци' пословенчени Хрвати, које ми држимо за праве Хрвате, нису с нама један народ по језику. Са свим је други језик њихов, а други наш српски.⁵⁶

И велики српски пјесник Лаза Костић протествоваће 1880. године својерсном посланицом Ђури Даничићу, што Хрватима – стајући иза имена *хрватски или српски језик*, умјесто једино исправног и у свијету прихваћеног имена *српски језик* – помаже при расрбљавању српскога језика, јер пристаје на „компромисе“, заборављајући при том да они компромитују не само неку, него и научнике који иза њих стоје.⁵⁷

Споменимо још на крају и, чини се, последњег браниоца Вуковог филолошког програма међу Србима – Љубу Стојановића, који је у својој академској бесједи 1896. године и лингвистички образложио научну неоправданост употребе хрватског имена у називу српскога језика, указујући на низ хрватских манипулација којима они желе оправдати научно „неоправдљив“ поступак присвајања и преименовања српскога књижевног језика.⁵⁸

⁵⁵ Филолошки најбитније поглавље књиге ЕТО, ШТА СТЕ НАМ КРИВИ Језичко и етничко разграничење Срба и Хрвата прештампано је у: *СРБИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК: ХРЕСТОМАТИЈА*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 291–314.

⁵⁶ Д. Руварац, *Језичко и етничко разграничење Срба и Хрвата*, 300–301.

⁵⁷ Л. Костић, *Порука Ђури Даничићу*, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1997, 287–288. О Костићевим погледима о српскоме језику, укључујући и противљење хрватском својатању српскога језика, в. исцрпно у: М. Ковачевић, *Српски језик у неспокојима и заносима ЛАЗЕ КОСТИЋА*, у: *Предавања професора др Милоша Ковачевића одржана у Лондону 2000. и 2001. г. поводом славе Фонда (Лазе Костић) на дан Света Три Јерарха / Lectures by Professor Miloš Kovačević Ph. D. delivered in London in the years 2000 and 2001 on the occasion of the Feast of the Three Great Hierarchs*, Fond „Laza Kostić“, London, Lazarica Press, Birmingham, 2001, 1–30. (на српском) и 81–116. (на енглеском језику).

⁵⁸ Љубомир Стојановић, ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЕДА ЉУБ. СТОЈАНОВИЋА ГОВОРЕНА НА СВЕЧАНОМ СКУПУ АКАДЕМИЈЕ 11. ЈАН. 1896, у: *Срби и њихов језик: хрестоматија*, приредио Петар Милосављевић, Народна и универзитетска библиотека, Приштина,

Противљење Љ. Стојановића због хрватског манипулација српским књижевним језиком било је „лабудова пјесма“ Вуковог филолошког програма и међу Србима. Међу њима је наступило одушевљење југословенском идејом скорашњег уједињења. Зарад те идеје Срби су на олтар жртвовања поднијели и Вуков(ск)и српски филолошки програм, прихватајући готово безрезервно Шулек-Јагићев хрватски филолошки, и Штросмајеров политичко југословенски програм као свој, и не слутећи да се и иза једног и иза другог крије само великохрватски и филолошки и политички програм. Док је, на примјер, Ј. Суботић примјећивао да је Шторсмајер „придобио сремске Србе за себе тако, да су га већма волели и славили него католици“, ⁵⁹ а Ј. Ј. Змај писао 1886. год. Штросмајеру да „код нас Срба данас нико ни близу нема тог сјајног имена, тих неоцењених заслуга, па по томе ни тога уплива, које је све Ваша Преузвишеност себи кроз дуги низ година у народу стекла и потпуно заслужила“ ⁶⁰, дотле је Штросмајер кроз идеју југословенства проводио свој великохрватски католички програм, чију суштину износи у једном писму Ванутелију (папском нунцију у Бечу) од 15. 12. 1886, гдје, између осталог, каже: „Ја сам често изјавио и поновио да смо ми Хрвати католици од Бога предодређени да као квасац цјелокупно тијесто јужних Славена прожмемо и мало помало га к светом јединству Католичке цркве приведемо“ ⁶¹.

Двадесети је вијек у српској филологији био обиљежен „легализацијом“ хрватских манипулантских лингвистичких „истина“ садржаних у Шулек-Јагићев(ск)ом филолошком програму, који је „у ходу“ модификован ради лакшег провођења у новонасталим околностима, које су најчешће од проводилаца тог програма и инициране. Ту је, најприје, покушај Јована Скерлића, слијепог присталице идеје југословенства, коме за остварење те идеје ниједна жртва није била превелика, па ни „српско-српска“ филолошка жртва у тобожњем хрватско-српском језичком уједињењу на основи „латиничке екавице“. ⁶² Слиједи политичко уједињење Срба и Хрвата у Краљев-

1997, 315–331. О актуелности Стојановићевих лингвистичких ставова изнесених у академској бесједи в. исцрпно у: Милош Ковачевић, АКТУЕЛНОСТ СТОЈАНОВИЋЕВЕ АКАДЕМСКЕ БЕСЕДЕ, у: *Љубомир Стојановић – живот и дело*, Зборник радова, Ужице, 2002, 137–150.

⁵⁹ В. Ђ. Крестић, ЗНАМЕНИТИ СРБИ О ХРВАТИМА, Прометеј, Нови Сад, 1999, 42.

⁶⁰ В. Ђ. Крестић, нав. дјело, 108.

⁶¹ Василије Ђ. Крестић, БИСКУП ШТОРСМАЈЕР У СВЕТЛУ НОВИХ ИЗВОРА, Прометеј, Нови Сад, 2002, 61.

⁶² В. опширно о томе, посебно с обзиром на актуализацију те идеје у последњем десетљећу 20. вијека, у: М. Ковачевић, *У одбрану језика српскога – и даље*, Требник, Београд, 1999, 139–180. О Скерлићевом југословенству и његовим погубним посљедицама по српске филолошке и националне интересе прегледно пише:

вину Срба, Хрвата и Словенаца, а с тим уједињењем, преко идеје интегралног југословенства, још веће удаљавање од српског Вуков(ск)ог филолошког програма, а самим тим и још веће манипулисање научним филолошким чињеницама. Клицу интегралног југословенства и у филологији доноси први УСТАВ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА, донесен 18. 6. 1921. год., у коме се у члану 3. проглашава српско-хрватско-словеначки језик језиком у Краљевини. И „други Устав (сада) Краљевине Југославије од 3. 9. 1931. године (тзв. октроисани) задржао је потпуно исту формулацију о језику“.⁶³ Интегрално југословенство у филологији претворило се, с једне стране, у покушаје уклањања ћирилице и инаугурације латинице као јединог службеног писма, а с друге у хрватске покушаје што већег продубљавања разлика (посебно лексичких) између територијалних варијанти српско(хрватско)г језика⁶⁴. Будући да се нису могли пронаћи никакви научни (лингвистички) критеријуми за цијепање српскога (сада названог *српско-хрватским*) језика на српски и хрватски као посебне језике, на чему су посебно пред Други свјетски рат инсистирали хрватски лингвисти, за потребе негирања српско(хрватско)г као једног јединственог језика и издвајања из њега хрватског језика као посебног језика инагурисан је назовикритеријум „језичког осјећања“. Тај критеријум (кога ће се при диференцијацији „српског“ и „хрватског“ језика, у недостатку било каквог научног критеријума, придржавати чак и хрватски лингвисти крајем 20. вијека) увешће 1940. године Блаж Јуришић: „Границе између Хрвата и Срба одређене су националним осјећањем, које уједно поставља и границе између њихових двију књижевности“, ⁶⁵ а као врховни критеријум прихватиће га и Петар Губерина и Круно Крестић у својој псеудолингвистичкој књижици РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ХРВАТског и СРПског књижевног језика.⁶⁶ Период интегралног југословенства у српско(хрватско)ј филологији, а посебно период језичке диктатуре у времену Независне Државе Хрватске, ⁶⁷ још више је допринио губљењу свијести о српскохрватском као преименованом српском језику, намећући стално за тему питање равноправности хрватског дијела језика у српскохрватском књижевном језику.

В. Ђ. Крестић, ЗНАМЕНИТИ СРБИ О ХРВАТИМА, Прометеј, Нови Сад, 1999, 161–184, у поглављу: Јован Скерлић о Хрватима и југословенству.

⁶³ Милош Окука, ЈЕЗИК У УСТАВИМА ТРИЈУ ЈУГОСЛАВИЈА, ХРВАТСКЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ, *Ријеч*, VI/1–2, Никшић, 2000, стр. 66. и 67.

⁶⁴ В. о томе исцрпно у: Милош Окука, ОД ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ИНТЕГРАЛИЗМА ДО ЈЕЗИЧКЕ ДИКТАТУРЕ, *Српски језик*, VI/1–2, Београд, 2000, 713–759.

⁶⁵ Исто, 754.

⁶⁶ Исто, 756.

⁶⁷ О језичким (не)приликама у времену НДХ в. исцрпно у књигама Marka Samardžije, HRVATSKI JEZIK U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993. и: JEZIČNI PURIZAM U NDH, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

А до признања те равноправности дошло је 1954. године на НОВОСАДСКОМ ДОГОВОРУ. У тачки 2. Закључака тога договора каже се: „У називу нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела“.⁶⁸ Службени, и од Срба (напокон) прихваћени, назив Вуковог српског језика сада је *српскохрватски*, односно *хрватскосрпски језик*. Прихватањем хрватске компоненте у називу језика постигнут је „хрватски легитимитет на књижевни језик на штокавској основици“.⁶⁹ Нешто више од стотину година хрватских манипулација са Вуков(ск)им српским књижевним језиком уродило је плодом. Српски књижевни језик „утопио се“ у српскохрватски. Требало је то још само „притврдити“, па онда кренути у разградњу. А разградња сложенице *српскохрватски* сама сугерише равноправност њених саставних дијелова. И Хрвати су, није прошло ни петнаестак година од НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА, кренули у „акцију“ осамостаљења хрватског дијела из српскохрватског језика. Ту је најприје позната ДЕКЛАРАЦИЈОМ О НАЗИВУ И ПОЛОЖАЈУ ХРВАТСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА,⁷⁰ па „ујдурме“ око именовања језика у УСТАВУ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ из 1974. године,⁷¹ да би до потпуног термилошког осамостаљења дошло почетком последњег десетљећа 20. вијека. Српски језик је тако, прихватањем манипулативних намјесто научних истина, у свом стопедесетогодишњем ходу од *српског* преко *српскохрватског* стигао (у Хрватској) до чистог „*хрватског књижевног језика*“. А хрватски примјер почели су одмах слиједити и други. Тако да српски језик није стигао само до „*хрватског*“, него и до „*босанског/бошњачког*“, с тим да нису далеко ни „*црногорски*“, „*војвођански*“.... Јер, кад манипулације аргументима замијене научне аргументе, све је могуће: могуће је и оно што у науци никада није било нити ће вјероватно бити могуће – да један (српски) језик изњедри толико само именом различитих језика.

Није чудно што политичари мисле да су свемоћни, па да својим одлукама укидају и стварају језике по сопственој вољи, него је право чудо да и они који се лингвистима зову почну те поступке у обланде (социо)лингвистичке научности „упакивати“. А што еквивалентни свјетски примјери полицентричних стандардних језика (попут енглеског, португалског или њемачког, на примјер) не дају никаква упоришта тим балканским социолингвистима, оне који не држе до лингвистичких критеријума и који су научили „баратали“ манипулативним умјесто научним чињеницама – вјероватно и не узбуђује. Јер они се, напуштајући лингвистичке критеријуме, заправо само зову

⁶⁸ Текст Закључака НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА прештампан је и у књизи: Славко Вукомановић, *Језик, друштво, нација, Југословенска ревија*, Београд, 1987, стр. 161–163.

⁶⁹ Р. Маројевић, нав. дјело, 92.

⁷⁰ Текст ДЕКЛАРАЦИЈЕ доноси С. Вукомановић, нав. дјело, 164–165.

⁷¹ В. о томе исцрпно у: Бранислав Брборић, *О језичком расколу (Социолингвистички огледи I)*, ЦПЈ, Београд, Прометеј, Нови Сад, 2000, 233–312.

лингвистима, али лингвисти нису, баш као што се и језици који из српскога настадоше само *језицима* зову, али стандардни језици нису, нити ће то икад – буду ли се на њих примјењивали искључиво научни лингвистички критеријуми – бити.

Јер, ако се већ угледамо на свијет и критеријуме свјетске лингвистике, онда завиримо мало у сродну њемачку стандарднојезичку ситуацију. Пишући о парадоксалности актуелне српск(охрватск)е језичке ситуације, М. Окука каже да су Срби, Хрвати, Муслимани-Бошњаци и Црногорци могли својим примјером „осоколити и Аустријанце, и Лихтенштајне и (њемачки „говореће“) Швајцарце (Швицарце) и Луксембуржане да се и они (коначно, „једном за свагда“) одвоје од своје велике „језичке браће“ Нијемаца па прогласе своје националне језике, аустријски, швајцарски (швицарски), луксембуршки и лихтенштајнски, да између себе створе непроходне границе и да нпр. са своје територије протјерају не само „туђе држављане“ него и новине и књиге „оних других“, „непожељних“. Тиме би се, зар не, лијепо успоставила паралела са Србима, Хрватима, Бошњацима и Црногорцима и са српским, хрватским, босанским и црногорским језицима! Јер и они (дакле: и ти Аустријанци, и ти Швајцарци, и ти Луксембуржани, и ти Лихтенштајни), као и сви други народи, имају потпуно легитимно право на то, па и на то да свој језик назову својим, националним именима. Али они, ето, неће па неће (или им се нешто не да) да искористе то право! И не само да имају право на то него они имају за то и језичких разлога, можда и јачих него што их имају та до јуче „сложна“ четири јужнословенска народа“. ⁷² Неће зато што иза тог политичког права не стоји и „научно право“, јер, како написа један њемачки лингвист, различита именовања истог језика нису релевантна за лингвистику (дакле, за науку), пошто „сваки народ смије називати свој језик како год хоће, али лингвистика не смије без преиспитивања преузети такво именовање“. ⁷³ И још нешто: лингвистика ако жели лингвистика бити мора се борити против оних који би (као Ранко Бугарски у цитату с почетка нашега рада) да историју манипулативно реконструишу из савременог стања, заборављајући при том да научник не само да не би смио писати, него не би смио ни помислити да пише о теми чију историју питања – не зна.

⁷² Miloš Okuka, TROJEZIČNE JUGOŠVABE (O NESTANKU SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA IZ JEDNOG UGLA PRIMIJENJENE LINGVISTIKE), *Исследования по славянским языкам*, 2001/6, Корейская ассоциация славистов, Сеул, 2001, стр. 173.

⁷³ B. Gröschel, „BOSNISCH ODER BOSNIAKISCH? Zur glottonymischen, sprachpolitischen und sprachenrechtlichen Fragmentierung des Serbokroatischen“, U. H. Wassner (ur.), *Lingua et lingvae. Festschrift für Clemens-Peter Herbermann zum 60. Geburtstag*, Aachen, 2001, 175. – citirano prema: S. Kordić, KOMENTAR DISKUSIJE O NAZIVU JEZIKA, *Republika*, LVIII/3–4, Zagreb, 2002, 248.

А овдје изложена „историја питања“ неумитно опомиње и показује: данашњи српски стандардни језик јесте исти онај језик који је инаугурисао Вук Стеф. Караџић, и који је потом, различитим политичко-лингвистичким манипулацијама, преведен у српскохрватски, да би се крајем 20. вијека само именом „растројио“, с тим да су његова нова имена заправо само имена његових стандардних варијаната – хрватске и бошњачке, или терминолошки прецизније речено: загребачке и сарајевске.

Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош. МАНИПУЛАЦИЈЕ О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. – In: Ковачевић, Милош. *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ – БИГЗ. – С. 39–70.

Милош Ковачевић
[рођ. 1953]

Србистика и статус тзв. босанског језика
[2003]

Данашње вријеме требало би да буде вријеме обнове србистике. Јер, очито је, тек сада су се, од Вука Караџића као њеног утемељитеља, стекли услови за њену обнову. Наиме, готово истовремено с Вуковом смрћу као да је престао и живот праве србистике. Чином преименовања *српског језика* у, *српски или хрватски* односно у *српскохрватски* србистика се „утопила“ у сербокроатистици. Она се у сербокроатистици буквално утопила, иако се њен удио формално претпостављао и у новом називу језика (*српски или хрватски, српскохрватски, хрватски или српски, хрватскосрпски*) и у имену научне дисциплине (*сербокроатистика*), јер је сав пут сербокроатистике био, у ствари, пут кроатистике и на хрватској али и на српској страни, пошто је српска језичка политика (ако је уопште и постојала) била дубоко у сјенци хрватске и по правилу се сводила на саглашавање па чак и на провођење добро испланираних фаза хрватског филолошког програма.¹ Данашње вријеме, у коме је језику код Срба враћено Вуково (српско) име, требало би да буде и вријеме обнове Вуковог као првог и јединог српског филолошког програма, требало би да буде вријеме реафирмације Вуков(ск)их идеја о српској филологији. Али, на жалост, то није тако. Стопедесетогодишњи ход сербокроатистике као кроатистике никако на српској страни да се заустави ни у садашњости. Многи потези садашње званичне (тј. институционализоване) српске језичке политике кудикамо су примјеренији јучерашњем поствуковском неголи Вуковом и данашњем периоду српског књижевног језика.² Данашње вријеме је по много чему слично времену инаугурације сербокроатистике на рачун Вукове србистике. Заправо, као да се у србистици на неки начин понавља посљедња деценија прошлога вијека. Тај је период, наиме, обиљежило невиђено „отимање“ о српски језик и готово невјероватан однос према њему у различитим срединама и друштвеним зајед-

¹ В. о томе исцрпно у: Р. Маројевић, Ћирилица на раскршћу векова, Дечје новине, Горњи Милановац, 1991; П. Милосављевић, Српски национални програм и српска књижевност, Приштина, 1995; М. Ковачевић, У одбрану језика српскога, Требник, Београд, 1997; М. Ковачевић, Програм черечења Вуков(ск)ог српског језика, *Актуелности*, I/3, Бањалука, 1997.

² В. у наведеним радовима М. Ковачевића, као и у раду: Српски језик на крају XX вијека, *Календар „Просвјета“ 1998–1999*, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Србиње, 1998, стр. 187–193.

ницама које су га „пригрлиле“ као свој књижевни језик. У Хрватској, одмах након Вукове смрти, Хрвати Вуковом језику у називу уз српско додају и хрватско име и још врше и пермутацију имена: језик чак не именују као *српски или хрватски*, него као *хрватски или српски*. У тој, како ће се показати, почетној фази процеса расрбљавања српскога језика издашно им помаже (каког ли парадокса!) највећи вуковац и ондашњи први српски лингвиста – Ђуро Даничић. Даничић, који на позив Штросмајера прелази из Београда у Загреб и постаје „тајник“ новоформиране Југословенске академије знаности и умјетности, „прихватио је да грађу из српских историјских и фолклорних извора даје под именом РЈЕЧНИК ХРВАТСКОГА ИЛИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА“.³ У Хрватској тада Вуково учење о Србима као народу истога (штокавскога) језика али три различите вјере уступа мјесто учењу „Ватрослава Јагића, који је ступио на сцену у години Вукове смрти (1964) (и) тврдио да су Хрвати и Срби, у ствари, један народ са два имена (Хрвато-Срби) и да је природно да њихов заједнички народни и књижевни језик има дво-члани назив: *хрватски или српски језик*“.⁴ На српској страни и није било већих протеста против тог ненаучног учења В. Јагића, нити против непримјереног начина преименовања (тј. присвајања и именом) српскога књижевног језика. Ријетки протести разбијали су се о ауторитет Ђуре Даничића и све живљу идеју југословенског заједништва с Хрватима, „за чије потпуно остварење, сматрало се, ниједна жртва није превелика“.⁵ Али ту неће бити крај недаћама Вуковом српском језику, који је, ето, у Хрватској, чином без преседана у историји било ког језика, одједном постао двоимен: добио је и хрватски прилепак у називу. Те године с краја прошлога вијека године су почетка преименовања српскога књижевног језика. Главна битка с терена Хрватске, гдје су Хрвати уз помоћ Даничића одрадили прву фазу тад инаугурисаног а више од сто година провођеног хрватског филолошког програма, пренијеће се на терен Босне и Херцеговине. Та ће битка око српскога језика у посљедњим деценијама 19. вијека имати врло необичан ток и, посматрано из данашње перспективе, врло очекиван резултат. Нормално, на штету Срба, а у корист Хрвата. А резултат је одбацивање Вуковог српског а прихватање Јагићевог српскохрватског, а у ствари хрватског филолошког програма и на терену Босне и Херцеговине. То вријеме у БиХ познато је као вријеме „Калајеве језичке политике у БиХ“, али је по посљедицама, што је у свим анализама прећуткивано, било вријеме усвајања Јагићеве језичке политике преко БиХ на читавој територији Вуковог српског књижевног језика, тј. код Срба сва три закона, како би Вук рекао. У времену аустроугарске окупације БиХ (1878–1918) за филологију је најинтересантнији период режима Бењамина Калаја (1882–1903), период у коме

³ Р. Маројевић, нав. дјело, 131.

⁴ Слово о СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, Фонд истине о Србима, Београд, 1998, 8.

⁵ М. Ковачевић, У ОДБРАНУ ЈЕЗИКА СРПСКОГА, 41.

је Калај био одговорни министар за БиХ и заједнички министар финансија. У том периоду који је, без адекватних закључака, с историјског и фактографског становишта подробно описан,⁶ Бењамин Калај је, као што је познато, у покушају стварања посебне босанске нације за основни критеријум узео језик, настојећи инаугурисати „босански језик“ као темељ-каменац те замишљене босанске нације. Калај, међутим, и да је хтио, није могао створити неки нови језик који би био другачији од Вуковог српског, јер су у тадашњој Босни живјели искључиво Срби раздијељени по вјери, али обједињени језиком. БиХ као чиста штокавска територија сва је и по Вуковом одређењу Срба била српска, па су ту Вукове идеје и реформе и најприје и најлакше прихваћене. Наиме, већ 1866. год. БОСАНСКИ ВЈЕСТНИК (који уређује први БиХ новинар – Србин Милош Мандић) штампа се Вуковим правописом, тако да је већ до доласка Калаја у БиХ прихваћен и Вуков српски књижевни језик и Вуков фонетски правопис. Калајевој власти зато и не преостаје ништа друго него да то и озваничи 1883. године, с образложењем да је то зато што су тај правопис прихватили „најистакнутији корифеји, као Карацић, Даничић, Миклошић, Будмани, Врчевић, Љубиша и др.“, али и зато што је то српски правопис: „Пошто су – образлаже Влада – православци најбројније заступљени у овим земљама, пошто имају врло много разумијевања за културу и дјелимично већ посједују врло добре конфесионалне школе, то се мора мислити на задовољавање тога елемента у овом погледу“⁷, тј. у погледу фонетског правописа. Ако је и прихватио Вуков правопис и Вуков српски језик, Калајев режим тај језик у БиХ није хтио под српским именом. Образложење неприхватања српског имена за српски језик у БиХ показује да је Јагићева сербокroatистичка филолошка парадигма већ увелико бацила у сјену Вукову српску. Зар то најбоље не одсликава код Краљачића⁸ цитирано образложење једног члана Владе Заједничком министарству финансија поводом питања назива језика за уџбенике у БиХ: „Апел

⁶ В. нпр.: Т. Краљачић, КАЛАЈЕВА ПОЛИТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ, у: *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Карацића до краја аустроугарске владавине*, приредили М. Окука и Љ. Станчић, Slavica Verlag Kovač – München, 1991, 85–98; Љ. Станчић, ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА И НОМИНАЦИЈА ЈЕЗИКА У БИХ ЗА ВРИЈЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ, у: *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Карацића до краја аустроугарске владавине*, приредили М. Окука и Љ. Станчић, Slavica Verlag Kovač – München, 1991, 99–119; Х. Куна, ПРОБЛЕМ ЈЕЗИЧКЕ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КРАЈЕМ XIX СТОЉЕЋА НА МАТЕРИЈАЛУ ЈЕЗИКА ШТАМПЕ, у: *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Карацића до краја аустроугарске владавине*, приредили М. Окука и Љ. Станчић, Slavica Verlag Kovač – München, 1991, 146–159; М. Окука, КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У БИХ У ПЕРИОДУ АУСТРОУГАРСКЕ ВЛАДАВИНЕ, у: *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Карацића до краја аустроугарске владавине*, приредили М. Окука и Љ. Станчић, Slavica Verlag Kovač – München, 1991: 52–60.

⁷ Т. Краљачић, нав. дјело, 87.

⁸ Исто, 85.

се одлучно изјаснио против назива '*српски или хрватски*' јер се ти називи узимају свугдје изван БиХ као израз 'једнородности овдашњег становништва са српскохрватском народношћу'. Дакле, управо у складу са Јагићевим учењем о Србо-Хрватима као једном вјерски раздијељеном народу обједињеном истим српско-хрватским језиком. Сматрајући очито да је довољно што су као књижевни језик у БиХ прихватили (већ код народа прихваћени) Вуков српски језик и Вуков фонетски правопис, Калај и Земаљска влада су мислили да веће протесте неће изазвати чин преименовања српског језика у босански. Зато Влада у виду наредбе предлаже: „Влада жели и моли, да се, што се језика тиче, проводи употреба термина *босански језик*, па предлаже да се истиче да свеколико домаће становништво говори једним језиком, и то босанским“.⁹ Након тога је слијед Владињих потеза и очекиван: Влада преименовани српски језик у босански жели потврдити и уџбеницима тога новопрокламованог језика. И Влада 1884. год. наручује од Фране Вулетића, професора Велике гимназије у Сарајеву, иначе поријеклом Далматинца из Сиња, – граматику за средње школе. Вулетић граматику, без дијела синтаксе, завршава 1885. године. Влада жели да се граматика зове ГРАМАТИКА БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА, и премда се и сам њен аутор Вулетић противи том називу, и мада Влада међу језичким стручњацима не успијева пронаћи ниједног који би био рецензент и одобрио тај назив језика – граматика се под именом ГРАМАТИКА БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ. ДИО I и II. НАУКА О ГЛАСОВИМА И ОБЛИЦИМА, али без имена аутора, појављује 1890. године. Њена појава бива код свих језичких стручњака без изузетка, а и у ширим слојевима становништва и у БиХ и изван ње, оштро критикована због назива *босански језик*. Карактеристичан је у том смислу коментар БОСАНСКЕ ВИЛЕ, који се закључује ријечима:

А сад ето дочекасмо да се и књиге пишу и штампају с натписом *босански језик*. Јамачно ће наскоро избити откле и граматика херцеговачког језика, јер тако би захтијевала равноправност. Иначе, Херцеговци су у праву да протестирају, зато што ће они учити босански, а не херцеговачки.¹⁰

Издавање ГРАМАТИКЕ БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА дало је потпору Влади да и у све формуларе и школе уведе назив босански језик. Али

српске школе су брисале тај назив и мјесто њега уписивале „*српски језик*“. Земаљска влада је сматрала измјене 'званичног штампаног текста' недопустивим и издала 1893. наредбу којом се такве корекције забрањују. Ова наредба наилази на снажан отпор српских школа.¹¹

⁹ Љ. Станчић, нав. дјело, 108.

¹⁰ Т. Краљачић, нав. дјело, 90.

¹¹ Исто.

„Карактеристично је да су католичке школе примиле наредбу мирно, не показујући никакве знаке отпора њеном спровођењу“,¹² али су за разлику од њих

српске школе и даље показале упорност у пружању отпора тој мјери. Влада је била принуђена да им најзад допусти да у школске извјештаје уносе назив *српски језик*. Истовремено је морала консеквентно томе, како је тврдила, да допусти католичким школама уношење назива за језик: *хрватски*.¹³

Као што се види, Влада је једино била консеквентна у неприхватању самог српског назива за језик, па и када га је морала прихватити, она је заједно с њим прихватала и назив *хрватски језик*. И ту се Влада подударила опет с Јагићем и његовим учењем. Зато и не треба да чуди чињеница (иако је сви истраживачи наводе као „изненађење“) што је управо Јагић, као једини од лингвиста а тада и најистакнутији међу словенским филолозима, притекао у помоћ Калају у одбрани назива *босански језик* за српски књижевни језик. Јагић је тај тренутак, без обзира на наводна каснија кајања, видео као тренутак потпуног трујумфа свог хрватског филолошког програма, и то не само у БиХ него и у Србији. Видио је тада, како је за један савремени тренутак српскога језика погрешно процијенио један српски лингвиста, „јединствену историјску шансу“ за потпуну афирмацију и прихватање његовог српскохрватског, а заправо хрватског филолошког програма, уз истовремени коначни силазак са сцене Вуковог српског филолошког програма. И ту шансу Јагић није пропустио. Као члан Делегације у Заједничком парламенту Двојне Монархије 18. 6. 1896. год. Јагић стаје у одбрану Калајеве језичке политике у Босни, и самог назива „*босански језик*“. А у подршци тој политици основно је било подржати име тог језика, које је и на наведеној сједници критиковало више делегата, а које, будући да није имало никакве научне основаности, није могло добити никакве подршке ни код научника ни код становништва, без обзира на сву политичку подршку. Јагић је назив „*босански језик*“ одобрио на датој сједници аргументацијом да се тиме избјегава спор између Срба и Хрвата око назива језика у БиХ. Јагић је, наиме, рекао:

Ну, господо моја, да питамо оне, који су незадовољни с овим називом: што желе да се мјесто њега прихвати, чули бисмо назоре, који су силно један другоме противе. Кажу ли Хрвати, да је тај језик Хрватски, настаје страшна граја међу Србима, да је Српски. И обратно. Према томе како има да се влада Земаљска управа. Господин је делегат Слама казао, нека се језик зове *хрватски или српски*. Мислите ли, господо, да би тијем престао спор? Не, јер ставите ли на прво мјесто *хрватски*, долазе Срби и питају: Зашто не стоји на првом мјесту *српски*. И тако обратно. У знаности се комбинира, па и ја тако чиним, те се вели: *српско-хрватски*. Ну ни ту није спор свршен. Кад сам ја тако на свеучи-

¹² Исто, 91.

¹³ Исто.

лишту своја предавања огласио, неко је избрисао са првога мјеста ријеч 'српски' и написао 'хрватски' а затим 'српски'. У таквим приликама сматрам за сасвим оправдано, што се мудра управа земље служи изразом, који одговара називу земље, па га никако није измислила Њ. преузвишеност, већ се у 17. и 18. вијеку употребљавао.¹⁴

Затим Јагић у свом говору додаје да је то исти онај језик

што га Срби зову *српским*, а Хрвати *хрватским*. И ово је битно. Мени је то уједно најсјајнији доказ, да ту нема зле намене“ и да Њ. преузвишеност, тј. Калај „потпуно право ради, што да препријечи распру, службено свуда употребљује на нужду овај израз“.¹⁵

Јагић је, као што се види, за језик који се у Вуково доба звао само *српски* и који је непосредно пред долазак Калаја у Босну у Хрватској постао двоимен додавањем хрватског приљепка српскоме имену, за тај је језик Јагић прихватио да се у БиХ зове *босанским*, оправдавајући то спором који изазива алтернативност (којој је сам кумовао) у називу тога језика у Хрватској, и не сматрајући да назив било шта мијења: јер суштински тај језик остаје исти, без обзира како га све именовали. Пошто је то био српски језик, најбољи и једини начин његовог однарођења и расрбљавања било је преименовање: у Хрватској је то урађено дјелимично јер је у називу српскоме имену додато као алтернативно и хрватско, док је у БиХ требало већ називом потпуно напустити везу језика са српским. Никако се не може прихватити теза да је Јагићевом залагању за назив *босански језик* разлог то што је „Јагићево политичко реаговање заостајало, вјероватно, иза његове научне мисли, па се могло догодити да понекад наивно политички реагује“.¹⁶ Иако такву тезу подржавају Јагићева каснија „кајања“, ипак је сам Јагић у једном писму Милану Решетару показао да је тај његов чин био дубоко промишљен: „Мојих неколико ријечи имало је велики успјех, нека наше новине вичу колико им воља, ја сам казао 'сушту' истину“.¹⁷ А у подлози те његове „суште истине“ био је читав Јагићев хрватски филолошки програм, којим је он негирао темељну поставку Вуковог српског филолошког програма. Наиме, у првим годинама провођења тог програма требало је што више у називу језика укоријенити име „хрватски“. У постизању тог циља Јагићев и јагићевски пут код Хрвата био је заиста дубоко промишљен:

¹⁴ В. Јагић, НАЗИВ „БОСАНСКИ“, *Бошњак*, VI/1896, бр. 29, Сарајево, 16. јула 1896, стр. 1; прештампано и у: С. Халиловић, *БОСАНСКИ ЈЕЗИК*, Сарајево, 1991, стр. 131–133.

¹⁵ Исто.

¹⁶ М. Папић, О СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ И ПРАВОПИСУ У БИХ У ПЕРИОДУ АУСТРОУГАРСКЕ ВЛАДАВИНЕ (1878–1918), у: *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до краја аустроугарске владавине*, приредили М. Окука и Ј. Станчић, Slavica Verlag Kovač – München, 1991, 73.

¹⁷ Т. Краљачић, нав. дјело, 93.

скренувши расправу са суштине, а то је смисленост хрватског приљепка у називу српског језика, Јагић разоткрива суштину свог програма. Јер расправа око „босанског“ и његово признање потпуно остављају по страни па чак и оправдавају хрватски чин преименовања српског језика. Од залагања за „босански“ тако ће највећу корист имати Хрвати. Њихов чин „двоименовања“ српског језика показује се много мањим злом од чина истискивања српског имена из назива језика у БиХ. Србе треба придобити да пристану на мање зло као (и) на своју побједу. Будући да Јагић није био нимало наиван, он је знао да тзв. босански језик не може опстати без обзира што му је и сам дао подршку. Зато је његова подршка не подршка „босанском“ него преко „босанског“ подршка „српско-хрватском“, а заправо хрватском удјелу у „српско-хрватском језику“. Ако би назив „српско-хрватски“ победио у БиХ, Јагић је то добро знао, онда је распрострањавање тога термина далеко веће неголи термина „српски“, који је научно једино оправдан. Зато је Јагић морао очекивати да се након побједе свог програма у БиХ и Србија прикључи том називу, пошто је он прихваћен код Срба свих трију вјера, тј. Јагићевих Србо-Хрвата, у свим покрајинама мимо Србије. И Јагић се није прерачунао. Добро испланирани начин проводбе хрватског као српскохрватског језичког програма довео је до тога да се он прихвати убрзо и у БиХ и у Србији. Наиме, врло брзо после Јагићевог прорачунатог иступа у подршку називу „босански језик“ Калајева језичка политика у БиХ доживјела је потпуни крах. Одлазак Калаја са мјеста заједничког министра 1903. године значио је крај његовог и прихватање Јагићевог филолошког програма и у БиХ. Јер већ 1907. године Влада издаје следећу наредбу: „Земаљска влада наређује овим, да се дојакошње називање језика ових земаља као *‘босански језик’* у укупном званичном саобраћају и у свим исправама земаљских власти, уреда и завода, онда у било ком пословању земаљског ерара, има посве напустити, те да у будуће за земаљски језик без изузетка има вриједити званични назив *‘српско-хрватски језик’*“.¹⁸ Тако је у БиХ за вријеме аустроугарске окупације потпуни тријумф доживјела Јагићева идеја о српском као српско-хрватском језику. Срби су, исцрпљени борбом против „босанског“ и са свијешћу приближавања уједињења са Хрватима тај двоназив свога језика прихватили као нужно зло, али много мање од оног које су им препоручивали Калај и Јагић, сваки из својих разлога. А борба за тзв. босански језик била је у свом резултату, и по главним филолошким протагонистима, заправо борба за остварење прве фазе хрватског филолошког програма, чији је утемељитељ и главни протагониста у том периоду био управо Ватрослав Јагић. Било је само питање времена када ће тај програм заживјети и у Србији. А до тога је дошло вјероватно раније него се и сам Јагић надао: већ пред Први свјетски рат. Најбољу пот-

¹⁸ М. Папић, нав. дјело, 76.

пору том програму дао је Јован Скерлић, прихватајући без остатка темељне поставке Јагићева програма, и доводећи их до крајњих негативних консеквенци идејом о српскохрватском као једноизговорном и једноазбучном језику, тј. о српскохрватском као „латиничној екавици“. У Скерлићевом програму као завршној фази опште прихваћености Јагићевог програма најбоље се одсликава статус Вуковог српског филолошког програма, а самим тим и темељних поставку Вуков(ск)ог српског књижевног језика: Скерлић, наиме, на жртвени олтар приноси, зарад туђег и несрпског програма, обје најсуштаственије особине Вуков(ск)ог српског језика: и ијекавицу и ћирилицу, предствљајући то, да парадокс буде већи, као подједнако жртвовање и Срба и Хрвата.

Вуков филолошки програм тако је потпуно замијењен Јагићевим на читавој територији Вуковог српског језика, а самим тим и србистика је замијењена сербокроатистиком, у којој никад није могла да „пронађе себе“. Сербокроатистика је морала живјети више од вијека да би свима разоткрила своју кроатистичку суштину. Неким од српских филолога очито ће требати и више времена да схвате и прихвате ту чињеницу. И данас је институционализовани дио српске језичке политике потпуно опчињен тим (сербо)кроатистичким Јагићевим програмом, само што се више за њ не залаже само декларативно него и суштински. Званична српска језичка политика дјелује баш по рецепту В. Јагића: залажући се за тзв. хрватски и тзв. босански књижевни језик. Јер поново су, као и на крају прошлога вијека, сви ти „језици“ на сцени. И као да се понавља и суштина тад окончаних „борби“ око српског језика у корист Хрвата. Резултат ће и данас вјероватно бити исти.

Пред сам распад СФР Југославије, српски језик је ушао у нову фазу, након оне сербокроатистичке. У овој фази препознају се поступци из фазе инаугурације сербокроатистике на рачун србистике. Посебно је то (само)очигледно кад се погледа аргументација реактивирања тзв. босанског језика. Разлика је само у томе што сада та инаугурација не долази са стране (као у вријеме Калаја) него од самих муслимана. Зато ћемо се овдје задржати само на анализи критеријума на које се ослањају инаугуратори, односно реafirматори тзв. босанског језика у времену садашњем, и односу данашње србистике према том чину. Почетак посљедње деценије овог вијека, уз извјесност распада бивше заједничке државе, означио је и почетак краја сербокроатистике као науке о „српскохрватском језику“, исто као што је почетак сербокроатистике на крају прошлога вијека означио крај Вукове србистике, чак и код Срба. Осим већ добрано припремљеног и формалног осамостаљења кроатистике, у овом периоду долази до нападаог захтјева за инаугурацију „боснистике“. Њен програм објелоданио је 1991. године Сена-

хид Халиловић у књизи БОСАНСКИ ЈЕЗИК.¹⁹ Суштина тог програма „боснистике“ као науке о „босанском језику“ своди се на следеће у Халиловићевој књизи много пута у различитим стилизацијама изнесене ставове:

Босански Муслимани у имену „*босански језик*“ подразумевају укупну језичку активност своју у прошлости и данас; прецизније: 1. босанскомуслимански стандарднојезички тип; 2. србијанскомуслимански стандарднојезички тип; 3. хрватскомуслимански стандарднојезички тип; 4. црногорскомуслимански стандарднојезички тип; 5. предстандардне идиоме (укључујући језик муслиманске народне књижевности); 6. говоре муслимана на простору БиХ, Србије, Црне Горе и Хрватске, и 7. разне говоре Босанских Муслимана у дијаспори“.²⁰ „Од пада босанског краљевства под Турке (1463), именом Босна обухватају се: Босна у ужем смислу, Херцеговина и Новопазарски Санџак (као јединице некадашњег Босанског ејалета). Стога се у овом тексту значење синтагми „*Босански Муслимани*“, „*босански језик*“ и др., односи на шири терен: на исламизирано становништво словенског поријекла. Муслимане који у језичком смислу припадају стандардној новоштокавштини.“²¹

Јер

[...] многе групације Муслимана словенског поријекла све до Новопазарског Санџака па даље на исток осјећају се Бошњацима и језик именују *босанским* [...]. *Бошњацима* се назива и муслиманско становништво у сјеверном дијелу Метохије, у Пећком Подгору, премда води поријекло из Полимља – из околине Бијелог Поља и Иванграда, те из околине Сјенице. И Муслимани Плава и Гусиња, те других црногорских градова (Титограда – бивше Подгорице, Никшића, Колашина, Спужа) свој језик називали су све до пред други свјетски рат *босанским*, и истицали да представљају недјeljиву цjелину са Босанским Муслиманима.²²

Наводећи помене босанског имена кроз историју (70-ак помена), Халиловић ће закључити:

Наведени подаци о босанском имену језика у укупности својој значе, и то непобитно, следеће: 1. да име „*босанског језика*“ има (било у термилошкоком смислу, или не) вишестолетну традицију, какву има и босанска државност; 2. да је то име присутно и у предосманлијском периоду; 3. да се кроз цио османлијски период протеже на све три конфесионалне скупине (муслимане, католике и православце), а тек крајем тог периода сужава се на муслимански круг услед јачања српске и хрватске националне свијести код босанског православног и католичког становништва; 4. да покрива знатно шири терен од административних босанских граница, особито код словенско-муслиманског станов-

¹⁹ С. Халиловић, БОСАНСКИ ЈЕЗИК, Библиотека Кључанин, Сарајево, 1991.

²⁰ Исто, 17.

²¹ Исто, 18.

²² Исто, 28–29.

ништва; 5. да је то основно народно име језика Босанских Муслимана, не само у Босни.²³

У читавом програму све се, као што се види, своди на давање новог имена истоме, на почетку само српскоме, а онда српскохватскоме књижевном језику. Избор имена „босански“ Халиловић образлаже традицијом, иако невољно помиње чињеницу да је код готово свих муслимана и немуслимана које он цитира као оне што су то име употребљавали – тај назив употријебљен нетерминолошки. Јер као што су се, што је у науци добро познато, Срби по различитим крајевима и покрајинама звали по називу тих крајева и покрајина, они су и језик нетерминолошки звали по имену тих покрајина. Само се у том колоквијалном смислу може објаснити употреба назива „босански језик“ у већини извора које Халиловић цитира. Али то њему ипак не смета да закључи (треба ли наводити: потпуно погрешно) „да име ‘босански језик’ има (било у терминолошком смислу, или не) вишестолетну традицију, какву има и босанска државност“. Халиловић неће да каже да је у подлози те колоквијалне, нетерминолошке употребе имена „босански“ језик увијек била и подразумејевала се етничка, суштинска припадност тог језика (тј. српски језик).

Халиловић, међутим, зна да је историја већ показала да се терминолошки изражена суштинска, етничка припадност једнога језика најлакше негира његовим реетикетирањем. Зато он жели да том нетермину прибави и „етничку“ подлогу, налазећи је у социјалистичкој новоизњедреној муслиманској нацији, која се током грађанског рата у БиХ такође реетикетирала у бошњачку, тј. *Бошњаке*. Халиловић не жели ни у томе да види парадокс: јер како то да „Муслимани/Бошњаци“ који су као нација стари тек коју деценију (или коју годину) служе као критеријум ентитичке подлоге његовом „вишестолетном босанском језику“!? Тај парадокс само је врх бријега у читавој парадоксалности Халиловићевог пројекта тзв. босанског језика, јер тај програм и није се могао засновати ни на каквим другим сем парадоксалним критеријумима.

Заснован на нонсенсним критеријумима, Халиловићев програм тзв. босанског језика добиће подршку код његових саплеменика, односно „Бошњака“. Тако ће се већ 1992. године појавити Рјечник карактеристичне лексику у босанском језику Алије Исаковића.²⁴ У предговору том рјечнику Исаковић ће, за разлику од Халиловића, позивајући се такође на „вишестолетну традицију“ назива „босански језик“, изнијети и најбитније карактеристике тог „језика“ и његов статус у односу на „језике“ настале (или који, по Исаковићу, треба да настану) из српског језика: на тзв. хрватски и тзв.

²³ Исто, 34.

²⁴ А. Исаковић, Рјечник карактеристичне лексику у босанском језику, Свјетлост, Сарајево, 1992.

црногорски књижевни језик, које он, нормално, трпа у исти „кош“ са српским језиком. Самобитност тзв. босанског језика Исаковић ће „објаснити“ на следећи начин:

Босански језик није настао ни у окриљу српскога ни у окриљу хрватскога језика, није њихова изведеница, већ једна од објективних напоредности. [...] Да је босански језик чист производ двокомпонентности, а није, и тада би био у својој цјеловитости, као што су српски и хрватски, јер та компонентност није изражена начином А плус В плус (А плус В) него А плус В плус (АВ плус С), гдје је С особена употреба гласа **х**.²⁵

Исаковић, слиједећи Хрвате, не жели да види нити призна (мада то добро зна) да српски и тзв. хрватски нису нити могу бити лингвистички равноправни ентитети, јер је тзв. хрватски само преименовани српски. Тако он из погрешне премисе о равноправности српског и тзв. хрватског закључује да је довољно само надјенути ново име српскоме језику и приписати му неку специфичну црту, као нпр. да се у тзв. босанском уз лексему „лопта“ користи и лексема „хлопта“ (јер управо тако у конкретној примјени изгледа Исаковићева формула), па да тај језик не буде више српски него његова „објективна напоредност“.

На тим Исаковићевим критеријумима и доказима посебности тзв. босанског језика почива и ПРАВОПИС БОСАНСКОГА ЈЕЗИКА који је 1996. израдила петнаесточлана комисија са Сенахидом Халиловићем на челу.²⁶ Тај правопис потврда је Исаковићеве компоненте С, односно гласа **х**, као једине специфичности која тзв. босански језик чини посебним „језиком“. Наиме, у том правопису писање гласа **х** „не подлијеже Вуковом правилу да се глас **х** пише гдје му је по етимологији мјесто, него правилу да се **х** пише и говори и гдје му је и гдје му није мјесто“.²⁷

Из свих аргумената за тзв. босански језик тако се код муслимана као једини искристалисао тај да је у том „језику“ употреба гласа **х** без икаквих критеријума, и да га користе муслимани (тј. „Бошњаци“) не само у БиХ него свугдје гдје живе и раде. Је ли то довољно да се такав „босански“ призна за посебан стандардни језик у односу на српски, тј. да се призна његово постојање уопште?

На то питање у првом реду мора научно утемељен одговор дати србистика, јер је у питању још један чин преименовања српскога језика, заправо чин негирања цјелине српскога књижевног (стандардног) језика.

Србисти, међутим, нису изашли с јединственим ставом о томе како тритирати тај новоформирани „језик“, назван *босанским*. Најприје се поводом тога огласио такође новоформирани Одбор за стандардизацију српскога

²⁵ Исто, 6.

²⁶ С. Халиловић, ПРАВОПИС БОСАНСКОГА ЈЕЗИКА, Препород, Сарајево, 1996.

²⁷ М. Ковачевић, СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ XX ВИЈЕКА, 189.

језика с Павлом Ивићем на челу. Прва Одлука тог одбора тицала се управо назива „*босански језик*“ и његовог статуса у србистици.²⁸ Одлука прва, коју су сачинили Б. Брборић, И. Клајн и П. Пипер (интересантно је да међу њима ниједан није србиста) а иза које је стао Одбор требало је да понуди одговор на питање о „босанском језику“, и то „о (не)постојању тог идиома, а нарочито о његовом имену“. Одбор на то питање, како се у Одлуци каже, одговара „једнозначно“:

Кад је реч о називу трећег језика у Босни и Херцеговини, признатог и Дејтонским споразумом (признатог имплицитно, онде где је реч о доношењу тог споразума – на четири језика, на босанском (Bosnian), хрватском (Croatian), енглеском (English) и српском (Serbian), у српском језичком стандарду, за именовање тог идиома, може се препоручити само атрибут *бошњачки* (*Bosniac*). Очигледно, назив језика неопходно је ускладити с именом невопризнатог народа (Бошњаци/Bosniacs), јер нема разлога да у српском језику име тог народа и назив његовог језика буду у раскораку, који уноси забуну и изазива оправдану забринутост.

У образложењу такве Одлуке каже се да су „оба придева (атрибута, ктетика), *босански* и *бошњачки*, у складу с творбом речи у српском језичком стандарду“, затим се наводи да није тешко погодити зашто су „Бошњаци“ одабрали термин *босански* а не *бошњачки* за свој језик, јер се може и у „називу језика који су одабрали (босански) препознати њихова тежња ка унитарној БиХ, у којој би владали и они и њихов језик“. Даље се, погрешно (намјерно или случајно) каже да је „Аустроугарска после Берлинског конгреса (1878) покушала да називом ‘*Бошњаци*’ и атрибутом ‘*бошњачки*’ (– што је, како смо видјели, неистина, јер тај атрибут аустроугарска власт није никад нудила као назив језика него само атрибут *босански* – М. К.) ‘покрије’ све три вере, историје и културе, и све три етно-конфесионалне групације, али то није ишло. Сада је с ДЕЛТОНСКИМ СПОРАЗУМОМ (1995), та ствар прошла, али с разумљивом редукцијом, тј. са свођењем Бошњака на муслимане“, којима се, по мишљењу Одбора, „не може и кад би се хтело забранити да свој језик, у своме језику, зову како хоће, дакле (и) *босански*, али да тај језик у српском језику треба именовати атрибутом *бошњачки*.“ И то је све што се Одлуке и њеног образложења тиче. Као што се види, Одбор у својој Одлуци уопште не одговара на суштински дио постављеног му питања: „о (не)постојању тога идиома“. Зашто? Зато што Одбор и не доводи у питање постојање тог језика, јер је за Одбор најбитније да је он „признат ДЕЛТОНСКИМ СПОРАЗУМОМ“, макар и имплицитно. Зато је позивање Одбора на аналогну ситуацију за вријеме Аустроугарске, с вјероватно намјерним фалсификовањем чињенице да се Аустроугарска у називу језика залагала за

²⁸ Одбор за стандардизацију српскога језика, Одлука бр. 1, *Језик данас*, бр. 5, Нови Сад, 1998, стр. 1–8; штампано и у: *Ка новој писмености*, приредио Р. Гачевић, Научна књига, Београд, 1998, стр. 173–187.

придјев *бошњачки* а не *босански* – трагикомично, јер је и тада велика Аустроугарска, као сада САД, признала, и то не имплицитно него експлицитно „босански језик“, али као што смо видјели, то Срби а ни научници из осталих народа нису хтјели нити због научне истине могли прихватити. Та одлука велике Царевине Србе ни њихове научнике није поколебала да бране само научну истину да је то српски језик. (Тада, очито на срећу, Срби нису имали Одбор за стандардизацију српског језика.) Сада је политичко, и то имплицитно, признање тзв. босанског језика српском Одбору довољно да тај језик призна, али под именом *бошњачки*. Одбор за стандардизацију српског језика тако је данас одиграо ону улогу какву је одиграо Ватрослав Јагић крајем прошлог вијека. Само, Јагић је ту улогу одиграо дубоко промишљено, са извјесним позитивним посљедицама по Хрвате. А српски Одбор, ако је имало и промислио о својој Одлуци, онда ју је донио свјесно на штету српског народа. Одбору је очито био циљ да наведеном Одлуком издејствује србистичко признање тзв. босанског језика, само не под тим него под именом „*бошњачки језик*“, што се може тумачити оном народном: Није шија него врат! Из материјала за другу сједницу Одбора (у децембру 1998) у којем се на неколико мјеста дата Одлука оправдава још се јасније види њена суштина. Наиме, у тим материјалима Одбора наилазимо и на ово: „Што год мислили о хрватском и бошњачком стандардном идиому, који су у многим погледу неједнаки ентитети, ми их не можемо оспорити, а још мање ‘укинути’, али можемо пратити њихов развој“. Или на другом мјесту у наведеним материјалима:

Препорука Одбора (Одлука бр. 1) може се разумети једино тако да у српском језику назив *босански језик*, кад се тај идиом мора поменути, треба обавезно реетикетирати, тако да гласи *бошњачки*. Њена сврха није ‘признање’ трећег ‘истог језика’, али Одбор не може, и кад би хтео, ‘оповргнути’ оно што је потврђено једним међународним уговором, тј. Делтонско-Париским споразумом.

И све тако у истом смислу, ако ту (то) уопште има икаквог научног смисла. Јер наука не смије бити слушкиња политике. У супротном, Србима врло „наклоњени“ свјетски моћници могу сутра у неком споразуму записати да признају и „војвођански“, и „рашки“, и „шумадијски језик“, и сл. Значи ли то да би и такав споразум обавезивао Одбор за стандардизацију српског језика да га поштује и да га научно не може, чак и кад би хтио, оповргавати, нити оспоравати, пошто је то потврђено „једним међународним споразумом / уговором“!?

Пошто смо се упознали са платформом тзв. босанског / бошњачког језика коју је изнио С. Халиловић, по којој је „босански / бошњачки језик“ језик свих муслимана, и то и оних у Санџаку, и оних у Метохији, и оних у Црној Гори, значи ли то да српски Одбор и њима признаје „бошњачки језик“, па намјерава, консеквентно својој логици, упутити министарствима просвјете Србије и Црне Горе препоруку да се за санџачке и црногорске муслимане

(тј. „Бошњаке“, како они себе зову) одобрава употреба „бошњачког“ умјесто српског језика у школама и другдје, пошто је то за Одбор посебан језик „признат међународним споразумом“!? Морамо се на крају упитати (мада још много питања не може пронаћи у Одлуци сувисао одговор) је ли Одлуком Одбора прихваћен Халиловићев и Исаковићев тзв. босански језик, само под именом „бошњачки“, као „објективна напоредност“ српскоме књижевном језику? А у том пројекту тзв. босанског или бошњачког језика забринутост не изазива само тежња муслимана ка унитарној БиХ, него чак и више тежња ка уједињењу са муслиманима у Србији и новом цијепању српског језика сада и на територији Србије. Подржава ли својом Одлуком Одбор или проводи такав пројекат будући да признаје „бошњачки језик“?

Шта је навело Одбор да донесе такву по српске филолошке и националне интересе погубну Одлуку, није тешко наслутити. Наиме, толико се код неких србиста укоријенила хрватска филолошка свијест да једноставно не знају другачије ни мислити, а камоли дјеловати – него са позиција хрватског филолошког програма. А у садашњој (свјетској) фази тог програма Хрвати свим силама желе убиједити и себе и свијет да тзв. хрватски књижевни језик нема никакве везе са српским књижевним језиком. За поткрепу те тезе врло им је битно „фабриковање“ све више разлика, али још битније признање и других „језика“ изњедрених из српског. Зато би Хрватима највише одговарало када би се Срби одрекли ијекавице и када би се још формирао тзв. црногорски језик, а уз то да се призна и тзв. бошњачки. А Срби су, као да су радили по хрватском диктату, управо покушали и једно и друго. Ето, признали су „бошњачки“, а неки су све снаге били упрли да из српског језика као стандардну особину избаце ијекавицу, па још жале због неуспјеха тог хрватско-српског пројекта изгона ијекавице из српског стандардног (књижевног) језика. Сматрају, наиме, да је остављањем ијекавице у српском стандарду „овековечена језичка подела Срба и језичка граница на Дрини“, ²⁹ односно да су се задржавањем ијекавице у српском стандарду

„[...] прекодрински Срби у погледу службеног језика приближили Хрватима и тзв. Бошњацима, а изоловали од Србије. Остварен је хрватски концепт језичке границе на Дрини, начело да је све до Дрине хрватски језик“.³⁰

С оваквим типом логике, и то још представљене као просрпске, заиста нешто није у реду: јер ако се ијекавица сматра српском језичком особином, како она може бити критеријум подјеле самих Срба?, односно: Како је то могуће да се Срби једном од својих најинхерентнијих језичких особина приближавају несрбима а удаљавају од себе самих!? Једина је логика наведене „логике“ то да се ијекавица не сматра српском особином, али се онда поста-

²⁹ П. Ивић, ГЛАС ЈАВНОСТИ, 29. 9. 1998, 12.

³⁰ П. Ивић, ВЕЧЕРЊЕ НОВОСТИ, 24. 9. 1998, 15.

вља питање: из којих разлога и у чију корист? Очито, само у корист Хрвата и муслимана, јер се изгоном ијекавице из српског стандардног језика успоставља необорив критеријум за признање „објективне напоредности“ тих назовијезика са српским стандардним језиком. Иза таквих поступака Одбора, односно његових најекспониранијих чланова, не може се не уочити тежња за стварањем неког новог само њима знаног српског језика.³¹ Зар за то најбољи индикатор нису ријечи „гласноговорника“ српске званичне језичке политике, који последије пријекора Вуку због „тоталне монографемизације целе вуковице“, тј. ћирилице, – не уочавајући чак да упада у контрадикцију са самим собом – предлаже „монографемизацију латинице“ у српскоме језику, јер би се „обједињен макар двама ‘својим’ ујединаченим писмима, српски језички стандард симболички, и у својој латиничкој реализацији, разлучио од хрватског и бошњачког, те се тако ослободио зебње од преотицања српског латиничког наслеђа, нарочито оног из XX века“.³² Битно је, дакле, стварати нови српски „разлучен“ од тзв. хрватског и тзв. босанског, што је најбоља потврда њихове једнакости српскоме књижевном језику, и потврда одрицања од историје а и садашњости српскога књижевног језика. А ти назовијезици нису нити могу бити лингвистички равноправни српском језику. Јер они су само преименовани српски језик, тј. нова имена српскога Вуков(ск)ог стандардног језика. Србистика само зарад туђих а на штету сопствених филолошких (и) националних интереса ту чињеницу може заобилазити. А та чињеница посебно је истакнута у СЛОВУ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ,³³ које реafirмише Вукове србистичке критеријуме и негира надређеност политичких и политикантских критеријума научним. За Слово је српски стандардни језик д в о и з г о в о р а н : ијекавски и екавски, и д в о а з б у ч а н : ћирилички и латинички, а уз то још и в а р и ј а н т а н , јер има и своје двије варијанте: загребачку варијанту српског књижевног језика (тзв. хрватски књижевни језик) и сарајевску варијанту српскога књижевног језика (тзв. босански језик). Због тога се из перспективе СЛОВА као новог српског филолошког програма доносиоцима Одлуке о признавању „бошњачког језика“ мора поставити питање: имају ли они морално и научно право да „објављују ‘одлуку’ о отуђивању српских етничких и језичких области и да лингвистику претвара(ју), без имало зазора, у слушкињу дејтонске политике [...], (јер) ‘језик’ који је промовисан ДЕЈТОНСКИМ СПОРАЗУМОМ а нормативно потом прописан у сарајевском ортографском приручнику и одобрен од стране муслиманских власти у Сарајеву – са аспекта србисти-

³¹ М. Ковачевић, Нови почетак или раскршће србистике, *Србистика*, I/1, Приштина, 1998, 77–88.

³² Б. Брборић, К ПРОЈЕКТУ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГА ЈЕЗИЧКОГ СТАНДАРДА, *Језик данас*, бр. 7, Нови Сад, 1998, 4.

³³ СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ, Фонд истине о Србима, Београд, 1998.

ке и славистике – може се звати само *сарајевска варијанта српскога књижевног језика* или такозвани *‘босански књижевни језик’*.³⁴

Због тога србистика као научна дисциплина, не у служби кроатистике или боснистике нити у служби било које политике, а посебно не бјелосвјетске антисрпске, – мора бити само у служби научне истине у корист свога српскога народа, па зато мора рећи и истину о тзв. босанском или бошњачком језику: то није нити ће за њу икада бити посебан стандардни језик јер је то српски језик, који ће србистика звати: *сарајевска варијанта српскога књижевног језика* – када се докаже његова варијантност.

Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош. СРБИСТИКА И СТАТУС ТЗВ. БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Ковачевић, Милош. *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ – БИГЗ. – С. 138–162.

³⁴ Р. Маројевић, СРПСКИ ЈЕЗИК И СЛАВИСТИКА, *Србистика*, 1/2–3, Приштина, 1998, 23.

Ljubomir Popović
[rod. 1941]

**Od srpskohrvatskog do srpskog i hrvatskog standardnog jezika:
srpska i hrvatska verzija
[2003]**

U radu se analiziraju koncepcije srpskohrvatskog standardnog (književnog) jezika i njegovog postanka iznete u prvom i drugom izdanju ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE i koncepcije srpskog standardnog jezika i hrvatskog standardnog jezika i njihovog postanka iznete u monografijama SRPSKI JEZIK NA KRAJU VEKA i HRVATSKI JEZIK.

Uvod

Srpskohrvatski paradoks. Sredinom 20. veka postojao je samo jedan standardni (= književni) jezik štokavske provenijencije; bar tako čitamo u NOVOSADSKOM DOGOVORU (1954), potpisanom od strane srpskih, hrvatskih i crnogorskih lingvista i književnika; up.:

(1) Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.¹

Međutim, krajem 20. veka reprezentativne monografije koje su napisali – zasebno – srpski i hrvatski lingvisti povodom održavanja 12. međunarodnog kongresa slavista nose nazive: СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ ВЕКА (1996) i HRVATSKI JEZIK (1998).

I zaista, nazivi *srpski* i *hrvatski jezik*, kao i naziv *bosanski jezik*, ozvaničeni su zakonskom regulativom u novostvorenim državama i afirmisani u novim jezičkim priručnicima. Isto tako, u novim školskim programima za maternji jezik ne samo što se upotrebljavaju ovi nazivi nego su i drastično suženi i homogenizovani jezički korpusi koji se nude đacima u vidu obavezne i izborne lektire. A na međunarodnom planu, navedeni nazivi su ozvaničeni ISO-standardima,² a prihvaćeni su i na većini katedara gde se nekad učio srpskohrvatski jezik.

No da li gornje naslove opravdavaju promene u samom jeziku odnosno u standardnojezičkom uzusu na teritorijama gde se, kako se do nedavno smatra-

¹ Prema faksimilu Zaključaka objavljenom 1955. u ЛЕТОПИСУ МАТИЦЕ СРПСКЕ, год. 132, књ. 37.

² ISO = Međunarodna organizacija za standardizaciju.

lo, govorilo srpskohrvatskim (hrvatskosrpskim, hrvatskim ili srpskim) jezikom? – Vrlo malo! Naime, izvesnih promena ima, poglavito u oblasti leksike (uključujući tu i frazeologiju i terminologiju), ali te promene ne samo što nisu revolucionarne nego nisu ni posebno značajne gledajući jezik u celini. Sem toga, ove promene ne narušavaju bitnije uzajamnu razumljivost, tj. ostao je zajednički komunikativni prostor.³ Jednom rečju, ne radi se o takvom stepenu promena koji bi zahtevao i opravdavao terminološko-konceptualni preokret do koga je došlo u neposrednoj prošlosti.

Na prvi pogled radi se, dakle, o paradoksalnoj situaciji. No stvar postaje mnogo razumljivija ako se uoči da je ovaj terminološko-konceptualni preokret posledica ne same jezičke stvarnosti, nego njene i n t e r p r e t a c i j e (uslovljene raznim vanjezičkim faktorima). Razrešenje navedenog paradoksa ne treba, dakle, tražiti u jezičkim činjenicama, nego – bar što se jezičkih stručnjaka tiče – na metajezičkom planu, tj. u interpretaciji odnosno interpretacijama činjenica, a posebno u opisu i tumačenju razvojnih procesa koji su doveli do sadašnje standardnojezičke situacije.

Predmet rada: pet reprezentativnih koncepcija. Moglo bi se, dakle, reći da nije bilo krize jezika, nego krize jezičke politike. A da bi se razumela jezička politika, pored političkih, ekonomskih i socijalnih, a i kulturnih i verskih faktora, treba sagledati šta se to promenilo u stavovima lingvista od NOVOSADSKOG DOGOVORA do danas.⁴

Pošto u ovom radu nije bilo moguće dati pregled obimne, mahom polemičke, literature o ovim pitanjima, opredelili smo se da analitički prikažemo pet koncepcija postanka i razvoja standardnog (= književnog) jezika kod Srba i Hrvata koje su, s jedne strane, reprezentativne i autoritativne i međusobno koliko-toliko samerljive, a s druge, razvojno povezane, tako mogu da pruže osnovnu sliku o prirodi i razvitku stavova srpskih i hrvatskih lingvista od NOVOSADSKOG DOGOVORA do danas. Radi se o sledećim spisima:

Tabela br. 1

Skraćeni- ca za konceptiju	Podaci o knjizi	Skraćeni- ca za članak	Podaci o članku
Enc	ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, knj. 4, Zagreb, Leksikograf-	Enc–Stev	Mihailo Stevanović JEZIK, SRPSKOHVATSKI (HRVATSKOSRPSKI). II. Književni jezik. 1. Štokavski

³ Situacija nije ista kad se radi o pismima odnosno o ćirilčkim tekstovima.

⁴ U stvari, radi se o d o m i n a n t n i m lingvističkim shvatanjima, jer i među srpskim i crnogorskim lingvistima, s jedne, i među hrvatskim lingvistima, s druge strane, postoje i drugačija mišljenja od onih o kojima će u ovom radu biti reči. Ova napomena važi i za dalja pominjanja srpske i hrvatske lingvistike. O pogledima autora ovog članka v. Поповић 2000–2001.

	ski zavod FNRJ, 1960.		književni jezik. c) Književni jezik kod Srba od Dositeja i Vuka, str. 521–523.
		Enc–Jon	Ljudevit Jonke, JEZIK, SRPSKO-HRVATSKI (HRVATSKOSRPSKI). II. Književni jezik. 1. Štokavski književni jezik. b) Štokavski dijalekat u književnosti do XIX st. d) Književni jezik u Hrvata od Gaja dalje. e) NOVOSADSKI DOGOVOR o hrvatskosrpskom književnom jeziku i pravopisu, str. 520–521 i 523–525.
Enc ²	ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, II izd., knj. 6, Zagreb, Jugoslaven-ski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1990.	Enc ² –Broz	Dalibor Brozović, Jezik, srpsko-hrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. SUVREMENI STANDARDNI JEZIK, str. 87–94. ⁵
		Enc ² –Kov	August Kovačec, JUGOSLAVIJA. V. JEZICI I PISMA NARODA I NARODNOSTI. JEZICI NARODA, NARODNOSTI I ETNIČKIH SKUPINA U SFRJ, str. 241–249.
Enc ² –Hrv	ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE, II izd., knj. 5, Zagreb, Jugoslaven-ski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988.	Enc ² –Kat	Radoslav Katičić, HRVATI. II. JEZIK, str. 2–8.
SrpJ	M. Радовановић et al., СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ ВЕКА, Београд, Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, 1996. ⁶	SrpJ–Brb	Бранко Брборић, ПРЕДИСТОРИЈА И СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ, стр. 17–35.
HrvJ	S. Babić et al., HRVATSKI JEZIK, Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii	HrvJ–Broz	Dalibor Brozović, POVIJESNA PODLOGA I JEZIČNOPOLITIČKE I SOCIOLINGVISTIČKE OKOLNOSTI, str. 3–34.
		HrvJ–Kat	Radoslav Katičić, KNJIŽEVNI JEZIK.

⁵ Odrednica o jeziku objavljena i kao separat JEZIK, SRPSKOHVATSKI/HRVATSKO-SRPSKI, HRVATSKI ILI SRPSKI, Zagreb, Jugoslaven-ski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 1988, sa predgovorom urednika za jezik, Radoslava Katičića.

⁶ Štampano i kao: SRPSKI JEZIK, Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1996.

	Polskiej, 1998.		Razvoj, str. 35–53.

Radi se, dakle, o dva izdanja ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE, od kojih prvo sadrži tradicionalne stavove o srpskohrvatskom jeziku i njegovom postanku i razvoju, uz to bazirane na NOVOSADSKOM DOGOVORU; a drugo jednu novu, sociolingvističku koncepciju, a uz to unosi novinu i time što se obrađuju i jezici nacija odnosno federativnih jedinica, tako da se javlja i posebna, nacionalna koncepcija književnog jezika kod Hrvata i njegovog postanka i razvoja. A članci u monografijama СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ БЕКА i HRVATSKI JEZIK sadrže konfliktna tumačenja ne samo najnovije jezičke krize i njenog razrešenja, nego i procesa standardizacije kod Srba i kod Hrvata, pri čemu se srpski stavovi mogu označiti i kao ivičevski, jer su u osnovi bazirani na stavovima Pavla Ivića.

Ovaj izbor, međutim, ima i nekoliko značajnih nedostataka: ne prikazuje aktuelne stavove svih srpskih i hrvatskih lingvista; ne pruža sliku o polemikama koje su prethodile dezintegraciji jezičkog zajedništva i koje bi bolje osvetlile i stavove autora analiziranih tekstova (i Pavla Ivića);⁷ ne pruža podatke o političkim prilikama⁸ i menama koje su ne samo kontekst za date koncepcije nego su sa njima i u odnosu interakcije. Poseban nedostatak je to što se ovde analiziraju samo srpsko-hrvatski odnosi. Naime, ti odnosi su svakako okosnica standardnojezičkih odnosa i interakcija na štokavskom području i glavni izvor dinamike standardnojezičkog razvoja i jezičke krize; ali se potpuna slika može dobiti tek kad se razmotri i standardizacija u Bosni i Hercegovini, posebno kod Bošnjaka, i standardizacija u Crnoj Gori. S druge strane, pitanje standardnojezičke emancipacije Bošnjaka i pitanje od pojedinih crnogorskih lingvista projektovane standardnojezičke emancipacije Crnogoraca predstavljaju probleme koji su na metodološkom planu različiti od problema standardizacije kod Srba i kod Hrvata i njihovih međusobnih odnosa.

3. Lingvistička interpretacija i regionalna standardnojezička harmonizacija. Predmet ovoga rada su, dakle, autoritativne koncepcije srpskih i hrvatskih lingvista kojima se interpretira aktuelna situacija na području (eks-) srpskohrvatskog jezika i jezička kriza koja je prethodila „standardnojezičkoj balkanizaciji“ na štokavskom području. Još treba naglasiti da ove interpretacije imaju ne samo naučni nego i praktični značaj. Naime, kad se radi o pitanju nacionalnog standardnog jezika (i njegovog razvoja), autoritativne koncepcije standardnojezičkih pojava i razvojnih procesa predstavljaju ne samo

⁷ Predgovor R. Katičića za separat iz ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE² najbolje pokazuje da je u enciklopedijama dato ono oko čega su se srpski i hrvatski lingvisti mogli složiti (v. Katičić 1988: V–VI). To važi i za prvo izdanje ENCIKLOPEDIJE, jer se u njoj ne vide različita mišljenja koja su usledila posle poziva Matice srpske na anketu o srpskohrvatskom jeziku ni polemike koje su prethodile usvajanju zaključaka koji čine sadržaj NOVOSADSKOG DOGOVORA.

⁸ A one su bez sumnje podrazumevale i određenu cenzuru i autocenzuru.

pokušaj naučne interpretacije date problematike nego imaju i potencijalni ideološki značaj, pošto za respektivne nacionalne i državne zajednice pokazuju kako *t r e b a* misliti o tim pitanjima. Drugim rečima, takve naučne koncepcije mogu biti podloga za zvaničnu jezičku politiku.

Ako se pri tom radi o konfliktnim i nacionalno polarizovanim autoritativnim interpretacijama – a takve su one u monografijama СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ БЕКА i HRVATSKI JEZIK –, onda je njihov značaj još veći. Naime, *s t a n d a r d n o j e z i č k a t r a n z i c i j a* predstavlja jednu od bitnih komponenti opšte regionalne tranzicije na prostorima nekadašnje Jugoslavije, što znači da je *r e g i o n a l n a s t a n d a r d n o j e z i č k a h a r m o n i z a c i j a* jedan od bitnih uslova za prevazilaženje nacionalnih konflikta. A to opet zahteva ne samo da se analiziraju jezičke prilike i njihove naučne (i ideološke) interpretacije nego i da se nađe analitički (teorijsko-metodološki) okvir koji će poslužiti za sistematski i osmišljen opis činjenica i za njihovu naučnu interpretaciju i objašnjenje.

Cilj rada. Glavna pitanja na koja će se tražiti odgovor jesu: (1) šta karakteriše koncepcije koje postuliraju jedan zajednički novoštokavski standardni jezik, najpre (kvazi)jedinstven, a onda varijantski strukturiran odn. kompozitan (Enc i Enc²); (2) šta karakteriše koncepcije posebnog hrvatskog standardnog jezika, najpre kao kompatibilnog sa varijantskom koncepcijom zajedničkog novoštokavskog standardnog jezika, a onda posmatranog u standardnojezičkom vakuumu (Enc²–Hrv i HrvJ–Broz i HrvJ–Kat); (3) šta karakteriše koncepciju koja menja identitet zajedničkog novoštokavskog standardnog jezika uz istovremeno promovisanje posebnog srpskog standardnog jezika (SrpJ–Brb).

Parametri za analizu pojedinih problema videće se iz odgovarajućih analitičkih tabela. A u opštem pogledu na svaku koncepciju biće dodirnuto i pitanje konceptualno-diskursne strategije koja je primenjena u tom tekstu i biće skrenuta pažnja na dominantnu lingvističku orijentaciju u to vreme i na odnos prema korpusu koji služi za potrebe pisanja gramatika i izrade rečnika. U zaključnom delu rada ove koncepcije će biti povezane u jedan razvojni sistem.

Treba još naglasiti da se radi o analitičkoj *i n t e r p r e t a c i j i* tekstova, koja na terminološko-pojmovnom planu odstupa od formulacija u originalnim tekstovima i da su zbog obima rada citati koji bi pokazali originalne formulacije mogli biti navedeni samo u minimalnom broju.

Napomena o kodno-korpusnom karakteru standardnog jezika. U lingvistici se o jeziku obično govori kao o sistemu. Ovde će, međutim, biti upotrebljen termin *kôd*, jer jezik nije samo sistem užih sistema (fonetskog, fonološkog, morfofonološkog, morfološkog, tvorbenog, sintaksičkog i dr.) i njihovih podсистema nego obuhvata i rečnik (leksemâ, leksikalizovanih izraza i terminâ). A na planu standardnog jezika radi se o odgovarajućim normama, koje nisu iste prirode niti se uvek standardizuju simultano i na isti način.

S druge strane, za standardni jezik je bitan, i na lingvističkom planu i na planu nacionalne identifikacije, ne samo kôd (odnosno norme) nego i k o r - p u s tekstova koji egzemplifikuju dati kod odnosno standardni jezik (i za čiju su realizaciju važne i tekstualna i stilska norma).⁹ Zato je potrebno obratiti pažnju i na pristup korpusu koji je karakterističan za sociolingvističku orijentaciju svake koncepcije.

Tradicionalna globalna koncepcija:

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE – prvo izdanje (Enc)

Ovo je analitički prikaz koncepcije iznete u prvom izdanju ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE (Enc, odnosno Enc–Stev i Enc–Jon):

Tabela br. 2

1.	J e d a n z a j e d n i č k i i l i v i š e p o s e b n i h j e z i k a
	Jedan zajednički jezik.
2.	H o m o g e n o s t
	Jedinstven, osim što postoje dva izgovora (i dva pisma). ¹⁰
3.	I m e j e z i k a (j e d n o č l a n o i l i d v o č l a n o i k o j e)
	Dvočlano ime, sa dve alternativne varijante: <i>srpskohrvatski/hrvatskosrpski</i> (u stvarnosti markirane kao srpska i kao hrvatska). ¹¹
4.	O s n o v j e d i n s t v a i l i p o s e b n o s t i
	(Novo)štokavski karakter (zasnovan na novoštokavskoj dijalekatskoj osnovici standardizacije).
5.	J e z i č k a z a j e d n i c a
	Srbi i Hrvati (i Crnogorci – u odeljku u kome su parafrazirani zaključci NOVOSADSKOG DOGOVORA).
6.	P r o c e s i s t a n d a r d i z a c i j e
	• Dva posebna i asimetrična, ali paralelna procesa, započeta Vukovom i Gajevom reformom. • Zajednički standard se formira krajem 19. i početkom 20. veka. • Enc–Jon (str. 524^b) pominje BEČKI DOGOVOR, ali konstatuje da nije odmah usvojen, nego je kod Hrvata ostvaren tek devedesetih godina 19. v. • Hrvati su i pre iliraca imali znatnu štokavsku književnost ijekavskog i ikavskog izgovora i razvijenu leksikografsku i gramatičarsku tradiciju (Enc–Jon 521^b).

⁹ Taj korpus nije (bio) isti, ni istog obima, ni iste funkcionalne diversifikovanosti za gramatičare i za leksikografe.

¹⁰ Razlike u leksičkom fondu samo su implicirane u različitim procesima elaboracije prikazanim u Enc–Stev (težnja ka vernakularnoj autentičnosti) i Enc–Jonke (pribegavanje u 19. v. pozajmicama iz kajkavskog i čakavskog dijalekta i češkog i ruskog i drugih jezika i kovanicama).

¹¹ Up. distribuciju u Enc–Stev i Enc–Jon.

7.	Značaj Vuka Karadžića
	• A. Belić ¹² i M. Stevanović stavljaju Vukovu reformu na prvo mesto (i ne pominju uvek Gaja); Jonke stavlja Gaja na prvo mesto.
	• Ne navodi se Vukov uticaj na ilirce niti na pravopisno-jezičku reviziju kod Hrvata krajem 19. i početkom 20. v.
8.	Etničko poreklo štokavskog dijalekata
	Štokavski dijalekat pripada zajedničkom narodnom jeziku.
9.	Retrospektivna nacionalna razgraničenja
	Dubrovački književni jezik se obrađuje unutar hrvatskog jezičkog razvoja (a književnost unutar istorije hrvatske književnosti; v. Enc, knj 4, str. 64–67).
10.	Jezik Srba u Hrvatskoj
	Ne spominje se.
11.	Nacionalne frustracije
	Ne spominju se.
12.	Aktuelno stanje
	Postoji sloboda razvoja jezika srpske i hrvatske književnosti (v. cit. br. 2).

Opšti pogled. Ovo je globalna, nadnacionalna koncepcija, koja potencira jezičko zajedništvo, i to kao rezultat dva paralelna, iako različita, nacionalna procesa standardizacije. Ti procesi, započeti Vukovom i Gajevom reformom, predstavljaju (novo)štokavizaciju književnih jezika kod Srba i kod Hrvata i njihovo postepeno ujednačavanje (dogovaranjem i revizijama na hrvatskoj strani). Nema konflikta oko nacionalnog razgraničenja, niti ima uzajamnih žalbi. Naprotiv, situacija posle NOVOSADSKOG DOGOVORA deluje optimistički; up.:

(2) Na taj način [= sprovođenjem NOVOSADSKOG DOGOVORA] jezik srpske i hrvatske književnosti razvija se slobodno, oba izgovora, oba pisma i kadšto dvostruk leksički fond ravnopravni su, a svako nametanje u jezičnim pitanjima ocenjuje se kao štetno. Razvoj jezika prepušta se, dakle, svom prirodnom putu. (Enc–Jon 525^b).

Ipak treba uočiti da, sem standardizacionog dvojstva, jedinstvo nije potpuno ni na jezičkom planu (dva izgovora), ni na planu imenovanja jezika, gde se preferira stavljanje prideva izvedenog od svog nacionalnog imena kao prvog dela složenice,¹³ a ni na planu Vukovih i Gajevih zasluga (v. gornju tabelu, parametar br. 7). S druge strane, ne treba izgubiti iz vida da se i ovde i u celoj ENCIKLOPEDIJI (to važi i za drugo izdanje) tekstovi u srpskoj i hrvatskoj verziji tretiraju kao funkcionalno kompatibilni i ravnopravni.

Strategija kojom je ostvareno zajedništvo jeste zadržavanje tradicionalnih pogleda na zajednički jezik i njegov postanak (Vuk i Gaj), izbegavanje konfliktnih pitanja i citiranje NOVOSADSKOG DOGOVORA.

¹² U jednom ranijem odeljku enciklopedijskog članka SRPSKOHVATSKI (HRVATSKOSRPSKI) JEZIK.

¹³ Redosled i upotreba zagrada u nazivu leksikografskog članka favorizuju naziv *srpskohrvatski*.

Što se tiče naučne orijentacije, ona je u to vreme tradicionalna, kako u posmatranju prirode standardnog jezika,¹⁴ koji se tretira pre svega kao jezik srpske i hrvatske književnosti, tesno vezan s vernakularom, tako i u pogledu gramatičkog opisa i leksikografije.

A što se tiče korpusa, iako se u opisu procesâ standardizacije jasno razlikuju srpski i hrvatski pisci, u gramatikama i rečnicima (up. započeti REČNIK MATICE SRPSKE I MATICE HRVATSKE, kao i REČNIK SANU, a kasnije naročito Stevanovićev САРВЕМЕНИ СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК) korpus se tretira kao jedinstven.¹⁵

Revidirana globalna koncepcija:

ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE – drugo izdanje (Enc²)

Ovo je analitički prikaz koncepcije iznete u drugom izdanju ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE (Enc²), u odrednici Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski (Enc²–Broz) i odrednici Jugoslavija. V. Jezici i pisma naroda i narodnosti (Enc²–Kov):

Tabela br. 3

1.	J e d a n z a j e d n i č k i i l i v i š e p o s e b n i h j e z i k a
	Jedan zajednički jezik.
2.	H o m o g e n o s t
	Nejedinstven jezik:
	• Postoje četiri varijante standardnog jezika (četiri standardnojezička izraza): ¹⁶ <i>istočna/srpska varijanta</i> , <i>zapadna/hrvatska varijanta</i> , koja se naziva i <i>hrvatski književni jezik</i> , <i>crnogorski izraz</i> („u lingvističkom smislu u biti ijekavska verzija istočne varijante“) i <i>bosanskohercegovački izraz</i> („osebujniji [je] i najizrazitiji je nosilac varijantske neutralizacije“). ¹⁷ (Enc ² –Broz: 88 ^a).
	• „Ekavsko-ijekavsko dvojstvo ne pripada varijantskim razlikama nego je unutar-srpska pojava [...]“ (Enc ² –Broz: 88 ^b).

¹⁴ U stvari, govori se o književnom jeziku (u kontradistinkciji prema narodnom), jer termina *standardni jezik* još nema.

¹⁵ O „unijskom“ pristupu korpusu v. Поповић 2000–2001.

¹⁶ Varijante su realizacioni oblici standardnog jezika kojim se služi više nacija (v. Enc²–Broz: 88).

¹⁷ O hrvatsko-srpskim varijantskim razlikama se posebno govori: „Hrvatsko-srpske varijantske razlike potječu u vrlo maloj mjeri od dijalekatnih razlika u okviru same novoštok. osnovice [...]. Najvećim su dijelom nastale na različitim putovima civilizacijsko-jezične nadgradnje i odražavaju se prvenstveno u rječniku na različitim razinama jezične strukture [...]“ (Enc²–Broz: 88).

3.	Ime jezika (jednočlano ili dvočlano i koje)
	Dvočlano ime, sa dve alternative prihvaćene NOVOSADSKIM DOGOVOROM (<i>srpskohrvatski/ hrvatskosrpski</i>) i sa tradicionalnom hrvatskom varijantom <i>hrvatski ili srpski</i> . ¹⁸
4.	Osnov jedinstva ili posebnosti
	Novoštokavski karakter (supstanca i struktura), zasnovan na novoštokavskoj dijalekatskoj osnovici standardizacije.
5.	Jezička zajednica
	Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani.
6.	Procesi standardizacije
	• Četiri posebna procesa, od kojih su detaljno opisani onaj kod Srba i onaj kod Hrvata (v. cit. br. 3), dok su procesi kod Crnogoraca i bosanskohercegovačkih Muslimana opisani sumarno (v. kraj cit. br. 3). • Zajednički standard se formira krajem 19. i početkom 20. veka. • Za formiranje savremenog srpskog i hrvatskog standarda bitne su Vukova odnosno Gajeva reforma. • Ne spominje se BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR. • Ne spominje se NOVOSADSKI DOGOVOR. • Ne spominje se hrvatsko raskidanje NOVOSADSKOG DOGOVORA.
7.	Značaj Vuka Karadžića
	Vuk je značajan samo za standardizaciju kod Srba.
8.	Etničko poreklo štokavskog dijalekata
	Štokavski dijalekat pripada zajedničkom narodnom jeziku.
9.	Retrospektivna nacionalna razgraničenja
	Dubrovački književni jezik se obrađuje unutar hrvatskog jezičkog razvoja (a književnost unutar istorije hrvatske književnosti; v. Enc ² , knj 5, str. 60–66).
10.	Jezik Srba u Hrvatskoj
	O njemu se govori u Enc ² –Kov; v. cit. br. 4.
11.	Nacionalne frustracije
	Ne spominju se.
12.	Aktuelno stanje
	Ne ocenjuje se.

(3) Na početku druge pol. XIX st. i u Hrvata i u Srba bilo je jasno da je problem općenacionalnoga stand. jezika u glavnim crtama riješen u korist jezičnoga standarda na novoštok. osnovici. Kod Srba je još ostalo da odumre predvukovska jezična praksa, što je i završeno do konca 1860-tih godina. [...] Kod Hrvata je bilo više problema. Ikavsko-ijekavsko dvojstvo u stand. jeziku, koje je u Hrvata (i u Muslimana) trajalo gotovo do 1880-tih godina, bilo je doduše uklonjeno napuštanjem ikavice, ali nekoliko tzv. filoloških škola borilo se oko pravopisa i pojedinosti u grafiji, a također i oko ilirske koncepcije množinskih padeža, koja je bila u suprotnosti ne samo s razvojnim tendencijama u dopreporodnome hrvatskom novoštok. pismenom jeziku nego i sa stanjem u organskoj novoštok. podlozi standarda. Razvoj se kretao prema dosljedno novoštok. fizionomiji u samomu stand. jeziku i prema fonološkomu pravopisu, koji toj fizionomiji najbolje odgovara. Najprije je napušte-

¹⁸ Brozović govori i o *standardnoj novoštokavštini*.

no morfonološki uvjetovano dvojno pisanje fonema /č/ (**č** i **tj**: *noć* i *bratja*), a onda je u HRVATSKOM PRAVOPISU I. Broza (1892) uvedeno slovo **đ** umjesto **dj** i **gj** i uređena grafija ijekavskoga jata. Na koncu su na prijelazu iz XIX u XX st. postupno posve napušteni i nenovoštok. pluralni padeži.

Tako je na početku XX st. i na srpskoj i na hrvatskoj strani bio završen proces jezične standardizacije. Stand. hs. j. [standardni hrvatskosrpski jezik] dobio je fizionomiju koju uglavnom ima i danas. U procesu njegova [= standardnog hrvatskosrpskog jezika] formiranja i daljem izgrađivanju sudjelovali su već od početka i Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani, s time da su razvojni putovi i kod jednih i kod drugih imali i posebnih crta, iako su se procesi u Crnoj Gori uglavnom podudarali s onima u Srbiji, a Muslimani su sudjelovali u zbivanjima i u Hrvata i u Srba (Enc²–Broz. 88^a).

(4) U načelu sve to [što je rečeno za hrvatski tip jezičnog standarda] vrijedi i za standardni hrvatski ili srpski jezik kada se njime služe Srbi u Hrvatskoj, ali sa stanovitim češćim ili fakultativnim (srpskim) posebnostima u nekim dijelovima vokabulara. [...] Taj u osnovi isti tip standardnog jezika Srbi u Hrvatskoj nazivaju *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski* ili, kadšto, jednostavno: *srpski* (Enc²–Kov. 242^a).

Opšti pogled. I u ovoj novoj koncepciji postoji zajednički standardni jezik, ali ne više kao jedinstven. Radi se, u stvari, o apstraktnom standardnom jeziku, koji se realizuje u vidu četiri konkretne varijante.¹⁹ Dakle, s jedne strane postoji globalno jedinstvo, a s druge kodne (i svakako i korpusne) posebnosti, koje su u korelaciji sa četiri posebna i različita standardizaciona procesa. Pri tom treba primetiti još tri stvari: jedna varijanta (hrvatska) naziva se i posebnim jezikom (*hrvatskim književnim jezikom*); naziv *istočna varijanta* za srpsku varijantu kao da je redukuje samo na ekavski izgovor (ali se na drugom mestu govori o srpskom ekavsko-ijekavskom dvojstvu); standardizacioni procesi se vezuju za nacije (ali kad je reč o varijantama, ne spominje se nikakva muslimanska varijanta, nego se govori o bosanskohercegovačkom izrazu).

Strategija očuvanja zajedništva zasniva se na više momenata:

- prikaz standardizacije sveden je samo na ono o čemu je mogao biti postignut konsensus (up. Katičić 1988);
- ne pominje se Vukov uticaj;
- ne pominje se NOVOSADSKI DOGOVOR, ni raskid toga dogovora, ni polemike koje su tome prethodile i sledile;
- ne razgraničavaju se dijalekti;
- Dubrovnik se i retrospektivno tretira kao hrvatski;

¹⁹ Moglo bi se reći da te varijante čine jedan s i m b i o t i č k i s i s t e m i jedan komunikativni prostor (up. da se i u Enc² tekstovi na raznim varijantama i dalje smatraju funkcionalno kompatibilnim).

- ne pominju se ni hrvatske žalbe na srpski (beogradski) jezički unitarizam ni srpske na tretman jezika Srba u Hrvatskoj;
- republike su dobile mogućnost da pod posebnim odrednicama u Enc² prikažu svoj nacionalni i/ili državni jezik, što je posebno važno kad se radi o *hrvatskom književnom jeziku* (v. sledeću koncepciju).

Na naučnom planu, ovo je nova generacija lingvista, koja je prihvatila strukturalistički metod i koja se oslanja na sociolingvistiku. Iako neki lingvisti zadržavaju termin *književni jezik*, taj pojam se sada shvata u modernom sociolingvističkom smislu standardnog jezika. Isto tako, od sredine šezdesetih godina uveden je pojam *varijanti književnog/standardnog jezika*, tj. razlike koje su za prethodnu generaciju bile više-manje sitne sporadične i naizgled nasumične stilske i leksičke razlike, sada se tretiraju kao sistematski vezane za posebne varijante (i dalje pre svega na nivou leksike) i uslovljene posebnim jezičkim razvojem i kulturnoistorijskim uslovima.

Što se tiče lingvističkog opisa, uvedena je strukturalistička fonologija i morfofonologija, ali je u većini drugih grana lingvistike došlo pre svega do veće ili manje eklektičke modernizacije (najmanje u oblasti leksikografije). Treba istaći da nije razvijena metodologija globalnog opisa kompozitnog zajedničkog jezika, nego je težište prebačeno na (polemičko) kontrastiranje polarizovanih varijanti (srpske/istočne/beogradske i hrvatske/zapadne/zagrebačke). Sem toga, u Hrvatskoj se prešlo na izradu posebnih gramatika hrvatskog književnog jezika, dok se u Srbiji nastavilo sa gramatičkim opisom srpskohrvatskog jezika prema koncepciji koju reprezentuje Enc.

Hrvatska nacionalna koncepcija kompatibilna sa koncepcijom zajedničkog jezika složenog sastava (Enc²–Hrv)

Ovo je analitički prikaz koncepcije iznete u drugom izdanju ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE (Enc²), u odrednici Hrvati. II Jezik (Enc²–Kat):

Tabela br. 4.

(Napomena: HSJ = hrvatski standardni jezik)

1.	Validnost koncepcije varijantski složenog zajedničkog standardnog jezika (up. Enc ² , 1–5)
Prihvata se kao koncepcija na globalnom planu.	
2.	Mesto HSJ-a u strukturi varijantski složenog zajedničkog standardnog jezika
HKJ je varijanta zajedničkog jezika Hrvata, Crnogoraca, Muslimana i Srba (up. cit. br 5).	
3.	Ime HSJ-a

	Hrvatski književni jezik.
4.	P o s e b n o s t H S J - a
	To je završna faza u razvoju književnog jezika Hrvata, sa svim specifičnostima koje otud proizlaze.
5.	P o č e t a k s t a n d a r d i z a c i o n i h p r o c e s a
	Od sredine 18. veka (v. Enc ² -Kat: 6 ^b).
6.	Z n a č a j G a j e v e (= ilirske) r e f o r m e
	To je ilirska faza novoštokavske standardizacije.
7.	U t i c a j V . K a r a d ž i ć a n a G a j e v u r e f o r m u
	Postoji (v. cit. br. 6).
8.	B E Č K I D O G O V O R
	Nije imao neposrednog uticaja na hrvatsku jezičku normu, ali je umnogome anticipirao konačni razvoj hrvatskog standarda (v. Enc ² -Kat: 7 ^b).
9.	U t i c a j V u k a K a r a d ž i ć a , D a n i č i ć a i h r v a t s k i h v u k o v a c a n a k o n a č n u s t a n d a r d i z a c i j u H S J - a
	Postoji (v. cit. br. 7)
10.	E t n i č k o p o r e k l o š t o k a v s k o g d i j a l e k t a
	Hrvatsko i srpsko (v. Enc ² -Kat: 3-4).
11.	R e t r o s p e k t i v n a n a c i o n a l n a r a z g r a n i č e n j a
	• Razvoj pisanog jezika u Dubrovniku je deo razvoja književnog jezika kod Hrvata. • O nacionalnom osećanju u Dubrovniku i širenju hrvatskog imena među štokavcima navode se razni stavovi i iznose rezerve u vezi s mogućnošću kategoričkih sudova (v. Enc ² -Kat: 5 ^a i cit. br. 8).
12.	J e z i k S r b a u H r v a t s k o j
	O njemu se govori u cit. br. 9 (v. takođe Enc ² -Kat: 6 ^a).
13.	N a c i o n a l n e f r u s t r a c i j e
	Ne govori se o njima.
14.	A k t u e l n o s t a n j e H S J - a
	Stabilno je (v. cit. br. 10).
15.	O c e n a s e p a r a c i j e H S J - a
	Ne govori se o tome (niti se spominju hrvatsko-srpske polemike).

(5) Proizašavši iz takva razvoja [v. cit. br. 7], današnji hrvatski književni jezik u svojem standardnom obliku na novoštokavskoj osnovici ulazi u sklop sve standardizirane novoštokavštine, tj. hrvatskoga ili srpskoga (srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga) varijantno složenoga standardnog jezika, koji osim Hrvatima služi još Crnogorcima, Muslimanima, Srbima i drugima kojima je isti jezik materinski. U okviru toga standardnoga jezika hrvatski je književni jezik u svojem standardnom obliku povijesno utemeljena i vrijednosno određena varijanta i time jedan od njegovih pojavačkih oblika. Dijalekatska osnovica mu pokazuje neka obilježja zapadne novoštokavštine. Hrvatski štokavski standard predstavlja sveukupnost hrvatskih govora [itd.]²⁰ (Enc²-Kat: 8^a).

²⁰ Poslednje dve rečenice su navedene radi diskusije u vezi sa četvrtom k o n - c e p c i j o m (HrvJ).

(6) Njihova [= iliraca] novoštokavska orijentacija uz potpunu konfesionalnu pa i nacionalnu otvorenost uzimala je dakako u obzir i srpske govore, osobito one ijekavske što su se smjestili u hrvatskim zemljama do daleko na zapad. Uz ugled dubrovačke književnosti i usmene epike bit će da je i to bio razlog što je u ilirskoj fazi novoštokavske standardizacije, unatoč snažnim otporima, ijekavica prevagnula nad ikavicom. Ilirci su visoko cijenili V. Karadžića te u njegovim djelima nalazili kanonsku stilizaciju usmene književnosti i novoštokavske izražajnosti. Ali njegova koncepcija srpske novoštokavske standardizacije ostala je tuđa njihovim gramatičarima, jer je s njihova gledišta bila preuska i previše jednostrano usredotočena na izraz folklorne književnosti (Enc²–Kat: 7^a).

(7) U tada osnovanoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (1866) djelovao je Đ. Daničić i njegov je utjecaj pomogao da se stvori škola „hrvatskih vukovaca“, koja je standardizaciju uspješno dovela do kraja oslanjajući se pri rješavanju još otvorenih pitanja na uzor Karadžićevih i Daničićevih tekstova te osobito na njihove klasične prijevode i na zbirke narodnih umotvorina. Temeljni su priručnici te završne faze bili pravopis I. Broza, zasnovan na Karadžićevu fonološkom načelu (1892), gramatika T. Maretića (1899), koja konačno napušta stare množinske padeže, te rječnik I. Broza i F. Ivekovića, koji se također strogo orijentira na novoštokavsko blago što su ga skupili Karadžić i Daničić. Njihova su rješenja dobro odgovarala trenutku i potrebama i dala su upotrebljiva i široko prihvatljiva rješenja. Do pred I svjetski rat hrvatski se novoštokavski jezični standard konačno konsolidirao u svojem stabilnom i funkcionalno punovrijednom obliku (Enc²–Kat: 8^a).

(8) Dok se sve to temeljito ne istraži, teško je reći što određena o tomu kako se hrvatsko ime u starije doba širilo i upotrebljavalo u štokavaca; gdje je ono staro, a gdje se tek poslije učvrstilo (Enc²–Kat: 5^a).

(9) Srpski narod u Hrvatskoj služi se, osobito kada se ne pišu autorski tekstovi, i hrvatskim novoštokavskim standardom, pa se taj pored matičnoga srpskog novoštokavskog standarda u tom smislu može smatrati i zvati također *srpskim književnim jezikom*. U njegovu izgrađivanju sudjelovali su i srpski pisci i učenjaci. Srpski govori u Hrvatskoj i govori drugih srpskih ijekavaca ulaze u njegovu užu dijalekatsku osnovicu. Njihove tradicionalne izražajne vrijednosti ugrađene su u nj (Enc²–Kat: 8^a).

(10) Hrvatski novoštokavski jezični standard potpuno je izgrađen, dobro funkcionira i razvija se, pa su i pokušaji da se destabilizira kako bi se udaljio od drugih pojavnih oblika standardne novoštokavštine kojima se služe drugi narodi, ili da se s njima izjednači, ostajali bezuspješni (Enc²–Kat: 8^{a, b}).

Opšti pogled. Ovo je bitan otklon u odnosu na Enc, jer se moderni hrvatski standard faktički promovise u poseban nacionalni jezik. No na razvojnem planu (tj. uzimajući u obzir koncepciju koja će biti izneta u HrvJ) ovo je samo međukorak, pošto se status nacionalnog jezika tretira kao kompatibilan sa statusom varijante globalnog (nadmacionalnog) varijantski složenog standardnog jezika na novoštokavskoj osnovici.

Konceptualno-diskursna strategija kojom je istovremeno istaknut nacionalni karakter modernog jezičkog standarda kod Hrvata i njegova uklopljenost,

u vidu hrvatske varijante, u zajednički novoštokavski standardni jezik sastoji u tome što se razrađuje (am)bivalentna priroda nacionalne standardnojezičke varijante, koju je već ranije jasno formulisao D. Brozović; up.:

(11) Praktički i principijelno (tj. i pravno), nacionalna varijanta standardnog jezika funkcionira za narod koji je upotrebljava isto onako kao što funkcionira nacionalno homogen jezik za narod koji se njime služi (Brozović 1970, 35–36).

Dakle, nema prepreke da se razvoj modernog standardnog jezika kod Hrvata javi na dva mesta: i u opštoj odrednici o zajedničkom jeziku, uklopljen u njegovu standardizaciju, i u nacionalnoj odrednici, kao završna faza razvitka jezika nacionalne pismenosti.

Ono što je takođe važno istaći jeste da je ovde izabran i realizovan jedan koncilijantni stav u odnosu na srpsku stranu, bez navođenja „viktimoloških“ optužbi o položaju hrvatskog književnog jezika u Jugoslaviji, u to vreme često pominjanih (i negiranih) u hrvatsko-srpskim polemikama; a uz to se ističe stabilnost hrvatskog književnog jezika (up. cit. br. 10). Isto tako, razvoj modernog standarda kod Hrvata je k o n t e k s t u a l i z o v a n uzimanjem u obzir postojanja paralelnog standardizacionog procesa kod Srba i određenih uticaja koji su odatle proistekli; a nije zanemareno ni postojanje Srba u Hrvatskoj.

Jednom rečju, ovo je, razvojno gledano, umerena promocija nacionalnog hrvatskog standardnog jezika (sa nacionalnim imenom). No i kao takva ona podrazumeva radikalno odstupanje od nekadašnje jezičkopoliitičke prakse i, istovremeno, služi kao osnova za nov pristup kodifikaciji i opisu standardnog jezika i za, na nacionalnom kriterijumu bazirano, sužavanje korpusa koji se za to upotrebljava, uz istovremeno njegovo produžavanje uključivanjem i primera iz hrvatskih štokavskih pisaca 18. veka.²¹

Radikalna hrvatska nacionalna koncepcija (HrvJ)

U knjizi HRVATSKI JEZIK bitna su, rekli smo, dva priloga: D. Brozovića i R. Katičića. Prvi donosi bitne novine, ali zbog veze sa prethodnom koncepcijom bolje je poći od drugog priloga, jer je on samo modifikacija enciklopedijskog članka Enc²–Kat.

Modifikacije teksta Enc²–Kat. Ovde je bitno sledeće:

- Ostala je rezerva u vezi sa širenjem hrvatskog imena (up. cit. br. 8).

²¹ Što se prakse samog autora navedenog enciklopedijskog članka tiče, korisno je pročitati „Uvodne napomene“ za njegovu SINTAKSU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Katičić 1986: 3–7).

• Ostali su stavovi koji se tiču Vukovog uticaja, BEČKOG DOGOVORA i uticaja vukovaca (parametri 7–9); up. i cit. br. 6 i 7. Ipak, u vezi sa parametrom br. 9, na kraju citata br. 7 dodato je:

(12) Konačna pak konsolidacija srpskoga novoštokavskog jezičnog standarda, koja se oslanjala na živu porabu, razgovornu i strukovnu, u naobraženim beogradskim krugovima, nije pri tome izvršila nikakav spomena vrijedan utjecaj (HrvJ–Kat: 52).

• Ni ovde nema žalbi na jezički unitarizam i sl., govori se o stabilnosti HKJ-a i ne komentariše se jezička separacija koja se desila u međuvremenu (up. parametre 13, 14 i 15).

S druge strane, ima nekih indikativnih izmena i ispuštanja:

• Kad se govori o imenu kojim Hrvati zovu svoj (narodni) jezik, više se ne pominju (kao u Enc²–Kat: 2^a) nazivi *hrvatski ili srpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski* (up. HrvJ–Kat: 37).

• Hrvatski jezik se više ne smešta u varijantski strukturirani zajednički jezik; naime, umesto cit. br. 5 stoji:

(13) Proizašavši iz takva razvoja, današnji hrvatski književni jezik u svojem standardnom obliku na novoštokavskoj osnovici predstavlja sveukupnost hrvatskih govora [itd.] (HrvJ–Kat: 52).

• Ništa se ne govori o jeziku Srba u Hrvatskoj (tj. izbačen je cit. br. 9).

Dakle, bitna promena je u tome što više nema nikakve veze između hrvatskog standardnog jezika i zajedničkog štokavskog standardnog jezika i što se ne spominju Srbi u Hrvatskoj niti srpsko ime (a ono bi se moralo javiti i u nazivu zajedničkog jezika). S druge strane, postojanje zajedničkog jezika i varijantski status hrvatskog standardnog jezika unutar njega nisu eksplicitno osporeni. A nije negiran ni uticaj Vuka i vukovaca.

Koncepcija sadržana u HrvJ–Broz. Ovaj tekst u svom prvom delu predstavlja u stvari novu verziju teksta Brozović 1978. I tu postoje određene izmene, od kojih je bitno to da se više ne govori o zajedničkom jeziku i varijantama. Ali treba istaći da ni u HrvJ–Broz postojanje apstraktnog zajedničkog jezika i njegovih konkretnih realizacionih varijanti nije eksplicitno negirano.²²

²² Štaviše, nepominjanje varijanti u HrvJ–Broz unekoliko je relativizovano tekućom političkom situacijom; up.: „Sve je to utjecalo na stanje duha u hrvatskome javnom mnijenju. Nastalo je nekakvo neodređeno neraspoloženje prema lingvistici uopće i slavistici posebno, kao da su te discipline apriori protuhrvatski raspložene. Razvila se i odbojnost prema nekim objektivnima i inače u načelu neutralnim terminima kao što su genetski i tipološki lingvistički termin *dijasistem* i sociolingvistički termin *varijanta*, jer su ti termini bili zloupotrebljavani protiv prava hrvatskoga jezika, a šira ih javnost nije razumijevala (kao što nigdje u svijetu šira javnost općenito ne razumije stručnih termina)“ (HrvJ–Broz: 31).

Zajedničko za oba Brozovićeve teksta je:

- insistiranje na izvornoj hrvatskoj etničkoj pripadnosti dela štokavskih dijalekata i na opisu dijalekatskog razvoja – u terminologiji HrvJ–Broz – sred-njojužnoslavenskog jezičkog dijasistema;
- iznošenje periodizacije razvoja jezika hrvatske pismenosti, koja obuhva-ta šest razdoblja;
- vezivanje početaka standardizacije štokavskog jezika kod Hrvata za čet-vrto razdoblje, koje počinje sredinom 18. veka;
- isticanje važnosti 18. veka za jezičku standardizaciju, uz izvesnu democi-ju važnosti Gajeve reforme;
- poricanje Vukovog uticaja na ilirski pokret, odricanje učinka BEČKOG DO-GOVORA i minimalizovanje uloge hrvatskih vukovaca u završnoj fazi standardi-zacije hrvatskog jezika, uz naglašavanje štetnosti njihovih preterivanja i uz implicitno moralno diskvalifikovanje nekih od njih vezivanjem za mađaronsku (tj. unionističku) stranku i isticanjem podrške koju su imali od mađaronske vlade.

Naročito je značajno ažuriranje rezimea poslednjeg, šestog razdoblja datog u Brozović 1978: 22. Naime, u HrvJ–Broz (tj. skoro dvadeset godina kasnije) taj rezime glasi:

(14) 6. razdoblje – razvoj u XX. stoljeću: konsolidacija standarda u glavnim pitanjima; prividno pravopisne oscilacije kao odraz otpora prema pokušajima jezi-čne unifikacije (upravo: asimilacije); shvaćanje o potrebi posebne stabilne hrvatske novoštokavske norme prevladava sredinom šezdesetih godina; žestoki sukobi na razmeđu šezdesetih i sedamdesetih godina i od tada tih stalan napredak hrvat-skoga standardnog jezika usprkos pritiscima vlasti; grozničav razvoj u oslobođenoj hrvatskoj državi devedesetih godina. Osim toga, još početkom stoljeća rađaju se novočakavska i novokajkavska dijalektalna beletristika, pretežno poezija, obje regionalno neujednačena dijalektnog izraza (HrvJ–Broz: 10).

U tom pasusu treba posebno uočiti rečenicu: „shvaćanje o potrebi posebne stabilne hrvatske novoštokavske norme prevladava sredinom šezdesetih godi-na“, koja daje istorijsku perspektivu separaciji standardnog jezika Hrvata.

Drugi, novi deo u HrvJ–Broz je „viktimološki“, tj. predstavlja poduži in-ventar optužbi na račun velikosrpskog jezičkog unitarizma u okviru prve i dru-ge Jugoslavije, pritisaka na hrvatski jezik i hrvatske lingviste, pokušaja jezičke asimilacije, potiskivanja hrvatskih reči, iskrivljavanja predstava o razvoju književnog jezika kod Hrvata, čemu treba dodati razne druge postupke čije su žrtve bili hrvatski standardni jezik i hrvatski lingvisti.

Po Brozoviću, prelomna tačka je bila DEKLARACIJA O NAZIVU I POLOŽAJU HR-VATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (1967), posle koje se „hrvatska filološka svijest poč-e la oporavljati“. U svakom slučaju:

(15) Javnost je osamostaljivanje Hrvatske doživjela i kao oslobađanje hrvatskoga jezika (HrvJ–Broz: 32).

Što se tiče dalje perspektive:

(16) Pred hrvatskim je jezikoslovljem sada osnovnom zadaćom kultiviranje i dograđivanje hrvatske jezične norme u uvjetima slobode i napor za afirmaciju hrvatskoga jezika u znanstvenome svijetu. (HrvJ–Broz: 32).

Analitički prikaz koncepcije iznete u HrvJ–Broz:

Tabela br. 5.

(Napomena: HSJ = hrvatski standardni jezik)

1.	Validnost koncepcije varijantski složenog zajedničkog standardnog jezika (up. Enc ² , 1–5)
	O tome nije ništa rečeno.
2.	Mesto HSJ-a u strukturi varijantski složenog zajedničkog standardnog jezika
	O tome nije ništa rečeno.
3.	Ime HSJ-a
	Hrvatski (standardni) jezik.
4.	Posebnost HSJ-a
	To je poseban, nacionalni standardni jezik jer je nastao posebnim (za Hrvate specifičnim) standardizacionim i kulturnoistorijskim procesom i služi kao nacionalni (hrvatski) jezik; ali se ne pokazuje (kontradistinktivna) posebnost tog jezika na kodnom planu.
5.	Početak standardizacionih procesa
	Od sredine 18. veka; ali je i pre toga postojao jezički razvitak u tom smeru.
6.	Značaj Gajeve (= ilirske) reforme
	To je ilirska faza novoštokavske standardizacije, čiji je značaj dugo vremena bio precenjen (dok je bio zapostavljan značaj 18. veka).
7.	Utica j V. Karadžića na Gajevu reformu
	Nije ga bilo.
8.	BEČKI DOGOVOR
	Nije imao posledica.
9.	Utica j Vuka Karadžića, Daničića i hrvatskih vukovaca na konačnu standardizaciju HSJ-a
	Postojao je u izvesnoj meri, ali ne uvek u dobrom pravcu; u stvari, završni standardizacioni procesi su inherentni smeru razvitka hrvatskog standarda.
10.	Etničko poreklo štokavskog dijalekta
	Hrvatsko i srpsko.
11.	Retrospektivna nacionalna razgraničenja
	Hrvatske zemlje su bile u prošlosti one koje i danas (na to ukazuje i inventar regionalnih jezika).
12.	Jezik Srba u Hrvatskoj

O njemu se ne govori.	
13.	N a c i o n a l n e f r u s t r a c i j e
Obiman spisak žalbi na jezički unitarizam itd.	
14.	A k t u e l n o s t a n j e H S J - a
Hrvatski jezik je najzad slobodan i treba ga dalje standardizovati, kultivisati i elaborirati, a i afirmisati u međunarodnoj naučnoj javnosti (up. cit. br. 16).	
15.	O c e n a s e p a r a c i j e H S J - a
Teška, ali na kraju uspešna borba za slobodu hrvatskog jezika.	

Opšti pogled. Ovo je radikalna separacija hrvatskog standardnog jezika u odnosu na druge novoštokavske standarde. Opšta strategija kojom je to postignuto može se označiti kao *insulacija*,²³ jer se hrvatski standardni jezik posmatra potpuno odvojeno od svog štokavskog standardnojezičkog konteksta. No, kao što je već rečeno, ovakva ekskluzivno hrvatska vizura predstavlja ignorisanje, a ne poricanje kodne sličnosti sa drugim štokavskim standardima, tj. ostaje da se pokaže hrvatska posebnost na području standardnojezičkog koda koja ga čini neuklopivim u širi štokavski kod.

Što se tiče konkretnih postupaka usmerenih na odbranu hrvatske standardnojezičke samobitnosti, oni obuhvataju:

- radikalizovanje stavova iz Enc-Hrv i ignorisanje onih iz Enc2;
- detaljan prikaz geneze dijalekata i njihovog etničkog porekla;
- isticanje da je stvaranje hrvatskog štokavskog standarda ono što bi se moglo nazvati *procesom drugog trajanja* (od sredine 18. veka, pa i ranije), sa inherentnom štokavskom standardizacionom teleologijom, ali samo do hrvatskog nivoa;
- umanjivanje prekretničkog značaja Gajeve (ilirske) reforme;
- poricanje ili minimalizovanje uticaja Vuka, BEČKOG DOGOVORA i hrvatskih vukovaca;
- ignorisanje postojanja Srba u Hrvatskoj.

A isticanje da se radi o jeziku-žrtvi ne služi samo da se pokaže hrvatsko viđenje simbioze sa srpskim jezikom i ponašanja jugoslovenskih vlasti nego predstavlja i apologiju postupaka hrvatskih lingvista i neku vrstu pledoajea za priznavanje hrvatskog standardnog jezika kao posebnog i ravnopravnog člana zajednice slovenskih standardnih jezika.

Jednom rečju, ovo je ekskluzivna nacionalna (etnocentrična) koncepcija, izneta – za razliku od one u Enc² – bez dlake na jeziku i u situaciji kada hrvat-

²³ Termin *insulacija* se može primeniti i na shvatanja onih bošnjačkih lingvista koji su koncentrisani samo na rešavanje jezičke situacije u Bosni i Hercegovini kao celine potpuno izolovane od ostatka štokavskog standardnojezičkog područja, tj. ignorišu činjenicu da su Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini uključeni u celinu srpskog odnosno hrvatskog standardnog jezika.

ska lingvistika može konstatovati da je hrvatska pravedna stvar najzad trijumfovala.

Što se lingvističke prakse tiče, pobeda ove koncepcije je praćena pojačanim naporom za standardizacijom, purističkom elaboracijom, purifikacijom, pojačavanjem kontradistinktivnosti u odnosu na srpski standardni jezik i formiranjem hrvatskog nacionalnog referentnog korpusa, kao i objavljivanjem radova posvećenih raznim problemima standardizacije hrvatskog jezika i tumačenjima njegovog razvoja.

Srpska nacionalna k o n c e p c i j a (SrpJ)

Sledeća tabela pruža analitički prikaz koncepcije izložene u SrpJ–Brb

Tabela br. 6.

(Napomena: SSJ = srpski standardni jezik)

1.	Validnost koncepcije varijantski složenog zajedničkog jezika (up. Enc ² , parametri 1–5)
Varijantska koncepcija je i dalje validna na lingvističkom planu (ali ne i na sociolingvističkom). ²⁴	
2.	Provenijencija zajedničkog standardnog jezika
To je srpski jezik, ili bar jezik srpske provenijencije, jer su Hrvati krajem 19. veka usvojili vukovski model književnog jezika (više o tome v. u SrpJ–Brb: 21–22).	
3.	Postanak zajedničkog standarda
Ostvaren ekspanzijom Vukovog standarda, pre svega preuzimanjem vukovskog modela književnog jezika od strane Hrvata krajem 19. veka.	
4.	Priroda savremenog standardnog jezika Hrvata
To je u stvari varijanta srpskog standardnog jezika. ²⁵	

²⁴ Up i: „Наравно, хрватска политика језичког удаљавања, чији је првенствени циљ да докаже посебност хрватског језика, не може изменити темељну чињеницу да је, уколико се ради о језичкој структури и супстанци, у питању један језик са варијантима, али може да појача шум у међусобној комуникацији. С друге стране, српски и хрватски су у социolingвистичкој перспективи уистину два (веома блиска) стандардна језика.“ (Ивић 1999: 5).

²⁵ Up. i drugo slično mišljenje izneto u knjizi SRPSKI JEZIK: „Књижевни језик је тамо [= у Хрватској] по својој лингвистичкој суштини постао хрватска редакција вуковског српског језика“ (Пешикан 1996: 172).

Up. takode: „Сва та три језика (с[рпски] ј., х[рватски] ј. и б[ошњачки] ј.) могу се сматрати и в а р и ј а н т а м а (верзијама или редакцијама) изворно (првородно) с р п с к о г а с т а н д а р д н о г ј е з и к а , а не само, како се и даље сматрају

5.	Mesto SS/KJ-a u strukturi zajedničkog standardnog jezika
To je srpska varijanta zajedničkog jezika.	
6.	Ime SSJ-a jezika
Srpski standardni jezik.	
7.	Posebnost SSJ-a
To je standardni jezik kojim se služe Srbi (i Crnogorci).	
8.	Početak standardizacionih procesa
Od Vukove reforme.	
9.	Uticaј V. Karadžića na Gajevu reformu
„Челници хрватског народног препорода пратили су [...] и рад српскога језичког и културног реформатора и националног идеолога Вука Караџића [...]“ (SrpJ–Brb: 20).	
10.	BEČKI DOGOVOR
„[...] није одмах подстакао уједињавајуће напоре [...]“ (SrpJ–Brb: 20).	
11.	Uticaј Vuka Karadžića, Daničića i hrvatskih vukovaca na konačnu standardizaciju kod Hrvata
Krajem 19. века Hrvati su preuzeli vukovski model srpskog jezičkog standarda (v. više o tome u SrpJ–Brb: 21–22).	
12.	Etničko poreklo štokavskog dijalekta
Eminentno srpski narodni govor (up. <i>SrpJ–Brb</i> : 17).	
13.	Retrospektivna nacionalna razgraničenja: Dubrovnik
V. cit. br. 17.	
14.	Retrospektivna nacionalna razgraničenja: širenje hrvatskog imena (i nacionalne svesti) kod katolika -štokavaca
Postepeno (v. cit. br. 18 i 19).	
15.	Jezik Srba u Hrvatskoj
U poslednjim decenijama izložen hrvatskom unitarizmu (up. SrpJ–Brb: 23 i 26).	
16.	Nacionalne frustracije
Izazvane su hrvatskim (i bošnjačkim) jezičkim separatizmom, optužbama protiv Srba za unitarizam i hegemonizam, položajem Srba u Hrvatskoj i dr.	
17.	Aktuelno stanje SSJ-a
V. cit. br. 20 i SrpJ–Brb: 29–32.	
18.	Oцена separacije hrvatskog standardnog jezika
To je rezultat hrvatskog separatizma.	

(17) „[...] као нпр. у Дубровнику, где је некакве српске етничке и, особито, језичке свести било столећима (*lingua seviana* јесте синтагма с мноштвом потврда у дубровачком архиву), док хрватске етничке свести нема пре друге половине XIX века“ (SrpJ–Brb: 19).

у домаћој и страној литератури, варијантама српскохрватскога стандардног језика“ (Брборић 2001: 324).

(18) „Јужнословенско становништво католичке вероисповести столећима је, знатним својим делом, егзистирало под разним покрајинским називима, а делимично и под српским народним именом, — да би се тек у 19. и почетком 20. столећа идентификовало у хрватском и словеначком народу“ (SrpJ–Brb: 18).

(19) „Хрватски народ тада [1815.] је још био народ у настајању, често са само регионалним (суб)етничким именом и свешћу, без организације и администрације, духовне и световне, која би га, барем у просвети и култури, ваљано обједињавала и уједињавала. Тек ће тзв. Илирски покрет (1830–1850) обезбедити препород и уједињење Хрвата“ (SrpJ–Brb: 19).

(20) „У новим државним околностима, с дефинисаним културним простором, Срби немају ни разлога ни мотива да се баве транснационалним „заједништвом“ стандардног језика, на шта су били присиљени у бившој Југославији“ (SrpJ–Brb: 30).²⁶

Општи поглед. Ово је комплексна концепција, са лингвистичком и социолингвистичком односно језичкополитичком компонентом. Ове компоненте се тичу глобалне ситуације, али је решавају на различите начине:

- На лингвистичком плану остаје се при варијантској концепцији, каква је она у *Enc²*. Али се идентитет језика ставља у српску националну перспективу односно везује искључиво за Вуков/вукovski standard. Дакле, ревидира се идентитет, или бар порекло, заједничког језика, али истовремено и садашњег хрватског (и бошњачког) standarda. А на овој ревизији се темеље и разматрање и критичка оцена процеса хрватске сепарације (укључујући и положај Срба у Хрватској) и ревизија ретроспективних националних разграничења (Дубровник и др.).

- На социолингвистичком плану, међутим, резигнирано се приhvата актуелна стварност и говори о три национална standardna језика (српском, хрватском и бошњачком). А на томе се темеље и језичкополитичка разматрања и перспектива даљег рада на standardizацији српског језика, сада оријентисаној само на национални језик и ослоњеној само на национални корпус.

Закључак

Природа концепцијâ. Концепције се, врло упрошћено, могу охарактерисати овако:

²⁶ Ур. i: „Историјски догађаји последњих трију година донели су више потреса у српском књижевном језику него цело претходно столеће. Раскинуто је, не нашом вољом, језичко јединство са Хрватима и Муслиманима, те је тиме отпала потреба за језичком политиком која чува то јединство, а истовремено се актуализовало питање језичког јединства међу самим Србима“ (Ивић 1995: 50).

Tabela br. 7

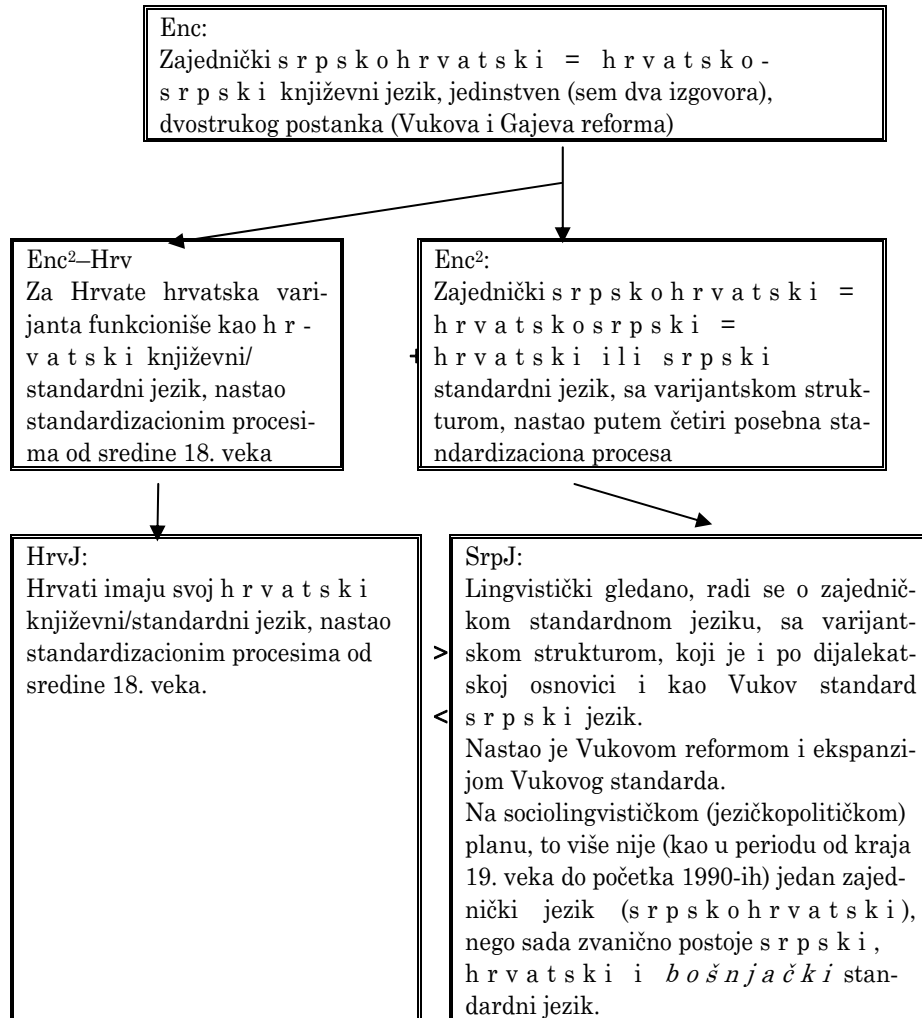
Oznaka koncepcije	Priroda koncepcije	Karakterizacija koncepcije
Enc	Unitarna ²⁷ globalna	Postoji zajednički standardni jezik, kvazijedinstven, sa novoštokavskom osnovicom kao bazom jedinstva, nastao Vukovom i Gajevom reformom i posebnim srpskim i hrvatskim standardizacionim procesom.
Enc ²	Varijantska (= dijasistemska, kompozitna) globalna	Postoji zajednički standardni jezik, četvorovarijantskog sastava, na novoštokavskoj osnovici, nastao putem četiri posebna standardizaciona procesa.
Enc ² –Hrv	Kontekstualizovana lokalna	Prihvata se postojanje četvorovarijantskog zajedničkog standardnog jezika, ali se hrvatskoj varijanti daje status nacionalnog standardnog jezika, koji je nastao za Hrvate specifičnim standardizacionim procesom.
HrvJ	Insulaciona (= dekontekstualizovana) lokalna	Ne uzima se u obzir nadnacionalna, nego isključivo nacionalna standardnojezička situacija; a pored posebnog standardizacionog procesa, bitno je i vrlo negativno iskustvo u prvoj i drugoj Jugoslaviji i konačno jezičko (i političko) oslobođenje.
SrpJ	Globalno-lokalna	Dve vizure: • <i>lingvistička</i> (globalna): na lingvističkom planu radi se o zajedničkom standardnom jeziku varijantske strukture, koji je po svom postanku srpski jezik (nastao Vukovom reformom i ekspanzijom Vukovog standarda); • <i>sociolingvistička</i> (istovremeno globalna/nadnacionalna i lokalna/nacionalna): danas na sociolingvističkom odnosno jezičkopolitičkom planu postoje srpski, hrvatski i bošnjački standardni jezik, s tim što je srpski jezik nacionalni jezik Srba i Hrvata.

Smenjivanje koncepcija. Pet navedenih reprezentativnih prikaza jezičke standardizacije na osnovici novoštokavskog dijalekta i odgovarajućih koncepcija o prirodi srpskohrvatskog standardnog jezika i o hrvatskom i srpskom standardnom jeziku kao nacionalnim standardnim jezicima Hrvata odnosno Srba i Crnogoraca čine jedan *evolutivni sistem*, koji se može prikazati dijagramom br. 1:

²⁷ Ne mešati *unitaran* (= jedinstven) sa *unitaristički*.

Dijagram br. 1

(Napomena: Znak + povezuje kompatibilne koncepcije, a znaci > odnosno < suprotstavljaju konfliktne koncepcije.)

Dakle, od unitarne globalne koncepcije, koja je podrazumevala posebne standardizacione procese, ali jedan kvazijedinstveni zajednički jezik i za koju je bitan lingvistićki aspekt i vernakularna osnovica, preko kompromisne varijantske globalne koncepcije, u kojoj dolazi do izražaja sociolingvistićki i jezićkopolićki aspekt, ali i kodna sličnost i komunikativna kompatibilnost, stiže se do nacionalnih koncepcija, asimetrićnih i konfliktnih: hrvatske – preko dve faze istog procesa, i srpske – koja ne želi da prekine vezu sa varijantskom globalnom koncepcijom, ali, nevoljno, prihvata aktuelnu jezićkopolićku stvarnost, afirmišući svoje nacio-

nalne pretenzije na zajednički jezik u celini i dve faze istog procesa, i srpske – koja ne želi da prekine vezu sa varijantskom globalnom koncepcijom, ali afirmišući svoje nacionalne pretenzije na zajednički jezik u celini i, nevoljno, prihvatajući aktuelnu jezičkopoličku stvarnost.

Srpskohrvatski jezik. Uprkos naslova monografija СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ БЕКА i HRVATSKI JEZIK, lingvistički koncept zajedničkog novoštokavskog standardnog jezika, i to u varijantskoj verziji, izgleda da je preživeo sve koncepcijske mene. Naime, srpski lingvisti ga i dalje podržavaju (istina, drugačije interpretirajući njegov identitet), a hrvatski ga ne pominju, ali i ne opovrgavaju.

Na sociolingvističkom odnosno jezičkopoličkom planu, međutim, aktuelni su samo koncepti nacionalnih standardnih jezika.

Teorijsko-metodološka perspektiva. Da bi se dobila kompletna i sintetička slika o sadašnjoj novoštokavskoj standardnojezičkoj situaciji i o odgovarajućim standardizacionim procesima, da bi se unapredio istraživački i praktični lingvistički rad i da bi se postigla regionalna standardnojezička harmonizacija, bitno je naći teorijsko-metodološki okvir koji će:

- objediniti lingvističke i sociolingvističke aspekte;
- biti, kao sistem opšteprihvaćenih premisa, osnova za usklađivanje raznih koncepcija;
- poslužiti za dva legitimna deskriptivna pristupa: (1) opisivanje konkretnih (nacionalnih) kodova; (2) opisivanje novoštokavskog standardnojezičkog dijasistema koji oni čine, i to izdvajanjem njihovog zajedničkog jezgra i pokazivanjem kontradistinktivnih diferencijacija (ali ne kao sporadičnih i nasumičnih, nego kao sistemskih i uslovljenih posebnim standardizacionim procesima i dijalekatskim i kulturnoistorijskim prilikama);
- služiti za formiranje uporedivih referentnih nacionalnih jezičkih korpusa, koji bi omogućili i kontrastivnu i globalnu perspektivu na novoštokavski standardnojezički (dija)sistem;
- služiti i za druge praktične svrhe (od nastave jezika do jezičke industrije);
- biti podloga za odgovarajuću zakonsku regulativu i zaštitu prava nacionalnih manjina.

Literatura

- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1978. „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika

hrvatske književnosti.“ In: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Flaker, Aleksandar i Pranjić, Krunoslav (ur.). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, 9–83.

Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.

Katičić, Radoslav. 1988. „Predgovor“. In: D. Brozović i P. Ivić. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža“, V–VI.

Брборић, Бранислав. 2001. *С језика на језик*. Београд – Нови Сад: ЦПЛ – Прометеј.

Ивић, Павле. 1995. „Актуелни тренутак српског књижевног језика.“ In: *Српско питање данас*. Београд, 50–54.

Пешикан, Митар. 1996. „Правописна норма“. In: М. Радовановић et al., *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, 171–179.

Поповић, Љубомир. 2000–2001. „Српски књижевни језик.“ *Задужбина*, Београд, 52, 2000, 1 и 54, 2001, 6. Engleska verzija: Ljubomir Popović, “From Standard Serbian to Standard Serbo-Croatian to Standard Serbian“. In: *Language in the Former Yugoslav Lands*, Bugarski, Ranko and Hawkesworth, Celia (eds), Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., u štampi.

Ljubomir Popović

**Von der serbokroatischen zur serbischen
und kroatischen Standardsprache:
Die serbische und die kroatische Version
Zusammenfassung**

Ziel der Arbeit ist die systematische Analyse von fünf repräsentativen Darstellungen der sprachlichen Standardisierung auf der Grundlage des neuštokavischen Dialekts und der entsprechenden Konzeptionen der Natur der serbokroatischen Standardsprache sowie der kroatischen und der serbischen Standardsprache als nationalen Standardsprachen der Kroaten bzw. Serben und Montenegriner. Es handelt sich dabei um Texte, die in den beiden Ausgaben der ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE und in den Monographien СРПСКИ ЈЕЗИК НА КРАЈУ ВЕКА (“Die serbische Sprache zum Ende des Jahrhunderts“) und HRVATSKI

JEZIK ("Die kroatische Sprache") veröffentlicht sind. Am Ende der Arbeit wird das evolutive System des Konzeptionenwechsels dargestellt und festgehalten, dass die aktuellen nationalen Konzeptionen konfliktgeladene Interpretationen darstellen, die nicht die Grundlage für eine regionale standardsprachliche Harmonisierung bilden können.

Popović 2002: Popović, Ljubomir. OD SRPSKOHRVATSKOG DO SRPSKOG. – In: *Wiener Slawistischer Almanach*. – Wien: Sonderband 57 (2003). – S. 201–224,

Milan Šipka
[1931–2011]

**Jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca –
problem klasifikacije i nominacije idioma**
[2003]

1. Posljednja decenija dvadesetog stoljeća na prostoru druge (Titove) Jugoslavije obilježena je krupnim društvenim i političkim promjenama. Te su promjene po svojoj sadržini suštinske i prekretničke, a po posljedicama u životu naroda koji žive na tom prostoru sudbonosne i dalekosežne.

1.1. Napuštaju se komunističke ideje, a s njima i izgradnja socijalističkog društva, i prihvataju kapitalističko-tržišni odnosi po modelu zapadnih zemalja; uz to se napušta i ideja „jugoslovenskog socijalističkog zajedništva naroda“ i na njoj utemeljena zajednička savezna država federalnog (od 1974. godine praktično konfederalnog) tipa i prihvata koncept nacionalno-separatističkog državnog ustrojstva, što je rezultiralo formiranjem i međunarodnim priznavanjem posebnih nacionalnih država u okviru dotadašnjih socijalističkih republika: Hrvatske, Slovenije i Makedonije, dok su procesi nacionalnog podvajanjai preustrojstva treće („miloševićevske“) Jugoslavije, ili ostatka prethodne Jugoslavije, u pravcu labave konfederacije Srbije i Crne Gore u toku. Specifičan model državne organizacije međunarodna je zajednica nametnula izrazito višenacionalnoj Bosni i Hercegovini, u kojoj nijedna nacija (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) po broju pripadnika nema (natpolovični) većinski status. Ali i tu se osjeća izrazita težnja za nacionalnim podvajanjem (u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja, organizacije političkih stranaka itd.), sve do ostvarivanja makar kakvog nacionalnog suvereniteta, ili bar prevlasti, na područjima s većinskom zastupljenosti jedne, druge ili treće nacije (Republika Srpska – na jednoj, kantoni u Federaciji BiH s bošnjačkom većinom – na drugoj, i oni s hrvatskom većinom – na trećoj strani). Tako su na svakom od tih područja praktično stvorene nove nacionalne manjine, upućene na borbu i za ostvarivanje manjinskih nacionalnih prava (u kulturi, obrazovanju itd.). Faktično stanje ne mijenja mnogo ni činjenica da su, prema odluci Ustavnog suda BiH (uzgred, donesenoj preglasavanjem sudija hrvatske i srpske nacionalnosti), sve tri nacije „konstitutivne“ na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.

1.2. Sve su se te nagle i korjenite promjene na srpskohrvatskom govornom prostoru, tj. na području Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, direktno odrazile na jezičku situaciju, jezičku politiku, pa i na samu nauku o jeziku. Pod snažnim pritiskom centrifugalnih sila u međunacionalnim odnosima, koje su pojačane strahovitim ratnim sukobima, razaranjima i etničkim

čišćenjima na svim stranama, a još više kao posljedica formiranja nacionalnih država, što je nužno uticalo i na izmjenu komunikacijskih mreža, raspalo se standardnojezičko zajedništvo četiriju jednojezičkih nacija: Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima, te izdvojena i „ozvaničena“ (na unutrašnjem i međunarodnom planu) tri posebna južnoslavenska standardna jezika pod nacionalnim imenima: *hrvatski* (za sve Hrvate), *srpski* (za Srbe i Crnogorce) i *bošnjački*, ili po vlastitom izboru naziva jezika – *bosanski* (za Bošnjake u BiH, u drugim novostvorenim državama na području prethodne Jugoslavije i drugdje u svijetu). Treba reći da to nije bio formalni čin „preimenovanja“ varijanata srpskohrvatskoga standardnog jezika u posebne nacionalne standardne jezike, tj. puka zamjena imena. Nastale promjene su mnogo dublje i dalekosežnije, jer nije riječ o, kako neki misle, „promociji“ varijanata „u odelite standardne jezike“ (Radovanović 2001: 170), nego o formiranju posebnih nacionalnih jezičkih standarda, oslonjenih na nekadašnje varijante u pogledu supstance i strukture, dok se namjenom i društvenim funkcijama, pa sljedstveno tome i normativno, manje ili više od njih udaljavaju, a u sociolingvističkom smislu čak i bitno razlikuju. Nijedna od ranijih varijanata srpskohrvatskoga standardnog jezika, naime, nije bila nacionalno homogena (Šipka M. 1988: 43–48; Brozović/Ivić 1988: 103), pa se na njih gledalo kao na standardnojezičke izraze „sociokulturnih sredina“, koje su se razlikovale kulturno, istorijski, pa i sastavom stanovništva, manje ili više nacionalno heterogenim. Novoformirani nacionalni jezički standardi (hrvatski, srpski, bošnjački) funkcionišu, u skladu s naciocentričnim modelom jezičke standardizacije, kao instrumenti kulture i civilizacije svake nacije posebno (u srpsko-crnogorskom slučaju, izuzetno, dviju veoma srodnih nacija) i svih njenih pripadnika (u matičnoj državi i drugdje). Tako su i u pojedinim novoosnovanim nacionalnim državama na području jednog jezika (dijasistema) stvorene nove „jezičke manjine“, opet upućene na borbu za ostvarivanje manjinskih jezičkih prava, a da se pri tome u njihovom svakodnevnom govoru, u odnosu na ranije stanje, ništa, ili gotovo ništa, nije izmijenilo, jer se „nove jezične manjine na hrvatsko-srpskom jezičnom području prvenstveno formiraju u simboličkoj dimenziji“ (Škiljan 2001: 186). To jednako vrijedi i za odnos „jezičke većine“ prema novom modelu vlastitoga standardnog jezika, koji se preferira samo u „službenoj upotrebi“, dok privatno funkcionišu, kao i ranije, različiti dijalekti i sociolekti, uključujući i one nacionalno nehomogene. Posljedice takvoga stanja su vidljive: odsustvo bilo kakvih problema na komunikacijskoj ravni i, u isto vrijeme, potpuno nacionalno podvajanje na simboličkoj (jezička upotreba u oblasti informisanja, kulture, obrazovanja itd.). Ali, to nije predmet ovoga rada. Ovdje nas zanimaju samo problemi u vezi sa klasifikacijom i nominacijom idioma, što je takođe jedna od posljedica pomenutih društvenih i političkih promjena, posebno onih koje se ogledaju u jeziku i jezičkoj politici, pa i samoj nauci o jeziku.

2. Razlike između ranijih (do 1990) i sadašnjih pristupa klasifikaciji i nominaciji jezičkih idioma na srpskohrvatskom govornom prostoru prikazaćemo pozivajući se na tri ozbiljna i relevantna rada, koja predstavljaju sukus prevladajućih pogleda na složenu problematiku, po prostoru koji zauzima i po broju izvornih govornika, najvećeg južnoslavenskoga jezika. Prvo je (kao ilustracija prevladajućih naučnih pogleda do 1990) enciklopedijski članak – zapravo, obimna naučna studija JEZIK, SRPSKOHRVATSKI, HRVATSKOSRPSKI, HRVATSKI ILI SRPSKI dvojice uglednih autora, ili, kako stoji u Predgovoru: „dva vrhunska znanstvenika i prvorazredna stručnjaka“, Dalibora Brozovića i Pavla Ivića, što je objavljeno i kao separat ili „izvadak iz II izdanja ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE“ (Brozović/Ivić 1988). Drugo su (kao ilustracija današnjih pogleda) dva posebna rada istih tih autora: 1) rad pod naslovom LINGVISTIČKI NAZIVI NA SREDNJOJUŽNOSLAVENSKOM PODRUČJU D. Brozovića, koji je on podnio kao referat na međunarodnom naučnom skupu Jezik i demokratizacija (Brozović 2001), i 2) rad pod naslovom SRPSKI DIJALEKTI I NJIHOVA KLASIFIKACIJA P. Ivića (1998), inače koautora, s Brozovićem, već pomenutog enciklopedijskog separata. Ta tri rada: Brozović/Ivić (1988), na jednoj, i ova dva posljednja: Brozović (2001) i Ivić (1998), na drugoj strani, dijeli desetak godina (u Ivićevu slučaju tačno deset, a u Brozovićevu trinaest), a povezuju ih isti autori. Sama ta okolnost omogućuje zanimljiva poređenja njihovih ranijih, zajedničkih, i sadašnjih, međusobno različitih, stavova. Tu će se vidjeti u kojoj su mjeri društvene i političke promjene koje su se desile u međuvremenu, u tih desetak burnih i prelomnih godina, uticale na naučne poglede te dvojice autora, od kojih se mnogo ne razlikuje ni većina ostalih lingvista na jednoj i na drugoj strani, Na brojne laičke i dnevno-politički intonirane radove – koji se kreću u dijapazonu od potpunog previđanja stvarnih razlika u razvoju i sadašnjem stanju triju jezičkih standarda do potpunog previđanja onoga što im je zajedničko, a to je ne samo dijalekatska baza, čak i ako je, prema Brozoviću (1970: 45), i „djelomično različita“, nego i gotovo kompletna supstanca i struktura, ma koliko i jedno i drugo bilo tako vidljivo da prosto „bode oči“ i običnom posmatraču sa strane, a nekmoli stručnjaku – nećemo se ovom prilikom posebno osvrnuti. Ukazaćemo ipak na neke karakteristične pojave, i to samo ukoliko se odnose na predmet ove rasprave.

2.1. Brozović/Ivić (1988) pristupaju jeziku Bošnjaka. Hrvata, Srba i Crnogoraca kao jednom, iako ne i jedinstvenom, već veoma složenom i razuđenom fenomenu.

2.1.1. U skladu s tadašnjim prevladajućim shvatanjima, uprkos postojanju i suprotnih težnji (posebno u Hrvatskoj), dvojica autora pomenutog enciklopedijskog članka, odnosno studije, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski jezik prikazuju, i na dijalekatskom i na standardnom nivou, kao jedan jezik, pa tako izlažu i njegov razvoj i njegova osnovna obilježja. Već na samom početku, na 1. stranici enciklopedijskog članka, stoji: „hs. jezik jedan je od slavenskih, baltoslavenskih, istočnoevropskih i indoevropskih jezika“ (Brozo-

vić/Ivić 1988: 1). U daljoj klasifikaciji ističe se da „u okviru slavenske jezične zajednice hs. j. pripada južnoj skupini, zajedno sa slov., mak. i bug. jezikom“ (ib.), koja se opet dijeli na dvije podskupine: „zapadnojužnoslavensku (hs. i slov. jezik) i istočnojužnoslavensku (mak. i bug. jezik)“ (o.c, 2).

U uvodnom dijelu separata ukazuje se eksplicitno na jednost sh. dijasistema ranga jezika: „Hs. jezik kao dijasistem južnoslavenskih dijalekata između hrvatsko-slovenske granice na sjeverozapadu i srpsko-makedonske i srpsko-bugarske granice na jugoistoku odlikuje se nekim karakterističnim pojedinostima koje ga odvajaju od svih slavenskih jezika, uključujući i južnoslavenske (izuzev beznačajne periferne izuzetke)“ (ib.). Te su specifičnosti prije svega u tome što je „u tipološkom pogledu hs. jezik kao dijasistem svojih dijalekata jedan [...] od najoriginalnijih i u slavenskim i u evropskim razmjerima“ (ib.), jer ga karakterišu izuzetno velike strukturne razlike „iznimne u dijalektima evropskih jezika“ (ib.). One su tolike da „pojedine izoglose što sijeku hs. narječja služe inače u slavenskomu svijetu za odjeljivanje ne samo pojedinih jezika nego i cijelih skupina i podskupina“ (o. c, 3). Uz ove konstatacije autori dodaju: „No, iako je hs. jezik nesumnjivo najheterogeniji slavenski dijasistem i dijakronijski i sinkronijski, on pokazuje istodobno i začudan stupanj razvojne povezanosti“ (ib.).

Uz ove važne genetskolingvističke podatke konstatuje se da se „hs. jezikom služe četiri južnoslavenska naroda: Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani, te većina onih koji se izjašnjavaju Jugoslavenima, većina Židova (Jevreja), dio Roma i drugih na teritoriju SFRJ“ (o. c., 3–4). Data je i tačna nacionalna distribucija dijalekata, kao i podaci o upotrebi sh. jezika u Jugoslaviji i izvan nje.

U posebnom poglavlju, pod naslovom Suvremeni standardni jezik, koje je, kao i Uvod, prema napomenama u Predgovoru, a što se može zaključiti i po samom stilu, pisao Brozović, a supotpisao Ivić, srpskohrvatski se standardni jezik takođe tretira kao jedan, zajednički standardni jezik pomenuta četiri naroda, uz ukazivanje na njegovu varijantsku razudenost, tj. postojanje varijantata kao standardnojezičkih izraza pojedinih sociokulturnih sredina. Sažet i tačan opis tadašnjeg srpskohrvatskog standardnojezičkog mozaika dat je u sljedećem odjeljku:

Hs. standardni jezik imao je složene i netipične načine formiranja i daljnje razvojne putove. Većina tih specifičnosti potječe od višenacionalnoga sastava govornoga kolektiva. Kao i u drugim slučajevima kada se jednim stand. jezikom služi više nacija (njemački, nizozemski, engleski, francuski, španjolski, portugalski stand. jezik), stand. hs. j. nije jedinstven. Realizacijski oblici takvih standardnih jezika nazivaju se u lingvistici (prvenstveno u sociolingvistici) *varijantama standardnog jezika*, a u nas i *standardnojezičnim izrazima*. Među standardnojezičnim izrazima pojedinih sociokulturnih sredina na hs. govornom području (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Srbija) dva su se ranije (u toku XIX st.) izgradila kao posebne varijante: *istočna* ili, po pretežnom broju govornika, *srpska*, i *zapadna* ili, po

pretežnom broju govornika, *hrvatska varijanta*, koja se u književnosti i u svakodnevnom životu često naziva i *hrvatski književni jezik*, koji naziv dolazi i u stručnoj literaturi u neterminološkom smislu. Bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezični izraz specifične su pojave, s nejednakim stupnjem lingvističke sličnosti i različitosti u odnosu na postojeće varijante hs. stand. jezika: crnogorski je izraz u lingvističkom smislu u biti ijekavska verzija istočne varijante, dok je bosanskohercegovački izraz osebniji i izraziti je nosilac varijantske neutralizacije. Od drugih sličnih slučajeva razlikuje se hs. stand. j. još dvjema specifičnostima: narodi što se njime služe upotrebljavaju dva pisma (latinicu i ćirilicu) i žive od god. 1918. u istoj državnoj zajednici, manje ili više izmiješani na dobrom dijelu hs. govornog područja, tako da nijedan standardnojezični izraz nije nacionalno potpuno homogen, a bosanskohercegovački standardnojezični izraz (kojim se služe Hrvati, Muslimani, Srbi i drugi) čak je izrazito nacionalno nehomogen (o. c, 103).

2.1.2. Ovakvom pristupu odgovaraju i objašnjenja nominacije idioma. S tim u vezi Brozović, uz Ivićev potpis, kaže:

Nacionalni sastav govorne zajednice hs. jezika uvjetovao je i njegovo ime, koje još nema ustaljena oblika. U stranoj je jezičnoj znanosti najuobičajeniji naziv *srpsko-hrvatski jezik*, po načelu kojim se razni složeni lingvistički nazivi tvore prema krajnjim članovima, npr. indoevropski jezici obuhvataju i indoevropske jezike između Indije i Evrope. Taj se naziv upotrebljava i u dobrom dijelu domaće jezične znanosti. Manje je čest naziv s obratnim rasporedom, tj. *hrvatskosrpski jezik*. Ta su dva naziva posve sinonimna i oba obuhvaćaju cjelinu hs. jezika. U praksi dolazi i dvostruko dvojni naziv *srpskohrvatski/ hrvatskosrpski jezik*, i opet s istim značenjem. Dvojestvo ili trojstvo tih oblika ozbiljan je nedostatak, jer se kod neupućenih mogu javiti dvojbe o njihovu značenju, a postoje i razna protuslovna idejna tumačenja. Ponekad se te složenice pišu i s crticom, što semantički još manje odgovara (usporedi značenje *srpsko-hrvatska koalicija* ili *žutozelena zastava*). Za samu lingvističku znanost ipak nema naziva koji bi za jezičnu cjelinu imali manje nedostataka od složenica bez crtice. U hrvatskoj se filološkoj tradiciji upotrebljava i drugi složeni naziv *hrvatski ili srpski jezik*, koji je značenjski još dvosmisleniji, ali opravdava ga duga tradicija s kapitalnim djelima objavljenima pod takvim nazivom, kao i to što je dugo imao službeni položaj. Obratni poredak, tj. *srpski ili hrvatski jezik*, danas se rijetko sreće. U prošlosti je bilo i drugih naziva, npr. *slovenski, ilirski, jugoslavjanski*, ali nijedan nije zadovoljavao, a kada se radi o standardiziranom hs. jeziku, nalaze se i drugi nazivi (str. 4).

Nazivi zajedničkog sh. standardnog jezika objašnjavaju se ovako:

Standardni (književni) jezik Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana formirao se na temelju novoštok. dijalektnog tipa, najreprezentativnijega i najproširenijega u hs. dijalektnom mozaiku. Kako taj tip pripada narodnomu jeziku (ili, u lingvističkoj terminologiji, jeziku dijasistemu) koji se naziva *srpskohrvatskim jezikom*, ili sinonimno, *hrvatskosrpskim jezikom*, odn. *hrvatskim ili srpskim jezikom*, onda se i standardni jezik, izgrađen na toj dijalektnoj osnovici, može nazivati i naziva se *standardnim (književnim) srpskohrvatskim jezikom*, ili, također posve sinonimno, *standardnim (književnim) hrvatskosrpskim*, odn. *hrvatskim ili srpskim jezikom*. Tradicionalno ime narodnoga jezika *hrvatski ili srpski jezik (rijetko srpski ili*

hrvatski jezik) upotrebljava se danas manje kao naziv standardnoga (stand.) jezika. U znanstvenoj lingvističkoj literaturi stand. hs. j. naziva se i *standardnom novoštokavštinom*, jer on i nije ništa drugo nego standardizirani oblik novoštok. narodnog govora. Takvo imenovanje stand. jezika prema njegovoj dijalektnoj osnovici tradicionalno je u Talijana i Španjolaca (*lingua toscana* za talijanski, *lengua casteilana* za španjolski), a u nas se naziv takva tipa upotrebljava zbog svoje jednoznačnosti (str. 99).

Ukratko, dakle, do 1990. godine srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski jezik kao cjelina (dijasistem) narodnih govora, uprkos svim specifičnostima i velikim strukturnim raznolikostima koje ga karakterišu, uzimao se kao jedan (poseban) južnoslavenski dijasistem ranga jezika. I standardni jezik Srba, Hrvata, Crnogoraca i Muslimana (danas Bošnjaka) tretirao se kao jedan, varijantno razuđen jezik, što nije nikakav izuzetak među standardnim jezicima u svijetu.

2.2. Poslije ovog osvrta obratit ćemo pažnju novim pogledima dvojice autora, Brozovića i Ivića, nakon desetak godina. Prikazaćemo (u kratkim crtama) i proanalizirati dva pomenuta rada (Brozović 2001 i Ivić 1998) da bismo utvrdili njihova novija shvatanja o određenju, klasifikaciji i nominaciji istih jezičkih idioma.

2.2.1. Mada su jedno i drugo (klasifikacija i nominacija idioma) tijesno povezani, pa se tako u analiziranim radovima i izlažu, ipak ćemo, preglednosti radi, prvo utvrditi kakve su promjene nastale u određenju i klasifikaciji, a potom i u nominaciji.

2.2.1.1. Brozović (2001) govori uglavnom o „Lingvističkim nazivima na srednjojužnoslavenskom području“, što je istaknuto i u naslovu, pa se o njegovim stavovima prema određenju (definiciji) i klasifikaciji jezičkih idioma na tom području može zaključivati samo posredno, a on svojim interpretacijama pruža za to i mogućnosti. Iz Brozovićeva izlaganja, naime, da se zaključiti (sasvim pouzdano) da on i dalje prihvata „srednjojužnoslavenski jezik“ (ranije srpskohrvatski/ hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski i sl.) kao poseban entitet u porodici slavenskih jezika, tj. da priznaje jednost jezika kao dijasistema „između hrvatsko-slovenske granice na zapadu i srpsko-makedonske i srpsko-bugarske granice na jugoistoku“, odnosno dijasistema „koji obuhvaća sva četiri narječja (tj. skupine dijalekata) kojima govore Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi, tj. kajkavsko, čakavsko, štokavsko i torlačko narječje (s ukupno više od dvadeset dijalekata)“ (str. 26). Standardni oblik toga jezika on prihvata samo kao „apstraktni model“, čije realne konkretizacije čine „standardni idiomi kojima se služe navedena četiri naroda“ (str. 27). Jedan od njih je, naravno, i h r v a t s k i .

S takvim pristupom slažu se uglavnom i drugi kroatisti od znanstvenog ugleda, insistirajući naročito na hrvatskoj (standardno)jezičkoj posebnosti, jer „ono što [...] svi znamo da postoji poseban hrvatski jezik, ne temelji se na odno-

sima srodnosti jezika po postanju, nego na kulturnoj, sociolingvističkoj, pragmatičkoj, stilističkoj i emocionalnoj obosobljenosti toga jezika“, pa „nije [...] stvar u tome da se dokazuje genetska zasebnost hrvatskoga jezika niti je to ono u što bi ikoga trebalo uvjeravati“ (Katičić 1995: 20).

Brozović (2001: 29) ističe još da u Hrvatskoj ima „pojedinih jezikoslovnih laika i amatera koji niječu postojanje srednjojužnoslavenskoga dijasistema na genetskolingvističkome i apstraktne standardne novoštokavštine na sociolingvističkom planu“ i uz to dodaje: „Razumije se da to nije ozbiljno“.

Na osnovu ovoga može se zaključiti da nema bitnijih razlika između Brozovićevih ranijih i sadašnjih pogleda, bar što se tiče opšteg teorijskog pristupa, razrađenog još prije tridesetak godina (Brozović 1970). Promjene, bitne u drugom smislu, jesu djelimično novi termini i odbacivanje ranijih, „dvojnih“ (*srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*), te promocija ranije hrvatske varijante u poseban (samo hrvatski) standardni jezik, uz insistiranje na tome jeziku kao jedino realnom i stvarno postojećem, dok su mu zajednički „srednjojužnoslavenski dijasistem“ i „apstraktna standardna novoštokavština“ samo „kabinetske činjenice“ (Brozović 2001: 30).

2.2.1.2. Ivić (1998)¹ bavi se samo klasifikacijom idioma na nivou dijasistema, polazeći isključivo od nacionalnoga kriterijuma. I on na početku ističe da „знатан обим разлика међу народним говорима није довољан разлог за њихову деобу на два или више језика“ (str. 113). Ali, i pored toga, u našem slučaju on, suprotno Brozoviću, insistira na nacionalnom razgraničenju jezika i na nivou dijasistema, pošto je razdvajanje nacionalnih standardnih idioma svršena stvar, ističući pri tome ove sociolingvističke razloge:

Језичка припадност неке популације у цивилизованом свету обично је повезана са две друге реалности, националном припадношћу и корелацијом с одређеним књижевним језиком, с којим народни говори у животу друштва стоје у комплементарној дистрибуцији. Те судбоносне одреднице играју у људском животу, па и у свести маса, далеко већу улогу него дијалекатско шаренило, изоглосе и друге „ситнице језикословне“. Постоји уз то и чисто дијалектолошки разлог против схватања о „српскохрватској“ дијалекатској заједници. То схватање, наиме, никад није ни почивало на правим дијалектолошким мерилима, него политичким или, ако хоћете, социolingвистичким. Српско-хрватским су сматрани они дијалекти којима говоре припадници одговарајућих народа и који стоје у функционалној корелацији са српскохрватским књижевним језиком. Те су чињенице давале довољно оправдање за укључење кајкавског наречја, које се иначе од чакавског и штокавског разликује више него од словеначког језика. Распад књижевнојезичке заједнице уклонио је те чињенице, па с њима и разлоге за оперисање појмом дијалекатске заједнице. Чисто дија-

¹ Nastavak ovog Ivićevog rada objavljen je, takođe posthumno, u istom časopisu (Зборнику МС за филологију и лингвистику XLII – Посвећено сећању на академика Павла Ивића, Нови Сад, 1999: 303–354), dok se treći dio nalazi u štampi.

лектолошко образложење могло би се наћи за третирање штокавско-чакавског блока као целине, или за takvo третирање штокавског наречја, али се тим ентитетима не би смели дати национални предзнаци (str. 113–114). Закључак је јасан: – *nastavlja Ivić (1998: 114)* – српскимa можемо сматрати оне дијалекте којима говоре Срби, односно популације које свој говор називају *српским*. То су, у крупним цртама, сви штокавски дијалекти осим икавских, стариначких славонских и источnobосанских. Ипак, у саставу дијалекатских јединица које се по том мерилу убрајају у српске, постоје одређене скупине људи са друкчијим националним опредељењима, најчешће заснованим на вери, која се током последњег столећа и по наметнула као вододелница међу нацијама на овим просторима.

Тako „скраћена дијалектолошка визура чини ирелевантним појам штокавског наречја. Тај је појам излишан будући да су сви Срби штокавци.“ (Isto, 115). Nasuprot Iviću, Brozović, u jednom nešto ranijem radu, pisanom nakon 1990: izričito negira mogućnost svake podjele dijalekata prema nacionalnom kriterijumu, pa kaže da se oni „ne mogu po svojim jezičnim značajkama podijeliti na hrvatske i srpske, jer je na taj način nemoguće razdijeliti sve štokavske dijalekte, ili pak moramo štokavštinu u cjelini dodijeliti jednoj strani. A onda se zna kojoj“ (Brozović 1995: 31).

2.2.1.3. Uočljiva je, dakle, razlika između Brozovićevih i Ivićevih sadašnjih pogleda na određenje dijasistema ranga jezika kojim se služe Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi: Brozović insistira na jednosti toga sistema, dok Ivić nalazi sociolingvističke razloge za njegovu nacionalnu podjelu, tj. za potpuno razdvajanje srpskog i hrvatskog jezika, pošto su jezički standardi već razdvojeni proglašavanjem varijanata za posebne nacionalne standardne jezike. Takve razlike u shvatanjima dojučerašnjih saradnika i istomišljenika, bar što se tiče sadržaja enciklopedijskoga članka koji su oba potpisala, bez obzira na to iz čijeg je pera šta izašlo, teško da mogu naći oslonac u promjeni naučnih uvjerenja ili novim naučnim spoznajama. Sve bi to prije moglo biti uzrokovano različitim (političkim) potrebama dviju nacija kojima oni pripadaju: Hrvati, naime, imaju tri narječja (štokavsko, čakavsko i kajkavsko), pa otuda imaju i potrebu da održe jednost tronarječnog dijasistema, dok su svi Srbi štokavci (ako u štokavski uključimo i „torlački“), pa, uprkos tome što neke štokavske govore dijele i s drugima (više s Bošnjacima nego s Hrvatima), takve potrebe nemaju. Otuda i slabljenje interesovanja za čakavsko i kajkavsko narječje, kao i relativizacija pojma štokavsko narječje na toj strani. Određenje dijasistema i klasifikacija narodnih govora, svodi se, dakle, na nacionalnopolitičke kriterijume, dok su oni čisto lingvistički u drugom planu, ili su potpuno isključeni.

Do koje se mjere može ići u tom pravcu govori pokušaj određivanja bošnjačkog dijasistema administrativnim granicama nekadašnjih državnih formacija. Tako Jahić (2000: 34) kaže:

Bosanski jezik ima pet dijalekata. Četiri su sa matičnog bh. prostora, a peti je sandžački, kojim govore sandžački Bošnjaci. To znači da je bosanski jezik uobičen

i sačuvan u granicama administrativno-političke podjele koja je za vrijeme Turske postojala na središnjem južnoslavenskom prostoru. To su granice Bosanskoga pašaluka.

Kad se sve ovo ima u vidu, može se opravdano postaviti pitanje postoje li uopšte objektivni lingvistički kriterijumi razgraničenja srodnih jezika, ili je i ta podjela uslovljena društvenim, odnosno sociolingvističkim razlozima, Često svedenim na gole nacionalne interese i težnje, po principu da svaka nacija mora imati svoj poseban jezik, i kao dijasistem i kao standard, i to s obaveznim nacionalnim nazivom. Zaboravilo se da „nacija, standardni jezik i dijasistem ranga jezika predstavljaju tri principijelno različite pojavne kategorije, koje se najčešće više-manje podudaraju, ali to nije nužnost“ (Brozović 1970: 32). O različitim odnosima tih i drugih kategorija u jezicima širom svijeta govori se opširno u radu upravo citiranoga autora (Brozović 1985: 57–78).

2.2.2. Još veće razlike između ranijih i sadašnjih pogleda Dalibora Brozovića i Pavla Ivića ispoljavaju se u nominaciji idioma, pri čemu je Brozović izuzetno „produktivan“ u iznalaženju novih, po pravilu evazivnih naziva (u smislu nacionalnog određenja).

2.2.2.1. Mada je ranije smatrao složene nazive bez crtice (dakle, *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski*, svejedno) najboljim rješenjem „za jezičku cjelinu“ (Brozović/Ivić 1988: 4), Brozović (2001: 26) potpuno odbacuje naziv *srpskohrvatski*, kao i druge dvočlane varijante (*hrvatskosrpski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski* i sl.):

Ti dvojni nazivi ne zadovoljavaju bar iz tri razloga, koje je vrijedno ovdje iznijeti:

– sadržavaju imena samo dvaju od četiriju naroda na koje se odnosi pojam *srednjojužnoslavenski* i tako zapostavljaju i Bošnjake i Crnogorce;

– višestruko su mnogoznačni, jer *srpskohrvatski* znači normalno 'hrvatski na srpski način', *hrvatskosrpski* pak 'srpski na hrvatski način', onako kao što *tamnoplav* znači 'plav, ali na taman način'; *srpsko-hrvatski* i *hrvatsko-srpski* znači da se radi o dva odijeljena objekta, kao što se primjerice kaže da je poljska zastava bijelo-crvena, to jest gornja ploha bijela, doljna crvena, kao da je, recimo, deklinacija hrvatska, a konjugacija srpska, ili obratno; *hrvatski ili srpski* i *srpski ili hrvatski* znači da je odnos kao 'jabuke i kruške'; *srpski/ hrvatski* i *hrvatski/ srpski* znači da se radi o dva sinonimna naziva za isti predmet, što i opet nije tačno;

– svi su ti nazivi bespovratno, nepopravljivo kompromitirani jezičnom politikom u obama nekadanjim jugoslavenskim razdobljima, onom kraljevskom i osobito onom komunističkom, kada je otpor prema dvojnim nazivima bio kažnjavan bjesomučnim kampanjama, raznim progonima, sudskim osudama, gubljenjem radnog mjesta i slično.

Zbog svega toga on predlaže novi naziv: *srednjojužnoslavenski*, koji je inače „lansirao“ šest godina ranije (Brozović 1995: 34), mada se kao „autori“ toga naziva javljaju još neki (strani) slavisti (npr. Gustavsson). Novi naziv bi, u svakom slučaju, trebalo da zamijeni, a u radovima hrvatskih, bošnjačkih, pa i nekih stranih slavista, već i zamjenjuje, raniji naziv *srpskohrvatski* (i druge složene), većinom kao oznaka dijasistema ranga jezika koji pripada Bošnjacima, Crnogorcima, Hrvatima i Srbima.

Za skup standardnih idioma kojima se služe ti narodi, tj. za raniji *srpskohrvatski standardni jezik*, on predlaže svoj, mnogo ranije lansiran naziv *standardna novoštokavština*. O tome Brozović (2001: 26–27) kaže:

Standardni idiomi kojima se služe Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi imaju materijalnu „sirovinsku“ osnovicu koja je u fonološkom, gramatičkom i osnovnoleksičkom pogledu novoštokavska, s razmjerno neznatnim razlikama, osobito na liniji istok – zapad. Zbog toga standardni idiomi kojima se služe navedena četiri naroda predstavljaju realne konkretizacije jednoga apstraktnog modela, koji se realistički može zvati *standardnom novoštokavštinom*.

2.2.2.2. Ivić (1998) ne bavi se pitanjem naziva pojedinih idioma. Ipak, on na nivou dijasistema u okviru srpske dijalektologije dovodi u pitanje naziv *štokavsko narječje*, koji u toj vizuri postaje suvišan, a i naziv *srpskohrvatski* stavlja pod navodnike, pa kaže: „Постоји уз то и чисто дијалектолошки разлог против схватања о ‘српскохрватској’ дијалекатској заједници“ ili „Било како да изделимо ‘српскохрватске’ [...] дијалекте [...]“ itd. (str. 113). I na standardnom nivou smatra on taj naziv zastarjelim, jer pripada prošlosti, pa govori o razlikama među varijantama „дојучерашњег српскохрватског књижевног језика“ (ib.). Implicitno prihvatajući potpunu nacionalnu podjelu toga jezika kao gotovu stvar, on ni na dijalekatskom planu ne osjeća potrebu da predlaže neki novi naziv osim nacionalnog, jer se „сербокроатистичка оријентација у нашој дијалектологији мора заменити сербистичком“ (str. 118).

2.2.2.3.1 U odnosu prema nominaciji idioma postoji, dakle, razlika između Brozovića (2001) i Ivića (1998), a to je u skladu i s razlikama u njihovim pogledima na određenje i klasifikaciju idioma u okviru jezika Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba, i svih njih zajedno u okviru južnoslavenskih jezika.

3. Data poređenja, a još više uvidi u aktuelnu serbističku, kroatističku i bošnjakističku stručnu literaturu, pokazuju da postoje znatne razlike u pogledima na klasifikaciju i nominaciju idioma na srpskohrvatskom (ili tzv. „srednjojužnoslavenskom“) govornom prostoru. Stoga ćemo ovdje analizirati sporna pitanja, prvo u vezi s određenjem i klasifikacijom, a potom i nominacijom tih idioma.

3.1. Jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca, kao i svaki drugi jezik, složena je i slojevita pojava, u nas čak i kompleksnija nego kod drugih. Osobnost toga jezika je u tome što se njime kao sredstvom etničke komunikacije i

ujedno (na nivou standarda) kao instrumentom kulture i civilizacije služe četiri nacije, nastale u različito vrijeme i konstituisane na različite načine; što su dijalekti kojima govore strukturno izuzetno raznoliki, toliko da se s pravom može reći da je to „najheterogeniji slavenski dijasistem“ (Brozović/Ivić 1988: 3); što se ti dijalekti mogu podijeliti na one koji pripadaju isključivo, ili bar pretežno, pojedinim nacijama, ali i na one kojima govore pripadnici dvije, tri ili čak sve četiri nacije; što te nacije imaju različite puteve razvoja dostandardnih književnih jezika, koji pripadaju svakoj od njih posebno; što su tokovi standardizacije uglavnom tekli naporedno, jednovremeno i nejednovremeno, uz istorijski uslovljene težnje (u dugom periodu od najmanje 150 godina, s kraćim prekidima) ka standardnojezičkom jedinstvu; što je kao rezultat toga procesa do kraja 19. stoljeća kod svih, na ovaj ili onaj način, prihvaćen zajednički, vukovski model standardnog jezika i pravopisa, pa to i danas uslovljava veliki stepen međusobne sličnosti; što su se, pod snažnim djelovanjem centrifugalnih sila u međunarodnim odnosima, koje su kulminirale u posljednjoj deceniji 20. stoljeća, razvile težnje za međusobnim udaljavanjem standardnojezičkih izraza, pa su tako umjesto varijanata formirani posebni nacionalni jezički standardi: hrvatski, srpski i bošnjački; što, i pored intenzivnih nastojanja (posebno kod Hrvata) da se, arhaizacijom, kalkiranjem (čak i internacionalizama) i novotvorbom, ti standardi međusobno što više udalje u leksici, a djelimično i u gramatičkoj strukturi, nije ugrožena međusobna razumljivost i komunikacija, i to prije svega zbog činjenice da ta tri standarda imaju zajedničku novoštokavsku dijalekatsku osnovicu, ili tzv. „sirovinsku bazu“, koja održava stabilnost i podudarnost u fonološkoj i gramatičkoj strukturi, pa i u osnovnom leksičkom fondu; što su, na drugoj strani, različiti putevi kulturnog i istorijskog razvitka, kao i različiti kontakti s drugim jezicima i kulturama (zbog geografskog smještaja, života u različitim državnim zajednicama, pripadanja različitim religijama, zbog različitih kulturnih veza i dr.), stvorili određene razlike u njihovoj „civilizacijskoj nadgradnji“; što današnja s(e)rbistika, kroatistika i bošnjakistika baštine različitu filološku tradiciju itd.

Sve te različite činjenice, ako se izdvoje od ostalih i apsolutiziraju, omogućuju jednostrane pristupe i različite odgovore na pitanje imaju li Bošnjaci, Hrvati i Srbi s Crnogorcima jedan ili više jezika. Tako je, onda, moguće dokazivati da imamo jedan (zajednički) dijasistem ranga jezika (ako se pođe od jednih kriterijuma), ali i više skupina dijalekata, tj. više dijasistema koji pripadaju pojedinim nacijama (ako se pođe od drugog, isključivo nacionalnog kriterijuma, odnosno od činjenice da neki dijalekti, čak i narječja, pripadaju manje-više samo jednoj naciji). Isto tako, moguće je tvrditi da Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi imaju jedan standardni jezik (ako se kao kriterijum uzme u obzir zajednička „sirovinska baza“ ili struktura, a zanemari kulturno-civilizacijska nadgradnja, koja je rezultat spleta različitih sociolingvističkih okolnosti, pa i čisto političkih faktora), ali isto tako i da imaju potpuno posebne standardne jezike

(ako se pri određenju prednost dâ razlikama u kulturno-civilizacijskoj nadgradnji, pravnom i političkom statusu i drugim ekstralingvističkim kriterijumima, a „zaboravi“ zajednička dijalekatska osnovica, supstanca i struktura, koja uslovljava veoma visok stepen podudarnosti nacionalnih standarda). Izdvajanjem i apsolutizacijom činjenice da je do kraja 19. stoljeća na cijelom govornom prostoru, i u BiH i u Hrvatskoj, pobijedio Vukov (po tome onda i srpski) model standardnog jezika i pravopisa, a zanemare druge važne okolnosti i presudni sociolingvistički faktori, može se dokazivati kako je

[...] dojučerašnji srpskohrvatski samo preimenovani srpski jezik. A ako je srpskohrvatski preimenovani srpski, onda su već po zakonima naučnog silogističkog zaključivanja i hrvatski i bosanski/bošnjački preimenovani srpski jezik (Kovačević 2001: 39),

pa je po tome ono što se danas zove *hrvatskim jezikom*, u stvari, preuzeti i preimenovani srpski jezik. Nasuprot takvim tvrdnjama, iznesenim i u СЛОВУ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (Slovo 1998), osuđenom inače od najviših autoriteta u današnjoj srbistici, stoje na hrvatskoj strani stavovi „pojedinih jezikoslovnih laika i amatera“ koji osporavaju bilo kakvu hrvatsko-srpsku jezičku povezanost, pa, kako je već rečeno, „nijeću postojanje srednjojužnoslavenskoga dijasistema na genetskolingvističkome i apstraktne standardne novoštokavštine na sociolingvističkom planu“ (Brozović 2001: 29). Ali, i ozbiljne naučne ustanove, kao što je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sklone su tvrdnjama da je hrvatski jezik odjelit, u cjelini poseban i potpuno samostalan slavenski jezik „kad se gleda i s lingvističkoga i sociolingvističkoga gledišta (dakle, i kao dijasistem i kao standard – M. Š.), a jednako tako i s ostalih kao što je kulturno, povijesno i političko“ (HAZU 1996: 162).

Tako se i u PROMEMORIJI O HRVATSKOME JEZIKU Matice hrvatske ističe kako je, „težinom kulturnopovijesne tradicije, samoga jezičnog ustroja kao i voljom hrvatskoga naroda *h r v a t s k i j e z i k r a z l i č i t o d s r p s k o g a*“ (Promemorija MH 1996: 165), pri čemu se zanemaruje činjenica da su ta dva jezika, ako su dva, u tolikoj mjeri slična, da ne kažemo pobudama, upravo u „jezičnom ustroju“.

Zbog svega toga, pred (južno)slavističkom naukom, posebno sociolingvistikom, stoji i dalje krupan zadatak da objektivno, svestrano i argumentovano objasni puteve razvitka i sadašnje stanje jezika Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba, i na razini dijasistema i na razini standarda, te da na osnovu toga pronade uvjerljivo, i za sve prihvatljivo, objašnjenje u vezi s određenjem i klasifikacijom idioma u okviru toga jezika.

3.2. Različitim pristupima i klasifikacijama odgovara i različit odnos prema dosadašnjoj nominaciji idioma na govornom prostoru četiri južnoslavenske nacije (Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba). Dosadašnji naziv zajedničkog jezika *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*, *hrvatski ili srpski* i drugi složeni), u duhu političkih podjela i bježanja od svakog zajedništva, izbačen je iz opšte i

službene upotrebe, a umjesto njega uzeti su jednonacionalni nazivi: *hrvatski*, *srpski*, *bosanski* (faktično *bošnjački*); za zajednički dijasistem predložen je novi naziv *srednjojužnoslavenski jezik* (Brozović 1995: Brozović 2001), a za ukupnost nacionalnih standarda, kao apstraktnog sistema – *standardna novoštakavština* (Brozović 1970: Brozović 2001).

Razmotrićemo ovdje svaki od tih naziva posebno i utvrditi u kojoj mjeri odgovaraju pojmovima koje označavaju, te koje su im prednosti, ili nedostaci, u odnosu na ranije nazive.

3.2.1. Ako u ovoj prilici ostavimo po strani teorijsko i praktično pitanje u čemu su suštinske razlike između pojmova jezik i varijanta i postoje li uopšte objektivni i opštevažeći kriterijumi za razgraničenje tih pojmova, kao, uostalom, i za razgraničenje dijasistema ranga jezika (jer, da postoje, znalo bi se tačno koliko ima jezika na svijetu i ne bi bilo sporova kao npr. u bugarsko-makedonskom ili srpsko-hrvatskom slučaju), te ako prihvatimo da novi (ili novi–stari) nacionalni nazivi: *bosanski*/*bošnjački*, *hrvatski*, *srpski*, pokrivaju ukupnost narodnih govora i standardni idiom kojim se služi svaka od te tri, odnosno četiri, nacije: Bošnjaci, Hrvati i Srbi s Crnogorcima, i to bez obzira na stepen podudarnosti, međusobnu razumljivost i procenat razlika, onda se kao problem u vezi s tim javlja jedino naziv za narodni i standardni jezik Bošnjaka: *bosanski* ili *bošnjački*?

Sami Bošnjaci, polazeći, prije svega, od istorijske ukorijenjenosti toga naziva (bez obzira na njegov različit semantički sadržaj u različitim vremenima i kontekstima), a djelimično, možda, računajući i s mogućnošću da će ga tako lakše prihvatiti pripadnici ostala dva naroda u BiH, te da će se broj „onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim“ povećavati, uporno insistiraju na nazivu *bosanski jezik*. Na srpskoj, pa i hrvatskoj strani, međutim, taj se naziv ne prihvata: prvo, iz čisto lingvističkih (tvorbeno-semantičkih) razloga, zato što se od etnonima *Bošnjaci* ni na koji način ne može izvesti pridjev *bosanski* i što se time unose zabune zbog poništavanja (korisne) semantičke razlike između pridjeva *bosanski* – koji se odnosi na sve Bosance, tj. stanovnike Bosne, dakle, i Srbe, i Hrvate, i ostale (kojima taj jezik ne pripada) i *bošnjački* – koji se odnosi isključivo na Bošnjake, tj. pripadnike bošnjačke nacije, ne samo u BiH nego i u Srbiji, Hrvatskoj i drugdje (čiji jezik to stvarno jeste) i, drugo, zato što je taj naziv, kako bi rekao Brozović za *srpskohrvatski*, „nepovratno i nepopravljivo kompromitiran“ kalajevskom politikom nasilnog stvaranja bosanske nacije (prije svega preko zajedničkog jezika pod tim imenom) za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, te što neki u tom opredjeljenju samih Bošnjaka prepoznaju „њихову тежњу ка унитарној БиХ, у којој би владали н они и њихов језик“ (Spisi 1998: 86). O tome se pitanju dosta pisalo i polemisalo, a opširnije se i detaljnije informacije o genezi problema *bosanski* ili *bošnjački*, te kompletna argumentacija i kontraargumentacija za jedan ili drugi od tih naziva, mogu naći na jednom mjestu (Šipka M. 2001a, 121–136), pa nema pot-

rebe da i u ovoj prilici o tome opširnije govorimo. Dovoljno je reći da je problem još uvijek neriješen i da će dvojestvo naziva *bosanski/bošnjački* za jezik Bošnjaka ostati, vjerovatno, sve dok postoji argumentacija koje se i jedni i drugi uporno drže.

3.2.2.1. Naziv *srpskohrvatski jezik* kao oznaka za zajednički dijasistem i standardni jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima (na hrvatskoj strani još i *hrvatski ili srpski* i *hrvatskosrpski*, a u Bosni i Hercegovini naizmjenično *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*, ili pak kombinovano *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*) bio je u opštoj i službenoj upotrebi na domaćem terenu, ali i u svijetu, u slavističkoj nauci (uglavnom bez zamjena navedenih ovdje u zagradi), gdje se naziv *srpskohrvatski jezik* djelimično zadržao, dok se u domaćoj upotrebi više gotovo i ne može sresti. Taj se naziv upotrebljavao u različitim vezama: *srpskohrvatski* (uopšteno), *srpskohrvatski dijalekti*, *(h)istorija srpskohrvatskog jezika*, *srpskohrvatski standardni jezik*, *srpskohrvatsko govorno područje* (ili *srpskohrvatski govorni prostor*) itd. Njegove prednosti najbolje je obrazložio Brozović u ovdje više puta pominjanom enciklopedijskom članku (Brozović/Ivić 1988,4; v. naprijed 2.1.2.).

Trinaest godina kasnije isti autor (Brozović 2001: 26) iznosi tri razloga zbog kojih naziv *srpskohrvatski* (i drugi dvočlani izvedeni od imena dvaju naroda: *hrvatskosrpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatsko-srpski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski* itd.) ne zadovoljava. Ti su razlozi navedeni u cjelini u t. 2.2.2.1. (v. naprijed), a ovdje ćemo analizirati svaki od njih posebno.

Prvi je razlog neprihvatljivosti naziva *srpskohrvatski* (i drugih dvočlanih), po Brozoviću, to što su u njemu zastupljena imena samo dvaju od četiri naroda koji se njime služe. Tome se razlogu može suprotstaviti činjenica da je naziv *srpsko-hrvatski* načinjen po modelu *indoevropski (jezik)*, gdje takođe nisu zastupljena imena svih jezika koji su indoevropski, a nisu ni indijski ni evropski (v. o tome ponovo u članku Brozović/Ivić 1988,4: ili ovdje u t. 2.1.2.). Osim toga, u svijetu ima dosta primjera koji pokazuju da se u imenu jezika ne moraju sadržavati imena svih nacija koje se njime služe (tako Austrijanci i dobar dio Švajcaraca svoj jezik nazivaju njemačkim, a Amerikanci, Kanađani i Australijanci – engleskim; španski jezik je *španski* za sve južnoameričke i srednjoameričke nacije, osim Brazilaca, koji se služe portugalskim itd.).

Drugi je Brozovićev razlog neprihvatljivosti tradicionalnih dvočlanih naziva jezika Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima to što su „višestruko mnogoznačni“, pa npr. „*srpskohrvatski* znači normalno 'hrvatski na srpski način', *hrvatsko-srpski* pak 'srpski na hrvatski način', onako kao što *tamnoplav* znači 'plav, ali na taman način'...“ (ib.). Mada se moglo naći i bolje poređenje (recimo, *slaveno-serbski* – „srpski na slavenski način“, što je adekvatna oznaka), ovome Brozovićevom argumentu može se ponovo suprotstaviti naziv *indoevropski*, prema kome je načinjen i naziv *srpskohrvatski* (označene su krajnje tačke ras-

prostiranja, i to od istoka prema zapadu, pri čemu je kraća riječ u složenici na prvom mjestu), a on ni u kom slučaju ne znači „evropski na indijski način“. Uostalom, niko nikad nije osjećao naziv *srpskohrvatski* u značenju kakvo ima pridjev tamnoplav i sl., već samo kao „zajednički, jedinstveni jezik Srba i Hrvata (i drugih)“. Uz to, naziv *srpskohrvatski* nastao je u vrijeme kad Crnogoraca i Bošnjaka kao posebnih nacija nije ni bilo. (Brozoviće argumentacija za druge dvočlane nazive inače je uvjerljiva i može se prihvatiti.)

Treći je razlog neprihvatljivosti naziva *srpskohrvatski jezik*, kao i drugih dvočlanih, to što su svi oni, prema Brozoviću, „bespovratno, nepopravljivo kompromitirani jezičnom politikom u obama nekadanjim jugoslavenskim razdobljima“. Taj razlog, međutim, ne vrijedi za sve one koji su se služili, ili se još služe, nazivom *srpskohrvatski jezik*, pogotovo ne za one koji su ga prihvatili kao neutralan „čist“ termin, bez veze sa osnovnim značenjem, a još manje političkim konotacijama, dvaju pridjeva u njegovom sastavu. Strani slavisti, na primjer, uz veliki (čak i pretežan) broj izvornih govornika samoga tog jezika, nisu doživljavali, a mnogi ni danas ne doživljavaju, čak i neki među hrvatskim lingvistima (Kordić 2001a), naziv *srpskohrvatski* kao „kompromitiran“. Međutim, ako se pođe od shvatanja da je ime jezika „predmet o kojem vrlo malo odlučuje lingvistika“, a presudno „odlučuje pravna znanost i praksa“ (Brozović 1995: 32), i ako se uzme u obzir aktualna politička situacija na domaćem terenu, koju karakterišu izrazite težnje ka ostvarivanju „nacionalne samobitnosti“ i jak animozitet prema svemu što je zajedničko, onda se može shvatiti zašto je naziv *srpskohrvatski jezik* tako lako i brzo odbačen u domaćoj govornoj praksi i nauci o jeziku (i to ne samo kod Hrvata, koji su mu se najžešće opirali, nego i kod drugih) i zašto se još djelimično zadržao u stranim slavističkim centrima, gdje nema razloga za bilo kakve animoznosti i odbojnosti prema jednom ustaljenom lingvističkom nazivu, kome je, uz to, značenje potpuno jasno, a nema ni adekvatnih i opšteprihvatljivih zamjena.

O nazivu *srpskohrvatski jezik* raspravlja se inače i danas veoma živo (isp. npr. polemiku Kordić 2001a, 2001b, 2002, Grčević 2001, Auburger 2001, Grubišić 2001). Te rasprave, pored ostalog, otkrivaju i razlike u pristupu određenju i klasifikaciji jezičkih idioma na slavenskom Jugu, pa su utoliko zanimljivije i svakako ih treba uzeti u obzir prilikom razmatranja i tih pitanja.

3.2.2.2. Umjesto dvočlanih naziva (*srpskohrvatski* i dr.) Brozović (1995: 33–34), kako je već rečeno, predlaže naziv *srednjojužnoslavenski*, jer je „potreban u genetskoj lingvistici, u obama njenim ograncima, povijesnoporedbenom i osobito dijalektološkom“ i „jer najbolje odgovara dijasistemu koji obuhvaća sva četiri narječja (tj. skupine dijalekata) kojima govore Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi“ (Brozović 2001: 26). Taj naziv, dakle, pokriva samo zajednički dijasistem ranga jezika. Iako evazivan u smislu nacionalnog određenja, pa bi po tome mogao biti i opšteprihvatljiv, on ipak ima jedan ozbiljan nedostatak, i to upravo sa stanovišta uklapanja u nazivlje vezano za genetsko-lingvističku klasifikaciju

južnoslavenskih jezika. Određujući taj dijasistem isključivo geografski (za razliku od ostalih južnoslavenskih dijasistema, koji u svojim nazivima imaju nacionalni predznak), nije se vodilo računa o činjenici da se u klasifikaciji južnoslavenskih jezika operiše s još dva naziva koji upućuju na njihov geografski položaj, ali i na zajedničke osobine koje ih povezuju. To su već poznati i ustaljeni nazivi *zapadnojužnoslavenski* i *istočnojužnoslavenski (jezici)*. Znamo da „srednjojužnoslavenski jezik“ pripada (zajedno sa slovenačkim) zapadnoj skupini južnoslavenskih jezika. Tako bi se onda moralo kazati da je srednjojužnoslavenski – zapadnojužnoslavenski jezik, a tu se onda na klasifikacijsko-terminološkom planu sukobljavaju dva različita geografska određenja u nazivima, od kojih je jedan (onaj već ustaljeni: *zapadnojužnoslavenski*) povezan i s genetsko-lingvističkom klasifikacijom južnoslavenskih jezika (Brozović/Ivić 1988: 2). Druga mu je slabost to što je, suprotno većini drugih naziva jezika u svijetu, ograničen samo na dijasistem, dok je *srpskohrvatski* pokrivaio sve idiome (dakle i zajednički standardni jezik), pa se protezao i na zajednički komunikacijski prostor (*srpskohrvatsko govorno područje*). Otuda bi naziv *srpskohrvatski*, neutraliziran, deemocionaliziran i depolitiziran, bio bolje rješenje, barem u naučnoj komunikaciji. On ima još jednu prednost: podržava ga takođe ustaljen termin *serbokroatistika*, dok prema nazivima s obratnim poretком takve izvedenice nema (nikad, naime, nije postojala „kroatoserbistika“ ili nešto slično), što je još jedan pokazatelj da je slavistika, posebno ona u svijetu, (bila) neopterećena domaćim nadmetanjima čija će nacionalna oznaka u nazivu jezika biti na prvom mjestu.

3.2.3. Brozovićeva zamjena za naziv *srpskohrvatski standardni jezik* – *standardna novoštokavština*, opet evazivan u smislu nacionalnog određenja, a u suštini tačan, dobro je nađen kao oznaka „apstraktnog modela“, čije su „realne konkretizacije“ jezički standardi ili „standardni idiomi kojima se služe navedena četiri naroda“ (Brozović 2001: 27). Ali i on ima istu slabost kao i prethodni naziv (*srednjojužnoslavenski jezik*) – odnosi se samo na standardno-jezičko zajedništvo četiri južnoslavenska naroda, makar i u posjedovanju zajedničkog „apstraktnog modela“, što svaki standardni jezik, i jezik uopšte, zapravo i jest, ako se posmatra u relacijama *l a n g u e – p a r o l e*. (Uz ovo se otvara još jedno teorijsko pitanje: Nije li varijanta, ako je jezik, isto tako apstraktan sistem, ili podsistem, utoliko prije što se u cjelini i u „čistom“ obliku nigdje ne realizuje kao *parole*?)

Iz svega toga proizlazi da opšti naziv za jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima u cjelini ne postoji, bar ne na domaćem terenu. A takav je upravo bio naziv *srpskohrvatski jezik* i takvi su nazivi svih drugih jezika na svijetu. Tako ispada da su umjesto jednog: *srpskohrvatski*, ponuđena dva nova, različita naziva za jezik pomenuta četiri naroda: *srednjojužnoslavenski jezik* (za dijasistem) i *standardna novoštokavština* (za jezički standard).

3.2.4. U nedostatku opštega naziva koji bi sve zadovoljio, u svijetu su se, naročito u slavističkim centrima, pojavila različita rješenja. Tako se umjesto samo *srpskohrvatski* upotrebljavaju još složeniji nazivi, kao što su: *Serbo-Croatian* (*Serbian, Croatian and Bosnian Muslim* (Šipka D. 2000), ili pak: *srpskohrvatski* (*bosanski, hrvatski, srpski*), negdje i bez zajedničkog imenitelja: *bosanski, hrvatski, srpski*, kao npr. u Oslu (Mønnesland 2001a, 21). Kao dobar poznavalac „srednjojužnoslavenske“ jezičke problematike, Svein Mønnesland kaže:

To nije tako samo iz praktičnih razloga, već prije svega stručnih. Na srednjojužnoslavenskom jezičnom području sve je povezano, i historija i struktura jezika, i historija književnosti i kulture. Zato su komparativne studije korisne i potrebne, a „svjedoci smo da se studij ‘našeg’ jezika ograničava na nacionalni jezik, na srbistiku, kroatistiku i bosniakistiku“. Samo na Filozofskom fakultetu u Sarajevu je naziv *Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski* (ib.).

Akademski i naučni razlozi, dakle, zahtijevaju opšte, kompleksne i komparativne pristupe jeziku Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba. Stoga je, valjda, i skup u Beču tako naslovljen, pa je to još jedan mogući naziv za taj jezik: *jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca*, ili, tačnije, da bi se istakla veća bliskost Srba i Crnogoraca u jeziku, *jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima*, kako autor ovoga rada ima običaj da kaže i napiše. Drugi opet stavljaju u taj glomazni naziv imena nacija po abecednom redu, pa pišu: *jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba* itd.

Takvi nazivi, osim što su glomazni i ne postoje kod drugih naroda u svijetu koji se služe jednim standardnim jezikom, na našem domaćem terenu, zbog nacionalnih (pre)osjetljivosti i nadmetanja ko će biti prvi, a ko drugi ili treći, jer je nemoguće da se kaže, kao u razbrojavanju stroja Crnogoraca u vicu: „prvi, ja do njega“, opet bi se moglo sporiti: zašto abecedni, a ne azbučni red, pogotovo u ćirilicom tekstu (po kome bi bilo: *језик Бошњака, Срба, Хрвата и Црногораца*); zašto nema poretka koji bi sugerisao broj izvornih govornika (pa bi onda bilo, i može biti: *jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca*); zašto se ne bi, u duhu ravnopravnosti, kombinovale sve mogućnosti izmjene poretka, kao u slučaju *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*, mada se i tu postavljalo pitanje zašto je *srpskohrvatski* na prvom mjestu, pa se u Bosni i Hercegovini svojevremeno naizmjenično, u istom tekstu pisalo: *hrvatskosrpski*, pa onda *srpskohrvatski*, ili obrnuto, kako gdje. Takav postupak može se vidjeti npr. u tekstu dokumenta KNJIŽEVNI JEZIK I KNJIŽEVNOJEZIČKA POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI (Šipka M. 2001b: 173–182). Dokle ide bježanje od jednostavnog naziva *srpskohrvatski jezik* i nastojanje da se imena sva četiri naroda koji se tim jezikom služe uguraju u njegov naziv govori ovaj (svjež) primjer iz Bosne i Hercegovine. „Prirodno je, i istorijski i lingvistički opravdano,“ – stoji u jednom tekstu objavljenom u sarajevskom OSLOBODENJU – „reimenovanje i ravnopravna upotreba naziva *bosanski jezik* u cijeloj BiH.“ A evo i zašto:

Ima mnogo razloga za to da u nazivu za zajednički jezik ima i više članova, jer bi se time potpunije obuhvatala i odražavala naša jezička stvarnost. Takvo imenovanje najviše bi odgovaralo i kulturnim, i ekonomskim, i državnim potrebama. Npr. (abecednim redom): u BiH je u ravnopravnoj upotrebi *bosanskohercegovački*, *bosanskohrvatski*, *bosanskohercegovačko-hrvatski*, *bosanskohercegovačko-srpski* [...] (Jeftić 2002: 3).

Praktični Anglosaksonci smislili su rješenje za takve glomazne nazive. Oni jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba (s Crnogorcima) skraćeno nazivaju *BCS* (*bi-si-es*), što znači: *Bosnian, Croatian, Serbian*. Tako se taj jezik naziva npr. u praksi Haškog tribunala, gdje postoje prevodioci za *BCS*. Slično rješenje nalazimo i u nekim radovima domaćih autora, s jedinom razlikom što se tu, prema *bosanski/hrvatski/srpski jezik*, upotrebljava skraćeno *bhs jezik* (Vajzović 1999). U nekim slavističkim centrima na njemačkom govornom području (u Austriji) pojavila se još jedna zgodna i za naše prilike i međusobne odnose znakovita skraćenica. To je *BOKS*, skraćeno od *Bo(snisch), K(roatisch), S(erbisch)*. Ako se ova praksa proširi, onda bismo zaista imali kuriozum – skraćenicu kao ime jezika.

Ima u praksi, domaćoj i stranoj, i drukčijih načina da se izbjegne glomazni naziv jezika Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima uz nabranje imena svih tih južnoslavenskih nacija koje se njima služe (što može biti još glomaznije s predloženim varijacijama). Ne znajući, naime, kako da označe taj jezik, a da ne upotrijebe ni tako glomazne nazive, a ni prokazani *srpskohrvatski*, mnogi ljudi u nas govore jednostavno „*naš jezik*“ (kao u primjeru: *Zna li taj Nijemac naš jezik?*). Tako je (*Naš jezik*) svojevremeno pisalo i u naslovima udžbenika maternjeg jezika (posebno u BiH) i sl. Takav „naziv“, međutim, ima sasvim ograničeno područje upotrebe i u drugim slučajevima (izvan datih primjera) ne bi imao nikakvog smisla, pogotovo ne kao lingvistički termin (lingvonim), jer to termin ne može biti. Osim toga, takva oznaka vrijedi samo za domaće ljude, izvorne govornike toga jezika, a ne i za strance. Ipak ima primjera da i neki strani slavisti, u želji, valjda, da se nikome ovdje ne zamjere, i sami označavaju „*BCS jezik*“ kao – „*naš jezik*“ (Mønnesland 2001b, 348).

Sve to pokazuje da je, uz problem određenja i klasifikacije: jedan ili dva (tri, eventualno, i četiri) u svemu odjelita jezika; jedan jezik dijasistem, a tri (ili čak četiri) standardna jezika itd., još uvijek prisutan i otvoren problem nominacije idioma u okviru najvećega južnoslavenskog jezika (da ga i ja tako, opisno i evazivno u smislu nacionalnog određenja, nazovem, bez ikakve namjere da taj „naziv“ ponudim kao još jednu zamjenu za *srpskohrvatski*).

Ti će problemi, vjerovatno, čekati neka mirnija, uravnoteženija i po svemu zrelija vremena, da ih generacije koje dolaze iza nas riješe na zadovoljavajući, civiliziran i opšteprihvatljiv način. U tom smislu, naše analize i rasprave na ovom i drugim sličnim skupovima o toj složenoj i osjetljivoj problematici možda će im biti od neke koristi.

4. Na osnovu iznesenih činjenica i komentara, u zaključku ovoga rada moglo bi se, ukratko, reći sljedeće:

4.1. Radikalne promjene i zaokreti u pristupu složenom fenomenu kakav je jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima, što se posebno izražava u novim i drukčijim određenjima, klasifikacijama i nominacijama različitih idioma, uslovljene su ponajviše, ako ne i isključivo, ekstralingvističkim faktorima: djelovanjem centrifugalnih sila u međunacionalnim odnosima, tj. težnjom za potpunim nacionalnim osamostaljenjem – na političkom, državno-pravnom, kulturnom, obrazovnom, pa i jezičkom planu. Tako su krajem 20. stoljeća, kao rezultat dužih procesa, uz povremene latentne ili otvorene sukobe dviju ideologija: jugoslavenskog (socijalističkog) zajedništva, na jednoj, i nacionalnog separatizma, na drugoj strani (s naciocentrizmom kao osnovnim obilježjem te ideologije), izvršene korjenite društvene promjene u svim područjima života Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba (o čemu se opširnije govori u t. 1.1.), pa danas pripadnici tih veoma bliskih nacija, čak i kada dijele isti prostor, ne žive više jedni s drugima, nego jedni pored drugih.

4.2. Pošto je jezik društvena pojava, sve se to moralo odraziti na lingvističkom planu, prije svega u jezičkoj politici, zatim u nauci o jeziku, pa, u mnogo manjoj mjeri, i u jeziku samom.

4.2.1. Razvrgnuto je standardnojezičko zajedništvo, a umjesto dotadašnjih, manje ili više nacionalno nehomogenih, varijanata, proglašeni su i ozakonjeni posebni nacionalni standardni jezici: *hrvatski*, *srpski* i *bosanski* (zapravo, *bošnjački*, o kojim nazivima ima sporova), uz, zasad još ograničene, a u svakom slučaju neoficijelno ispoljene težnje za proglašenjem i četvrtog nacionalnog standardnog jezika – *crnogorskog*. Standardizacioni centri (naročito hrvatski i bošnjački) djeluju u pravcu što većeg udaljavanja triju standardnojezičkih normi, a politička klima pogoduje homogenizaciji jezičkog izraza pripadnika svake od tih nacija posebno, a time i odvajanja jednih od drugih (u obrazovanju, kulturi itd.), čak i onda kada su u neposrednom kontaktu i u svakodnevnoj međusobnoj komunikaciji. Ranija konjunktivna norma (posebno u pravopisu) zamijenjena je disjunktivnom normom, koja isključuje mogućnost korištenja (izbora ili kombinovanja) pravopisnih i gramatičkih dubleta i izražajnih mogućnosti standardne novoštokavštine u cjelini. Tako su u okviru jednog jezika stvorene nove, atipične jezičke manjine, upućene na borbu za ostvarivanje manjinskih jezičkih prava u kulturi, obrazovanju, javnom informisanju itd. U nauci o jeziku takođe je došlo do korjenitih promjena: gase se zajedničke naučne i akademske discipline (jugoslavistika i serbokroatistika), a zasnivaju i razvijaju posebne nacionalne lingvističke discipline (kroatistika, srbistika i bošnjakistika), odvojene potpuno jedne od drugih, s pokidanim međusobnim vezama, čak i na planu obične razmjene stručne literature i periodike, a bez ikakve želje da se te veze ponovo uspostave, makar na akademskom nivou. Svaka od tih nacionalnih lingvističkih disciplina nastoji da izgradi vlastite poglede na jezik i da

plasira svoja tumačenja u vezi s određenjem, klasifikacijom i nominacijom jezičkih idioma na govornom prostoru četiriju (jednojezičkih) nacija, kao i njihovom genezom, pri čemu su primijećene i određene razlike između lingvista u okviru jedne, druge ili treće discipline. U isto vrijeme u jeziku samom nisu se desile nikakve radikalne promjene. Narodni govori ostali su isti, osim pomjeranja granica pojedinih dijalekata usljed migracija stanovnika na ratom zahvaćenim područjima, posebno pod pritiskom sistematskog i organizovanog etničkog čišćenja, te djelimičnog gubljenja nekih dijalekatskih osobenosti pod uticajem jezičkog standarda, koji ima na raspolaganju brojne i moćne medije, a i školsku nastavu, kao sredstvo za ekspanziju nacionalne standardnojezičke norme i agresivnu promociju njene simboličke funkcije. Isto tako, nikakve krupne promjene nisu zahvatile ni standardnojezičku praksu u urbano-regionalnim realizacijama jezičkog standarda, niti razne sociolekte u okviru pojedinih novoproklamovanih jezika, pa ni jezika Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima u cjelini. Preispitivanjima i rekonstrukciji podvrgnuta je samo standardnojezička norma – znatno više kod Hrvata i Bošnjaka nego kod Srba – ali i te se promjene sporo i teško odražavaju na praksu, pogotovo tamo gdje je ona oslobođena rigoroznih lektorskih intervencija. To se posebno odnosi na bošnjačku normu. Tu su pojavu primijetili i neki strani slavisti koji su se bavili našom sociolingvističkom problematikom nakon 1990. godine. Tako Werner Lehfeldt (sa Univerziteta u Göttingenu, Njemačka), na osnovu analize nekih bosanskih novina tvrdi „da se jezik medija posljednjih godina, u odnosu na predratno stanje, nije značajno promijenio“ (Kappel-Stojić 1999: 50). Taj utisak potvrđuje i Gerhard Neweklowsky (tada sa Univerziteta u Klagenfurtu/Celovcu), koji kaže: „Čitajući dnevne novine (OSLOBOĐENJE) i tjednike/sedmičnike (DANI, LJILJAN), mogu konstatovati da se novinarski jezik nije mnogo promijenio u odnosu na prije desetak godina“ (isto, 51).

U posljednje vrijeme i u Hrvatskoj je, poslije čitave decenije forsiranja radikalnog purizma u normi i praksi (Silić 2000: 52), primjetno izvjesno „opuštanje“, pa se i u javnim medijima mogu sresti dosad proskribovani i progonjeni „srbizmi“ i drugi „izmi“, uključujući i internacionalizme, koji su se nastojali zamijeniti kalkovima (*telefon – brzoglas, komisija – povjerenstvo, datum – nadnevak* i sl.).

4.2.2. Suštinski preokret, međutim, desio se u nauci o jeziku i jezičkoj politici, posebno u pogledu redefinisanja pojedinih idioma, njihove klasifikacije i nominacije, kao i međusobnih odnosa. U skladu s danas dominantnim idejama nacionalnog okupljanja (naciocentrizma), a ujedno i distanciranja od drugih jednojezičkih nacija (nacionalnog separatizma), pored ostalog, a, možda, i prije svega, pomoću snažne simbolizacije jezičkog standarda, afirmisan je naciocentrični model jezičke standardizacije, čiji su rezultat tri odvojena jezička standarda, ili nacionalna standardna jezika: hrvatski, srpski i bosanski (tačnije: bošnjački) umjesto dotadašnjeg zajedničkog sh. standardnog jezika, s varijan-

tama kao izrazima manje ili više nacionalno heterogenih sociokulturnih sredina, odnosno republika u okviru SFRJ. Nove, nacionalne slavističke discipline: kroatistika, s(e)rbistika i bošnjakistika prihvatile su te promjene kao gotov čin – neke s oduševljenjem, jer su na tom projektu bile prethodno angažovane, a neke nevoljko, tek silom prilika. Tako krupan zaokret valjalo je naučno objasniti i obrazložiti, pa su se na raznim stranama pojavile nove definicije, klasifikacije i nominacije različitih idioma u okviru tako složene i slojevite pojave kakav je jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima. Prije svega, slijedeći duh opšteg naciocentrizma u politici, trebalo je, i političkim deklaracijama i znansstvenim elaboracijama, dokazati opravdanost potpunog odvajanja i osamostaljiivanja nacionalnih jezičkih standarda i njihove jednonacionalne nominacije, kao i nemogućnost bilo kakvog zajedničkog standardnog jezika – u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Na drugoj strani, aktuelne naučne potrebe zahtijevale su da se nastale promjene, koje su evidentne, objektivno naučno osvijetle i objasne sa sociološkog i lingvističkog, odnosno sociolingvističkog stanovišta. Iz toga su onda proizašla brojna nastojanja da se izvrši redefinisanje, reklasifikacija i renominacija idioma u okviru jezika Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima. Između ekstremnih određenja da je, recimo, hrvatski jezik poseban slavenski jezik „kad se gleda i s lingvističkoga i sociolingvističkoga gledišta“ (dakle, i kao dijasistem i kao standard – M. Š.), na jednoj strani, i teza o „jednom, troime-nom jeziku“, koji je, u stvari, srpski, na drugoj, te suprotstavljenih, kako kaže Brozović, „jezikoslovnih laika i amatera“, na svim stranama, nalaze se pokušaji da se ovi fenomeni teorijski osmisle i smjeste u kakav-takav klasifikacioni red. U tom smislu posebno su zanimljivi noviji, ali i stariji, radovi Dalibora Brozovića. On, ukratko, zastupa tezu da je jezik četiriju južnoslavenskih naroda, koji naziva *srednjojužnoslavenskim*, jedan dijasistem ranga jezika, te da bi ga tako trebalo uzimati u genetskolingvističkoj klasifikaciji (južno)slavenskih jezika (čemu se suprotstavlja Pavle Ivić novom klasifikacijom srpskih dijalekata, koje izdvaja iz cjeline štokavsko-čakavsko-kajkavskog dijasistema, nalazeći da se ta cjelina držala, pored ostalog, na zajedništvu standardnog jezika) i, drugo, da postoji „standardna novoštokavština“, kao zajednički apstraktni model, čije su „realne konkretizacije“ – „standardni idiomi kojima se služe navedena četiri naroda“, a to su, praktično, tri novoproglašena standardna jezika: srpski, hrvatski i bosanski (tačnije, bošnjački). To, praktično znači da bi broj južnoslavenskih jezika bio različit, zavisno od kriterijuma klasifikacije: prema genet-skolingvističkim ima ih četiri: slovenački, sh. (ili *srednjojužnoslavenski*, kako ga na tom planu naziva Brozović, a i mnogi drugi), potom makedonski i bugarski, a prema sociolingvističkim čak šest: slovenački, hrvatski, srpski, bošnjački, makedonski i bugarski (s mogućnošću da se pojavi i sedmi – crnogorski). Ovaj teorijski konstrukt djeluje uvjerljivo, kao objašnjenje situacije koja nije jedinstvena u svijetu. Poznati su, naime, i drugi slučajevi gdje su se u okviru jednog dijasistema ranga jezika razvila dva standardna jezika (i dvije nacije). Primjeri

se mogu vidjeti upravo u Brozovićevim radovima (v. Brozović 1970, 32 i Brozović 1985, 62). Naš slučaj je specifičan samo utoliko što su se u nas razvila, umjesto dva, tri standardna jezika (i četiri nacije) i što ih je Brozović ranije tretirao kao varijante i uklapao u model: 2 E – 2 N – 1 D – 1 S^v, tj. dvije etnije, dvije nacije, jedan dijasistem i jedan standardni jezik s varijantama, uz napomenu da se taj „odnos dodatno komplicirao činjenicom da na području hrvatskosrpskog [...] dijasistema uz hrvatsku i srpsku varijantu standardne novoštokavštine funkcioniraju još dva specifična fenomena“ (misli se na bh. i crnogorski standardnojezički izraz), dok su mu danas to četiri posebna standardna jezika.

4.2.3. Iako, kao što je rečeno, djeluje uvjerljivo i argumentovano, uz prikazani Brozovićev pristup mogu se ipak postaviti najmanje dva pitanja, koja zahtijevaju dodatna objašnjenja i elaboraciju.

4.2.3.1. Ako je „srednjojužnoslavenski“ dijasistem, uprkos činjenici što je to „najheterogeniji slavenski dijasistem i dijakronijski i sinkronijski“, jer „pojedine izoglose što sijeku hs. narječja služe inače u slavenskomu svijetu za odjeljivanje ne samo pojedinih jezika nego i cijelih skupina i podskupina“ – kako konstatuje Brozović, zajedno s Ivićem, u enciklopedijskom članku (Brozović-Ivić 1988: 3) – šta taj dijasistem drži kao cjelinu; drugim riječima: šta je osnova njegove jednosti, posebno ako se uzme u obzir Ivićev argument da je jezička pripadnost „повезана с друге две реалности, националном припадношћу и корелацијом с одређеним књижевним језиком, с којим народни говори у животу друштва стоје у комплементарној дистрибуцији“? (Ivić 1998: 113). Danas, kad više nema zajedničkog književnog, tj. standardnog jezika, a zajedničke nacionalne pripadnosti nikad nije ni bilo, jedinstvo (po velikim strukturnim razlikama specifičnog) štokavsko-čakavsko-kajkavskoga dijasistema gubi svoje oslonce, pa se iz srpske perspektive zaista može postaviti pitanje njegove jednosti, pošto su, kako ističe Ivić, svi Srbi štokavci. Iz toga proizlazi još jedno pitanje: Nije li zalaganje za jednost toga dijasistema zasnovano samo na hrvatskoj dijalekatskoj realnosti, pa i hrvatskim nacionalnim potrebama, jer su Hrvati, za razliku od Srba (a i Crnogoraca i Bošnjaka), jedini narod koji pripada svim trima narječjima? Ispada da je, ako se pođe od Ivićeve argumentacije, jednost dijasistema Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima povezana jedino s pripadnošću hrvatskoj naciji i stoji u korelaciji samo s hrvatskim standardnim jezikom. Ako nije tako, onda treba iznijeti uvjerljive lingvističke i sociolingvističke argumente u prilog tezi o jednom „srednjojužnoslavenskom dijasistemu“ i time obesnažiti Ivićevu argumentaciju.

4.2.3.2. Dodatna objašnjenja i podrobniju elaboraciju zahtijevaju i određena standardnih idioma Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima. Imaju li, naime, ti idiomi, objektivno, rang posebnih standardnih jezika (kao slovenački, makedonski ili bugarski), ili su to varijante jednog standardnog jezika, koji možemo zvati kako hoćemo, pa i evazivno *standardna novoštokavština*? Ako to jesu posebni standardni jezici, onda treba odgovoriti na niz konkretnih pitanja:

a) po kojim lingvističkim i/ili sociolingvističkim kriterijumima to jesu; b) zašto su prije desetak godina tretirani kao varijante, a sada kao posebni standardni jezici, kad se u međuvremenu u njima supstancijalno nije gotovo ništa promijenilo (osim djelimične promjene korisnika: ranije varijante bile su manje ili više nacionalno nehomogene, a sadašnji „jezici“ su nacionalno homogeni); c) može li se posebnost standardnih jezika zasnivati samo na političkoj volji (i odluci) ovog ili onog naroda ili njegove elite, bez obzira na lingvističke i sociolingvističke datosti (zajednička dijalekatska osnovica, podudarnost u supstanci i strukturi, mali procenat razlika, međusobna razumljivost itd.)? Ako je politička volja i odluka dovoljan razlog da se neka varijanta proglasi posebnim standardnim jezikom, onda „to praktično znači“ – kako kaže Radovanović (2001: 170) – „da je, ipak, onoliko jezika koliko se autoriteti neke sorte ‘dogovore’/odluče’/propišu’ da ih je“.

4.2.4. Još se više primjedaba i upitnika može staviti uz predložene nazive *srednjojužnoslavenski jezik* i *standardna novoštokavština*, kojima se nastoje potpuno potisnuti i zamijeniti raniji ustaljeni nazivi *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski standardni jezik* (i drugi dvočlani). Evo tih primjedaba i pitanja:

4.2.4.1. Nazivom *srednjojužnoslavenski jezik* određuje se dijasistem ranga jezika kojim govore Bošnjaci, Hrvati i Srbi s Crnogorcima prema geografskom položaju u odnosu na susjedne južnoslavenske dijasisteme: slovenački, na (sjevero) zapadu, i makedonski i bugarski, na (jugo)istoku. Takvo određenje, međutim, kosi se s već ustaljenim nazivima vezanim za klasifikaciju južnoslavenskih jezika, a to su, kako znamo: *istočnojužnoslavenski* (bugarski i makedonski) i *zapadnojužnoslavenski* (slovenački i „srednjojužnoslavenski“). Po tome izlazi da je *srednjojužnoslavenski* – *zapadnojužnoslavenski jezik*!? Zašto sâm predlagatelj toga naziva i drugi koji su ga već prihvatili kao dobro rješenje nisu vodili računa i o postojećem slavističkom terminosistemu, u koji se svaki novi naziv mora skladno uklopiti? Odgovor na to pitanje nije teško naslutiti: zbog otpora bilo kakvom simbolu zajedništva, traže se evazivna terminološka rješenja, čak i za idiom koji se inače uzima kao zajednički, dok se o drugome i ne razmišlja.

4.2.4.2. Naziv *standardna novoštokavština* dobro je nađen, već je u široko prihvaćen i upotrebljava se u slavističkim raspravama na svim stranama. Ipak on ne može potpuno zamijeniti naziv *srpskohrvatski (standardni) jezik*, kao što ni *lingua toscana* ili *lingua castellana*, u širokoj upotrebi ne zamjenjuju nazive (*i*)*talijanski* i *španski (standardni) jezik*. Stoga se on može upotrebljavati, i upotrebljava se, samo u akademskim raspravama, dok se u široj, običnoj komunikaciji uopšte ne javlja.

4.2.4.3. Ako se naziv *srednjojužnoslavenski* odnosi samo na dijasistem, a *standardna novoštokavština* samo na standardnojezičke idiome, kako nazvati

ukupnost svih idioma kojima se služe četiri „srednjojužnoslavenska“ naroda, uključujući tu i standardne (koje veže zajednička struktura i supstanca), kad se za to ukaže potreba, kao npr. u određivanju tematskog okvira ovoga skupa? Je li to *jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba*, ili *BCS language*, kako se već praktikuje u svijetu, ili *BOKS*, ili postoje još neke mogućnosti?

4.2.4.4. U svim navedenim značenjima ranije je normalno funkcionisao naziv *srpskohrvatski jezik*. Osim ekstralingvističkih, nema drugih ozbiljnijih razloga da se taj naziv potpuno napusti, čak i u akademskim raspravama. Najpotpunije, ali i dijametralno suprotne, razloge za naziv *srpskohrvatski* i protiv njega iznio je isti autor, Brozović (1988 i 2001). Svi su ti razlozi u ovom radu navedeni i komentarisani, a što se tiče onih protiv, čak, u izvjesnom smislu, i osporeni (v. u t. 3.2.2.1.). Ovdje se može navesti još jedan razlog što je naziv *srpskohrvatski* ipak potrebno zadržati. On bi upravo mogao pokrivati ukupnost jezičkih idioma Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima (i onih „organskih“ i „neorganskih“, dakle i „srednjojužnoslavenski“ i „standardnu novoštokavštinu“), kako bi se izbjegli glomazni, i po tome neprikladni, nazivi sa nabranjem svih nacija koje se njime služe (komplikovani još više raznim kombinacijama u poretku). Taj bi naziv bio ograničen samo na akademsku sferu i upotrebljavao bi se samo u naznačenom smislu, pa ne bi isključivao nazive *srpski*, *hrvatski* i *bosanski* / *bošnjački* u različitim područjima upotrebe izvan strogo naučne.

Uslov za to je njegova apsolutna neutralizacija (deemocionalizacija i depolitizacija), kao i izostavljanje ostalih dvočlanih kombinacija, koje su tome doprinosile. S obzirom na stanje duhova i stvorenu klimu, teško je povjerovati da bi se taj uslov mogao danas ostvariti, bar ne na domaćem terenu.

4.2.4.5: Zajedno s nazivom *srpskohrvatski jezik*, napušten je i naziv *serbokroatistika*. I ne samo to. Napuštena je ujedno i (južno)slavistička naučna disciplina koja se bavila ukupnom problematikom na prostoru najvećega južnoslavenskog jezika. Sad se postavlja pitanje je li nam takva disciplina potrebna, makar i kao komparativna. A da, najblaže rečeno, nije suvišna, pokazuje i ova, već ranije citirana konstatacija: „Na srednjojužnoslavenskom jezičnom području sve je povezano, i historija i struktura jezika, i historija književnosti i kulture. Zato su komparativne studije korisne i potrebne“ (Mønnesland 2001a, 21).

Ako je proučavanje i objašnjavanje ukupnih idioma kojima se služe Bošnjaci, Hrvati i Srbi s Crnogorcima zaista potrebno i korisno, postavlja se pitanje kako tu disciplinu nazvati. Od predloženih novih termina adekvatan se i prikladan naziv ne može izvesti, jer su dva ponuđena (*srednjojužnoslavenski jezik* i *standardna novoštokavština*) po sadržaju ograničeni samo na određene pojmove, a i nepodesni su kao osnova za izvođenje novih termina (jer bi bilo: *srednjojužnoslav(en)istika* i *standardnonovoštokavistika* i sl., a to, valjda, niko ne bi predložio). Ostaje, dakle, da se zadrži već ustaljeni naziv *serbokroatistika*, lišen političke i emocionalne markiranosti, a s njim i naziv *srpskohrvatski*

jezik, kao oznaka za ukupnost idioma kojima se služe pomenuta četiri južnoslavenska naroda – eventualno, u određenim slučajevima, proširen nazivima pojedinih standarda, dakle: *srpskohrvatski* (*srpski*, *hrvatski*, *bosanski/bošnjački*) *jezik*, kojim bi se proširenjem sam naziv *srpskohrvatski* lišio opravdanih ili neopravdanih odbojnosti. Tako bismo, onda, imali sljedeću hijerarhiju slavističkih disciplina:

Slavistika			
I			
Jugoslavistika/Južnoslavistika (South Slavic Studies)			
I	I	I	I
Slovenistika	Serbokroastistika	Makedonistika	Bulgaristika
	I		
I	I	I	
S(e)bristika	Kroatistika	Bošnjakistika	

Na taj bi se način omogućila i uža i šira proučavanja (i poučavanja) idioma o kojima je ovdje riječ. Danas se uglavnom sve svodi u najuže okvire, a ako se i raspravlja u širim okvirima, onda se to čini uglavnom zato da se dokaže opravdanost osamostaljivanja i podvajanja nacionalnih standardnih jezika. Slavistička nauka, međutim, ima potrebu za raznovrsnim (lingvističkim i sociolingvističkim) proučavanjima čitavog kompleksa idioma u okviru jezika Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima, kako bi došla do objektivnih spoznaja o svakom od njih pojedinačno, ali i o relacijama prema drugim (srodnim) idiomima. A takva proučavanja mogu se organizovati samo uz postojanje (i prihvatanje) naznačenog, razgranatog sistema slavističkih disciplina usmjerenih na isti predmet u različitim relacijama.

Da li će to biti moguće i ostvarivo u budućnosti, zavisiće uveliko od društvenih okolnosti, ali i od budućih generacija istraživača, odnosno od njihove spremnosti da se oslobode „glotopolitičke balkanizacije“ (Radovanović 2001) i okrenu evropeizaciji i globalizaciji, koja bi trebalo da znači, ako ne (i, sigurno, ne) ponovnu integraciju, a ono bar održavanje postojeće ravnoteže zajedničkoga i posebnog u jeziku, što će, opet, omogućiti široku i slobodnu međusobnu komunikaciju, sve uz deemocionalizaciju i depolitizaciju nauke, a time i zreliji i objektivniji pristup složenim fenomenima o kojima raspravljamo i na ovom skupu.

Literatura

- Auburger, Leopold. 2001. „Hrvatski jezik, kroatistika i serbokroatističko nazivoslavlje.“ *Republika* LVII/7–8, 213–225.
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik*. Matica hrvatska, Zagreb, 1970.

- Brozović, Dalibor. 1985. „Типологија односа између људских језика и колектива према генетсколингвистичким, социolingвистичким, етнолошким и социолошким критеријима.“ *Sveske* 9, 57–78 (Jezik i nacionalni odnosi II).
- Brozović, Dalibor. 1995. „Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike.“ *Jezik* 43, 23–34.
- Brozović, Dalibor. 2001. „Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području.“ *Mønnesland 2001a*, 25–32.
- Brozović, Dalibor; Ivić, Pavle. 1988. *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb.
- Grčević, Mario. 2001. „O nazivu hrvatskoga jezika iz Kordićkine znanosti gledan.“ *Republika* LVII/3–4, 221–229.
- Grubišić, Vinko. 2001. „Naziv jezika kako ga vidi Snježana Kordić“ *Republika* LVII/7–8, 226–229.
- HAZU 1996 = Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, „Hrvatski jezik – poseban slavenski jezik.“ *Jezik* 43/5, 162–164.
- Ivić, Pavle. 1998. „Српски дијалекти и њихова класификација.“ *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLI/2, 113–132.
- Jahić 2000 – Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail. *Gramatika bosanskoga jezika*. Uvod (Dž. Jahić). Zenica.
- Jeftić, Milivoje. 2002. „O bosanskom jeziku – temeljitije: Bosanskohercegovačka nebeska jezička duga.“ *Oslobođenje*, Sarajevo 3. III 2002, str. 3.
- Jurić-Kappel, Jurić/Kappel, Jagoda; Stojić, Mile (priredili). 1999 „Istraživanje Dana: Jezik kojim govorimo (VII) – Bosanski jezik postoji.“ *Dani*, Sarajevo, 24. decembar/prosinac 1999, 50–51.
- Katičić, Radoslav. 1995. „Hrvatski jezik u svijetu.“ *Jezik* 43/1, 15–23.
- Kordić, Snježana. 2001a. „Naziv jezika iz znanosti gledan.“ *Republika* LVII/ 1–2, 236–243.
- Kordić, Snježana. 2001b „Naziv jezika iz 21. stoljeća gledan (odgovor M. Grčeviću).“ *Republika* 57/9–10, 193–201.
- Kordić, Snježana. 2002. „Komentar diskusije o nazivu jezika (odgovor L. Auburgeru i V. Grubišiću).“ *Republika* 58/3–4, 237–253.
- Kovačević, Miloš. 2001. „Jedan ili tri jezika?“ *Mønnesland 2001a*, 33–44.
- Mønnesland, Svein (ed.). 2001a. *Jezik i demokratizacija* (Zbornik radova), Sarajevo (Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knjiga 12).
- Monnesland, Svein. 2001b. „Sociolingvistička situacija deset godina poslije raspada Jugoslavije.“ *Mønnesland 2001a*, 17–24. Mønnesland, Svein. 2001c. „Umjesto zaključka.“

- Mønnesland 2001a, 347–348. Promemoriya MH 1996 = Matica hrvatska, „Promemoriya o hrvatskome jeziku.“ *Jezik* 43, br. 5, 164–166.
- Radovanović, Milorad. 2001. „Standardni jezik, njegove varijante, subvarijante i urbano-regionalne realizacije (raslojavanje i promovisanje) – sa bibliografijom.“ *Mønnesland 2001a*, 169–178.
- Šilić, Josip. 2000. „Inventura jezične tuđmanovštine (intervju).“ *Nacional*, Zagreb, 8. ožujka 2000: 52–53.
- Slovo 1998 = *Слово о српском језику*, Foundation for truth / Фонд истине о Србима, Београд, на Спасовдан 1998.
- Spisi 1998 = *Списи Одбора за стандардизацију српског језика*. Институт за српски језик. Београд. 1998.
- Šipka, Danko. 2000. *A Bibliography of Serbo-Croatian Dictionaries: Serbian, Croatian and Bosnian Muslim*, Springfield: Dunwoody Press (USA).
- Šipka, Milan. 1988. „La langue serbo-croate standard contemporaine à la lumière des rapports nationaux.“ Vuk Stef. Karadžić – *Actes du Colloque international tenu en Sorbonne les 5 et 6 octobre 1987*, Paris: Université de Paris-Sorbonne, 43–48.
- Šipka, Milan. 2001a. „Naziv jezika kao ustavnopravna kategorija.“ *Mønnesldnd 2001a*, 121–136.
- Šipka, Milan. 2001b. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000) Dokumenti*. Sarajevo (= Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knjiga 11).
- Škiljan, Dubravko. 2001. „Stara jezična prava i nove manjine.“ *Mønnesland 2001a*, 179–190.
- Vajzović, Hanka. 1999. *Orijentalizmi u književnom djelu – Lingvistička analiza*. (= Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja – knjiga 9 / Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja – XXII.).

Milan Šipka

The Language of Bosniacs, Croats, Serbs and Montenegrins –
The issue of the classification and nomination of their idioms

Summary

Drawing upon a meticulous analysis of the current discourse about the language of Bosniacs (Bosnian Muslims), Croats, Serbs and Montenegrins while relying on uncontroversial linguistic and social facts, the author of this paper discusses the issue of classification and designation of the idioms within the language of the four said ethnic groups as well as the issue of the place of

this language within the South-Slavic language branch. Special attention is devoted to the term Central South-Slavic language (as a name for the common diasystem in the level of a language) which is proposed by some specialists as a replacement for the term Serbo-Croatian used hitherto. The term Standard Neo-Shtokavian (as a designation of an „abstract mode“ from which three ethnic standards, i.e., Croatian, Serbian, and Bosniac have been derived), which is to replace the term Serbo-Croatian standard language, is also discussed. In addition, the meaning and use of the terms Bosnian as a designation for the ethnic and standard language of Bosniaks (Bosnian Muslims) is discussed.

The author elaborates on why none these terms, with the exception of the term Standard Neo-Shtokavian in some instances, is an adequate substitute for the term Serbo-Croatian. In addition, the author advocates retaining Serbo-Croatian studies as a South Slavic discipline, which, in contrast to the narrower disciplines of Serbian, Croatian, and Bosnian Muslim studies, would treat the matter of the language (and cultures) of Bosnian Muslims, Croats, and Serbs in their entirety. Finally the paper proposes a full depoliticising and deemotionalizing of the subject field and the terms Serbo-Croatian language and Serbo-Croatian studies per se.

Šipka 2003: Šipka, Milan. JEZIK BOŠNJAKA, HRVATA, SRBA I CRNOGORACA – PROBLEM KLASIFIKACIJE I NOMINACIJE IDIOMA. – In: *Wiener Slawistischer Almanach*. – Wien: Sonderband 57 (2003). – S. 255–282.

Ranko Bugarski
[rod. 1933]

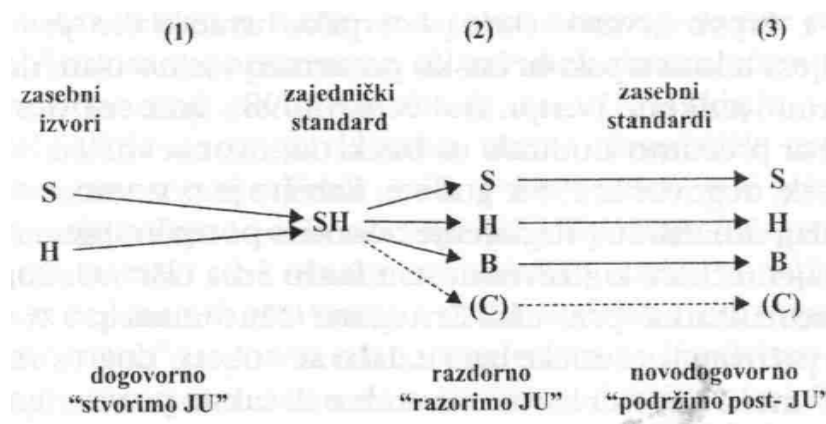
**Restandardizacija srpskohrvatskog u
svetlu sociolingvističke teorije**
[2004]

1. Srpskohrvatski (hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski – u daljem tekstu srpskohrvatski) povremeno je nazivan „*dogovornim jezikom*“ (v. npr. Duličenko 1998), čime se otvoreno ili bar prećutno aludiralo na BEČKI DOGOVOR iz 1850. i NOVOSADSKI DOGOVOR iz 1954. godine. Kao što je poznato, ovi događaji označili su proglašenje odnosno potvrđivanje zamisli o zajedničkom književnom standardu Srba i Hrvata, kojima će se naknadno pridružiti Crnogorci i Muslimani kao zvanično priznate istojezičke nacije. Iako se etiketa „*dogovorni jezik*“ može upotrebljavati neutralno ili čak sa pozitivnim konotacijama, ona često sadrži primesu nipodaštavanja, sugerišući da je taj jezik od samog početka bio fiktivan entitet, veštačka kreacija romantizma XIX veka koja će se posle jednog stoleća – bar prema jednom tumačenju – preobratiti u sredstvo ugnjetavanja manjih nacija od strane najveće – srpske.

Ovom potonjem gledištu može se prigovoriti da su svi standardni jezici u načelu „dogovorni“, jer u pitanjima selekcije, prihvatanja itd. podrazumevaju neku vrstu sociopolitičkog konsenzusa među njihovim korisnicima. Otuda okolnost da se u ovom slučaju radilo o složenijem dogovoru, utoliko što je u njemu učestvovalo više etnički različitih strana, ne umanjuje nužno status srpskohrvatskog kao punopravnog standardnog jezika.

2. Međutim, negde do kasnih šezdesetih godina XX veka ovaj „dogovorni jezik“ evoluirao je u svojevrsni „*razdorni jezik*“, pa je pod pritiskom političkih zbivanja koja su kulminirala ratovima na njegovoj teritoriji i raspadom jugoslovenske federacije početkom devedesetih godina i zvanično rastočen.¹ Ove procese možemo sažeti u ocenu da je srpskohrvatski, kao najveći jezik zemlje, uza-stopno služio kao važan činilac i simbol konstrukcije, dekonstrukcije i rekonstrukcije jugoslovenske države, na način prikazan na Slici 1.

¹ Ovaj sled događaja dovoljno je poznat, bar u opštim crtama, kako domaćoj tako i inostranoj stručnoj publici. Nešto više o tome smo rekli u prethodnim poglavljima ove knjige, a treba videti i tamo citiranu literaturu, koju ovde nećemo ponovo navoditi.

Slika 1

Ova gruba skica pokazuje kako su se, u fazi (1), zasebni izvori – srpski (S) i hrvatski (H) – sjedinili obrazujući zajednički književni standard, srpskohrvatski (SH), između kraja XIX i sredine XX veka. Ovo je učinjeno „dogovorno“, pod polaznim geslom „stvorimo Jugoslaviju“ i u duhu izgradnje. U fazi (2), približno između 1965. i 1995, ovaj zajednički jezik (koji, razume se, nikad nije ni bio istinski unificiran nego su se u njemu profilisale nacionalno-teritorijalne varijante) rastočio se „razdorno“ u znaku parole „razorimo Jugoslaviju“, koja je najavila razgradnju. Dva izvorna konstituenta, srpski i hrvatski, najpre su se odvojila, da bi im se potom pridružili novoproglašeni bosanski (B) i potencijalni crnogorski (C), pri čemu je ovaj drugi obeležen tačkicama i zagradama kao oznakom ovakvog statusa. Drugim rečima, ove „frakcije“ srpskohrvatskog su se dogovorile o razdoru – to jest, da svaka krene svojim putem. Takav razvoj događaja potvrđen je u tekućoj fazi (3), gde se vidi kako ranije varijante standardnog srpskohrvatskog paralelno napreduju u svojoj novoj ulozi zasebnih nacionalnih standarda, većinom sa samopouzdanjem a uz pokušaje crnogorskog da se usput otarasi svojih tačkica i zagrada. Ovo se odvija „novodogovorno“, potvrđujući dogovor o razdoru i uz podršku postjugoslovenskim državama u njihovoj novoizgradnji.

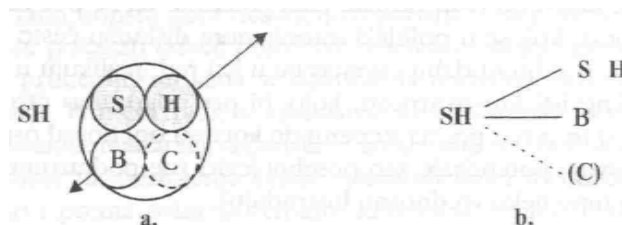
Ne treba posebno isticati da su događanja u vezi s jezikom u sve tri faze, a ne samo u jednoj ili dvema, bila politički motivisana. Ono što se razlikovalo jesu same politike sprovedene pod promenljivim okolnostima, što je u domenu jezika uzrokovalo kako konvergentne tako i divergentne tendencije.

3. Pa kako, onda, stvari stoje danas? Ima li još uvek srpskohrvatskog jezika ili ga više nema? Po mom mišljenju ovo pitanje je dosta složeno i ne dopušta prost i odrešit odgovor tipa „da“ ili „ne“; umesto toga ono se mora postaviti na više nivoa. U ravni koju nazivam političko-simboličkom takav jezik više ne postoji, pošto su njegovi dvočlani nazivi zamenjeni jednočlanim u ustavnim i zakonskim dokumentima svih postjugoslovenskih država, gde srpski, hrvatski i bosanski sada funkcionišu kao važni simboli njihove političke suverenosti i

nacionalnog identiteta njihovog većinskog stanovništva. Međutim, u ravni koju označavam kao lingvističko-komunikacijsku još uvek je legitimno govoriti o srpskohrvatskom kao jednom entitetu. Naime, opšte je poznato da su lingvističke razlike između jezika čija je posebnost sada priznata male i često nepostojeće, što obezbeđuje da komunikacija između prosečno obrazovanih govornika iz, recimo, Zagreba, Beograda i Sarajeva teče isto toliko glatko kao i ranije.

Cela stvar dalje se komplikuje ako u razmatranje uvedemo i treću moguću ravan, sociopsihološku, koja se tiče osećanja, stavova i prakse samih govornika, uključujući i imena koja oni uobičajeno koriste za svoje maternje jezike (a u tom pogledu je srpskohrvatski u mnogim slučajevima, unutar i izvan bivše Jugoslavije, nesumnjivo još uvek živ i zdrav). I na kraju, tu je međunarodna nauka, koja sa valjanim razlozima nastavlja da operiše pojmom srpskohrvatskog (v. sada u prilog ovome polemički osvrt: Kordić 2001). Moglo bi se, dakle, reći da istovremeno imamo na sceni jedan jezik i tri jezika, zavisno od stanovišta – pojednostavljeno, jedan lingvistički jezik u obličju triju političkih jezika. A ceo spor ionako zapravo iščezava čim se setimo da, generalno govoreći, nema oštarih granica između jezika i jezičkih varijeteta, što veoma otežava raspravu o tome da li je srpskohrvatski jedan jezik ili nije, i da li su njegovi administrativni naslednici samo njegove varijante ili pak odeliti premda blisko srodni jezici.²

4. Današnji položaj srpskohrvatskog i njegovih naslednika šematski je predstavljen Slikom 2.

Slika 2

S leve strane, pod 2.a, vidimo spoljni krug (SH) koji obuhvata četiri unutrašnja kruga (S, H, B, C). Prva dva su osenčena kako bi se simbolizovao njihov istorijski kontinuitet kao srazmerno posebnih entiteta koji prethode zajedničkom srpskohrvatskom standardu. Druga dva, oba neosenčena, razlikuju se po tome što je bosanski izvučen punom linijom zahvaljujući političkom priznanju u Bosni i Hercegovini, a internacionalno od DEJTONSKOG SPORAZUMA, dok je

² Autorovo izloženo stanovište podrobnije je zastupano u većem broju novijih radova, na koje smo čitaoca već uputili u vezi sa tematikom prethodnih poglavlja ove knjige.

crnogorski izveden tačkasto jer mu nedostaju kako zvanični status tako i lingvistička specifičnost.

U ovom sklopu srpski se može uzeti kao stabilna referentna tačka, u tom smislu što tu nije bilo ozbiljnih pokušaja nekog posebnog usmeravanja njegovog unutrašnjeg razvoja. Nasuprot ovome, hrvatski, a u manjoj meri i bosanski, podvrgnuti su svojevrsnom lingvističkom inženjeringu sa ciljem da se učine vidno različitim i međusobno, ali u prvom redu od srpskog. Hrvatski se udaljava relativno brzo zamenjivanjem „srbizama“ i internacionalizama hrvatskim regionalizmima, arhaizmima i neologizmima, dok se bosanski odvaja sporije i u drugom pravcu, naglašavanjem svog orijentalnog nasleđa. Ove tendencije simbolizuju raznosmerne strelice – duža za hrvatski a kraća za bosanski. Slika 2.b na desnoj strani na drugi način prikazuje nešto od ovih razlika. Ona pokazuje da se ova četiri idioma, koji se u politički intoniranom diskursu često navode u jednom dahu i svrstavaju u isti red, razlikuju u sociolingvističkoj stvarnosti, kojoj bi pre odgovarao razmeštaj u tri nivoa prema stepenu do koga su oni dosad ostvarili svoje potencijale kao posebni jezici (ne podrazumevajući time neku vrednosnu hijerarhiju).

5. Ako prethodno izloženo predstavlja približan prikaz sadašnjeg stanja stvari, šta se može očekivati u budućnosti? Ne upuštajući se ovom prilikom u spekulacije (za neke napomene v. Bugarski 1997), samo ćemo da primetimo kako u slučaju planiranja hrvatskog, bosanskog, a potencijalno i crnogorskog jezika postoji implicitna tendencija ka rastućoj autonomiji, tj. potvrđenom jezičkom statusu. Možemo pretpostaviti da bi se u odsustvu drukčijih silnica ovo izvelo stapanjem zasad odvojenih gore pomenutih ravni posmatranja, čime bi potomci srpskohrvatskog mogli da postanu jasno odeliti standardni jezici po bilo kojem kriterijumu, dok bi se njihov predak, ne više govorljiv, povukao u maglovitu pozadinu kao nekakav „protosrpskohrvatski“ u genetskom smislu.

6. U ovom kontekstu, a u svrhu pripremanja terena za jedan mogući teorijski doprinos ovog priloga, pozvaćemo se na poznato razlikovanje *A b s t a n d i A u s b a u* jezikâ (Kloss 1967). Oni prvi (jezici po odstojanju) su idiomi sa prihvaćenim jezičkim statusom na osnovu strukturalne *d i s - t a n c e*, čija se autonomija otuda *p o d r a z u m e v a*. A ovi drugi (jezici po oblikovanju) su idiomi sa nastajućim jezičkim statusom na osnovu *e l a b o - r a c i j e*, čijoj autonomiji se tako teži. Oni se svesnim delovanjem izgrađuju kako bi se razlikovali od blisko srodnih susednih jezika.

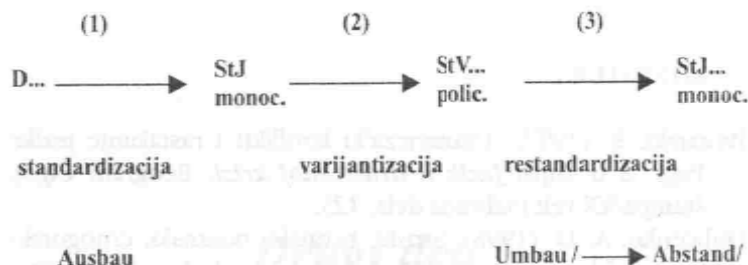
Iako uopšte uzev nesumnjivo korisna, ova podela može se pokazati odveć pojednostavljenom i stoga ograničeno primenljivom kada se isproba na pojedinim grupama jezika. Primera radi, u susedstvu južnoslovenskih jezika nalazimo mađarski, albanski i grčki, koji su bez ikakve sumnje na odstojanju (dakle *A b s t a n d*) kako međusobno tako i prema ovim slovenskim idiomima. Ali među ovim potonjim slika je manje jasna. Svi južnoslovenski jezici kao, uosta-

lom, i većina evropskih standardnih jezika – jesu oblikovani (dakle A u s - b a u) po poreklu, budući izgrađeni od svojih dijalekatskih osnova na takav način da vidno odudaraju od svojih potencijalnih takmaca. Ali putevi kojima se išlo bili su različiti, zbog čega je navedeno razlikovanje danas neretko pitanje stepena pre nego vrste. Tako su srpski i hrvatski očigledno u uzajamnom A u s b a u odnosu (jer je u najmanju ruku moguće tvrditi da su oni zapravo isti jezik), ali bi se slovenački sada lako mogao oceniti kao praktično u A b s t a n d odnosu prema njima (pošto niko ne bi rekao da je on isto što i srpski, hrvatski ili srpskohrvatski). /Ova razmatranja mogu da posluže kao ilustracija opaske da je ovu distinkciju teško napraviti kada je reč o slovenskim jezicima – v. Mišeska Tomić 1992: 438/.

7. Dodatnu komplikaciju predstavlja to što se u literaturi o planiranju jezika, kako izgleda, ne pravi sistematska razlika između dva konceptualno i operacionalno odelita tipa oblikovanja – jednog od dijalekatske baze a drugog od već postojeće standardnojezičke osnove, gde se dva ili više standardnih jezika izgrađuju od varijanti zajedničkog standarda. Oba ova procesa neretko se obuhvataju pojmom oblikovanja (A u s b a u), valjda stoga što je potonji nov i redak u poređenju s prethodnim, pa se tako prećutno uzima kao zanemarljiv. Klos je naveo srpskohrvatski kao primer policentričnog standardnog jezika, što je u vreme kada je on pisao bilo mahom prihvaćeno gledište – a ovu kategoriju ostavio je po strani od svoje dihotomije A b s t a n d /A u s b a u . (Njegov glavni primer ovog drugog bio je slučaj češkog i slovačkog). On, dabome, nije mogao znati da će srpskohrvatski kojih četvrt veka kasnije biti razbijen u segmente, mada jeste istakao da „odnos između policentričnog standardnog jezika (za koji je tipičan srpskohrvatski) i A u s b a u jezika (za koji je tipičan slovački u odnosu prema češkom) nije statičan nego dinamičan“ (1967: 33), na taj način dopuštajući mogućnost kako divergentnog tako i konvergentnog razvoja.

Iako je Klosov pristup u osnovi omogućio razlučivanje dvaju tipova oblikovanja, naučnici koji su kasnije primenjivali njegovu distinkciju često su termin *Ausbau* upotrebljavali uopšteno i nedovoljno izdiferencirano, sumarno upućujući na elaboraciju od raznorodnih govornih ili pisanih osnova. Stoga ćemo, polazeći od međuvremene sudbine srpskohrvatskog, a u nastojanju da damo neki teorijski smisao ovom neobičnom slučaju jezičkog razvoja, pokušati da Klosove uvide osavremenimo preformulisanjem njegove izvorne klasifikacije. Predlog se sastoji u tome što bi se termin *Ausbau* rezervisao za prvi pomenuti tip – na primer, za slovenački standard koji izrasta iz dijalekatskog materijala što mu leži u osnovi. A za drugi tip – na primer, za srpski i hrvatski kao standardne jezike koji se razvijaju iz varijanti standardnog srpskohrvatskog – predložili bismo termin *Umbau*, označavajući njime neku vrstu preoblikovanja, odnosno restandardizacije. (Na sam ovaj izraz može se tu i tamo naići u literaturi, ali – koliko nam je poznato – ne u službi ovakvog sistematskog razgraničenja).

Uvođenje ovog pojma pretvorilo bi Klosovu dihotomiju u trihotomiju *A b s t a n d* – *A u s b a u* – *U m b a u*. Slika 3 je šematizovana skica procesa koji dovode do preoblikovanja.

Slika 3

U fazi (1) monocentričan standardni jezik se oblikuje od dijalekatske baze procesom standardizacije; ovo je *A u s b a u*. U fazi (2) u ovom jeziku se razvijaju varijante procesom varijantizacije, čime on postaje policentričan standardni jezik. Najzad, u fazi (3) ove varijante se preoblikuju i putem restandardizacije uzdižu na rang monocentričnih standardnih jezika; ovo je *U m b a u*. Na desnoj strani dijagrama zapažamo među zagradama potencijalni *A b s t a n d* kao podrazumevani opšti cilj, željeno krajnje odredište – jer je san svakog *A u s b a u* jezika, a možda naročito svakog *U m b a u* jezika, da se jednog lepog jutra probudi kao nedvosmisleno autonoman *A b s t a n d* jezik!

8. U zaključku, prema iznetoj podeli na teritoriji bivše Jugoslavije možemo da prepoznamo sva tri tipa: jezike „po odstojanju“ (*A b s t a n d*, npr. mađarski, albanski); jezike „po oblikovanju“ (*A u s b a u*, npr. slovenački, makedonski); i jezike „po preoblikovanju“ (*U m b a u*, npr. srpski, hrvatski).

Samo buduća istraživanja i primena na druge jezičke areale moći će da pokažu da li je predložena trodelna klasifikacija od stvarne vrednosti za teoriju i metodologiju planiranja jezika, a time i sociolingvistike u celini.

Literatura

- Bugarski, R. (1997). Unutarjezički konflikti i rastakanje jezika. Pogl. 2 u knjizi *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek (Sabrana dela, 12).
- Duličenko, A. D. (1998). Srpski, hrvatski, bosanski, crnogorski: raspad „dogovornog“ jezika? *Jezici kao kulturni identiteti* (ur. V. P. Nikčević). Cetinje: Crnogorski PEN centar, 59–64.
- Kloss, H. (1967). 'Abstand languages' and 'Ausbau languages'. *Anthropological Linguistics* IX: 7, 29–41.
- Kordić, S. (2001). Naziv jezika iz znanosti gledan. *Republika*, Zagreb, LVII: 1–2, 236–243.

Mišeska Tomić, O. (1992). Macedonian as an Ausbau language. *Pluricentric Languages-Differing Norms in Different Nations* (M. Clyne ed.). Berlin/NewYork: Moutonde Gruyter, 436–454.

Bugarski 2004: Bugarski, Ranko. RESTANDARDIZACIJA SRPSKOH RVATSKOG U SVETLU SOCIOLINGVISTIČKE TEORIJE. – In: *Nova lica jezika*. – Beograd: Čigoja štampa. – S. 145–154. [Biblioteka XX vek]

Радмило Маројевић
[рођ. 1949]

**Српски књижевни језик и његови историјски
и регионално-конфесионални варијетети**
[2004]

0.1. Савремени српски књижевни језик је утемељио Вук Стефанов Караџић на говорима тадашње источне Херцеговине а данашње сјеверозападне Црне Горе.

У „Предговору садашњем“, тј. предговору другом издању СРПСКИХ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА, Вук Стефановић (= Стефанов) Караџић пише да су „заклетве у овој књизи [...] из Црне горе и из њезинијех околина“¹. Црној Гори су гравитирале „њезине околине“ (Приморје, Зета, Брда, Херцеговина), али не у економском и културном, него у политичком смислу – тежиле су да се и оне ослободе туђинске власти. Али те „околине“ себе нијесу сматрале саставним дијелом Црне Горе – поред заједничког српског оне су имале и своја регионална имена. То се види по титулама владара из куће Петровића: Петар I Петровић Његош је митрополит црногорски и приморски, а Петар II Петровић Његош – владика црногорски и брдски. Брђани су били једно, Црногорци друго, Приморци (Бокељи) треће, а сви заједно су – Срби.

У писму Милошу Обреновићу од 15/27. јануара 1837. године Петар II Петровић Његош каже да из Милошевог писма од 1/13. октобра претходне године види „Ваше драгоцјено расположење к мени и народу црногорском“, молећи „свевишњег творца да сахрани Ваше за свакога Србина драгоцјено здравље за похвалу и срећу славеносрпског народа“². Да израз *славеносрпски народ* значи исто што и ‘српски народ’, тј. ‘Срби’, показује синонимична формула из истог писма, у којој „Владика црногорски и брцки“, како се потписао, жели „пресвијетлом Кнезу“ да проводи Ново љето „у добре здрављу, спокојствију и благоденствију за похвалу и радост српског народа“³.

¹ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ДРУГЕ РАЗЛИЧНЕ КАО ОНЕ У ОБИЧАЈ УЗЕТЕ РИЈЕЧИ. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1849, [LIV]. – У чланку се користе сљедеће скраћенице: л. – латински, њ. – њемачки, р. – руски.

² Цит. по: Петар Петровић Његош. ПИСМА. I: 1830–1837. Београд, 1951 (ЦЈЕЛОКУПНА ДЈЕЛА П. П. ЊЕГОША. Књига седма), 376.

³ Исто, 377.

У писму Његош, у значењу 'држављани Србије и Црне Горе', користи синтагму *Срби и Црногорци*, па се то узима као крунски доказ да је владика признавао постојање двају народа: „Поради мене била би неограничена радост да бисмо сви Славеносрби учинили међу собом једно правило књигопечатања, а особено Срби и Црногорци, но и то остављам до тога времена доклен будем срећан виђети се с Вама лично и преговорити како о томе тако и о многијема другијема стварима које би се тицале до среће подвласних нама народа“⁴. Занемарује се, међутим, чињеница да Његош није могао написати *Србијанци* и *Црногорци* јер ријечи *Србијанац* још није било у живом српском језику. Она је први пут фиксирана, али као презиме, у трећој књизи Вукових СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЈЕСАМА бечког издања (објављеној 1846): међу пренумерантима из Панчева налазио се и Ђорђе Србијанац⁵. А као етноним, у значењу н. 'Einer von Serbien', л. 'Serbianus' и са ознаком „у војв[одству]“, ријеч *Србијанац* први пут је посвједочена (у штампаном облику) у другом издању Вуковог СРПСКОГ РЈЕЧНИКА (1852)⁶. А прије тога – Вуковом је руком написана, са ознаком „у Сријему, у Бачк[ој] и у Бан[ату]“, у радном примјерку његовог првог издања⁷. Додуше, као Караџићев неологизам и са славеносрпском графијом, ријеч се појављује као презиме-пseudоним на насловној страни књиге: ПИСМЕНИЦА СЕРБСКОГА ЈЕЗИКА ПО ГОВОРУ ПРОСТОГА НАРОДА НАПИСАНА ВУКОМ СТЕФАНОВИЋЕМ СЕРБИЈАНЦЕМ. У Виенни, 1814.

Да су Зета и Црна Гора два различита сусједна подручја, види се по овом цитату из ИСТОРИЈЕ О ЦРНОЈ ГОРИ митрополита Василија Петровића (Санкт-Петербург, 1754; наш превод, 1985): „Видећи како се шири турско царство, херцег Иван Црнојевић пренесе свој двор из Зете у Црну Гору, на поље Цетиње, а тамо постави и сагради предивну митрополитову резиденцију“⁸.

Теза заговорника тзв. црногорског језика да им је Вук отео језик, према томе, није тачна јер је Вук Стефановић Караџић утемељио савремени српски књижевни језик ијекавског изговора управо на говорима тадашње

⁴ Исто.

⁵ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЈЕСМЕ, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњијех времена. У Бечу, 1846, 584.

⁶ СРПСКИ РЈЕЧНИК ИСТУМАЧЕН ЊЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РЈЕЧЦИМА. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1852, 707.

⁷ СРПСКИ РЈЕЧНИК, ИСТОЛКОВАН ЊЕМАЧКИМ И ЛАТИНСКИМ РЈЕЧЦИМА. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818, стуб. 786. Фотокопиран и укоричен, Вуков примјерак са руком писаним допунама види у Институту за српски језик у Београду.

⁸ Митрополит Василије Петровић. ИСТОРИЈА О ЦРНОЈ ГОРИ. Превео Радмило Маројевић. Цетиње – Титоград, 1985: [Фототипско издање руског оригинала и превод]. – С. 15–97; Н а п о м е н е п р е в о д и о ц а . – С. 99–109.

источне Херцеговине а данашње сјеверозападне Црне Горе, којима је и сам припадао, и у складу са стањем у другим црногорским говорима. У основи српског књижевног језика уопште и књижевног језика ијекавског изговора посебно јесте говор Пиве, Дробњака, Никшића и сусједних крајева, који себе тада нијесу сматрали Црногорцима, нити су припадали Црној Гори, већ су себе сматрали Херцеговцима у регионалном, а Србима у националном смислу. Поред тога, потпуно је извјесно да у том времену немамо ни један податак да се становништво (старе) Црне Горе у националном смислу називало друкчије осим као Срби. Чланом 9 (први став) УСТАВА РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ, који је проглашен 12. октобра 1992. године, тачно је именован језик већинског становништва Црне Горе: „У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора“⁹. Нема, међутим, никаквог основа, кршећи устав и потирући науку, наметати народу обезличени и бесмислени назив „*матерњи језик*“ са његовом даљом деградацијом у политичко-идеолошке варијетете по територијалном и конфесионалном обиљежју.

0.2. Српски књижевни језик је имао своје историјске варијетете.

У процесу свог нормативног уобличавања, српски књижевни језик је имао своје варијетете, који су се тицали јекавског (не)јотовања гласовних група **tě*, **dě*, (не)признавања фонеме <x> и начина обиљежавања (и)јекавских и дистинктивних екавско-ијекавских облика.

0.3. Српски књижевни језик има и своје регионално-конфесионалне варијетете.

И поред покушаја да се наметне православним Србима у Хрватској, тзв. хрватски књижевни језик је стандардизовани облик ијекавског српског којим се служе Хрвати или чакавци, Новохрвати или кајкавци и Срби или штокавци католичке вјероисповијести – он има, дакле, регионално-конфесионално обиљежје.

Стандардизовани облик ијекавског српског којим се служе Срби или штокавци исламске вјероисповијести назван је „*босански језик*“ како би се наметнуо босанским хришћанима, али се у томе није успјело – он и даље има само регионално-конфесионално обиљежје.

Иако се црногорски књижевни језик жели стандардизовати (или само преименовати) за све Црногорце, засада га прихватају само приврженици Црногорске православне цркве распопа Дедеића. (Додуше, прихватају га декларативно и појединачни представници исламске вјерске заједнице, али се они тиме супротстављају наметању тзв. бошњачког језика, који /под тим именом/ пропагира – нико други до Одбор за стандардизацију српског језика из Београда.) Другим ријечима, и он има само регионално-конфесионални карактер.

⁹ УСТАВ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ. Подгорица, 1993, 7.

Исторички варијетети српског књижевног језика

1.1. Први стадијум у Вуковој кодификацији српског књижевног језика (историјски варијетет) карактерише јекавско јотовање гласовних група **tě*, **dě*: *ђеца*, *ђерати*, одсуство фонеме <x>: *говорау*, фонетско писање јекавских и ијекавских облика: *вјера*, *вијенац*, коришћење у поезији апострофа и секвенце |je| за једносложни рефлекс дугог јата: *вјенац*.

У Предговору уз прво издање СРПСКОГ РЈЕЧНИКА Вук Стефановић Караџић пише: „Тако исто има у Славенском језику гласова, који је Српски језик нема; а кад нема гласова, не требају му ни слова: | [...] в) **x**, Србљи немају ни у каквој ријечи, а остали Славенски народи имају (те како); Србљин, н. п. не каже *хлад*, *снаха*, *ходити*, *орах*, *оврхао*, него *лад*, *снаа*, *одити*, *ора*, *оврѡао* и т. д.“¹⁰. Али у одјелку „Српска граматика“ Вук пише: „Истина да у српском језику нема ниједне ријечи, ђе би се **x** изговарало, али га опет морамо узети за туђе ријечи“¹¹.

1.2. Други историјски варијетет, који је остао у српском књижевном језику ијекавског изговора до наших дана, карактерише одсуство јекавског јотовања гласовних група **tě*, **dě*: *дјеца*, *тјерати* и воспостављање фонеме <x>: *говораху*. Прву измјену Вук је учинио на основу дубровачког, а другу и на основу тадашњих црногорских и бокелских говора српског народног језика.

У „Предговору пређашњем“, тј. Предговору првом издању НАРОДНИХ СРПСКИХ ПОСЛОВИЦА (Цетиње, 1836) који је пренесен и у друго издање¹², Вук Стефановић Караџић пише:

За читатеље ће моје бити најновије у овој књизи слово **x** [...]. | / Колико сам ја до сад народа нашег виђео, могу казати, да се данас у Дубровнику прави глас овога слова најбоље изговара: онђе се он јасно чује и у почетку ријечи, и на крају, и у сриједи, и пред самогласнима и пред полугласнима словима [...]. | / Осим Дубровника глас овога слова чује се како онуда по околини, тако и горе к југу [...] по свему приморју народа нашега и по

¹⁰ СРПСКИ РЈЕЧНИК, ИСТОЛКОВАН ЊЕМАЧКИМ И ЛАТИНСКИМ РЈЕЧМА. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818, IX–X [исправили смо грешку у интерпункцији; знак | указује на границу између страна у текстовима који се цитирају].

¹¹ Исто, XXXIV.

¹² СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ДРУГЕ РАЗЛИЧНЕ КАО ОНЕ У ОБИЧАЈ УЗЕТЕ РИЈЕЧИ. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1849, XII–V.

Црној гори до самога Скадра; али слабо ће здраво, постојано и на свакоме мјесту у ријечи¹³.

1.3. Трећи историјски варијетет конципирао је већ Вук, у писму кнезу Михаилу Обреновићу, и он је био условљен двојством екавске и ијекавске варијанте српског књижевног језика. Овај варијетет карактерише васпостављање графеме јат: *за вѣру*, са варијантним изговором: [за вјеру] и [за веру]. Васпостављање графеме јат образложено је у мојим књигама Ћирилица на раскршћу векова (1991) и Нови Рат за српски језик и правопис (2001).

Сава Мркаљ је користио графему **Ѣ** и допуштао њено двоструко читање. У напомени уз једну пјесму он каже да његово **Ѣ** може Сремац, тј. екавац, већином као **е** изговарати. Иако није довршен његов пјеснички експеримент у погледу двоструког читања облика са графемом **Ѣ** — сви се они не могу екавизирати, Мркаљ остаје најважнији претеча јатовске верзије српскога писма¹⁴.

У условима постојања екавске и ијекавске варијанте српског књижевног језика Вук Стефановић Караџић је предлагао васпостављање графеме **Ѣ**. У Вуковом писму Његовој Свјетлости Михаилу Милошевом Обреновићу од 26. децембра 1862. године, које је очито одговор на несачувано Михаилово писмо (у коме га је кнез Михаило вјероватно питао да ли треба на застави писати *за веру* и *отечество* или како друкчије), између осталог се каже:

„Ја мислим да [би] било много боље и правије да се напише *за вѣру* а не *за веру*; јер ако се напише *за вѣру* у онијем крајевима народа нашега гдје се говори *вера* (као н. п. у нахији Јагодинској и Пожаревачкој и у Сријему и Бачкој и Банату) никоме неће ни на ум пасти да то не ваља него би још многи могли помислити да је то правилније него као што они говоре; ако ли се напише *за веру* онда Црногорци и Херцеговци могу казати да је то *шијачки* барјак, као што Мирко у говору све становнике подручја Ваше Свјетлости као с поцсмијехом зове *шијацима* (која се ријеч може погледати и у моме рјечнику¹⁵). Осим тога једном је био говор ту за столом Ваше Свјетлости да више народа нашега говора [говори — Р. М.] *вјера* него *вера* као н. п. у Вашему подручју нахија Подринска, Ужичка, Пожешка (или по садашњему Чачанска) Рудничка и многа села нахије Крагујевачке а гдјекоја може бити и Биоградске; изван Вашег

¹³ НАРОДНЕ СРПСКЕ ПОСЛОВИЦЕ И ДРУГЕ РАЗЛИЧНЕ, КАО ОНЕ У ОБИЧАЈ УЗЕТЕ РИЈЕЧИ. Издао их Вук Стеф. Караџић. На Цетињу, 1836, XI, XIII–XIV [знак / указује на нови пасус у текстовима који се цитирају].

¹⁴ Види подробније: Радмило Маројсвић. СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС. Београд, 2000, 99–100, 299–301.

¹⁵ „Херцеговци зову *Шијацима* све Србље који не говоре као они [...]; а Сријемци и Бачвани зову *Шијацима* Херцеговце, Далматинце и Хрвате“ (СРПСКИ РЈЕЧНИК ИСТУМАЧЕН ЊЕМАЧКИЈЕМ И ЛАТИНСКИЈЕМ РИЈЕЧИМА. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1852, 838).

подручја од нахије Ужичке и Подринске к југу и к западу до мора, па приморје од по|тока Сврзигаће (који дијели нахију Барску и наш језик од Арбанаса Скадарскијех) к западу до Сења, потом у свој Хрватској граници и у Славонији до Вуковара, па најпослије у Барањи од Драве до Сексарда“¹⁶.

У закључном дијелу писма Вук каже да је за другу компоненту синтагме (*отечество* или *отачаство*, *отачбина*, *домовина*) „врло тешко изабрати и п р и м и т и оно што је најбоље, само не треба заборавити да се овакове ствари не граде нити само за данашње вријеме него за све Србе (без разлике вјерозакона) и за напредак или будућност“¹⁷.

Р е г и о н а л н о - к о н ф е с и о н а л н и в а р и ј е т е т и с р п с к о г к њ и ж е в н о г ј е з и к а

2.1. Загребачки регионално-конфесионални варијетет српског књижевног језика (тзв. хрватски књижевни језик, којим се служе Хрвати или чакавци, Новохрвати или кајкавци и Срби или штокавци католичке вјере) у једном правцу је кориговао Вука, али само ортоепски: у рефлексима дутог јата препоручује се једносложни а допушта двосложни изговор, али се у оба случаја пише секвенца |ije|. Ова корекција пуни смисао добија ако се азбука допуни 32. словом, у ћирилици **ѣ**: *лѣпо*, у латиници **ě**: *lěpo*.

Фонолошке интерпретације (и)јекавских рефlekса јата Далибора Брозивића те Владимира Анића и Јосипа Силића критички су размотрене у посебном раду¹⁸.

2.2. У говорима Босне и Херцеговине гдје масовније живи муслиманско становништво рано је изгубљен глас **х** (уп. *Асан-ага* и *Асан-агиница* у знаменитој балади и у ЕРЛАНГЕНСКОМ РУКОПИСУ). Арапски као богослужбени језик утицао је на васпостављање гласа у новим фонетским условима. Сарајевски регионално-конфесионални варијетет српског књижевног језика (тзв. босански књижевни језик, којим се служе Срби исламске вјероисповијести) неоправдано кодификује употребу слова **х** у неким примјерима: *вѣдовица* – худо име → *удовица* – удо име → **худовица* – худо име (у ријечи *удовица* на почетку је било **в ѣ**, а не **х**).

„U govoru Imotske Krajine ne nalazi se glas **h** već na početku 18. stoljeća, a sa sigurnošću se može reći da bijaše zamuknuo u 17. stoljeću, barem u njegovoj drugoj

¹⁶ ВУКОВА ПРЕПИСКА. Књига седма. (Државно издање). [Приредио Љубомир Стојановић]. Београд, 1913, 669–70.

¹⁷ Исто, 670.

¹⁸ Радмило Маројевић. СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС. Београд, 2000, 102–103.

polovici. U nekoliko pisanih spomenika iz toga vremena nisam našao glasa **h** – закључио је Мате Шимундић¹⁹.

Ова особина локалног говора објашњава одсуство консонантске фонеме <x> у именима главних јунака, не само у балади Асан-агиница него и у циклусу лирско-епских пјесама из ЕРЛАНГЕНСКОГ РУКОПИСА посвећених Асан-аги Араповићу. Присуство пак фонеме <x> у свим апелативним лексемама и граматичким облицима гдје јој је по етимологији мјесто (изузеци се објашњавају аналогично) потврђује да су и Фортисова Асан-агиница, и наведене пјесме из ЕРЛАНГЕНСКОГ РУКОПИСА посвећене Асан-аги Араповићу, настале у другом подручју српске језичке територије, свакако источније од Имотске крајине, гдје се дуже чувала фонема <x>, и свакако тамо гдје је епска традиција у десетерачком метру била на своме врхунцу. Очито, пјесма је могла настати само у православној средини (у којој се **x** чувало, али није било лица која би носила наведена муслиманска имена).

2.3. Цетињски регионално-конфесионални варијетет српског књижевног језика (тзв. црногорски књижевни језик што га прихватају приврженици Црногорске православне цркве распопа Дедеића), који се додуше налази на стадијуму рокушаја формирања (није званично прихваћен од државе), допуњава Вука са три нова слова. Увођење једног слова (**џ**, као 31. слово српске азбуке) ја сам образложио (у књизи **ЋИРИЛИЦА НА РАСКРШЋУ ВЕКОВА**). Увођење друга два није оправдано: дијалектизми типа *бидза*, *брондзин* адекватно се обиљежавају помоћу диграма **дз**. Јекавско јотовање гласовне групе ***zě** налазимо недоследно и то само на граници морфема. Зато се ортоепском нормом може прописати да се ради исказивања локалног колорита секвенца |зј| у ријечима типа *изјелица* и *козји* може читати са ефектом јекавског јотовања, без увођења новог слова (у ријечи пак *зеница* е-рефлекс се појавио фонетски, а *зјеница* је књишки лик).

У рецензији рукописа ГРАМАТИКЕ ЦРНОГОРСКОГ ЈЕЗИКА, која је објављена као поговор књизи **CRNOGORSKA GRAMATIKA** Војислава П. Никчевића, Јосип Силић пише: „Opravdanost se takva izdvajanja fonema **ž** i **š** i potvrđuje i minimalnim parovima *ženica* : *ženica* i *šenica* : *šenica*. [...] Pojave tipa *ženica* i *šenica* pogrešno [je] proglašavati dijalektalnimа“, додавши у загради: „Ono što je dijalektalno u jednome standardnom jeziku (istoga jezičnog sustava) ne mora biti dijalektalno u drugome standardnom jeziku“²⁰.

Фонолошка опозиција <š> : <ś> није спорна (апелативи *пашалук*, *пащалук*, антропоними *Маша* : *Маща*), споран је пар којим је Силић илус-

¹⁹ Mate Šimundić. JEZIK NARODNE BALADE „ASANAGINICE“. – *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knj. 376. Razred za filologiju. Knj. XIX. Zagreb, 1979, 116.

²⁰ Vojislav P. Nikčević. GRAMATIKA CRNOGORSKOG JEZIKA [на корицама: CRNOGORSKA GRAMATIKA] Podgorica, 2001, 561.

трује: *шеница* је и у српском језику у Црној Гори само дијалектизам (књижевни лик је и даље *пшеница*), док су *сјеница*¹ р. 'беседка', *сјеница*^{II} р. 'сеница', па и топоним *Сјеница* – књишке ријечи и у њима у живом језику (бар у црногорским говорима) не долази до појаве најновијег јотовања.

Фонолошка опозиција <ž> : <ž'> јесте спорна, чак и на дијалекатском нивоу: „док је палатално **z'** чувало своју палаталност, није могла да опстане комбинација двају меких сугласника у непосредном сусједству, па је **z'е**, мимоишавши фазу ***z'је**, директно прешло у **z'е** (касније је **z'** отврдло). Тако смо добили у ијекавским говорима е-рефлекс у ријечи *зеница*, и тиме се објашњава његова раширеност у црногорским и другим говорима. [...]. / Лик *зјеница* у Његошевом пјесничком језику може бити само књишког поријекла, зато је потпуно неосновано реконструисати јекавско јотовање“²¹. Неосновано је, наравно, најновије или јекавско јотовање реконструисати и у облицима глагола *изјести* и именице *изјелица*: немамо никаквих доказа да се оно у Његошево вријеме остваривало. И у данашњим говорима срећу се, поред јотованих, и нејотовани облици придјева *козји*, па чак и лик *кођи*. Овакву нерегуларност новог или српског јотовања гласовне групе ***z'ј** Данило Вушовић је затекао и у источнохерцеговачким говорима никшићког краја:

„На тај бисмо начин, мислим, могли објаснити и постанак облика *кођи* од *коџи*, који су у овом говору подједнако обични. Глас **ђ** у овом случају могао би бити добијен од **ѓ** (из *коџи*)“²².

Ако се узме у обзир и варијантни облик придјева *козији*, и чињеница да је *изјести* ријеч стилски обојена као простонародна (стилски неутрална је *појести*), онда се лако може закључити да није рационално уводити ново слово за двије ријечи ријетке употребе, него је довољно увести ортоепско правило једноставне формулације: г л а с о в н а г р у п а **з ј** у р и ј е ч и м а *к о з ј и* и *и з ј е с т и* и њ и х о в и м и з в е д е н и ц а м а у р а з г о в о р н о м ј е з и к у с е м о ж е и з г о в а р а т и к а о м е к о **ж**.

Звучни парњак африкате **џ** појављује се у вези са енклитиком и у књижевном језику (на примјер: *отаџ би*), али никоме није пало на памет да за његово обиљежавање уводи ново слово. За писање староцрногорских

²¹ Радмило Маројевић. РЕКОНСТРУКЦИЈА РЕФЛЕКСА ЈАТА У КРИТИЧКОМ ИЗДАЊУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА. – *Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик*, Београд, 2002, VII, бр. 1–2, 30. Тумачење је најприје образложено у раду: Радмило Маројевић. АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ КАО КОМПАРАТИВИСТА И ПАЛЕОСЛАВИСТА (Увод. Фрагменти 1–3). – *Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик*, Београд, 2000, V, бр. 1–2, 78.

²² ДИАЛЕКТ ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ од Данила Вушовића. – *Српски диалектолошки зборник*, Београд – Земун, 1927, књ. III: Расправе и грађа, 17.

дијалектизама, који се ријетко употребљавају и у тим дијалектима и не налазе своје мјесто у иоле значајнијим књижевним дјелима, нема потребе уводити ново слово, довољно је увести ортоепско правило једноставне формулације: гласовна група **дз** у ријечима *бидза*, *брондзин* и сл. изговара се сливено, као африката. Африката се остварује и у обичном, спонтаном говору, без икаквог ортоепског упозорења, по фонетској законитости. Фонетски ликови наведених ријечи и у оквирима црногорских говора су уско регионални (у најпрогресивнијим српским говорима, источнохерцеговачким, наведене ријечи се изговарају са **з**, дакле *биза* и *бронзин*, обје су при том простонародне, књижевни ликови су *кучка* и *лонац*). Уосталом, Никчевићев квалификовани рецензент, Јосип Силић, ништа не говори о фонолошкој опозицији <с> : <dz>, он је заправо – не прихвата.

2.4. Језик којим се говори у Црној Гори зове се *српски језик* зато што је народ који њиме говори свјестан да припада српском етносу. У том смислу то је и једини исправни назив и за народни и за књижевни језик словенског становништва у Црној Гори. Назив *црногорски говори* користи се да се означи специфичности живог народног језика становништва Црне Горе. Црногорски говори су, међутим, различити јер једни припадају групи која има пренесену акцентуацију, а то су источнохерцеговачки новоштокавски говори на основу којих је Вук Стефановић Караџић формирао српски књижевни језик. Данас су то говори сјеверозападне Црне Горе, али се они простиру преко Дубровника до српске Далмације, обухватају Босну, стару Херцеговину, Лику, Банију и Кордун, као и југозападна подручја данашње Србије. У другу групу спадају староштокавски говори (који имају непренесену акцентуацију). Они припадају дијалекатској зони која није специфична само за Црну Гору, већ и за дио Србије, и зато се називају *зетско-сјенички говори*. Не може се, према томе, уопште говорити о црногорском дијалекту као јединственом и аутохтоном идиому. Одлука црногорског Министарства просвјете о преименовању предмета *српски језик* у предмет „*матерњи језик*“ може се тумачити једино тиме да је црногорској марионетској власти споља наређено да уведе тај обезличени назив *матерњи језик*, да би се у некој каснијој фази лакше спровело преименовање српског језика у црногорски. Налог је био да се на мала врата уведе не само црногорски, него и бошњачки и хрватски. Поставља се питање: зашто режим Мила Ђукановића није задржао у школама назив *српски језик*, који је по Уставу званични језик Црне Горе, него је нарушио основно начело, највиши закон државе, на основу којег се нека држава уопште и конституише? То је очито покушај да се неутралишу резултати пописа становништва (из 2003. године), неповољни за власт и за њене интернационалне покровитеље. По том попису двије трећине становништва Црне Горе изјаснило се да им је

матерњи језик српски. Сви који су се изјаснили да говоре српским језиком су *de facto* Срби. Књижевни језик који има своје име и норму, свој стандард, сада се именује по неким ирелевантним карактеристикама, као што су (псеудо)национално или вјерско обиљежје. Позивање на поштовање националних права само је савремена варијанта пароле „Завади па владај“.

Актуелни режим извршио је 2004. године уставни пуч којим је поништен, и то у најгорем смислу – управо УСТАВ као највиши правни акт Црне Горе. Професори, студенти, ученици и њихови родитељи су се побунили зато што им је укинут УСТАВОМ загарантовани службени језик (*српски језик ијекавског изговора*). А пошто је њихов матерњи језик исти као и службени, укинут им је и стварни матерњи језик (*српски*). Учесници протеста не желе да им се језик распарчава по конфесионалним, (псеудо)националним или територијалним принципима. Дјеца, њихови родитељи и наставници су устали против поништавања УСТАВА. Формално, УСТАВ је остао на снази, а његова основна одредба је грубо поништена.

2.5. Свједоци смо да се и у службеној (јавној) употреби неке ријечи насилно ијекавизирају не би ли се доказало да има основа за тзв. црногорски језик. Постоји један број ријечи у којима је некадашња фонема јат дефонологизована. То нијесу никакви екавизми. Вокал јат је у префиксалним морфемама прешао у *е* и зато у ијекавском имамо, на примјер, ријечи *предлог* или *превоз*. Насилна ијекавизација тих ријечи заснива се на погрешној лингвистичкој интерпретацији. Лингвисти су учили да је ту некада био глас јат и да се писало то слово, па мисле да је такав изговор правилан. Да то није тачно, потврђује живи народни говор. Што се тиче ријечи типа *ђевојка* или *ћерати*, њих је још Вук увео у књижевни језик, али је од тога одустао кад је уочио да се у дубровачком говору српског народног језика користе ликови без одраженог јотовања. Из тога произлази да је у ијекавској верзији књижевно само *дјеца*, *дјевојка*, *дјед*, *тјерати* за стилски неутралан говор. Само у условима књижевног текста, када се жели приказати локални колорит у говору јунака, а такође за разговорни језик, могу се користити ликови типа *ђеца*, *ћерати*. Ијекавско јотовање гласовних група **tě*, **dě* постоји и у српском књижевном језику, али у ширем смислу – као стилски обојена варијанта, као дио локалног народног израза. Из тога произлази да је у стилски неутралном говору потпуно неправилно користити такве ликове. Што се тиче ријечи *сјутра*, *сјести* и сл. књижевна норма ту прописује неутралне нејотоване облике, а јотовани облици такође се могу користити на сцени (када се интерпретира локални говор јунака) и у разговорном језику.

2.6. „Узећемо српски, али ћемо га звати *црногорски*“ – нова је хипотеза заговорника преименовања језика у Црној Гори. То би био преседан у културној историји човјечанства: у свијету до сада није познат ниједан случај

да неко тек-тако тражи да један језик именује како се њему свиђа. Ако је то црногорски језик, опишите му граматику, пропишите му правопис, преведите на њега Библију. Ниједан језик у Европи не признаје се као књижевни ако на њега није преведена Библија. Било би то, наравно, преименовање језика и својеврсна крађа, као што је крађа српски књижевни језик називати *хрватским* или *босанским*. Да су досљедни, у оној загради би написали и *муслимански језик* (па да апсурд буде потпун), јер у великој већини Срби исламске вјероисповијести у Црној Гори одбијају да се називају *Бошњаци* (а што би се тако и звали кад они нијесу досељеници из Босне него аутохтоно становништво Црне Горе). А што се тиче тзв. *бошњачког језика*, муслимани у Босни не називају језик тако, него га зову *босански језик*. Крађа је свакако и загребачку варијанту српског књижевног језика називати *хрватски књижевни језик*, али се мора признати да је тај језик нормиран, кодификован: има своју граматику, рјечник, правопис. Што се тиче тзв. босанског језика, и то је српски књижевни језик, али сарајевска варијанта. У историји, међутим, није забиљежено да неко само на основу територијалног принципа заговара преименовање језика. Тај захтјев је потпуно бесмислен. За тако нешто нема основа, то може бити само голи акт насиља. Потпуно је јасно да уставоручитељи желе преименовати језик, а не само наставни предмет. Преименовањем језика се руши једна уставна категорија, која је иначе научно и културно утемељена, а за њу се изјаснила и већина становништва Црне Горе без обзира на конфесионалну припадност или национално опредјељење.

Не може се пренебрегнути историјат именовања језика, ни са формалноправног, ни са лингвистичког становишта. С формалноправног гледишта: не може се уопште прописивати црногорски језик с обзиром на то да језик под тим именом није кодификован, није стандардизован. С лингвистичког становишта: нема никаквог основа говорити о црногорском језику. Треба подсетити на разлику у вредновању појмова *Црногорац* и *црногорски језик*. Етноним *Црногорац* симболизује чојство, јунаштво и слободарски дух становника српске Спарте, и он је био престижан не само у српству и словенству, док би назив *црногорски језик* означавао сваковрсну деградацију наше славне традиције. Новокомионовани „језик“ не зову *црногорачки*, тј. „језик *Црногораца*“ (не изводе га од етнонима), него *црногорски*, тј. „језик *Црне Горе*“ (изводе га од топонима). А Црна Гора је име добила по црногоричној шуми које више нема, тако да би назив *црногорски језик* био бесмислен. То би значило да је то језик који се говори по шумама и горама (наше земље поносне). Хоћемо ли ми да говоримо језиком борових шума које су у међувремену попаљене, или ћемо да говоримо језиком чије је име засновано у нашем етносу, и који зато носи своје право име?

Marojević 2004: Маројевић, Радмило. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ ИСТОРИЈСКИ И РЕГИОНАЛНО-КОНФЕСИОНАЛНИ ВАРИЈЕТЕТИ. – In: *Српски језик*. – Београд. – Бр. IX/1–2. – С. 427–437.

Ljubomir Popović
[rođ. 1941]

**From Standard Serbian to Standard Serbo-Croatian
to Standard Serbian**
[2004]

Judging from the fact that in the Federal Republic of Yugoslavia in the early nineties the name Serbo-Croatian language was replaced in official use by the name Serbian language, it might seem as though the Serbs and the Montenegrins had changed their standard language. On the other hand 'the structure and substance of the standard language used by Serbs were only slightly affected by the events that began in 1991 and that led to the dismemberment of Yugoslavia, and with it the territory where Serbo-Croatian was used' (P. Ivić 1999: 5).

Apparently, the language changed and at the same time remained more or less the same. This paradox may, however, be explained if we trace the origins of what is now standard Serbian. These origins should be sought in Vuk Karadžić's reform of the Serbian Cyrillic alphabet and the orthography. The spoken and written standard established by this reform – subsequently elaborated and cultivated – was and still is the standard language of Serbs and Montenegrins. From this perspective, it is not strange that the language used by the Serbs and Montenegrins has not undergone any substantial change in recent years.

On the other hand, it was not only the name that was changed. The new name – as well as the separate names now used for the standard languages of the Croats and Bosniaks – indicates that a supra-national composite entity known as standard Serbo-Croatian no longer exists, and standard Serbian is now on its own. In fact, it is the relationship of the Serbian and Montenegrin spoken and written standard to the spoken and written standard of the Croats and the Bosniaks that has altered.

In other words, on a concrete plane, the standard language of the Serbs and the Montenegrins did not change, but on an abstract, symbolic, plane, it did. Consequently, the whole question has two aspects: one is the formation and internal development of standard Serbian, and the other is its relation to the standard language of the Croats (the question of the standard language of the Bosniaks has been raised only recently). This relationship evolved through three stages, and the best way to describe this evolution is to speak of three periods: (1) the period from 1818 and 1835 (the beginning of Karadžić's reform and of the Illyrian movement) to the creation of the Kingdom of the

Serbs, Croats and Slovenes, when the name Serbian language was used; (2) the period from the founding of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (1918) to the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (leaving aside the situation during the Second World War), when standard Serbian was integrated with standard Croatian into Serbo-Croatian; and (3) the period following the disintegration of the SFRY, when the name Serbian language was adopted once again.

Standard Serbian in the 19th and early 20th Century

Vuk's Reform and the Vukovian Standard Language

It was the unresolved Serbian language question in the early 19th century that prompted Vuk Karadžić – inspired and guided in his efforts by Jernej Kopitar and assisted by Djuro Daničić – to undertake a radical reform of the vernacularly-based, but non-standardised and excessively Slavonicised Sloveno-Serbian literary language and the Cyrillic alphabet and orthography which were neither standardised nor adapted to Serbian pronunciation. The shortest definition of present-day standard Serbian could therefore be: it is the standard language (with its alphabet and orthography) which came into being through Vuk's and, later, Daničić's efforts from 1818 to the late 1860s. This language can therefore be designated as the Vukovian standard language.

The main characteristics of this language are the following:

- its vernacular basis was provided by Ijekavian and Ekavian Neo-Štokavian dialects (with a four-accent system and syncretic forms in the declension of the plural);
- on the lexical level (including terminology) it was elaborated by the development of new meanings of existing lexemes, by the formation of new words preferably according to the principles of Neo-Štokavian word formation, and by the introduction of a great number of (phonologically adapted) loan words from different languages;
- on the level of syntax and style it acquired its present form in the late 19th and early 20th century with the development of the so-called Belgrade style;
- it was written – and still is – in a reformed Cyrillic alphabet, the spelling and orthography being phonological;¹
- foreign names are transcribed, i.e. spelt as they are pronounced;

¹ In the twentieth century, and especially after the Second World War, the Latin alphabet came into use as well.

- so-called logical punctuation was adopted at the end of the 19th century;
- its classical corpus – for the most part Ijekavian – consists of Vuk's collections of folk literature and Vuk's original texts and translations.

This language was adopted in the second half of the 19th century – under the name of Serbian language – as the national standard language of the Serbs (including Montenegrins) and the official language of Serbia and Montenegro, with Cyrillic as the Serbian national alphabet and with phonological orthography. The language was not completely homogeneous due mostly to the different dialectal bases: it was the Ekavian pronunciation of the old phoneme *j a t* that was adopted in Serbia and Vojvodina, while in other areas the Ijekavian pronunciation prevailed.

The Serbian and Croatian National Standard Languages in the 19th Century

T h e Š t o k a v i a n S t a n d a r d L a n g u a g e D i a s y s t e m

As for the relationship between standard Serbian and standard Croatian, the crucial fact is that the proponents of the Illyrian movement, initiating the standardization of the Croatian national literary language in the 1830s, opted for the Štokavian dialect as the basis of the new so-called Illyrian language. Consequently, the vernacular basis of both future standard languages was the same, and remains so to this day; that is to say, thanks to their common Štokavian basis, standard Serbian and Croatian have a common core. In other words, those two standard languages are different as concrete national language standards, but on an abstract linguistic level they represent what can be termed a *s t a n d a r d l a n g u a g e d i a s y s t e m*. More precisely, it is a *Š t o k a v i a n* (more precisely, Neo-Štokavian) standard language diasystem, as its components overlap due to their common (Neo-)Štokavian vernacular basis and also due to the fact that they were elaborated mainly by using Štokavian words and word formation rules.²

I l l y r i a n a n d p o s t - I l l y r i a n S t a n d a r d C r o a t i a n

The important fact is that although it was linguistically in many respects the same as Vuk's language, the so called Illyrian language, later to be called Croatian, was not identical to Vuk's and the Vukovian language:

- it was not (Neo-)Štokavian in every detail;

² Today, standard Bosniak is also part of the diasystem (the official name of the language which is used by the Bosniaks themselves is Bosnian).

- only the Ijekavian pronunciation was retained;
- lexical differences existed from the first, due above all to historical cultural differences;
- the alphabet was (and is) Latin;
- the spelling was not entirely phonological;
- the orthography was morphological (better known as etymological orthography), devised not according to the principle 'Write as you speak' adopted by Vuk Karadžić, but according to the principle 'Speak for the ears and write for the eyes';
- the standard language was elaborated with a marked purist tendency to avoid loan words of non-Slavonic origin and with tolerance of neologisms that violated word formation rules in the Stokavian dialect;
- the language was initially called Illyrian, and later Croatian;
- it was created as a solution to the Croatian language question, which was of a very different nature from the Serbian one (the creation of a nationwide standard language, spelling and orthography to replace regional literary languages and their written forms);
- it was gradually adopted as the Croatian national standard language;
- it was cultivated and elaborated as a separate language, and in the second half of the nineteenth century codified by the so-called Zagreb Philological School, according to principles different from the Vukovian standard language conception and its codification.

The Vukovisation of Standard Croatian

Before we consider the next period, the period of standard Serbo-Croatian, we should mention an important event in the development of standard Croatian and the Croatian standard language orientation. Namely, at the turn of the twentieth century the principles of the Croatian followers of Vuk were adopted instead of those of the Zagreb philological school, and the standard language norm and standard language orientation were revised accordingly:

- certain changes in the morphological norm were introduced to bring it more in line with Neo-Štokavian, that is, with Vuk's solutions;
- morphological orthography was replaced by phonological, i.e. Vukovian orthography (I. Broz 1892);
- a grammar (with a style manual) which described the language of Vuk and Daničić's corpus was published (T. Maretić 1899a), with an abridged version for secondary schools (T. Maretić 1899b);
- a dictionary that relied heavily on Vuk's SERBIAN DICTIONARY was compiled (F. Iveković and I. Broz 1901);

- codification and cultivation of the language were carried on in the spirit of Vuk;
- texts originally written in the (post)Illyrian language and with (post)-Illyrian orthography were reprinted with new orthography and corresponding morphological changes were introduced.

This revision of the language norm can be termed Vukovization because it was based on the language of Vuk, on Vuk's orthography and on his *SERBIAN DICTIONARY* (not on the standard Serbian of the time, which had already evolved since Vuk's day!). From a sociolinguistic point of view, this revision is a Neo-Štokavian authentication of the Croatian norm (hence the choice of Vuk's language and Vuk and Daničić's corpus as a model): archaic elements of the morphological system were rejected in favour of authentic, living Neo-Štokavian forms, and an orthography that reflected pronunciation and not morphological ('etymological') analysis was adopted. This can be called radical vernacularisation, i.e. a consistent adoption of features of the spoken vernacular, or, more accurately, a (re)Štokavisation of standard Croatian.

A consequence of this revision was that with regard to codification, standard Croatian was no longer counterdistinctively related to standard Serbian. On the other hand, it did not become identical to the standard Serbian of the time, nor was Cyrillic adopted as the Croatian alphabet, neither was the name Serbian and nor did the Croatian language community merge with the Serbian.

A Converging Non-integrated Paraglossia

The parallel existence of two or more national standard languages within the same standard language diasystem can be called standard language paraglossia. In the period we have so far considered, the Štokavian diasystem was in a state of *n o n - i n t e g r a t e d p a r a g l o s s i a*, with nationally marked components and components that converged to a considerable degree through the Vukovisation of standard Croatian.

The Standard Serbo-Croatian Language

A N E W S I T U A T I O N

The founding of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes in 1918 created a new – and complex – situation for the Serbian (and also the Croatian) standard language. On the level of language reality the languages were functionally integrated into a supranational pan-Štokavian standard language community, while on the level of theoretical interpretation of the Serbian standard language situation and of normative-descriptive activities the term 'Serbo-Croatian literary language' was adopted in place of the term 'Serbian liter-

ary language'.³ From the very beginning, this term has had a marked ideological aspect and has generated tension on the part of the Croatian linguistic community.

There are several factors of importance for the existence and evolution of standard Serbo-Croatian. One of these is its connection with the two Yugoslavias that provided the political framework for the language – the kingdom founded after the First World War and the Federal Republic established after the Second World War. In fact, standard Serbo-Croatian existed only while these two states existed, as shown by the standard language situation following the occupation and dismemberment of the Kingdom of Yugoslavia and the disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Other important factors are its relation to the official state and party ideology and language policy, to official attitudes towards the national structure of the population, and to the territorial-political make-up of the state.

However, in order to understand the character of the contemporary standard Serbian language, first of all we must separate the plane of linguistic reality and the plane of linguistic analysis and representation of that reality. On the plane of language reality we must also consider the question of the continuity of the standard Serbian language – brought into being by Vuk's reform and definitively developed in the second half of the nineteenth century – within the framework of the Serbo-Croatian language community, as well as the true nature of standard Serbo-Croatian. On a conceptual level it is important to note the existence of two conceptions of that language: the traditional conception of a single homogeneous literary language, and the sociolinguistic conception, created in the sixties, of a single standard language consisting of variants.

T H E A C T U A L C O N T I N U I T Y o f t h e S T A N D A R D S E R B I A N L A N G U A G E

Two aspects of the continuity of standard Serbian can be distinguished – the internal aspect, i.e. standard Serbian considered in itself, and the external aspect, i.e. the matter of its relation to standard Croatian. The following facts are relevant to the first aspect:

(1) standard Serbian was already a standardised and developed (i.e. elaborated and polyfunctional) standard language by the late 19th and early 20th century; in other words, it was a complete standard language system, with internal dynamics of development and vitality;

³ Until the 1960s Serbian (and Croatian) linguists did not use the term 'standard language' but only the term 'literary language' (in contrast to the term 'vernacular').

(2) it became part of the composite whole that was standard Serbo-Croatian:

- as a national standard language, with a national name, closely linked with national identity (this also goes for the Cyrillic alphabet);
- as a standard language (including the alphabet and orthography) formed in response to the need to solve the Serbian language question. Its link with Vuk and Vuk's reform plays an important part in the Serbian national ideology;
- as a standard language codified and described by Serbian linguists and taught in schools, with textbooks compiled by these linguists;
- as a standard language exemplified by Vuk's corpus and the language of writers who felt themselves to be Serbs;

(3) Belgrade was its most important national cultural centre:

- where a synthesis and levelling of the language features of writers and educated people in general from different parts of the country took place, while the language was incessantly elaborated and cultivated;
- which had the greatest production of printed texts;
- where the standard language was codified and studied;
- where linguists and teachers of the mother tongue were educated and trained.

Standard Serbian retained its specific character in relation to standard Croatian as well. One reason is that standard Croatian also became part of standard Serbo-Croatian as a standardised and elaborated Croatian national standard language, with its national name, codification, tradition, elaboration, with its own brand of purism and its dynamics of development; and as such it preserved its *de facto* specificity. Another reason for this is that, in spite of the levelling which resulted from the triumph of the Croatian followers of Vuk at the turn of the twentieth century, differences both in the spoken and the written language continued to exist. Particularly important is the fact that the Ekavian pronunciation and the Cyrillic alphabet are exclusively Serbian. Minor differences exist at all language levels, but they are numerous only in the lexicon (including terminology). These latter differences are the result of various factors: the dialectal basis, political and cultural history (cf. the respective number of Turkish and German loan words), the written tradition, the manner of elaboration and type of purisms, the foreign languages which served as a model for elaboration, the cultural sphere by way of which loaning took place, and religion and the Church. As for orthography, before 1960 (when a common orthography was adopted) an opposition between logical and grammatical punctuation existed, and even afterwards there remained a difference in the writing of foreign names (transcription vs. transliteration), as did certain details of orthography which could not be agreed on (notably the writing of the

future tense). Moreover, certain processes, whose significance cannot be overlooked because of their high frequency in texts, testify to the different dynamics of change in the two national standards (eg. the much more rapid substitution of *da* + the present tense for the infinitive, or the ever less frequent placing of enclitics within a phrase in standard Serbian).

It must be emphasised that all these differences and their respective combinations are not of a random nature, but stem from the fact that standard Serbian and Croatian are two kindred, but distinct language systems, which originated on two different territories, as solutions to two different national language questions; which developed in different political, cultural, religious and social environments; and between which counterdistinctive features have existed from the outset.

In conclusion, we can say that in the first and second Yugoslavia the two national standards were integrated but not fused. To put it more simply, in the case of standard Serbian we can say that it was not Croatified, but remained what it originally was – the Serbian standard language.

T H E C H A R A C T E R O F S T A N D A R D S E R B O - C R O A T I A N

Standard Serbo-Croatian was created through the integration of two national standard languages, with similar but not identical language and orthographical norms, and a similar but not identical lexis and phraseology, and, to a lesser degree, terminology; these two languages were referred to by national names (Serbian, Croatian); they were formed separately, as a solution to different national problems; ideologically, they were closely linked with two different formative processes of crucial national importance (Vuk's reform, the Illyrian movement's work on the creation of a common standard Illyrian, in fact Croatian, language) and with two figures of outstanding importance for Serbian and Croatian national ideology (Vuk and Gaj); they were written in different national alphabets (Cyrillic, Latin); they were exemplified and documented by different national corpora. In this sense, from the very beginning standard Serbo-Croatian was a *c o m p o s i t e w h o l e*, both on a factual and on an ideological level. Moreover, this dual structure with nationally counterdistinctive components never merged into a uniform whole, but remained as it was until the eventual disintegration of the Serbo-Croatian language community. And all the while it was involved in inter-national relations, tensions and conflicts within Yugoslavia as a common state, especially in relations between Belgrade and Zagreb.

However, the structure of standard Serbo-Croatian cannot be wholly reduced to this opposition, since there is also a level of parallel collective standardised usages in different areas where standard Serbo-Croatian was used. These regional collective usages (in Serbia and Vojvodina, in Montenegro, in Croatia,

and in Bosnia and Herzegovina, where national divisions should also be taken into account) formed the concrete level of the Stokavian standard language system, i.e. its concrete paraglossical structure (composition). This structure entered into a complex relationship with the more abstract and general opposition between the Serbian and Croatian standard languages. In the case of the standard usage of the Muslim population in Bosnia and Herzegovina it was not fully contained within this dual opposition. These regional differences were not only due to the initial Serbian/Croatian language dichotomy, but also to various other factors: to the Ekavian/Ijekavian dichotomy within standard Serbian, and, more generally, to the different dialectal bases on territory where Serbo-Croatian was used; to the existence of different geographical and political entities; to ethnic, religious and socio-cultural differences, both traditional and more recent. These particular standardized collective usages, whether existing on separate territory or coexisting with other collective usages on the same territory, grew in importance in the SFRY through the promotion of particular language policies in federal republics and autonomous provinces and the affirmation of the Montenegrin and Muslim nations.

The best evidence that standard Serbo-Croatian was not monolithic is the fact that the signatories of the Novi Sad Agreement in 1954 found it necessary to include the following sentence in the final document: 'The harmful practice of „arbitrary translation“ of texts should be prevented, and writers' original texts should be respected.'. However, in order to form a more complete and accurate picture of standard Serbo-Croatian, we should look through the eight-volume *ENCYCLOPAEDIA OF YUGOSLAVIA* (Zagreb, 1955–71), where the entries are in whichever variant of Serbo-Croatian they were originally written in, i.e. they were not 'translated'. This work is one of the best testimonies to the linguistic similarity of texts throughout Serbo-Croatian territory, and their intelligibility to readers from all parts of that territory.

Therefore, although standard Serbo-Croatian was a complex entity, on a formal level its two formative national components and its collective regional usages formed a diasystem, while on a functional level they formed a communicative whole. In other words, the differences between the components of this diasystem were not such as to pose a real obstacle to speakers, readers, or radio, television and film audiences from other areas. Various extra-linguistic factors contributed to this mutual intelligibility, of which two were of particular importance: the compulsory learning of both alphabets in school, and the reading of books, newspapers and magazines from other parts of the country.

Standard Serbo-Croatian was therefore not only a mental construct, but also a language reality. On the other hand, it was an abstract whole consisting of the concrete standard national languages latently existing within it and of the concrete collective usages within territorial and political entities. This

stems from the diasystemic relationship between its specific components (on both structural levels) and from their communicative compatibility. This type of standard language diasystem may be called *symbiotic or integrated paraglossia*. This composite language was also a dynamic whole: it was an area of intense language interaction and interference, where different cohesive factors and gravitation towards particular prestigious cultural and political centres on the one hand, and dynamic tension, oppositions and polarization on the other hand were manifested.

Two Conceptions of Standard Serbo-Croatian

Standard Serbo-Croatian Conceived as a Single Language

The views and activities of Aleksandar Belić⁴ were crucial for the formation of the concept of standard Serbo-Croatian; but in order to understand the present-day situation, it is best to focus on the final stage of the codification and description of standard Serbo-Croatian, following the NOVI SAD AGREEMENT (1954). This period saw the publication of the first – and only – important normative-descriptive grammar of that language (M. Stevanović 1964–1969), its first – and only – multi-volume dictionary (REČNIK MS 1967–1976), and the only orthography manual valid for the whole Serbo-Croatian territory (PRAVOPIS 1960). In addition to this, a dictionary of the standard and vernacular Serbo-Croatian language was already being compiled at the time (REČNIK SANU 1959–1996).

The concept of standard Serbo-Croatian (or Croato-Serbian) on which the above works are based may be summarised as follows:

- the origins of standard Serbo-Croatian lie in Vuk's reform and the Illyrian movement;
- it is, therefore, a language of dual origin;
- but in time it evolved into a unitary standard language (with the exception of the substitution of the old phoneme *j a t* and certain lexical and stylistic differences);
- it became a single standard language when the Croats adopted Vuk's orthography and the grammatical characteristics of Vuk's language towards the end of the 19th century;
- the language was unitary from a chronological point of view as well: the contemporary Serbo-Croatian language – as it is called in the title of Stevanović's grammar – is standard Serbo-Croatian from its origins to the present day,

⁴ A representative collection of Belić's articles on the standard language can be found in Belić (1951).

and it is illustrated with examples from 19th and 20th century writers (naturally, in that language there are also certain obsolete grammatical elements and archaic words);

- it was first and foremost the language of literary texts, but also of non-fiction and scientific texts, of the press and of spoken communication;

- In grammatical description, the standard language is not regarded as functionally differentiated, but in dictionaries lexical items are assigned different functional labels.

Such a conception had certain repercussions on the approach to language codification and description:

- the corpus which formed the basis for codification and description corresponds to the conception of a unitary language: it consisted of 19th and 20th century texts, chosen from both Serbian and Croatian writers, and both Serbian and Croatian dictionaries were used for lexicographical description;

- leaving aside the matter of the substitution of the phoneme *j a t*, the phonetic and grammatical systems are represented as practically uniform, with only certain minor differences;

- the lexicon is also presented as unitary (in the dictionaries there are no labels indicating national or territorial differentiation), but both Ekavian and Ijekavian (and in REČNIK SANU also Ikavian) variants are given;

- the unitary orthography was written as a compromise, with certain alternative possibilities.

In order to illustrate the spirit of this conception and codification it is worth quoting the following passage from Mihailo Stevanović's grammar (Stevanović 1964: 79) which deals with the matter of the substitutions of the *j a t* phoneme:

This threefold value of the old sound *j a t* can also be found in the Štokavian dialect, which is the only basis of the standard Serbo-Croatian language. Vuk Karadžić himself, while demanding the uniformity of the standard language in all other respects, found this threefold value of that phoneme acceptable. Later on, over a relatively brief period, in the literary language of both the Serbs and the Croats the substitution of the vowel *i* for *j a t* disappeared, and the Štokavian dialects with Ijekavian (Jekavian) and Ekavian pronunciation became the true basis of the standard language.

This quote shows that the standard language was intimately connected to the vernacular (i.e. its dialectal basis) and to Vuk; the views of the Illyrians are not mentioned; the process of selection of the substitution of *j a t* acceptable from a normative point of view is presented as a uniform process: the fact that for the Serbian norm Ekavian and Ijekavian were relevant, while the Croats had to choose between Ikavian and Ijekavian is not taken into consideration; and the final solution is presented as being common to both Serbs and Cro-

atians, although Ekavian – unlike Ijekavian, accepted both by Serbs and Croats, and also by Montenegrins and Muslims (who are not mentioned) – is to be found only in the language of the Serbs.

The reference books mentioned above actually offer an abstract presentation of standard Serbo-Croatian, removed from the concrete language reality on the territory where the language was used. In mathematical terms, this is a union of all elements existing on the territory of standard Serbo-Croatian; that language, however, existed nowhere as a concrete collective usage, nor did it correspond to the idiolect of any given individual, nor to a real set of options he or she could choose from, especially in official use. It is also telling that two different versions of the common orthography manual were published, one in Cyrillic and Ekavian under the name of standard Serbo-Croatian, the other in the Latin alphabet and Ijekavian, under the name of standard Croato-Serbian. There existed, therefore, nationally representative combinations, and certain combinations, such as Cyrillic-Ekavian-Croato-Serbian were not acceptable.

On the other hand, two things should be noted: first, the fact that the possibility of such a synthetic representation of standard Serbo-Croatian is the best proof of its diasystemic nature, i.e. of the linguistic closeness of specific components, especially on the level of grammar; second, we should consider not only the active but also the passive knowledge of speakers of the language, in which case there is far more functional overlapping.

The codification carried out on the basis of this unitary conception of standard Serbo-Croatian ensured the continuity of the norm of standard Serbian because it aimed to preserve the features of the Vukovian language, which standard Serbian was and has remained to this day. But the Serbian standard was not separated from the Croatian: on the level of grammar, certain details derived from the analysis of the language of Croatian writers were added while dictionaries indiscriminately mixed lexis and phraseology from the entire Serbo-Croatian territory. The orthography was also Vukovian, but it included both specifically Serbian and specifically Croatian orthographic conventions (without specifying their distribution).

Standard Serbo-Croatian Conceived as a Language with Variants and a Contemporary Norm

The mid-1960s witnessed the development of a new conception of standard Serbo-Croatian and a new approach to the codification of the standard language among the Serbs, most notably in the works of Milka and Pavle Ivić. According to this conception, based on the insights of modern linguistics, and sociolinguistics in particular (clearly seen in the use of the term standard language instead of literary language), the Serbo-Croatian standard language is a single language comprising different variants:

Today, our language reality is as follows: there are two basic variants of what is popularly called the literary language (and which has long had a precise scholarly name: 'standard language' or 'the language of culture'); one variant is spoken predominantly in the eastern half of the Serbo-Croatian language territory (with Belgrade as the largest cultural centre), and the other predominantly in the western half (with Zagreb as the main centre). The difference between them is not only in the pronunciation of the substitution of old *j* a *t* – there are also various other differences, chiefly in the lexis [...]. However, there is even greater homogeneity in the grammatical structure of both variants, which is the common, Vukovian one. (M. Ivić 1965: 15).

It should be emphasised that, in contrast to Croatian linguists, who had also begun to develop a concept of variants, Serbian linguists insisted that it was a single, though not unitary language. Moreover, they did not ascribe national importance to variants, nor did the concept of variants serve as a basis for developing intervartial purism; on the contrary, Serbian linguists chose 'the policy of togetherness' (P. Ivić 1992).

The new conception did not differ from the traditional one only in introducing the concept of variants; another difference was the fact that Serbian linguists, especially Milka Ivić, insisted that a standard language is a phenomenon of urban civilization; that it comprises different functional styles, i.e. it is not only the language of literature; and that the standard language of the Serbs had evolved considerably since Vuk Karadžić's time. As a result, they considered it necessary to describe the contemporary norm, above all as the norm of average usage (and not the language of literature), but at the same time giving due attention to the difference between functional styles. These ideas did not result at the time in new grammatical or lexicographical descriptions, though JEZIČKI PRIRUČNIK (P. Ivić et al.) was published in 1991. But today the Serbian Language Standardisation Committee (founded in 1997, mainly through the efforts of Pavle Ivić) and its sub-committees are engaged on various projects.

From Standard Serbo-Croatian to Serbian

The Emancipation of Standard Serbian

The disintegration of standard Serbo-Croatian was an asymmetrical and asynchronic process. It was asymmetrical because it was initiated by the Croatian side insisting on the emancipation of standard Croatian and on its being granted official status, not only as the standard language of Croats but also as the language of Serbs in Croatia; while the Serbian side simultaneously insisted on unity, and continued to talk about standard Serbo-Croatian as a common language (also insisting on the language rights of Serbs in Croatia). It was asynchronic because, as we have already said, the name and concept of standard Serbo-Croatian was retained by the Serbian side long after the name and concept of standard Croato-Serbian had been dropped by the Croatian side.

The emancipation of standard Serbian as the national standard language of the Serbs and Montenegrins was therefore an imposed process, which lagged behind the actual situation on former standard Serbo-Croatian territory. The Serbs were reluctant to abandon language unity and they did not disavow standard Serbo-Croatian. The following passage from Pavle Ivić's article (1999: 5), mentioned in the introduction of this paper, is illustrative:

Naturally, the Croatian policy of language distancing, whose primary aim is to prove the separateness of the Croatian language, cannot change the fundamental fact that, as regards language structure and substance, what we have is one language with two variants, but it can increase the noise in mutual communication. On the other hand, from a sociolinguistic point of view Serbian and Croatian are two distinct (but very similar) standard languages.

The emancipation of standard Serbian was realised mostly through the adoption of the name 'Serbian' instead of 'Serbo-Croatian' as the official name of the standard language (including the name of the subject taught in schools and universities) and the obligatory use of Cyrillic in official communication. There was, however, no particular anti-Croatian purism and texts by Croatian authors were retained in school curricula, though their number was greatly reduced. The founding of the Serbian Language Standardization Committee was another important step. And the publication of *SRPSKI JEZIK NA KRAJU VEKA* (1996) affirmed the separate status of the Serbian language within Slavonic studies.

We should point out the fact that these changes were made official separately, and in different ways, in the Federal Republic of Yugoslavia, in the Republic of Serbia, in the Republic of Montenegro and in the Republika Srpska. However, the Serbian Language Standardization Committee is composed of official representatives of Academies and universities from Serbia, Montenegro and Republika Srpska.

L i n g u i s t i c T r a n s i t i o n

The current situation on the territory of the standard Serbo-Croatian diasystem, following the emancipation of standard Croatian, Bosniak, and Serbian, could be characterised as a *t r i p a r t i t e c o u n t e r d i s t i n c t i v e n a t i o n a l p a r a g l o s s i a*. In the case of Serbian, this means that it has regained national standard language status, but in a political and ideological environment entirely different from that which existed in the 19th century. For Serbian and Montenegrin linguists, this means that a new conception of standard Serbian has to be created and that corresponding descriptive and normative work has to be organised.

This new situation can also be seen in terms of *l i n g u i s t i c t r a n - s i t i o n* within the context of a more general transition to a new society

which Yugoslavia and most of its neighbouring countries are currently undergoing. For the transition to be successful, it is necessary not only to find an adequate theoretical interpretation of the new situation of standard Serbian following the disintegration of standard Serbo-Croatian, but also to do it in a new spirit oriented towards the future and towards regional cooperation. Moreover, it is no longer sufficient to concentrate on language correctness and purity. It is now essential to determine what should characterise a standard language that has to function in a civic society and in the contemporary civilisation, based on computer-based technologies and global communication.

References

- Belić, A. (1951), *Okolo našeg književnog jezika*, Beograd: Srpska književna zadru-
ga.
- Broz, I. (1892), *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Iveković F., Broz I. (1901), *Rječnik hrvatskoga jezika*, I-II, Zagreb: štamparija Karla Albrechta (Jos. Wittasek).
- Ivić, M. (1965), 'Problem norme u književnom jeziku', *Književnost i jezik*, Beograd, XII, 3, 13–22. (Reprinted in: M. Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek i Čigoja štampa, 1997², 145–157.)
- Ivić, P. (1992), 'Language Planning in Serbia Today', *Language Planning in Yugoslavia*, eds R. Bugarski and C. Hawkesworth, Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc., 101–110.
- (1999), 'Jezičko planiranje u Srbiji danas', *Jezik danas*, Novi Sad, III, 9, 5–10.
- et al. (1991), *Jezički priručnik*, Beograd: Radio-televizija Beograd.
- Maretić, T. (1899a), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- (1899b), *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Pravopis (1960), *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, Novi Sad: Matica srpska – Matica hrvatska.
- Rečnik MS (1967–1976), *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, I–VI, Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik SANU (1959–1996), *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, I–XV, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Srpski jezik na kraju veka* (1996), ed M. Radovanović, Beograd: Institut za srpski jezik SANU i Službeni glasnik. (Also printed in 1996 as: *Srpski jezik*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.)

Stevanović, M. (1964–1969), *Savremeni srpskohrvatski jezik*, I–II, Beograd: Naučna knjiga.

Popović 2002: Popović, Ljubomir. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN. – In: *Language in the Former Yugoslav Lands*. (Ranko Bugarski & Celia Hawkesworth, eds.), Bloomington, Indiana: Slavica, 2004, pp. 25–40.

Љубомир Поповић
[рођ. 1941]

**Маретићева концепција стандардизације
хрватског или српског књижевног језика**
[2004]

У раду се интерпретирају и коментаришу схватања Т. Маретића – изнета у првом и другом издању *GRAMATIKE I STILISTIKE HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA* (1899, 1931²) и у *HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIČNOM SAVJETNIKU* (1924) – о начину на који треба стандардизовати на вернакулару заснован јединствени књижевни језик за Хрвате и Србе и о ономе што су Вук Караџић и Ђуро Даничић већ учинили у том правцу.

Увод

1. Маретићева граматика. *GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA* (Загреб, 1899) Томислава Маретића може се посматрати из неколико аспеката:

- као допринос развоју граматичког описа новоштокавског стандарднојезичког дијасистема;^{1, 2}
- као дугогодишњи уџбеник граматике у Хрватској (са још два издања, 1931. и 1963);³

¹ Двдесетих година прошлог века А. Белић (s. a.) је писао: „Главна су му [Маретићу] дела: *ГРАМАТИКА И СТИЛИСТИКА ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА* (1899; то је до данас најбоља граматика, са новим материјалом, поглавито из дела Караџићевих, народних умотворина и дела Даничићевих [...]).“ А четрдесетак година касније Љ. Јонке (1965: 12) о Маретићевој граматизи пише: „Zbog izvjesne jednostranosti u iscrpljivanju izvora *GRAMATIKA* je kritizirana, ali je i do danas ostala nenadmašena“. Добре стране Маретићеве граматике истиче и М. Моруш (1993: 175): „Unatoč svemu, Maretićeva je *GRAMATIKA* odigrala važnu ulogu u hrvatskoj jezičnoj povijesti. Ponajprije, radi se o djelu vrsnoga filologa koji je novim pristupom i temeljitom obradom građe nadvisio dotadašnje gramatičke priručnike. Mnogi su jezični problemi dobili prava objašnjenja. Korektnim opisom novoštokavskoga jezika Karadžićevih i Daničićevih djela, odnosno djela usmene narodne književnosti, dobiven je mnogo bolji i cjelovitiji uvid u novoštokavštinu kao sustav. To je učvršćivalo novoštokavski dijalekt kao osnovicu standardnoga jezika. S te je strane Maretićeva zasluga nesumnjiva.“

² О појму новоштокавског стандарднојезичког система в. Поповић 2000–2001.

- као граматика Вуковог и Даничићевог језика;⁴
- као приручник који је битно допринео кодификацији⁵ и коначној стандардизацији⁶ хрватске граматичке норме;
- као једно од дела битних за – у Хрватској некад мање, некад више контроверзну⁷ – ревизију хрватског стандарда и стандарднојезичке идеологије на прелазу деветнаестог у двадесети век, и то у смеру вуковизације хрватске граматичке норме и стандарднојезичког

³ Уп.: „По тој knjizi stekle su svoje stručno znanje sve generacije nastavnika hrvatskoga jezika posljednjih šezdeset godina“ (Храсте/Рогић 1963: 7).

⁴ Уп.: „Јер ако је Вук утврдио основицу савременог књижевног језика, а његов ученик Даничић дао први нацрт његове граматике и покушај историског проучавања нашег језика са речничке и других страна, Маретић је први израдио свестрану и исцрпну граматику онога језика који је Вук завештао нашем народу“ (Белић 1938: 67).

⁵ Уп.: „Maretićeva GRAMATIKA I STILISTIKA, kao i njegova školska GRAMATIKA HRVATSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA (obje iz 1899) rađene su savjesno, opsežno i s mnogo dokumentacije te su kodificirale normu književnog jezika u Hrvatskoj za više desetljeća“ (Винце 1975: 152).

⁶ Уп.: „За pravopisnim priručnikom došla je 1899. monumentalna gramatika koju je napisao T. Maretić. Bila je zasnovana na Karadžićevim i Daničićevim spisima i potpuno je zanemarivala hrvatsku književnost i pisce standardnoga jezika koji je već postojao. Svrha joj je bila da postane strogo normativna i u tome je uspjela. Odigrala je po tome važnu ulogu u konačnom dotjerivanju hrvatskoga standardnoga jezika“ (Катичић 1986: 112).

⁷ Уп. критике првог издања А. Мусића, П. Ратковића, В. Јагића и А. Радића (в. Мусић 1899, Ратковић 1900, Јагић 1948 [1900], Ившић 1938). Овде ћемо навести само следеће мишљење Д. Брозовића (1985: 10–11) и његову амбивалентну закључну оцјену: „Maretićeva gramatika predstavlja veliko filološko ostvarenje, ona je trajno afirmirala organsku novoštokavsku osnovicu standardnoga jezika kod Hrvata, ali je imala i bitne, velike načelne i konkretne nedostatke: nije poštovala ni uhodanu, živu tradiciju standardnojezične prakse ni stvarna dostignuća druge polovice 19. stoljeća u civilizacijsko-jezičnoj nadgradnji (intelektualni rječnik, terminologije, viša frazeologija i sintaksa) te ih je odbacivala zajedno s promašenim i već mrtvim jezičnim slojevima iz istoga razdoblja, ignorirala je gotovo potpuno onodobnu hrvatsku književnost i pokušala je kao normu kodificirati i one novoštokavske jezične pojedinosti koje nisu imale nikakva temelja ni u hrvatskoj uzusnoj standardnojezičnoj praksi ni u razgovornome jeziku ni u hrvatskim novoštokavskim dijalektima [...]. Ukratko, Maretićeva je gramatika bila svojedobno velik napredak, ali je u civilizacijsko-jezičnom pogledu predstavljala ipak stanovit nazadak, koji se tek postupno nadoknađivao u tijeku našega stoljeća, uz znatne oscilacije“.

опредељења уопште и приближавања хрватског стандарда српском;^{8, 9}

- као један од аргумената за тврдње о српском карактеру ревидираног хрватског стандарда.¹⁰

2. Маретићев поглед на књижевни језик. Маретићева граматика (укључујући и друго издање, 1931) значајна је још због једног разлога: у њој су експлицирани ауторови погледи на селекцију дијалекатске основице модерног књижевног (= стандардног) језика код Хрвата и Срба и на начин на који је Вук дотеривао ту основицу, као и на коначну стандардизацију тако успостављеног књижевног језика. Та разматрања, која су истовремено ретроспективна и програмска, тесно су повезана са циљем који је Маретић себи поставио пишућу своју граматику, а који се састојао у томе да се за практичне сврхе прецизира и илуструје граматичка норма савременог књижевног језика; уп.:

(1) Pored svih dojakošnjih hrvatskih i srpskih gramatika odavno ljudi, kojima je stalo do čista i dobra jezika, osećaju nestašicu knjige, koja bi im bila potpuno i pouzdano rukovodstvo pravilnoga današnjega književnog jezika. Tu nestašicu hoće da ukloni ova knjiga, t. j. ona hoće da bude normalna i potpuna gramatika toga jezika (Gr I).¹¹

А једна важна допуна Маретићевих схватања налази се у предговору Маретићевог HRVATSKOG ILI SRPSKOG JEZIČNOG SAVJETNIKA (1924). Тај предговор је, истина, поглавито посвећен питањима елаборације и пурификације књижевног језика, али садржи и разматрања о постанку књижевног језика уопште, а посебно код Хрвата и Срба, која представљају теоријски оквир за схватања изнета у граматички. Истина, Маретићев језички саветник је објављен двадесет и пет година после првог издања његове граматике; али како показује друго издање граматике (1931), Маретићев поглед на стандардизовање граматичке норме нису се у међувремену много променили.

⁸ Уп.: „Najvažnija je knjiga hrvatskih vukovaca GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOG JEZIKA Tome Maretića što se pojavila 1899. godine“ (Морун 1993: 173).

⁹ О нашем тумачењу ове концепцијске и нормативне ревизије в. Поповић 2000–2001, 52: 1.

¹⁰ На ту опасност по хрватску језичку самобитност указивао је већ Јагић: „Moram ovu činjenicu izrijeком istaći, jer bi se inače kraj nedostatka međusobne dobrohotnosti, koji je značajan za unutarne srpkohrvatske одношaje novijega vremena, moglo iz Maretićeve gramatike lako skovati oružje za bestemeljnu tvrdnju, koju se već često ponavljali čak i razboriti ljudi, da su Hrvati uzeli Srbima jezik“ (Јагић 1948 [1900]: 535).

¹¹ Разрешења скраћеница за изворе цитата дата су на крају рада. Разред је у свим цитатима Маретићев.

Другим речима, за добијање потпуне слике о Маретићевој концепцији књижевног језика и његове стандардизације треба комбиновати оба извора.

3. Циљ рада. Анализа Маретићевих погледа на књижевнојезичку проблематику вишеструко је значајна: она може да допринесе не само бољем разумевању и оцењивању напред споменутих аспеката Маретићеве граматике, а посебно ревизије књижевнојезичке норме код Хрвата, него и стицању још једне визуре, и то са хрватске стране, на Вуков модел стандардизације, на који се Маретић поглавити ослања, и на проблем стварања заједничког језика за Хрвате и Србе. Зато је циљ овога рада да се прикажу и анализирају наведена Маретићева схватања и да се тако добије слика о Маретићевој концепцији (моделу) формирања књижевног језика код Хрвата и Срба.

4. Метод. Анализа изнета у овом раду не представља опис, него и н т е р п р е т а ц и ј у Маретићевих погледа, и то у многим случајевима формулисану терминологијом која није Маретићева. Зато су свуда навођени цитати који су послужили као основа за интерпретативне закључке, а који у исто време пружају могућност да се оцени заснованост интерпретације и да се виде оригиналне формулације и терминологија. Такође треба нагласити да се ради о и н т е р н о ј анализи, којој је циљ моделирање Маретићевих схватања, а да су улога Маретићеве концепције односно вуковске оријентације у развоју стандарднојезичке норме код Хрвата и њена нормативна адекватност само укратко прокоментарисани у завршном делу рада.

Специфичност настанка хрватског или српског књижевног језика

5. Стандардизовање великих европских књижевних језика. У *Pristupu* свом *HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIČNOM SAVJETNIKU* Маретић говори о томе како се нормира књижевни језик код великих културних европских народа; уп. следећи цитат:

(2) Velikim kulturnim evropskim narodima izvor su jezične čistoće i pravilnosti njihovi odlični pisci u prošlosti i u sadašnjosti. Na osnovi delâ tih pisaca sastavljaju se onde gramatike i rečnici, i svaki poboljši današnji književnik nastoji, da se od toga jezika ne odmiče, jer se inače boji, da će mu se prigovoriti, da ne ume pisati dobro francuski, talijanski i t. d. (JS XXV).¹²

Овде треба уочити следеће појмове и ставове, а и лакуне:

¹² *Pristup* је писан екавски.

- као углед за стандардизацију Маретићу служе – као и појединим другим људима од пера¹³ – велики културни европски народи и њихови књижевни језици (конкретно наведени: француски, италијански);¹⁴
- ради се о чистом и правилном општенационалном књижевном језику односно о добром писању;
- средства стандардизације (кодификације) су граматике и речници (Маретић не помиње језичке саветнике);
- основица за нормирање је језик добрих односно одличних писаца (у ужем смислу те речи), тј. њихови текстови представљају извор грађе за нормирање;
- ради се и о писаној традицији и о савременим писцима;
- не спомиње се значај раније израђених језичких приручника (граматика, речника, језичких саветника) за установљивање савремене норме;
- не спецификује се ко има права односно треба да саставља граматике и речнике и у којој мери граматичари могу да интервенишу у односу на оно што им пружа грађа;
- бољи писци сами доприносе одржавању стандардизованости, трудећи се да се држе норме односно да добро пишу.

Може се претпоставити да Маретић сматра овакав начин нормирања нормалним и пожељним.

6. Настанак хрватског или српског књижевног језика. У наставку претходног цитата Маретић пружа и своје виђење постанка хрватског или српског књижевног језика (današnjeg našeg književnog jezika, како га означава Маретић):

(3) Mi se u tome razlikujemo od pomenutih evropskih naroda, jer mi ni iz daleka nemamo onoliko i onakih odličnih spisatelja, a ono malo naših dobrih spisatelja*¹⁵ u prošlosti pisahu svaki svojim narečjem, jer ne beše zajedničkoga književnog jezika. Zato kad se u prvoj polovini XIX. veka počeo stvarati današnji naš književni jezik, ne beše druge nego prihvatiti načelo Vuka Stef. Karadžića, da se piše onako,

¹³ Доситеј Обрадовић, нпр., спомиње Французе, Италијане и Русе (Поповић 2002: 295), Антун Михановић – италијански, енглески, француски и немачки језик (Поповић 2002: 296), Јован Стејић – француски, немачки, руски, мађарски и италијански (Поповић 1995: 11), Бечки књижевни договор – Немце и Италијане (в. KnjD 299).

¹⁴ У цит. бр. 22 Маретић се позива на немачки, француски и руски.

¹⁵ *Mislim spisatelja u pravom smislu, t. j. koji idu u književnost, a ne kojekakvih pisaca predikâ, molitvenikâ, gospodarskih knjiga i t. d.

kako govori onaj deo naroda, kojega je govor primljen za književni jezik. Nije to načelo dakako prihvaćeno odmah i bez borbe, ali kad se videlo, da nitko ništa ne predlaže bolje od Vuka, počеше ljudi držati se njegova načela, dakako u onolikoj meri, koliko je tko znao i umeo (JS XXV).

Дакле, овде постоји контраст према ономе што се дешавало и што је текућа пракса код великих европских народа, који имају, видели смо, језичку традицију и савремени узус који су стандардизовани захваљујући одличним писцима. Наиме, у прошлости су наши писци (не прецизира се њихова етничка припадност) писали разним регионалним језицима, тј. није било стандардизоване грађе за књижевнојезичку норму, а и језик данашњих писаца тешко може да послужи као основица за књижевни језик. Зато се формирање модерног књижевног језика Хрвата и Срба – које се ситуира у прву половину 19. века – није могло одвијати на начин на који се то дешавало код великих европских народа, тј. на основу грађе из писаца, него се морало прибећи томе да као узор за књижевнојезичку норму буде изабран одређени дијалекат (уп. *onako kako, govori onaj deo naroda, kojega je govor primljen za književni jezik*).

И овде треба учинити неколико напомена:

- овакво објашњење је својеврсна апологија Вукове реформе, а у исто време и Маретићеве граматике;
- проблем нестандардизоване књижевне традиције и текућег узуса у време почетка формирања модерног књижевног језика дат је једнострано, јер се тиче хрватске регионалне подвојености (са више или мање конвергентних развојних тенденција); а главни проблем на српској страни била је неефикасност у превазилажењу диглосије;
- илирска реформа је имплицитно сведена на примену Вуковог начела;
- занемарени су резултати Вукове реформе односно достигнути степен стандардизованости и новоштокавске аутентичности језика српских писаца крајем 19. века, као и резултати илирске реформе односно стандардизација и штокавски карактер језика хрватских писаца; наиме, глобално је омаловажена вредност хрватских и српских писаца (уп. *Mi se u tome razlikujemo od pomenutih evropskih naroda, jer mi ni iz daleka nemamo onoliko i onakih odličnih spisatelja*), и тим елиминисана примена европског модела стандардизације у текућој, поствуковској и постилирској, ситуацији;¹⁶
- два модела стандардизације – е в р о п с к и , са књижевним језиком базираним на језику добрих писаца (класичних и савремених),

¹⁶ Пошто је Маретићев језички саветник објављен 1924, а прво издање граматике 1899, Маретић протеже ову негативну перцепцију још за четврт века после објављивања граматике.

и х р в а т с к о - с р п с к и односно в у к о в с к и, са књижевним језиком базираним на изабраном варијетету говорног народног језика (вернакулара), посматрају се као инкомпатибилни. Међутим, процес стандардизације (а поготову елаборације) може се конципирати и реализовати и као, на разне начине комбиновано, коришћење оба језичка ресурса – језика писаца, укључујући и његову дескрипцију у граматикама и речницима, и вернакулара, укључујући и језик усмене књижевности;¹⁷

- ништа се не говори о томе да се ревизија норме, што је у ствари Маретићева граматика за Хрвате, принципијелно и операционално разликује од почетне стандардизације (која би се могла назвати *протостандардизацијом*), каква је Вукова односно Вук-Даничићева;
- ништа се не говори о проблемима унификације текуће хрватске и текуће српске норме.¹⁸

Избор дијалекатске основице књижевног језика

7. Решавање проблема сложености народног језика. Одломак из цит. бр. 3: *da se piše onako, kako govori onaj deo naroda, kojega je govor primljen za književni jezik*, показује да се не ради просто о траспозицији вернакулара у сферу књижевног језика и писане комуникације, него да се мора извршити одређени избор (селекција) да би се добила *дијалекатска* (= *вернакуларна*) *основ(ица)* будућег заједничког књижевног језика. Другим речима, да би се створио општенационални стандард, треба превазићи сложеност (композитност) народног језика, односно његову хијерархијску рапчлањеност на шире и уже варијетете (наречја, дијалекте, говоре).

У принципу говорећи, ту се може ићи на избор једног варијетета или на различита комбиновање два или више варијетета. При том овај избор најпогоднијег варијетета или најпогодније комбинације одређује стварни идентитет књижевног језика, даје престиж одређеном дијалекту (дијалектима) и промовише значај на њему (њима) створене писане и/или усмене књижевности. Сем тога, избор дијалекатске основице књижевног језика је важан и за књижевнојезичку интеграцију (унификацију) дате језичке заједнице, што је посебно значајно кад се ради о етнички и културно подвојеној језичкој заједници.

Што се тиче Маретићевих схватања, он је изнео своје виђење ове проблематике у првом и другом издању своје граматике, задржавајући у другом

¹⁷ Такве концепције су илирска и доситејевска, укључујући Стејићеву (в. Поповић 1995), с тим што међу тим концепцијама, наравно, постоји доста разлика.

¹⁸ О лексичким разликама в. JS VI–VII.

издању исте ставове, али мењајући понегде терминологију¹⁹ и конкретне формулације. Маретићеви ставови се могу свести на два сукцесивна избора: (1) избор једног између четири основна дијалекта хрватског или српског народног језика и (2) избор једног између ужих дијалеката изабраног основног дијалекта (штокавског), који тиме постаје, по Маретићевој терминологији, *književno narječje*.

8. Избор између основних дијалеката (наречја). Овде је по Маретићу постојала конкуренција штокавског, чакавског, kajkavског и торлачког дијалекта (наречја).²⁰ За заједнички језик је изабрано штокавско наречје; уп.:

(4) Hrvatskome ili srpskom književnom jeziku služi u najširem smislu za osnovu štokavski govor [Gr² 7: narječje]²¹, koji se oštro razlikuje od druga tri glavna govora [Gr² 7: narječja] naroda našega: od čakavskoga i kajkavskoga i torlačkoga [...] (t. j. od onoga, što se govori u južnijem dijelovima današnje kraljevine Srbije i po srpskijem krajevima, što i danas još stoje pod vladom turskom).²² Ovak se posljednji govor približava bugarskome jeziku onako, kako se govor kajkavski približava jeziku slovenskome (Gr 3).

Следећа табела показује предности које Маретић приписује штокавском наречју:²³

КРИТЕРИЈУМИ	ЕВАЛУАЦИЈА НАРЕЧЈА
1. Основни критеријуми	
1.1.1 Територијална распрострањеност	Ni jedan od navedena tri govora [Gr ² 7: narječja], ni geografski prostorom ni brojem naroda, što njime govori, ne doseže ni iz daleka štokavskoga govora [Gr ² 7: narječja], pače i sva tri zajedno zaostaju i jednim i drugim iza štokavskoga (Gr 3–4).
1.1.2 Број говорника	
1.2. Да ли дијалектом говоре оба дела народа или не?	Pravo je dakle i prirodno, što je za jedinstveni književni jezik Hrvata i Srba uzet govor [Gr ² 7: narječje], koji se govori u najvećem dijelu naroda, jer koliko um ljudski doseže, može se reći, da ni jedan od ona druga tri govora [Gr ² 7: narječja] ne bi nikad i nikako mogao okupiti u cjelinu sav [Gr ² 8 додато: наш] narod i jednoga i drugog imena. Zacijelo se može reći, da ni

¹⁹ Углавном се ради о замени термина *говор* термином *наречје*.

²⁰ Јагић у својој оцени одбацује постојање торлачког наречја, које сматра само подврстом југоисточног штокавског наречја (Јагић 1948 [1900]: 543).

²¹ У угластим заградама су дате најважније промене у другом издању Маретићеве ГРАМАТИКЕ И СТИЛИСТИКЕ.

²² У Gr² (стр. 7) стоји: (t. j. od onoga što se govori u jugoistočnoj Srbiji).

²³ У овој и другим табелама текст штампан латиницом је Маретићев.

	čakavskoga ni kajkavskog govora nikad Srbi ne bi primili za književni svoj jezik [Gr ² 8: i to stoga, što nema Srba, koji bi govorili čakavski ili kajkavski], a isto je tako sigurno, da torlačkoga jezika [Gr ² 8: govor] nikad ne bi primili Hrvati [Gr ² 8: jer nema nikoga od njih, ko bi govorio torlački] ²⁴ (Gr 4).
2. Додатни критеријуми	
2.1. Обимност и вредност писаног наслеђа	Osim geografske svoje prostranosti i množine [Gr ² 8: mnoštva] naroda, ima štokavski govor [Gr ² 8: narječje] prvenstvo pred ostalima još i u tome, što je umjetna književnost, koja je u njemu prošavšijeh vijekova napisata, svojim obiljem i vrijednošću mnogo znatnija i od čakavske i od kajkavske stare književnosti (a torlačke umjetne književnosti nikad nije ni bilo); [...] (Gr 4).
2.2. Обимност и лепота народне поезије	pa i narodno pjesništvo [Gr ² 8: poezija], pogotovu epska, u Štokavaca je mnogo bujnije [Gr ² 8: obilnija] i ljepše, negoli je u Čakavaca, u Kajkavaca i u Torlak (Gr 4).

А Маретићев закључак (базиран на основним критеријумима) гласи:

(5) Ako je dakle sav narod i hrvatski i srpski [Gr² 8: naš narod] htio, da se u književnom jeziku ujedini [Gr² 8: sjedini], on nije mogao na ino, nego da uzme štokavski govor [Gr² 8: narječje]. [Gr² 8: a to su mogli i Hrvati i Srbi lako učiniti, jer i jednih i drugih ima velika množina, kojima je štokavsko narječje materinsko.] (Gr 4).

9. Избор конкретног дијалекта. Што се тиче штокавског дијалекта који је најпогоднији за основицу књижевног језика, то је (источно) херцеговачки (središnji ili centralni) дијалекат; уп.:

(6) Ni štokavski govor [Gr² 8: narječje] nije dakako svuda jednak, već se raspada u nekoliko više ili manje različitih narječja [Gr² 8: govora]. Ali kako je on među ostalim hrvatskim i srpskim [Gr² 8: srpskohrvatskim] narječjima najrašireniji, tako se opet u samome njemu nalazi narječje [Gr² 8: govor], koje geografskom prostranošću i množinom naroda [Gr² 8: geografskim prostorom i brojem naroda] nadvisuje ostala štokavska narječja [Gr² 8: govore]. Budući da to narječje [Gr² 8: govor] leži od prilike u srijedi među drugima, za to bi se ono moglo zvati *središnje* ili *centralno* (Gr 4).

(7) [...] opet ono središnje („hercegovačko“) narječje [Gr² 9: govor] ostaje najraširenije među štokavskima, i ono je poradi toga već kao od prirode određeno, da bude književno narječje [Gr² 9: književni jezik] (Gr 5).

²⁴ Ово је важно и за унутархрватску и унутарсрпску ситуацију; уп.: „Ktome se još može s razlogom pitati: edali bi se svi Hrvati ikad okupili oko čakavskoga ili kajkavskoga govora? bi li ikad svi Srbi htjeli pisati i govoriti torlački?“ (Gr 4).

Дакле, и овде важе критеријуми распрострањености и броја говорника, чему се може додати, по свој прилици, и централни положај.

Треба, међутим, напоменути да се, према Маретићевом схватању структуре штокавског наречја (коју приказује следећа табела), овде у ствари ради о два сукцесивна избора; уп.:

НАЗИВ	ЗАМЕНА ЈАТА	ПРОСТИРАЊЕ
Херцеговачко и њему слична наречја/говори [тј. млађи штокавски дијалекти]		
Херцеговачко/јужно/јекавско/ијекавско	(и)јекавско	[...] se govori po Bosni i Hercegovini, po južnijem krajevima Hrvatske, što leže uz Bosnu, i po zapadnoj [Gr ² : sjeverozapadnoj] Srbiji. Odavde se vidi, da nije pravo, što se to narječje [Gr ² : govor] obično zove „hercegovačko“, kad se govori i u drugijem zemljama osim Hercegovine. (Gr 4).
Западно/икавско	икавско	[...] u sjevernoj Dalmaciji (iznad Neretve), ovdje ondje po zapadnoj Bosni i sjevernoj Hercegovini i po Slavoniji [...] (Gr 4).
Источно/екавско	екавско	u Srijemu, u Bačkoj i u Banatu i u sjevernoj [Gr ² : sjeveroistočnoj] Srbiji do Morave (Gr 4).
Наречја/говори који се у већој мери разликују од херцеговачког [тј. старији штокавски дијалекти]		
Ресавско	екавско	u istočnoj Srbiji od Morave [...] (Gr 4).
Црногорско		
Барско		
Дубровачко-цавтатско	(и)јекавско	
Бокељска наречја/говори (обухватају: которско, добротско, рисанско, перашко, прчањско наречје/говор)		[...] sva su sabita na vrlo malom prostoru (Gr 4).

Дакле, Маретић фактички разликује млађе и старије штокавске дијалекте, тако да на логичком плану његов избор (источно)херцеговачког дијалекта значи да се он најпре опредељује за млађе штокавске говоре, а онда, унутар њих, за (источно)херцеговачки.

10. Маретићева селекција дијалекатске основице. Маретићево опредељење (ијекавски новоштокавски дијалекат) одговара Вуковим ставовима (уп. Карацић 1896 [1845]: 186), као и првом и другом закључку Бечког књижевног договора;²⁵ уп.:

(8) I tako smo:

1. Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik; [...].
2. Jednoglasice smo priznali, da je najpraviје i najbolje primiti južno narječје, da bude književno [...] (KnjD 299–300).

с тим што се Маретићева аргументација за херцеговачко (= јужно) наречје унеколико разликује од аргументације код Вука (в. Карацић 1896 [1845]: 155–156) и у Бечком књижевном договору (в. KnjD 300).

Треба, међутим, додати да и Вук и закључци Књижевног договора допуштају писање на друга два наречја; уп. Карацић 1896 [1845]: 186–187 и следећи цитат из Бечког књижевног договора:

- (9) Ako li kogod iz kojega mu drago uzroka ne bi htio pisati ovijem [= južnim] narječjem, mi mislimo, da bi i za narod i za književno jedinstvo najprobitačnije bilo, da piše jednijem od ostala dva narodna narječja, kojijem mu je volja, ali samo da ih ne miješa i ne gradi jezika, kojega u narodu nema (KnjD 300).

Но и сам Маретић је у свом језичком саветнику (објављеном 1924) написао:

- (10) Kako vide čitatelji, glavni je deo ove knjige napisan južnim govorom, a ovaj „pristup“ istočnim. Učinio sam to iz dva razloga. jedan je, što hoću, da ovoj knjizi pribavim što više prijatelja i među onima, kojima je istočni govor miliji i običniji, – drugi je, što hoću da zasvedočim, da ja ne samo nisam nikakav protivnik istočnog govora, nego da mi je on isto onako drag kao i južni (JS V).

Корпусна основица хрватског или српског књижевног језика

²⁵ И Марцел Кушар је сматрао да за заједнички књижевни језик Хрвата и Срба треба усвојити ијекавску штокавштину, као што је то урадио Вук (уп. Поповић 2000: 844).

11. Троделна корпусна основица за нормирање и егземплификавање хрватског или српског књижевног језика. У наставку одломка из језичког саветника (в. цит. бр. 3), Маретић је спецификовао – да је тако назовемо – *корпусну основ(и)у* књижевног језика; уп.:

(11) Besmrtna je zasluga Vukova, što je ne samo rečeno načelo proglasio, nego je i na svet izdao veliko mnoštvo narodne literature (pesama, pripovedaka i poslovice), a ktome je i sam bio plodan, darovit i okretan pisac te je svojim delima pokazivao, kako po njegovu načelu treba pisati. Vukov najznatniji pristalica beše Daničić, koji je također mnogo pisao, i to sasvim u duhu svoga učitelja.

Narodni dakle jezik, kako ga vidimo u narodnim pesmama, pripovetkama i poslovicama (osobito u zbornicima Vukovim, koji ih je najbolje na svet izdao), zatim jezik Vuka i Daničića jesu osnova današnjega našeg narodnog jezika (JS XXV).

Другим речима, Вук је обезбедио корпус штампаних текстова који приказују изабрану дијалекатску основицу у њеном фолклорном виду (издања народних песама, приповедака и пословица) и корпус својих – оригиналних и преводних – прозних текстова, у којима је реализовао своје начело „да се пише онако, како говори онај део народа, којег је говор примљен за књижевни језик“ (уп. цит. бр. 3). А тако је писао и Даничић.

Наведени ставови сасвим су у складу са оним што је Маретић двадесет и пет година раније рекао у предговору првом издању своје граматике; уп.:

(12) Ako sam htio, da ova knjiga bude onakova, kakova treba, morao sam građu za nju uzimati iz djela pisanih najboljim književnim jezikom. Svi ljudi, koji o toj stvari mogu pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik. Budući da o Vuku i ja ovo mislim, za to je trebalo, da iz njegovijeh djela saberem što potpuniju građu za ovu moju knjigu. Vuku se od svih drugih pisaca u pravilnosti književnoga jezika najviše približio Daničić; za to sam ja obilno upotrebio i ona Daničićeva djela, koja su za taj posao najzgodnija. Napokon sam upotrebio narodne umotvorine, što ih je na svijet izdao Vuk poznatom svojom vještinom, u kojoj ga nitko nije dostigao. Drugijeh izvora nijesam htio upotrebiti, jer ne bi dosta bilo uzeti samo još dva ili tri pisca, već mnogo više, a onda bi u knjizi mojoj bilo odviše citata i ona bi morala biti znatno veća. Osim toga sam uvjeren, da i ona tri pomenuta izvora sadržavaju u sebi obilnu građu (Gr I–II).

Вук, дакле, има статус класичног писаца кад је реч о п р а в и л н о м и д о б р о м језику (в. поређење са Цицероном), а други писац по правилности језика је Даничић. Разлика је што је овде редослед корпуса: Вуков – Даничићев – фолклорни корпус, док је на крају цитата бр. 11 редослед обрнут.

12. Проширење корпусне основице у другом издању Маретићеве граматике. У другом издању своје граматике Маретић је, упркос критика, врло мало проширио свој нормативни корпус; уп.:

(13) Najznatnija je promjena u ovom izdanju, što su za gramatiku uzimane potvrde i primjeri i iz djela nekolicine pisca, koji dobro znadu naš jezik i dobro njim pišu, a nijesu upotrebljeni za prvo izdanje. To su ŽIVOTI SVETACA od F. Ivekovića, KORAN od M. Ljubibratića, neke pripovijetke od M. Milićevića i M. Šapćanina i napokon „HISTORIJA“ N. Nodila. Još je upotrebljeno i izdanje narodnih pjesama od Jukića i Martića (Gr² 3).

О малој користи од овог конкретног избора додатих текстова в. Решетар 1932: 578–580.

**Вуково дотеривање књижевног језика (1):
нормализација вернакуларног језгра књижевног језика
и пуристички ставови**

13. Неуједначеност дијалекатске основице. Ако је за основицу књижевног језика изабран неки дијалекат, онда треба очекивати да се за стандардизацију поставља проблем његове неуједначености. Овај проблем, примењен на (источно)херцеговачки дијалекат, Маретић формулише овако:

(14) Ni to [= središnje, hercegovačko] narječje [Gr² 9: govor] poradi znatnoga prostora, što ga zaprema, ne može biti sasvim jedinstveno, kako je na pr. govor u kojemu selu, gdje su sami starosjedioci i nema među njima došljaka. Za to se i na području središnjega ili književnoga narječja često nalazi štogod u jednom kraju ovako, u drugom onako, a ima i toga, da se po svemu ili gotovo po svemu području rečenoga narječja [Gr² 9: govora] govori štogod i ovako i onako [Gr² 9: dvojako i trojako] (Gr 5).

Ради се, дакле, о две ствари:

- изабрани дијалекат – због своје распрострањености – није хомоген, јер је, да се послужимо терминологијом Далибора Бровића (Бровић 1970:12), неконкретан односно апстрактан;
- у истим говорима постоје двојства и тројства.

14. Начелно решење проблема. Начелно решење за нормативни проблем неуједначености дијалекатске основице формулисано је у наставку претходног цитата:

(15) Pita se, što treba raditi u takvim slučajevima, što treba, što li ne treba uzimati [Gr² 9: primiti] u književni jezik? Mjesto odgovora na to pitanje pogledajmo malo, što je u takvim slučajevima radio Vuk Stefanović Karadžić, o kojemu je kazano u predgovoru što treba (Gr 5).

Ово решење се на плану стандардизације може интерпретирати као н о р м а л и з а ц и ј а дијалекатске основице односно, тачније, вернаку-

ларног језгра књижевног језика, и то у том смислу да различитости треба уједначити избором једног од конкурентних детаља. А како при том треба поступити односно које критеријуме применити – показује Вукова пракса (која се огледа у његовим текстовима). Дакле, Вукови текстови нису служили само за опис књижевног језика и успостављање и илустрацију нормативних правила него и за налажење нормативних принципа, и то на основу поређења са дијалекатском основицом коју је требало нормализовати. (При том треба додати да Маретић нигде не спомиње изворе својих знања о дијалектима.)

15. Два Вукова критеријума за нормализацију. Вукову нормативну праксу Маретић карактерише овако:

(16) Poznavajući Vuk materinski svoj jezik kao malo tko, znao je u ponajviše takvih prilika, što je u narodu više, što li manje obično; osim toga je dovoljno poznao prošlost svoga jezika, a dovoljno mu je bila poznata i slavenska gramatika, te je [Gr2 9: ponajviše] mogao u rečenijem događajima osjeći, što je pravilno, a što nije. Jedno i drugo znanje raslo je dakako u Vuka s godinama; za to i vidimo, da je u njegovim poznijim djelima koješta dotjeranije nego u ranijima. Načelo je njegovo bilo: u književni jezik ide ono, što je običnije ili [Gr2 9: i] što je pravilnije²⁶ (Gr 5).

Дакле, Вук се, по Маретићу, држао два критеријума, који су интерпретирани у следећој табели (у којој је додата и научна основа за примену критеријума):

Бр.	Критеријуми	Научна основа
1.	П р о ш и р е н о с т употребе конкурентних језичких чињеница	Познавање народног језика
2.	П р а в и л н о с т конкурентних језичких чињеница	Историјско-поредбена знања

Што се тиче хијерархије критеријума, следећи цитат упућује на први критеријум као доминантан:

(17) Tako na pr. u narodu, kojega je narječjem [Gr2 9: govorom] Vuk pisao, govore se poznata tri padeža množ.[.] na pr.: *jelenom*, *jelenih*, *jeleni*;²⁷ ali je sto puta običniji [Gr2 9: koji su oblici stari i pravilni, ali je mnogo običniji] za sva tri padeža zajednički oblik *jelenima*;²⁸ za to Vuk nije ni malo u sumnji bio, što će u književni jezik uzeti (Gr 5).

²⁶ Овде, а и у другим примерима, истицање спационирањем или курзивом је оригинално.

²⁷ Ни овде ни у другим цитатима из првог издања Маретићеве граматике нису наведени акценти.

²⁸ У другом издању су као пример наведени (неакцентовани) облици: *ženat*, *ženah*, *ženati*.

(На предност проширености над правилношћу указује евентуално и редослед ова два критеријума у цит. бр. 16.).

16. Конкретни случајеви нормализације. У следећим табелама су резимирани конкретни Вукови избори међу конкурентним језичким појавама (углавном се ради о граматичким облицима речи), наведени у Gr 5–6 одн. Gr² 9–10:²⁹

1. (Много) обичнији граматички облици уместо старих и правилних односно старијих и правилнијих:

МНОГО ОБИЧНИЈИ ОБЛИЦИ		СТАР(ИЈ)И И ПРАВИЛН(ИЈ)И ОБЛИЦИ
Облици именица		
Изједначени дат., лок. и инстр. мн. <i>јеленима</i> [Gr ² : <i>женама</i>] (sto puta običniji)	>	Стари и правилни неизједначени дат., лок. и инстр. мн. <i>јеленом, јелених, јелени</i> [Gr ² : <i>женам, женами, женах</i>]
Облици заменица и придева		
Лок. јд. <i>њему</i>	>	[Gr ² : Stari i pravilni] лок. јд. <i>њем</i> (čije se kašto)
Облик за дат. и лок. јд. сложене деклинације <i>доброме, добром</i> или <i>великоме, великом</i>	>	Облик <i>доброму, великому</i> (slabo se čije u narodu) ³⁰
Облик <i>чега</i>	>	Правилан облик <i>чеса</i> (од <i>што</i>) (narod ga slabo gdje govori)
Облици глагола		
Инфинитив <i>донијети</i> и партицип <i>донио – донијела</i>	>	Инфинитив <i>донести</i> , партицип <i>донесао – донесла</i> су старији и правилнији. ³¹

2. Правилни граматички облици и правилни изговорни облик лексема уместо неправилних:

ПРАВИЛНО		НЕПРАВИЛНО
Облици заменица		
Облик за дат. јд. <i>мени, теби</i> (правилнији; уп. <i>жени, риби</i>)	>	Народ говори често и <i>мене, тебе</i> . ³²
Облици глагола		
<i>донесен</i>	>	<i>донешен</i>
<i>дошао, чувао, куповао</i>	>	<i>дошо, чуво, купово</i>
Лексеме		

²⁹ Знаком > је показано да се предност даје јединици с леве стране.

³⁰ Овај случај се не наводи у другом издању. Овде треба запазити да нису уједначени облици са покретним *е* и без њега.

³¹ Исто важи за одговарајуће облике глагола *однести, понести* итд.

³² Овај случај се не наводи у Gr².

<i>МНОГО</i>	>	<i>МЛОГО</i>
<i>ТАМНИЦА</i>	>	<i>ТАВНИЦА</i>

3. Правилнији и обичнији граматички облици уместо неправилних и мање обичних:

ПРАВИЛНИЈИ И ОБИЧНИЈИ ОБЛИЦИ		НЕПРАВИЛНИ И МАЊЕ ОБИЧНИ ОБЛИЦИ
Облици заменица		
Облици са а за ген. јд. <i>чега, њега</i>	>	Крњи облици за ген. јд. <i>чег, њег</i>
Облици глагола		
Облици са крајњим и у инфинитиву <i>чувати, мислити</i> и садашњем герундију <i>чувајући, мислећи</i>	>	Облици без крајњег и у инфинитиву <i>чуват, мислит</i> и садашњем герундију <i>чувајућ, мислећ</i>

17. **Вукови пуристички ставови.** Следећа табела показује шта Вук није хтео да укључи у књижевни језик (одн., по Маретићевој формулацији, чега се клонио):³³

Бр.	Вук није примио у књижевни језик:	Конкретни случајеви
1.	Sve ono što je poznato samo jednom [Gr ² : ili gdekojem] kraju.	Tako je na pr. sasvijem odbacio hercegovačke glasove <i>ś – ź</i> (na pr. <i>śekira, iżesti</i> mjesto <i>sjekira, izjesti</i>), kojih u ostalijem krajevima nema* ³⁴ [Gr ² : gdješto se ti glasovi čuju i po Hrvatskoj].
2.	Pojave iz onih štokavskih narječja [Gr ² : govora], koja ne idu u središnje.	[...] na pr. iz crnogorskoga govora [...] oblike množine <i>ni – ne, vi – ve</i> (mjesto <i>nam – nas, vam – vas</i>) ili genitiv množ. <i>junakah, ženah, stvarih</i> [Gr ² : <i>junakah, ženah, pušakah</i>] ili crnogorsko-dubrovačko <i>mlados, slabos</i> mjesto <i>mladost, slabost</i> [Gr ² : (koje je veoma obično u Dubrovniku, ali se podosta čuje i u Crnoj Gori, u Boci i gdješto po Bosni i Hercegovini)].
3.	Pojave iz nešto-kavskih narječja [Gr ² : govora]	
4.	Pojave kojih danas u jeziku nema, a nekad je bilo [...] (tzv. arhaizmi).	[...] na pr. akuzativ. množ. <i>nje</i> [Gr ² : <i>nje</i> ili <i>je</i>] (mjesto <i>njih</i> , [Gr ² : <i>njih, ih</i>]) ili glagolski prilog [Gr ² : participski oblici] <i>uzamši, počamši</i> (mjesto <i>uzevši, počevši</i>) ili nominativ množ. <i>drazi, velici</i> (mjesto <i>dragi, veliki</i>)

³³ Уп. Gr 6 одн. Gr² 10.

³⁴ „* Iz ovoga se primjera opet vidi, kako književnome jeziku našem ne pripada ime „hercegovačko“, kad evo nema u njemu jedne od najznatnijih osobina hercegovačkoga govora!“ [Ove fusnote nema u Gr².]

Ради се, дакле, о фонетским и морфолошким (1) регионализмима и дијалектизмима³⁵ и (2) архаизмима. При том Маретић посебно инсистира на неприхватљивости појава из нештокавских дијалеката и архаизама.

18. Резултат Вукове нормализације. Наведеним нормативним интервенцијама и пуристичким ставовима Вук је постигао да му језик буде уједначен и хомоген; уп.:

(18) Radeći Vuk tako postigao je to, da mu je jezik jedinstven i samotvor,³⁶ u kojemu nema krpeža od svega i svačega. (Gr² 10).

**Дотеривање књижевног језика (2):
Вукове касније мелиорационе интервенције**

19. Вукова мелиорација (побољшавање) вернакуларног језгра књижевног језика. У наставку *Pristupa u gramatiku* Маретић пише:

(19) Dotjerujući Vuk književni jezik uveo je u nj (u kasnije doba književnoga svoga rada) dvije stvari, koje ovdje treba spomenuti. Prva je slovo **h**. [...]. Druga se stvar tiče suglasnika **d – t**, kad stoje ispred glasa **ě (h)** [...] (Gr 6–7).

Реч је, дакле, о две Вукове познате ревизије његове књижевнојезичке норме. Ове Вукове интервенције су захтевале посебан Маретићев коментар (Gr 6–7), који се може представити овако:

Ситуација у херцеговачком (= средишњем) говору	Разлог ревизије
УВОЂЕЊЕ ГЛАСА X	
Velika većina onoga naroda, što govori središnjim narječjem [Gr ² 10: govorom], glasa toga ne izgovara nikako, te je Vuk uveo h u književnost držeći se govora manjine naroda; izgovaraju ga na ime ovdje ondje po Bosni i Hercegovini, i to osobito Muhamedovci.	Što taj glas govore Dubrovčani, Bokelji i Crnogorci, to valjda ne bi navelo Vuka, da ga uvede u knjigu [Gr ² 10: u književnost], jer oni inače ne govore središnjim narječjem [Gr ² 10: govorom]. Da slovo h primi u knjigu, na to je nagnala Vuka velika potreba, jer bez nje ga bi nam jezik u velikom mnoštvu riječi ³⁷ bio podosta raspojas i aljkav. K tome se slovo h opravdava i prošlošću našega jezika i poređenjem s drugima slavenskim. Svi ovi razlozi zajedno uzeti pretežniji su od jedne činjenice, što veći dio naroda h ne izgovara. Dakle je gramatički pravilnije pisati ga nego li ne

³⁵ По Маретићевој терминологији, речи узете из нештокавских наречја су дијалектизми, а из штокавских говора који нису у основи књижевног језика – провинцијализми (уп. JS: XIII).

³⁶ Који је начињен од једног комада, једноставан. Вук Рј. (PMC s. v. самотвор² 2).

³⁷ У другом издању је избачено: u velikom mnoštvu riječi.

	pisati (Gr 6–7).
УВОЂЕЊЕ ТЈ – ДЈ УМЕСТО Ћ – Ѓ У СЛУЧАЈЕВИМА ЈЕКАВСКОГ ЈОТОВАЊА	
[...] u velikom dijelu središnjega našeg narječja [Gr ² 10: govora] imamo tada glasove ć – đ , na pr. <i>đevojka</i> , <i>ćerati</i> .	ali po Bosni i Hercegovini Muhamedovci, a gdješto i katolici govore u takvim prilikama đj – tj , na primjer <i>đevojka</i> , <i>tjerati</i> . ³⁸ Ovaj se izgovor nalazi i u dubrovačko-cavtatskom govoru [koji Маретић не убраја у средишњи, одн. херцеговачки], što ga Vuk u rječniku (1852.) zove „jugozapadnijem“. Njemu se izgovor taj činio finiji od izgovora đ – ć , ili kako sam reče: to je gospodski izgovor [...]. Ali upravo govoreći: u izgovaranju <i>đevojka</i> , <i>tjerati</i> nema ništa ni fino ni gospodsko, već je to na prosto starije izgovaranje, a time, što je starije, ujedno je i pravilnije, pa kad je do danas sačuvato makar i u malom dijelu naroda, njegova mu veća pravilnost daje pravo, da uđe u knjigu (Gr 7).

20. Проблематичност наведених интервенција и Маретићево оправдање. Проблем са овим Вуковим нормативним интервенцијама који – чини нам се – мучи Маретића јесте то што унеколико одударају од принципа којих се Вук држао при избору црта из народног говора. Наиме:

- цитати бр. 16 и, нарочито, 17 указују на давање предност оном што је обичније над оним што је правилније, што овде никако није случај;
- овде су узети у обзир и говори који не спадају у дијалекатску основу књижевног језика;
- појавила су се и два додатна критеријума: у случају **х** – уклањање „распојасаности и аљкавости“, а у случају **тј**, **дј** – господственост изговора, која се слабо слаже са Вуковим познатим захтевом да се прихвати језик сељака који живе далеко од градова.

У ствари, у оба та случаја не ради се о нормализацији, него о м е л и о р а ц и ј и (п о б о љ ш а в а њ у) односно у с а в р ш а в а њ у вернакуларног језгра књижевног језика, а то је нешто што не произлази из почетних принципа Вукове реформе, него се чак коси с њима.

Маретић, међутим, наводи Вуков став изнет 1821. године:

(20) Овај рад Vukov oko dotjerivanja književnoga jezika osnovan je na misli, koju je on izrekao već g. 1821. veleći: „Ako književnici ikaku vlast u jeziku imaju, ja mislim, da tu imaju, da u gramatičkim predmetima, koji su kod naroda neopredjeljeni, izaberu ono, što je pravilnije“ (drž. izd. II, 138). [У Gr² 11 је додато и ово: Istu misao izriče i Daničić (sint. sp. 179), koji kaže da je u vokativu sing. pravilnije *Milošu*, *kralju*, nego *Miloše*, *kralje*,

³⁸ У другом издању се не спомињу Босна и Херцеговина ни Мухамедовци и католици.

pa dodaje: „Ko može od dvije stvari birati jednu, mislim, da ne treba da izabere goru“ (t. j. u jeziku.) Ovako su radili i morali raditi i u drugim narodima oni pisci, koji su književni jezik gradili (Gr 7).

А у другом издању стоји и ово:

(21) On [Vuk] je, kako se iz dojakošnjega razlaganja vidi, bio u svome poslu oko književnog jezika eklektik (t. j. probirač) [...] (Gr² 11).

(22) Niko neka ne prekoreva Vuka tim, što se sasvim onako, kako je on pisao, nigdje u narodu ne govori; to je istina, ali je istina i to, da se ni drugi književni jezici (na pr. njemački, francuski, ruski i. t. d.) nigdje sasvim onako ne govore, kako uči njihova gramatika. Svaki je književni govor kompromis između različitih jezičnih struja (Gr² 11).

Дакле, Вукови (каснији) ставови и пракса показују да се при стандардизацији не ради само о екстракцији норме из дијалекатске основе него, бар у неким случајевима, и о њеној мелиорационој култивацији. А то одговара и ситуацији у другим књижевним језицима.

Преостали нормативни проблеми

21. Незавршеност Вуковог нормирања. По Маретићевом мишљењу Вук није до краја остварио правилност у књижевном језику; уп.:

(23) Opet se ne može reći, da je Vuk ovo svoje načelo [да се изабере оно што је правилније] [Gr²: eklekticism] do kraja proveo, t. j. do najmanjih sitnica. I iza njega je gramatiku još ostalo štošta da paljetkuje [= пабирчи] (Gr 7).

22. Уклањање двојстава. Маретић је мислио на следеће случајеве (в. Gr 7–8):

1. Вук употребљава и оно што је правилно и оно што је неправилно, јер се оба чују у народу; конкретно:

	Правилно	Неправилно
Ген. јд. присвојних заменица и придева	његова, Петрова, женина	његовога, Петровога, женинога
Дат. и лок. јд. присвојних заменица и придева	његову, Петрову, женину	његовом(е), Петровом(е), женином(е)
Помоћни глагол у потенцијалу	ми бисмо чували, ви бисте куповали	ми би чували, ви би куповали

Маретић сматра да треба употребљавати само правилно; уп.:

(24) Gramatik u ovakim događajima treba da reče: premda Vuk jedno i drugo piše, mi valja da odbacimo nepravilan, a zadržimo pravilan oblik (Gr 7).

А сличан случај је и са писањем предлога са уместо с, нпр. са овима, са нашим, са волом, са куће итд.; уп.:

(25) Gramatik ne će moći ni to odobriti [...] premda tako i narod govori i Vuk piše; gramatik će reći, da treba i zašto treba u ovakim i sličnim primjerima pisati *s*, dakle: *s* ovima i t. d. (Gr 7).

2. Нема правила за двојство, као у случајевима:

НОВИМ, НОВИХ	:	НОВИЈЕМ, НОВИЈЕХ ³⁹
НОВОГА, НОВОМЕ	:	НОВОГ, НОВОМ

Маретићево решење:

(26) Tu će gramatik gledati, da iz djela Vukovijeh [y Gr² не постоји: iz djela Vukovijeh] sastavi pravilo, koje bi se moglo primiti (Gr 7–8).

23. Двојства без решења. Постоје, међутим, и случајеви где се двојства неће уклањати: уп.:

(27) Ima i takvih slučajeva, da je pravilo dobro poznato, ali gramatik ne će iskati, da se drži; kad se i u drugim slavenskim jezicima nalazi i pravilno i nepravilno. Na pr. po pravilu je: ne vidim *puta*, nijesam čitao *te knjige*, ali se pored toga i u našem i u drugim slavenskim jezicima govori također: ne vidim *put*, nijesam čitao *tu knjigu*. A u drugim ovakim događajima naći će se opet drugi kakav razlog, te gramatik ili ne će htjeti ili neće moći postavljati pravila [Gr²: na pr. za riječi: *izaći* – *izići*, *mojega* – *moga*, *što* – *šta* i t. d.] (Gr 8).

Маретићево објашњење за овакав нормативни став се донекле разликује у првом и другом издању; уп.:

(28) Takvih primjera ima u svakom i najdotjeranijem književnom jeziku, a to je za to, jer jezik nije matematika, te se mnogo koješta u njemu ima prepustiti dragocjenome onom svojstvu, koje mučke dobro čini, a zlo uklanja, koje ne trpi ništa pretjerano ni usilovano, a zove se: takt! (Gr 8).

(29) [...] jer jezik nije matematika, te se koješta u njemu ima prepustiti piscima na volju (Gr² 12).

24. Општи Маретићев став. Као неку врсту Маретићевог закључка навешћемо један одломак из другог издања његове граматике и један одломак из његовог језичког саветника:

(30) Vukovu se dakle načinu u glavnome ne može zabavljati [= приговарати], ali se može u pojedinostima. On je, kako se iz dojakošnjega razlaganja vidi, bio u svome poslu oko književnog jezika eklektik (t. j. probirač), a kako eklektik ne može biti subjektivan⁴⁰ i kako se u onome, što je subjektivno, ne mogu svi ljudi slagati, zato može ovaj ili onaj prijatelj i znalac dobroga i čistog jezika u gdjekojim sit-

³⁹ Овај случај није наведен у другом издању.

⁴⁰ Eklekticizam i subjektivnost Vukovu dobro je istaknuo već Belić u GLASU SRPSKE KR. AKADEMIJE, knj. 82, str. 105.“

nicama drukčije misliti, nego li je mislio Vuk, – kažem: u sitnicama, jer u krupnicama bilo bi vrlo teško pobijati Vuka (Gr² 11).

(31) Narodni dakle jezik, kako ga vidimo u narodnim pesmama, pripovetkama i poslovicama (osobito u zbornicima Vukovim, koji ih je najbolje na svet izdao), zatim jezik Vuka i Daničića jesu osnova današnjega našeg narodnog jezika. Kad kažem: osnova, to ne znači, da se od jezika tih dela ne smemo odmicati, već naprotiv znači, da ga imamo dopunjati i dotjerivati, ali dakako, što je više moguće, u duhu te osnove (JS XXV).

Лексичка елаборација

25. Маретић је своје погледе на проблеме лексичке елаборације и пурификације и језичке културе уопште најдетаљније изнео у приступу своме језичком саветнику. У граматичи је овом питању посветио само једну кратку завршну напомену на крају приступа граматичи (штампану ситним словима):

(32) Što je ovdje rečeno o književnom jeziku, to se sve tiče samo njegove gramatike, a ne rječnika, jer se jezično jedinstvo u rječniku književnoga jezika ne može onako došljedno provesti kao u gramatici, nego često treba uzimati u književni jezik riječi i iz drugih štokavskih, a kašto i neštoškavskih narječja [Gr² 12: govora], pak i iz starine [Gr² 12: iz staroga jezika], ali dakako samo onda, kad potrebne riječi u književnom narječju [Gr² 12: govoru] nema (Gr 8).

Из ове напомене произлази да су критеријуми за нормирање (уједначавање) лексике различити и мање стриктни од оних који важе за нормирање граматике.

Маретићева концепција стандардизације заједничког језика Хрвата и Срба

26. **Маретићев модел стандардизације.** Модел стандардизације који произлази из напред наведених цитата могао би се интерпретирати помоћу следећих пет табела:

1. НАЧИН СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ

Општи модел	Хрв. или срп. ситуација
• Типични начин формирања модерног европског књижевног језика је нормирање (помоћу граматика и речника) вишемање стандардизованог узуса добрих писаца, садржаног у писаном наслеђу и текућој књижевној продукцији; • међутим, ако језик писаца није стандардизован (нпр. зато што се служе регионалним књижевним језицима), онда књижевни језик треба базирати на говорном народном језику (вер-	Формирање хрватског или српског књижевног језика спада у други случај (решење је дао Вук

накулару).	Караџић).

2. ИЗБОР (СЕЛЕКЦИЈА) ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСНОВИЦЕ

Општи модел	Хрв. или срп. ситуација
• У овом другом случају, пошто народни језик чини хијерерхија ширих (апстрактнијих) и ужих (конкретнијих) дијалеката, треба изабрати један дијалекат који ће послужити као конкретна дијалекатска основ(и)ца књижевног језика. • Основни критеријуми за селекцију: – треба изабрати дијалекат који је територијално најраспрострањенији и којим говори највише људи; – кад се ради о двоетничкој књижевнојезичкој заједници, треба изабрати дијалекат којим је заједнички за оба етничка дела; [Напомена бр. 1: Очигледно предност има дијалекат којим се најбоље може остварити (моноетничка или полиетничка) књижевнојезичка унификација (одн. интеграција); сем тога, дијалекат са навише говорника чини књижевни језик максимално говорним/живим.] [Напомена бр. 2: Наведени критеријуми нису хијерархизовани (нпр. шта чинити ако је неки дијалекат територијално најраспрострањенији, али нема највише говорника?).] • Додатни критеријуми: – обимност и вредност писаног наслеђа на том дијалекту – обимност и лепота народне поезије на том дијалекту. [Напомена: Очигледно је важно и то да се дијалекат већ показао погодан за књижевни језик, макар се радило о фолклорној књижевности.]	По свим овим критеријумима, као дијалекатска основа треба да послужи (источно)херцеговачки дијалекат (који је у исто време и средишњи дијалекат).

3. ИЗБОР (СЕЛЕКЦИЈА) КОРПУСНЕ ОСНОВИЦЕ

Општи модел	Хрв. или срп. ситуација
Као егземплификација овог дијалекта односно као узорна корпусна основ(и)ца књижевног језика могу да послуже издања народних умотворина и језик оригиналних дела (која не морају бити ни белетристичка проза ни поезија) и превода неког зналаца датог дијалекта и његових настављача.	Аутентични (источно)херцеговачки дијалекат показују: – Вукова дела; – Даничићева дела – Вукова издања народних умотворина. [Напомена: Корпус је унеколико проширен у другом издању Маретићеве граматике.]

4. ДОТЕРИВАЊЕ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ЈЕЗГРА (И КОДИФИКОВАЊЕ НОРМЕ)

Општи модел	Хрв. или срп. ситуација
• Коначно граматичко нормирање треба извршити граматицом која ће у потпуности приказати граматички правилни језик, решавајући – колико је то могуће – нормативно спорна питања. • Главни проблем за нормирање је језичка неуједначеност, коју треба отклонити пре свега избором компаративно-историјски правилне алтернативе (с тим што није увек могуће уклонити све неуједначености). • Ради постизања веће правилности граматиچار има право да понегде интервенише опредељујући се за правилне појаве које нису проширене у дијалекатској основици. • Што се тиче лексичке стандардизације, ту се дијалекатско јединство језика не може спровести онако доследно као у граматици јер се, кад је то потребно, у књижевни језик могу узимати и речи из дијалеката који не представљају основу књижевног језика.	• Вук је уклонио један број двојстава, држећи се принципа да у књижевни језик иде оно што је обичније и оно што је правилније. • Такође је извршио нека додатна дотеривања која су повећала правилност књижевног језика (увођење х, сужавање обима јекавског јотовања). • Ипак је остало још двојстава које треба уклонити. • Уопште узев, ма колико Вуков и Даничићев језик био узоран, он се, кад је потребно, може дотеривати и допуњавати, али тако да се очува његов дух. • Томе треба да послужи Маретићева граматика.

5. КАРАКТЕРИСТИКЕ ОВАКО СТАНДАРДИЗОВАНОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Тип карактеристике	Специфичност оваквог књижевног језика
У односу на језичку заједницу која говори народним језиком:	Општеобавезни језик, који уз то служи за интегрисање моноетничке или полиетничке заједнице
У односу на карактеристике етничког језика:	Етнички аутентичан, правилан, чист живи/говорни језик
У погледу нормираности на граматичком плану:	Скоро потпуно нормализован језик (тј. са минимумом неуједначености)

27. Карактеризација Маретићевог модела. Тип стандардизације који описује и кога се држи Маретић може се окарактерисати као:

- (неповољним књижевнојезичким приликама условљена) радикална монодијалекатска вернакуларна стандардизација,
- остварена селекцијом оптималног дијалекта и одговарајућег ауторитативног корпуса
- и граматичком култивацијом (дотеривањем) вернакуларног језгра у смислу што потпуније нормализације и што веће развојне односно историјске правилности

или, краће, као аутентификациона трансформација вернакулара (говорног народног језика) у модерни писани и говорни стандард.

У том смислу Маретић је следбеник Вука Караџића,⁴¹ који му је главни узор, и Ђуре Даничића, коме је посебно близак по инсистирању на компаративно-историјској правилности,⁴² а има и много заједничког са Марцелом Кушаром (кога не спомиње).

Закључни коментари

Маретићева концепција и оновремена хрватска књижевнојезичка ситуација. Маретић је као нормативну граматику за Хрвате написао – граматику Вуковог и Даничићевог језика, и то као заједничког, хрватског или српског књижевног језика. У односу на текућу књижевнојезичку ситуацију ово је значило следеће:

- (1) Као корпусна основица хрватског књижевног језика усвојен је Вук-Даничићев корпус, тј. корпус који је српске етничке провенијенције и који је настао решавањем српског, а не хрватског књижевнојезичког питања (што такође значи и решавањем књижевнојезичког питања које је принципијално другачије него што је хрватско и које је решено у другом духу него хрватско);
- истовремено је тиме игнорисан илирски и постилирски хрватски корпус и писана традиција на коју су се ослањали хрватски писци, граматичари и лексикографи, као и доминантни текући узус, једном речју – игнорисан је дотадашњи ток стандардизације и оно што је њома већ постигнуто.
- (2) Ревидирана је хрватска граматичка норма, и то у смислу радикалне новоштокавизације односно новоштокавске аутентификације (чији су гаранتي били језик и текстови Вука, Даничића и Вукових издања народних умотворина);⁴³
- тиме је делимично вуковизирана хрватска граматичка норма;
- а то је такође значило да је Маретић битно допринео да се од две конкурентне норме афирмише она коју су заступали хрватски вуковци, а одбаци норма Загребачке филолошке школе;
- у исто време је на научном и идеолошком плану афирмисана вуковска књижевнојезичка оријентација, уместо оне коју је заступала Загребачка филолошка школа.
- (3) Уклањајући контрадистинктивне црте између онога што Марцел Кушар зове *književni jezik hrvacki ili zagrebačke škole* и *književ-*

⁴¹ А то значи – и Јернеја Копитара.

⁴² О разликама између Вука и Даничића у погледу књижевнојезичке стандардизације в. Бошковић 1978.

⁴³ О научном оквиру за вуковску концепцију код Хрвата в. Бабић 1996.

ni jezik srpski ili jezik Vukov,⁴⁴ промовишући Вук-Даничићев корпус у хрватски нормативни корпус и усвајајући вуковски приступ књижевнојезичкој проблематици, Маретић је створио основе за третирање (у Краљевини СХС и касније) књижевних језика Хрвата и Срба као једног, и то ј е д и н с т в е н о г језика, а и за већ помену-те тврдње о српском карактеру хрватског књижевног језика.

Додајмо још да је разумљиво што су Маретићев редуktivни, алоетнички и у односу на текући узус анахрони нормативни корпус, делимично импортована ревизија норме и стандарднојезичко зближавање са Србима на нормативном, корпусном и научном и идеолошком плану, иако су одиграли, као што је већ речено у уводу, значајну улогу у развоју хрватске норме – поред похвала изазвали, и још изазивају, различито мотивисане негативне реакције.

Маретићева концепција и оновремена српска књижевнојезичка ситуација. Што се српске стране тиче, Маретићево усвајање Вук-Даничићевог корпуса значило је да су Срби Маретићевом граматиком добили темељит опис свог формативног и класичног нормативног корпуса. Међутим, тај корпус ни на српској страни није одражавао све што се налазило у текућем књижевном језику, посебно кад се узму у обзир формирање тзв. београдског стила, актуелни књижевни правци и, нарочито, остварена елаборација.

С друге стране, од Маретића пројектовани заједнички хрватско-српски књижевни језик имплицитно је ставио Србе, посебно на екавском подручју, пред бар две дилеме:

- задржати екавску норму или је, ради уједињења са Хрватима, заменити ијекавском (дилема пред коју је екавце ставио већ Вук);
- задржати пансрпско схватање о екстензији српског језика (и српске националности) и једночлано, српско, име језика или прихватити да се ради о – на нижем нивоу – етнички подвојеном народу, који развија књижевни језик у оба своја дела, с тим што то двојство треба одразити и у имену језика.

Што се тиче прве дилеме, ситуација је остала неизмењена. Међутим, у Краљевини СХС друга дилема је – у знатној мери и као последица Маретићеве ревизије – решена у корист формирања језичке симбиозе означене код Срба двочланим називом *српскохрватски језик*.

Извори цитата

Gr = T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899.

⁴⁴ В. Кушар 1889, Поповић 2000.

Gr² = T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, Jugoslavensko nakladno d. d. „Obnova“, 1931².

JS = T. Maretić, *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik (za sve one koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom)*, Zagreb, JAZU, 1924.

KnjD = „Književni dogovor“, in: *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Карацића*, III, Београд: Државно издање.

Цитирана литература

Бабић 1996: Stjepan Babić, „Знанствена подлога хрватских вукovacа“, *Jezik*, 43/5, 167–174.

Белић *s. a.*: А. Белић, „Маретић, Томислав (Тома), др.“, in: Станоје Станојевић (дир. и ур.), *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, II, Загреб: Библиографски завод д. д., 43.

Белић 1938: А[лександар] Б[елић], „Др. Томислав Маретић“, *Наш језик*, VI/3, 65–69.

Бошковић 1978: Радосав Бошковић, „Ђуро Даничић и књижевни језик наш“, in: *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ, 187–190.

Брозовић 1970: Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.

Брозовић 1985: Dalibor Brozović, „Језична и правописна превiranja у Хрватској на пријелазу из 19. у 20. stoljeće“, *Jezik*, 33/1, 1–15.

Винце 1975: Zlatko Vince, „Заокрет у хрватском књижевном језику поткрај 19. stoljeća“, *Croatica*, VI/6, Zagreb, 131–159.

Ившић 1938: Stjepan Ivšić, „Хрватски књижевни језик“, *Hrvatski jezik*, I/2-3, 33–39.

Јагић 1948 [1900]: Vatroslav Jagić, „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Napisao Dr. T. Maretić. Zagreb, 1899“, in: Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi* (uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol), Zagreb: Matica hrvatska, 532–547. [Objavljeno 1900. na nemačkom u *Archiv für slawische Philologie*, XXII, 263–278.]

Јонке 1965: Лј. Ј[онк]е, „Маретић, Томислав“, in: *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 12–13.

Катичић 1986: Radoslav Katičić, „Нешто напомена о постанку сложенoga савременог језичног стандарда хрватскога или српскога“, *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga, 90–138.

- Карацић 1896 [1845]: Вук Стеф. Карацић, „Вука Стеф. Карацића и Саве Текелије писма [...] о српскоме правопису са особитијем додацима о српском језику“, in: *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Карацића*, III, Београд: Државно издање, 147–188.
- Кушар 1889: Marčel Kušar, *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, Dubrovnik.
- Моргуш 1993: Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb: Globus.
- Музић 1899: A. Musić, „1. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Napisao Dr. T. Maretić. U Zagrebu 1899 [...]. 2. Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola. Napisao Dr. T. Maretić. U Zagrebu 1899“, *Nastavni vjesnik*, VII, 378–381.
- Поповић 1995: Љубомир Поповић, „Стејићева концепција српског књижевног језика“, *Књижевност и језик*, XLIII/3–4, 1–31.
- Поповић 2000: Љубомир Поповић, „Марцел Кушар о разликама између хрватског и српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 841–851.
- Поповић 2000–2001: Љубомир Поповић, „Српски књижевни језик“, *Задужбина*, Београд, 52, 2000, 1 и 54, 2001, 6.
- Поповић 2001: Љубомир Поповић, „Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе“, *Наш језик*, XXXIV/1–2, 6–44.
- Поповић 2002: Ljubomir Popović, „National Ideology and Creation of a National Standard Language“, in: J. Sujecka (ed.), *The National Idea as a Research Problem*, Warszawa, The Polish Academy of Sciences, 287–304.
- Ратковић 1900: P. Ratković, „Dr. T. Maretić. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb 1899“, *Nastavni vjesnik*, VIII, 203–209.
- Решетар 1932: M. Rešetar, „Dr. T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnoga [sic] jezika*. Drugo popravljeno izdanje. U Zagrebu 1931 [...]“, *Slavia*, XI, 578–604.
- Храсте – Рогич 1963: Priređivači [= Mate Hraste i Pavle Rogić], „Predgovor trećem izdanju“, in: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III izd., Zagreb: Matica Hrvatska, 7–8.

Ljubomir Popović (Belgrade)

Maretić's Conception of the Standardization
of the Croatian or Serbian literary Language
Summary

In the first and second editions of his GRAMMAR AND STYLE MANUAL OF THE CROATIAN OR SERBIAN LITERARY LANGUAGE (1899, 1931²) and in his CROATIAN OR SERBIAN LANGUAGE MANUAL OF CORRECT USAGE (1924), the Croatian linguist Tomislav Maretić put forward his views on the manner in which the common vernacular-based literary language of the Croats and the Serbs should be standardized and on what Vuk Karadžić and Đuro Daničić had already achieved in this direction. The paper offers an interpretation and commentary of Maretić's views.

Роровић 2004: Поповић, Љубомир. МАРЕТИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. — In: *Српски језик*. — Београд. Бр. 9/1–2. — С. 97–123.

Vladislav B. Sotirović

[rod. 1967]

**Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici od Revolucije
1848./1849. g. do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g.**

[2004]

Cilj ovog članka je da prikaže i analizira glavne aspekte problematike jezika i pisma kao (dva od tri) faktora nacionalnog određenja Hrvata i Srba na prostorima Trojednice (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija) u vremenskom periodu od revolucionarne 1848.–1849. g. (kada je čitava Habsburška Monarhija bila do temelja uzdrmana i borila se za svoj politički opstanak pa se samim tim pokrenulo i hrvatsko-srpsko pitanje na ovim prostorima) do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. (kada dolazi do epohalne promene u nazivu jezika Hrvata i Srba u Trojednici pa samim tim i do radikalnog prestrukturiranja u njihovim međusobnim odnosima u narednih osam godina). Ovaj vremenski period se uglavnom poklapa sa dobom tzv. „Bahovog apsolutizma“ (1849.–1860. g.) u Habsburškoj Monarhiji¹ u kome su „na kraju, Срби, у целини, добили као награду исто оно што Мађари за казну – националну и политичку обесправљеност“ (Гавриловић 1994: 168).

Doprinos istoriografije

Doprinos istoriografije ovoj naučnoj problematici nije zadovoljavajuće veliki. Dok se s jedne strane relativno dosta pisalo o odnosima Hrvata i Srba u Trojednici u okvirima ovog čitavog vremenskog perioda, ili pak o pojedinim njegovim intervalima, (npr. Bogdanov 1949; ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА V/2, 1981; Krestić 1988; Korunić 1988; Gross, Szabo 1992; Гавриловић 1989; Гавриловић 1994; Крестић 1994; Bilandžić 1999; Pavličević 2000), s druge strane problematika njihovog odnosa prema jeziku i pismu kao nacionalno-grupnim determinatorima nije isuviše mnogo privlačila pažnju istraživača. U ovom kontekstu se uglavnom proučavao faktor veroispovesti kao odlučujući (npr. Костић 1956/1990), pa i jedini, identifikacioni amblem ova dva naroda na ovim prostorima (pa i šire) – npr. Horvat 1990.

Istoriografsku komponentu problematike ovog članka možemo okvirno podeliti u tri kategorije: *j u g o s l o v e n s k u , h r v a t s k u i s r p s k u .*

¹ Termin „*Bahov apsolutizam*“ je u istoriografiji izveden od ličnog prezimena ministra unutrašnjih poslova Dunavske Monarhije (Aleksandar Bah) i načina njegovog upravljanja administrativnim poslovima iste.

U prvu spada istoriografija tzv. jugoslovenskih integralista iz prve dve (velike) Jugoslavije kojima je osnovni naučno-ideološki cilj bio da naglašavaju sve ono što je bilo zajedničko Srbima i Hrvatima. U tom kontekstu se pitanje jezika isticalo na prvom mestu (npr. Novak 1930; Ђоровић 1933; ISTORIJA JUGOSLAVIJE 1973). S obzirom da je jezik Srba i Hrvata u filološko-lingvističkom smislu shvatan kao jedinstven to nije ni dolazilo u obzir da se istražuju i ističu bilo kakve razlike o ovom pitanju a naročito ne da se ispituju srpsko-hrvatski istorijski antagonizmi oko jezika pa čak ni pisama jer je grafija u ovom kontekstu shvatana kao dvovarijantno pismeno izražavanje jednog te istog jezika. Drugim rečima, niti jezik niti pismo nisu posebno ispitivani s obzirom na njihovu identifikacionu ulogu u procesu stvaranja nacionalne svesti Hrvata i Srba u mešovitim provincijama Jugoistočne Evrope od vremena nacionalnih preporoda i pokreta krajem XVIII. i početkom XIX. stoleća, a naročito se izbegavalo proučavanje faktora jezika i pisma u međusobnim hrvatsko-srpskim nacionalnim sporovima oko teritorijalnog razgraničenja zasnovanog na principu etnolingvističkog identiteta.

Drugu grupu naučne literature čini hrvatska istoriografija koja je s jedne strane odlično obradila pitanje lingvističkog nacionalizma na prostoru Trojedne Kraljevine u datom vremenskom periodu pa i šire ali samo u odnosima Hrvata prema Mađarima (npr. Gross 1985; Horvat 1990; Šidak J., Foretić V., Grabovac J., Karaman I., Strčić P., Valentić M., 1990; Macan 1992; Bilandžić 1999) dok sa druge strane pitanje hrvatsko-srpskih političkih i nacionalnih odnosa sa aspekta nacionalne identifikacije putem grafije i jezika je krajnje fragmentarno istraženo (istakao bih Roksandić 1988). Razlog za ovakvu naučnu anomaliju verovatno leži u činjenici da je hrvatska povijesna nauka tradicionalno bila preokupirana pitanjem državno-pravnog položaja hrvatskih zemalja u okviru Kraljevine Ugarske, konstantno nastojeći da dokaže da je Hrvatska-Slavonija predstavljala autonomnu političku jedinicu sa svim atributima državnosti (Ban, Sabor, Bansko Vijeće/Savet, zastava, grb) a ne običnu mađarsku provinciju (vidi Antoljak 1980; Beuc 1985) u periodu nakon 1102. g. do stvaranja Kraljevine SHS 1918. g. Drugim rečima, proučavanje procesa isticanja posebnosti i pravne zaštite hrvatskog jezika kao i zahteva da se on proglasi za jezik u javnoj i administrativnoj upotrebi na hrvatskom prostoru u okviru Ugarske su predstavljali krucijalne dokaze o postojanju svesti u Hrvata da su oni „politički narod“ u Hrvatskoj-Slavoniji kao što su to bili Mađari u ostalom delu Ugarske. S obzirom da je srpsko isticanje svojih nacionalnih zahteva za posebnosti i legalizacijom srpskog jezika i ćirilice na prostoru Trojednice kao ravnopravnog sa hrvatskim jezikom i latinicom objektivno potkopavalo u političkom smislu ideju o jedinom „hrvatskom političkom narodu“ to ova problematika nije ni uzimana ozbiljno u opseg proučavanja hrvatskih povijesničara i filologa a ako i jeste, onda je uglavnom predstavljana kao vid ekstremnog srpskog nacionalizma naročito u kontekstu vukovskog identiteta srpskog jezika pa je tako i bečki

KNJIŽEVNI DOGOVOR iz 1850. g. tumačen kao srpsko filološko nasilje nad hrvatskim jezikom i nacionalnim identitetom (npr. Babić 1990; Kačić 1995).

Konačno, doprinos srpske istoriografije proučavanju tematike ovog članka se sastoji u tome što je fokus istraživanja usmeravan ka rasvetljavanju problematike odbrane srpskog nacionalnog identiteta na prostorima Trojedinice a samim tim su posledično faktori vere, jezika i pisma zauzimali središnje mesto u prizmi istraživanja (npr. ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА V/2, 1981; Крестић 1991), kojima se uglavnom pokušavalo argumentovano pokazati da je hrvatska politika prema Srbima u Trojedinici imala karakter asimilacije pa čak i formu etnocida a što je podrazumevao zatiranje srpskog imena, vere, pisma, jezika i drugih nacionalnih obeležja (npr. Крестић 2002) pa je svaki iznudeći ustupak Srbima na ovim prostorima predstavljan kao krupna nacionalna pobeda kao npr. 1852. g. kada je specijalna komisija zagrebačkog Banskog Vijeća donela odluku da se u nekim školskim knjigama pored latiničkih tekstova mogu štampati i ćirilički tekstovi. Ipak, osnovni nedostaci metodologije proučavanja zadatog problema od strane srpske istoriografije se mogu svesti na sledeće dve komponente: 1) isticanje u prvi plan faktora veroispovesti kao glavnog čimbenika nacionalnog samoodređenja Srba, što je rezultiralo da su faktori jezika i pisma ostali u biti nedovoljno istraženi, i 2) neadekvatna interpretacija suštine bečkog KNJIŽEVNOG DOGOVORA, koji je decenijama predstavljan kao MAGNA CHARTA hrvatsko-srpskog međuetničkog izmirenja i kulturološkog ujedinjenja (vidi npr. Новак 1967; ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА V/2, 1981, naročito stranice 360–363).

Nadam se da će ovaj članak bar donekle popuniti gore navedene istoriografske praznine i nedostatke po pitanju zadate teme istraživanja.

Doba Revolucije 1848.–1849. g.

Iz razloga slovenske solidarnosti se u toku Revolucije 1848.–1849. g. nastojalo od strane banskih vlasti u Zagrebu da se istaknu sve zajedničke komponente Srpstva i Hrvatstva kao i da se izađe u susret srpskim nacionalnim zahtevima. Ovakva politika hrvatskih centralnih administrativnih organa je nesumnjivo imala jaku podršku od strane Beča. Međutim, potenciranje Zagreba na nacionalnom približavanju Hrvata i Srba u toku Revolucije 1848.–1849. g. je imalo u neku ruku i antiaustrijsku komponentu jer se ovaj savez uvek mogao upotrebiti kao vrsta političkog pritiska na Beč ukoliko bi austrijski car i kralj Ferdinand V (1835.–1848. g.) pokušao da reafirmiše (tj. *de facto* osnaži) svoju odluku od 11. januara 1843. g. kojom je, pored zabrane ilirskog imena i upotrebe ilirskog grba u Trojedinici, naložio hrvatskim centralnim i provincijalnim vlastima da ne smeju odbijati dopise mađarskih vlasti pisane na mađarskom jeziku (Pavličević 2000: 252–253, Perić 1997: 165; Šidak/Foretić/Grabovac/Karaman/Strčić/Valentić 1990 213, Horvat 1990: 72–74, Macan 1992: 282).

Ovakvu carsko-kraljevsku odluku koja je u krajnjoj liniji diskriminirala hrvatski jezik na prostoru Trojednice je oštro kritikovao iste te 1843. g. Ivan Kukuljević Sakcinski koji je tražio u Hrvatsko-slavonskom Saboru da se hrvatski jezik uvede umesto latinskog jezika kao diplomatski jezik Trojednice kao i u školama na prostoru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Kukuljević je ujedno bio i prvi hrvatski zastupnik u Saboru koji je održao govor na hrvatskom jeziku tražeći da taj jezik postane službeni jezik u Trojednoj Kraljevini. Dakle, kao jedan od uslova hrvatsko-srpske saradnje i podrške Austriji (tj. dinastiji Habsburga) u borbi protiv mađarskog separatizma istaknut je zahtev bečkim vlastima da se nakon sloma Revolucije u Trojednici prizna „narodni“ jezik kao „diplomatički“. Pod „narodnim“ jezikom podrazumevao se h r v a t s k i jezik.

Kao siguran pokazatelj da će nerešeno pitanje upotrebe jezika u Trojednici igrati važnu političku ulogu u rešavanju sudbine Dunavske Monarhije u neposrednoj budućnosti je ponovno pokretanje pitanja upotrebe narodnog jezika u službene svrhe u Trojednici a koje je pokrenuto predlogom predstavnika Križevačke županije Ljudevita Farkaša (Vukotinović, 1813.–1893. g.) Hrvatsko-slavonskom Saboru 23. oktobra 1847. g. da se h r v a t s k i jezik proglasi za službeni saborski jezik umesto dotadašnjeg latinskog. Nakon otvorene podrške Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Sabor je prihvatio ovaj Farkašev predlog (Perić 1997: 167; Šidak/Foretić/Grabovac/Karaman/Strčić/Valentić 1990: 213; Horvat 1990: 96, 409, Macan 1992: 284). Bez obzira što ova odluka Sabora nije ozakonjena od strane ugarske Diete, ona je bitna za dalji razvoj hrvatsko-srpskih odnosa u Trojednici (pa i šire) iz dva osnovna razloga: 1) to je neposredan dokaz da je za (hrvatski) I l i r s k i p o k r e t jezik bio jedan od glavnih nacionalnih identifikatora, i 2) da za i l i r c e na prostoru Trojednice (Dalmacije, Hrvatske i Slavonije) postoji samo jedan (hrvatski) „politički narod“ pa je shodno tome samo njegov nacionalni jezik mogao biti zvaničan (tj. da se upotrebljava kao jezik u javnoj upotrebi).² Stoga je ova saborska odluka umnogome doprinela da se Srbi iz Trojednice (isto kao i Slovenci iz Kranjske) još više udalje od proklamovanih ciljeva političke borbe hrvatskih i l i r a c a (kulturno-političko ujedinjenje Južnih Slovena a pre svega Hrvata i Srba). Ova saborska odluka o h r v a t s k o m jeziku kao službenom na čitavom prostoru Hrvatske-Slavonije je potvrđena od strane velike hrvatske Narodne skupštine 25. marta

² Hrvatska historiografija nedvosmisleno priznaje prvostepenu važnost jeziku kao nacionalnom determinatoru. Tako možemo pročitati sledeću ocenu važnosti saborske odluke o jeziku iz 1847. g: „Hrvatski jezik, glavni element identiteta nacije, odolio je svim nasrtajima germanizacije, mađarizacije, talijanizacije, te ga je Hrvatski sabor 1847. godine proglasio službenim jezikom u javnom životu“ (Bilandžić 1999: 24).

1848. g. na svom istorijskom zasjedanju u hrvatskom Narodnom domu u Zagrebu (o odnosu Srba prema ilircima vidi u (Mamuzić 1933).

Očigledno je da je potpuno ista politička ideologija o jednom „političkom narodu“ i jednom zvaničnom jeziku primenjivana i u slučaju Mađarske i u slučaju Hrvatske-Slavonije pa i čitave Trojednice. To se uostalom može videti i iz činjenice da je odluka Sabora o uvođenju hrvatskog jezika iz 1847. g. pravno bila poništena odlukom mađarske (ugarske) Diete iz 1847. i 1848. godine da se na prostoru Hrvatske i Slavonije uvede umesto mađarskog latinski jezik kao službeni dok se na prostoru ostatka Ugarske proglašava kao zvanični jezik mađarski.³ Po shvatanjima hrvatskih političara, ovakvom odlukom su Mađari poricali Hrvatima status „političkog naroda“ jer je shodno ustaljenim feudalnim normama vidno obeležje „političkog naroda“ bilo pravo na upotrebu njegovog nacionalnog jezika. Takođe, hrvatski političari su ispravno smatrali da mađarske vlasti potenciranjem na jednom „mađarskom političkom narodu“ teže nacionalno-jezičkoj homogenizaciji čitave državne teritorije Mađarske. U svakom slučaju, odnosi između Hrvata i Mađara, ali i Hrvata i Srba, su se zaoštrili nakon saborskih odluka o jeziku iz 1847. i 1848. g.

Faktor jezika kao determinante Srpstva na prostorima Habsburške Monarhije u teškim i kriznim trenucima za Beč tokom Revolucije 1848.–49. g. (koja je počela u Pešti 3. marta 1848. g.) i rata za očuvanje mađarske nezavisnosti (koji je počeo austrijskom vojnom intervencijom protiv mađarskih revolucionara predvođenom hrvatsko-slavonskim banom Josipom Jelačićem 11. septembra 1848. g., a koji se nalazio na čelu 50.000 jakih hrvatsko-srpskih vojnih snaga sa prostora hrvatsko-slavonske Vojne Krajine/Granice) po prvi put je istaknut tokom revolucionarnih previranja (dobrim delom i kao reakcija na odluku Sabora iz 1847. g.) od strane pakračkog pravoslavnog vladike Stefana Kragujevića, 21. jula 1848. g. u cirkularnom pismu područnom sveštenstvu. Vladika

³ Latinski jezik je bio zvaničan jezik u Kraljevini Mađarskoj sve do 1840.-tih godina; jezik kojim se služilo u pravnim poslovima kao i jezik kojim su državni organi komunicirali među sobom. Aktivno poznavanje latinskog jezika je bilo neophodno najvišim službenicima državne administracije ali isto tako i najistaknutijim predstavnicima državne diplomatije. Istorijski izvori iz XVIII. veka kao i sa početka XIX. veka nam nedvosmisleno potvrđuju da su čak i pojedini kočijaši i pastiri u Mađarskoj posedovali određeno znanje govornog latinskog jezika. Poznavanje latinskog jezika je bio nedvosmisleni dokaz visoke obrazovanosti u mađarskom društvu (o tome videti memoare Gvadányi 1790: 8–27). Ipak, veći deo populacije u Mađarskoj nije razumeo latinski jezik (o tome videti Szilágyi 1983: 222). Sredinom XVII. veka (1668. g.) engleski putnik Edmund Braun (E. Brown) zabeležio je da Mađari mnogo bolje i više govore latinskim jezikom nego Englezi a naročito aristokratija i vojnici, ali takođe i službenici pa čak i pastiri Brown 1975: 13–14, Csombor 1979: 184. Englez Robert Taunson (R. Townson) posetio je 1793. g. županiju Sepeš (Szepes) i bio iznenađen da su poslanici županijske skupštine govorili na latinskom jeziku (Townson 1797).

Kragujević je u ovom pismu naložio da se svake nedelje u svim pravoslavnim parohijama njegovog vladikanstva drže parastosi za poginule pri napadu na Sremske Karlovce od strane generala petrovaradinskog Hrabovskog. Cilj održavanja ovih parastosa je trebao biti, po rečima vladike Kragujevića, „*da svoju narodnost, tj. svoj jezik i veru*“ (istakao V. B. S.) Srbi sačuvaju i odbrane u njihovoj zajedničkoj borbi sa Hrvatima protiv Mađara. Ovo cirkularno pismo vladike pakračkog je od izuzetnog značaja za ispitivanje problema jezika kao činioca nacionalnog određenja na južnoslovenskim prostorima jer, kao što se da primetiti, vladika Kragujević je u njemu eksplicitno naveo da su jezik i vera dve glavne komponente (srpske) nacije (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, препис № 448). Ovakav stav visokog srpskog crkvenog lica je bitan jer se zna da je Srpska pravoslavna crkva vekovima identifikovala Srpstvo prevashodno na verskim osnovama poistovećujući ga sa hrišćanskim pravoslavljem (i kosovskom tradicijom). Međutim, ovom prilikom je faktor jezika u nacionalnoj determinaciji izjednačen sa faktorom verske pripadnosti kao jedan od osnovnih elemenata nacionalne identifikacije. Sklon sam da ovakav model definisanja Srpstva nazovem *lingvističko-konfesionalnim*. Ovaj model se može smatrati prelaznim od starog srednjovekovnog konfesionalnog modela Srpske pravoslavne crkve ka modernom, Vuka Stefanovića Karadžića, lingvističkom modelu definisanja Srpstva.

Važnost jezika kao nacionalnog identifikatora je i u daljim revolucionarnim događanjima na prostoru Habsburške Monarhije podržavana od strane hijerarhije Srpske pravoslavne crkve, koja je sve više isticala jednakost između vere, nacije i nacionalnog jezika. To se može jasno videti iz pisma Sevastijana Ilića, arhimandrita manastira Gomirja, proti ličkom Danilu Trbojeviću. U tom pismu od 15. oktobra 1848. g. arhimandrit Ilić obaveštava protu Trbojevića da će odlukom vlade Kneževine Srbije urednik NOVINA SERBSKIH – Miloš Popović slati taj list besplatno duhovnim i svetovnim licima koja nemaju mogućnosti da ga kupuju, čime će se pomoći očuvanju srpskog jezika, imena, vere i narodnosti.⁴ Ovakvo faktičko priznanje arhimandrita Ilića da je srpski jezik pored pravoslavne vere ravnopravan terminator Srpstva je u svakom slučaju revolucionaran korak u shvatanju nacionalnog određenja od strane srpske crkvene hijerarhije.

U istom razdoblju revolucionarne 1848.–1849. g. Srpska pravoslavna crkva, kao najznačajnija nacionalna institucija Srba na prostorima Habsburške Monarhije, se pored zalaganja za očuvanje pravoslavne vere i srpskog jezika borila i za očuvanje „srpskog“ nacionalnog pisma (ćirilice) naročito u onim krajevima u kojima su Srbi živeli izmešani sa Hrvatima ali i sa Mađarima. Srpska

⁴ „[...] за спасеније јазика, имена, вјери и народности својеја дјејствовати и једноплемјаником своим в помошћ тести ободрјалисја“ (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, препис, № 636).

hijerarhija ni u ovim godinama velikih previranja i međunacionalnih sukoba nije napuštala svoje tradicionalne stavove o ćirilichkom pismu kao zaštitnom znaku Srpstva na ovim prostorima. Šta više, usled neizvesnog ishoda mađarske revolucije i njenih posledica po nemađarske narode na prostoru zemalja krune svetog Ištvana, a u tradicionalnom strahu od germanizacije, mađarizacije, kroatizacije, pounijaćivanja i pokatoličavanja srpskog elementa u Habsburškoj Monarhiji, tj. na prostorima Slavonije, Dalmacije, Vojvodine i Hrvatske, zahtevi srpskih arhijereja za očuvanje ćirilice kao nacionalnog pisma Srba su se samo pojačavali. Na ovaj način je visoki kler Srpske pravoslavne crkve isticao pored „pravoslavnosti“ i „ćirilichnost“ Srpstva. Tako je ćirilichko pismo, pored pravoslavne vere i srpskog jezika (tj. štokavskog govora) uvršteno u korpus nacionalnih identifikatora. Kao strasan borac za srpsku ćirilicu i „zaštitu nacionalnih interesa Srba“ se u ovim teškim vremenima pokazao vladika Evgenije Jovanović, koji je 27. aprila 1849. g. tražio od protoprezvitera Danila Trbojevića da upozori paroha Savu Babića da ubuduće ne piše dopise latinicom, već isključivo ćirilicom i u slučaju njegove neposlušnosti da ga suspenduje. Da je vladika Evgenije Jovanović poistovećivao Srpstvo sa ćirilichkim pismom, tj. da je smatrao ćirilicu „zaštitnim znakom“ srpskog naroda, vidi se iz njegovog ukora paroha Babića što je dopis „[...] не сербскими, но римскими писмени писал јест [...]“ (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, ПРЕПИС, № 474).

Pošto je pitanje upotrebe latinice umesto ćirilice i nemačkog jezika umesto narodnog jezika u zvaničnoj korespondenciji Srpske pravoslavne crkve sa Banskim Savetom i zagrebačkom General-komandom uskoro postao problem političke prirode koji je mogao negativno da se odrazi na hrvatsko-srpsku vojnu saradnju pod komandom bana Josipa Jelačića (1801.–1859. g.) u borbi protiv Mađara, već sledećeg meseca (tj. 31. maja 1849. g.) vladika Stefan Kragujević se obratio vladici Evgeniju Jovanoviću dopisom sa pitanjem kako treba korespondirati sa vlastima: na narodnom jeziku, ili na nemačkom; latinicom ili ćirilicom. Vladika Stefan Kragujević je naglasio da on korespondira sa Banskim Savetom na narodnom jeziku a ne na nemačkom ali „с латинскими писмени пишем, а тако ћу исто отсад и Генерал-команди писати“. Kao razlog za upotrebu latinice a ne „наши писмена“, tj. ćirilice, vladika je naveo odluku pravoslavne konzistorije da se latiničko pismo upotrebljava „јошт за кратко време, докле не видимо како ће се ствари окончати [...] јербо ми јединообразије како спреам Банског Совета, тако и спреам Генерал-команде набљудавати желимо [...]“ Jasno je da se konzistorija na upotrebu latinice u dopisima sa Banskim Savetom i zagrebačkom General-komandom odlučila iz čisto političkih razloga. Međutim, vladika Kragujević je opominjao vladiku Jovanovića da se i on pridržava ove odluke jer sa Banskim Savetom još uvek vrši prepisku „нашими писмени“ a ne latinicom.

Suština spora između vladika Kragujevića i Jovanovića je bila u tome što je ovaj poslednji smatrao da upotreba latinice umesto ćirilice u opštenju sa

Banskim Savetom vodi odnarođavanju Srpstva, tj. njegovom pohrvaćivanju, pa je iz tog razloga nastavljao da se obraća vlastima u Zagrebu „нашим писмем“, odnosno „srpskom“ ćirilicom (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, препис, № 474). On je i u narednim mesecima ostao dosledan svojoj borbi za očuvanje Srpstva na prostorima Hrvatske, Dalmacije i Slavonije pa je stoga iz Karlovca 16. decembra 1849. g. poslao protoprezviteru u Korenici uputstvo kako da napiše neke molbe, kako da tituliše bana Jelačića sa savetima da sve molbe piše na srpskom jeziku i ćirilicom, „зانه и он нам пишет *сербски*“ (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, препис, № 734). Vladika Jovanović je smatrao srpski jezik i ćilicu za veoma važne nacionalne identifikatore pa je izbegavanje njihove upotrebe poistovećivao sa nacionalnim i političkim porazom Srpstva u borbi protiv Hrvatstva ali i Germanstva na prostorima Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Banske vlasti u Zagrebu su u toku odlučujućih borbi protiv mađarskih revolucionara, a u cilju jačanja vojne saradnje Hrvata i Srba protiv mađarske vlade, izdale sredinom 1849. g. tzv. OSNOVE TEMELJNIH PRAVILAH JAVNOGA OBUČAVANJA ZA HERVATSKU I SLAVONIJU. U odeljku ovih OSNOVA..., izrađenih od strane Odseka za prosvetu Banskog Vijeća, u kojima se navode predmeti za „niže i pučke učionice“ rečeno je da se maternji jezik ima učiti uz ravnopravnu upotrebu latinice i ćirilice. Prema ovoj odredbi, srpskoj deci (tj. *pravoslavnoj* deci kako stoji u dokumentu u kome su se Srbi poistovećivali sa pravoslavicima u Hrvatskoj i Slavoniji) bila je dozvoljena upotreba ćirilice pri učenju svog maternjeg jezika, dok su se hrvatska deca (tj. *katolička* deca) u isto vreme mogla služiti latiničkim slovima (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, препис, № 466). Ova odredba o pravilima u javnom školstvu u Hrvatskoj i Slavoniji je siguran dokaz da su banske vlasti u Zagrebu ovim pravnim aktom i zvanično priznale da je pismo jedan od najbitnijih nacionalnih čimbenika, pored jezika i vere, pa je u cilju jačanja vojne i političke saradnje u datom istorijskom momentu Hrvata i Srba bilo potrebno da se i zvanično naglasi da srpska deca imaju pravo na upotrebu svog nacionalnog pisma u školskom sistemu Hrvatske i Slavonije. Faktički je ovakva odluka Odseka za prosvetu Banskog Vijeća potvrdila vekovno shvatanje Srpske pravoslavne crkve o ćiriličkom pismu kao nacionalnom obeležju „Славеносербског народа“. Takođe, Bansko Vijeće je ovom odlukom neformalno potvrdilo ispravnost zalaganja vladike Evgenija Jovanovića za očuvanje „srpske ćirilice“ u Trojednici.

Ovakvi stavovi Banskog Vijeća su bili politički usmereni ka učvršćivanju praktične političko-vojne saradnje Hrvata i Srba u revolucionarnom periodu 1848.–1849. g. Kada su mađarski revolucionari potkopali čitav temelj Habsburške Monarhije kojoj je pretio državni kolaps i teritorijalna dezintegracija, Hrvati i Srbi sa prostora Monarhije su pod vođstvom bana Josipa Jelačića pritekli u pomoć bečkoj carsko-kraljevskoj („K und K“) vladi. U to vreme su i Hrvati i Srbi bili zagovornici ideje i politike austroslavizma, čija se koncepcija

svodila na to da se Habsburška Monarhija preuredi na takav način na koji bi se pripadnicima slovenskih naroda omogućilo veće učešće u centralnoj vlasti u nameri da se ne odvajaju od Monarhije. Najveći protagonista austroslavizma je bio češki historičar František Palacký, za koga je stvaranje jedne federalne, ili konfederalne, političko-teritorijalne jedinice svih Slovena u okviru preuređene Habsburške Monarhije bilo trenutno najbolje rešenje slovenskog nacionalnog pitanja u Monarhiji (Johnson 1996: 154–155) koja je *m o r a l a* opstati kao neophodna državna tvorevina kao brana nemačkim i ruskim teritorijalnim aspiracijama prema prostorima Srednje i Jugoistočne Evrope.

Na važnost opstanka Dunavske Monarhije kao neophodne zaštite malih centralnoevropskih naroda je ukazivao u toku Revolucije 1848.–1849. g. pored Palackog i mađarski političar i politolog baron Jožef Etveš (József Eötvös, 1813.–1871. g.), koji je takođe ukazivao i na neophodnost opstanka višejezične Mađarske (Ugarske) u okvirima Habsburške Monarhije, u čemu se razilazio sa Košutom (Lajos Kossuth), koji se borio za nezavisnu i jezički unitarnu istorijsku Ugarsku. Dok Košut nije hteo ni da čuje da se pored mađarskog jezika u Ugarskoj mogu koristiti i nacionalni jezici manjina kao službeni jezici, Etveš je upravo napominjao da su lingvistička tolerancija i višejezičnost preduslov za fizički opstanak i funkcionisanje istorijske Ugarske. Stoga je preporučivao Košutu da odustane od politike lingvističke unitarizacije Mađarske putem namećanja mađarskog jezika nacionalnim manjinama pošto nije verovao da se višejezična i multietnička Mađarska može mirnim putem transformisati u unitarnu nacionalno-lingvističku državu Mađara. Ideju o lingvističkom jedinstvu Mađarske koja bi se realizovala putem lingvističke mađarizacije na svim poljima i nivoima društvenog života je odbacivao kao utopiju ali se nadao da se može postići da mađarski jezik postane jezik diplomatije i zakonodavstva u Ugarskoj (Eötvös 1941: 176, Kontler 1999: 237, 245, 250, 253, 269, 278, 282–286; Várdy 1989: 88–90).

Nakon Revolucije 1848.–1849. g.
do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g.

U to vreme kada su počele ozbiljne rasprave o zvaničnom nazivu jezika na prostorima istorijske Ugarske, a naročito Srba i Hrvata na prostorima Trojedinice, zvaničan naziv njihovog jezika je glasio *zemaľjski jezik*.⁵ Ovako formulisani naziv jezika, koji je očigledno bio političke prirode, nakon Revolucije 1848.–49. g. nije zadovoljavao većinu hrvatskih i srpskih političara, intelektualaca i javnih radnika, koji su prihvativši moderne evropske kriterijume za određivanje nacionalne pripadnosti tražili da naziv jezika odgovara nazivu nacije shod-

⁵ Na nemačkom: Landesübliche Sprache.

no tadašnjem shvatanju liberalne Evrope da je jezik najbitnija odrednica nacionalne pripadnosti. Tada je jedan od najvatrenijih boraca za uvođenje nacionalnog jezika Hrvata i Srba kao zvaničnog administrativno-književnog jezika u javnoj upotrebi u Hrvatskoj i Slavoniji umesto veštačkog *zemaljskog jezika* bio pohrvaćeni Slovak Bogoslav Šulek, jedan od najistaknutijih *iliraca* i kasnije *narodnjaka* nakon što je *Ilirski pokret* preimenovan u (hrvatsku) *Narodnu stranku*. Shodno njegovoj teoriji da su Hrvati i Srbi jedan narod koji ima i jedan jezik, ali sa dva podnarečja, Šulek je tražio da se njihov zajednički književni jezik zove *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski ili srpski* ili *srpski ili hrvatski*. Šulek je napominjao da se njegovi stavovi razlikuju od stavova Vuka Stefanovića Karadžića samo u tome što je Vuk tvrdio da su čakavci pravi Hrvati a on tvrdi „da su oni ilirski starosjedioci“ (Šulek 1856).

Za razliku od Šuleka, nakon Revolucije 1848.–1849. g. hrvatsko-slavonski ban Josif Jelačić je bio mišljenja da i katolike i pravoslavce u ove dve provincije treba nazivati zajedničkim imenom *Hervati i Slavonci* pa bi shodno ovakvom nazivu i jezik svih stanovnika Hrvatske i Slavonije trebao da zvanično glasi *hervatsko-slavonski*. Očigledno je da se Jelačić zalagao za regionalne nazive etničkih grupacija verovatno iz političkih razloga kako ne bi podgrevao etničke sukobe Hrvata i Srba. Kao drugu opciju naziva naroda i jezika u Hrvatskoj i Slavoniji ban Jelačić je predlagao *Slavjani* i *slavjanski jezik*. U ovom drugom slučaju prednost je davao grupnom etničkom nazivu, zajedničkom i Hrvatima i Srbima, na uštrb njihovih posebnih plemenskih imena a isto u cilju međuetničke tolerancije i sprovođenja političkog mira na teritoriji pod njegovom jurisdikcijom.

Međutim, suprotno od Hrvata bana Jelačića, Srbin Ognjeslav Utješenović Ostrožinski je kombinovao ova tri principa (regionalni, grupno-etnički i narodni) u imenovanju katoličko-pravoslavnih stanovnika Hrvatske i Slavonije kao i njihovih/njihovog jezika. Prema njegovoj prvoj varijanti hrvatsko-srpski narod bi se imao zvati *južnoslovenski narod srpskog i hrvatskog plemena* ili samo *srpski i hrvatski narod*. Ovim se htelo istaći da Srbi i Hrvati pripadaju zajedničkoj južnoj grani Slovena ali i da imaju pored zajedničkog porekla i svoje posebne plemenske osobine. Stoga se zalagao da se njihov zajednički jezik zove *južnoslovenski* ili *srpsko-hrvatski*. Po njegovoj drugoj varijanti zajednički etnički naziv bi trebao da glasi *hrvatsko-slavonski narod* i shodno tome njihov zajednički jezik bi imao biti *hrvatsko-slavonski*. U ovom drugom slučaju Ostrožinski se iz istih razloga kao i ban Jelačić zalagao za upotrebu regionalnih naziva za etničko označavanje.

Ipak, nakon pobede bečkih vlasti uz pomoć ruske carske vojske nad mađarskim revolucionarima septembra 1849. g. Austrija više nije podržavala nacionalnu saradnju Hrvata i Srba, koja je u novonastalim postrevolucionarnim okolnostima mogla da donese samo štetu austrijskim interesima i politici. Ovako promenjeni stav Beča prema nacionalnom pitanju u Trojedinici se vrlo

brzo odrazio i na promenu stavova zvaničnih hrvatskih političara i ljudi od uticaja prema Srbima i srpskom pitanju. Tako se od početka 1850.-ih g. mogu sve više naći primeri isticanja međusobne nacionalne posebnosti Hrvata i Srba a naročito njihovih narodnih jezika i pisama.

Borba vladike Evgenija Jovanovića za očuvanje Srpstva u Trojednici njegovim potenciranjem na upotrebi srpskog jezika i srpskog pisma, tj. ćirilice, ubrzo je došla u sukob sa braniocima Hrvatstva i hrvatske ideje u Trojednoj Kraljevini. Jedan od najvećih zagovornika ekskluzivnog Hrvatstva na prostoru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i pobornik poricanja postojanja samog srpskog imena na ovim prostorima je u to vreme bio pukovnik Josip Maroičić.⁶ On je npr. iz Ogulina 19. marta 1850. g. otvoreno pisao (na nemačkom jeziku) vladici Jovanoviću da u Hrvatskoj postoji samo jedno „slavensko pleme“, a t o j e h r v a t s k o , o n o i m a d v e v e r e , j e d a n j e z i k i i s t e o b i č a j e i z a k o n e . Pukovnik Maroičić je sve Srbe u Trojednici smatrao Hrvatima koji govore istim, tj. hrvatskim, jezikom koji pored narodnih običaja i zakona jeste glavi identifikator nacionalne pripadnosti jedne etničke skupine. Za Maroičića vera nije bila presudan nacionalni determinator, što je jasno naglasio u svom stavu da u Vojnoj Krajini i Provincijalu žive samo Hrvati i da tu nema Srba jer vera ne uslovljava postojanje naroda. Po njemu, u Vojvodstvu Srbiji i Tamiškom Banatu (1849.–1860. g.) postoje tzv. „iztočni“, tj. pravoslavni, Srbi, ali isto tako postoje i Hrvati sa različitim veroispovestima. Dakle, upotreba zajedničkog „hrvatskog jezika“, koji se sastojao, po njemu, iz štokavskog, čakavskog i kajkavskog govora, bio je za pukovnika Maroičića jedan od najpresudnijih pokazatelja postojanja isključivo Hrvata u Trojednici i nepostojanja Srba na istim ovim prostorima. Na ovaj način se Maroičić priključio onim oponentima Vukovog lingvističkog modela definisanja Srpstva koji su tvrdili da je štokavski govor ustvari nacionalni hrvatski jezik, pa shodno ovakvoj teoriji koja uzima faktor jezika za odlučujuću odrednicu nacionalne pripadnosti, Srbi nisu ni živeli na prostorima Trojednice, već se tu radilo o „pravoslavnim Hrvatima“, odnosno o „iztočnim štokavcima“ (МУЗЕЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, препис, № 474).

Jedini značajniji događaj koji je išao u prilog hrvatsko-srpskom i južnoslovenskom približavanju u periodu neposredno nakon Revolucije 1848.–1849. g. je bio književni dogovor u Beču 1850. godine. Suština kasnijeg tumačenja ovog bečkog KNJIŽEVNOG DOGOVORA od strane zagovornika jugoslovenskog etnolingvističkog unitarizma se sastojala u tome što je, prema njihovom shvatanju i interpretaciji, štokavski govor (naspram kajkavskog i čakavskog) prihvaćen za književni jezik Hrvata i Srba na čitavom njihovom etnografskom području. Ova odluka se objašnjavala decenijama u jugoslovenskoj istoriografiji i filologiji ug-

⁶ Pukovnik Josip Maroičić je bio u to vreme komandant Treće ogulinske pukovnije. Kasnije je postao general i tajni savetnik.

lavnom time da su potpisnici bili uvereni da većina Hrvata i Srba govori štokavskim dijalektom kao i da je ovim dijalektom napisan najveći deo književnosti Dubrovačke Republike, ali isto tako i veći deo narodnog pesništva. Osim toga, štokavskim narečjem su se služili savremeni pisci kako kod Srba tako i kod Hrvata.⁷ Bečki KNJIŽEVNI DOGOVOR je dobio službenu potvrdu vlade Kneževine Srbije 1868. g., dok je isti dogovor službeno potvrđen od strane vlasti u Hrvatskoj 1892. godine.

Interpretacija razloga i važnosti potpisivanja bečkog KNJIŽEVNOG DOGOVORA 1850. g. od strane jugoslovenskih istraživača tzv. integralističke orijentacije, se uglavnom kretala u okvirima teze da je taj dogovor potpisan iz dva razloga: 1) svi potpisnici, uključujući i Vuka, verovali su da Hrvati i Srbi govore istim jezikom koji se delio na čakavsko, kajkavsko i štokavsko narečje a iz razloga što bližeg kulturološkog približavanja ova dva naroda za književni jezik oba je izabrano ono narečje (štokavsko) kojim je govorila većina Hrvata i svi Srbi, i 2) radi narodnosno-političke saradnje ova dva najveća jugoslovenska naroda kako bi efikasnije ujedinili svoj nacionalni front protiv Beča i Pešte. Toj političkoj saradnji Srba i Hrvata je upravo trebao da posluži prema njihovoj ideološkoj koncepciji zajednički „hrvatsko-srpski“ književni jezik čije je temelje izgradio Vuk Stefanović Karadžić.

Ipak, analizirajući čitav filološki korpus najvećeg jugoslovenskog filologa XIX. veka, došao sam do zaključka da je Vuk izgradio „srpski“ a ne „hrvatsko-srpski“ književni jezik i da je uvek u svim svojim delima vrlo jasno odvajao srpski od hrvatskog jezika. To uverenje nije napustio ni pri izradi i potpisivanju bečkog KNJIŽEVNOG DOGOVORA 1850. g. Ovaj dogovor su potpisali Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić, dva glavna srpska filologa u to vreme, zatim petorica hrvatskih javnih radnika, književnika i kulturnih delatnika – Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrije Demeter, Ivan Mažuranić (kasniji ban Hrvatske–Slavonije), Vinko Pacel i Stjepan Pejaković, i konačno Slovenac, Fran/Franc Miklošič, jedan od vodećih slovenskih filologa svih vremena. Mišljenja sam da ovim dogovorom n i j e ustanovljeno da su Srbi i Hrvati jedan narod, kao što to tvrdi npr. B. Brborić (Брборић 2001: 34, 68). Ono što je dogovoreno u Beču 1850. g. je da „jedan narod treba jednu književnost da ima“ (tekst dogovora u Милосављевић 1997: 142–143).

Slažem se sa Petrom Milosavljevićem da su netačne interpretacije teksta KNJIŽEVNOG DOGOVORA u Beču 1850. g. da je tom prilikom postignut zvaničan dogovor o zajedničkom književnom jeziku Srba i Hrvata, da je tom prilikom izabrano štokavsko narečje za književni jezik Srba i Hrvata i da se stoga zajednički jezik ova dva naroda treba zvanično nazvati dvočlanim imenom: kao *srpsko-hrvatski* (za Srbe), odnosno *hrvatsko-srpski* (za Hrvate). Naime, potpis-

⁷ O književnom dogovoru u Beču 1850. g. videti opširnije u Jonke 1971: 85–87, Ивић 1986: 184–189, Gross 1985: 418–425, Милосављевић 1997: 30–34.

nici dogovora nisu predstavljali zvanične „deputate“ Srba i Hrvata pa se stoga ovaj dogovor ne može interpretirati kao oficijalni „međunacionalni sporazum“ ova dva naroda kojim su se prebrodili predhodno nekakvi „neusaglašeni stavovi“ o zajedničkom književnom jeziku. Prvo treba znati da je bečki KNJIŽEVNI DOGOVOR potpisan i od strane jednog Slovenca i da su ovim dokumentom preuzeti svi ranije izneti Vukovi stavovi o književnom jeziku Srba. Prema tome, osam potpisnika sporazuma su kao privatne ličnosti prihvatile da se Vukov s r p s k i j e z i k proglasi za zajednički književni jezik Srba i Hrvata. Naravno, ostaje otvoreno pitanje zašto su hrvatski potpisnici odlučili da Vukov s r p s k i j e z i k prihvate za književni jezik hrvatskog naroda. Drugo, ovim dogovorom je izabran istočnohercegovački izgovor (narečje) štokavskog govora, a ne štokavsko narečje u celini kao takvo za zajednički književni jezik Srba i Hrvata (Милосављевић 1997: 30–34; vidi takođe Брборић 2001: 79, 92, 95, 104, 122, 136, 151, 169, 367). Tom prilikom se zaključilo da većina Južnih Slovena treba da ima jedan književni jezik „zasnovan na središnjim novoštokavskim govorima“ ali koji nije tada imenovan (Брборић 2000: 422). Prema Brboriću, vremenom su hrvatski lingvisti i političari nastojali da dokažu da je ijekavski izgovor, koji je ustvari bio eminentno srpski i u svakodnevnom govoru i književnosti (Брборић 2001: 104), hrvatski književni idiom. To je značilo da su po toj hipotezi svi južnoslovenski ikavsko-ijekavsko-štokavski rimokatolici bili etnički Hrvati, a ekavsko-štokavski pravoslavci bili Srbi. Tako su npr. hrvatski pravaši, sa dr. Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom na čelu, isticali u svojim političkim spisima, novinskim člancima i javnim nastupima da su svi ijekavsko-štokavski muslimani Bosne i Hercegovine izvorni Hrvati (o pravaškoj ideologiji vidu u (Gross 1973). Dakle, prema ovakvim shvatanjima nacionalne identifikacije Hrvata i Srba, granica između Srpstva i Hrvatstva bi trebala da bude na reci Drini.

U vreme kada se potpisuje bečki KNJIŽEVNI DOGOVOR i neposredno nakon toga Josip Maroičić nije bio usamljen u svojim stavovima prema etnolingvističkoj strukturi Trojedinice a kojima se poricalo prisustvo Srba u Trojedinici, uključujući i Vojnu Krajinu, kao i njihov nacionalni jezik nazivajući ga *hrvatskim* umesto *hrvatsko-srpskim*, *srpsko-hrvatskim* ili *srpskim*. Samo dve godine nakon gore navedenog Maroičićevog pisma, dakle 1852. g., poznati hrvatski ideolog, „otac hrvatske nacije“, dr. Ante Starčević (1823.–1896. g.), koji je bio rodnom iz Krajine, takođe je odbacivao svaku pomisao da na „hrvatskom tlu“ žive Srbi, tvrdeći istovremeno kao i Maroičić da se u svim hrvatskim zemljama govori isključivo *h r v a t s k i m j e z i k o m*.

Ovakvi istupi o negiranju postojanja Srba i njihovog jezika u Trojedinici nisu ni prvi ni jedini. Još je pre Revolucije 1848.–1849. g. hrvatsko-slavonski ban Franjo Vlačić zamerao srpskom vladici Lukijanu Mušickom što uopšte spominje srpski narod i srpski jezik u Hrvatskoj kad je poznato, kako on kaže, da tu žive samo Hrvati i čuje se samo hrvatski jezik. Ali ovakvi stavovi o negiranju

Srpstva u Hrvatskoj pa i u čitavoj Trojednici su uglavnom bili produkt staleškog društva, koje je nakon 1849. g. zamenjeno modernim buržoaskim društvom; ono je sa sobom donelo i nove ideje koje su se odnosile i na sferu nacionalne tolerancije, koegzistencije i pre svega nove ideje o zajedničkom jeziku kao najvažnijoj determinanti jedne etničke grupe. Međutim, primeri Maroičića i Starčevića ukazuju da se neki ideolozi i istaknute ličnosti u javnom životu na prostoru Trojednice nisu odrekli prerevolucionarne ideologije i pogleda na društvo, naciju i jezik.

Maroičićevi i Starčevićevi pogledi na etnolingvističku strukturu Trojednice su u isto vreme i osporavani od strane zvaničnih zagrebačkih vlasti kojima je bilo jasno da se nepriznavanjem postojanja srpske nacije u Trojednici dovodi u pitanje uspešnost otpora Hrvata mađarizaciji i germanizaciji. Za saradnju sa Srbima radi osnaživanja otporne moći hrvatskog naroda protiv Pešte i Beča su se u isto vreme zalagale i hrvatske NARODNE NOVINE, čijim je urednicima postalo jasno da bez očuvanja narodnog jezika, pisma i vere Srbi sa ovih prostora neće pristati na političku saradnju sa Hrvatima, već će postati njihovi neprijatelji i težiti ili ka političkom ujedinjenju sa Kneževinom Srbijom ili ka kompromisu sa Austrijom ili Ugarskom protiv Hrvata ukoliko Beč ili Pešta ponude Srbima nešto više od Zagreba, što se na kraju stvarno i dogodilo za vreme banovanja Kuenta Hedervarija od 1883. do 1903. g. Iz ovih političkih razloga su upravo hrvatske NARODNE NOVINE objavile i branile marta 1852. g. obrazloženje Odseka za prosvetu Banskog Vijeća iz kojih razloga je odlučeno da pored latinice u školskoj nastavi Hrvatske-Slavonije bude dozvoljena i ćirilica.⁸ Kao glavni razlozi za ovakvu odluku su navedeni sledeći: 1) zanemarivanjem ćirilice srpski narod bi se odnarodio, 2) politika zabranjivanja upotrebe ćirilice Srbima se mora napustiti jer iza takvih zabrana stoje „predrasude, glupost, mračnjaštvo, zloba i kleta težnja“ kojima se „gaji sieme razdora i omraze među narodom našim“, i 3) zabranom upotrebe ili zanemarivanjem ćirilice Srbima „se podkapaju i slabe same žile narodne snage i života njegova“ (NARODNE NOVINE, 1852). Jasno je uočljivo da je Prosvetni odsek Banskog Vijeća ovim obrazlaganjem svoje odluke iz sredine 1849. godine još jednom stavio do znanja da se nacionalno pismo mora negovati ukoliko se želi sačuvati nacija od asimilacije jer je pismo jedan od ključnih etnonacionalnih identifikatora.

Koliko je veliku ulogu igralo pismo u procesu nacionalne grupisanosti i negovanju nacionalnih osobenosti u mešovitim hrvatsko-srpskim krajevima sredinom XIX. veka možda nam može najbolje pokazati sledeći primer iz 1855. g. Te godine, 31. marta, Nikanor Grujić je dostavio srpskom sremskokarlovačkom patrijarhu Josifu Rajačiću (patrijarh od 1848. g. do 1861. g.) recenziju bukvara sa latiničkim i ćiriličkim tekstovima a koji je sastavio Mijat Stojanović za mešovite škole obe veroispovesti (rimokatoličke i pravoslavne). Nikanor Grujić se

⁸ Ovim Odsekom je rukovodio savetnik Stjepan Ilijašević.

naime žalio patrijarhu Rajačiću da „pisac ovog srpsko-latinskog bukvara ne poznaje dovoljno ni duh srpskog jezika, a još manje crkveno-slovenski jezik“.⁹ Prema Grujićevom mišljenju Stojanovićev mešoviti bukvar iz 1855. g. nije bio priličan za školsku upotrebu jer bi i srpska i „rimokatolička“ deca morala podjednako učiti „sva tri teksta“, a za hrvatsku decu bi bilo isuviše da uče i „crkveni tekst“. Međutim, pravi razlog zašto je Grujić bio protiv upotrebe ovog mešovitog bukvara, pisanog latinicom, modernom ćirilicom i starijom crkveno-slovenskom ćirilicom i jezikom je bio taj, kako on sam kaže, što se plašio „da ће се с латиницом форсирати и да ће се ћирилица потискивати, те би наша деца пренебрегла ћирилицу“. Grujić je došao do zaključka da nije bila namera ovog mešovitog bukvara da „римокатоличка деца уче наш“ (tj. crkveno-slovenski) jezik, već je namera autorova bila da se srpska deca nateraju da nauče latinicu kako bi mogla da čitaju knjige štampane ovim pismom. Grujić je jasno stavljao do znanja da je svrha ovog „смешног буквара“ odnarođavanje srpske dece zanemarivanjem ćirilice kao jednog od bazičnih markera Srpstva pa je smatrao da patrijarh Rajačić treba da interveniše kod nadležnih vlasti da se zabrani upotreba ovog bukvara iz 1855. g. u srpskim narodnim školama jer on vređa nacionalni i „црквенонародни живот српски“ (Магарашевић, 37–38).

Original od koga je sastavljen sporni bukvar iz 1855. g. je bio БУКВАР ЗА СРПСКА УЧИЛИШТА У АУСТРИЈСКОМ ЦАРСТВУ а који је штампан у Бечу 1853. г. Патријарх Rajačić је тај буквар из 1853. добио од стране Хрватско-славонског Намесништва 26. маја 1857. г. у циљу прегледаванја његовог садржаја и одобравања његове употребе у српским народним школама у Хрватској и Славонији. Поред патријарха Rajačićа исти буквар са istim циљем су добили и православни епископи у Плашком и Паграцу. У свом одговору од 23. јула 1857. г. Хрватско-славонском Намесништву у вези са надлежношћу православних епископа да прегледају и оцењују подобност школских књига за српске народне школе, патријарх Rajačić није нашао у dotичном буквару ништа „[...] што би се противило црквенорелигиозној страни нашега вероисповеданија“ па „с тога се таква књига може без икаквих сметњи увести у српске народне школе“. Патријарх је између осталог похвалио буквар јер је написан на српском језику и ćirilicom, јер како је рекао „сврха је школских књига и та, да из њих свака школска младеж схвати и упозна дух (геније) свога језика [...]“

⁹ Текст за овај буквар из 1855. г. је преузет из буквара издатог 1853. г. за који је Никанор Grujić тврдио да је неупотребљив за српску decu у школама Хрватске и Славоније. Istог мишљења је био и патријарх Rajačić, што је довело 1854. г. до прештампаванја буквара из 1853. г. према патријарховим примедбамa. Међутим, проблем је настао оног тренутка када је Stojanović издао „нови“ буквар 1855. г., који је уствари био прештампан буквар из 1853. г. tj. „погрешан“, како га назива Grujić па stoga није mogao одобрити тај „манускрипт“.

Za patrijarha je bilo jasno da je očuvanje nacionalnog jezika i nacionalnog pisma *conditio sine qua non* očuvanju sopstvene nacije od odnarođavanja naročito u etnički mešovitim sredinama. To je jasno stavio do znanja u svojoj primedbi da su se ranije školske knjige pisale na osnovu nemačkih izdanja čiji su se tekstovi ili doslovno prevodili ili pak svojevoljno prerađivali, pri čemu su prevodioci „мало пазили на српску синтаксу, коју нису ни познавали, па су се тим огрешили о дух српског језика, и тиме га кварили, а нимало му нису користили“. Stoga su srpski crkveni organi imali velikih muka da isprave sve greške koje su bile protivne duhu srpskog jezika kako bi srpsku naciju održali na ovim prostorima. Pravoslavne konzistorije u Pakracu i Plaškom su slično odgovorile Hrvatsko-slavonskom Namesništvu kao i patrijarh Rajačić (Marašević: 14–16).

Nisu samo srpski crkveni velikodostojnici sa prostora Hrvatske, Dalmacije i Slavonije tokom sredine XIX. veka vodili žestoku borbu za očuvanje ćirilice kao nacionalnog pisma Srba i njihovog nacionalnog jezika. U ovu borbu su se uključili i svetovni Srbi sa istih prostora deleći u potpunosti mišljenje Srpske pravoslavne crkve da se ćirilčko pismo među Srbima mora negovati kako bi se očувале same narodnosne karakteristike Srba. U tom pogledu su ih podržavali i neki istaknuti članovi hrvatskog nacionalnog preporoda. To se može videti i na primeru inicijative za štampanje popularnog beletrističkog almanaha s početka 1858. g. u Zagrebu. Naime, Ljudevit Farkaš Vukotinović je 2. januara te godine iz Zagreba pisao Đorđu Rajkoviću da mu pošalje neki literarni sastav „pisan ćirilicom“ koji bi se objavio u novopokrenutom almanahu LEPTIR. Ovaj almanah je objavljivao tri godine (1859., 1860. i 1861.) sa člancima raznorodnog sadržaja štampanih pored latinice (ako su autori bili Hrvati i Slovenci) i ćirilicom čiji su autori bili Srbi iz Hrvatske i Slavonije.¹⁰

Problem zvaničnog imenovanja Hrvata i Srba, odnosno hrvatskog i srpskog naroda, praćeno pitanjem zvaničnog naziva njihovog jezika (zajedničkog ili ne), izbilo je na površinu političkog života u južnim delovima Habsburške Monarhije odmah nakon poraza mađarskih revolucionara 1849. g. Potrebno je napomenuti da je Mađarska revolucija 1848.–1849. g. praćena ratom za nezavisnost pokrenula niz pitanja u vezi sa međuetničkom koegzistencijom u Dunavskoj Monarhiji pa između ostalog i pitanje o nacionalnoj identifikaciji među Južnim Slovenima. U rešavanju ovog problema pitanje učešća jezika u formiranju nacionalne identifikacije Hrvata i Srba je igralo jednu od najpresudnijih uloga. Rešenja za ovaj problem, pre svega političke prirode, su tražena sve do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. kada je ovo pitanje, kako se to činilo u tom trenutku, zadovoljavajuće rešeno na obostranu korist.

I uoči istorijskog zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. preovlađujuća ideja o nazivu jezika u hrvatsko-slavonskom Provincijalu (pod upravom

¹⁰ Vidi tekst pisma u Крестић 1984: 137–138.

hrvatskih civilnih vlasti) i Vojnoj Krajini/Granici (pod administracijom austrijskih vojnih vlasti) i dalje je ostala feudalno-staleška ideja o *zemaljskom jeziku* po kojoj se regionalni naziv zemlje mogao upotrebiti i za zvanični naziv nacionalnog (ili nacionalnih) jezika. Potvrdu za to imamo u odluci Banske Konferencije u Zagrebu iz 1860. g., koju je u vidu predstavke za habsburškog vladara Franca Jozefa I. (1848.–1916. g.) sastavio Ivan Mažuranić. U predstavci se zahtevalo „da se jezik narodni *hrvatsko-slavonski*, kakono već patentom od 7. travnja 1850. priznato bješe, uvede u sve javne poslove“. Međutim, ovakvom formulacijom zvaničnog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji se implicitno sugerisalo carsko-kraljevskim vlastima i javnosti da na ovim prostorima žive samo Hrvati.¹¹ Isti je slučaj bio i sa predlogom Ante Mataša iz 1860. g. da se *hrvatski* jezik proglasi za službeni jezik u Dalmaciji. U svakom slučaju, car je već 5. decembra iste godine izašao u susret ovakvim odlukama Banske Konferencije pa je od tog datuma pa sve do odluka Sabora iz 1861. g. (kada je usvojen naziv *jugoslavenski* za administrativni jezik u Trojedinici) službeni jezik u Hrvatskoj i Slavoniji bio *hrvatsko-slavonski*.¹²

Što se tiče teme ovog članka, pitanje naziva zvaničnog jezika u Hrvatskoj i Slavoniji o kome je raspravljano na sednicama Hrvatsko-slavonskog Sabora iz 1861. g. je imalo ključnu ulogu i značaj za definisanje nacionalne pripadnosti putem jezika ova dva naroda u potonjim decenijama.¹³ Ono što je bitno istaći, a

¹¹ Kako je to Vuk primetio u СРБИ СВИ И СВУДА, jezik Hrvatske (prisvojni pridev od imenice *Hrvatska*) treba da glasi *hrvaćanski* a jezik Hrvata (prisvojni pridev od imenice *Hrvati*) *hrvatski*. Drugim rečima, ono što je zajedničko i za Hrvate i za Srbe u Hrvatskoj (tj. ono što dolazi iz Hrvatske) je *hrvaćansko* a ne samo *hrvatsko*. Isto tako, ono što se odnosi na Srbiju je *srbijansko* a ne samo i isključivo *srpsko*.

¹² Ovakve odluke Banske Konferencije u Zagrebu o nazivu jezika u Hrvatskoj i Slavoniji su u potonjim godinama i decenijama izazivale žučne rasprave u javnosti. Jedan od najvećih opopenata ovim odlukama je bio Srbin Dimitrije Ruvarac koji je svoje stavove o tom pitanju izneo u delu: *EVO, ŠTA STE NAM KRIVI! POSVEĆENO „OBZORU“*, Zemun, 1895.

¹³ Ovaj Sabor je zasedao od 15. aprila do 11. decembra 1861. g. u 102 saborske sednice. Većina hrvatskih istoričara se slaže da je značaj ovog Sabora u tome što je on položio temelj za izgradnju nove moderne Hrvatske. Sabor je sazvan nakon austrijske vojne katastrofe u Lombardiji, propasti apsolutizma u Austriji i političkog sloma kancelara Aleksandra Baha pa mu je osnovni zadatak bio da se izjasni o državnom pravnom odnosu prema Ugarskoj i Austriji. Koliki je značaj pridavan ovom Saboru od strane Beča može se najbolje videti po tome što je 9. maja 1861. g. austrijski car i mađarsko-hrvatski kralj Franc Jozef I. posebnom odlukom dopustio da hrvatsko-slavonska Vojna Granica može biti zastupljena u Saboru i to isključivo u raspravama o državnom pravnom pitanju. Dakle, pored poslanika iz hrvatsko-slavonskog Provincijala na ovom Saboru je učestvovalo i 55 poslanika iz Vojne Krajine što je bio veliki izuzetak u odnosu na praksu iz prethodnih vekova. Dalmacija je bila zastupljena kooptiranjem šestorice njenih narodnjaka, koji su imali pravo „informativnog glasa“ jer su autonomaši (uglavnom

što je u vezi teme saborskih rasprava iz 1861. g., je to da je pitanje službenog naziva jezika u Hrvatskoj i Slavoniji bilo isključivo političke prirode a ne filološkog ili lingvističkog karaktera. Iz analize govora saborskih zastupnika o ovoj temi se jasno da videti da su njihovi stavovi iznad svega imali nacionalni i politički sadržaj. To nam samo govori da su i srpski i hrvatski poslanici bili duboko svesni činjenice da je jezik jedna od najvažnijih determinanti etnonacionalne pripadnosti, pa je prema tome od izuzetnog kako nacionalnog tako i političkog značaja bilo kako će glasiti službeni jezik na prostoru Hrvatske i Slavonije.

Zaključci

Na kraju možemo izneti nekoliko zaključaka:

1. Lingvistički nacionalizam je ušao kroz širom otvorena vrata južnoslovenskih zemalja Habsburške Monarhije nakon carskog trijumfa nad Mađarima 1849. g. kao reakcija na netolerantnu politiku vođa mađarske revolucije (pre svega Lajoša Košuta), koji su u zemljama krune svetog Ištvana videli samo Mađare kao „politički narod“ i shodno tome jedino mađarski jezik kao jezik zakonodavstva i administracije.

2. Lingvistički nacionalizam Srba i Hrvata na prostoru Trojednice u toku Revolucije 1848.–1849. g. je manifestovan iz dva osnovna razloga: a) usled dubokog uverenja da jezik i pismo (pored vere) određuju nacionalnu pripadnost, i b) kao reakcija na odluku mađarskih Dieta iz 1839.–1840. g. i 1843.–1844. g. o mađarskom jeziku kao zvaničnom jeziku na prostoru istorijske Mađarske.

3. Srpski jezički nacionalizam u odnosu na Hrvate se javlja u toku Revolucije 1848.–1849. g. i neposredno nakon toga kao protest protiv odluke Hrvatsko-slavonskog Sabora iz 1847. g. da proglasi *h r v a t s k i* jezik za službeni jezik nacije, odnosno „hrvatskog političkog naroda“, umesto dotadašnjeg latinskog jezika.

4. Srbi i Hrvati u toku Revolucije 1848.–1849. g. su u Košutovim zahtevima za samo jednim zvaničnim jezikom u Mađarskoj – *m a đ a r s k i m*, upravo videli politiku mađarizacije svih onih koji nisu bili Mađari a koja je putem nametanja nenacionalnog jezika imala voditi nacionalnom otuđivanju (anacionalizaciji) i lingvističkoj homogenizaciji istorijske (velike) Ugarske.

Italijani) u Dalmatinskom Saboru odbili da izaberu delegaciju za pregovore o ujedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom. Sremska županija sa izmešanim hrvatsko-srpskim stanovništvom je u prvi mah odbila da pošalje svojih 15 delegata (zastupnika) u Hrvatsko-slavonski Sabor kao vid protesta zbog ukidanja Vojvodstva Srbije i Tamiškog Banata (1860. g.). Italijani u Rijeci su uz pomoć Pešte uspeli da spreče izbor delegacije za Hrvatsko-slavonski Sabor.

5. Potvrdu jakog uticaja romantičarsko-liberalnih ideja o jeziku kao glavnom markeru nacionalne pripadnosti na jugoslovenskom prostoru Habsburške Monarhije možemo uočiti u činjenici što je napredna inteligencija često zaobilazila zvaničan naziv jezika u Hrvatskoj i Slavoniji – *zemaljski jezik*, i umesto njega koristila višenacionalne nazive za jezik Hrvata i Srba kao što su: *hrvatsko-ilirski*, *hrvatski* (za latiničke tekstove), odnosno *srpsko-ilirski* i *srpski* (za ćiriličke tekstove).¹⁴

6. Srbi sa prostora Trojedinice, u nameri da očuvaju svoj etnički identitet, nastojali su da se pridev *srpski* obavezno nađe u imenu (obično dvočlanom) jezika u javnoj upotrebi na ovim prostorima.

Bibliografija

- Antoljak S., 1980: *Pacta ili Concordia od 1102*. Zagreb.
- Babić S., 1990: *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*. Zagreb.
- Banac I., 1984: *The National Question in Yugoslavia*. Origins, History, Politics. Ithaca and London.
- Beuc I., 1985: *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*. Zagreb.
- Bilandžić D., 1999: *Hrvatska moderna povjest*. Golden Marketing. Zagreb.
- Bogdanov V., 1949: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*. Zagreb.
- Božić I., Ćirković S., Ekmečić M., Dedijer V., 1973²: *Istorija Jugoslavije*. Beograd.
- Брборић Б., 2000: *О језичком расколу. Социолингвистички огледи I*. ЦПЛ, Прометеј. Београд – Нови Сад.
- Брборић Б., 2001: *С језика на језик. Социолингвистички огледи II*, ЦПЛ, Прометеј. Београд – Нови Сад.
- Brown E., 1975: *A brief Account of Some Travelers in Hungaria*. München.
- Csombor Sz. M., 1979: *Europica varietas*. Budapest.
- Eötvös J., 1941: *Naplójegyzetek – gondolatok, 1864–1868* (Imre Lukinich ed.). Budapest.
- Гавриловић С., 1989: „Срби у Хрватској и Славонији у народном покрету 1848/1849“, *Зборник о Србима у Хрватској*, № 1. САНУ. Београд. с. 9–32.
- Гавриловић С., Крестић В., Раденић А., Милутиновић К., Ивић П., Кашић Ј., Живковић Д., Медаковић Д., 1981: *Историја српског народа. Од Првог устанка до Берлинског конгреса 1804–1878. VI/2*. Српска књижевна задруга. Београд.

¹⁴ О овој проблематици видети у Gross 1985.

- Гавриловић С., 1994: *Срби у Хабсбуршкој Монархији (1792–1849)*. Матица српска. Нови Сад.
- Gross M., 1973: *Povijest pravaške ideologije*. Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. Zagreb.
- Gross M., 1985: *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860*. Globus nakladni zavod. Zagreb.
- Gross M., Szabo A., 1992: *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Globus nakladni zavod. Zagreb.
- Gvadányi J., 1790: *Egy falusi nótáriusnak budai utazása*. Pozsony.
- Horvat J., 1990: *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb.
- Ивић П., 1986²: *Српски народ и његов језик*. Српска књижевна задруга. Београд.
- Johnson R. L., 1996: *Central Europe. Enemies, Neighbors, Friends*. Oxford University Press. New York–Oxford.
- Jonke Lj., 1971: *Hrvatski književni jezik danas*. Školska knjiga. Zagreb.
- Kačić M. (uz suradnju sa Šarić Lj.), 1995: *Hrvatski i srpski. Zablude i krivotvorine*. Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Kontler L., 1999: *Millenium in Central Europe. A History of Hungary*. Atlantis Publishing House. Budapest.
- Korunić P., 1988: *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici*. Zagreb.
- Костић М. Ј. 1990: *Спорне територије Срба и Хрвата. Досије*. Дерета. Београд (прештампано прво издање, 1956, Ветинген, Швајцарска).
- Крестић Ђ. В., 1984: „Из историје српско-хрватских односа“, *Зборник за историју Матице српске*, №. 29. Нови Сад.
- Krestić Đ. V. 1988: *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja u drugoj polovini XIX veka*. Nova knjiga. Beograd.
- Крестић Ђ. В., 1991: *Историја Срба у Хрватској и Славонији*. Београд.
- Крестић Ђ. В., 1994: *Из историје Срба и српско-хрватских односа*. Студије, чланци, расправе и есеји. Београд.
- Крестић Ђ. В., 2002²: *Геноцидом до велике Хрватске*. Београд.
- Масан Т., 1992: *Povijest hrvatskoga naroda*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Školska knjiga. Zagreb.
- Магарашевић Ђ.: *Из прошлости српске школе*. Летопис Матице српске, књ. 124. Нови Сад.
- Мамузић Ј., 1933: *Ilirizam i Srbi*. Rad JAZU 247. Zagreb.
- Милосављевић П., 1997: *Срби и њихов језик. Хрестоматија*. Народна и универзитетска библиотека. Приштина.
- Музеј Српске православне цркве*, Заоставштина Р. Грујића. Београд.

- Novak V., 1930: *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390–1930)*. Beograd.
- Новак В., 1967: *Вук и Хрвати*. Београд.
- Pavličević D., 2000²: *Povijest Hrvatske*. Drugo, izmijenjeno i znatno prošireno izdanje sa 16 povijesnih karata u boji. Naklada Pavičić. Zagreb.
- Perić I., 1997: *Povijest Hrvata*. Centar za transfer tehnologije. Zagreb.
- Roksandić D., 1988: „Vuk Karadžić, Ilirci i proces srpske nacionalne integracije u hrvatskim zemljama (1835–1848)“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Vuk Karadžić i njegovo delo u svome vremenu i danas*. Beograd. s. 119–128.
- Szilágyi F., 1983: *Elmét vidító elegy-belegy dolgok*. Budapest.
- Торовић В. 1933: *Историја Југославије*. Београд.
- Šidak J., Foretić V., Grabovac J., Karaman I., Strčić P., Valentić M., 1990: *Hrvatski narodni preporod Ilirski pokret*. Zagreb.
- Šulek B., 1856: „Pismo Bogoslava Šuleka Andriji Torkvatu Brliću od 19. aprila 1856. g.“, *Pisma Bogoslava Šuleka A. T. Brliću* (priredio Mato Artuković), Slavonski povjesni zbornik, № 23. Slavonski Brod. 1986.
- Townson R., 1797: *Travels in Hungary with a Short Account of Vienna in the year 1793*. London.
- Várdy S. B, Várdy A. H., 1989: *The Austro-Hungarian Mind: At Home and Abroad*, East European Monographs, Boulder, Distributed by Columbia University Press. New York.

„Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici (1848.–1861. g.)“ („Croatian-Serbian disputes concerning the language and alphabet in the Triune Kingdom, 1848–1861“), u naučnom časopisu *Slavistica Vilnensis, Kalbotyra* 53 (2), 2004, ISSN 1392–1517, pp. 87–108, Vilnius University Press, Vilnius, Lithuania, 2005

Sotirović 2004: Sotirović, Vladislav B. Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojednici od Revolucije 1848./1849. g. do zasedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861. g. – In: *Slavistica Vilnensis, Kalbotyra* 2004, 53 (2), pp. 87–108 (Vilnius University Press, Vilnius, Lithuania, 2005).

Doc. dr. Vladislav B. Sotirović
Univerzitet Mikolasa Romerisa
Vilnius, Litvanija
Fakultet politike i upravljanja
Katedra političkih nauka
vsotirovic@mruni.eu
<http://vsotirovic.home.mruni.eu>

Branko Tošović

[rod. 1949]

**Disolucijske godine (1990–2004) srpskih pogleda
na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika
[2012]**

0. Ovaj tom predstavlja jedan od rezultata završne faze projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac, 2006–2012) u kojoj se prezentiraju nacionalne pozicije o odnosu štokavskih jezika. Do sada su objavljena tri zbornika srpskih pogleda te po jedan zbornik hrvatskih (Tošović/Wonisch 2010) i bošnjačkih (Tošović/Wonisch 2009). Prve dvije knjige srpskih viđenja obuhvataju radove nastale u okviru pomenutog gračkog projekta (Tošović/Wonisch 2010/1, 2010/2).¹ Treći zbornik sadrži 42 priloga objavljena od kraja XVIII do kraja XX stoljeća (Tošović/Wonisch 2010/3).²

¹ Prvi tom (753 str.) čine sljedeće tematske cjeline: Opšti aspekti, Fonetika i fonologija, Prozodija, Ortografija, Leksika, Frazeologija. Drugi tom je posvećen tvorbi riječi, morfologiji, sintaksi, stilistici, govornoj kulturi i korpusnoj lingvistici (sadrži 28 tekstova). U ove dvije knjige objavljen je 71 rad 26 autora iz Austrije, Poljske, SAD i Srbije. Njih su napisali: Jelena Ajdžanović (1 prilog), Milan Ajdžanović (2), Milivoj Alanović (2), Isidora Bjelaković (3), Božo Ćorić (2), Milorad Dešić (4), Jasmina Dražić (3), Egon Fekete (1), Goran Injac (1), Miloš Jevtić (2), Vesna Jovanović (1), Aleksandar Kupusinac (1), Maja Marković (2), Aleksandar Milanović (1), Marina Nikolić (2), Miloš Okuka (1), Darko Pekar (1), Ljudmila Popović (1), Milan Sečujski (3), Rada Stijović (1), Ljiljana Subotić (1), Strahinja Stepanov (3), Danko Šipka (3), Milan Tasić (2), Branko Tošović (34), Jelena Vojnović (2).

² Što se tiče vremenskih okvira u kojima su prilozi nastajali, jedan tekst je iz XVIII stoljeća (Dositeja Obradovića), sedam iz XIX (autori su Vuk Stefanović Karadžić – 3, Đuro Daničić – 1, Evstati Mihajlović – 1, Laza Kostić – 1, Stojan Novaković – 1, S. M. D. – 1 i Ljubomir Stojanović – 1), a sedamnaest iz XX (Milan Rešetar – 3, Jovan Skerlić – 2, Aleksandar Belić – 8, Radovan Bošković – 1, Isidora Sekulić – 2, Mihailo Stevanović – 4, Radovan Lalić – 1, Laza M. Kostić – 1, Milka Ivić 1, Pavla Ivića – 3, Mitar Pešikan – 1, Svetozar Marković – 1, Jovan Vuković – 1, Srđan Janković – 1, Jovan Deretić – 1, Slavko Vukomanović – 1). Najviše radova dolazi iz pera Aleksandra Belića (osam), Vuka Karadžića, Milana Rešetara, Mihaila Stevanovića i Pavla Ivića (po tri). U ovoj publikaciji su objavljeni i najvažniji dokumenti iz datoga perioda – jedni pridaju isključivo srpskoj lingvistici (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE, 1969; OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK, 1988), drugi su nastali uz aktivno učešće srpskih lingvista i filologa (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI, 1970–1977). Zbornik takođe nudi materijal triju anketa o tada aktuelnim jezičkim pitanjima: u slove-

1. Ovaj, četvrti po redu, tom srpskih pogleda odnosi se na period od 1990. do 2004 i donosi 28 radova³ čiji su autori (22): Branislav Brborić (3), Ranko Bugarski (2), Tihomir Burzanović (1), Jovan Ćirilov (1), Božo Ćorić (2), Pavle Ivić (2), Srđan Janković (1), Ivan Klajn (1), Miloš Kovačević (3), Mile Medić (1), Radmilo Marojević (1), Petar Milosavljević (2), Milivoje Minović (1), Pavle Nikolić (1), Ljubomir Popović (5), Milorad Radovanović (1), Vladislav B. Sotirović (1), Nenad Suzić (1), Milan Šipka (1), Sreto Tanasić (1), Miljan M. Todorović (1), Branko Tošović (2).

2. Početak i sredina devedesetih godina XX vijeka obilježeni su ratnim sukobima na području bivše Jugoslavije i njenim raspadom na svim nivoima (državnom, političkom, administrativnom, vojnom, kulturnom i jezičkom). Tada se ruši zajednički srpskohrvatski standard i na njegovim osnovama nastaju tri nacionalne norme (srpska, hrvatska, bošnjačka) različite kategorijalne obojenosti (obnovljena, modificirana, napuštena ili sasvim nova), da bi im se kasnije pridružila i četvrta (crnogorska). To je suštinski uticalo na srpska tumačenja odnosa između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Izuzetno zaoštrena društveno-politička i napeta jezička situacija tražile su ne samo odgovarajući individualni angažman, već i kolektivno reagovanje. Stoga je period od 1990. do 2004. obilježen izradom niza dokumenata, od kojih ovaj zbornik donosi osam: STAV SANU O JEZIKU (1990), referati i diskusije srpskih učesnika na Simpozijumu PRIZME u Sarajevu (1991), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRBIJI (prva varijanta 1991, posljednja 2010), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRPSKOJ (1992, 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998).

3. Hronološki prvi dokument – STAV SANU O JEZIKU (1990) došao je kao reakcija na rasprave o odredbi USTAVA SR HRVATSKE koja je, kako se u tekstu ističe, Srbima u Hrvatskoj negirala osnovna ljudska prava određujući da je u javnoj upotrebi samo „hrvatski književni jezik“. Pri tome se posebno ističe:

Ne bi se smelo nigde na našem jezičkom prostoru osporavati pravo ljudi da svoj jezik nazivaju dvočlanim imenom — *srpskohrvatski*, *hrvatski* ili *srpski*, ili pak sa obrnutim redosledom sastavnica (*hrvatskosrpski*, *srpski* ili *hrvatski*). Pogotovo se niko ne može obavezati da svoj jezik naziva jednočlanim imenom drugog naroda: Srbi – *hrvatskim* ili Hrvati – *srpskim*. Takvo nametanje predstavljalo bi kršenje osnovnih ljudskih prava i bilo bi stvaranje uslova za asimilaciju i prekrštavanje jednoga naroda od strane drugoga (Stav SANU 1990[2012]/4: 18).

načkom časopisu VEDA (1913), SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (1914) i LETOPISU MATICE SRPSKE (1954–1955).

³ Što sa kolektivnim dokumentima iznosi 36 priloga.

4. U verzijama ZAKONA O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA [u Republici Srbiji] iz 1991, 1993 i 1994. stajalo je u članu 1: „U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi s r p s k o h r v a t s k i jezik, koji se, kada predstavlja srpski jezički izraz, ekavski ili ijekavski, naziva i srpskim jezikom (u daljem tekstu: srpski jezik)“.⁴ Međutim, u varijanti ZAKONA O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA iz 2010. utvrđuje da je u Republici Srbiji u službenoj upotrebi s r p s k i jezik, ćirilično pismo, a latinica se koristi „na način utvrđen ovim zakonom“ (Zakon RSrb 2012 [2010]: 21).⁵

5. ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISAMA, koji je 1996. godine usvojila Narodna skupština Republike Srpske, izazvao je veliku i burnu reakciju na srpskom govornom području zbog izbora ekavice kao jedinog književnog izgovora u nekim oblastima života i rada u Bosni i Hercegovini (Zakon Srpske 2012 [1996]). To se posebno odnosi na pojedine članove ZAKONA. Jednim od njih (drugim po redu) utvrđeno je sljedeće:

„Vaspitači i nastavnici u predškolskim ustanovama i osnovnim školama, po pravilu, izvode vaspitno-obrazovni rad, odnosno nastavu, ekavskim književnim izgovorom. Nastavnici i učenici u srednjim školama, kao i nastavnici i studenti u višim školama, na fakultetima i akademijama umetnosti mogu koristiti oba književna izgovora srpskog jezika“ (Zakon Srpske 2012 [1996]/4: 29).

U članu 5 ova se odredba proširuje na ostale oblasti: „Preduzeća, ustanove i druga pravna, kao i fizička lica koja obavljaju delatnost javnog obaveštavanja i javna glasila: štampaju novine, časopise, revije i druge periodične publikacije, odnosno, emituju radio i televizijski program ekavskim književnim izgovorom“ (Zakon Srpske 2012 [1996]: 29–30). To se takođe odnosi i na državne organe (član 6): „Državni organi, ekavskim izgovorom i ćiriličnim pismom, donose i objavljuju zakone, druge propise i opšte akte, donose rešenja, izdaju javne isprave i službene akte, izrađuju analize, izveštaje i druge informativne materijale, izdaju glasila, biltene i druge publikacije“ (Zakon Srpske 2006 [2012]: 30). Na ostalim područjima dozvoljena je ijekavica (član 9): „Srpski jezik ijekavskog izgovora izvan upotrebe utvrđene ovim zakonom može se koristiti bez ograničenja“ (Zakon Srpske 2012 [1996]: 30). Za nepridržavanje ovih odredaba predviđene su odgovarajuće novčane kazne (član 11, 12).

Pokušaj/eksperiment da se ekavica uvede na jednom dijelu srpskog govornog područja – u Republici Srpskoj (ali ne i u Crnoj Gori) propao je, što se moglo i očekivati, jer se radilo o ishitrenom, brzopletom, nepromišljenom i pogrešnom potezu. Kao razlog za uvođenje ekavice isticani su „ciljevi od opšteg

⁴ SLUŽBENI GLASNIK RS br. 45 od 27. VII 1991, 53. od 16. VII 1993, 67 od 30. VIII 1993, 48 od 20. VII 1994.

⁵ Ova se odredba precizira članom 10: „Kad se, u skladu sa odredbama ovog zakona tekst ispisuje i latiničkim pismom, tekst na latiničkom pismu ispisuje se posle teksta na ćiriličkom pismu, ispod ili desno od njega“ (Zakon Srpske 2012 [1996]/4: 21).

značaja“, finansijske potrebe i sl. (Ivić 1999-www).⁶ Radilo se, prema mišljenju Pavla Ivića, o istorijskoj šansi. Međutim, uvođenje ekavice dovelo bi do tri važna, ali različita rezultata: do radikalne srpske intrakonvergenije (bilo bi ukinuto dvojstvo u izgovoru na teritoriji Srbije i Bosne i Hercegovine), do izrazite srpske intradivergenije (došlo bi do polarizacije između srpskog jezika u Srbiji i srpskog jezika u BiH, s jedne strane, i srpskog jezika u Crnog Gori i Hrvatsko, s druge) i do markantne bks-interdivergenije (ekavica bi pravila jasnu polarizaciju između srpskog, s jedne strane, i hrvatskog i bošnjačkog, s druge).

6. Iako je rad **Branislava Brborića** STANDARDNI JEZIK I JEZIČKI STANDARD nagovještavao teoretski pristup i pokušaj razgraničavanja dvaju bliskih pojmova, predmet analize faktički je nešto drugo – jezičko približavanje i udaljšavanje Srba i Hrvata te jezički odnosi među štokavskim narodima (Srbima, Hrvatima, Muslimanima/Bošnjacima i Crnogorcima; Brborić 2012 [1991]). Autor konstatuje da je u tome procesu bilo i saradnje, i zajedništva, i sloge, i sporazumijevanja, ali je mnogo više bivalo razlika, sporova i razlaza motivisanih okolnostima „izvan logike samog jezika“ (Brborić 2012 [1991]: 38). Brborić ističe da je u poslednjoj deceniji 19. stoljeća sve, ili gotovo sve, bilo u znaku konvergenije, a u poslednjoj deceniji 20. veka sve se izvrгло u divergenciju, raskid i razlaz u okolnostima krvavog i rušilačkog međusobnog rata. Prije nego što je prešao na samu analizu Brborić se osvrnuo na pojavu dviju novih nacija – Crnogoraca i Bošnjaka. Što se tiče prve, autor tvrdi da se u jezičkom i opštekulturnom pogledu Crnogorci nisu iskazivali kao realno samostalni subjekat pa ih stoga daje u sintagmi *Srbi s Crnogorcima*, mada je autoru pokatkad „realniji“ izraz *Srbi s Crnogorcima i bez njih*, „jer se ipak ne radi o veličinama koje bi Srbe bitno uvećavale ili smanjivale, nego je posredi faktička istorijska relacija, koja se u nauci mora uvažavati“ (Brborić 2012 [1991]: 39). Drugi etnos stavlja u navodnike – „*Muslimani*“, i tumači kao naciju „mešovitog, u najvećoj meri slovenskog i tek ponešto neslovenskog (osmanlijskog), zacemento pretežno srpskog porekla“ sa „samozvanim etnonimom *Bošnjaci*“. Po njegovom mišljenju „Muslimani su, relativno srećno (samo)nazvani *Bošnjacima*, potražili utočište i u odelitom jezičkom identitetu, po pretežnom mišljenju i Srba i Hrvata – na pogrešan način, u asimetričnom i stoga neodrživom nazivu – ‘*bosanski jezik*’, zbunjujućem i zabrinjavajućem“ (Brborić 2012 [1991]: 39).

Branislav Brborić dotiče pitanje srpskohrvatskog jezika i konstatuje da je on postao standardnojezički sistem znatno prije nastanka Kraljevine SHS (1918) / Kraljevine Jugoslavije (1929), konstatujući da je taj jezik i danas „i

⁶ „[...] rat u Bosni i Hercegovini, sam po sebi užasna nesreća, imao je i pozitivne posljedice: učvrstio je među tamošnjim Srbima svijest o potrebi srpskog jedinstva (Ivić/Brborić 1995: 13). „Ujedinjene Srba, ali potpuno ne samo političko, već i privredno, kulturno, jezičko postalo je ideal naroda koji je shvatio da mu nema opstanka bez oslonca na maticu istočno od Drine“ (Ivić/Brborić 1995: 13).

jedan, i jedinstven jezik“ u svome opšteprihvaćenom standardnom vidu (Brborić 2012 [1991]: 40). Taj je naziv, po njegovom mišljenju, bio dvostruko podešan: kraći pridev sprijeda, duži skraja, prvi obilježava istok, drugi zapad, kao u složenici *indoevropski*, koja, uostalom, ne isključuje ni jezike između Indije i Evrope.

Premda nije nastao u Srbiji, niti je opisivao potrebe Srba, on je u Srbiji posle 1918. godine prihvaćen i smatran valjanim sve do kraja 20. v. Kad su ga Srbi prihvatili, Hrvati su ga odbili i ozloglasili. To ga je kompromitovalo (Brborić 2012 [1991]: 40).

U odnosu na skraćenicu *BHS* autor je skeptičan jer polazi od najmanjeg k najvećem, od najnovijeg k najstarijem, slijedeći redosljed slova u latinici, što je dovoljno da se ne prihvati. „Teško bi se prihvatio i obrnuti smer, *SHB*, jer se pitanje zajedničkog naziva, potrebno u nauci, a više ne i u javnom životu, ne može rešavati skraćenicama“ (Brborić 2012 [1991]: 40). Autor konstatuje da je srpskohrvatski jezik sa sedamnaest(ak) miliona „rodnih govornilaca“ četvrti slovenski jezik (poslije ruskog, ukrajinskog i poljskog) i po broju izvornih govornika nadmašuje dvaput poljski, triput ukrajinski ili više puta ruski (Brborić 2012 [1991]: 47). Bez obzira na to Brborić smatra da je status „srpskohrvatskog jezika“ (s navodnicima i/ili bez njih) kao cjelovitog entiteta danas od sasvim male političke i ustavnopravne važnosti na prostoru bivše SFR Jugoslavije.

U analizi standardnog jezika Srba (s Crnogorcima i bez njih), Hrvata i Bošnjaka Brborić ističe da se on dijeli na tri nacionalne varijante, koje jesu i tri nacionalna (jezička) standarda, srpski, hrvatski i bošnjački te dodaje: „To je jedan jezik na celome svom govornom prostoru (od srpsko-bugarske i srpsko-makedonske do hrvatsko-slovenačke granice), uređen brojnim implicitnim (iz odavno prihvaćenog sistema proističućim) normama, kojima se pridružuju frekventne eksplicitne norme, uzusne ili kodifikovane, manje ili više arbitrarne“ (Brborić 2012 [1991]: 41).

Ukazujući na srpske i hrvatske razlike na fonetskom, tvorbenom i morfološkom planu on prognozira da se one mogu umnožavati i smanjivati, ali će uvijek biti neznatne.

Kakve god bile, one mogu imati veliku simboličku (manifestativnu), ali malu komunikacijsku nosivost. Ko voli sličnosti i istosti, ne mora se n i m a l o t r u d i t i da bi ih o t k r i v a o . A ko voli razlike, na njih će ređe n a i l a z i t i , ali n i m a l o r e t k o (Brborić 2012 [1991]: 41).

Brborić smatra da niko neće imati, niti danas ima, naročite koristi ako se razlike među trima standardima i oko njih budu prekomjerno umnožavale, jer se (1) mnogo aktuelnih pitanja može pojaviti u školstvu, naročito ondje gdje ono ne može biti etnojezički, odnosno etnovarijantno razlučeno, (2) u lektoratima po svijetu malo ko može da plati tri odjelite nastave, razriješene po jezičkovarijantnim, književnim i kulturnoistorijskim šavovima (Brborić 2012 [1991]: 45).

Autor se posebno osvrće na status nacionalnih standarda i njihove simboličke funkcije. On konstatuje da je i prije raspada SFRJ 1991. godine standardni jezik Srba (s Crnogorcima), Hrvata i Bošnjaka (do 1992. godine – Muslimana, s velikim početnim slovom u cijelome standardnom novoštokavskom) bio policentrično normiran (Brborić 2012 [1991]: 47). Za njega je neosporno da nacionalne varijante standardnog jezika imaju za konkretne nacionalne zajednice istu vrijednost kao zasebni standardni jezici za one nacije koje se takvim jezicima stvarno služe, U tome je za autora sporna ocjena da su samo mjesni govori konkretni idiomi (isp. Brozović 1970: 12), a da su varijante „našega standardnog jezika“ – njeni konkretni realizacioni oblici (kako tvrdi Brozović), jer je neodrživa postavka da je „svaki jezički idiom apstraktni sistem znakova koji se ostvaruje u govoru te je zbog toga teorija o konkretnosti jezičkih idioma“ (Brborić 2012 [1991]: 45).

Dalje se tvrdi da se hrvatski i srpski standard razvijaju „kao i dosad“, sa svom sistemskom istovetnošću te s potencijalima i sklonostima što prvi čine različitim i razlikovnim spram drugog i obratno (Brborić 2012 [1991]: 46). Što se tiče srpske lingvistike, ona je oslobođena od obaveze da se pomnije stara o međunacionalnom zajedništvu (kao u bivšoj SFRJ) i nije više sklona da naglašava međunacionalno standardnojezičko jedinstvo ili zajedništvo („na šta je bila prisiljena u bivšoj SFRJ“), u kojoj su većine bile opunomoćene u svemu i svačemu, a manjine često obespravljene u osnovnim svojim pravima (izuzev u Vojvodini). Brborić smatra da je došlo vrijeme da se prevrednuju ranija gledanja na višenacionalni istojezički kompleks i utvrde novi pogledi i kulturni standardi. „Sistemska istost dvaju jezičkih standarda nije se nimalo izmenila, niti je postala ‘bivšom’, a još je manje ugrožena m e đ u s o b n a r a z u m l j i v o s t d v e j u , s a d a t r i j u , s t a n d a r d n o j e z i č k i h v a r i j a n a t a , t r i j u n a c i o n a l n i h j e z i č k i h s t a n d a r d a , o d n o s n o ‘ t r i j u j e z i k a ’ (i s n a v o d n i c i m a i b e z n j i h) “ – Brborić 2012 [1991]: 46.

Brborić je uvjeren da je štetan i naučnim merilima suprotstavljen nazivni pluralizam za (cijeli) standardni jezik:⁷ *srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, standard(izova)ni (novo)štokavski, standardna novoštokavština, srednjojužnoslavenski jezik* (Brborić 2012 [1991]: 50). „Taj pluralizam ne može obesnažiti sintagma ‘naš jezik’, jer je svaki jezik za govornu zajednicu koja se njime služi lingua nostra, a u ovom slučaju taj pluralizam tragikomičnim čine nezamrle tendencije u pojedinim novim državama, naročito u BiH, da se preko regionalnih, ‘poludržavnih’, simbola jednome nacionalnom jezičkom standardu (bošnjačkom) pribavi status državnog jezika (‘bosanski jezik’)“

⁷ Po našem mišljenju, u sadašnjoj situaciji postoji glotonimski p l u r a l i z a m , koji se odnosi na čitav štokavski sistem (nazivi za jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca) i glotonimski d u a l i z a m (nazivi za jezik samo jedne nacije, konkretno Bošnjaka: *bosanski/bošnjački jezik*).

(Brborić 2012 [1991]: 50). Autor je za upotrebu etničkih naziva *srpski*, *hrvatski* i *bošnjački jezik* ali samo „za njima primerene svrhe“.

Brborić se posebno osvrće na jezik Bošnjaka i ističe da se ne može isključiti pravo Bošnjaka da svoj jezički standard, *bošnjački jezički standard*, zovu kako hoće, dakle „i *bosanskim jezikom*“, ali se taj naziv ne smije nametati ni Srbima ni Hrvatima u BiH i drugdje, koji, u svojim jezičkim standardima, nemaju drugog izbora nego da njihov, bošnjački, jezički standard zovu u skladu s vlastitom terminološkom normom (u srpskoj je to isključivo *bošnjački jezik*) – Brborić 2012 [1991]: 50. On tvrdi da se u etnonimiji i lingvonimiji (u nemačkom i engleskom jeziku, na primjer) savršeno jasno uspostavlja razlika između etnonima *Bosniac / der Bosniake* : *Bosnian / der Bosnier* pa nju valja napraviti i između ktetika, tj. prideva, *Bosniac/bosniakisch* : *Bosnian/bosnisch* (Brborić 2012 [1991]: 54).

Manje je pažnje posvećeno jeziku Crnogoraca, pri čemu se potencira stav da uvođenje četvrtog naziva istog jezika *crnogorskog* ne bi bilo u skladu s etničkom i kulturnom tradicijom tog naroda, koji živi u matičnoj republici i u Srbiji, gdje se nalazi većina pravoslavnih Crnogoraca, pridošlica s prostora današnje Crne Gore i njihovih potomaka (Brborić 2012 [1991]: 56). Međutim, po autorovoj procjeni, ako se i četvrti jezik ustoliči, njegov jezički standard teško će se moći (samo)uspostaviti i (samo)odrediti. „Njime se ne bi ništa rešilo, ali bi se zagorčao život ljudima od nauke te svim ljudima dobre volje i normalnog odnosa prema jeziku – i u Srbiji i Crnoj Gori, i u Hrvatskoj, i u BiH, i drugde“ (Brborić 2012 [1991]: 56).

Brborić nije mimoišao ni pitanje jezičkog unitarizma i separatizma, ističući da ga lično ne zanima nikakav jezički unitarizam, niti je osobito srećan zbog zbilje koju je donijela istorija, „srpsko(-)hrvatska i srpsko-hrvatsko-bošnjačka, osmanlijska i habzburška“ (Brborić 2012 [1991]: 56). Što se tiče jezičkog separatizma, On smatra da ga ima podosta, razumljivog i nerazumljivog, razumnog i nerazumnog, i da bi dalje njegovo cvjetanje moglo samo uvećati jezičko-komunikacijsku zbrku na slovenskom jugu i u Evropi uopšte, prijeteci štetnu i štetočinsku. „A ono bi moglo otvoriti Pandorinu kutiju tribalističke metalingvistike i lingvonimije u drugim evropskim regijama, slovenskim i neslovenskim“ (Brborić 2012 [1991]: 56).

Tek pred kraj analize autor se direktno vraća na naslov rada konstatacijom da je nelegitimno, i u nauci i u politici, miješati dvije ravni: nivo standardnog jezika i nivo (nacionalnog) jezičkog standarda. Ovdje se ima u vidu upotreba izraza *službeni jezici*: „[...] može se [...] misliti i na *službene jezičke izraze*, na *službene nacionalne jezičke standarde*, ali je najbolje – bar u ozbiljnim naučnim raspravama – jasno naznačiti na šta se misli, na zaseban jezički standard ili na stvarno odelit standardni jezik“ (Brborić 2012 [1991]: 50).

7. Branislav Brborić je pisao o mogućnosti srpsko-hrvatskog sporazuma i konstatovao da je na „to pitanje teško odgovoriti bez potpitanja, bez dodatnih pitanja te da je jedno od njih: oko čega bi se Hrvati i Srbi mogli sporazumjeti!, a da je drugo: oko čega bi se morali sporazumjeti [istakao B. T.]“ (Brborić 2012 [1991]: 127). Autor smatra da je nužan sporazum Srba i Hrvata o „što potpunijem državnopravnom razlučenju“.

Nužan je na takav način da unutar buduće Hrvatske kao države ne ostane bitno više Srba nego Hrvata izvan nje, uz pravo na višegodišnje optiranje uz pravednu imovinsku naknadu. To bi prvobitno nemali broj i Hrvata i Srba izvan matičnih država moglo i smanjiti. Ako se sporazum oko toga izvana podupre, on bi se mogao i postići i (s)provesti, dakako na način koji bi sve dosadašnje članice jugoslovenske federacije – osim Slovenije, koju bi najbolje bilo, u skladu s izraženom voljom Slovenaca, pustiti da se što više „otcepi“ – zadržao ne samo kao carinsku uniju nego i kao realnu ekonomsku asocijaciju, čije bi se članice vezale i sve više vezivale po uzoru na EEZ. Vezivali bi se tako da ta asocijacija za desetak godina punopravno uđe u Evropu, i to s onoliko država članica Evropske zajednice koliko ih se, nakon sprovedenog referenduma svih njenih građana i naroda, uspostavi u međunarodnopravno overenoj proceduri sukcesije. Brborić 2012 [1991]: 129).

U vezi sa evropskim integracionim procesima Brborić iznosi pretpostavku da bi budućnost morala donijeti ne samo „izvjesno udaljšavanje“ Hrvata i Nemaca nego i „izvjesno, tome ekvivalentno, približavanje“ Srba i Nemaca. „Sadašnje blizine i daljine Nemaca i Nemačke – čiju kulturu i civilizaciju cenim više nego njihovo novo i pomalo bahato velesilstvo – spram Hrvata i Srba te njihovih država u nastajanju smatram obostrano, trostrano i višestranu nepoželjnim i zloslutnim“ (Brborić 2012 [1991]: 130). Autor ističe da projekti nazivani *Velika Srbija* i *Velika Hrvatska* nisu ni potrebni ni mogući, ali je moguć i potreban njihov evropski, širi međunarodni sporazum o tome da se „one što te meljnije razluče kako bi Hrvati i Srbi živeli kao dobri susedi i zajedno kao punopravno održavljani subjekti u budućoj Evropi“ (Brborić 2012 [1991]: 132). On se zalaže za „ravnomerno raspoređene manjine – hrvatske u Srbiji, odnosno Jugoslaviji ako je bude, i srpske u Hrvatskoj“ (Brborić 2012 [1991]: 132).

Autor se kratko osvrće i na problem „Slovena muslimanske provenijencije“, kako ih naziva, i ističe da je to „najtvrdi orah“ (Brborić 2012 [1991]: 128). Autor smatra da će i za njih „verovatno, mora naći teritorija na kojoj će biti ‘suvereni’“ i to uz određene uslove.

[...] ni oni u svoju suverenost ne mogu uključiti više Srba i Hrvata nego što će „Muslimana“, odnosno „Bošnjaka“, ostati u Hrvatskoj i Srbiji. U svakom slučaju, ti ljudi moraju i u nazivu i u sadržaju razlučiti versko i etničko, odnosno nacionalno, kako to čini, uostalom, i „ostatak“ Evrope. I moraju se – žele li zaista da postanu nacija, odnosno narod i država, a ne da izazovu svoj i uzajamni pokolj sa Srbima – odreći namere da „osvoje“ celu sadašnju Bosnu i Hercegovinu, računajući

na buduću natpolovičnu većinu u toj dvoimenoj republici, koja bi bila „postignuta“ u dogledno vreme (Brborić 2012 [1991]: 128).

8. Branislav Brborić konstatuje da se bivši srpskohrvatski jezik (s navodnicima ili bez njih) razložio na srpski, hrvatski i bošnjački, a ovaj posljednji sa „samorodnom“ terminološkom greškom (Brborić 2012 [2001]: 271).

Naime, može se govoriti o trima bosanskim i izvanbosanskim varijantama istoga standardnojezičkog sistema, jednoga te istog standardnog jezika („standardne novoštokavštine“) – što je i dalje istina koja se daje naučno obrazložiti, a vidljiva je i golim okom; može se svaki ogranak toga ili kojega drugog standardnojezičkog sistema (pars pro toto) nazvati *jezikom* (što se i čini, što je, dakle, činjenica, slična onoj koja se očituje kod Holandana i Flamanaca, odnosno Nizozemaca). Može se, dakle, govoriti i o trima jezicima između Sutle i Kupe, s jedne, te Pčinje i Timoka, s druge strane, pa prema tome i o trima jezicima u Bosni (i Hercegovini), o trima bosanskim (i hercegovačkim) jezicima. I govori se. Međutim, ako nam je stalo do elementarne terminološke pismenosti, možemo govoriti samo o bošnjačkom, ali ne i o „bosanskom“ jeziku. (Brborić 2012 [2001]: 271).

Autor smatra da i dalje postoji standardna jednojezičnost, ali je i sociolingvistička činjenica da se „naš jezik“ razložio na tri varijante, takođe nazvane *jezicima* (Brborić 2012 [2001]: 272).

Što se tiče jezika Bošnjaka, Brborić tvrdi da je srpska nauka osporila legitimitet lingvonima *bosanski jezik*, ali je primila k znanju novu (trojezičku) sociolingvističku realnost. „Istovremeno, ona se založila za verbalno, odnosno terminološko, dostojanstvo sociolingvističke realnosti, koja legitimizuje svačiju pa i srpsku standardno-jezičku celovitost, ali u srpskom jeziku i drugima koji drže do terminološke pismenosti isključuje mogućnost da se treća varijanta, nazove „bosanskim jezikom“ (Brborić 2012 [2001]: 271). Autor analizira tri pretpostavke daljeg razvoja jezičke situacije u Bosni i Hercegovini, koje je 1998. iznio Ibrahim Čedić: **1.** posebna tri književna jezika (bosanski, hrvatski i srpski), „tj. situacija kakvu imamo sada“, **2.** bosanski jezik koji bi sadržavao bošnjačku, hrvatsku i srpsku varijantu, te **3.** bosanski jezik kao službeni jezik na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. On smatra da su lišeni logike i bilo kakvog legaliteta, pogotovo legitimiteta, dva posljednja „pravca“ i njima pridružene „pretpostavke“ („sa zadahom ‘principijelnog’, mada ‘etapnog’, ekstremizma“) – Brborić 2012 [2001]: 274. Brborić potencira činjenicu da je okvir novouspostavljene „trojezičnosti“ (s navodnicima ili bez njih) mnogo širi od BiH i ne zavisi previše od „živog prepleta“ triju varijanata u toj državnoj zajednici, koja se sastoji od triju naroda i dvaju državnih bića (entiteta).

Brozovićev termin *novoštokavština*, koji je ranije kritikovao kao kvazinaziv i evazivni lingvonim (Brborić 2000 [1983]: 206–217), a kojim se željela izbjeći nazivna složenica (*srpskohrvatski*), svodena, naročito u BiH, na skraćenicu *esha*, sada se Brboriću čini podesnim za imenovanje standardnojezičke cjeline (Brborić 2012 [2001]: 272). Po njegovom mišljenju novoštokavština je jedini relevan-

tan dijasistem na čijem je temelju dignuta zgrada zajedničkog standardnog jezika. Na pitanje zašto je standardna novoštokavština i dalje isti standardni jezik (makar – isti u značenju taj, a ne drugi, a ne isti u značenju – takav, a ne drukčiji jezik, kako je govorio Dalibor Brozović, dakle jezik iste „koline“, ali ne i iste „kakvoće“) Brborić odgovara:

Štokavština je isti jezik u rodoslovnom i tipološkom smislu, a da li je ona izvorno, genetski, samo srpska – to se ne bi moglo dokazati, osim ako se kao merilo ne uzme latinska izreka *pars pro toto*. To jest, pošto su Srbi uvek bili ogromna većina u tome idiomu, oni su, po logici navedene izreke, i vlasnici genetskog koda. Međutim, i najmanji deo kamena jeste kamen, pa bi ta logika primenjena na jezik mogla proizvoditi i sasvim drukčije zaključke, važeće barem recentno ako ne i retrospektivno (Brborić 2012 [2001]: 273).

Autor iznosi stav i prema simboličkoj funkciji: „Ko bude radio, na primer, na jezičkom udaljavanju Tuzle i Valjeva, ili Mostara i Dubrovnika, ili Bihaća i Banje Luke – tj. ko bude previše insistirao na simboličkoj funkciji jezika zapostavljajući komunikacijsku – baviće se repovima, u kojima ne prebivaju ni instinkt ni pamet, a ne ljudskim glavama i srcima, u kojima ima mesta i za razum i za osećaj(nost)“ – Brborić 2012 [2001]: 274.

Što se tiče varijantske polarizacije, Brborić ističe da je „gotovo sve istovetno u sve tri varijante njene, nazvane jezicima“ i da mnoštvo svakojakih varijacija omogućuje svakovrsnu, a ne samo etničku/nacionalnu, varijativizaciju jezika (Brborić 2012 [2001]: 275). Autor tvrdi da je srpska strana, ako se izuzmu „pojedini metežnici i ekstremisti“, sasvim nezainteresovana za srpsko-hrvatsko-bošnjačko „glajhšaltovanje“, dobrovoljno ili prisilno, bez obzira na to koliko bi dobrovoljna razvojna konvergencija u pojedinim segmentima standardizacije bila poželjna i korisna za srpsku jezičku kulturu (Brborić 2012 [2001]: 275). S druge strane konstatuje da srpsku jezičku kulturu uznemiravaju mogući nasrtaji bosanskohercegovačkog unitarizma, kome su skloni pojedini „bošnjački ekstremisti“ i „zasad živahni repovi“ crnogorskog secesionizma. U odnosu na pitanje da li su Hrvati ukrali od Srba jezik Brborić zauzima ovakvu poziciju:

Jedna je stvar, npr., reći da su „Hrvati Srbima ukrali jezik“ (čemu su skloni srpsko neznamaštvo i poluznamaštvo a pogotovu srpski ekstremizam), a druga je stvar ustanoviti da su hrvatska politika i kultura „preuzele“ Vukov i vukovski model srpskoga književnog jezika, naročito u razdoblju 1892–1901 [...], dodali mu hrvatsku terminologiju, podvrgli ga hrvatskom tipu literarnosti i nazvali ga (i) *hrvatskim jezikom* (Brborić 2012 [2001]: 276–277).

Slično razmišljanje dolazi i u odnosu na Bošnjake.

Jedna je stvar reći da Muslimani, u suštini nikada nesuprotstavljeni Vukovom modelu, kad je zajednički državni projekat propao – što je za sobom povuklo i osporavanje zajedničkoga standardnojezičkog projekta – nisu imali drugog izbora nego da se normalno, a to znači nekonfesionalno, nominiraju. Naravno, jedna je stvar nastojati da se vlastitoj jezičkoj varijanti nađe neophodan (treći) naziv, ni

srpski ni *hrvatski*, a druga je stvar govoriti o tome da pogrešno odabrani naziv „*bosanski jezik*“, kao „nacionalni naziv jezika“, – „ne podliježe nikakvim naučnim sumnjama, pa čak ni političkim“ (Jahić 1999: 25), kad je on u očiglednom neskladu s odabranim etnonimom (*Bošnjaci*) i potpuno neprihvatljiv, s naukom i bez nauke, za ostale Bosance i Hercegovce, sudržavljane Srbe i Hrvate, čiji je jezik odavno, i u skladu s etničkim, odnosno nacionalnim, opredjeljenjem, normalno – nominiran. Jednostavno, akutni problem jezičkonazivne asimetričnosti izaziva zabunu i nes-pokoj, a lako je rešiv i na ovim i na širim evropskim prostorima, u našem/našima i drugim evropskim jezicima (Brborić 2012 [2001]: 277).

Tumačenje blisko tome autor primjenjuje i na Bosnu i Hercegovinu.

Jedna je stvar reći – u Bosni i Hercegovini govore se tri varijante istog jezika, tri bosanska (i hercegovačka) jezika, srpski, hrvatski i bošnjački, a druga je stvar govoriti o *t r i b o s a n s k a j e z i k a*, o *b o s a n s k o m*, *h r v a t - s k o m* i *s r p s k o m*. Jedna je stvar reći i napisati da „Jezikom kao sustavom upravljaju lingvističke, a Jezikom kao standardom sociolingvističke zakonitosti“ (Silić 1996), što je inače tačno, a druga je stvar utvrditi da su „‘oduvijek’ [...] hrvatski i srpski bili posebni i različiti, i to ne ovoliko i onoliko, nego potpuno, kao standardni jezici“ (Silić 1996), te tako jednim neopreznim gledištem „potpuno“ – upropastiti celu lingvističku teoriju. Jedna je stvar počinuti grešku – utvrditi lingvonim („*bosanski jezik*“) pre nego etnonim (*Bošnjaci*), jer je ljudski grešiti – a druga je stvar u u v o d u za GRAMATIKU BOSANSKOGA JEZIKA (Jahić + 2000), ne dati o tome nikakvo razjašnjenje [...] (Brborić 2012 [2001]: 277).

Brborić zaključuje da nije lako živjeti i opštiti u jednojezičkoj trojezičnosti ili trojezičkoj jednojezičnosti, pogotovu u Bosni i Hercegovini (Brborić 2012 [2001]: 278). Na kraju rada autor upoređuje jezičku situaciju na području bivšeg srpskohrvatskog jezika sa djetelinom sa tri ili četiri lista.

U našoj jezičkoj detelini sa tri ili sa četiri jednojezička lista nije se lako snaći ni domaćim sejačima i kosačima, a kamoli stranima. O četvrtom činiocu, o četvrtom listu, Crnogorcima, malo sam govorio, ali ne zato što ih malo uvažavam, nego zato što bi trebalo da se oni – i u Crnoj Gori, i u Srbiji, i drugde – trezveno sporazumeju sa svojom kulturnom istorijom kako bi se valjano sučelili sa svojom sadašnjom i budućom opstojnošću i duhovnošću na balkanskoj, evropskoj i planetarnoj vetro-metini. Jezik nije jedina, ali jeste svakome značajna odrednica kulturne istorije, kulturne sadašnjice i kulturne futurologije (Brborić 2012 [2001]: 278).

9. Na Simpozijumu časopisa PRIZME „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“, održanom neposredno pred početak građanskog rata u Sarajevu – 26. i 27. aprila 1991, razmotrena su najaktuelnija pitanja jezičke situacije i jezičke politike u BiH. Želja organizatora bila je da izlaganja posluže kao osnova za razrješavanje niza spornih pitanja, posebno onih koja su u to vrijeme pokretana u javnosti. Na simpozijumu su dominirala sljedeća opredjeljenja: **a)** očuvanje zajedničkog standardnog jezika Muslimana, Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini sa konjunktivnom normom, odnosno normom koja će uvažavati jezičke specifičnosti svakog od tih naroda kao standardnojezičke sinonime (uklopljene u jezik kao sistem); **b)** pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva imenom koji

njemu najviše odgovara, ali da naziv što iz tog prava proističe ne može potisnuti u službenoj upotrebi naziv dat u USTAVU SRBIH sve dok je postojeća ustavna odredba na snazi, za koju većina učesnika smatra da i nema prihvatljivije alternative; **c)** kritičniji pristup pojmu „ravnopravnost“ kada je u pitanju upotreba pisama, dubletnih termina, gramatičkih oblika i sl., koju ne bi trebalo poistovećivati sa pojmom „ravnopravnost upotrebe“, jer je ovo drugo rezultat i niza ostalih faktora; pravo na izbor ne bi se smjelo pretvarati u obavezu upotrebe (Tošović 2012 [1991]: 71). U srpskim referatima i diskusijama najčešće su dotičana sljedeća pitanja: 1. tip jezičkog izraza u Bosni i Hercegovini, 2. ravnopravnost pisama, nacionalna jezička specifičnost i različitost, 4. svrsishodnost proglašenja bosanskog/bošnjačkog kao posebnog jezika (Diskusija 2012 [1991]). U raspravi su učestvovali Tihomir Burzanović, Bogdan Dabić, Nevenka Gošić, Srđan Janković, Milivoj Minović, Miloš Okuka, Miljan M. Todorović, Branko Tošović i kao gost (u svojstvu ministra u Vladi BiH) Dalibor Ostojić, koji je pozdravio skup.

10. Tihomir Burzanović je više govorio o situaciji oko jezika Muslimana, a manje o problemu bosančice (Burzanović 2012 [1991]). On je istakao da pojedine specifičnosti u govornim područjima gdje živi većinsko muslimansko stanovništvo, ali ne samo muslimansko, postoje, ali one nikako ne mogu poslužiti kao osnovica za stvaranje posebnog muslimanskog jezika, jer nema lingvističkih komponenti koje bi izdržale provjeru teorije o posebnom jeziku posebnog naroda (Burzanović 2012 [1991]: 79). Burzanović je takođe tvrdio da postojeća materijalna građa o narodnom govoru i njegovoj istoriji pokazuje da ne postoji nijedna bitna govorna karakteristika koja bi se proglasila isključivo muslimanskom. O jeziku Muslimana rekao je i ovo:

Istorijska je istina da i naši Muslimani čine integralni dio srpskohrvatskog jezičkog područja. Njihov maternji jezik je bio i ostao srpskohrvatski. Tako je bilo juče, tako je i danas, a tako će biti i sutra (Burzanović 2012 [1991]: 79).

Autor priznaje pravo svakog naroda da maternji jezik nazove svojim imenom, ali dodaje da to ne znači da se to mora po svaku cijenu realizovati i u svakom slučaju. „Mišljenja smo da Muslimani neće ništa izgubiti od svoje posebnosti, vjerske i kulturne, ako jezik kojim govore budu i dalje nazivali *srpskohrvatskim* ili *hrvatskosrpskim* bez pretjeranih zahtjeva za posebnim imenom“ (Burzanović 2012 [1991]: 82). Izlaganje je završeno riječima da je nekulturno uvjeravati bilo koga da ne postoji nešto čega stvarno nema. „U našem slučaju riječ je o bosanskom jeziku“ (Burzanović 2012 [1991]: 83).

11. Srđan Janković je analizirao sociolingvističko određenje bosansko-hercegovačkog standardnojezičkog izraza (Janković 2012 [1991]). On je došao do zaključka da u osnovi strukturirane standardnojezičke varijantnosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika leže dva tipa variranja: prvi nazi-

va *varijantnim variranjem*, a drugi *kovariranjem* (Janković 2012 [1991]: 85). Varijantno variranje dolazi kao varijantska opozicija⁸ predstavljena dvjema bipolarizovanim varijantama (istočnom i zapadnom), sa uspostavljenim sistemom varijantnih razlika u obliku dvaju nizova međusobno oponiranih dubletnih parnjaka (*zrak – vazduh, nitko – niko, plijen – plen* itd). Drugi tip se javlja kao „pridruženo (uz prvi tip) *kovariranje*“ na bazi varijantnosti – neutralizacije i eliminisanja varijantne opozicije, a prezentuju ga bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izraz, koji su u određenom stepenu „međusobno distancirani“. Takav tip Janković naziva *kovarirantom* i to ovako objašnjava: „Budući da je njihovo osnovno obilježje u učešću u formiranju cjelokupne fizionomije varijantne razuđenosti srpskohrvatskog standardnog jezika upravo – kovariranje, i jedan i drugi se terminološki određuju kao kovarijante“ (Janković 2012 [1991]: 85). Autor dodaje još jedan kategorijalni pojam: *varijantoidne jedinice*, koje nisu nosioci supstance varijantne opozicije, već supstance *avarijantnosti* u odnosu na prvi tip variranja. Srđan Janković smatra da se na ova dva tipa variranja zasniva jedinstven reljef varijantne razuđenosti standardne novoštokavštine. Po njegovom mišljenju postoje četiri selekcije standardnojezičkog izraza, međusobno komunikativno kontinuirano povezane, od kojih su dvije izrazito polarizirane (istočna i zapadna varijanta) a druge dvije se odlikuju svojstvenom specifičnom fizionomijom (bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izraz) – Janković 2012 [1991]: 86. Za njega je osnovno pitanje kako se selekcioniraju varijantoidne jedinice u četiri posmatrane regije, u „četiri naša standardnojezička izraza“ te da li je moguće na podesan način utvrditi zakonitosti prema kojima se uslovljavaju različite selekcije varijantoidnih jedinica u svakom od četiri standardnojezička izraza (Janković 2012 [1991]: 86–87). On nalazi sljedeći odgovor:

U dva od četiri naša standardnojezička izraza, u istočnoj i zapadnoj varijanti, selekcija određenih varijantoidnih jedinica ispoljava sa vrlo upadljivo i opipljivo u obliku izrazite međusobne polariziranosti odgovarajućih izraza u vidu jasno oponiranih varijantnih razlika, koje i konstituišu i naše dvije bipolarizirane varijante: u jednoj (zapadnoj) uvijek se pojavljuju jedni te isti izrazi kao *vlak, kazalište, netko, općina, pjena, lijep, zrak, tvornica, nogomet* itd. , a u drugoj (istočnoj) samo njihovi oponirani dubletni parnjaci: *voz, pozorište, neko, opština, pena, lep, vazduh, fabrika, fudbal* itd. (Janković 2012 [1991]: 87).

Autorov osnovni zaključak je da se u bosanskohercegovačkom i crnogorskom standardnojezičkom izrazu varijantoidne jedinice uopšte ne ponašaju u znaku

⁸ On uvodi ovaj pojam pozivajući se na stav Trubeckog da razlike pretpostavljaju opoziciju. Varijantska opozicija „djeluje na odgovarajuće varijantoidne jedinice tako da ih angažuje kao nosioce svoje supstance, dakle supstance varijantne opozicije, stvarajući pri tom sistem dvojno polariziranih dubletnih razlika kao oblikujućeg faktora u fizionimiranju te naše dvije bipolarizirane varijante“ (Janković 2012 [1991]: 87).

dvojne polarizacije kao što je slučaj u istočnoj i zapadnoj varijanti, jer (a) čitav se niz veoma frekventnih varijantno oponiranih dubleta u dvije bipolarizirane varijante (istočnoj i zapadnoj), upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini istovremeno i sinonimično (*nogomet – fudbal, tvornica – fabrika, dojam – utisak, zrak – vazduh, organizirati – organizovati, sretan – srećan* itd.), b) u BiH se paralelno koriste varijantoidne jedinice pojedinačne selekcije: čas su oblikom jednake onim iz jedne (zapadne) varijante, kao *vrijeme, vjetar, papir, mrkva* i sl., čas onima iz druge (istočne), kao *kašika, univerzitet, neko, pozorište* uz mogući stupanj pomjeranja (Janković 2012 [1991]: 87).

Slijede dva bitna zaključka: 1) da je u bosanskohercegovačkom izrazu neutralizovana varijantna opozicija („ona je minirana“), a varijantoidne jedinice prestale su biti nosioci supstance varijantne opozicije, 2) bosanskohercegovački izraz posjeduje na nivou varijantne pojavnosti autentično⁹ bazično svojstvo eliminisanja varijantne opozicije, svojstvo avarijantnosti („Otud varijantoidne jedinice upotrijebljene u bh. izrazu prestaju biti nosioci supstance varijantne opozicije i postaju nosioci supstance avarijantnosti“) – Janković 2012 [1991]: 88. U tome autor vidi principijelnu razliku između bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza i dviju bipolariziranih varijanata (istočne i zapadne). On smatra da je kovariranje bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza osnovno njegovo obilježje u oblikovanju kompletnog reljefa standardnojezičke varijantnosti (Janković 2012 [1991]: 88), iz čega proizilazi: „Ako su naše dvije varijante konstituisane zakonitošću varijantne opozicije, ove dvije kovarijante su konstituisane zakonitošću avarijantnosti – neutraliziranjem i eliminiranjem varijantne opozicije“.

Srđan Janković rezimira da postoje dvije paralelne ose variranja u varijantnoj razuđenosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika: 1. osa varijantnog variranja, na čijim su krajevima smještene istočna i zapadna varijanta, 2. osa kovariranja, na čijim su krajevima nalazi bosanskohercegovačka i crnogorska varijanta (Janković 2012 [1991]: 88–89).

12. Milivoje Minović je, ustanovio da u okviru proste rečenice u hrvatskosrpskom jeziku (književnom) funkcioniše 25 modela ovih struktura (Minović 2012 [1991]: 94) i da između njih nema nijednog jedinog koji je u „našem polinacionalnom standardu vezan isključivo ili prvenstveno bilo za jednu određenu naciju ili za određenu sociokulturnu sredinu“ (Minović 2012 [1991]: 95).

Jedino, u tretiranom smislu, u okviru proste rečenice u serbokroatistici se u normativnom smislu nejednako gleda na realizaciju npr. *Želi da ga se često pita*, kao

⁹ Ukazivanje na autentičnost nalazimo i na drugim mjestima: „kompletirajuće variranje u vidu dinstanciranih autentičnih selekcioniranja“, „taj standardnojezički izraz predstavlja autentičnu kovarijantu“ (Janković 2012 [1991]: 88). Isticanje autentičnosti nije naišlo na razumijevanje i odobravanje nekih srpskih lingvistika (prije svega, Jovana Vukovića).

varijanta modela *Želi da bude često ipitan* / *Želi da se često pita*. – Sintaksički varijetet *Želi da ga se često pita* jedni lingvisti smatraju da je parapasivna konstrukcija. Inače ta je konstrukcija uobičajena u zapadnoj varijanti sh. standarda. Lingvisti zagrebačke filološke škole ističu da je to jedna od posebnosti zapadne varijante. Ova se konstrukcija čuje i u BiH, ali nije ustanovljena njena distribucija po izričito nacionalnom kriterijumu. U školskoj jezičkoj udžbeničkoj literaturi u našoj sredini ova se konstrukcija ne određuju kao normativna (Minović 2012 [1991]: 95).

Što se tiče složene rečenice, u hrvatskosrpskom standardu funkcioniše 22 semantičko-strukturna tipa složenih bipredikativnih rečenica nezavisnog i zavisnog odnosa, sa svojih 175 podtipova (Minović 2012 [1991]: 95), ali bez bilo kakve varijantske polarizacije. U bogatstvu vezničkih i poluvezničkih sredstava autor je našao zanemarljivo malenih broj vezničkih sredstava koja su nacionalno markirana tipa: *ter* (= *te*), *dočim* (= *dok*), *jerbo*, *bo*, *ako prem* (*prem ako*, *te i kamo*).

Većina ovih sredstava (sva osim *kamo*) danas su arhaična i u zapadnoj varijanti, i služe kao stilska rezerva za odgovarajuće okolnosti. Veznik *kamo* (ovdje samo u vezničkoj funkciji interpretiran) u hrvatskosrpskom jeziku upotrebljava se u alternaciji s veznikom *kuda* samo u jednom značenju ovoga drugoga: u označavanju pravca, cilja (npr. *Idem kamo/kuda su me poslali*). Razlika *kamo/kuda* u označavanju pravca, cilja potiču od različite upotrebe ovih sredstava kao upitnih priloga (uporedi: *Kamo ideš?* – *Kuda ideš?*) – Minović 2012 [1991]: 95.

Autor zapaža razlike u upotrebi *šta/što* u vezivanju pojedinih tipova zavisnih rečenica, i to objašnjava razuđenošću sintaksičkog sistema u domenu složene rečenice „u vezi s nacionalnim momentom“.

Naime na srpskohrvatskom jezičkom području u jednim govornim zonama varijetetom *šta* pita se za predmete (npr. *Šta si mi kupila?* – pita dijete majku), a varijetetom, odnosno prilogom *što* (pored *zašto*) pita se za uzrok (npr. *Što/zašto nisi došao?*). Odlika zapadne varijante sh. standarda u tome je da se govornici najčešće ne služe varijetetom *šta*, već za predmete pitaju varijetetom *što*, a za uzrok upitnim prilogom *zašto* (npr. *Što si mi kupila?* – *Zašto nisi došao?*). Ovakva upotreba varijeteta *šta/što* nacionalno je markirana. Pokazane razlike u izražavanju upitnog značenja navedenim jezičkim sredstvima reflektuju se po nacionalnoj liniji i u BiH. Uspostavljanju stabilnih odnosa u ovom smislu u BiH smetaju tri faktora: a) *što* se u narodnim govorima u BiH uglavnom za predmete pita *šta*, a za uzrok varijetetom *što* i *zašto*; b) *što* dolazi do teškoća u komunikaciji (ukrščaju se značenja, uporedi: *Što si mi to kupio = šta?* i *zašto?*) i c) postojanje u BiH Muslimana kao najvećeg broja govornika našim jezikom u ovoj sredini (Minović 2012 [1991]: 97).

Milivoje Minović ističe da u BiH preovlađuje upotreba varijeteta *šta* kao vezničkog sredstva u vezivanju objekatskih rečenica i ukazuje da takva upotreba odlikuje narodne govore i usmenu komunikaciju.

Varijetet *što* upotrebljavaju oni pisci u BiH koji se dosljedno služe zapadnom varijantom. Međutim, kod tih pisaca može se naići na varijetet *šta*, i to u okolnostima

u kojima je njegova upotreba obična u BiH, dakle iz određenih umjetničkih ili drugih razloga (Minović 2012 [1991]: 97).

Autor izvlači dva zaključka: 1. zakonitosti koje vladaju u sintaksičkom sistemu srpskohrvatskog jezika nisu jednonacionalne i uskoregionalne pa ne podliježu posebnom uticaju funkcionisanja jezika u pojedinim sociokulturnim sredinama, 2. gramatički sistem „našeg jezika“ je sistem jednog jezika, bez obzira na to kako se on želi zvati (Minović 2012 [1991]: 100).

13. Miljan M. Todorović je analizirao (ne)ravnopravnost pisama u BiH (Todorović 2012 [1991]). Autor je razmotrio procese koji su se odvijali od Mostarskog savjetovanja 1973, ukazao na ono što se izmijenilo za sedamnaest i po godina i došao do dva zaključka: 1. da je ravnopravnost pisama u BiH sada mnogo veća, 2. da cirilica nije preživjelo pismo koje može ići u istoriju, nego bi moralo biti u bosanskohercegovačkoj praksi ravnopravno s latinicom. Najveći dio analize posvećen je stanju u Mostaru.

14. U diskusiji tokom Simpozijuma Prizme srpski izlagači su zastupali sljedeće stavove (prema redosljedu kako su nastupali). **Srđan Janković** se usprotivio stavu Muhsina Rizvića da bi trebalo ukinuti književnojezičku politiku, kao što je 1952. godine ukinuta književna politika (Diskusija 2012 [1991]: 109), ali je smatrao da je treba redefinisati. Pri tome „četiri principa književnojezičke politike u BiH ni po koju cijenu ne treba mijenjati“ (Diskusija 2012 [1991]: 110). Jankovićevu poziciju je podržala **Nevenka Gošić**, ističući da mora postojati neka književnojezička politika (Diskusija 2012 [1991]: 110) i zalažući se za nešto drugo: „[...] moja bi ovdje bila želja za nekim novim ne dokumentom, nego stavom sarajevskih lingvista, bosanskohercegovačkih lingvista koji se slažu sa dosadašnjim nekim jezičkim principima koji su kod nas bili sprovedeni, eventualno sa nekim izvjesnim njihovim dograđivanjima“ (Diskusija 2012 [1991]: 111). **Miloš Okuka** je zamjerio organizatorima što su „nametnuli jednu političku temu“ budući da *situacija* nije lingvistički termin te stoga organizatori „donekle snose ovu odgovornost i rizik u koji su upali“ (Diskusija 2012 [1991]: 111). **Srđan Janković** je precizirao da je suština jezičke tolerancije u sljedećim načelima: 1. treba biti prirodan („govoriti i upotrebljavati jezik koji je prirodan tvoj jezik, koji si ti izgrađivao, kultivirao, razgranjivao da dobiješ jedan svoj fini izvajani idiolekt“, 2. treba biti kulturni („shvatiti da i onoj drugi ima isto tako svoj idiolekt koji se razlikuje od tvoga, da on isto tako ima svoj kultiviran izraz i sve će biti riješeno“) – Diskusija 2012 [1991]: 112. On je bio pristalica dvostruke verifikacije jezičke norme (od strane lingvista i od strane društva) i zalagao se da se pomogne novoj vlasti u zauzimanju adekvatne pozicije. **Branko Tošović** je reagovao na diskusiju Muhsina Rizvića i ponovo da se do krajnosti potencira ravnopravnost jezičkih izraza, pod kojom se obično podrazumijeva nacionalna ravnopravnost, što ponekad u ovako nacionalno i vjerski izmiješanoj sredini dovodi do apsurdna, zanemarujući činjenicu da postoji slojevitost u samoj ravnopravnosti (nacionalna, funkcionalna, komunikativna,

formalna...). Po njegovom mišljenju, idealno bi bilo kada bi postojala apsolutna ravnopravnost. „Međutim, da li mi možemo imati tu apsolutnu ravnopravnost u situaciji kad imamo tri naroda (da ne spominjemo ostale) i različite jezičke izraze“ (Diskusija 2012 [1991]: 113). Što se tiče primjedbe Miloša Okuke da *jezička situacija* nije jezički termin, odnosno da se radi o nametanju jezičkih tema, Tošović je podsjetio da skup koncipiran sociolingvistički, a ne intralingvistički i da je *jezička situacija* sociolingvistički termin koji se razrađuje u sociolingvistici (između ostalog i *tipologija jezičkih situacija*) pa se može naći u svakom priručniku iz ove oblasti (Diskusija 2012 [1991]: 113). U nastavku rasprave **Miloš Okuka** je govorio o problemu vezanom za naziv *bosanski jezik* i njegovu upotrebu krajem XIX vijeka, dodavši da je apsolutno pogrešna Berićeva tvrdnja da je izraz *bosanski* inovacija austrougarske vlasti (Diskusija 2012 [1991]: 115). **Srđan Janković** se potpuno složio s Milošem Okukom. Milan Vasić se osvrnuo na diskusiju oko naziva jezika i istakao da se lično susretao sa masom istorijskih dokumenata i kad je riječ o nazivu jezika u BiH, nije svejedno o kojoj se Bosni govori: o Bosni bana Kulina, Kralja Tvrtka ili bosanskom pašaluku.

„To nije svejedno s obzirom na strukturu stanovništva i na promjene do kojih je u toj strukturi dolazilo. Kao što znate, Tvrtkova Bosna se preteže otprilike od Drine do Vrbasa, do Jajca, *deset dana hoda* tamo se kaže. Tvrtkova Bosna zahvata znatan dio Srbije i znatan dio Hrvatske. Bosanski pašaluk je još veći: ide od istočnih granica nekadašnje Srbije, od Kosovske Mitrovice, nekadašnje (ja kažem davne Srbije) pa duboko u Hrvatsku. Sve ćete vi nazive o kojima vi danas ovdje govorite u istorijskim dokumentima istorije naći. Sve. Spominje se *srpski*, spominje se *bosanski*, u turskim dokumentima spominje se *srpski*, *bosanski* ili *srpski*, *bosanski*, i to imate. {...} tako u turskom {...} ima i *hrvatski*, kako gdje, kako kada. Mislim ne bi trebalo puno politizirati stvar. Ponekad se stiče takav utisak“ (Diskusija 2012 [1991]: 115).

U diskusiji o grafijskoj ravnopravnosti **Srđan Janković** je rekao da nema dileme o tome da li treba ili ne oba pisma čuvati (Diskusija 2012 [1991]: 119). **Nevenka Gošić** se osvrnula na referat Tihomira Burzanovića ukazavši na nekoliko njegovih grešaka u izlaganju. Ona je govorila i o nazivu *bosančica*, istakavši da su ćirilica i bosančica isto pismo, iako neki tvrde su to različite grafije (Diskusija 2012 [1991]: 120). Za nju termin *bosančica* je problematičan, prije svega, što ne označava uvijek isti tip pisma, dodavši da je „pojam *bosančica* praktično nastao u ono isto vrijeme kad je nastao i pojam *bosanskog jezika* u vrijeme austrougarske, a prije toga se ono zvalo različitim nazivima“ (Diskusija 2012 [1991]: 120). Reagujući na neke kritike upućene na račun njegovog referata **Tihomir Burzanović** je naglasio ne treba negirati „nešto što uspješno egzistira, na račun neke istorijske pojave koju će sa vama doći“ (Diskusija 2012 [1991]: 121). Iz tih razloga je i rekao da će i dalje postojati srpskohrvatski – hrvatskosrpski jezik. Što se tiče nastojanja da Muslimani dobiju svoj jezik, on duboko poštuje taj narod kao jedan specifičan entitet, sasvim je „ispravno“ tra-

žiti da se ima svoj jezik, ali insistira da se u postupku koji Muslimani pokreću mora znati određeni red i jasna metodologija. Miljan Todorović je istakao da sâm nastoji da stoprocentno realizuje ravnopravnost latinice i ćirilice, ali mu smeta što ne postoji normalna zastupljenost ćirilice u nekim sredstvima javnog informisanja, odnosno „njena nekad nezastupljenost uopšte“ (Diskusija 2012 [1991]: 122). Skup Prizme pozdravio je **Velibor Ostojić** u svojstvu ministra i u ime Vlade Bosne i Hercegovine. U kraćem obraćanju naglasio je da je došlo vrijeme kada treba nauka da dođe na svoje i da više ne sluša politiku.

I jedna od naučnih disciplina o kojoj je ovdje riječ treba da učini jedan veliki posao, koji je sad toliko ispolitizovan i da toj politici otkloni ili oduzme sva prava da se miješa tamo gdje joj nije mjesto. Ja se nadam da ćete zaista konačno jednom vi, jezički stručnjaci, razriješiti taj čvor, ne samo oko običnih marginalnih pitanja u vezi sa jezikom i lingvistikom, nego dublje i šire. I zato vas molim: nemojte biti više diskretni. I nemojte više biti bojažljivi. I nemojte više očekivati da vam se naređuje ili da se susprežu vaše misli, nego, naprotiv, dajte da i ova naučna disciplina krene malo brže, malo ekstenzivnije, malo agresivnije (Diskusija 2012 [1991]: 116).

15. Sa srpske strane objavljen je 1988. prvi srpsko-hrvatski razlikovni rječnik (drugo izdanje izašlo je 1994). Autor je bio publicista **Jovan Ćirilov**. Njegov rečnik bavi se varijantama književnog jezika u Hrvata i u Srba. Ćirilov polazi od činjenice da su srpski i hrvatski jezik jedan jezik i da srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ima više varijanti.

U ovom rečniku samo su konstatovane razlike, nijanse, promene, osmotska kretanja u dvema varijantama, hrvatskoj i srpskoj, zapadnoj i istočnoj, ostavljajući vrata sirom otvorena za nova bogaćenja. Bosna i Hercegovina, čija bi se varijanta mogla ispisati posebnim rečnikom, svojom jezičkom tolerancijom i činjenicom da u njoj zajedno žive Srbi, Hrvati i Muslimani, kao da je stvorena kao prostor na kome se varijante mešaju, prožimaju, kristališu i bogate u novu varijantu, koja je mnogo više zajednička, sa svojim specifičnostima, koje se naglašavam, ne svode na turcizme, mada su na tom prostoru oni veoma živi i slikoviti (Ćirilov 2012 [1988]: 135).

On ističe da ovim rječnikom nije želio da povlači demarkacionu liniju između „varijanti našeg jezika kojim se služe Srbi i Hrvati niti je želio da „pospeši osmozu između varijanti, koja je u toku, ne iz političkih, već iz lingvističkih i kulturnoistorijskih razloga“. Njegovo djelo, kako sam kaže, nema pretenziju da bude naučno, već je to jedan autorski rječnik, svjedočanstvo savremenika o stanju varijanti u tom trenutku. Ovaj publicista nije imao namjeru da pobroji sve „reči varijanti“, jer su izostavljeni rjeđi termini iz nauke, većina zastarjelih reči (što je značajna koncepcijska razlika u odnosu na hrvatske razlikovne rječnike), osim kada se ponovo upotrebljavaju, kao i većina sleng-izraza. Autor je ograničio tipološka ponavljanja time što nije navodio sve izvedenice kod glagola, imenica, pridjeva, glagolskih imenica i priloga (uzeta je ona vrsta riječi koja se najčešće upotrebljava). Semantička tumačenja su davana najčešće kada u drugoj varijanti nije bilo odgovarajuće riječi. Autor posebno

ističe da njegov rječnik ni u kom slučaju nije usmjeren na to da postane priručnik za „prevođenje“ varijanti niti da propisuje šta je pravilno u jednoj varijanti, a drugoj nije. Naprotiv, urađen je rječnik sinonima (što je potpuno u suprotnosti stavovima Petra Guberine, Kruna Krstića i Vladimira Brodnjaka, koji su negirali srpsko-hrvatsku sinonimiju, što su kasnije preuzeli drugi hrvatski lingvisti). „Reči *kruh* i *hleb*, *dojam* i *utisak*, na primer, nisu prevodi istih pojmova, već bogatstvo jednog razuđenog jezika, u kome su se različite varijante sačuvala u raznim krajevima“ (Ćirilov 2012 [1994]: 133). U drugom izdanju Jovan Ćirilov iznosi sljedeću procjenu:

Odvojeni granicom, ratom i hipotekom svake vrste, u najnovijim odnosima Hrvata i Srba nesumnjivo neće biti neposrednog uzajamnog uticaja jednih na druge. Razlike će postajati sve veće, ali u dogledno vreme ove dve varijante, hrvatska i srpska, neće postati dva jezika (Ćirilov 2012 [1994]: 138).

i dodaje da nije za vještačke barijere niti za nasilno spajanje varijanata.

16. Pavle Ivić konstatuje 1995. godine da je raskinuto, „ne našom voljom“, jezičko jedinstvo sa Hrvatima i Muslimanima, čime je otpala potreba za jezičkom politikom koja čuva to jedinstvo; istovremeno je aktuelizovano pitanje jezičkog jedinstva među samim Srbima (Ivić 2012 [1995]: 139). U odnosu na ideju da se hrvatsko distanciranje od srpskog neutralizira preuzimanjem svega što se sa hrvatske strane uvede on umjesto komentara navodi ovakav slučaj: „Jedan od najistaknutijih hrvatskih jezikoslovaca, na moje pitanje šta bi oni učinili ako bi Srbi kojim čudom u celini usvojili njihov jezički tip, sa svim novoizmišljenim i iz groba iskopanim ‘osebujnim’ rečima, odsečno mi je odgovorio: ‘Mi bismo onda morali izmisliti neke nove razlike!’“ (Ivić 2012 [1995]: 139). Ivić ukazuje da se u takvoj situaciji djelovanje sa srpske strane sve više svodi na spasavanje jezičke bliskosti sa Srbima zapadno od Drine, „koji su u pogledu jezika bili taoci onih koji su vladali Hrvatskom, odnosno Bosnom i Hercegovinom“ (Ivić 2012 [1995]: 139). On smatra da su Hrvati vodili jezičku politiku „pametnije ili bar s više sreće nego Srbi“:

Tokom 19. veka oni su postepeno objedinili svoj književni jezik. U prethodnom periodu katolici srpskohrvatskog jezika pisali su raznim dijalektima, ikavskim, ekavskim i ijekavskim. Novostvoreni književni jezik bio je štokavski i ijekavski, mada je ijekavaca među katolicima bilo daleko manje nego ikavaca ili ekavaca. Nosioci hrvatske jezičke politike nisu se obazirali na teškoće koje ijekavica stvara onima kojima ona ne predstavlja maternji govor. Novi zajednički književni jezik uspešno je ujedinio katolike u hrvatsku naciju i, baš zato što je bio na vukovskim osnovama i kao takav bliži prosečnome srpskom narodnom govoru nego hrvatskom, poboljšao je političke šanse Hrvata u predelima gde su se njihovi interesi ukrštali sa srpskim, pored ostalog u Bosni i Dubrovniku. Uz to je usvajanje književnog jezika bliskog Srbima u Hrvatskoj otklonilo opasnost da oni na podlozi jezičke posebnosti izgrade svoju kulturnu autonomiju. Tako je stvorena čudna asimetrija, na štetu Srba: ijekavski književni jezik kod Hrvata, muslimana i u zapadnoj grani srpskog naroda, a ekavica kod ostalih Srba. To je dalo povoda da hrvatski naciona-

listi, među njima i neki od najistaknutijih hrvatskih lingvista, počnu govoriti kako je ijekavica hrvatska, a ekavica srpska, svojatajući time sve one koji se služe ijekavskim književnim jezikom (Ivić 2012 [1995]: 141).

Autor posebno potencira potrebu srpskog jedinstva i podržava ideje koje su s tim u vezi potekle uz Republike Srpske (uvođenje ekavice).

Rat u Bosni i Hercegovini, koji je po sebi užasna nesreća, imao je i pozitivnih posljedica. Učvrstio je među tamošnjim Srbima svest o potrebi srpskog jedinstva i probudio uspavane energije. Ujedinjenje Srba, ali potpuno, ne samo političko već i privredno, kulturno, jezičko, postalo je ideal naroda koji je shvatio da mu nema opstanka bez oslonca na maticu istočno od Drine. Samo u takvim izuzetnim prilikama bilo je moguće ono što je učinjeno u Republici Srpskoj. Reč je o jedinstvenoj istorijskoj šansi. Doduše, u samoj Srbiji, čija sloboda nije neposredno ugrožena, nije bilo te neodoljive plime čežnje za integracijom. Reagovanje javnosti bilo je podeljeno. Možda je i bolje što je tako. Nikako ne bi bilo dobro da je inicijativa potekla odavde. Ovako, niko ne može reći da je iz Srbije nešto nametnuto Republici Srpskoj (Ivić 2012 [1995]: 142).

Po njegovom mišljenju protivljenje uvođenju ekavice „poteklo je manje iz racionalnih pobuda, a više iz nerazumevanja ili prirode odbojnosti prema krupnim, prelomnim novinama“ (Ivić 2012 [1995]: 142). Smatrao je nerealnim strah da usvajanje ekavskog jezičkog standarda znači odricanje od narodne i umjetničke književnosti stvarane u ijekavici.

17. Pavle Ivić konstatuje da postoje više razloga za neriješene stvari u pogledu jezičke norme, a prije svega sputavanje zajednice sa Hrvatima, koja to u stvari nije bila jer je „trebalo stalno voditi računa da se ne udaljavamo od njih da ne bismo narušavali to tobožnje jedinstvo“, što je vezivalo ruke: „[...] bili smo u državnoj zajednici sa Hrvatima i ništa nismo mogli početi sami, da ne bismo narušavali jedinstvo, a nismo mogli ni zajedno s njima jer oni nisu bili za saradnju“ (Ivić 2012 [1998]: 203, 204).

Do sada smo, negujući srpski jezik, morali stalno misliti i na Hrvate, a naročito na Srbe koji su živeli tamo, da se ne udaljavamo suviše od njih. Sada Hrvati s nama više nisu u zajednici, a Srba tamo praktično jedva ima. Ima mnogo gramatičkih pitanja gde treba tačno utvrditi šta je pravilno, a šta nije. Tu su, dalje, pitanja izgovora književnog jezika, i mnoga druga pitanja u velikom kompleksu jezičkog standarda (Ivić 2012 [1998]: 203).

Autor tvrdi da je odnos Hrvata prema jezičkom jedinstvu bio politički motivisan i da je imao dvije faze: približavanje i udaljavanje.

Naime, dok nije bilo Jugoslavije kao države, tendencija je bila približavanje. Kad je stvorena jugoslovenska država, počelo je udaljavanje. U stvari, radilo se o političkim stavovima o jugoslovenskoj državi, njenom stvaranju, odnosno održanju (Ivić 1998: 204).

Ivić priznaje ono što su Hrvati često isticali: da su oni imali tradiciju štokavskog jezika, ali taj štokavski nije dobro odgovarao njihovim tadašnjim potrebama (Ivić 2012 [1998]: 205). Krajem prošlog vijeka, nastavlja on, jezičko

približavanje Hrvata Srbima bilo je uglavnom završeno bezuslovnim usvajanjem gramatičkog sistema pravopisa Vuka Karadžića, ali su u leksici ostale razlike, na čemu je počivala različitost dviju varijanata srpskohrvatskog književnog jezika. Međutim, čim je stvorena Jugoslavija, ciljevi hrvatske politike su se promijenili: „Oni su ušli u Jugoslaviju da bi se otresli Austrije i da bi se oslobodili odgovornosti za učešće u ratu na strani pobeđenih [...]“ – Ivić 1998: 205. Već između dva rata Hrvati su pošli linijom narušavanja jezičkog jedinstva, da bi se poslije Drugog svjetskog rata stvar ponovo primirila za izvjesno vreme. I tada su Srbi učinili jednu grešku: „grupa dobronamernih Srba među komunistima predložila je da se donese zajednički pravopis, da se poradi na zajedničkoj terminologiji, da bude i zajednički rečnik na kome bi trebalo da sarađuju Matica srpska i Matica hrvatska“ (Ivić 2012 [1998]: 206). Međutim, umjesto realizacije dogovorenog došlo je natezanja oko zajedničkog pravopisa koje je trajalo šest godina, akcija oko terminologije je sasvim propala, a rad na rečniku je dospio do drugog toma od šest planiranih.

18. Ranko Bugarski je 1996. napisao rad pod naslovom JEZIČKE RAZLIKE (Bugarski 2012 [1996]). U njemu je istakao da pojam jezičkih razlika korelira sa komplementarnim pojmom jezičkih sličnosti tako što razlike ukazuju na ograničenja sličnosti, i obrnuto, sličnosti se sagledaju kao ograničenja razlika te dodaje: „Svi prirodni jezici u nečemu su slični, i po tome su svi oni jezici; istovremeno, svi prirodni jezici se u nečemu drugom razlikuju, i po tome su svi oni različiti jezici“ (Bugarski 2012 [1996]: 149). Autor smatra da se jezičke razlike manifestuju kako u jeziku tako i u govoru, pri čemu u napetosti između ova dva vida jezičkih pojava dolazi do uzajamnog djelovanja i djelimične neutralizacije (Bugarski 2012 [1996]: 150). Predstavnici različitih dijalekata, sociolekata ili standardnih varijanti srpskohrvatskog (danas zvanično: srpskog i hrvatskog) mogu da se međusobno udaljavaju ili približavaju putem divergentnog odnosno konvergentnog prilagođavanja. „Slučaj divergentnog prilagođavanja imamo kada neko svoj govor podešava prema govoru sagovornika, ali tako da bi se od njega što više razlikovao, dok je kod konvergentnog prilagođavanja reč o podešavanju u pravcu govora drugog“ (Bugarski 2012 [1996]: 150). Bugarski smatra da treba razlikovati unutrašnje razlike između jezičkih sistema od spoljašnjih razlika, koje proističu iz sociolingvističkog statusa pojedinih jezika (a koji određuju činioci kao što su broj, razmještaj i uticaj govornika, pismenost i standardizacija, funkcionalna razuđenost, etnička, regionalna, nacionalna ili internacionalna upotreba, prestiž itd.). Osim toga, međujezičke kao i unutarjezičke razlike asociraju se, putem simboličke funkcije jezika, sa etničkim, nacionalnim, konfesionalnim, profesionalnim, statusnim i drugim društvenim razlikama (Bugarski 2012 [1996]: 150). On smatra da je pogrešno pitanje da li su jezičke razlike dobra ili loša stvar:

Jezičke kao i druge razlike su tu, s nama i među nama, i tako će i ostati, a pravo pitanje jeste kako se prema njima valja odnositi da bi se iz njih izvukao maksi-

mum pozitivnog uz redukciju njihovog negativnog dejstva (naročito u smislu ometanja komunikacije među ljudima). Osnovno je da se izbegavaju šematski određene krajnosti, dogmatski stavovi, kao i neprimerena ideologizacija i politizacija. Od govornika brojčano malih jezika često se može čuti da su razlike dobra stvar koju treba po svaku cenu očuvati, dok su predstavnici najvećih jezika pre skloni da veruju kako su one zapravo loša stvar, i da ih otuda valja nivelisati. Ovo je samo jedan vid poznatog nesklada između manjinskog stanovništva, zabrinutog za sopstveni identitet, i većinske pozicije samozadovoljstva i neugroženosti koja sebi dozvoljava indiferentan odnos prema nepovoljnom položaju drugih. Ali ekstrem prvog gledišta lako vodi u jezičku getoizaciju, a drugog – u jezički imperijalizam; stoga je neophodan razuman kompromis, koji nikada nije unapred dat i očigledan nego se uvek mora strpljivo tražiti (Bugarski 2012 [1996]: 152).

U vezi sa tumačenjem srpskohrvatskog kao policentričnog jezika Ranko Bugarski tvrdi da, koliko zna, nigde u svijetu ne postoje dva – a još manje tri – idioma sa tolikim stepenom istovetnosti koji bi se lingvistički tretirali kao zasebni jezici (Bugarski 1997: 39).

19. Ranko Bugarski razmatra i problem jezičkog identiteta i poput Radoslava Katičića (koji je razlikovao njegove tri vrste: 1. opisni ili tipološki, 2. genetski ili rodoslovni, 3. vrijednosni (jezik kao nosilac vrijednosti, Katičić 1986) izdvaja iste tipove, ali ih drugačije naziva: 1. strukturalni (kakav je), 2. genetski (kako je nastao) i 3. sociolingvistički (kako se vrednuje) identitet (Bugarski 2002). Strukturalni i genetski suštinski „još uvek govore“ o jedinstvu, ali treći aspekt – vrednovanje (kad je u pitanju bivši srpskohrvatski jezik) ubrzava diversifikaciju (Bugarski 2002: 18)*. Bugarski predlaže još jednu podjelu – na „jaki“, „srednji“ i „slabi“ identitet (Bugarski 2002: 12).

20. Isti autor ističe da je srpskohrvatski, kao najveći jezik zemlje, služio kao važan činilac i simbol konstrukcije, dekonstrukcije i rekonstrukcije jugoslovenske države (Bugarski 2012 [2004]: 439). Razvoj događaja u vezi sa ovim jezikom autor dijeli u tri faze. U fazi 1 između kraja XIX i sredine XX vijeka srpski i hrvatski sjedinili su se obrazujući zajednički književni standard, srpskohrvatski, što je učinjeno „dogovorno“, pod geslom „stvorimo Jugoslaviju“. U fazi 2 između 1965. i 1995. ovaj zajednički jezik (koji nikad nije bio istinski unificiran nego su se u njemu profilisale nacionalno-teritorijalne varijante) rastočio se „razdorno“ u znaku parole „razorimo Jugoslaviju“.

Dva izvorna konstituenta, srpski i hrvatski, najpre su se odvojila, da bi im se potom pridružili novoprolašeni bosanski (B) i potencijalni crnogorski (C), pri čemu je ovaj drugi obeležen tačkicama i zagradaama kao oznakom ovakvog statusa. Drugim rečima, ove „frakcije“ srpskohrvatskog su se dogovorile o razdoru – to jest, da svaka krene svojim putem (Bugarski 2012 [2004]: 440).

U fazi 3 varijante standardnog srpskohrvatskog paralelno napreduju u svojoj novoj ulozi zasebnih nacionalnih standarda, većinom sa samopouzdanjem a uz pokušaje crnogorskog da se usput otarasi svojih tačkica i zagrada. „Ovo se odvija ‘novodogovorno’, potvrđujući dogovor o razdoru i uz podršku pos-

tjugoslovenskim državama u njihovoj novoizgradnji“ (Bugarski 2012 [2004]: 440).

Na pitanje ima li još uvijek srpskohrvatskog jezika Bugarski odgovara da je ono dosta složeno i ne dopušta prost i odrešit odgovor tipa „da“ ili „ne“, već se mora postaviti na više nivoa, pri čemu autor izdvaja dva: političko-simbolički i lingvističko-komunikacijski. Na pravnoj ravni srpskohrvatski jezik više ne postoji, a na drugoj je još uvijek moguće o njemu govoriti.

U ravni koju nazivam političko-simboličkom takav jezik više ne postoji, pošto su njegovi dvočlani nazivi zamenjeni jednočlanim u ustavnim i zakonskim dokumentima svih postjugoslovenskih država, gde srpski, hrvatski i bosanski sada funkcionišu kao važni simboli njihove političke suverenosti i nacionalnog identiteta njihovog većinskog stanovništva. Međutim, u ravni koju označavam kao lingvističko-komunikacijsku još uvek je legitimno govoriti o srpskohrvatskom kao jednom entitetu. Naime, opšte je poznato da su lingvističke razlike između jezika čija je posebnost sada priznata male i često nepostojeće, što obezbeđuje da komunikacija između prosečno obrazovanih govornika iz, recimo, Zagreba, Beograda i Sarajeva teče isto toliko glatko kao i ranije (Bugarski 2012 [2004]: 440–441).

Stvari se po autorovom mišljenju komplikuju ako se u razmatranje uključi i treća ravan – sociopsihološka, koja se tiče osjećanja, stavova i prakse samih govornika i naziva svojih maternjih jezika. Kao poslednju ravan Bugarski ističe međunarodnu nauku, koja sa valjanim razlozima nastavlja da operiše pojmom srpskohrvatskog jezika. Analiza se nastavlja ovakvim razmišljanjima:

Moglo bi se, dakle, reći da istovremeno imamo na sceni jedan jezik i tri jezika, zavisno od stanovišta – pojednostavljeno, jedan lingvistički jezik u obliku triju političkih jezika. A ceo spor ionako zapravo iščezava čim se setimo da, generalno govoreći, nema oštarih granica između jezika i jezičkih varijeteta, što veoma otežava raspravu o tome da li je srpskohrvatski jedan jezik ili nije, i da li su njegovi administrativni naslednici samo njegove varijante ili pak odeliti premda blisko srodni jezici (Bugarski 2012 [2004]: 441).

Bugarski konstatuje da su hrvatski, a u manjoj mjeri bosanski, podvrgnuti svojevrsnom lingvističkom inženjeringu sa ciljem da se učine vidno različitim i međusobno, a u prvom redu od srpskog. „Hrvatski se udaljava relativno brzo zamenjivanjem ‘srbizama’ i internacionalizama hrvatskim regionalizmima, arhaizmima i neologizmima, dok se bosanski odvaja sporije i u drugom pravcu, naglašavanjem svog orijentalnog nasleđa“ (Bugarski 2012 [2004]: 442). U to vrijeme postaje aktuelna tema šta će dalje biti, posebno da li će se razlike povećavati. Na pitanje šta se može očekivati u budućnosti Ranko Bugarski odgovara:

„Ne upuštajući se ovom prilikom u spekulacije [...] samo ćemo primetiti kako u slučaju planiranja hrvatskog, bosanskog, a potencijalno i crnogorskog jezik postoji implicitna tendencija ka rastućoj autonomiji, tj. potvrđenom jezičkom statusu. Možemo pretpostaviti da bi se u odsustvu drukčijih

silnica ovo izvelo stapanjem zasad odvojenih gore pomenutih ravni posmatranja, čime bi potomci srpskohrvatskog mogli da postanu jasno odeliti standardni jezici po bilo kojem kriterijumu, dok bi se njihov predak, ne više govorljiv, povukao u maglovitu pozadinu kako nekakav 'protosrpskohrvatski' u genetskom smislu" (Bugarski 2012 [2004]: 442).

Datu problematiku autor smješta i u Klausov model u kome se razlikuju Abstand jezici (jezici na odstojanju) i Ausbau jezici (jezici po oblikovanju). Prvi su idiomi sa prihvaćenim jezičkim statusom na osnovu strukturalne distance, čija se autonomija otuda podrazumijeva, a drugi su idiomi sa nastajućim jezičkim statusom na osnovu elaboracije, čijoj autonomiji se tako teži (Bugarski 2012 [2004]: 442). Autor objašnjava da su u susjedstvu južnoslovenskih jezika mađarski, albanski i grčki jezici na odstojanju (Abstand), kako međusobno tako i prema ovim slovenskim idiomima, dok su svi južnoslovenski jezici kao i većina evropskih standardnih jezika oblikovani jezici (Ausbau) po porijeklu, „budući izgrađeni od svojih dijalekatskih osnova na takav način da vidno odudaraju od svojih potencijalnih takmaca“ (Bugarski 2012 [2004]: 443). Bugarski smatra da su srpski i hrvatski u uzajamnom Ausbau odnosu (jer je u najmanju ruku moguće tvrditi da su oni zapravo isti jezik), ali bi se slovenački lako mogao ocijeniti u Abstand odnosu prema njima, pošto niko ne bi rekao da je on isto što i srpski, hrvatski ili srpskohrvatski. Međutim, „Klos je naveo srpskohrvatski kao primer policentričnog standardnog jezika, što je u vreme kada je on pisao bilo mahom prihvaćeno gledište – a ovu kategoriju ostavio je po strani od svoje dihotomije Abstand/Ausbau (njegov glavni primer ovog drugog bio je slučaj češkog i slovačkog)“ – Bugarski 2012 [2004]: 443.

Iz ovoga slijedi konstatacija da je distinkciju Ausbau – Abstand teško napraviti kada je riječ o slovenskim jezicima (o čemu je pisala Olga Mišeska Tomić). Po mišljenju Ranka Bugarskog stvar se komplikuje time što se u literaturi o planiranju jezika ne pravi sistematska razlika između dva konceptualno i operacionalno odjelita tipa oblikovanja – jednog od dijalekatske baze a drugog od već postojeće standardnojezičke osnove, gdje se dva ili više standardnih jezika izgrađuju od varijanti zajedničkog standarda.

Pošto se često termin *Ausbau* upotrebljava uopšteno i nedovoljno izdiferencirano, Bugarski je, polazeći od sudbine srpskohrvatskog, pokušao da Klosove uvide osavremeni preformulisanjem njegove izvorne klasifikacije.

Predlog se sastoji u tome što bi se termin *Ausbau* rezervisao za prvi pomenuti tip – na primer, za slovenački standard koji izrasta iz dijalekatskog materijala što mu leži u osnovi. A za drugi tip – na primer, za srpski i hrvatski kao standardne jezike koji se razvijaju iz varijanti standardnog srpskohrvatskog – predložili bismo termin *Umbau*, označavajući njime neku vrstu preoblikovanja, odnosno restandardizacije. (Na sam ovaj izraz može se tu i tamo naići u literaturi, ali – koliko nam je poznato – ne u službi ovakvog sistematskog razgraničenja) – Bugarski 2012 [2004]: 443.

Time Bugarski Klosovu dihotomiju pretvara u trihotomiju: Abstand – Ausbau – Umbau.

U fazi (1) monocentričan standardni jezik se oblikuje od dijalekatske baze procesom standardizacije; ovo je A u s b a u . U fazi (2) u ovom jeziku se razvijaju varijante procesom varijantizacije, čime on postaje policentričan standardni jezik. Najzad, u fazi (3) ove varijante se preoblikuju i putem restandardizacije uzdižu na rang monocentričnih standardnih jezika; ovo je U m b a u . Na desnoj strani dijagrama zapažamo među zagradama potencijalni A b s t a n d kao podrazumevani opšti cilj, željeno krajnje odredište – jer je san svakog A u s b a u jezika, a možda naročito svakog U m b a u jezika, da se jednog lepog jutra probudi kao nedvosmisleno autonoman A b s t a n d jezik! (Bugarski 2012 [2004]: 444).

Ako se ovaj model konkretno primijeni, dobiće se po autorovom mišljenju sljedeći tipovi: jezici „po odstojanju“ (Abstand) – npr. mađarski, albanski, jezici „po oblikovanju“ (Ausbau) – slovenački, makedonski, jezike „po preoblikovanju“ (Umbau) – npr. srpski, hrvatski.

21. Ivan Klajn je analizirao leksičke odnose između srpske i hrvatske varijante. On je konstatovao da se u poslijeratnoj Jugoslaviji nastavio proces spontanog zbližavanja srpske i hrvatske varijante, koji je već bio u toku i prije rata (Klajn 2012 [1996]: 155). Recimo, zvanična društveno-politička terminologija bila je ujednačena u sve četiri republike srpskohrvatskog jezika.

I izvan te oblasti, novi izrazi najčešće su bili jednaki u Beogradu i Zagrebu: razlike kao *računar/računalo* (10.2), *farmerke/traperice* (14.2), *podzemni prolaz/pothodnik* i sl. predstavljaju izuzetke. Da bi se procenio domet uzajamnog zbližavanja, trebalo bi znati kolike su bile leksičke razlike među varijantama pre rata. Nažalost, retke postojeće studije na tom polju redovno su preuveličavale razlike, neki put tendenciozno, a još češće zbog nejednakog poznavanja dveh varijanata, što je dovodilo do toga da se potpuni arhaizmi proglašavaju za varijantno obeležene reči (tvrdnje da navodno „hrvatskom“ *pčelar*u odgovara „srpski“ *kovandžija*, ili „srpskom“ *arhivu* „hrvatska“ *pismohrana* i sl.). U tom pogledu svakako je najgora pseudostudija P. Guberine i K. Krstića RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Guberina... 1940); ali ni Radosav Bošković, mada daleko bolji lingvista i bez skrivenih političkih motivacija, nije uspeo da izbegne slične greške u svom članku iz 1935 (Klajn 2012 [1996]: 155).

U centru autorove pažnje nalazi se poseban leksički sloj – „kroatizmi“ u srpskoj varijanti (Klajn 2012 [1996]: 155) i podijelio ih na nekoliko slojeva. Prvi čine riječi koje su danas potpuno izgubile hrvatsko obilježje, npr. *brojka*, *ishod*, *učinak*, *uređaj*, *tečaj*, *oprost*, *dopust*, *vozilo*, *zdravstvo*, *pouzeće*, *potraga*, *glasina*, *latica*, *svratište*, *drvoređ*, *redosled*. *jezikoslovac* (-**vní**), *strahovlada*, *svetlo* (imenica), *temeljiti*, *obziran*, *poguban*, *napadan*, *najaviti*, *izvestiti*, *opovrgnuti*, *navodno*, *odveć* itd. „Za sve njih nije ni sigurno da su hrvatskog porekla, ali po pomenu tom Boškovićevom radu i po usmenim i pismenim osudama kojima su ih u raznim prilikama podvrgavali konzervativniji govornici srpske varijante može se zaključiti da su se pred rat još uglavnom osećale kao 'hrvatske'“ (Klajn 2012

[1996]: 155). Drugi sloj je znatno brojniji i čine ga riječi koje još zadržavaju neodređeni hrvatski prizvuk, ali se bez većeg otpora upotrebljavaju u Srbiji.¹⁰ U ovaj sloj Klajn uključuje i termine koji su u cilju ujednačavanja usvojeni PRAVOPISOM iz 1960, prije svega *zareza*, *veznik* i *tvorba reči* (s pridjevom *tvorbeni*), umjesto dotadašnjeg srpskog *zapeta*, *sveza*, *građenje reči*. „Ti termini su široko prihvaćeni u školama u Srbiji, kao što je uglavnom uvedeno i *centimetar* (*centilitar* itd.) umesto ranijeg *santimetar*, *santilitar* – ovo poslednje u smislu davanja prednosti latinskom izgovoru nad francuskim“ (Klajn 2012 [1996]: 156).¹¹ Treći sloj čine „povremeno upotrebljeni kroatizmi“ kao što su *razina*, *tekućina*, *urota*, *svetonazor*, *natuknica*, *žgaravica*, *stanovit*, *nepatvoren*, *osebujan*, *dvojiti*, *duljiti*, *posuditi*, *nadomestiti*, *oponašati*, *ustvrditi*, *ponukati*, *iznimno*, *nedvojbeno*, *dapače*, *dočim*, *netom*, *diljem*, *te* (u nabrajanjima) itd.

Njihov hrvatski karakter je nesumnjiv, nekima od njih Srbi skromnijeg obrazovanja i ne znaju značenje, a ipak smo sve njih zabeležili u beogradskoj štampi, u tekstovima srpskih autora, i to za poslednjih pet godina. To pokazuje da je u vreme

¹⁰ „One po pravilu imaju i ‘domaći’ sinonim koji dajemo u zagradi, a koji je u nekim slučajevima u povlačenju, naročito ako je turcizam ili germanizam. Takve su *mučnina* (srpski: *gađenje*), *upala* (*zapaljenje*), *prehlada* i *prehladiti se* (*nazeb*, *nazepsti*), *rasveta* (*osvetljenje*), *prigoda* (*prilika*), *tuđica* (*strana reč*), *posuda* (*sud*), *odgoj* (*vaspitavanje*), *zagovornik* (*pobornik*), *stupanj* (*stepen*), *ćutnja*¹ (*ćutanje*), *žmigavac* (*migavac*), *dojam* (*utisak*), *postotak* (*procenat*), *stotinka* (*stoti deo*), *znatiželja* i *znatiželjan* (*radoznalost*, *radoznao*), *nekretnina* (*nepokretna imovina*), *neboder* (*oblakoder*), *smeće* (*đubre*), *iles*³ (*igra*), *hir* (*ćef*, *kapric*), *dragulj* (*dragi kamen*), *zubar* (*zubni lekar*), *konobar*, *-ica* (*kelner*, *-ica*), *pretinac* (*fah*, *pregradak*), *tračnica* (*šina*), *kvačilo* (*kuplung*), *očit* (*očigledan*, *očevidan*), *rastresen* (*rasejan*), *istodoban* (*istovremen*), *odgoditi* (*odložiti*), *opskrbiti* (*snabdeti*), *pridoneti* (*doprineti*), *zavredeti* (*zaslužiti*), *poprimiti* (*steći*, *dobiti*), *raskrinkati* (*demaskirati*), *napokon* (*najзад*), *u povodu* (*povodom*), *poput* (*kao*), *naspram* (*prema*, *nasuprot*), *nakon* (*posle*), *nakon što* (*pošto*) itd. Poneki od tih izraza i nemaju pravog ‘srpskog’ ekvivalenta, npr. *testenina*, *nazor*, *glasilo*, *pouzeće*, *vodokotlić*, *odskora vikendica*, *kafić* (i drugi kolokvijalni neologizmi sa istim sufiksom – *krimić*, *ljubić*, *pornić*; jedino prema hrvatskom *crtić* ‘crtani film’ stoji običnije srpsko *crtac*), *dojmiti se*, *zagovarati* (nešto), *uterati*, *uterivati* (dugove), *priuštititi* (gotovo uvek s dativnom zamenicom *sebi*, kao zamenom za hrvatsko nenaglašeno *si* koje u Srbiji ne postoji). Hrvatsko *elektrana*, *hidroelektrana*, *termoelektrana* dobrim delom je potisnulo starije i glomaznije srpsko *električna* (*hidroelektrična*, *termoelektrična*) *centrala*, a *toplana* i nema zamene; up. i *plinara*, *plinski* (npr. *plinska svetlost*, *plinski štednjak*, dok je imenica *plin* mnogo ređa u Srbiji nego *gas*)“ – Klajn 2012 [1996]: 156.

¹¹ Autor posebno komentariše odluku Radio-televizije Beograd, donesenu 1984. na prijedlog grupe lingvista, da se u najavama tačnog vremena riječ *čas* zamijeni lekseom *sat*: „Ta novost je shvaćena kao nametanje jednog kroatizma i izazvala je burne reakcije u beogradskoj javnosti, mada su lingvisti objašnjavali da je osnovni argument za promenu bio u tome što je *sat* i u srpskom svakodnevnom govoru običnija reč [...]“ (Klajn 2012 [1996]: 157).

zajedničkog života leksičko prožimanje bilo duboko i da je ostavilo traga, bar u tradicionalno otvorenoj srpskoj varijanti (Klajn 2012 [1996]: 157).

Na kraju analize Ivan Klajn upozorava:

Iz dosad navedenog ipak se nipošto ne bi smelo zaključiti da za leksičku razmenu među varijantama nema nikakvih internih prepreka. Veliki broj hrvatskih reči, npr. *juha*, *glazba*, *vlak*, *uvjet*, *tjedan*, *tvrta*, *nazočan*, *bedast*, *prosvjedovati*, *tiskati*, *uhititi*, *glede*, hrvatski nazivi meseci i mnogo šta drugo potpuno su tuđi srpskom jezičkom osećanju i njihovo preuzimanje nikada nije dolazilo u obzir. Broj takvih reči donekle je i veštački povećan za poslednje tri-četiri godine, politički motivisanim (mada sasvim nenaučnim) tvrdnjama da je tobože *domovina* „hrvatski“ a samo *otadžbina* srpski, ili da „hrvatske“ oblike *Uskrs*, *uskršnji* treba zameniti „srpskim“ *Vaskrs*, *vaskršnji*. Tamo gde postoje obličke alternacije, npr. *opštilopći*, *posetalposjet*, *hirurg/kirurg*, otpor prema hrvatskom obliku po pravilu je mnogo jači nego kad su posredi različite lekseme. Poseban otpor izaziva hrvatska sklonost k neograničenom građenju kovanica, naglo ojačana, kao što je poznato, posle uspostavljanja nezavisne Hrvatske (Bugarski 1994: 134). Veštački obnovljeni hrvatski arhaizmi kao *vrhovnik*, *vojarna*, *priopćenje*, *zemljovid*, *veleposlanik*, *tijekom* i mnogi drugi danas su poznati i u Srbiji zahvaljujući medijima, ali izazivaju samo podsmesljive komentare (Klajn 2012 [1996]: 157).

22. Godina 1998. obilježena je kolektivnim zauzimanjem stavova o jezičkoj problematici i stanju na području srpskog jezika i drugih štokavskih jezika. Tada se pojavilo više dokumenata nego u bilo kojoj prethodnog ili kasnijoj godini (1990–2004): ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), U ODBRANU DOSTOJANSTVA SRPSKE JEZIČKE NAUKE (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998).

23. Seriju je otvorio novoosnovani Odbor za standardizaciju srpskog jezika svojom prvom odlukom (Odluka br. 1 2012 [1998]). Ona se ticala jezika Bošnjaka, odnosno pitanja da li se u srpskom jeziku može prihvatiti naziv *bosanski jezik*. Odbor je stao na stanovište da se može preporučiti samo atribut *bošnjački* (*Bosniac*) i to sa sljedećim obrazloženjem: „Očigledno, naziv jezika neophodno je uskladiti s imenom novopriznatog naroda (*Bošnjaci/Bosniacs*), jer nema razloga da u srpskom jeziku ime tog naroda i naziv njegovog jezika budu u raskoraku, koji unosi zabunu i izaziva opravdanu zabrinutost“ (Odluka br. 1 2012 [1998]: 159). Ovo tumačenje se dalje argumentuje na ovaj način:

1.1. Oba prideva (atributa, ktetika), *bosanski* i *bošnjački*, u skladu su s tvorbom reči u srpskome jezičkom standardu. Oba stoje u vezi s toponimom (nazivom mesta, oblasti, teritorije) *Bosna*, kojem prethodi istovetan hidronim (naziv vodotoka) – (reka) *Bosna*, odnosno s etnicima (nazivima stanovnika sela, gradova, oblasti) – *Bosanac* (dosad jako čest, isključivo sa zavičajnim, „zemljačkim“, značenjem) i *Bošnjak*. Reč *Bosanac* izvedena je od morfeme **Bos(a)n** + sufixs **-ac**, a *Bošnjak* od **Bosn** + sufixs **-jak**. I *Bosanac* i *Bošnjak* često se javljaju kao prezimena migranata iz Bosne u druge predele.

1.2. Oba prideva mogu stajati uz imenice, *bošnjački* ređe (npr. *bosanske* planine, *bosanski* gradovi, itd., ali, odnedavno, *bošnjački* narod, u skladu s ovom preporukom, i *bošnjački* jezik) – Odluka br. 1 2012 [1998]: 160.

Odbor smatra da su muslimani/Muslimani/Bošnjaci izabrali baš ime *Bošnjaci* zbog težnje ka unitarnoj BiH „u kojoj bi vladali i oni i njihov jezik“. Ali se dodaje da se Muslimanima/Bošnjacima ne može, i kad bi se htjelo, zabraniti da svoj jezik, u svome jeziku, zovu kako hoće, dakle (i) *bosanski*, kao što Slovencima i Slovacima niko ne brani da svoj jezik zovu, izgovaraju i pišu izvorno, gotovo jednako (*slovenski*, odnosno *slovenský*), „dakle takoreći *sveslovenski*“, što su za Slovence prihvatili npr. i Hrvati, pa i Rusi (hrv. *slovenski*, rus. *словенский*, što pak ne važi za Slovake (hrv. *slovački*, rus. *словацкий*) – Odluka br. 1 2012 [1998]: 161).

U srpskom jeziku, kao što je poznato, jezik Slovenaca naziva se *slovenački(m)*, a jezik Slovaka – *slovački(m)*, dok kod nas sveslovenski atribut glasi – *slovenski*. Nema, dakle, nijednoga (socio)lingvističkog razloga da se standardni jezik današnjih muslimana/Muslimana/Bošnjaka – koji je izvorno varijanta *s r p s k o g a s t a n d a r d n o g j e z i k a* (danas s nešto uočljivih hrvatskih ukrasa, mahom u leksici i stilistici, i s novom bujicom turcizama, koja, s punom obnovom foneme *h* i gde joj jeste i gde joj nije po etimologiji mesto [npr. *aždaha*, *hudovica*], prodire u treći, bošnjački, jezički standard) – naziva *bosanskim jezikom*, ne barem u onom jeziku što, nakon raspada srpskohrvatske standardnojezičke zajednice, (p)ostaje *srpski* (Odluka br. 1 2012 [1998]: 161).

24. Iste godine pojavilo se SLOVO O SRPSKOM JEZIKU, čiji su potpisnici bili Vera Bojić, Mirjana Vlajisavljević, Predrag R. Dragić Kijuk, Milorad Đurić, Miloš Kovačević, Zoran Kostić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Slobodan Rakitić, Tiodor Rosić, Božo Ćorić i Mihailo Šćepanović (Slovo 2012 [1998]). Grupa oko SLOVA je zauzela stav da je (1) srpski književni jezik jezik svih štokavaca „jer je štokavsko narečje svojom celinom srpsko i ono obuhvata tri versko-kulturne zajednice srpskog naroda“, (2) „savremeni srpski jezik upotrebljavaju i Srbi katoličke i Srbi muslimanske veroispovesti“, (3) postoji „hrvatska“ (katolička) i „bošnjačka“ (islamska) varijanta srpskog književnog jezika, (4) hrvatski jezik je samo ono što se odnosi na čakavski („I Hrvati imaju svoj izvorni jezik koji se razlikuje od drugih naroda /čakavsko narečje/“, „Takozvani hrvatski književni jezik jeste zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika.“), a sve ostalo (štokavsko) jeste srpski jezik (Slovo 2012 [1998]: 167).

Autori tvrde da upotreba ekavskog i ijekavskog nije i ne može biti diferencijalna crta prema „katoličkoj i muslimanskoj varijanti srpskog jezika“, a takođe ćirilica i latinica nisu razlikovno obilježje između srpskog književnog jezika i njegovih regionalnih, konfesionalnih varijanti (Slovo 2012 [1998]: 163). U tekstu se potencira da se sa etničkim granicama srpskog naroda podudaraju jezičke granice srpskog jezika (štokavskog narečja) i da se taj jezik nazivao ne samo

srpski nego i *slovenski*, *slaveno-srpski*, *ilirski*, *dalmatinski*, *dubrovački*, *bosanski*, *slavonski*, *hrvatski*, *naš jezik* itd. (Slovo 2012 [1998]: 164).

Po mišljenju potpisnika SLOVA Hrvati se

[...] nisu zadovoljili samo time što su preuzeli srpski književni jezik, nego su, odmah posle Vukove smrti, činom bez presedana u istoriji bilo kog drugog jezika – srpskom nazivu u imenu jezika dodali i hrvatsko ime. Tako je od *srpskog jezika* u Hrvatskoj postao *hrvatski* ili *srpski jezik*, pa *srpsko-hrvatski* ili *hrvatsko-srpski*, da bi raspadom socijalističke Jugoslavije Hrvati potpuno iz naziva izbacili odrednicu *srpski* – i *srpski jezik ijekavskog izgovora*, koji su preuzeli u XIX veku, jednostavno preimenovali u „*hrvatski književni jezik*“ (Slovo 2012 [1998]: 164).

Dalje se ističe da vjerska pripadnost ne može da bude jezička diferencijalna crta i da je upravo ona iskorišćena za razbijanje jedinstvenog (više-konfesionalnog) srpskog naroda na vještačke vjersko-teritorijalne zajednice (Slovo 2012 [1998]: 165).

Teza o tome da narodi stiču identitet po veri a ne po jeziku, koja je suprotna Vukovoj tezi, nije prihvaćena nigde u Evropi. Pošto se ona nametala više od jednog veka (a u Titovoj Jugoslaviji i sredstvima države), urodila je plodom: katolički deo populacije koja govori štokavskim narečjem *kroati* i *iran* je i državnom idejom vezan za etničke Hrvate, to jest čakavce, i za kajkavce, a muslimanski deo populacije proglašen je za poseban narod. Tako se desilo da se na verskoj osnovi populacija jednog jezika podeli na tri „naroda“ (Slovo 2012 [1998]: 165).

U tumačenju grupe oko SLOVA srpski književni jezik je i danas, kao i u Vukovo doba, jezik svih štokavaca, budući da je štokavsko narečje svojom cjelinom srpsko i obuhvata tri vjersko-kulturne zajednice srpskog naroda (Slovo 1998: 165). Autori govore o Srbima pravoslavne vjeroispovijesti, Srbima katoličke vjeroispovijesti i Srbima islamske vjeroispovijesti: prvi svoj jezik zovu *sprski (književni) jezik*, drugi i treći se služe ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika (Slovo 1998: 165). Što se tiče Hrvata, potpisnici tvrde:

Ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika služe se i etnički Hrvati (čakavci) i žitelji istorijskog Slovinja (kajkavci, koji se danas takođe zovu Hrvatima), ali njima taj jezik nije maternji. Evidentan je, prema tome, nesklad između formalnog imena „*hrvatskog književnog jezika*“ i stvarne etničke pripadnosti. Takozvani hrvatski književni jezik jeste *zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika* (Slovo 2012 [1998]: 167).

Za „Srbe islamske verske pripadnosti“ kaže se: „S obzirom na nesklad između formalnog imena i stvarne pripadnosti, takozvani ‘*bosanski književni jezik*’ jeste *sarajevska varijanta srpskog književnog jezika*“ (Slovo 2012 [1998]: 167).

25. Na ovaj tekst reagovao je Odbor za standardizaciju srpskog jezika saopštenjem U ODBRANU DOSTOJANSTVA SRPSKE JEZIČKE NAUKE, u kome su oštro

osuđeni stavovi izneseni u SLOVU (U odbranu dostojanstva 1998). Odbor izražava duboku zabrinutost zbog štete koju će srpskom nacionalnom interesu nanijeti SLOVO, jer su njegovi potpisnici „izašli daleko izvan granica istinitog“ (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 171). Između ostalog ističe da danas nigdje ne postoji katolička ili muslimanska populacija koja bi sebe smatrala srpskom. Krupnom pogreškom smatra se oslanjanje u XX vijeku na stavove autora iz prve polovine XIX veka. Konstataciju iz SLOVA „Sa etničkim granicama srpskog naroda podudaraju se jezičke granice srpskog jezika (štokavskog narečja).“ članovi Odbora ovako komentarišu:

Ovo znači, pored ostalog, da u Bosni i Hercegovini, gde su svi štokavci, i nema nikoga osim Srba. Srbin je Izetbegović, Srbin je Zubak, i svi ostali, na sve tri naroda borili su se među sobom ogorčeno i nepoštedno od 1992. do 1995. Doduše, Hrvati i Muslimani nisu znali da su Srbi, sad ih autori SLOVA o tome poučavaju. I većina ustaša, među njima i sam poglavnik Ante Pavelić bili su štokavci, pa su, po autorima „SLOVA“, i oni Srbi, i po zavičajnom dijalektu i po književnom jeziku (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

Savremena nauka, po mišljenju članova Odbora, zna da o nacionalnom identitetu ne odlučuje ni jezik ni vjera, nego svijest o zajedničkoj nacionalnoj pripadnosti (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

U vezi sa stavom iz SLOVA „Umetnost i kultura koju su stvarali katolici srpskoga jezika posle programirane kroatizacije, kao i umetnost i kultura koje su stvarali Srbi muslimanske veroispovesti, sastavni su deo i srpske kulture.“ zauzeta je ovakva pozicija:

Bolna je istina da se ovakav pokušaj uzimanja tuđeg mogao javiti u srpskoj sredini. Dosad smo verovali da se tako nešto događa samo kod drugih. Citirana rečenica znači da celokupna kultura muslimana Bošnjaka i najveći deo hrvatske kulture, uključujući i sve ono što ima antisrpsku tendenciju, pripada i nama, a ne samo narodima u čijem je krilu stvoreno. Pitamo se ko je dao pravo autorima „SLOVA“ da prisvajaju ono što su stvarali ljudi koji nisu Srbi i čiji preci u većini slučajeva nisu bili Srbi (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

Članovi Odbora smatraju da će štetne tvrdnje iz „SLOVA“ iskoristi neprijatelji srpskog naroda: „Oni će, presrećni što im je iz čista mira poklonjen tako bogat zalogaj, pronaći sve pojedinosti, citirati ih i preštamovati, likovati nad njima, decenijama, možda stolicima“ (U odbranu dostojanstva 1998: 173). Dalje se kaže kako su tvrdnje iz SLOVA duboko štetne prije svega zato što su neistinite.

Nikad dosad iz ruku srpskih filologa nije potekao tekst tako poguban po nacionalni interes. „SLOVO“ će s pravom biti kritikovano i odbačeno u stranoj i domaćoj nauci. Možemo očekivati tri vrste zamerki: (1) taj proglas beskrupulozno poseže za tuđim; (2) autori su u zabludi kad veruju da će na taj način pridobiti ljude koji nisu Srbi da to postanu; (3) autori pokazuju nepoznavanje mnogih istorijskih činjenica (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

Na kraju se zaključuje da je zbog pojave SLOVA šteta velika i trajna (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 175).

26. Iste godine objavljena su dva dokumenta s stavovima sličnim onim iz SLOVA. Jedan od njih je PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE. U njemu se izrazito negativno ocjenjuje serbokroatistika jer je dugim postojanjem i usmjerenjem ostavila negativne posledice na duhovni i stvaralački život Srba (Platforma 2012 [1998]: 178). „Jezik, koji je u prvoj polovini 19. veka bio samo srpski, postao je, u vreme prevlasti serbokroatistike, srpskohrvatski, pa hrvatski i srpskohrvatski“ (Platforma 2012 [1998]: 178). Jednim od glavnih ciljeva Pokreta za obnovu proklamovano je (1) sprečavanje stvaranja neke srbistike koja bi počivala na „ostacima raspadnute serbokroatistike, prema željama i projekcijama tuđeg filološkog centra“, (2) obnavljanje srbistike kao discipline koja je već postojala, koja je plodno djelovala i čiji je prvi čovjek bio Vuk Karadžić (Platforma 2012 [1998]: 181).

27. Drugi dokument nosi naslov MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998). U njemu se precizira stanovništvo koje se služi srpskim jezikom i ističe da su u vrijeme potpisivanja BEČKOG DOGOVORA populaciju koja govori štokavskim narečjem činili njeni dijelovi različito nazivani: *Srbi* („daleko najbrojniji“), *Iliri*, *Dubrovčani*, *Dalmatinci*, *Slavonci*, *Bosanci*, *Turci* i *Hrvati*.

Od tada do danas delovi populacije koja govori štokavskim narečjem menjali su nacionalnu svest, pa i nazive svog jezika, ali jezik bitnije nisu menjali. U jezičkom i etničkom pogledu ta populacija i danas čini jednu prirodnu zajednicu ma koliko politički bila podeljena (Memoar 2012 [1998]: 186).

Zatim se konstatuje da podjele na osnovu vjere nisu neka specifičnost onih koja govore štokavskim jezikom, jer je u određenoj mjeri slična situacija kod drugih evropskih naroda.

Ali je podela te populacije po osnovi vere na tri naroda: na Srbe (pravoslavci), Hrvate (katolici) i Muslimane neprirodna i nametnuta iz političkih razloga političkim sredstvima. Ona je neprimerena evropskim kriterijumima i ne bi je trebalo prihvatiti kao trajno rešenje (Memoar 2012 [1998]: 186).

U pogledu štokavske jezičke i etničke zajednice autori MEMOARA smatraju da srpski filolozi treba da imaju stav koji je imao Vuk Karadžić: da je jezičko-etnička zajednica jedna, uprkos političkim podjelama i raznim nazivima koji su važili i koji i danas važe, i da ona treba da ima jedan naziv (Memoar 2012 [1998]: 187). Jezik te zajednice trebalo bi nazvati *srpskim* iz sljedećih razloga:

Srbi se, kao narod, pominju kod Ptolomeja i Plinija već u prvom veku nove ere (a pojedini naučnici dokazuju njihovo postojanje i daleko ranije). Hrvati se prvi put pominju u 9. veku; Crnogorci su, kao nacija, priznati 1945. a Muslimani 1967. Hrvati, sem toga imaju svoj jezik (čakavski i kajkavski), a štokavski su preuzeli ocl Vuka tek u 19. veku. Po merilima koja važe za druge evropske narode bilo bi prirodno da se taj jezik naziva *srpskim* (Memoar 2012 [1998]: 186).

28. Oštru kritiku hrvatske jezičke politike izrekao je iste godine **Božo Ćorić**. On je posebno negativno ocijenio osam principa kojih se „neuki realizatori“ hrvatske jezičke politike drže (Ćorić 2012 [1998]: 193–194):

- a) sinonimski (dubletni) leksički par srpskog jezika razbija se tako što se jedan član tog para (prvi po redu) proglasi sredstvom hrvatskog jezičkog standarda: *dopustiti – dozvoliti, mašta – uobrazilja, novac – para* (Šamija/Lukačić);
- b) srpski leksički par sastavljen od neutralnog i markiranog člana (arhaizma, istorizma, varvarizma) razbija se tako što se neutralni (jezički aktuelan) član proglasi hrvatskim, a onaj drugi – srpskim jezičkim sredstvom: *lim – pleh, kočiti – bremzati, naramenice – hozentregeri* (Šamija/Lukačić); *prostitutka – fahiša, naročito – lišma, muka – azab* (Brodnjak);
- c) srpski leksički par čiji je jedan član domaćeg, a drugi stranog porijekla razbija se tako što se domaća leksema proglasi hrvatskom, a pozajmljenica srpskom: *bojište – fronta, metež – kaos, dobit – profit, čudovište – monstrum, jelovnik – meni* (Šamija/Lukačić);
- d) standardnojezička forma neke riječi proglašava se osobinom hrvatskog, a lokalna (kolokvijalna, narodska, negramatična) sredstvom srpskog jezika: *hladan – ladan, pisar – ćata, pjevačica – pevaljka, palačinke – palačinci, koliba – koleba, kravata – kravatna* (Šamija/Lukačić); *čašćenje – aldomaš* (Brodnjak);
- e) prave se neobični (i nemogući) parovi riječi pa se onda karikaturalni član para označava srpskom crtom: *zubalo – gebis, šljivik – šljivir, piliti – šagati* (Šamija/Lukačić); *dječji – bebeći, doklizati – dosuljati se* (Brodnjak);
- f) sinonimska veza jednočlanog i dvočlanog naziva razdvaja se tako što se kraći naziv pripisuje hrvatskom, a sintagmatski naziv srpskom jeziku: *rugoba – ružna žena* (Šamija/Lukačić);
- g) navode se, jedna pored druge, riječi sasvim različitih značenja pa se onda jedna od njih označi kao hrvatska, a druga kao srpska: *mošnja – tašna, mošnjar – tašnjar, kamilica – promincla* (sic), *jastuk – dušek* (Šamija/Lukačić);
- h) napravi se leksički par sastavljen od neutralne i stilski markirane riječi, pa se ona prva proglasi hrvatskom, a ova druga srpskom: *krošnja : kruna* (Šamija/Lukačić).

Tumačenje refleksa glasa „jat“ kao jedne od najuočljivijih diferencijalnih crta i tvrdnju Iva Prankovića da su ti refleksi „u hrvatskom standardu /i/jekavski a u srpskom ekavski (npr.: *vrijeme – vreme, sijevati – sevati, pjesma – pesma, tjerati – terati, dio – deo, vidio – video* itd.)“ Ćorić ne ocjenjuje kao rezultat neznanja, već forsiranog traženja razlika gdje ih nema (Ćorić 2012 [1998]: 193–196). Konstataciju da u srpskom „imamo gotovo uvijek **sa** i **ka**, za razliku od hrvatskog koji ima **s** i **k**, osim kad prijedlozi dolaze ispred istih ili posve sličnih suglasnika i suglasničkih skupina (usp. *s njima – sa njima, s prijateljem – sa prijateljem, k nama – ka nama, k susjedu – ka susjedu* itd.)“ autor ocjenjuje kao „eklatantan primjer obmanjivanja javnosti netačnim predstavljanjem činjenica“ (Ćorić 2012 [1998]: 197). Po njegovom mišljenju netačna je i Pranjkovićeva tvrdnja da je „u srpskom standardu praktično posve izgubljena

deklinacija promjenljivih glavnih brojeva (*pisati dvjema olovkama – pisati s dve olovke, saznati od dvaju ljudi – saznati od dva čoveka, razgovor triju strana – razgovor tri strane* itd.) – Ćorić 2012 [1998]: 197. To se isto odnosi na Pranjkovićevu formulaciju da su „deminutivi u srpskom standardu često imaju sufiks -*će* tamo gdje je u hrvatskom -*(ć)ić*... npr.: *prozorčić – prozorče, šeširić – šeširče, lončić – lonče, jastučić – jastuče*...“, što sugerise zaključak da srpskom jeziku pripadaju samo ovi drugi primjeri (na -*će*), a ne i ovi prvi (na -*ić/-čić*). „Istina je, međutim, ne samo da oba navedena sufiksa pripadaju srpskom jeziku, već i oba člana navedenih leksičkih parova“ (Ćorić 2012 [1998]: 199). Autor smatra čistim promašajem Pranjkovićovo navođenje parova deriviranih riječi tipa *društvo – udruženje, slastičarnica – poslastičarnica, punomoć – punomoćje, sretan – srećan, prehrana – ishrana* s ciljem da se pokaže njihova pripadnost različitim idiomima (Ćorić 2012 [1998]: 199).

29. Božo Ćorić piše o pogrešnom tumačenju razlika između srpskog i hrvatskog jezika i posebno se zadržava na „alhemičarskoj diferencijaciji između dva varijeteta“ koju vrši Ivo Pranjković i koji „namjerno i karikaturno prikazuje sredstva srpskog jezika“ (Ćorić 2012 [2003]: 329). Oštrica Ćorićeve kritike uperene je na tumačenje pozajmljenica.

Naime, strane/tuđe riječi preuzimaju govornici nekog jezika, a ne pojedine varijante (jezici), i u tom smislu nema razlike između jednog Srbina i jednog Hrvata, pa ni između njih i bilo kog drugog čovjeka na kugli zemaljskoj. Odnos prema stranim riječima sasvim je druge prirode, a karakterističan je za jezičko čistunstvo: srpski lingvisti imaju benevolentan stav prema njima, a hrvatski restriktivan. To je, bar u startu, odnos među lingvistima, a ne među jezicima. (Kad u hrvatskoj sredini ne bi bilo tuđih riječi, onda o njima ne bi ni bilo rasprave, a hrvatski purizam izgubio bi osnovnu pokretački snagu) – Ćorić 2012 [2003]: 329.

Ćorić ukazuje na neprihvatljive zaključke i austrijskog lingviste Helmuta Wajnbergera [Weinbergera], koji se dobrim dijelom poziva na Pranjkovića.

Vajnberger će s visokom dozom nonšalancije konstatovati da je u češćoj upotrebi bio termin *srpskohrvatski* nego termin *hrvatskosrpski*, čime potkrepljuje svoju tezu o neravnopravnosti hrvatske varijante. Pritom ovo apsolutno ničim ne potvrđuje. On kao da ne zna, a trebalo bi da zna, da su Srbi uvijek govorili srpski (a i kako bi drukčije), a Hrvati hrvatski (a i kako bi drukčije), pa su svoj jezik, ako je trebalo da ga imenuju, i zvali tako: *Srbi – srpski, Hrvati – hrvatski*. Ukoliko je i bilo namećenja oficijelnog složenog naziva, onda je valjda nametan i jednom i drugom narodu, Srbima – *srpskohrvatski*, Hrvatima – *hrvatskosrpski* (Ćorić 2012 [2003]: 331).

Autor analizira ono što je u centru Vajnbergerove pažnje – aktuelne razlike na planu tvorbe riječi, posebno stav da su te razlike postojale i ranije, u vrijeme zajedničkog srpskohrvatskog jezika, samo se tada pokušavalo izbjeći njihovo naglašavanje, što Ćorić ovako komentariše: „Odmah se mora kazati da je ova konstatacija daleko od istine: mnoge su razlike na tvorbenom planu opisivane i opisane, i treba samo zaviriti u lingvističku literaturu tih vremena i vidjeti da je i u tom ‘unitarističkom’ periodu bilo više demokratije u opisu jezičkih

činjenica, nego u nekim sredinama danas“ (Ćorić 2012 [2003]: 331).. On zaključuje: „Služeći se samo odabranom literaturom Vajnberger olako diferencira pojedine sufiksima izvedene leksičke jedinice, zanemarujući činjenicu da se radi o varijetetima iste dijalekatske baze, iz čega proizilaze brojna sinonimna tvorbeni sredstva i tvorbeni tipovi“ (Ćorić 2012 [2003]: 331). U nastavku slijedi konstatacija o „nevjerovatnoj“ Vajnbergerovoj upornosti u traganju za nepostojećim diferencijalnim crtama.

[...] pri čemu on ispoljava jednu finu crtu lingvoalhemije: ne vodi nikakvog računa o tome da svakom ozbiljnijem zaključivanju prethode kakva takva empirijska istraživanja. On će, tako, navesti parove istokorjenih leksema tipa *lukavost – lukavstvo, srodnost – srodstvo, tvrdoglavost – tvrdoglavstvo*, a onda, bez ikakvih dokaza, površno utvrditi „da postoji barem tendencija da se *-stvo* češće upotrebljava u srpskom jeziku nego u hrvatskom“ (isto). Vajnberger će već u sljedećem pasusu zaglaviti u kontradiktornosti: naprijed je, vidjeli smo, sufiks *-ost* pripisao hrvatskom, a onda mu ne dâ da tu ostane jer u parovima leksema tipa *bezgrešje – bezgrešnost, bezobličje – bezobličnost, jednozvučje – jednozvučnost, suglasje – suglasnost* tipičnim sufiksom hrvatske varijante smatra *-je*, pa jedino možemo zaključiti da su mu ovi drugi (na *-ost*) specifikum srpskog jezika (isto) – Ćorić 2012 [2003]: 333.

Božo Ćorić zamjera Vajnbergeru i zato što je uzeo primjere iz Brodnjakovog rječnika (za koji kaže da je totalno neupotrebljiv) i tako skinuo odgovornost sa sebe:

Ipak, svaki ozbiljan naučnik bi morao znati da je Brodnjakov rječnik jedan od najvećih promašaja u istoriji ne samo slavističke, već i svjetske leksikografije. Gori od Brodnjakovog rječnika su još samo dvije r a z l i k o v n e tvorevine: Šamića/Lukačić (1991) i Krmpotić (1992). Sve tri knjige sasvim su neupotrebljive kad su naučna istraživanja u pitanju. Ukoliko su to sa pozicija nekog drugog jezika korisna lingvistička ostvarenja, nemam ništa protiv: neka se takva slika tog jezika održi i prenosi s koljena na koljeno (Ćorić 2012 [2003]: 334).

Slijedi izuzetno oštra ocjena hrvatskih razlikovnih izdanja:

I odmah da kažem: u tim leksikografskim čudovištima se do te mjere daje kriva slika o srpskom jeziku da ih svaki lingvista mora izdaleka zaobilaziti. Takva zbirka leksikografskih gluposti mogla je izmiljeti samo iz glava zlonamjernih i neukih ljudi (Ćorić 2012 [2003]: 334–335).

30. Petar Milosavljević ističe da je krajem 20. vijeka „zajednički“, „jedinstveni“ srpskohrvatski jezik „podeljen“ i da danas egzistira pod tri različita imena, kao *srpski, hrvatski i bosanski jezik*, čime je otvoreno pitanje identiteta srpskog jezika (Milosavljević 2012 [1998]). Da bi se ono sagledalo na naučnim osnovama i u skladu sa slavističkom tradicijom, autor je izvršio analizu dijalektoloških karata srpskohrvatskog, hrvatskog i srpskog jezika (Milosavljević 2012 [1998]: 209). S kartografskim poslom počelo se u vrijeme kada je već bila nametnuta teza da Srbi i Hrvati imaju zajednički jezik koji je prozvan (1) *srpskohrvatski*, (2) *hrvatski ili srpski*, (3) *hrvatskosrpski* (Milosavljević 2012 [1998]: 209). Po autorovom mišljenju ideju da je srpskohrvatski jedan jezik naj-

snažnije je podupirao Vatroslav Jagić, a najviše odgovornosti što je ona prihvaćena među Srbima ima Aleksandar Belić, pri čemu su motivi da se ta ideja prihvati i kod jednog, i kod drugog, bili različiti, ali prevashodno politički (Milosavljević 2012 [1998]: 214). Milosavljević dalje konstatuje da je osnov srpskog književnog jezika u srpskom narodnom jeziku, ali i da je osnova hrvatskog književnog jezika opet u istom – srpskom narodnom jeziku, što je dovelo do toga da se narodni i književni jezik kod Srba bitno ne razlikuju, a da književni jezik kajkavskog Zagreba bude u osnovi isti sa narodnim govorima okoline Nikšića i Jadra u Srbiji (Milosavljević 2012 [1998]: 215). „Otuda i potiču glavni jezički problemi Srba i Hrvata“ (Milosavljević 2012 [1998]: 215). Autor tvrdi da sada, poslije razbijanja zajedničkog srpskohrvatskog jezika, postaje jasno ono što je slavistima u 19. veku, a posebno Vuku Karadžiću, bilo potpuno jasno: da se srpski i hrvatski narodni jezici razlikuju.

Nema, niti je ikada bilo, Srba koji su govorili kajkavski ili čakavski. Otuda nema nikakvog osnova da se čakavsko, odnosno kajkavsko narečje nazivaju srpskohrvatskim. To su samo hrvatska narečja (ostavljamo po strani moguća pitanja o slovenačkoj prirodi kajkavskog). Stav o tome da čakavsko, kajkavsko i štokavsko narečje predstavljaju zajednički narodni jezik (odnosno zajedničke govore) Srba i Hrvata – čista je konstrukcija (Milosavljević 2012 [1998]: 215).

Na (političko) pitanje zašto su Hrvati i pored sopstvenih narečja prihvatili štokavsko za književni jezik, koje će ih čvršće povezati sa Srbima, Milosavljević odgovara: da bi proširili svoj jezički i etnički prostor (Milosavljević 2012 [1998]: 216). Po njegovom mišljenju netačan je stav Miroslava Krležje da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik koji su Hrvati nazivali *hrvatskim* a Srbi *srpskim*, jer su Hrvati uvijek imenovali kajkavski i čakavski *hrvatskim*, a Srbi te jezike nikad nisu zvali *srpskim* (Milosavljević 2012 [1998]: 216).

Milosavljević se posebno zaustavlja na karti hrvatskog jezika sa dodatkom srpskog iz knjige Tome Matasića DOBRO JUTRO! EIN LEHRBUCH DES KROATISCHEN MIT ANHANG FÜR SERBISCH, objavljenoj u Minhenu 1981 (drugo izdanje je štampano 1994), jer „potiče iz nastojanja da se srpskohrvatski jezik, kao celina, podeli na dve polovine: hrvatsku i srpsku“. Milosavljević se posebno okomio na Vatroslava Jagića smatrajući da je on, kao glavni tvorac srpsko-hrvatskog jezičkog jedinstva, dao idejnu osnovu za takvu podjelu.

U Jagićevim tekstovima često se sreće stav da je srpskohrvatski jezik jedan jezik, ali da se on različito naziva: na istoku *srpskim*, a na zapadu *hrvatskim*. Jagićeva računica, pri tome, jednostavna je: neće se nikako deliti ono što je samo hrvatsko (čakavsko i kajkavsko narečje) već ono što je, po njemu, Srbima i Hrvatima zajedničko, tj. štokavsko narečje. A da bi se deoba na istočni i zapadni deo mogla izvršiti, bilo je potrebno da se izvrši i revizija Vukove terminologije: Vukovo južno narečje, tj. istočnohercegovačko, preimenovano je u zapadni izgovor srpskohrvatskog književnog jezika [...]. To preimenovanje je usvojeno u prvom članu NOVOSADSKOG DOGOVORA [...] – Milosavljević 2012 [1998]: 216.

Po autorom mišljenju, ispalo je da je kajkavski Zagreb centar ijekavice, a Beograd centar ekavice. I poslije NOVOSADSKOG DOGOVORA nastavilo se sa sličnim konstrukcijama, tačnije nametnut je stav da postoje (samo) dvije varijante srpskohrvatskog književnog jezika: istočna i zapadna, beogradska i zagrebačka, tj. srpska i hrvatska, na čemu je građen stav da na srpskohrvatskom jezičkom području postoje dva standardna književnojezička izraza: srpski i hrvatski, koji su jednaki književnim jezicima srpskom i hrvatskom. „Tu konstrukciju je Matasić, na svojoj karti, samo doveo do krajnih konsekvenci“ (Milosavljević 2012 [1998]: 216).

Ispalo je, posve prirodno, da se ne moraju, po liniji „varijanata“, podeliti samo srpski i hrvatski književni jezik već da se moraju podeliti i srpski narodni i hrvatski narodni jezik i to tačno po liniji „varijanata“ što u stvarnosti znači po liniji: ekavica – ijekavica. Po Matasićevoj karti sasvim se jasno prikazuje kako hrvatskim narodnim jezikom govore čakavci, kajkavci, i štokavci ikavci i ijekavci a srpskim jezikom govore samo štokavci ekavskog izgovora. U geografskom smislu to tačno znači ovo: hrvatskim jezikom se govori u cijeloj Hrvatskoj, cijeloj Bosni i Hercegovini, cijeloj Crnoj Gori i skoro trećini Srbije (Milosavljević 2012 [1998]: 216).

Ovdje se Milosavljević ponovo vraća na Vatroslava Jagića i njegovu strategiju usmjerenu na spajanje srpskog i hrvatskog jezika.

Ta je projekcija u punoj meri obelodanila i strategiju jagićevske filologije, svedeno da li je zastupali Hrvati ili Srbi, ili neko treći. A u osnovi je te strategije da se dotle razdvojeno (srpski i hrvatski narodni jezici) spoji, pa da se kasnije na drugačiji način, tj. pomoću razlika u književnom jeziku, podeli. Prvo su, dakle, srpski i hrvatski jezik, koji su do 19. veka bili razdvojeni, prikazivani kao jedan jezik, srpskohrvatski, uz jasna saznanja filologa da je srpskom jeziku priključen hrvatski jezik (Milosavljević 2012 [1998]: 217).

Međutim, nakon više od jednog vijeka, nastavlja Milosavljević, stvari su se izmijenile na hrvatskoj strani: postupa se tako kao da je srpskohrvatski oduvijek bio jedan narodni jezik, pa se on dijeli po osnovi varijanata u književnom jeziku.

Tako logično ispada da hrvatski narodni jezik zaprema veliki prostor, a srpski se predstavlja kao privesak (Der Anhang) hrvatskog jezika. Ali i od ovoga predstavljanja postoji još gore: kad se bivši srpskohrvatski jezik deli na hrvatski i srpskohrvatski. (Tako ispada da je srpski jezik tek deo hrvatskog jezika) – Milosavljević 2012 [1998]: 217.

Da bi se dokazalo da je i hrvatski književni jezik utemeljen na osnovama hrvatskog narodnog jezika, hrvatskim jezikom je proglašeno cijelo istočnohercegovačko narečje pa je ispalo da je i sam Vuk Karadžić pisao na hrvatskom jeziku (Milosavljević 2012 [1998]: 217).

U nastavku analize autor piše o „nepostojećoj dijalektološkoj karti bosanskog jezika“ u kontekstu DEJTONSKOG SPORAZUMA, pri čemu težište stavlja na naziv jezika Muslimana/Bošnjaka. Autor se vraća u prošlost, ističući da se *bosanski jezik* pojavljuje u tekstovima slavista (Dobrovskog, Kopitara, Šafarika

i drugih) kao lokalna oznaka za jezik kojim govore Bosanci (svih vjera), „a taj jezik se smatra istim sa srpskim jezikom (ne i sa hrvatskim)“ – Milosavljević 2012 [1998]: 218. Milosavljević smatra da je upotreba lokalnog naziva *bosanski jezik* u smislu njegove nacionalne oznake za Muslimane neprihvatljiva jer se Bosancima oduvijek nazivaju stanovnici Bosne, koji mogu da budu, ne samo Muslimani, već i Srbi, i Hrvati, ali i drugi. Nakon konstatacije da je izraz *bosanski jezik* pokušala da nametne Austro-Ugarska poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, Milosavljević jednog od krivaca za uvođenje toga naziva nalazi u Vatroslavu Jagiću, koji se najviše zalagao za bosanski jezik, ali je pod pritiskom javnosti od toga naziva odustao (Milosavljević 2012 [1998]: 218). Kao ispravan model autor ističe Vukovljev.

Vuk je smatrao, poput drugih filologa svog vremena, da se narodi među sobom razlikuju po jeziku a ne po veri. Otuda je i zauzeo nedvosmislen stav da su Srbi, oni koji govore srpskim jezikom, bez obzira na to da li su grčkog, rimskog ili turskog „zakona“, tj. da li su Srbi pravoslavci, Srbi rimokatolici ili Srbi muslimani. Taj model nije neki specifično njegov, već model koji je važio svuda u Evropi i koji je on neposredno preuzeo od Nemaca. Otuda je on, principijelno, na osnovi jezika razdvajao Srbe od Hrvata (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

Jagić je po njegovom mišljenju radio sasvim suprotno: on je spajao u jeziku ono što je nespojivo (Srbe štokavce i Hrvate kajkavce), a razdvajao ono što je na jezičkoj osnovi nerazdvojivo, u blagoj formi, ali uporno, insistirajući na stavu da je izraz *Srbi rimokatolici* u stvari drugo ime za Hrvate.

Vremenom je pobedila koncepcija antivukovca Jagića, koji je važio za jednog od najvećih Vukovih sledbenika. Tako je, na jagićevskoj osnovi, u Bosni i Hercegovini, narod jednog jezika a raznih vera, pretvoren u tri naroda, koji su (zato što su politički priznati kao narodi) morali da dobiju svaki svoj jezik a zatim i svaki poseban naziv za svoj jezik (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

Ovdje se Milosavljević ponovo vraća na jezik Bošnjaka i ističe da se nikad nije skrivalo da „muslimani srpskog jezika, odnosno štokavskog narečja“ (jer ih nema ni među čakavcima ni kajkavcima) imaju izvjesne osobenosti u svom jezičkom izražavanju, ali se sve doskora nije isticalo da imaju neki svoj poseban književni narodni jezik te se samo na spekulativan način i još kojekako i može govoriti o nekom književnom, odnosno standardnom bosanskom jeziku, tj. o jeziku bosanskohercegovačkih Muslimana (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

Posljednji dio analize posvećen je dijalektološkoj karti srpskog jezika. Autorova osnova misao svodi se na to da je štokavski narodni jezik, ili narječje, može predstaviti kao srpski narodni jezik i za to nalazi deset argumenata (Milosavljević 2012 [1998]: 219–222).

1) U odnosu na čakavsko i kajkavsko štokavsko narečje predstavlja jednu jezičku cjelinu te ako srpsko, u srpskohrvatskom jeziku, treba dijeliti od hrvatskog, onda to treba činiti tamo gdje su te cjeline već bile oformljene: na granicama narječja štokavskog, s jedne strane, a čakavskog i kajkavskog, s druge.

2) Štokavski je već u prošlosti identifikovan kao srpski jezik od slavista prve, druge i treće generacije.

Oni su sa jezikom koji se nazivao *srpskim* identifikovali njegove delove kojima su davani i drugi nazivi: *ilirski, slovinski, dubrovački, bosanski, slavonski, dalmatinski, hrvatski*. Vuk Karadžić je, s pravom, taj jezik nazvao srpskim, jer su ga tim imenom nazivali svi pripadnici srpskog naroda i oni etnički neosvešćeni delovi istog naroda koji su govorili isto kao i Srbi, ali su se nazivali ili su ih drugi nazivali: *Dubrovački, Dalmatinci, Bosanci, Slavonci*, ili *Iliri, Slovini*, itd. Štokavskim narečjem i danas govore svi Srbi i svi Crnogorci koji svoj jezik nazivaju *srpskim*; svi Muslimani (koji od pre nekoliko godina svoj jezik nazivaju *bosanskim*) i deo Hrvata (tj. štokavci) koji svoj jezik nazivaju *hrvatskim* (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

3) Posle razbijanja Jugoslavije prethodno nazivani *srpskohrvatski jezik* dobio je nova zvanična imena u Srbiji, Crnoj Gori i u Republici Srpskoj (srazmjerno su mali prostori van ovih područja na kojima se danas govori štokavski i na kojima se taj štokavski naziva *hrvatskim* i *bosanskim jezikom*).

4) Ako se područja koja su nesumnjivo u jezičkom pogledu hrvatska (čakavsko i kajkavsko narečje) oduzmu od područja na kojima se danas štokavsko narečje naziva *hrvatskim jezikom*, onda je ono sasvim nedovoljno da bi se cijelo štokavsko područje nazvalo *hrvatskim jezikom*.

5) Još manje ima osnova da se čitavo štokavsko područje nazove *bosanskim jezikom* (postojanje muslimanske vjerske zajednice na štokavskom području učinilo je da jezik kojim se ona služi dobije i neke specifičnosti na osnovu kojih se ne može govoriti o nekom posebnom „bosanskom“ jeziku).

6) Etnički Srbi (oni koji su govorili srpskim jezikom) primili su hrišćanstvo, ali su se zatim podijelili na pravoslavce, katolike i pripadnike raznih sekti.

Tako je nastao srpski narod triju vera, što nije jedinstven, već posve običan slučaj u Evropi. Jedinstven je slučaj u Evropi da se od toga jednog naroda, i to u sasvim novo vreme, poslednjih decenija, naprave tri naroda i to na verskoj osnovi, i da ce, isto tako, prema ta tri „naroda“ jedan isti jezik podeli na tri jezika što je, u lingvističkom smislu, besmislica (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

7) Nije sporan stav da srpskim jezikom govori više ljudi nego što ima Srba, odnosno da srpskim jezikom govore i dijelovi populacija koje sebe ne smatraju Srbima.

8) Obnovljenu poziciju Vuka Karadžića (tradicionalne srpske, odnosno slovenske filologije), o istovetnosti srpskog naroda i jezičke zajednice koja njime govori ne može danas da doživi jednodušnu podršku, ali je tumačenje u skladu sa modelima koji se primjenjuju u Evropi.

9) I za danas i za ubuduće ispravan je stav da se srpski književni jezik (srpski standardni jezik) zasniva na srpskom narodnom jeziku ekavskog i ijekavskog izgovora, dok se savremeni književni i standardni jezik Hrvata ne

zasniva na hrvatskom narodnom jeziku, nego na srpskom narodnom jeziku te se stoga može smatrati samo varijantom srpskog jezika.

10) Stav da štokavsko narečje treba nazivati srpskim jezikom ne protivrječi dosadašnjim saznanjima o dijalektima toga narečja (jezika).

31. Tekst O RAZLIKOVANJU SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA Petar Milosavljević otvara pitanjem: pošto se zna da je sadašnji književni jezik kojim se Hrvati služe, u stvari, srpski, postoji li hrvatski jezik (Milosavljević 2012 [2000]: 247). Odgovor autor prvo traži u prošlosti i konstatuje da su filolozi u XIX vijeku jasno razlikovali srpski od hrvatskog (kajkavskog), a zatim i od pravog hrvatskog (čakavskog). Suprotno tome naglašavan je od strane drugih stav da su štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje – narečja jednog jezika, što autor ova-ko tumači:

Takav stav ne bi bio lišen lingvističkog opravdanja samo ako bi se shvatio u ovom smislu: na početku razvoja slavistike, smatralo se da svi Sloveni imaju jedan jezik, slovenski, a ono što zovemo *nacionalnim jezicima* da su narečja toga slovenskog jezika. Samo kao deo zajednice slovenskih jezika čakavski, kajkavski i štokavski mogu predstavljati celinu (Milosavljević 2012 [2000]: 247).

Milosavljević tvrdi da se kroz čitavo 19. stoljeće na razne načine srpski jezik razlikovao od hrvatskog.

Praktično je tek u prvoj Jugoslaviji, i to iz političkih razloga, bila nametnuta koncepcija Vatroslava Jagića, po kojoj Srbi i Hrvati imaju jedan jezik koji se sastoji od tri narečja: štokavskog, čakavskog i kajkavskog. Na teorijskim osnovama Jagićevog shvatanja i nastao je NOVOSADSKI DOGOVOR.

On ukazuje na to da su čakavski i kajkavski posebne jezičke cjeline (kao i štokavski) i da se nekad nazivaju dijalekti, nekad narječja, a nekad jezici te dodaje da ima mnogo dokaza da su čakavski i kajkavski u prošlosti tretirani kao jezici i da su nosili hrvatsko, ali ne i srpsko ime.

Mehaničkom i tendencioznom zamenom prirodnog dijalekatskog trojstva štokavskog jezika (ijekavica, ekavica, ikavica) u dijalekatsko trojstvo (štokavski, kajkavski, čakavski) zamućena je svest o jezičkoj posebnosti Srba i Hrvata. Ovakvim i sličnim trikovima Hrvati su ubačeni kao titulari na teren srpskog jezika kodifikovanog reformom Vuka Stefanovića Karadžića (Milosavljević 2012 [2000]: 250–251).

Po Milosavljevićevom mišljenju postoje razlike u pogledu nacionalnog statusa čakavskog i kajkavskog.

Od njih je samo jedan „pravi hrvatski“: to je čakavski, jer tim jezikom niko sem Hrvata na svetu nije govorio, pa po tome on čini osnovu njihovog etničkog identiteta. Za kajkavski jezik lingvisti su isticali da se ne bi moglo reći da je pravi hrvatski jer sličnim kajkavskim govore i Slovenci. Ipak, između slovenačkog kajkavskog i hrvatskog kajkavskog lingvisti vide razlike: tretiraju ih kao dva posebna narečja ili jezika (Milosavljević 2012 [2000]: 251).

Autor dodaje da ne postoji problem diobe čakavskog i kajkavskog jezika između Srba i Hrvata jer ti jezici nisu srpski: „Nametnut je problem da treba

deliti srpski jezik (u drugoj terminologiji: štokavski)“ – Milosavljević 2012 [2000]: 251.

U nastavku autor analizira pjesmu Tina Ujevića *SVAKIDAŠNJA JADIKOVKA*, napisanu ekavicom, a zatim modificovanu u ijekavsku verziju, te zaključuje da je sasvim neozbiljno misliti i govoriti da su prva i druga varijanta sačinjene na dva različita jezika pa bi bio besmislen stav da je prva varijanta objavljena na srpskom a zatim ijekavizacijom prevedena na hrvatski (Milosavljević 2012 [2000]: 253). „Ima jedino smisla tvrditi da je Tinova pesma (u obe varijante) na istom, jednom jeziku, na srpskom“ (Milosavljević 2012 [2000]: 254). Autor tvrdi da je „po jeziku, tj. etnički, Tin pripadao srpskom rodu, ako se poštuje stav koji se svuda poštuje u Evropi, a valjda i u svetu: da se narodi dele po jeziku a ne po veri“ (Milosavljević 2012 [2000]: 254). U nastavu Milosavljević konstatuje da Miroslav Krleža po pravilu nije pisao na svom maternjem, kajkavskom jeziku, već mnogo više na srpskom.

Autor zaključuje da je nesporna činjenica da Hrvati imaju literaturu staru više stotina godina i na čakavskom, kao i na kajkavskom i da to jasno govori o tome da se Srbi i Hrvati i jezički i etnički mogu jasno razlikovati (Milosavljević 2012 [2000]: 254). On takođe ističe da srpski filolozi još nisu do kraja shvatili da je srpski jezik samo srpski, a da se Hrvati njime služe kao što se engleskim i španskim jezikom služe mnogi narodi u svijetu (Milosavljević 2012 [2000]: 254).

32. Milorad Radovanović u tumačenju promjena koje su se dogodile u drugoj polovini XX vijeka u srpskom jeziku ističe dva procesa – balkanizaciju i evropeizaciju (Radovanović 1998). Pod balkanizacijom on podrazumijeva usitnjavanje i umnožavanje broja južnoslovenskih (standardnih = „književnih“) jezika, što bi se teorijski tumačilo glotopolitičkom „promocijom varijanata standardnih jezika u odelite standardne jezike“ (= odranije „srpski“ [zatim: „srpskohrvatski“, „hrvatskosrpski“, „srpski ili hrvatski“, „hrvatski ili srpski“...], ali u najnovije vrijeme i „hrvatski“, i „bosanski“), uz „slovenački“, „bugarski“, i „makedonski“ i dr. (Radovanović 2012 [1998]: 233). U evropeizaciju dolaze pojave tipa: odbojnost prema purizmu, otvorenost prema internacionalizmu, otvorenost prema situacijama kultura u kontaktu, otvorenost prema situacijama jezika u kontaktu, otvorenost prema „stranoj“ leksici uopšte, otvorenost prema adaptaciji imena iz jezika svijeta, aktuelna preplavljenost leksikona internacionalizmima, evropeizmima, a naročito anglicizmima, internacionalizacija terminologija, usložnjavanje i umnožavanje vokalskih i konsonantskih grupa u fonologiji pod uticajem tudica prevashodno (tipa: *koautor*, *neeuklidski*, *radioaktivnost*,..., *protestantstvo*, *kapitulantstvo*), koincidencija balkanizama i evropeizama (ima u vidu tvorbene obrasce za složenice u nazivima tipa *Sava centar*, *diskurs analiza*, *rok muzika*, indeklinabilnost pridjeva tipa *super*, *maksi*, *instant*, *roze*, nepromjenljivost imenica tipa *madam*, *ledi*, *ser*, *mis*...).

Autor je na materijalu srpsko-hrvatskog, tj. srpskog i hrvatskog standardnojezičkog slučaja razvio „idealni model“ planiranja jezika u obliku kruga od desetak faza, odnosno postupaka, koje čini selekcija (= odabiranje), deskripcija (= opisivanje), preskripcija (= propisivanje), elaboracija (= razrađivanje), akceptacija (= prihvatanje), implementacija (= primenjivanje), ekspanzija (= širenje), kultivacija (= negovanje), evaluacija (= vrednovanje), rekonstrukcija (= prepravljanje). Taj krug se „prirodno zatvara“ preko segmenata neposredne deskripcije, preskripcije ili elaboracije novonastalih standardnojezičkih pojedinosti, leksičkih i gramatičkih (Radovanović 2012 [1998]: 238). Radovanović smatra da su za standardne jezike jednako mogući procesi integracije, odnosno varijacije, polarizacije, dezintegracije i promocije (varijeteta tipa etnički markiranih varijanata, prestižnih sociolekata, urbano regionalnih realizacija). Autor unosi pet „novih“ faza: integraciju, varijaciju, polarizaciju, dezintegraciju i promociju. Grubi okviri rasprostiranja osnovnih tendencija ovako su predstavljeni: prva polovina 19. vijeka integracija, druga polovina 19. vijeka varijacija, vrijeme od početka do šezdesetih godina 20. vijeka polarizacija, vrijeme od sedamdesetih do kraja osamdesetih godina 20. vijeka dezintegracija i devedesete godine 20. vijeka promocija (Radovanović 2012 [1998]: 237). Radovanović konstatuje da je ovaj model dosta kompatibilan onome koji je predložio Dubravko Škiljan, koji je u okviru poznatog Klosovog razvrstavanja segmente akceptacije, implementacije, ekspanzije i kultivacije uvrstio u „planiranje statusa“ (to bi Radovanović u još uopštenijem sistemu lingvističkih etiketa nazvao jezičkom politikom u užem smislu), dok je sve ostale predložene segmente (deskripciju, preskripciju, elaboraciju, evaluaciju i rekonstrukciju) svrstao u „planiranje korpusa“ (za Radovanovića planiranje jezika u užem smislu) – Škiljan 1988: 47–48.

U kratkom predstavljaju srpsko-hrvatske relacije Radovanović konstatuje da se sadašnji standardni srpski jezik počeo kodifikovati u prvoj polovini 19. vijeka, prevashodno aktivnošću Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića), na novoštokavskoj („istočnohercegovačkoj“) južnoslovenskoj dijalekatskoj bazi, koju je u to vrijeme zastupalo stanovništvo pretežno srpske etničke provenijencije. (Radovanović 2012 [1998]: 226–227). Prihvatanje te i takve književnojezičke norme od strane hrvatske etničke populacije značilo je dug i komplikovan proces standardnojezičkoga približavanja i udaljavanja – u prihvatanju i sleđenju Vukovog i Daničićevog, a praktično „vukovsko-daničićevskog“ jezičkoga standarda. U tome procesu Radovanović nalazi pet tendencija (Radovanović 2012 [1998]: 226–227). Jedna se ispoljavala u stalnom mijenjanju službenih naziva jezika, od onog *srpski*, preko onih *srpski ili hrvatski*, *hrvatski ili srpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, pa do onih najrecentnijih u 90-im godinama 20. veka, *srpski* [ponovo!], *hrvatski* (ali sada i *bosanski*). Suština druge bilo je jasno ispoljavanje predominacije političke volje nad lingvističkom logikom ili komunikacijskim potrebama te projektovanje etničko-konfesionalnih (pravoslavnih, rimokatoličkih i islamskih) determinanti među jezičke činjenice. Treća se

odnosila na nejednake distribucije pisama: stanovništvo srpske etničke pripadnosti je manje-više postajalo dvoalfabetno (nasuprot tome, stanovništvo hrvatske etničke pripadnosti ispoljavalo je težnju strožeg vezivanja za latinični alfabet). Četvrta se ticala konstituisanja urbano-regionalnim, kulturnim, etničko-konfesionalnim, nacionalnim, te političkim razlozima motivisanih varijanata standardnoga jezika (imenovanih različito, kao „istočna“ i „zapadna“, „beogradska“ odnosno „zagrebačka“, „srpska“ odnosno „hrvatska“, i sl.), uz širok prostor govornika sa „koegzistencijom varijanata“, „neutralizacijom varijantnih opozicija“, „ukrštanjem, mešanjem varijanata“, „međuvarijantom“, „posebnom varijantom“, ili sl., što je predstavljalo tipični sociolingvistički slučaj policentrične standardizacije. Peta tendencija se manifestovala kao generalno naglašeniji jezički internacionalizam na istoku („srpska varijanta“) prema purizmu na zapadu jezičke teritorije („hrvatska varijanta“).

33. Dragoljub Petrović je pisao 1999.^{*12} o problemima akcenatske norme zbog dualizma koji vlada na srpskom govornom području. Autor polazi od toga da se na velikom dijelu srpskoga jezika čuva četvoroakcenatski sistem sa pravilima koja se uglavnom poštuju, dok je na drugom dijelu došlo do znatnog narušavanja akcenatske norme, koje se ogleda, prije svega, u pojavi silaznih akcenata na unutrašnjim slogovima i ultimima, u fakultativnosti proklize i gubljenju dužina. Prvi model Dragoljub Petrović naziva istočnim, a drugi i zapadnim (Petrović 1999). Budući da su oni u velikoj mjeri suprotstavljeni i nekompatibilni, veoma je teško naći neko rješenje koje bi odgovaralo stanju i na jednom i na drugom području. Drugim riječima, srpski lingvisti imaju vezane ruke, oni su sputani da predlože neko racionalno, pa i kompromisno rješenje. Stoga će srpski jezik morati još zadugo da toleriše dvije standardne prozodijske norme (Petrović 1999).

34. Pavle Nikolić u članku KAKO JE PROŠAO SRPSKI JEZIK U ZAJEDNICI SA HRVATSKIM JEZIKOM piše o tome da se odmah poslije ujedinjenja, početkom 1991, „iz zagrebačke jezičke kovačnice izlila bujica novokomponovanih glupavih reči“ (Nikolić 2012 [1999]: 244).

On ističe da su hrvatski jezikoslovci izabrali za svoj hrvatski jezik zapadnu varijantu (narečje) srpskog jezika Vuka Karadžića, i to iz političkih razloga. „Najbliže srcu Zagrebčana svakako je bio kajkavski dijalekt, ali usvajanje ovog za književni jezik bilo bi otprilike isto kao kad bi Srbi uzeli za svoj književni jezik leskovački govor (Nikolić 2012 [1999]: 243).

Hrvatski jezikoslovci nisu uzeli zapadno narečje srpskog Vukovog govora za „Hrvatski književni jezik“ samo zbog njegovog kvaliteta; oni su ovaj dijalekt u prvom redu uzeli iz političkih razloga. Ijekavskim narečjem štokavskog dijalekta govorili su svi Srbi u svim krajevima u Hrvatskoj i svi Bosanci i Hercegovci, bez

¹² Prilozi koji nisu uvršteni u ovaj zbornik označeni su zvjezdicom iza autora ili godine objavljivanja.

obzira koje su vere. Kao najbrojnijim, Hrvatima nije pretila opasnost da od Srba ili Bosanaca i Hercegovaca budu asimilirani, naprotiv, Zagreb kao najsnažniji centar, iza koga stoji Vatikan, imao je ogromne prednosti da pohrvati i Srbe i muslimane (Nikolić 2012 [1999]: 243).

Po autorovom mišljenju isto onako kao što je katastrofalna greška stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine isto tako je po srpski jezik pogubno stvaranje srpskohrvatskog jezika (Nikolić 2012 [1999]: 244).

Nikolić zagovara orijentaciju koju bismo nazvali srpskim interkorelacionim purizmom, purizmom usmjerenom protiv „kroatizama“. On smatra da su glavni izvor zagađivanja srpskog jezika novokomponovane, rogobatne i komplikovane riječi kojima se jezik ne obogaćuje, već se istiskuju iz upotrebe jednostavne prikladne reči. Zatim prelazi na srpsko-hrvatske odnose:

U posljednje vreme primetio sam da Hrvati, da bi se razlikovali od Srba, umesto *zadnji* sad pravilno koriste *poslednji*. Tako su Hrvati namagarčili Srbe (Nikolić 2012 [1999]: 45).

Autor zaključuje:

U sadašnje vreme nove kovanice u Hrvatskoj rastu kao gljive. Te hrvatske „bedastoće“ ostavimo njima, nama su dovoljne naše gluposti (Nikolić 2012 [1999]: 45).

Nikolić navodi tri hrvatske riječi kojima, po njegovom mišljenju, nije mjesto u srpskom jeziku: *dužnosnik*, *ugodaj* i *poteškoća*. Za prvu kaže da ju je našao u članku koji je POLITIKA direktno, ili preko TANJUGA prenijela iz splitske štampe.¹³ Druga imenica *ugodaj* je za autora „predstavljala nerešiv problem, mada

¹³ „Tu reč upotrebio je Miko Tripalo. Po smislu u rečenici, odgonetnuo sam da ta reč na srpskom jeziku znači *funkcioner* – odomaćenu reč u svim jezicima sveta. Ne radi se ovde o uvođenju domaće reči namesto strane (*funkcioner* je i za hrvatski, kao i za sve ostale jezike odomaćena reč). Jedini cilj zagrebačke jezičke kuhinje je da za što kraće vreme u svoj jezik ubaci što veći broj novokomponovanih reči i konstrukcija. (Kad se ima u vidu ovaj jedini cilj svih novotarija – onda je jasno i ponemčavanje konstrukcije rečenice: *Za očekivati je*, u kojoj su samo reči hrvatske.)

Sve što se radi na brzinu to je, kako narod kaže *kuso*! I imenica *dužnosnik* je besmislena glupost, jer u ovoj složenici *nosnik* nije čovek. Čovek koji nosi, u hrvatskom književnom (srpskom) jeziku označen je imenicom *nosač*, pa bi novokomponovana reč trebalo da glasi *nosač dužnosti*. E, ali sa tom kvanicom nije se pobeglo od Srba. Hrvatski jezički stručnjaci su čoveka predstavili imenicom koja označava stvar. Tako su dobili umesto novokomponovane složenice novokompanovanu besmislicu. Ovde sam opširnije naveo, kako se u zagrebačkoj jezičkoj kuhinji spravljaju novokomponovane besmislice. Ovo sam napisao za srpske pomodare. Korišćenjem ovakvih besmislica, oni ne predstavljaju ništa drugo do najobičnije nezalice. Tu skandaloznu imenicu, ranije, nikad nisam ni čuo ni video. Na moje iznenađenje, saznao sam da je imenica *dužnosnik* registrovana u Srpskohrvatskom rečniku iz 1960. godine. Uz nju je napomenuto da je registrovana za vreme NDH“ (Nikolić 2012 [1999]: 41–42).

je često na nju nailazio u dnevnoj štampi“. ¹⁴ Za treću – *poteškoću* autor konstatuje da je složenica sastavljena od sintagme *poprilična teškoća* (od prve riječi uzet je samo prvi slog i dodat imenici *teškoća*). ¹⁵

Autora naročito nervira „neverovatna sloga Srba u isključivom korišćenju nekih izraza iz zagrebačke kuhinje, pri čemu se potpuno ignorišu srpske, mnogo jednostavnije i prikladnije reči“ (Nikolić 1999: 48).

„U tom se utrkuju POLITIKA i TELEVIZIJA. Sloga u tome prosto je neverovatna; kad bi samo takva sloga postojala o osnovnim interesima Srpskog naroda“ (Nikolić 1999: 45). ¹⁶

¹⁴ „Nisam mogao da nađem rešenje zato što sam, što je prirodno, polazio od zajedničkog korena sa glagolom *ugoditi*, koji znači učiniti nekom nešto po želji ili volji. Pa sam u tom smislu tražio smisao imenice *ugodač*. Međutim, sa tim značenjem, imenicu *ugodač* nikad nisam uspeo da povežem sa rečenicom u kojoj se nalazi. Ne znam ni sam kako mi je palo na pamet da ne upoređujem te dve imenice (čiji koreni su različiti), već njihova dva glagola: od *ugodač* – *ugoditi* i od *dogadač* – *dogoditi*. Ova dva glagola imaju iste korene. samo su im predmeci **u** i **do** različiti. Međutim, iako su im koreni isti, ova dva glagola imaju potpuno različita značenja. Nisam mogao da očekujem da će zagrebački jezički, ‘stručnjaci’, samo na osnovu slovne jednakosti korena, mada ta dva glagola (*ugoditi* i *dogoditi se*) imaju sasvim drugačija značenja, imati toliko odvažnosti u stvaranju novokomponovanih besmislica; da će imenicu *dogadač* zameniti *ugodač* koja sa ovom nema nikakve veze“ (Nikolić 2012 [1999]: 42).

¹⁵ „Tako je dobijena imenica *poteškoća*, koja označava teškoću koja je prilično ili dosta velika – i ta imenica je u redu ako se samo u tom smislu upotrebljava. Ali, svakako nije u redu, što je takoreći redovan slučaj na televiziji i radiju, da je imenica *poteškoća* sahranila živu i kraću (jezički efikasniju) imenicu *teškoća*“ (Nikolić 2012 [1999]: 43). Nikolić navodi sljedeći primjer „besmislenog“ korišćenje imenice *poteškoća*: „Jedan reporter, za vreme poluvremena sa fudbalske utakmice rekao je ovo sa radija slušaocima: ‘U prvom poluvremenu nismo imali velikih poteškoća’. Ono što je rekao ima ovo značenje: ‘U prvom poluvremenu nismo imali velikih priličnih *teškoća*’, a mogao je jednostavno da kaže: nismo imali *teškoća*“, ali zašto da govorimo kratko i jasno, kad možemo dugo i komplikovano“ (Nikolić 2012 [1999]: 43). Po njegovom mišljenju nesхватljivo je najnovije masovno korišćenje riječi *puno* umesto *mnogo* tamo gdje to nije u redu. „Pravilne srpske rečenice glase: ‘Trg je *pun* ljudi’ (misli se kao bure vina), ali ‘Na trgu ima *mnogo* ljudi’“ (Nikolić 2012 [1999]: 43).

¹⁶ Radi ilustracije daje se nekoliko „najistaknutijih ‘hitova’ poltrona i neznalica“: 1. *budući da* („Ali svi do besvesti svi i u POLITICI i na televiziji koriste isključivo izraz *budući da*. A reči *jer*, *pošto* i *zato* što su sahranjene.“), 2. *zagovarati*, *zagovornik* („Da bi skovala svoj hrvatski izraz, zagrebačka kuhinja je umesto izraza *pristalica*, *pobornik* i *pristajati*, *zastupati* skovala nov izraz na sledeći način: *Pristalica* ili *pobornik* je onaj koji govori ‘za’, dakle to je *govornik za*. Sad prebacimo za napred, pa ispadne *zagovornik*. Prema ovoj imenici glagol bi trebalo da glasi *zagovoriti*; a onda bi to bile samo dve spojene srpske reči *za* i *govoriti*. Da bi novokomponovana reč bila hrvatska treba *govoriti* pretvoriti u *govarati* pa je tako sklepana nova reč *zagovarati*. Sada srpski poltroni i neznalice uveliko koriste ove izraze, a izraze *pristalica* i *pobornik* su sahranjene. U srp-

Pavle Nikolić ukazuje na izraze koje je čuo na televiziji i pročitao u štampi a koji su, po njegovom mišljenju, strani srpskom jeziku: *zavređuju – zaslužuju* (prvu riječ autor naziva novokomponovanim zagrebačkom, a drugu srpskom), *u pravilu – po pravilu*, *ponukati – podstaći*, *neutraživa žed – neugasiva žed*, *mnogo čega – mnogo šta*, *premda – mada*, *sretan – srećan* („u srpskom jeziku sretan je onaj koga su sretali“), *dobili smo ih* („samo utakmica se dobija, a ne ljudi! Kakav glupav i neuljudan izraz!“) – *pobedili smo ih* („u pitanju je sportsko takmičenje“), *to je za neshvatati – to ne može da se shvati*, *iznimman – izuzetan*, *iznimka – izuzetak*, *oko toga – o tome*, *pri tome*, *oko ovoga – o ovome*, *pri ovome*, *oko nečega – o nečemu*, *pri nečemu*, *upriličiti* („ovaj izraz nisam uspeo da prevedem na srpski jezik“) – *usaglasiti*, *saobraziti*, *uobličiti* (možda znači organizovati), *nadomestiti – nadoknaditi*, *budući da* („postoji u Vukovom rečniku – ali on je skupljao reči i iz zapadnih krajeva“) – *pošto, jer, zato što, za očekivati je* (germanizam) – *može da se očekuje, kod određivanja – pri određivanju, belodano – jasno, izvedba – izrada, izvođenje. predstava, dvojba – sumnja, nedvojbeno – nesumnjivo, doktorica – doktorka, sudovanje – suđenje, pomak – pomeranje*.

Ovaj je autor napisao i poseban članak ŠTA JE SUDEONIK, u kome stoji sledeći komentar:

Kako je „hrvatski književni jezik“ od *sudionika* tj. *dionika* isfabrikovao čoveka, mene ne interesuje, ali sam veoma zainteresovan da se srpski jezik najenergičnije zaštiti od „bedastoća“ sklepanih u zagrebačkoj jezičkoj fabrici. Ne možemo na silu da sačuvamo jedinstvo jezika sa onima koji to ne žele. Ima u Srbiji pojedinaca koji se trudi da sačuvaju jedinstvo srpsko-hrvatskog jezika po svaku cenu. Tu spadaju uobražene kosmopolitske veličine, poltroni, pomodari, i najzad neznalice (Nikolić 2012 [1999]: 67).

35. Ljubomir Popović ističe da, zahvaljujući štokavskoj osnovici, srpski i hrvatski imaju zajedničko jezgro. „Drugim rečima, ta dva književna jezika se razlikuju kao konkretni jezički varijeteti, ali na apstraktnom lingvističkom nivou čine ono što se može zvati književnojezičkim dijasistemom na štokavskoj osnovici (ili: štokavske provenijencije) ili, prosto, štokavskim književnojezičkim dijasistemom, s tim što u taj dijasistem sada ulazi i bošnjački književni jezik

skom jeziku zaista postoje reči *zagovornik* i *zagovarati*, ali one imaju svoje sasvim drugo značenje. *Zagovarati* u srpskom jeziku znači 'nekome govorom odvlačiti pažnju'. Na primer, *dok je jedan lopov zagovarao čoveka drugi lopov mu je izvukao novčanik iz džepa*. Pogrešnim korišćenjem ove reči, poništava se njen prvi značaj; na takav način osiromašuje se srpski jezik). **3. pojasniti** („Ovaj izraz, sam po sebi nije rogovatan, ali mi se smučilo zato što srpski poltroni – pomidari isključivo njega koriste, svi odreda i u POLITICI i na televiziji, dok su srpske izraze *razjasniti* i *objasniti* sahranili. Po mom osećanju, u srpskom jeziku postoji izvesna razlika u značenju reči *razjasniti* i *objasniti*. *Razjasniti* znači nešto jasnije izložiti, a *objasniti* znači nešto rastumačiti. Sad za pomodne papagaje postoji samo glagol *pojasniti*. Oni su gore navedene srpske izraze sahranili i tako osiromašili srpski jezik“) – Nikolić 2012 [1999]: 49.

(zvanični naziv i naziv koji upotrebljavaju sami Bošnjaci: *bosanski jezik*)“ – Popović 2000*: 285. On smatra da se identitet srpskog književnog jezika ne može do kraja odrediti ako se ne istakne njegova sociolingvistička posebnost u odnosu na paralelni hrvatski književni jezik.

A pošto odnos ova dva književna jezika nije bio konstantan, moraju se pružiti tri sukcesivna određenja. Svako odgovara jednoj fazi postanka i evolucije štokavskog književnojezičkog dijasistema, s tim što u okviru tih faza takođe postoji evolucija i što se razvojni procesi koji dovode do promene javljaju već u prethodnoj fazi (Popović 2000: 285).

Autor izdvaja tri perioda u razvoju zajedničkog jezika: 1. ilirski i postilirski hrvatski književni jezik, 2. vukovizacija hrvatskog književnog jezika, 3. novoštokavska autentifikacija norme hrvatskog književnog jezika. Posljedica posljednje faze, koju Popović naziva revizijom, bilo je to da hrvatski književni jezik na planu kodifikacije više nije bio u kontradistinktivnom odnosu prema srpskom književnom jeziku. „S druge strane, niti je postao identičan sa tadašnjim srpskim književnim jezikom, niti je ćirilica preuzeta kao hrvatsko pismo, niti je preuzeto srpsko ime, niti se hrvatska zajednica stopika sa srpskom“ (Popović 2000: 286). Nakon konstatacije da se ni na srpskoj ni na hrvatskoj stranu nije smatralo da su vukovski i ilirski, odnosno hrvatski književni jezik, strani jezici, nego da njihovo postojanje predstavlja dvojstvo jezičkog izraza u srpskoj i hrvatskoj književnosti Ljubomir Popović uvodi za takav odnos književnih jezika termin *paraglosija*, dakle ne *diglosija* (viši i niži jezik), nego naporedni književni jezici sa manje-više istom dijalekatskom osnovicom, koji se međusobno ne isključuju, nego se mogu objediniti.

36. Ljubomir Popović je šire analizirao knjigu NAUK O PRAVOPISU JEZIKA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA Marcela Kušara (1858–1940), u kojoj su razmatrane jezičke i pravopisne razlike između „književnog jezika hrvackog ili zagrebačke škole i književnog jezika srpskog ili jezika Vukova“. Ljubomir Popović ističe da razlike Kušar ne navodi zato da dokaže posebnost i samosvojnost hrvatskog književnog jezika, nego naprotiv – da ukaže na ono što smeta ostvarivanju jezičkog (i pravopisnog) hrvatsko-srpskog jedinstva (Popović 2012 [2000]: 257). Time je, po mišljenju Popovića, Kušar dao viđenje hrvatske književnojezičke problematike pred reviziju hrvatske norme izvršene krajem XIX vijeka i iznio model sjedinjavanja hrvatskog i srpskog književnog jezika. Popović smatra da Kušarovo kontrastiranje hrvatskog i srpskog književnog jezika predstavlja dio propagiranja njegove koncepcije o tome kakav treba da bude jedinstveni (homogeni) zajednički književni jezik: selektivna transpozicija hercegovačkog (ijekavskog) dijalekta, sa autentičnim govornim (živim) gramatičkim oblicima, pisana daničićevskom latinicom i radikalnim fonetskim (fonološkim) pravopisom.

Kontrastiranje se zato tiče pre svega onoga što je bitno sa gledišta dijalekatske baze književnog jezika (morfologija i zamena jata), a elaboraciona nadgradnja –

sintaksa pisanog jezika i nova leksika, samo je ovlaš dodirnut. I rešenja za pisanu formu takođe su ona koja odgovaraju transponovanju vernakulara (Popović 2012 [2000]: 257).

Što se tiče unifikacije književnih jezika, autor tvrdi da je Kušarova koncepcija zahtijevala obostrane ustupke:

[...] od Hrvata se očekuje odustajanje od zastarelih oblika i etimološkog pravopisa u korist živih i autentičnih štokavskih oblika i fonetskog pravopisa; a od Srba – odustajanje od ekavskog izgovora, odnosno uopštavanje ijekavskog, i odustajanje od ćirilice i prihvatanje latinice (Popović 2012 [2000]: 257).

37. Ljubomir Popović razmatra odnos nacionalne ideologije i formiranje nacionalnog standardnog jezika te na primjerima vezanim za postanak srpskog i hrvatskog standardnog jezika ističe ideološki značaj koji ima formulisanje i rješavanje jezičkog pitanja za narode koje tek formiraju svoju modernu nacionalnu svijest (Popović 2012 [2002]). Autor prikazuje teorijski okvir za interpretaciju reformnih jezičkih programa, zatim analizira kako se tim programima povezuje nacija i njen jezik u doba prosvetiteljstva i romantizma, a potom ukazuje na značaj tog povezivanja za autoidentifikaciju nacije, za određivanje njenog obima, kao i za odnos prema evropeizaciji (okcidentalizaciji).

38. Isti autor razmatra (a) koncepcije *s r p s k o h r v a t s k o g* standardnog (književnog) jezika i njegovog postanka prezentirane u prvom i drugom izdanju *ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE* i (b) koncepcije *s r p s k o g* standardnog jezika i *h r v a t s k o g* standardnog jezika i njihovog postanka iznijete u monografijama *SRPSKI JEZIK NA KRAJU VEKA* i *HRVATSKI JEZIK* (Popović 2012 [2003]). Autor odmah na početku postavlja pitanje da li naslove pod **b** opravdavaju promjene u samom jeziku odnosno u standardnojezičkom uzusu na teritorijama gdje se govorilo srpskohrvatskim (hrvatskosrpskim, hrvatskim ili srpskim) jezikom i daje ovakav odgovor:

Vrlo malo! Naime, izvesnih promena ima, poglavito u oblasti leksike (uključujući tu i frazeologiju i terminologiju), ali te promene ne samo što nisu revolucionarne nego nisu ni posebno značajne gledajući jezik u celini. Sem toga, ove promene ne narušavaju bitnije uzajamnu razumljivost, tj. ostao je zajednički komunikativni prostor. Jednom rečju, ne radi se o takvom stepenu promena koji bi zahtevao i opravdavao terminološko-konceptualni preokret do koga je došlo u neposrednoj prošlosti (Popović 2012 [2003]: 386)

Ovaj terminološko-konceptualni paradoks Popović objašnjava kao posledicu ne same jezičke stvarnosti, nego njene interpretacije. „Razrešenje navedenog paradoksa ne treba, dakle, tražiti u jezičkim činjenicama, nego – bar što se jezičkih stručnjaka tiče – na metajezičkom planu, tj. u interpretaciji odnosno interpretacijama činjenica, a posebno u opisu i tumačenju razvojnih procesa koji su doveli do sadašnje standardnojezičke situacije“ (Popović 2012 [2003]: 386).

Popovićeva analiza je usmjerena na traženje odgovora na tri pitanja: (1) šta karakteriše koncepcije koje postuliraju jedan zajednički novoštokavski standardni jezik, najpre (kvazi)jedinstven, a onda varijantski strukturiran odn. kompozitan, (2) šta odlikuje koncepcije posebnog hrvatskog standardnog jezika, (3) šta determiniše koncepciju koja mijenja identitet zajedničkog novoštokavskog standardnog jezika uz istovremeno promovisanje posebnog srpskog standardnog jezika.

Popović dolazi do sljedeća dva zaključaka. 1. Pet navedenih reprezentativnih prikaza jezičke standardizacije jezika Hrvata odnosno Srba i Crnogoraca čine jedan evolutivni sistem. 2. Od unitarne globalne koncepcije, preko kompromisne varijantske globalne koncepcije stiže se do nacionalnih koncepcija, asimetričnih i konfliktnih: „hrvatske – preko dve faze istog procesa, i srpske – koja ne želi da prekine vezu sa varijantskom globalnom koncepcijom, ali, nevoljno, prihvata aktuelnu jezičkopoličku stvarnost, afirmišući svoje nacionalne pretenzije na zajednički jezik u celini i dve faze istog procesa, i srpske – koja ne želi da prekine vezu sa varijantskom globalnom koncepcijom, ali afirmišući svoje nacionalne pretenzije na zajednički jezik u celini i, nevoljno, prihvatajući aktuelnu jezičkopoličku stvarnost“ (Popović 2012 [2003]: 408).

39. U tumačenjima istorijskog razvoja na relaciji srpski standardni jezik → standardni srpskohrvatski jezik → standardni srpski isti autor se posebno osvrće na Vukovu reformu i vukovski standardni jezik, ilirski i postilirski hrvatski standardni jezik, „vukovizaciju“ hrvatskog standarda i problem paraglosije jezik (Popović 2012a [2004]. Popović ukazuje na aktuelni kontinuitet srpskog standardnog jezika te karakter standardnog srpskohrvatskog jezika i njegovih dviju koncepcija (kao jednog jezika i kao varijantski razuđenog jezika). U posljednjem dijelu govori se o lingvističkoj tranziciji.

40. U radu MARETIĆEVA KONCEPCIJA STANDARDIZACIJE HRVATSKOG ILI SRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA Ljubomir Popović interpretira i komentariše shvatanja Toma Maretića iznesena u prvom i drugom izdanju GRAMATIKE I STILISTIKE HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1899, 1931²) i u HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIČNOM SAVJETNIKU (1924) o načinu na koji treba standardizovati na vernakularu zasnovan jedinstveni književni jezik za Hrvate i Srbe i o onome što su Vuk Karadžić i Đuro Daničić već učinili u tom pravcu (Popović 2012b [2004].

Maretićev tip standardizacije Popović karakteriše kao radikalnu monodijalekatsku vernakularnu standardizaciju (uslovljenu nepovoljnim književnojezičkim prilikama) ostvarenu selekcijom optimalnog dijalekta i odgovarajućeg autoritativnog korpusa i gramatičkom kultivacijom (dotjerivanjem) vernakularnog jezgra ili, kraće, kao autentifikacionu transformaciju vernakulara (govornog narodnog jezika) u moderni pisani i govorni standard (Popović 2012b [2004]: 497). Po ovome je, smatra autor, Maretić sljedbenik Vuka Karadžića, koji mu je glavni uzor, i Đure Daničića, kome je posebno blizak po insistiranju na komparativno-istorijskoj pravilnosti, a ima i mnogo zajedničkog sa Marce-

lom Kušarom (koga ne spominje). Na osnovnu izvršene analize Popović dolazi do niza zaključaka (Popović 2012b [2004]: 498–499). Jedni od njih tiču se hrvatske strane. **1.** Maretić je kao normativnu gramatiku za Hrvate napisao gramatiku Vukovog i Daničićevog jezika, i to kao zajedničkog, hrvatskog ili srpskog književnog jezika. **2.** Za korpusnu osnovicu hrvatskog književnog jezika Martić je uzeo Vuk-Daničićev korpus, tj. korpus koji je srpske etničke provenijencije i koji je nastao rešavanjem srpskog, a ne hrvatskog književnojezičkog pitanja, čime je ignorisan ilirski i postilirski hrvatski korpus i pisana tradicija na koju su se oslanjali hrvatski pisci, gramatičari i leksikografi, ignorisan je dotadašnji tok standardizacije i ono što je njome već postignuto. **3.** Revidirana je hrvatska gramatička norma u smislu radikalne novoštokavizacije odnosno novoštokavske autentifikacije (čiji su garanti bili jezik i tekstovi Vuka, Daničića i Vukovih izdanja narodnih umotvorina), čime je djelimično vukovizirana hrvatska gramatička norma. **4.** Maretić je bitno doprinio da se od dvije konkurentne norme afirmiše ona koju su zastupali hrvatski vukovci, a odbaci norma Zagrebačke filološke škole. **5.** On je stvorio osnove za tretiranje (u Kraljevini SHS i kasnije) književnih jezika Hrvata i Srba kao jednog, i to jedinstvenog jezika, a i za tvrdnje o srpskom karakteru hrvatskog književnog jezika. Drugi zaključci se odnose na srpsku stranu. **1.** Maretićevo usvajanje Vuk-Daničićevog korpusa značilo je da su Srbi njegovom gramatikom dobili temeljit opis svog formativnog i klasičnog normativnog korpusa (taj korpus ni na srpskoj strani nije odražavao sve što se nalazilo u tekucem književnom jeziku, posebno kad se uzmu u obzir formiranje tzv. beogradskog stila, aktuelni književni pravci i, naročito, ostvarena elaboracija). **2.** Projektovani zajednički hrvatsko-srpski književni jezik od strane T. Maretića implicitno je stavio Srbe, posebno na ekavskom području, pred najmanje dvije dileme: a) zadržati ekavsku normu ili je, radi ujedinjenja sa Hrvatima, zamijeniti ijekavskom, b) zadržati pansrpsko shvatanje o ekstenziji srpskog jezika (i srpske nacionalnosti) i jednočlano, srpsko, ime jezika ili prihvatiti da se radi o – na nižem nivou – etnički podvojenom narodu, koji razvija književni jezik u oba svoja dela, s tim što to dvojstvo treba odraziti i u imenu jezika.

41. Radoje Žugić (2000)* piše da su Srbi i Hrvati dva naroda koji govore istom jezikom.

Srbi i Hrvati se bez teškoća sporazumevaju, premda jedni govore srpskim, a drugi hrvatskim jezikom. Zagrebački i beogradski govor su međusobno slično, odnosno različiti, bar koliko zagrebački i splitski, odnosno beogradski i leksovački. Detaljnije razlike i sličnosti istražuje i utvrđuje dijalektologa srpskohrvatskog jezika. Osim drugačije zamene jata (što je uslovalo pojavu ekavskog, ijekavskog i ikavskog narečja) i nešto drugačijeg leksičkog korpusa drugih sistemskih razlika kao da nema (Žugić 2000).

Dalje tvrdi da dvije posebne norme koreliraju i da se govornici bez teškoća prebacuju sa jedne na drugu. Zatim ističe važan zaključak: leksičke razlike, „koliko god neverovatno zvučalo“, nisu relevantne za opis jezika.

Prema Edvardu Sapiru leksika se, posebno imenička, lako seli iz jezika u jezik. Na brzu promenu leksike utiču jezici u okruženju i vanjezička stvarnost na koju se ta leksika odnosi. Za opis jezika je relevantna gramatika. *Tisuća* i njena stilska rezerva *hiljada* su trosložne imenice ženskog roda na **-a**, rekli bi gramatičari. Verovatno ima Srba koji kažu *tisuća* i Hrvata koji kažu *hiljada*, ali i jedan i drugi na isti način ove imenice menjaju kroz padeže. Za nominativ je nastavak **-a**, za genitiv **-e**, dativ **-i** itd. Nema glagola ni u srpskom ni u hrvatskom čije se drugo lice prezenta jednine ne završava na **-š**. Prvo lice se završava na **-m**, uz izuzetke *moгу* i *hoću* (u dečjem jeziku *možem* i *hoćem*). Predlozi i veznici kao pretežno gramatičke reči na srpskohrvatskom jezičkom prostoru pokazuju istovetnost, a u indoevropskim jezicima sličnost [...] (Žugić 2000).

Na kraju dodaje: „Lako je pozajmiti ili izmisliti novu reč, neka ‘jezikoslovci’ izmisle novi padež, glagolsko vreme ili stepen komparacije“.

42. Radmilo Marojević razmatra 2001. pitanje grafije i nudi nova rešenja, prije svega, vezana za refleks jata – da se on piše kao **ě**, kao **ë** ili da se uvede slovo „jat“ u ćirilicu, a **ě** u latinicu.¹⁷ Ova inicijativa spada u eksplicitiranu srpsku intrakonvergenciju, kojom bi se **a)** „u pisanim tekstovima čvrsto povezala oba književna izgovora srpskog jezika“, **b)** ostvarila „horizontalna (tj. geografska cjelovitost srpskog jezika i srpske kulture, uz istovremeno ostvarivanje vertikalne (tj. istorijske) cjelovitosti srpske kulture i kontinuiteta njenoga jezika“ (Marojević 2001: 131–134) Autor dodaje da je „vasostavljjanje ‘jata’ jedan od temeljnih programa srpskoga pokreta koji oko etničkoga jezgra treba da objedini sve reflekske ‘jata’ u srpskom jeziku i sve vjeroispovijesti u srpskom narodu“. Ovdje je u pitanju i implicirana srpska interdivergenciji, kojom bi se unijela značajna novina u odnosu na hrvatsku i bošnjačku grafiju.

43. Razuđenost srpskog jezika Radmilo Marojević vidi u njegovim istorijskim i regionalno-konfesionalnim varijetetima (Marojević 2012 [2004]).¹⁸ On tvrdi da, i pored pokušaja da se nametne pravoslavnim Srbima u Hrvatskoj, „tzv. hrvatski književni jezik je standardizovani oblik ijekavskog srpskog kojim se služe Hrvati ili čakavci, Novohrvati ili kajkavci i Srbi ili štokavci katoličke vjeroispovijesti – on ima [...] regionalno-konfesionalno obilježje“ (Marojević 2012 [2004]: 449). Autor pri tome „tzv. hrvatski književni jezik, kojim se služe Hrvati ili čakavci, Novohrvati ili kajkavci i Srbi ili štokavci katoličke vjere“

¹⁷ O tome je među prvima pisao Jovan Skerlić: „Možda je bilo najbolje ono što je dr. Jovan Stejić predlagao 1849., a čega se Jovan Subotić držao još 1581., da treba zadržati slova **ѣ**, pa neka ga izgovara kako je ko naučio **i**, **je** ili **e**“ (Skerlić 1918: 32).

¹⁸ Ova pozicija se naslanja na tumačenje u SLOVU O SRPSKOM JEZIKU, posebno u njegovom dijelu Izdvajanje „književnih jezika“ na konfesionalnoj osnovi i Srpski jezik i njegove varijante (Slovo 2012 [1998]: 9–11).

naziva *zagrebačkim regionalno-konfesionalnim varijetetom* (Marojević 2012 [2004]: 452). Autor smatra krađom ako se zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika naziva *hrvatski književni jezik*, iako se „mora priznati da je taj jezik normiran, kodifikovan: ima svoju gramatiku, rječnik, pravopis“ (Marojević 2012 [2004]: 457).

Što se tiče jezika muslimana, stav je ovakav: „Standardizovani oblik ije-kavskog srpskog kojim se služe Srbi ili štokavci islamske vjeroispovijesti nazvan je ‘*bosanski jezik*’ kako bi se nametnuo bosanskim hrišćanima, ali se u tome nije uspjelo – on i dalje ima samo regionalno-konfesionalno obilježje“ (Marojević 2012 [2004]: 449). Taj jezik Marojević naziva *sarajevskim regionalno-konfesionalnim varijetetom srpskog književnog jezika* („tzv. bosanski književni jezik, kojim se služe Srbi islamske vjeroispovijesti“) – Marojević 2012 [2004]: 452. Autor dodaje da muslimani u Bosni svoj jezik zovu *bosanski jezik* sa ovakvim objašnjenjem: „to je srpski književni jezik, ali sarajevska varijanta“.

U istoriji, međutim, nije zabilježeno da neko samo na osnovu teritorijalnog principa zagovara preimenovanje jezika. Taj zahtjev je potpuno besmislen. Za tako nešto nema osnova, to može biti samo goli akt nasilja (Marojević 2012 [2004]: 457).

Po Marojevićevom mišljenju crnogorski književni jezik („koji se doduše nalazi na stadijumu pokušaja formiranja“) ima samo regionalno-konfesionalni karakter u okviru srpskog jezika. Autor koristi naziv *cetinjski regionalno-konfesionalni varijetet srpskog književnog jezika* („tzv. crnogorski književni jezik što ga prihvataju privrženici Crnogorske pravoslavne crkve raspopa Dedeića“) – Marojević 2012 [2004]: 453. Dalje se ističe da se jezik kojim se govori u Crnoj Gori zove *srpski jezik* zato što je narod koji njime govori svjestan da pripada srpskom etnosu i da je to jedini ispravan naziv i za narodni i za književni jezik slovenskog stanovništva u Crnoj Gori (Marojević 2012 [2004]: 455). Marojević kritikuje parolu zagovornika preimenovanja jezika u Crnoj Gori „Uzećemo srpski, ali ćemo ga zvati *crnogorski*“, jer bi to bio presedan u kulturnoj istoriji čovječanstva, budući da, po njegovom mišljenju, u svijetu do sada nije poznat nijedan slučaj da neko tek-tako traži da jedan jezik imenuje kako se njemu sviđa.

Ako je to crnogorski jezik, opišite mu gramatiku, propišite mu pravopis, prevedite na njega Bibliju. Nijedan jezik u Evropi ne priznaje se kao književni ako na njega nije prevedena Biblija. Bilo bi to, naravno, preimenovanje jezika i svojevrsna krađa, kao što je krađa srpski književni jezik nazivati *hrvatskim* ili *bosanskim*. Da su dosljedni, u onoj zagradi bi napisali i *muslimanski jezik* (pa da apsurd bude potpun), jer u velikoj većini Srbi islamske vjeroispovijesti u Crnoj Gori odbijaju da se nazivaju *Bošnjaci* (a što bi se tako i zvali kad oni nijesu doseljenici iz Bosne nego autohtono stanovništvo Crne Gore) – Marojević 2012 [2004]: 457.

44. U to vrijeme jača na intenzitetu srpski ekstrakorelacioni purizam i počinju da se pišu čitave knjige protiv (nepotrebne, suvišne) upotrebe stranih riječi (Medić 2000, 2004). U jednom od njih naslovljenoj kao NAJEZDA STRANIH REČI NA SRPSKI JEZIK Mile Medić konstatuje da srpskom jeziku danas ništa ne

prijeti više od stranih riječi, ništa ga ne ugrožava toliko koliko takve lekseme te se stoga taj samoubilački hod srpskog jezika mora zaustaviti (Medić 2001: 8). Jednu glavu autor naslovljava ovako: „Sudbina jezika Srba u Hrvatskoj“ (Medić 2012 [2001]: 283–287) i u njoj konstatuje da je taj jezik osuđen na propast (Medić 2012 [2001]: 283).¹⁹ Autor ističe da jezik Srba u Hrvatskoj nije isti kao jezik Srba u Srbiji, na primjer u Šumadiji (Medić 2012 [2001]: 285). Na nekoliko strana ovoga poglavlja razmatraju se „srbizmi“ kao strane riječi u Hrvatskoj (Medić 2012 [2001]: 292–295). Medić konstatuje da su na jeziku Srba u Hrvatskoj napisana najbolja djela srpske, ali i hrvatske književnosti (Medić 2012 [2001]: 292–295). Što se tiče hrvatskog jezika, on tvrdi da su Hrvati naknadno proglasili srpski jezik za svoj jezik, da njime i danas govore, iako ga još nisu sasvim naučili. „Mogućnost da ga konačno nauče zauvijek su izgubili, jer su otjerali Srbe iz Hrvatske“ (Medić 2012 [2001]: 285). Autor piše da su u hrvatsku književnost počele vrlo rano i u većem broju ulaziti strane riječi, pri čemu je došlo do „neshvatljivih protivrječnosti“ u odnosu prema stranim riječima:

Na jednoj strani, hrvatski jezikoslovci i drugi jezični čistunci ljubomorno i revnosno trijebili su hrvatsku jezičnu njivu od tuđica, a naročito od „srbizama“, najopasnijega korova u hrvatskom književnom polju. I dok su se oni sa besprimjernom strašću bavili progonom nekoliko stotina „srbizama“ i drugih stranih riječi, pa drugoj strani, na velika vrata, u hrvatsku književnost počele su ulaziti gomile stranih riječi. Taj prodor stranih riječi počeo je još od kajkavca Matoša i čakavca Kranjčevića, a sa Krležom, takode kajkavcem, u hrvatsku književnost su navrle stotine hiljada, tj. tisuća, internacionalnih riječi i izraza. Krleža je novim tuđicama prosto zasuo sve oblasti književnosti – prozu, dramu, esej, pa i samu poeziju (Medić 2012 [2001]: 293).

Mile Medić ističe da je Krleža nemilice unosio i unio toliko stranih riječi da ih svi hrvatski jezikoslovci zajedno nikad više ne bi mogli potamaniti niti iščistiti iz hrvatske književnosti, čak i da se nisu bojali tog moćnoga i nedodirljivog stvaraoca (Medić 2012 [2001]: 294). Po njegovom mišljenju, pojava velikog broja stranih riječi potiče od nepotpunog poznavanja srpskog vukovskog jezika i izraz je nasušne potrebe da se to neznanje nadoknadi riječima iz drugih, stranih, bolje ili slabije poznatih jezika (Medić 2012 [2001]: 295). Što se tiče „srbizima“, on tvrdi sljedeće:

A čišćenje „srbizama“ iz hrvatskoga govora je isto toliko čudovišan i zločinački čin kao i čišćenje Srba iz Hrvatske 1941. i 1995. godine. Ali ako su Hrvati i uspjeli da „očiste“ Hrvatsku od Srba, oni je nikada neće moći očistiti od njihovog srpskog

¹⁹ „Jezik preostalih Srba u gradovima Hrvatske, naročito u kajkavskim p čakavskim krajevima. posebno u Zagrebu i Splitu, već je odavno izgubio osobine narodnoga govora. U hrvatskim gradovima teško se mogao održati izvorni jezik srpskog naroda iz Krajine“ (Medić 2001: 96)

jezika. Uostalom, nikada se ne zna kada će Srbi doći po svoje, po svoj jezik, po svoja ognjišta i grobove, po svoju zemlju i krajeve (Medić 2012 [2001]: 295).

Autor zaključuje da u Hrvatskoj nema nikakvih „srbizama“.

U Hrvatskoj su sve riječi srpske. Sve su one srbizmi. Jezik kojim se u Hrvatskoj govori sav je iz srpske vukovske jezičke baštine. U Hrvatskoj nema drugog jezika. Samo nekoliko stotina hrvatskih riječi, kojih nema u srpskom jeziku, čine „kroatizme“ među srpskim riječima, i to je sve što pripada hrvatskom jeziku. Sve ostalo pripada srpskoj vukovskoj jezičnoj baštini, koju su Hrvati preuzeli od Srba 1836. godine, kada su napustili svoj hrvatski kajkavski i čakavski jezik (Medić 2012 [2001]: 295).

45. Nenad Suzić razmatra jezičko stanje u Bosni i Hercegovini i konstatuje da je u pitanju specifična situacija, posebno u odnosu na stariju i noviju generaciju (Suzić 2012 [2001]).

Roditelji su govorili jedan srpskohrvatski jezik i odrasli na zajedničkim gramatičkim, pravopisnim i književnim temeljima jezičke komunikacije. Njihova djeca odrastaju na tri jezika: bosanskom, hrvatskom i srpskom. Morfološka, sintaksička i gramatička podloga je ostala identična za sva tri jezika. Stranci koji uče jedan od tih jezika su zbunjeni. Ne mogu da uoče razliku, a lokalni političari inzistiraju na razlikama. Jedina prednost koju duhovito primjećuju stranci je da odjednom uče tri jezika (Suzić 2012 [2001]: 297).

Zatim prelazi na diferencijalna obilježja između štokavskih jezika i zapaža da je „rezervisanje pojedinih riječi“ najfundamentalnija razlika među tim jezicima.

Tako je glagol *oprostiti* postao rezervisan za hrvatski jezik iako je riječ *oprost* vijekovima vezana za pravoslavnu etiku i crkvenu službu. Slično je sa riječima *kruh* i *hljeb*. *Kruh* se tretira kao hrvatska riječ a *hljeb* kao srpska, iako je poznato da riječ *hljeb* potiče od Gota i njihove riječi *hlaifs* i germanske *hlaibaz* na našim prostorima odomaćeno kao *hljebac* ili *hljeb*. U selima Krajine se i danas tradicionalno koriste sintagme *krušno brašno*, *krušna mrvica* kao i riječi *kru'* i *kruv* [...] Čudno je da na upotrebi riječi *hljeb* insistiraju sami Srbi. Na taj način dolazi do siromašenja srpskog jezika i do uvođenja tuđica i neprirodnih kovanica koje ugrožavaju njegove izvorne vrijednosti (Suzić 2012 [2001]: 297).

On se takođe osvrće na naziv jezika Bošnjaka i ističe da je ime *bosanski* jezik za mnoge Srbe sporan te da bi bilo prirodno da se svaki jezik nazove imenom naroda ili nacije koja ga koristi. „To je praksa širom svijeta: Englezi govore engleski, Rusi ruski a Francuzi francuski, jedino Bošnjaci govore bosanski a ne bošnjački!“ (Suzić 2012 [2001]: 298).

Odgovor na pitanje *Zašto?* on nalazi u planu koji naziva „scenarijem unitarizacije BiH“:

P r v o , stvoriti jednu „cijelu“ Bosnu bez entiteta i kantona (unitarizacija) – „srušiti“ Dejtonski ugovor;

D r u g o , u toj Bosni će Bošnjaci biti većinski narod – iskoristiti tu većinu i u parlamentarnoj proceduri nametnuti (majorizacija) bosanski jezik kao obavezan za sve, kao državni jezik;

T r e ć e , majorizacijom nametnuti zajedničke nastavne planove i programe u školama;

Č e t v r t o , majorizacijom i beneficijama prevesti što više Srba i Hrvata na islam;

P e t o , postepeno sve građane BiH prevesti na bošnjaštvo (neoislamizacija) – Suzić 2012 [2001]: 298.

Po autorovom mišljenju to što su Bošnjaci svoj jezik nazvali imenom države (*bosanski*) zabrinjava mnoge Srbe: „Nominovanje jezika državnim imenom ukazuje na želju da to bude u budućnosti jedini službeni i obavezni državni jezik, da se taj jezik nametne drugima kao obavezan, da se potisnu srpski i hrvatski jezik“ (Suzić 2012 [2001]: 299). U jeziku Bošnjaka Suzić zapaža fenomen „forsiranja glasa **h**“.

Na primjer, riječ *lako* iz srpskog jezika, prenesena u bosanski glasi *lahko*. Kada sam jednu profesoricu jezika iz FBiH, nakon što je upotrijebila pridjev *lahko*, upitao kako se komparira ta riječ, ona je ostala zbunjena i zatečena (Suzić 2012 [2001]: 298).

46. Sreto Tanasić (2001) ističe da u periodu koji je prethodio disoluciji komunikacijsko jedinstvo srpskohrvatskog jezika nije bilo upitno, mada je bio raslojen na varijante („ponešto“ neutralizovane u bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu), jer su razlike među njima bile neznatne da bi se komunikacijsko jedinstvo ugrozilo (Tanasić 2012 [2001]: 302). Autor ukazuje na pokušaj uspostavljanja ravnoteže između komunikacijske i simboličke funkcije. Po njegovom mišljenju simbolička strana standardnog srpskohrvatskog jezika umnogome je bila razlog za formalno proglašavanje triju standardnih jezika na temelju srpskohrvatskog: srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, odnosno bosanskog (Tanasić 2012 [2001]: 303). U analizi aktuelne situacije Tanasić konstatuje da na području Bosne i Hercegovine formalno postoje tri standardna jezika bez obzira na to što se oni međusobno vrlo malo razlikuju, što svi građani znaju sve jezike, što ti jezici i dalje sačinjavaju jedan standardni jezik (Tanasić 2012 [2001]: 304). Iako bi se, nastavlja on, sadašnji standardni jezici mogli uklopiti još uvijek u jedan standardni jezik kao posebne varijante, to zasigurno nema nikakvoga izgleda – jer je upravo takvo stanje napušteno. Dalje se tvrdi da je realizacijom demokratskog prava na poseban standardni jezik za svaki narod simbolička funkcija jezika ostvarena u najvećem mogućem obliku, ali je istovremeno povećana mogućnost ugrožavanja komunikacije na prostoru Bosne i Hercegovine i šire (Tanasić 2012 [2001]: 305).

Autor se osvrće na austrougarski pokušaj uvođenja bosanskog jezika i ističe da „niko razuman ne može očekivati danas – sto godina kasnije – da srpski narod u Bosni i Hercegovini izlazi iz jedinstvenog svoga standardnog jezika i

ulazi u drugi, tuđi – u čijem kreiranju nije ni odlučivao ni učestvovao niti ima bilo kakvih nacionalnih, lingvističkih, sociolingvističkih, ni bilo kojih razloga za to“ (Tanasić 2012 [2001]: 305). Ova misao se proširuje stavom da srpskom narodu u Bosni i Hercegovini nije prihvatljiva ni promjena samoga imena njegovom jeziku, a još manje promjena norme standardnoga jezika koja bi ga udaljavala od drugih njegovih dijelova. „Srbi u BiH standardni jezik baštine i izgrađuju s cjelinom srpskoga naroda; drugačije pokušaje rješavanja njihovoga jezičkog pitanja nisu prihvatili ni prije više od sto godina, u uslovima okupacije“ (Tanasić 2012 [2001]: 306).

Što se tiče naziva *bosanski jezik*, Sreto Tanasić smatra da ovaj pridjev ukazuje na geografsku pripadnost, a u Bosni i Hercegovini nije postojao ni tada, kao ni danas, nekakav književni jezik koji bi mogao ponijeti takvu odrednicu.

Zato se u srpskom i danas novoproglašeni standardni jezik Muslimana/Bošnjaka imenuje kao *bošnjački jezik*. Nije to, dakle, nekakav današnji srpski pritisak. Bošnjaci, dabome, mogu svoj jezik da imenuju kako hoće. S druge strane, Srbi su prozreli Kalajevu namjeru da stvori novu „bosansku“ naciju, kako bi odvojio Hrvate i Srbe koji žive u Bosni i Hercegovini od njihovih nacionalnih korpusa izvan ove pokrajine (Tanasić 2012 [2001]: 306).

Autor se opširnije zadržava na Kalajevoj inicijativi za uspostavljanje jednog jezika u BiH zbog toga što se opet javno iznose stavovi kako bi Srbi u Bosni i Hercegovini trebalo da prihvate nekakav standardni jezik za sve u Bosni i Hercegovini, u čijem stvaranju oni nisu ni učestvovali niti hoće da učestvuju jer je to opet „bosanski jezik“.

Takve ideje zagovaraju pojedini učesnici „Simpozija o bosanskom jeziku“, koji je održan u Bihaću 1998. god. (zbornik radova s tog skupa objavljen je u Sarajevu 1999, u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu). Ako se takve ideje i uhodaju, one mogu vrijediti samo za Bošnjake, jer su se samo oni sjetili da bi jezički standard njihov mogao ponijeti teritorijalni atribut, što znači da se oni odriču identiteta pronađenog u etnonimu *Bošnjak/Bošnjaci* (Tanasić 2012 [2001]: 307).

Kada je u pitanju školstvo, tri standardna jezika u jednoj državi čine situaciju kompleksnijom nego kad je posrijedi jedan standardni jezik (Tanasić 2012 [2001]: 308). U analizi se posebno skreće pažnja na činjenicu da nominalno postoje tri jezika, a sadržinski zapravo jedan ili, u svakom slučaju, tri vrlo bliska standardna jezika, u situaciji u kojoj svako zna sva tri jezika (Tanasić 2012 [2001]: 309). Na kraju se konstatuje da je simbolička razvedenost jezika u BiH očigledna, da se na njoj upadljivije insistira, da će i u budućnosti biti vidljiva, ali bi mogla biti i ublažena s protokom vremena (Tanasić 2012 [2001]: 309).

47. Drago Ćupić (2002)* piše da sva literatura koja je nastala na srpskom, hrvatskom ili „tzv. bošnjačkom jeziku“ od vremena nominacije ovih jezika poslije odustajanja od zajedničkog imena (srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog) govori o tome da se radi o jednom jeziku, koji ima ista sredstva izražavanja, samo su imena različita. Zapravo, nastavlja Ćupić, da bi muslimani formi-

rali svoj tzv. bošnjački jezik ili Hrvati hrvatski koji ne bi bio isto što i srpski, tj. koji ne bi bio ono što mu daje štokavska osnova, bilo bi im potrebno da nađu drugu jezičku osnovu, poput one čakavske ili kajkavske (što je, npr kod muslimana izuzetno daleko), i tek bi onda mogli da grade posebne jezike.

Pa i jezik koji bi se gradio na čakavskoj ili kajkavskoj osnovi imao bi vrlo mnogo elemenata zajedničkih sa srpskim jezikom, i teško bi ga bilo moguće izgraditi do nivoa jezika kojemu bi za srpskog govornika, ili pisca, bio potreban prevodilac. To je banalna činjenica. i kao takva – neumitna je. Dakle, jezik Srba i Hrvata u lingvističkom smislu i dalje je jedan jezik, a u sociološkom smislu u njemu egzistira više imenovanja, obeleženih nacionalno ili konfesionalno, da ne kažemo državno (Ćupić 2002: 15).

Što se srpskog jezika tiče, Ćupić smatra da on se rasteretio „zajedništva“, „jedinstva u razlikama“, tako da mu nije potrebno izgrađivati gramatički sistem i za ono što mu ne pripada, ne mora koristiti i onu leksiku koja u njega istorijski nije ugrađena (druga je stvar sa tuđicama i internacionalizmima).

48. Milan Šipka razmatra problem klasifikacije i nominacije jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca (Šipka 2012 [2003]). On tvrdi da se ne radi o formalnom činu „preimenovanja“ varijanata srpskohrvatskoga standardnog jezika u posebne nacionalne standardne jezike, tačnije da to nije puka zamjena imena: „Nastale promjene su mnogo dublje i dalekosežnije, jer nije riječ o, kako neki misle, ‘promociji’ varijanata ‘u odelite standardne jezike’ (Radovanović 2001: 170), nego da se radi o formiranju posebnih nacionalnih jezičkih standarda, oslonjenih na nekadašnje varijante u pogledu supstance i strukture, dok se namjenom i društvenim funkcijama, pa sledstveno tome i normativno, manje ili više od njih udaljavaju, a u sociolingvističkom smislu čak i bitno razlikuju (Šipka 2012 [2003]: 412). On tvrdi da novoformirani nacionalni jezički standardi (hrvatski, srpski, bošnjački) funkcionišu u skladu s naciocentričnim modelom jezičke standardizacije. U pojedinim novoosnovanim nacionalnim državama na području jednog jezika (dijasistema) stvorene su nove „jezičke manjine“, upućene na borbu za ostvarivanje manjinskih jezičkih prava, a da se pri tome u njihovom svakodnevnom govoru, u odnosu na ranije stanje, ništa, ili gotovo ništa, nije izmijenilo (Šipka 2012 [2003]: 412). To jednako vrijedi i za odnos „jezičke većine“. „Posljedice takvoga stanja su vidljive: odsustvo bilo kakvih problema na komunikacijskoj ravni i, u isto vrijeme, potpuno nacionalno podvajanje na simboličkoj (jezička upotreba u oblasti informisanja, kulture, obrazovanja itd.)“ (Šipka 2012 [2003]: 412).

Ovaj autor ukazuje na razliku između Brozovićevih i Ivićevih pogleda na određenje dijasistema ranga jezika kojim se služe Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi: „Brozović insistira na jednosti toga sistema, dok Ivić nalazi sociolingvističke razloge za njegovu nacionalnu podjelu, tj. za potpuno razdvajanje srpskog i hrvatskog jezika, pošto su jezički standardi već razdvojeni proglašavanjem varijanata za posebne nacionalne standardne jezike“ (Šipka 2012 [2003]: 418).

Još veće razlike između Brozovića i Ivića Šipka nalazi u nominaciji idioma, pri čemu ističe da je Brozović izuzetno „produktivan“ u iznalaženju novih, po pravilu evazivnih naziva (u smislu nacionalnog određenja) – Šipka 2012 [2003]: 419. Autor konstatuje da postoje znatne nepodudarnosti u pogledima na klasifikaciju i nominaciju idioma na srpskohrvatskom (ili tzv. „srednjojužnoslavenskom“) govornom prostoru (Šipka 2012 [2003]: 420). S tim u vezi on ističe **(a)** da su se pod snažnim djelovanjem centrifugalnih sila u međunacionalnim odnosima, koje su kulminirale u posljednjoj deceniji 20. stoljeća, razvile težnje za međusobnim udaljavanjem standardnojezičkih izraza, pa su tako umjesto varijanata formirani posebni nacionalni jezički standardi: hrvatski, srpski i bošnjački, **(b)** da, i pored intenzivnih nastojanja (posebno kod Hrvata) da se, arhaizacijom, kalkiranjem (čak i internacionalizama) i novotvorbom, ti standardi međusobno što više udalje u leksici, a djelimično i u gramatičkoj strukturi, nije ugrožena međusobna razumljivost i komunikacija, i to prije svega zbog činjenice da ta tri standarda imaju zajedničku novoštokavsku dijalekatsku osnovicu, ili tzv. „sirovinsku bazu“, koja održava stabilnost i podudarnost u fonološkoj i gramatičkoj strukturi, pa i u osnovnom leksičkom fondu, **(c)** da su različiti putevi kulturnog i istorijskog razvitka, kao i različiti kontakti s drugim jezicima i kulturama stvorili određene razlike u njihovoj „civilizacijskoj nadgradnji“ (Šipka 2012 [2003]: 421).

Milan Šipka tvrdi da je moguće dokazivati da imamo jedan (zajednički) dijasistem ranga jezika (ako se pode od jednih kriterijuma), ali i više skupina dijalekata, tj. više dijasistema koji pripadaju pojedinim nacijama (ako se pode od drugog, isključivo nacionalnog kriterijuma, odnosno od činjenice da neki dijalekti, čak i narječja, pripadaju manje-više samo jednoj naciji).

Isto tako, moguće je tvrditi da Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi imaju jedan standardni jezik (ako se kao kriterijum uzme u obzir zajednička „sirovinska baza“ ili struktura, a zanemari kulturno-civilizacijska nadgradnja, koja je rezultat spleta različitih sociolingvističkih okolnosti, pa i čisto političkih faktora), ali isto tako i da imaju potpuno posebne standardne jezike (ako se pri određenju prednost dà razlikama u kulturno-civilizacijskoj nadgradnji, pravnom i političkom statusu i drugim ekstralingvističkim kriterijumima, a „zaboravi“ zajednička dijalekatska osnovica, supstanca i struktura, koja uslovljava veoma visok stepen podudarnosti nacionalnih standarda) – Šipka 2012 [2003]: 422.

Što se tiče jezika Bošnjaka, ističe se da oni, polazeći prije svega od istorijske ukorijenjenosti, uporno insistiraju na nazivu *bosanski jezik*.

Na srpskoj, pa i hrvatskoj strani, međutim, taj se naziv ne prihvata: prvo, iz čisto lingvističkih (tvorbeno-semantičkih) razloga, zato što se od etnonima *Bošnjaci* ni na koji način ne može izvesti pridjev *bosanski* i što se time unose zabune zbog poništavanja (korisne) semantičke razlike između pridjeva *bosanski* – koji se odnosi na sve Bosance, tj. stanovnike Bosne, dakle, i Srbe, i Hrvate, i ostale (kojima taj jezik ne pripada) i *bošnjački* – koji se odnosi isključivo na Bošnjake, tj. pripadnike bošnjačke nacije, ne samo u BiH nego i u Srbiji, Hrvatskoj i drugdje (čiji jezik to

stvarno jeste) i, drugo, zato što je taj naziv, kako bi rekao Brozović za *srpskohrvatski*, „nepovratno i nepopravljivo kompromitiran“ kalajevskom politikom nasilnog stvaranja bosanske nacije (prije svega preko zajedničkog jezika pod tim imenom) za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, te što neki u tom opredjeljenju samih Bošnjaka prepoznaju „њихову тежњу ка унитарној БиХ, у којој би владали н они и њихов језик“ (Spisi 1998: 86) – Šipka 2012 [2003]: 423.

Autor konstatuje da je ovaj glotonimski problem još uvijek neriješen i da će dvojstvo naziva *bosanski/bošnjački jezik* ostati, vjerovatno, sve dok postoji argumentacija koje se i jedni i drugi uporno drže.

Za Brozovićev izraz *srednjojužnoslavenski jezik*, koji pokriva zajednički dijasistem ranga jezika, on tvrdi da ima ozbiljan nedostatak sa stanovišta uklapanja u nazivlje vezano za genetsko-lingvističku klasifikaciju južnoslovenskih jezika:

Određujući taj dijasistem isključivo geografski (za razliku od ostalih južnoslovenskih dijasistema, koji u svojim nazivima imaju nacionalni predznak), nije se vodilo računa o činjenici da se u klasifikaciji južnoslovenskih jezika operiše s još dva naziva koji upućuju na njihov geografski položaj, ali i na zajedničke osobine koje ih povezuju. To su već poznati i ustaljeni nazivi *zapadnojužnoslavenski* i *istočnojužnoslavenski* (jeziči). Znamo da „srednjojužnoslavenski jezik“ pripada (zajedno sa slovenačkim) zapadnoj skupini južnoslovenskih jezika. Tako bi se onda moralo kazati da je srednjojužnoslavenski – zapadnojužnoslavenski jezik, a tu se onda na klasifikacijsko-terminološkom planu sukobljavaju dva različita geografska određenja u nazivima, od kojih je jedan (onaj već ustaljeni: *zapadnojužnoslavenski*) povezan i s genetskolingvističkom klasifikacijom južnoslovenskih jezika (Brozović/Ivić 1988: 2) – Šipka 2012 [2003]: 425.

Kao drugu slabost Šipka ističe to što što je, suprotno većini drugih naziva jezika u svijetu, ograničen samo na dijasistem, dok je *srpskohrvatski* pokrivaao sve idiome (dakle i zajednički standardni jezik) pa se protezao i na zajednički komunikacijski prostor (*srpskohrvatsko govorno područje*). Stoga bi naziv *srpskohrvatski*, neutraliziran, deemocionaliziran i depolitiziran, bio bolje rješenje, barem u naučnoj komunikaciji. Za Šipku on ima još jednu prednost: podržava ga ustaljen termin *serbokroatistika*, „dok prema nazivima s obratnim poretkom takve izvedenice nema (nikad, naime, nije postojala 'kroatoserbistika' ili nešto slično), što je još jedan pokazatelj da je slavistika, posebno ona u svijetu, (bila) neopterećena domaćim nadmetanjima čija će nacionalna oznaka u nazivu jezika biti na prvom mjestu“ (Šipka 2012 [2003]: 426).

Autor zaključuje da opšti naziv za jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima u cjelini ne postoji, bar ne na domaćem terenu.

A takav je upravo bio naziv *srpskohrvatski jezik* i takvi su nazivi svih drugih jezika na svijetu. Tako ispada da su umjesto jednog: *srpskohrvatski*, ponuđena dva nova, različita naziva za jezik pomenuta četiri naroda: *srednjojužnoslavenski jezik* (za dijasistem) i *standardna novoštokavština* (za jezički standard) – Šipka 2012 [2003]: 427.

Zbog toga su se u svijetu pojavila različita rješenja: *Serbo-Croatian* (*Serbian, Croatian and Bosnian Muslim, srpskohrvatski* (*bosanski, hrvatski, srpski*), *bosanski, hrvatski, srpski*, : *jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca, jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima, jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba*, skraćenica *BSC* itd. (Šipka 2012 [2003]: 428).

Šipka izvlači sljedeće zaključke (Šipka 2012 [2003]: 429–435). **1.** Standardizacioni centri (naročito hrvatski i bošnjački) djeluju u pravcu što većeg udaljavanja triju standardnojezičkih normi. **2.** Ranija konjunktivna norma zamijenjena je disjunktivnom normom, koja isključuje mogućnost korištenja pravopisnih i gramatičkih dubleta i izražajnih mogućnosti standardne novoštokavštine u cjelini. **3.** U okviru jednog jezika stvorene su nove atipične jezičke manjine upućene na borbu za ostvarivanje manjinskih jezičkih prava u kulturi, obrazovanju, javnom informisanju itd. **4.** U nauci o jeziku došlo je do korjenitih promjena: gase se zajedničke naučne i akademske discipline (jugoslavistika i serbokroatistika), a zasnivaju i razvijaju posebne nacionalne (kroatistika, srbistika i bošnjakistika). **5.** U jeziku samom nije došlo do bilo kakve radikalne promjene. **6.** Suštinski preokret desio se u nauci o jeziku i jezičkoj politici, posebno u pogledu redefinisanja pojedinih idioma, njihove klasifikacije i nominacije, kao i međusobnih odnosa. **7.** Snažnom simbolizacijom jezičkog standarda afirmisan je naciocentrični model jezičke standardizacije, čiji su rezultat tri odvojena jezička standarda ili nacionalna standardna jezika: hrvatski, srpski i bosanski (tačnije: bošnjački). **8.** Osim ekstralingvističkih nema drugih ozbiljnijih razloga da se naziv *srpskohrvatski jezik* potpuno napusti, čak i u akademskim raspravama, a uslov za to je njegova apsolutna neutralizacija (deemocionalizacija i depolitizacija), kao i izostavljanje ostalih dvočlanih kombinacija, koje su tome doprinosile.

49. Miloš Kovačević postavlja pitanje da li se nakon raspada zajedničkog standarda radi jednom ili tri jezika i odgovara da zbog iste dijalekatske osnovice (novoštokavski istočnohercegovački dijalekat) i terminološki jedinstvenog i troimenovanog jezika gotovo da nema dileme: u pitanju je jedan lingvistički, a tri politička jezika (Kovačević 2012a [2003]: 337). Po njegovom mišljenju, nije razumljivost jedini kriterijum koji potvrđuje lingvističku „jednost“ srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika – s njim su saglasni i opštelingvistički kriterijumi identiteta jednoga jezika (Kovačević 2012a [2003]: 338). Autor vidi problem u uključivanju „nazovilingvističkog, ili kako se obično kaže, sociolingvističkog kriterijuma za razgraničenje jezika“, tačnije u situaciji kada se s polja lingvistike skrene na polje nelingvistike pa se lingvistički kriterijumi zamijene nazovikriterijumom „vrednovanja jezika od strane njegovih govornika“ ili „povijesno uvjetovane samoprocjene nositelja jezika“ (Kovačević 2012a [2003]: 338). Kao primjer navodi pseudokriterijume Dž. Jahića (posebno ovaj: „u našim balkanskim prilikama jezik da bi bio jezik ne mora se obavezno bitno razlikovati od drugog jer taj razlikovni princip nije mjerilo postojanja, odnosno

nepostojanja nacionalnih jezika“), kojima, kako kaže Kovačević, „potvrđuje“ postojanje „bosanskog“ jezika (Kovačević 2012a [2003]: 339) i kojima se inaugurirše kriterijum „vjerovanja na riječ“ (Kovačević 2012a [2003]: 340).

Kao jedan od temeljnih kriterijuma inauguracije novih jezika Kovačević ističe kriterijum „zablude“. Njega najdosljednije primjenjuje Mario Grčević, „koji za svakoga onoga koji ne pristaje na njegov stav da je hrvatski iskonski različit od srpskog jezika, i posebno, ne daj bože, ako još zastupa i argumentuje mišljenje (kako su to činila gotovo sva velika lingvistička imena 19. vijeka) da je hrvatski zapravo srpski Vukov jezik koji su Hrvati preuzeli za svoj književni jezik, kaže da je u velikoj zabludi“ (Kovačević 2012a [2003]: 340). Tu je i kriterijum „emocionalnog stava o jeziku“.

Jedan od vrhunskih sociolingvističkih kriterijuma za identifikaciju jezika je po Kovačevićevom mišljenju i „kriterijum beskriterijalnog proglašenja svega što je normalna lingvistika utvrdila za zabludu (s tim da se nerijetko ta dva kriterijuma kod kvazisociolingvista kombinuju)“ – Kovačević 2012 [2003]: 341. U razgraničenju jezika, posebno „hrvatskog“ od srpskog, prisutan je i lingvistički kriterijum „jezičkih razlika“.

To je u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću, sve do inauguracije „ingenioznih“ ideja M. Grčevića, bio gotovo jedini zadatak kroatistike. Naime, kao da se sve jezičko istraživanje svodilo samo na to da se dokaže da se srpski i hrvatski bitno leksički razlikuju, da ne može biti govora o istom standardnom jeziku (Kovačević 2012 [2003]: 341).

Autor daje opštu ocjenu svih analiziranih (pseudo)kriterijuma:

Svi navedeni kriterijumi koji su potezani za opravdanje postojanja „hrvatskog“, „bosanskog“ ili „crnogorskog“ jezika kao posebnih jezika u primjeni su pokazali svoju „vrijednost“, tj. prije su potvrdila onoga što se željelo negirati, negoli onoga što se željelo dokazati. Drukčije rečeno, potvrda su da je u pitanju jedan lingvistički jezik, s tri imena. A svi su nazovikriterijumi i izmišljeni zbog imena. Ime jezika je njihov jedini razlog i/ili uzrok. Identitet jezika poistovijećen je s imenom jezika (Kovačević 2012a [2003]: 343).

Kovačević tvrdi da svaki narod ima pravo da svoj jezik naziva kako hoće, da ga drugi narodi u tome, sve i da hoće, ne mogu spriječiti, ali da to ne znači da taj naziv mora ili treba biti prihvaćen kod drugoga naroda, posebno kod onoga koji se takođe koristi istim tim jezikom kao svojim.

On smatra da su nazivi *srpski*, *hrvatski* i *bosanski/bošnjački* posljedica prava da svaki narod po svojoj volji imenuje svoj jezik, ali se istorijski može dokazati iza kojeg od njih stoji najviše naučnih, istorijsko-etničkih argumenata (Kovačević 2012a [2003]: 344). Po autorovom mišljenju istorijski je lako dokazljivo da je dojučerašnji srpsko-hrvatski samo preimenovani srpski jezik.

A ako je srpskohrvatski preimenovani srpski, onda su već po zakonitostima naučnog silogističkog zaključivanja i hrvatski i bosanski/bošnjački preimenovani srpski jezik. Zbog toga je valjda i odnos današnjeg srpskog jezika (tj. njegovih korisnika i

lingvistica) prema srpskohrvatskom kudikamo drugačiji od odnosa bošnjačkog i hrvatskog (Kovačević 2012a [2003]: 344).

Na osnovu toga Kovačević smatra da srbistika nikako ne može pristati na posredno normiranje srpskoga jezika od strane hrvatskih i muslimanskih lingvista (Kovačević 2012a [2003]: 344), niti Hrvati i muslimani ne mogu očekivati da njihova rješenja budu prihvaćena i u srbistici. On potencira stav (1) da je srpski jezik, kao i srpskohrvatski, hiperordiniran „hrvatskom i bosanskom“, jer se oba iz njega mogu izvesti, dok obrnuto nije moguće, i (2) da je u pitanju jedan lingvistički jezik, koji danas ima tri politički determinisana naziva, od kojih je najstariji, etnolingvistički najutemeljeniji, a uz to u prošlosti daleko najrasprostranjeniji naziv *srpski jezik* (Kovačević 2012a [2003]: 345).

50. Poseban rad istog autora posvećen je „manipulacijama o srpskom jeziku“ (Kovačević 2012b [2003]). Po njegovom mišljenju, kad se govori o „srpskohrvatskom“ i kad se govori o „hrvatskom književnom jeziku“, nesporno je da su u pitanju preimenovanja srpskoga književnog jezika, „koji jedini bi na početku prevođenja’ novoštokavskog istočnohercegovačkog dijalekta u književni jezik, budući da je u pitanju nesporno samo srpski dijalekat i Vuk Stefanović Karadžić kao reformator isključivo srpskog književnog jezika“ (Kovačević 2012b [2003]: 350).

Prvo je, dakle, na štokavskoj osnovici stvoren Vukov srpski književni jezik, koji su Hrvati prihvatili i za svoj književni jezik, ali su najprije uspjeli u njegov naziv ugurati i svoje ime, a potom to ime osamostaliti raznim naučnim manipulacijama namećući privid samostalnog, od srpskog jezika, nezavisnog standardnog jezika. A da jezik koji je u 20. vijeku zvan *srpskohrvatskim*, i jezici koje danas Hrvati, odnosno muslimani zovu *hrvatskim*, odnosno *bosanskim* – nisu ništa drugo nego preimenovani Vukov(sk)i srpski književni jezik, valjda najbolje potvrđuju kako izjave tvorca „hrvatskog štokavskog jezika“, tako i tadašnje rasprave oko etničkog „primata“ datoga jezika (Kovačević 2012b [2003]: 350).

Dalje se tvrdi da prevođenje Hrvata u srpski jezik počinje sa ilirskim pokretom, što predstavlja završnu fazu prihvatanja srpskog jezika za hrvatski (Kovačević 2012b [2003]: 350). Kao argument da je Gajev „štokavski“ namijenjen Hrvatima zaista srpski jezik navodi iskustvo Antuna Mažuranića, „koji je, govoreći o periodu od 1836. godine kada je počeo predavati ‘hrvatski (štokavski) jezik i literaturu’ đacima viših razreda gimnazije, 1852. godine rekao i sljedeće: ‘Tim nije čudo što ni najbolji, ni najučeniji naši ljudi, nisu mogli skladno i ugladeno ni deset rieči progovoriti našim jezikom’“ (Kovačević 2012b [2003]: 352). Kovačević dodaje da ovo ne znači da Hrvati svog jezika nisu imali: „Imali su, ali to nije bio štokavski, nego čakavski jezik“. Nakon konstatacije da su Hrvati prihvatili Vukov srpski štokavski jezik za svoj službeni jezik, a odrekli svome čakavskom jeziku status književnog (standardnog), autor dodaje da, međutim, Hrvati taj Vukov jezik nisu prihvatili pod Vukovim srpskim imenom, nego su

tom imenu dodali i svoje, tako da je jezik postao dvoimen: *srpski ili hrvatski*, odnosno *srpskohrvatski*.

Iza takvog imena stoji nova hrvatska „etnolingvistička teorija“, čije „nazore“ eto prihvatiše i srpski političari u navedenom sporazumu s Hrvatima. Osnovana načela te teorije dao je pedesetih godina 19. vijeka Bogoslav Šulek, dok je samu teoriju naučno osmislio u drugoj polovini 19. vijeka „patrijarh slavistike“ i prividni Vukov sljedbenik, a zapravo samo veliki kroatista – Vatroslav Jagić (Kovačević 2012b [2003]: 354).

Kovačević smatra da je Šuleku bilo potrebno tobožnje srpsko „svojetanje“ i neštokavaca da bi razvio teoriju o jednom srpsko-hrvatskom narodu (Kovačević 2012b [2003]: 356). Sve temeljne Šulekove stavove iz navedenog teksta, nastavlja Kovačević, uz izostavljanje lako provjerljivih Šulekovih činjeničkih krivotvorina, preuzeće Vatroslav Jagić u svojoj teoriji o „Hrvato-Srbima“ kao jednome narodu u svemu podudarnom, sem u vjeri (Kovačević 2012b [2003]: 357).

Zbog toga, po toj Jagićevoj teoriji, i naziv jezika kojim govore Hrvato-Srbi mora da bude dvočlan: *srpskohrvatski*, *hrvatski ili srpski*. Jagićev cilj je da proširi hrvatski na račun srpskog nacionalnog korpusa, u prvom redu „prevodenjem“ svih Vukovih Srba katolika u Hrvate. A taj program najbolje će se ostvariti, nepogrešivo je procjenjivao Jagić, zamjenom srpske srpskohrvatskom filološkom paradigmom. Jer ako se Hrvati pomiješaju sa Srbima, onda oni u budućnosti pri „razdiobi“ iz serbokroatistike mogu odvojiti miješanjem stvoreni, a nepostojeći, hrvatski dio (Kovačević 2012b [2003]: 357).

Autor zaključuje da je Jagić pomiješao „srpsko i srpsko“ te dobio zajedničko „srpskohrvatsko“. Po mišljenju Miloša Kovačevića upravo je ta Šulek-Jagićeva teorija o Srbima i Hrvatima kao istom, dvoimenovanom narodu jednoga jezika „pobijedila“ i u sporazumu poznatih srpskih i hrvatskih političara iz 1888, čiji je integralni dio bio i srpski pristanak na hrvatsko kao srpskom ravnopravno ime u nazivu srpskoga štokavskoga jezika u Hrvatskoj.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, Kovačević ističe da je Šulek-Jagićeve teorija pobijedila i na tome području, iako je jezik ovog područja kod predstavnika svih triju vjera oduvijek bio srpski (osim u neterminološkom teritorijalnom imenovanju, kao teritorijalni dio štokavskog srpskog jezika, ekvivalentno npr. kao slavonski, dalmatinski, vojvodanski, dubrovački, i sl.) – Kovačević 2012b [2003]: 358–359.

Dalje je slijedilo prihvatanje ove teorije od strane Milana Rešetara, što po autorovom mišljenju predstavlja jedan od boljih primjera hiperordiniranosti Šulek-Jagićeve Vukovoj filološkoj paradigmi (Kovačević dodaje da je Rešetar pod Jagićevim uticajem potpuno izmijenio svoje mišljenje – sredinom 19. vijeka eksplicitno se izjašnjavao u korist Miklošićeve i Vukove paradigme, smatrajući srpski štokavski i hrvatski čakavski potpuno različitim jezicima). Tako je već krajem 19. vijeka Šulek-Jagićeva filološka paradigma potisnula gotovo potpuno sa scene Vukovu filološku paradigmu. Kao posljednjeg branioca Vukovog filolo-

škog programa među Srbima Kovačević smatra Ljubu Stojanovića, „koji je u svojoj akademskoj besjedi 1896. godine i lingvistički obrazložio naučnu neopravdanost upotrebe hrvatskog imena u nazivu srpskoga jezika, ukazujući na niz hrvatskih manipulacija kojima oni žele opravdati naučno ‘neopravdljiv’ postupak prisvajanja i preimenovanja srpskoga književnog jezika“ (Kovačević 2012b [2003]: 362).

Prema Kovačevićevom mišljenju XX vijek je u srpskoj filologiji bio obilježen „legalizacijom“ hrvatskih manipulantskih lingvističkih „istina“ sadržanih u Šulek-Jagićev(sk)om filološkom programu, koji je „u hodu“ modifikovan radi lakšeg provođenja u novonastalim okolnostima, koje su najčešće od provodilaca tog programa i inicirane (Kovačević 2012b [2003]: 363). S tim u vezi naziva Jovana Skerlića slijepim pristalicom ideje jugoslovenstva, kome za njeno ostvarenje nijedna žrtva nije bila prevelika, pa ni „srpsko-srpska“ filološka žrtva u tobožnjem hrvatsko-srpskom jezičkom ujedinjenju na osnovi „latiničke ekavice“. Kovačević tvrdi da se integralno jugoslovenstvo pretvorilo u pokušaje uklanjanja ćirilice i inauguracije latinice kao jedinog službenog pisma, a takođe u hrvatske pokušaje što većeg produbljavanja razlika (posebno leksičkih) između teritorijalnih varijanti srpsko(hrvatskog) jezika (Kovačević 2012b [2003]: 364). Pri tome je inaugurisan nazovikriterijum „jezičkog osjećanja“:

Taj kriterijum (koga će se pri diferencijacije „srpskog“ i „hrvatskog“ jezika, u nedostatku bilo kakvog naučnog kriterijuma, pridržavati čak i hrvatski lingvisti krajem 20. vijeka) uvešće 1940. godine Blaž Jurišić: „Granice između Hrvata i Srba određene su nacionalnim osjećanjem, koje ujedno postavlja i granice između njihovih dviju književnosti“, a kao vrhovni kriterijum prihvaćuje ga i Petar Guberina i Kruno Krestić u svojoj pseudolingvističkoj knjižici RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Kovačević 2012b [2003]: 364).

Slijedi zaključak da su (1) hrvatske manipulacije sa Vukov(sk)im srpskim književnim jezikom tokom više od stotinu godina urodile plodom: srpski književni jezik „utopio se“ u srpskohrvatski, (2) „jezici koji iz srpskoga nastadoše samo se *jezicima* zovu, ali standardni jezici nisu, niti će to ikad – budu li se na njih primjenjivali isključivo naučni lingvistički kriterijumi – biti“ (Kovačević 2012b [2003]: 365). Analizu autor zaključuje riječima da izložena „istorija pitanja“ neumitno opominje i pokazuje:

[...] današnji srpski standardni jezik jeste isti onaj jezik koji je inaugurisao Vuk Stef. Karadžić, i koji je potom, različitim političko-lingvističkim manipulacijama, preveden u srpskohrvatski, da bi se krajem 20. vijeka samo imenom „rastrojio“, s tim da su njegova nova imena zapravo samo imena njegovih standardnih varijanata – hrvatske i bošnjačke, ili terminološki preciznije rečeno: zagrebačke i sarajevske (Kovačević 2012b [2003]: 365).

51. Isti autor razmatra u posebnom radu odnos srbistike prema „tzv. bosanskom jeziku“ ističući na samom početku da je istovremeno s Vukovom smrću gotovo prestao i život prave srbistike (Kovačević 2012c [2003]).

Činom preimenovanja *srpskog jezika* u, *srpski ili hrvatski* odnosno u *srpskohrvatski* srbistika se „utopila“ u serbokroatisticki. Ona se u serbokroatisticki bukvalno utopila, iako se njen udio formalno pretpostavljao i u novom nazivu jezika (*srpski ili hrvatski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatskosrpski*) i u imenu naučne discipline (*serbokroatistika*), jer je sav put serbokroatistike bio, u stvari, put kroatistike i na hrvatskoj ali i na srpskoj strani, pošto je srpska jezička politika (ako je uopšte i postojala) bila duboko u sjenci hrvatske i po pravilu se svodila na saglašavanje pa čak i na provođenje dobro isplaniranih faza hrvatskog filološkog programa (Kovačević 2012c [2003]: 369).

Što se tiče Bosne i Hercegovine, i na tome području došlo je do odbacivanja Vukovog srpskog a prihvatanja Jagićevog srpskohrvatskog, „a u stvari hrvatskog filološkog programa“.

To vrijeme u BiH poznato je kao vrijeme „Kalajeve jezičke politike u BiH“, ali je po posljedicama, što je u svim analizama prećutkivano, bilo vrijeme usvajanja Jagićeve jezičke politike preko BiH na čitavoj teritoriji Vukovog srpskog književnog jezika, tj. kod Srba sva tri zakona, kako bi Vuk rekao (Kovačević 2012c [2003]: 370).

Kovačević tvrdi da su u tadašnjoj Bosni živjeli isključivo Srbi razdijeljeni po vjeri, ali objedinjeni jezikom. „BiH kao čista štokavska teritorija sva je i po Vukovom određenju Srba bila srpska, pa su tu Vukove ideje i reforme i najprije i najlakše prihvaćene“ (Kovačević 2012c [2003]: 371).

Autor se dalje koncentriše na Jagićevu poziciju usmjerenu na uvođenje bosanskog jezika za čitavu Bosni i Hercegovinu.

Jagić je, kao što se vidi, za jezik koji se u Vukovo doba zvao samo *srpski* i koji je neposredno pred dolazak Kalaja u Bosnu u Hrvatskoj postao dvoimen dodavanjem hrvatskog priljepka srpskome imenu, za taj je jezik Jagić prihvatio da se u BiH zove *bosanskim*, opravdavajući to sporom koji izaziva alternativnost (kojoj je sam kumovao) u nazivu toga jezika u Hrvatskoj, i ne smatrajući da naziv bilo šta mijenja: jer suštinski taj jezik ostaje isti, bez obzira kako ga sve imenovali. Pošto je to bio srpski jezik, najbolji i jedini način njegovog odnarođenja i rasrbljavanja bilo je preimenovanje: u Hrvatskoj je to urađeno djelimično jer je u nazivu srpskome imenu dodato kao alternativno i hrvatsko, dok je u BiH trebalo već nazivom potpuno napustiti vezu jezika sa srpskim.

Pri tome se ističe da je u BiH za vrijeme austrougarske okupacije potpuni trijumf doživjela Jagićeva ideja o srpskom kao srpsko-hrvatskom jeziku. „Srbi su, iscrpljeni borbom protiv „bosanskog“ i sa sviješću približavanja ujedinjenja sa Hrvatima taj dvonaziv svoga jezika prihvatili kao nužno zlo, ali mnogo manje od onog koje su im preporučivali Kalaj i Jagić, svaki iz svojih razloga“ (Kovačević 2012c [2003]: 375). Prema autorovom mišljenju borba za tzv. bosanski jezik bila je po svom rezultatu i po glavnim filološkim protagonistima borba za ostvarenje prve faze hrvatskog filološkog programa, čiji je utemeljitelj i glavni protagonista bio upravo Vatroslav Jagić. Kovačević smatra da je najbolju potporu tom programu dao Jovan Skerlić, „prihvatajući bez ostatka temeljne postavke Jagićeva programa, i dovodeći ih do krajnjih negativnih konsekvenci

idejom o srpskohrvatskom kao jednoizgovornom i jednoazbučnom jeziku, tj. o srpskohrvatskom kao 'latiničnoj ekavici' (Kovačević 2012c [2003]: 375). Skerlić, po njegovom mišljenju, prinosi na žrtveni oltar, zarad tuđeg i nesrpskog programa, obje najsuštastvenije osobine Vukov(sk)og srpskog jezika: i ijekavicu i ćirilicu, predstavljajući to, „da paradoks bude veći“, kao podjednako žrtvovanje i Srba i Hrvata.

Nakon ovog kraćeg istorijskog presjeka Kovačević se vraća na današnje aktuelno pitanje jezika Bošnjaka. On konstatuje da u ovoj fazi dolazi do reaktiviranja tzv. bosanskog jezika, razlika je jedino u tome što sada inauguracija nije inicirana sa strane (kao u vrijeme Kalaja), nego od „samih muslimana“ (Kovačević 2012c [2003]: 376). U analizi ovoga procesa autor se koncentriše na kriterijumima po koji se to vrši i konstatuje da se u čitavom programu sve svodi na davanje novoga imena istome, na početku samo srpskom, a onda srpskohrvatskom književnom jeziku (Kovačević 2012c [2003]: 377). On se posebno osvrće na argumentaciju Senahida Halilovića.

Izbor imena „*bosanski*“ Halilović obrazlaže tradicijom, iako nevoljno pominje činjenicu da je kod gotovo svih muslimana i nemuslimana koje on citira kao one što su to ime upotrebljavali – taj naziv upotrijebljen neterminološki. Jer kao što su se, što je u nauci dobro poznato, Srbi po različitim krajevima i pokrajinama zvali po nazivu tih krajeva i pokrajina, oni su i jezik neterminološki zvali po imenu tih pokrajina. Samo se u tom kolokvijalnom smislu može objasniti upotreba naziva „*bosanski jezik*“ u većini izvora koje Halilović citira. Ali to njemu ipak ne smeta da zaključiti (treba li navoditi: potpuno pogrešno) „da ime '*bosanski jezik*' ima (bilo u terminološkom smislu, ili ne) višestoljetnu tradiciju, kakvu ima i bosanska državnost“. Halilović neće da kaže da je u podlozi te kolokvijalne, neterminološke upotrebe imena „*bosanski jezik*“ uvijek bila i podrazumijevala se etnička, suštinska pripadnost tog jezika (tj. srpski jezik) – Kovačević 2012c [2003]: 378.

Halilovićev program „tzv. bosanskog jezika“ Kovačević naziva nonsesnim. U njemu nalazi i ono što naziva reetiketiranjem.

Halilović, međutim, zna da je istorija već pokazala da se terminološki izražena suštinska, etnička pripadnost jednoga jezika najlakše negira njegovim reetiketiranjem. Zato on želi da tom neterminu pribavi i „etničku“ podlogu, nalazeći je u socijalističkoj novoiznjedrenoj muslimanskoj naciji, koja se tokom građanskog rata u BiH takođe reetiketirala u bošnjačku, tj. *Bošnjake*. Halilović ne želi ni u tome da vidi paradoks: jer kako to da „Muslimani/Bošnjaci“ koji su kao nacija stari tek koju deceniju (ili koju godinu) služe kao kriterijum entičke podloge njegovom „višestoljetnom bosanskom jeziku“!? Taj paradoks samo je vrh brijega u čitavoj paradoksalnosti Halilovićevog projekta tzv. bosanskog jezika, jer taj program i nije se mogao zasnovati ni na kakvim drugim sem paradoksalnim kriterijumima (Kovačević 2012c [2003]: 378).

Kovačević kritikuje i stav Alije Isakovića, koji po njegovom mišljenju ne želi da vidi niti prizna („mada to dobro zna“) da srpski i tzv. hrvatski nisu niti mogu biti lingvistički ravnopravni entiteti, jer je tzv. hrvatski samo preimeno-

vani srpski. „Tako on iz pogrešne premise o ravnopravnosti srpskog i tzv. hrvatskog zaključuje da je dovoljno samo nadjenuti novo ime srpskome jeziku i pripisati mu neku specifičnu crtu, kao npr. da se u tzv. bosanskom uz leksema *lopta* koristi i leksema *hlopta* (jer upravo tako u konkretnoj primjeni izgleda Isakovićeva formula), pa da taj jezik ne bude više srpski nego njegova ‘objektivna naporednost’“ (Kovačević 2012c [2003]: 379).

Uvođenje bosanskog jezika Kovačević tumači kao još jedan čin preimenovanja srpskoga jezika, „zapravo čin negiranja cjeline srpskoga književnog (standardnog) jezika“ (Kovačević 2012c [2003]: 379).

Što se tiče srpske pozicije, on tvrdi da je Odbor za standardizaciju srpskog jezika svojom ODLUKOM BR 1 politički i implicitno priznao „tzv. bosanski jezik“ pod imenom *bošnjački*, i to na štetu srpskog naroda²⁰ (Kovačević 2012c [2003]: 380–381). „Odboru je očito bio cilj da navedenom ODLUKOM izdejstvuje srbističko priznanje tzv. bosanskog jezika, samo ne pod tim nego pod imenom ‘*bošnjački jezik*’, što se može tumačiti onom narodnom: Nije šija nego vrat!“ (Kovačević 2012c [2003]: 381).

Prema Kovačevićevom mišljenju, u „projektu tzv. bosanskog ili bošnjačkog jezika“ zabrinutost ne izaziva samo težnja muslimana ka unitarnoj BiH, nego čak i više težnja ka ujedinjenju sa muslimanima u Srbiji i novom cijepanju srpskoga jezika sada i na teritoriji Srbije (Kovačević 2012c [2003]: 381).

Dalje se ističe da analizirani „nazovijezici“ nisu niti mogu biti lingvistički ravnopravni srpskom jeziku, jer su samo preimenovani srpski jezik, tj. nova imena srpskoga Vukov(sk)og standardnog jezika (Kovačević 2012c [2003]: 383).

Na kraju autor poručuje da srbistika mora biti samo u službi naučne istine i u korist svoga srpskoga naroda pa zato mora reći istinu o tzv. bosanskom ili bošnjačkom jeziku: „to nije niti će za nju ikada biti poseban standardni jezik jer je to srpski jezik, koji će srbistika zvati: *sarajevska varijanta srpskoga književnog jezika* – kada se dokaže njegova varijantnost“ (Kovačević 2012c [2003]: 383–384).

52. Predrag Piper razmatra srpsko-hrvatske jezičke odnose u okviru sistema slovenskih jezika i, posebno, u procesu rađanja novih jezika (Piper 2003)*. S tim u vezi on kaže: „U slovenskoj jezičkoj porodici postoje i sasvim neobični primeri nastajanja novih, malih književnih jezika (hrvatski, bošnjački) nekom vrstom jezičko-političke secesije od nekada zajedničkog srpskohrvatskog jezika, pri čemu se ne menja gotovo ni u čemu bitnom struktura ‘novih’ jezika, ali se nesumnjivo menja politički status idioma, koji sada nosi zasebno ime (uz šta idu razlike u izboru pisma, pravopisu, nekim drugim oblicima standardizacije itd.)“ (Piper 2003: 25). Autor konstatuje da je došlo do sužavanja teritorije na kojoj se govori srpski jezik, na šta je veoma uticao „raspad srpsko-

²⁰ Na drugom mjestu tu odluku naziva *pogubnom* (Kovačević 2012c [2003]: 382).

hrvatskog jezičkog standarda u formi jezičkog otcepljenja (pojava bez presedana u istoriji i teoriji književnih jezika) i stvaranja 'kloniranih' jezika s posebnim nazivom, standardom i zakonskom regulativom" (Piper 2003: 33). Piper ističe da su dva državno-teritorijalno odvojena jezika (hrvatski i bošnjački) uglavnom iste strukture i sastava, ali drukčijeg zvaničnog naziva, drukčijeg ustavnopravnog statusa i drukčijeg standarda te da su morala biti prihvaćena i u srpskoj lingvistici, ili bar u njenom najvećem delu, kao nešto što je istovremeno i apsurdno i realno (Piper 2003: 33).²¹

53. U srpskoj lingvistici pojavljuju se u posljednje vrijeme pokušaji dosta slični onima koji dolaze sa hrvatske strane: da se posuđenice i strane riječi što više potisnu iz upotrebe i da se stvori neki srpski novogovor kao pandan hrvatskom novogovoru. Tipičan primjer nude tekstovi **Rada Dacića** (2004)*. U njegovoj knjizi NEZAVRŠENA KNJIGA O REČIMA jedno od poglavlja glasi „Odbrana srpskog jezika od stranih reči“. Autor smatra da se današnja upotreba stranih riječi satire srpski jezik, da gubi prirodu jezika nastalog tvoračkom snagom narodnog genija i najnaprednijih pojedinicama (Dacić 2004: 29). Dacić predlaže da se „deo prevelikog tuđinstva u našem jeziku delom istisne a delom potisne“ (Dacić 2004: 35). Radoje Dacić nudi svoja načela tvorbe (jedan osnovni i sedam dodatnih).²²

²¹ Na drugom mjestu on piše: „Političkom voljom od do tada jednog, varijantno izdiferenciranog jezika, stvorena su tri književna jezika s različitim nazivima (srpski, hrvatski, bošnjački), s različitim statusima u državama u kojima se ti jezici govore, donekle i s različitim odnosom prema pismima, ali s gotovo identičnom strukturom (uz nastojanje da se u novim državama stvore što veće posebnosti i u inventaru jedinica, posebno u opštem i terminološkom leksičkom fondu)“ (Piper 2003: 187).

²² „Novostvorene reči moraju biti potpuno srpske, zato se moramo dosledno držati načela tvorbe reči u srpskom jeziku [...] O s n o v n o n a č e l o : Za svaku reč stranog jezika u tekstu koji se prevodi naći srpsku reč. (Objašnjenje: neprevodivost neke strane reči mora imati ubedljivo objašnjenje.). N a č e l o 1: Svaka reč mora biti sačinjena po pravilima tvorbe reči u srpskom jeziku. N a č e l o 2: Svaka reč mora imati koren u srpskom jeziku i treba, po pravilu, birati reči čiji je koren dubok, tj. da je iz njega već izvedeno više različitih reči. N a č e l o 3: Reč treba da prenosi značenje pojma a ne doslovno značenje strane reči. Primer. Prevod engleske reči *software* ne treba da sadrži u sebi reč *meko*, jer značenje onoga što se pod softverom podrazumeva ne sadrži ništa što se smatra mekim. N a č e l o 4: Ne nastojati da sva preoblićja strane reči budu izvedena iz korena samo jedne srpske reči. Ovde je uvedena reč *preoblićja*, zamena za latinsku reč *varijanta*. Reči istog korena su: *oblik*, *oblikovati*, *oblićje*, *uoblićiti*, *preoblićiti*, *preoblikovati*. Reč je takva da mirno može ući u poeziju, u svet koji reči najstrože bira. Primer: nek bude već pominjana reč *konstrukcija* (od latinskog *construere* – sagraditi). Glagol je *konstruisati*, pridevi su: *konstruktivan*, *konstrukcijski*, *konstruktorski*, nove imenice: *konstruktor*, *konstruktivnost*. Već je zamenjena prva od ovih reči pravom srpskom rečju: *sazdanje* (uz gradnja, stvaranje – zavisno od sadržaja rečenice); *konstruktor* – graditelj, sazdatelj, tvorac; *konstruisati* – sagraditi, sazdati, stvori-

U rječniku koji čini osnovi dio knjige (s. 39–148) Rade Dacić navodi tri vrste svojih novina. Prvu čine srpske kovanice kojima bi trebalo zamijeniti strane riječi, npr. *adhezija* – *prionjivost*, *alegorija* – *drugokaz*, *ambicija* – *častoljublje*; *pregalaštvo*, *apstrakcija* – *opojmljenje*, *apstrahovati* – *opojmiti*, *artikulacija* – *razgovećenje*, *izgovor*, *atentat* – *pokušaj ubistva*, *aukcija* – *bubnjarenje*, *auspuh* – *izduvka*, *deviza* – *krilatica*, *derivat* – *izvad*, *dijagnoza* – *bolpoznanje*, *direktor* – *upravnik*, *rukovodilac*, *donacija* – *milostinja*, *dobrotvorstvo*, *ekipa* – *udružje*, *elemen(a)t* – *osnovak*, *epizoda* – *uzgredaj*, *žargon* – *zbormuč*, *idiom* – *osobenost*, *inverzija* – *obrneće*, *inspektor* – *uvidnik*, *nadzornik*, *intonacija* – *orenje*, *razleganje*, *iracionalnost* – *odumnost*, *jastuk* – *uzglavlje*, *podglavlje*, *podglavač*, *kalup* – *obličnik*, *kandidat* – *priprav*, *kvalitet* – *valjanost*, *kleptoman* – *kradostrasnik*, *kompakt disk* – *jedra ploča*, *kompjuter* – *računar*, *komentar* – *ubistrenje*, *komentator* – *bistritelj*, *reprint-izdanje* – *preslik izdanje*, *leksikograf* – *rečničar*, *metabolizam* – *zametnost*, *montaža* – *uklapanje*, *operativac* – *obradnik*, *operator* – *obradnik*, *parafraza* – *preizričje*, *park* – *gaj*, *lug*, *patriotizam* – *otadžbinstvo*, *podijum* – *uzdignuće*, *prefiks* – *prereč*, *promocija* – *napređe*, *profesija* – *poslenje*, *psihijatar* – *dušegledac*, *psihologija* – *duhoslovlje*, *refleks* – *odboj*, *tandem* – *sprega*, *tapetar* – *tkaninar*, *teorija* – *obumlje*, *teoretičar* – *obumitelj*, *tautologija* – *istokaz*, *termin* – *naziv*, *terminologija* – *nazivlje*, *tradicija* – *predanje*, *transkribovati* – *preazbučiti*, *transliteracija* – *prepismenjenje*, *tribina* – *raspravište*, *fajl* – *upis*, *filosofija* – *celomudrije*, *fond* – *gotovina*, *zaliha*, *font* – *pismenje*, *hendikep* – *otežica*, *hirurgija* – *obrađe*, *hirurg* – *obradnik*, *hirurški (operativno)* – *obradno*, *hospitalizovati* – *ubolničiti*, *cenzura* – *procena*. Drugu obrazuju riječi kojima s lijeve strane ne stoji strani ekvivalent, a s desne dolazi tumačenje: *beznjenica* (*beznjanica*) – stanje nesvesti ili veoma male svesti, *berškolno* (*zanimanje*) – za koje nije potrebna škola, *boljost* – stanje nečeg što je bolje nego što je bilo, *bravnopamno* – s pameću brava, *viđaj* – ono što se vidi ili zamišlja da se gleda, *višeputno* – duž više puteva; više puta, *godovati* – prijati, dopadati se, goditi, *dvoj* – dublet, *dvolik* (*imenica*) – što ima dva lika, *doruka* – dostava, *dotur* – doturanje; ono što je dotureno, *eviti* – voditi ljubav, *zakeban* – prevaren, *izumlje* – softver (kod računara), *ilijanje* – neodlučnost, kolebljivost, *nalonjati se* – teško se opiti, *napređe* – promocija, *napredač* – promotor, *nemaci* – nemi ljudi, *nenade* – suprotno od nada, *ovajati* – često ponavljati *ovaj*, *odbojkati* – igrati odbojku, *pakati* – često izgovarati *pa*, *prevodič* – prevodilac, *preslik* – kopija, *rečničar* – sastavljač rečnika, *samokrit* – kajanje, *sret* – susret, *ćorsokačiti* – ići

ti, napraviti; *koistruktivno* – sadržajno, delotvorno, gradilački; *konstruktivnost* – sazajnost, delotvornost, gradilaštvo. N a č e l o 5: Ne izbegavati prevođenje sa dve ili više reči; izbegavati glomazne složenice. N a č e l o 6 (načelo upotrebe): Uz svaki strani stručni naziv dati, pri njegovom uvođenju, naš naziv i dovoljno često ga upotrebljavati kao sinonim. N a č e l o 7 (dopunsko načelo upotrebe): Ne zamenjivati one strane reči za koje ne postoji srpska reč koja bi pojam bolje približila shvatanju primaoca. Primeri: reč latinskog porekla *kvadrat* i reč grčkog porekla *romb*“ (Dacić 2004: 36–37).

(ulaziti) u bezizlaze, *uzgedak* – epizoda, *šahati* – igrati šaha. Treću čine strane riječi koje bi trebalo drugačije preuzimati: *evro* – evro.

54. Drugi srpski razlikovni rječnik (poslije Ćirilovljevog) pojavio se 2004 pod nazivom HRVATSKO-SRPSKI RJEČNIK RAZLIKA, a autor je **Mirjana Kovačević** (Kovačević 2004)*. On se bavi „varijantama hrvatskog i srpskog jezika“ i ne pretenduje da bude normativni rječnik, već pokušava da odslika razlike u savremenom stanju, sada i deklarativno, dva jezika (Kovačević 2004: 5). U njemu je dato oko 10.000 odrednica koje „ne odvajaju kineskim zidom hrvatski i srpski jezik što karakteriše standardnojezičke procese u hrvatskom jeziku (pretjerana puristička nastojanja, jezička ksenofobija i čišćenje leksike od svih -izama a posebno srbizama)“.

Rječnik se temelji na leksičkim, fonološkim, morfološkim razlikama a najmanje mjesta je posvećeno pravopisnim, frazeološkim i sintaksičkim razlikama hrvatskog i srpskog jezika. Ovaj rječnik samo popisuje razlike i odražava autorov jezički osjećaj hrvatsko-srpske varijantne leksike. U najširem značenju razlike između ova dva jezika još uvijek nisu ni popisane u potpunosti. Popisivanje odgovarajućih jezičkih činjenica je prva faza svakog normativnog rada poštujući redoslijed popisivati-opisivati-propisivati (Kovačević 2004: 5).

Naučna vrijednost ovog rječnika je sporna budući (1) da nije metodološki dobro zasnovan, (2) da kriteriji po kojima su izdvajane razlike nisu objektivni jer popis razlika odražava autorov jezički osjećaj hrvatsko-srpske varijantne leksike, (3) da su ograničeni izvori i zanemareni neki vrlo važni kao što se REČNIK SANU i REČNIK MATRICE SRPSKE.²³

²³ „U HRVATSKO-SRPSKOM RJEČNIKU RAZLIKA uočeni su nesumnjivi kroatizmi, koji bi se mogli razvrstati u nekoliko kategorija: 1) semantički sinonimni dubleti tipa: *Glazba* (muzika), *križ* (krst) *pisnica* (novčanik), *ljekarna* (apoteka), *mirovina* (penzija), *naputak* (uputstvo, savjet, smjernica, nagovor), *nogomet* (fudbal), *uvjet* (uslov), *vlak* (voz), *žlica* (kašika) i sl.; 2) nazivi meseci u godini: *kolovoz* (avgust), *lipanj* (jun), *listopad* (oktobar), *svibanj* (maj) i dr.; 3) tvorbene izvedenice, koje sa srpskim imaju istu osnovu, ali različite sufikse, kao što su: *autorica* (autorka), *boksač* (bokser), *gledateljica* (gledateljka), *krivnja* (krivica), *kvaliteta* (kvalitet), *milijun*, *milijunaš* (milion, milioner), *posjetitelj* (posetilac), *kvalificirati* (kvalifikovati), *kontrolirati* (kontrolisati) i dr.; 4) pojedina značenja iste reči, npr. *momčad* u značenju 'tim'; 5) adaptacija stranih reči tipa *August* (Avgust), *Abraham* (Avram), *Abesinija* (Abisinija), *barbarizam* (varvarizam), *kemija* (hemija) i dr.“ (Milosavljević 2005: 424).

Na račun rječnika upućena je sljedeća kritika: „[...] i pored upravo navedenih osnovnih i principijelnih varijantnih razlika, navode se i mnoge lekseme (bez potvrđene građe i izvora) koje ni prema upotrebi ni prema istorijskom nasleđu ne mogu biti svrstane u kroatizme. Stoga ćemo prokomentarisati neke od leksema koje M. Kovačević ističe kao kroatizme. Budući da autorka tvrdi da je ovaj rečnik razlika odraz savremenog stanja u srpskom i hrvatskom, nećemo komentarisati onu leksiku koja je danas u hrvatskom standardna, a u srpskom manje obična, kao što je reč *krivnja* (*krivica*), koju su upotrebljavali srpski pisci Ivo Andrić i Vladimir Ćorović (up. Rečnik SANU), kao ni

Evo nekoliko primjera hrvatsko-srpskih parova, koji pokazuju koliko su pojednostavljeni složeni leksički odnosi između srpskog i u hrvatskog jezika i koliko ovaj rječnik ima ograničen domet: *akcent* – *akcenat*, *akvarij* – *akvarijum*, *anarhist* – *anarhista*, *bazen* – *basen*, *brko* – *brka*, *cenzura* – *cenzurisanje*, *čistoća* – *čistota*, *dar* – *poklon*, *dopustiti* – *dozvoliti*, *gradnja* – *građenje*, *Jovo* – *Jova*, *konobar* – *kelner*, *ogrtač* – *kaput*, *otrovanje* – *trovanje*, *potres* – *zemljotres*, *prodavač* – *prodavac* i *prodavač*, *procent* – *procenat*, *sadržaj* – *sadržina*, *šema* – *šema*, *svemir* – *vasiona*, *svota* – *suma*, *iznos*, *sviter* – *sveter*, *taksist* – *taksista*, *talent* – *talenat*, *tej* – *čaj*, *toplina* – *toplota*, *voditeljica* – *vodilja*, *žalovanje* – *saučešće*, *žlijeb* – *žleb* i *žlijeb*.

55. U posljednje vrijeme u srpskoj lingvistici dolazi do pojave novih tonova. Najveći odjek imale su ideje **Dragoslava Mihailovića** usmjerene na ravnopravnost govora centralne Srbije a protiv povlašćenog ijekavskog govora manjine u Srbiji (Mihailović 2009). Po njegovom mišljenju govor centralne Srbije je u značajnim naučnim djelima marginalizovan do dijalekta srpskohrvatskog jezika. On se zalaže za jačanje i afirmaciju jezika Srba iz Srbije. Snaženjem ove ideje došlo bi od izražene srpske intradivergencije, tačnije do interakcijskih tenzija na pojedinim dijelovima srpskog govornog područja u okviru više novoformiranih država.

56. **Vladislav V. Sotirović** analizira hrvatsko-srpske sporove oko jezika i pisma u Trojednici od Revolucije 1848–1849. do zasjedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861 (Sotirović 2012 [2004]). On razmatra glavne aspekte problematike jezika i pisma kao (dva od tri) faktora nacionalnog određenja Hrvata i Srba na prostorima Trojednice (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija) u periodu koji se uglavnom poklapa sa dobom tzv. „Bahovog apsolutizma“ u Habsburškoj Monarhiji (1849–1860). Istoriografsku komponentu problematike autor dijeli u tri kategorije: jugoslovensku, hrvatsku i srpsku. U prvu on ubraja istoriografiju tzv. jugoslovenskih integralista iz prve dve (velike) Jugoslavije, kojima je osnovni naučno-ideološki cilj bio da naglašavaju sve ono što je bilo zajedničko Srbima i Hrvatima.

U tom kontekstu se pitanje jezika isticalo na prvom mestu (npr. Novak 1930; Торовић 1933; ISTORIJA JUGOSLAVIJE 1973). S obzirom da je jezik Srba i Hrvata u filološko-lingvističkom smislu shvatan kao jedinstven to nije ni dolazilo u obzir da se istražuju i ističu bilo kakve razlike o ovom pitanju a naročito ne da se ispituju srpsko-hrvatski istorijski antagonizmi oko jezika pa čak ni pisama jer je grafija u ovom kontekstu shvatana kao dvovarijantno pismeno izražavanje jednog te istog jezika. Drugim rečima, niti jezik niti pismo nisu posebno ispitivani s obzirom na njihovu identifikacionu ulogu u procesu stvaranja nacionalne svesti Hrvata i Srba

one reči čija su značenja u savremenom srpskom arhaična, a koja su nekada bila aktuelna, npr. *tisuća* (hiljada), *zemljopis* (geografija), *životopis* (biografija) i dr. (Milosavljević 2005: 424).

u mešovitim provincijama Jugoistočne Evrope od vremena nacionalnih preporoda i pokreta krajem XVIII. i početkom XIX. stoleća, a naročito se izbegavalo proučavanje faktora jezika i pisma u međusobnim hrvatsko-srpskim nacionalnim sporovima oko teritorijalnog razgraničenja zasnovanog na principu etnolingvističkog identiteta (Sotirović 2012 [2004]: 504).

Drugu grupu čini hrvatska istoriografija, koja je odlično obradila pitanje lingvističkog nacionalizma na prostoru Trojedne Kraljevine u datom vremenskom periodu pa i šire ali samo u odnosima Hrvata prema Mađarima, dok je pitanje hrvatsko-srpskih političkih i nacionalnih odnosa sa aspekta nacionalne identifikacije putem grafije i jezika krajnje fragmentarno istraženo (Sotirović 2012 [2004]: 504).

Doprinos srpske istoriografije autor vidi u tome što je fokus istraživanja usmeravan ka rasvetljavanju problematike odbrane srpskog nacionalnog identiteta na prostorima Trojednice zbog čega su faktori vjere, jezika i pisma zauzimali središnje mjesto u analizama, kojima se uglavnom pokušavalo argumentovano pokazati da je hrvatska politika prema Srbima u Trojednici imala karakter asimilacije pa čak i formu etnocida, što je podrazumijevalo zatiranje srpskog imena, vjere, pisma, jezika i drugih nacionalnih obilježja pa je svaki iznudaeni ustupak Srbima na ovim prostorima predstavljan kao krupna nacionalna pobjeda (Sotirović 2012 [2004]: 505).

U srpskom tumačenju posebnu autorovu pažnju izaziva vladika Kragujević, koji je u eksplicitno govorio da su jezik i vjera dvije glavne komponente (srpske) nacije, što je, po mišljenju Vladislava Sotirovića, bitno jer se zna da je Srpska pravoslavna crkva vijekovima identifikovala srpstvo prevashodno na vjerskim osnovama poistovećujući ga sa hrišćanskim pravoslavljem (i kosovskom tradicijom). „Međutim, ovom prilikom je faktor jezika u nacionalnoj determinaciji izjednačen sa faktorom verske pripadnosti kao jedan od osnovnih elemenata nacionalne identifikacije“ (Sotirović 2012 [2004]: 508). Autor je sklon da ovakav model definisanja srpstva nazove *lingvističko-konfesionalnim*. „Ovaj model se može smatra prelaznim od starog srednjovjekovnog konfesionalnog modela Srpske pravoslavne crkve ka modernom, Vuka Stefanovića Karadžića, *lingvističkom* modelu definisanja Srpstva“ (Sotirović 2012 [2004]: 508).

Sotirović ističe da su u tome periodu i Hrvati i Srbi bili zagovornici ideje i politike austroslavizma, čija se koncepcija svodila na to da se Habsburška Monarhija preuredi na takav način da se pripadnicima slovenskih naroda omoguću veće učešće u centralnoj vlasti u namjeri da se ne odvajaju od Monarhije (Sotirović 2012 [2004]: 510). U razdoblju od 1949. do 1861. Sotirović zapaža da su započele ozbiljne rasprave o zvaničnom nazivu jezika na prostorima isto-rijske Ugarske, a naročito Srba i Hrvata na području Trojednice (tada je zvaničan naziv njihovog jezika glasio *zemaljski jezik*) – Sotirović 2012 [2004]: 511. Po njegovom mišljenju jedan od najvatrenijih boraca za uvođenje nacionalnog

jezika Hrvata i Srba kao zvaničnog administrativno-književnog jezika u javnoj upotrebi u Hrvatskoj i Slavoniji umjesto veštačkog *zemaljskog jezika* bio je pohrvaćeni Slovak Bogoslav Šulek.

Shodno njegovoj teoriji da su Hrvati i Srbi jedan narod koji ima i jedan jezik, ali sa dva podnarečja, Šulek je tražio da se njihov zajednički književni jezik zove *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski ili srpski* ili *srpski ili hrvatski*. Šulek je napominjao da se njegovi stavovi razlikuju od stavova Vuka Stefanovića Karadžića samo u tome što je Vuk tvrdio da su čakavci pravi Hrvati a on tvrdi „da su oni ilirski starosjedioci“ [...] – Sotirović 2012 [2004]: 512.

S druge strane Josif Jelačić je smatrao da i katolike i pravoslavce u ove dvije provincije treba nazivati zajedničkim imenom *Hervati i Slavonci* pa bi shodno ovakvom nazivu i jezik svih stanovnika Hrvatske i Slavonije trebalo da zvanično glasi *hervatsko-slavonski*.

Očigledno je da se Jelačić zalagao za regionalne nazive etničkih grupacija verovatno iz političkih razloga kako ne bi podgrevao etničke sukobe Hrvata i Srba. Kao drugu opciju naziva naroda i jezika u Hrvatskoj i Slavoniji ban Jelačić je predlagao *Slavjani* i *slavjanski jezik*. U ovom drugom slučaju prednost je davao grupnom etničkom nazivu, zajedničkom i Hrvatima i Srbima, na uštrb njihovih posebnih plemenskih imena a isto u cilju međuetničke tolerancije i sprovođenja političkog mira na teritoriji pod njegovom jurisdikcijom (Sotirović 2012 [2004]: 512).

Dalje se tvrdi da je jedini značajniji događaj koji je išao u prilog hrvatsko-srpskom i južnoslovenskom približavanju u periodu neposredno nakon Revolucije 1848–1849. bio BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR (1850), koji je dobio službenu potvrdu vlade Kneževine Srbije 1868. g., dok je od strane vlasti u Hrvatskoj službeno potvrđen 1892. godine (Sotirović 2012 [2004]: 513). Sotirović smatra da ovim dogovorom nije ustanovljeno da su Srbi i Hrvati jedan narod, kao što to tvrdi npr. B. Brborić. On se slaže sa Petrom Milosavljevićem da su netačne interpretacije teksta KNJIŽEVNOG DOGOVORA da je tom prilikom postignut zvaničan dogovor o zajedničkom književnom jeziku Srba i Hrvata, da je tada izabrano štokavsko narečje za književni jezik Srba i Hrvata i da se stoga zajednički jezik ova dva naroda treba zvanično nazvati dvočlanim imenom: kao *srpsko-hrvatski* (za Srbe), odnosno *hrvatsko-srpski* (za Hrvate). „Naime, potpisnici dogovora nisu predstavljali zvanične „deputate“ Srba i Hrvata pa se stoga ovaj dogovor ne može interpretirati kao oficijalni „međunacionalni sporazum“ ova dva naroda kojim su se prebrodili prethodno nekakvi „neusaglašeni stavovi“ o zajedničkom književnom jeziku“ (Sotirović 2012 [2004]: 514–515).

Analizirajući filološki korpus Vuka Karadžića autor je došao do zaključka da je njegovom reformom izgrađen „srpski“ a ne „hrvatsko-srpski“ književni jezik i da je uvijek u svim svojim djelima Vuk vrlo jasno odvajao srpski od hrvatskog jezika (Sotirović 2012 [2004]: 514).

Sotirović konstatuje da je problem zvaničnog imenovanja Hrvata i Srba, odnosno hrvatskog i srpskog naroda, praćeno pitanjem zvaničnog naziva njihove

vog jezika (zajedničkog ili ne), izbilo na površinu političkog života u južnim dijelovima Habsburške Monarhije odmah nakon poraza mađarskih revolucionara 1849. godine (Sotirović 2012 [2004]: 514–518). U vezi sa saborskim raspravama iz 1861. on konstatuje da je pitanje službenog naziva jezika u Hrvatskoj i Slavoniji bilo isključivo političke prirode a ne filološkog ili lingvističkog karaktera (Sotirović 2012 [2004]: 514–520).

Iz analize slijede sljedeći zaključci. **1.** Lingvistički nacionalizam je ušao kroz širom otvorena vrata južnoslovenskih zemalja Habsburške Monarhije nakon carskog trijumfa nad Mađarima 1849. g. a kao reakcija na netolerantnu politiku vođa mađarske revolucije. **2.** Lingvistički nacionalizam Srba i Hrvata na prostoru Trojednice u toku Revolucije 1848–1849. je došao (a) usljed dubokog uvjerenja da jezik i pismo (pored vjere) određuju nacionalnu pripadnost i (b) kao reakcija na odluke iz 1839–1844. o mađarskom jeziku kao zvaničnom jeziku na prostoru istorijske Mađarske. **3.** Srpski jezički nacionalizam u odnosu na Hrvate se javlja u toku Revolucije 1848–1849. i neposredno nakon toga kao protest protiv odluke Hrvatsko-slavonskog Sabora iz 1847. da proglasi hrvatski jezik za službeni jezik nacije, odnosno „hrvatskog političkog naroda“, umjesto dotadašnjeg latinskog jezika. **4.** Srbi i Hrvati u toku Revolucije 1848–1849. su u Košutovim zahtjevima za samo jednim zvaničnim jezikom u Mađarskoj – mađarskim vidjeli politiku mađarizacije svih onih koji nisu bili Mađari. **5.** Potvrdu jakog uticaja romantičarsko-liberalnih ideja o jeziku kao glavnom markeru nacionalne pripadnosti na jugoslovenskom prostoru Habsburške Monarhije uočava se u činjenici što je napredna inteligencija često zaobilazila zvaničan naziv jezika u Hrvatskoj i Slavoniji – *zemaljski jezik* i umjesto njega koristila višenacionalne nazive za jezik Hrvata i Srba: *hrvatsko-ilirski*, *hrvatski* (za latiničke tekstove), odnosno *srpsko-ilirski* i *srpski* (za ćiriliske tekstove). **6.** Srbi sa prostora Trojednice, želeći da očuvaju etnički identitet, nastojali su da se pridjev *srpski* obavezno nađe u imenu (obično dvočlanom) jezika u javnoj upotrebi.

57. U periodu između 1990. i 2004. godine srpski lingvisti razmatrali su odnos između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika iz različitih uglova, na različitim nivoima i sa različitim ciljevima. Među problemima izdvajaju se sljedeća pitanja: koji su aspekti međustokavskih jezičkih odnosa teoretski relevantni, da li se radi o jednom jeziku ili više jezika, koliko se može govoriti o jedinstvenom jeziku, koliko se jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca strukturno promijenio uspostavljanjem odvojenih standarda, kako je rješavano i kako se rješava glotonimsko pitanje, u kakvoj su interakciji komunikativna i simbolička funkcija, koliko su izražene i bitne leksičke, tvorbene, gramatičke, grafijske razlike, koje su osnovne pozicije u njihovom tumačenju, koliko su srpski pogledi kroatocentristički, bošnjakocentristički i montenenegrocentristički orijentisani, koliko u viđenjima ima individualnog a koliko kolektivnog, da li postoji srpski purizam, koliko su zastupljena predviđanja i pretpostavljanja daljeg razvoja jezika.

58. U odnosu na prethodni period došlo je do promjene istraživačkih dominantni. Osnovna novina sastoji se u izraženom pomjeranju fokusa sa jedinstva i zajedništva štokavskih naroda i njihovog/njihovih jezika na isključivo ili pretežno istraživanje jezika Srba. Jedan od razloga je u tome što se srpski jezik rasteretio zajedništva i jedinstva u razlikama (Drago Ćupić). U takvom prefokusiranju jedni traže kompromis starog i novog, prošlosti i sadašnjosti te se bave zajedništvom u formi srpskohrvatskog jezika i serbokroatistike, smatrajući da ovi nisu izgubili aktuelnost i naučnu validnost. Drugi pak vide u srpskohrvatskom jeziku i serbokratistici najveće zlo za srpski jezik i srpski narod, kako u prošlosti i tako i u sadašnjosti, pa jedno i drugo odlučno odbacuju i insistiraju na srpskosti u svakom pogledu. Između te dvije pozicije formiraju se struje koje preuzimaju ponešto od obiju strana. Starija generacija je dobrim dijelom zatečena radikalnim ekstralingvističkim promjenama, posebno razbijanjem zajedničkog standarda, za koji se ponajviše zalagala srpska lingvistika XX stoljeća, te ne može da olako promijeni poglede kojih se pridržavala dugi niz godina pa i decenija. Značajan dio te generacije prestaje sasvim da se bavi jezikom povlačenjem u penziju, fizičkim odlaskom ili nečim trećim. Najveći srpski autoritet u posljednjih pedeset godina – Pavle Ivić objavljuje u ovom periodu svoje posljednje radove, iz kojih se vidi da je i umoran, i zasićen, i razočaran. S druge strane, na scenu stupaju i oni koji u smjeni generacija i krizi autoriteta pokušavaju da „ušćicare“ i u nedostatku vrlina potrebnih za jednog autoriteta preduzimaju ono što im preostaje – vraćaju se u prošlost i aktualizuju pojedine pojave i događaje, radikalizuju poglede, jašu na populizmu i, što je bilo posebno konjunktorno u datom razdoblju, potenciraju nacionalno, završavajući često/ponekad u nacionalizmu.

59. Komplementarne misli izrečene na dva načina zavređuju pažnju: a) da ima vrlo malo promjena u jeziku, da su one nisu revolucionarne niti su značajne, da bitnije ne narušavaju međusobnu razumljivost te stoga ne traže terminološko-konceptualni preokret (Ljubomir Popović), b) da nije došlo ni do kakve radikalne promjene u jeziku, ali postoji suštinski preokret u lingvistici (Milan Šipka).

Za teoriju standardnih jezika interesantno je pitanje da li jedan standardni jezik može biti nadređen ili podređen drugom (u kontekstu tvrdnje Miloša Kovačevića da je srpski jezik hiperordiniran hrvatskom i bošnjačkom).

Zapaža se osjetna razlika u tumačenju varijanti u prethodnom i ovom periodu. Dok su do devedesetih godina prošlog stoljeća one razmatrane u okviru srpskohrvatskog jezika, sada se posmatraju u okviru srpskog jezika i to na dva načina: jedno tumačenje odnosi se na izdvajanje regionalnih varijeteta (vojvođanskog, bosanskohercegovačkog, crnogorskog...), a drugo na razlikovanje konfesionalno-religioznih varijeteta. U ovom drugom pristupu, koja se veže za pristalice SLOVA, dobija se sasvim drugačija tipologija razuđenosti srpskog jezika a na bazi osnovne misli da je štokavsko narječje u cjelini srpsko: zagrebački regi-

onalno-konfesionalni varijetet, sarajevski regionalno-konfencionalni varijetet, cetinjski regionalno-konfesionalni varijetet. Srpski jezik u takvom tumačenju obuhvata tri vjersko-kulturne zajednice: Srbe pravoslavne, katoličke i islamske vjeroispovijesti. Dakle, jezik Hrvata i Bošnjaka predstavljaju katoličku i muslimansku varijantu srpskog jezika. U takvom viđenju ističe da vjera ne može da bude diferencijalna međujezička crta. Sa ove pozicije hrvatski se ne tumači kao izvorno štokavsko, već kao isključivo čakavski i kajkavski jezik. Svo ovo moglo bi se nazvati revitalizacijom, obnavljanjem pogleda iz XIX vijeka, posebno Vuka Karadžića.

60. U razdoblju od 1990. do 2004. izbija u prvi plan glotonimsko pitanje i, posebno, spor oko naziva jezika Bošnjaka. Ovdje se mogu izdvojiti opšta i pojedinačna srpska tumačenja. U prve spada, između ostalog, stav da je nazivni pluralizam štetan (Brborić), da se radi o običnom preimenovanju jednog jezika – srpskog u hrvatski, bosanski i crnogorski (Marojević, Milosavljević, Kovačević), da su nominalno tri jezika, a suštinski jedan (Tanasić). Ovo je inače jedno od rijetkih pitanja u kome srpski lingvisti izražavaju gotovo potpuni konsenzus: da naziv *bosanski jezik* nije prikladan niti prihvatljiv. Od strane skoro svih autora ističe se (1) želja Bošnjaka da se *bosanski jezik* uvede kao jedini službeni i obavezni državni jezik kojim bi se potisnuo srpski i hrvatski, (2) da je u pitanju bošnjački pokušaj jezičke unitarizacije BIH, pri čemu se navodi konkretan i kompletan scenario za takav plan (Suzić). Posebno se ukazuje na opasnost transpozicije takve bošnjačke orijentacije na Srbiju (Kovačević).

Međutim, u traženju alternativnih rješenja konsenzus se gubi u sukobu dviju opcija: jedne koja se zalaže da se jezik Bošnjaka zove *bošnjački* (što je preporučeno i u prvu odluku Odbora za standardizaciju srpskog jezika) i druge koja taj jezik uopšte ne prihvata kao poseban, ni suštinski ni nominalno, smatrajući da se radi o sarajevskom konfesionalno-regionalnom varijetetu srpskog jezika (grupa oko SLOVA). Postoji i treća mogućnost – kompromisna: da se paralelno koristi i jedan i drugi izraz: *bosanski/bošnjački jezik*. Srpski lingvisti dotiču i pitanje naziva za ono što je zajedničko za jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, ali ni ovdje ne postoji jedinstven stav. Jedni smatraju da treba zadržati termin *srpskohrvatski jezik* jer je bolji od Brozovićevih termina *novoštokavština* i *srednjojužnoslovenki jezik* (Šipka), drugi konstatuju nedostatke novih rješenja, recimo skraćenica *BHS*, *SHB* (Brborić).

61. U odnosu na Hrvate i Bošnjake za Srbe je mnogo važnije i aktuelnije grafijsko pitanje zbog paralelne upotrebe ćirilice i latinice pa je ovo pitanje postalo u datom periodu jedno od centralnih, ali ne na interkorelacionom planu, već intrakorelacionom (unutar srpskog jezika). Na početku ovog razdoblja dato pitanje je tumačeno u kontekstu ravnopravnosti pisama jednog (srpskohrvatskog) jezika (Todorović) i spora oko prirode bosančice (Burzanović, diskusija na Prizminom simpozijumu). Pojavile su se i inicijative za reformu pisma: da se uvede slovo „jat“ u ćirilicu, a ě u latinicu (Marojević).

62. Problem jedinstva nije nestao iz srpskih tumačenja međuštokavskih odnosa – ono je čak aktuelizovano i potencirano, ali na intrakorelacionom planu kao srpsko jedinstvo, na čemu je posebno insistirao Pavle Ivić. Ali na ovome planu vučeni su i pogrešni potezi. Konkretno imamo u vidu ishitren i nepromišljen pokušaj uvođenja ekavice u Republici Srpskoj, na čemu su se srpski lingvisti podijelili: jedni su se zalagali za takav oblik jedinstva, dok su se drugi (po našem mišljenju, sasvim opravdano) odlučno suprotstavljali tome. Rezultat je poznat pa će ovakva intrasrpska konvergencija morati da sačeka bolja vremena za razumniji pokušaj provođenja, ako to uopšte i ima smisla raditi.

63. Srpski lingvisti su u periodu od 1990. do 2004. manje orijentisani na tumačenje teoretskih problema vezanih za odnose između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, što je i razumljivo: to je vrijeme žestokih ratnih sukoba, razbijanja zajedničkog standarda i stvaranja posebnih nacionalnih normi, što nije stvaralo povoljne uslove za dublja teoretska promišljanja i istraživanja, već je zahtijevalo konkretno reagovanje i bavljenjem novom i složenom situacijom. I pored toga, srpska lingvistika je u ovome razdoblju iznjedrila nekoliko zapažanja vrijednih pažnje. Ranko Bugarski je jedan od rijetkih koji je pokušavao da teoretski razmotri problem razlika u jeziku i njihovu suštinu. Pri tome je, između ostalog, ukazivao na svojevrsno kodno prebacivanje neposrednih učesnika u komunikaciji u formi divergentnog i konvergentnog prilagođavanja. Na sociolingvističkom planu izdvaja se model planiranja jezika koji je razradio Milorad Radovanović. U analizima srpskih lingvista pokazuje se da neki poznati modeli koji dolaze sa strane nisu prikladni za tumačenje i tipologizaciju novostvorenih štokavskih jezika i njihovih standarda. Takav je Klosov model i njegova dihotomija Abstand jezici i Ausbau jezici, koja ne funkcioniše na tako složenom prostoru kakav je štokavski pa stoga Bugarski predlaže da se taj model prošiti trećim članom – Umbau jezicima, u koji bi se mogao uklopiti srpski i hrvatski jezik. Drugačiju novinu pokušava da unese Ljubomir Popović uvodeći, pored diglosije, paraglosiju. Pitanje modela pojavljuje se u tumačenju još jednog lingviste – Milana Šipke, koji ističe da se novoformirani nacionalni standardi funkcionišu u skladu s naciocentrističkim modelom jezičkog standarda. U ovom periodu Srđan Janković u posljednjem svome tekstu (ubrzo će umrijeti i neće doživjeti da se on objavi) zaokružuje svoju teoriju o varijantama srpskohrvatskog jezika, u kojoj razlikuje varijante i kovarijante, variranje i kovariranje, varijativnost i avarijativnost, varijantne i varijantnoidne jedinice. U nizu radova spominje se policentričnost srpskohrvatskog jezika, ali se ne prave bilo kakvi teoretski iskoraci u tumačenju ovog pojma, već se uglavnom vrši naslanjanje na već napisano. Na teoretskom planu zaslužuje pažnju pokušaj da se razmotre i utvrde kriterijumi po kojima se jezici međusobno razlikuju i, posebno, na osnovu kojih se može govoriti o posebnim jezicima. Ranko Bugarski izdvaja četiri relevantne ravni na kojima se može tražiti odgovor da li jedan jezik postoji (u datom slučaju srpskohrvatski): političko-simbolična

ravan, lingvističko-komunikativna ravan, sociopsihološka ravan i ravan međunarodne nauke. Ovaj autor dolazi do zaključka da se u slučaju novoformiranih šokavskih jezika radi o lingvistički jednom jeziku, a tri politička jezika (što će kasnije i drugi preuzeti). On takođe tvrdi da su bošnjački i hrvatski jezik podvrgnuti lingvističkom inženjeringu da bi bili/postali različiti. Od svih kriterijuma koji se spominju i analiziraju srpskoj je strani najbliža i najvažnija međusobna razumljivost. Kriterijumima se u ovome periodu najviše bavio Miloš Kovačević. On razlikuje dvije vrste opštih kriterijuma: lingvističke i pseudo-lingvističke („nazovilingvističke“). U ove posljednje ubraja i jedan koji nalazi kod Dževada Jahića, po kome razlikovni princip nije mjerilo postojanja nacionalnih jezika. Pored razumljivosti Kovačević izdvaja na bošnjačkoj, hrvatskoj i crnogorskoj strani i neobične, kao što je kriterijum „zablude“, kriterijum beskriterijalnog proglašavanja posebnih jezika i kriterijum reetiketiranja (davanja novog imena starom). Srpskoj lingvistici je u ovome periodu nametnuta jedna funkcija jezika koja se ne spominje u većini nama poznatih tipologija funkcija, posebno onim najcitiranijim kakva je Bilerova, Jakobsonova, Vinogradovljeva i dr. – simbolička funkcija. Ona se u nekim sredinama izdiže gotovo do nivoa komunikativne funkcije, što je disonantno u odnosu na teoriju jezičkih funkcija. Stoga se moglo očekivati da će i srpski lingvisti zauzeti o tome svoju poziciju. Jedan od prvih je bio Milan Šipka, koji je ukazao na simbolizaciju jezičkog standarda na bazi naciocentrizma. Sreto Tanasić je konstatovao da je u BiH ostvarivanjem simboličke funkcije ugrožena komunikativna funkcija i da je prva razlog za proglašenje triju jezika.

64. U razdoblju od 1990. do 2004. godine na udaru nekih srpskih lingvista našla su se poznata hrvatska i srpska imena a u kontekstu kritike jugoslovenstva, uvođenja, zaživljavanja i razvoja srpskohrvatskog jezika i serbokroatistike (Milosavljević, Marojević, Kovačević, Nikolić). Osnovna meta napada na hrvatskoj strani bio je Vatroslav Jagić, a razlozi su bili to što je (1) učestovao u stvaranju serbokratistike, (2) bio (po tome mišljenju) glavni tvorac srpskohrvatskog jezičkog jedinstva, (3) razradio teoriju o „Hrvato-Srbima“, (4) „spajao nespojivo“: srpsko i hrvatsko (Kovačević), (5) njegov srpskohrvatski jezik bio poguban za srpski jezik (Nikolić). Pri tome se ponekad sa Jagićem uvezuje Šulek i govori o Šulek-Jagićevoj teoriji o Srbima i Hrvatima, Šulek-Jagićev(sk)om filološkom programu. Sa srpske strane napadu su, prije svega, bili izloženi Milan Rešetar (zbog prihvatanja Jagićevih ideja), Aleksandar Belić (zbog stava da je srpskohrvatski jedan jezik) i Pavle Ivić (zbog tobožnjeg provođenja hrvatskog filološkog programa). Ovdje se može dodati srpska osuda hrvatske razlikovne lingvistike, posebno leksikografije (Ćorić) i kartografije (Milosavljević), između ostalog i zbog pogrešnog tumačenja diferencijalnih obilježja (refleksa jata, posuđenica i sl.).

65. Za razliku od prethodnog perioda, u vremenu od 1990. do 2004. ovome prognoziranja i predviđanja daljeg razvoja događaja mnogo su obazrivija pa

nema previše primjera, tipa ukazivanja na tendenciju daljeg međusobnog udaljavanja jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca (Šipka), pretpostavke da će štokavski jezici postati jasno odjeliti jezici (Bugarski) i prognoze da bosanski jezik neće postati poseban standardni jezik (Kovačević).

U ovom periodu pojavljuju se prvi izraženi pokušaji zasnivanja srpskog purizma – interkorelacionog, kroatocentristički orijentisanog (Nikolić, Medić) i ekstrakorelacionog (Medić). Takva orijentacija vodi stvaranju i srpskog novogovora (Dacić). Sa srpske strane mnogo manje se traže i nalaze kroatizmi (Klajn, Nikolić, Medić) nego što se sa hrvatske traže i nalaze srbizmi.

Literatura

- Brborić 2012 [1991]: **Брборић, Бранислав**. СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКИ СТАНДАРД. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 33–60.
- Brborić 2012 [1992 (2000)]: **Брборић, Бранислав**. О МОГУЋНОСТИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ СПОРАЗУМА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 125–132.
- Brborić 2012 [2001]: **Брборић, Бранислав**. ТРОЈЕЗИЧНОСТ И/ЛИ ЈЕДНОЈЕЗИЧНОСТ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 269–282.
- Bugarski 1997: **Bugarski, Ranko**. ЈЕЗИК У ДРУШТВЕНОЈ КРИЗИ. – Beograd: Čogoja štampa. – 186 s.
- Bugarski 2012 [1996]: **Бугарски, Ранко**. ЈЕЗИЧКЕ РАЗЛИКЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 149–154.
- Bugarski 2012 [2004]: **Bugarski, Ranko**. RESTANDARDIZACIJA SRPSKOHRVATSKOG U SVETLU SOCIOLINGVISTIČKE TEORIJE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 439–446.

- Burzanović 2012 [1991]: **Burzanović, Tihomir**. RIJEČI NAUKE I ČOVJEČNOSTI O PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI PISMA I JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 79–84.
- Ćirilov 2012 [1988, 1994]: **Ћирилов, Јован**. СРПСКО-ХРВАТСКИ РЕЧНИК ВАРИЈАНТА = ХРВАТСКО-СРПСКИ РЈЕЧНИК ИНАЧИЦА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 133–138.
- Ćorić 2012 [1998]: **Ћорић, Божо**. АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 193–206.
- Ćorić 2012 [2003]: **Ћорић, Божо**. ЛИНГВОАЛХЕМИЧАРИ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 327–336.
- Ћурић 2002: **Ћупић, Драго; Ћупић, Драго; Фекете, Егон; Терзић, Богдан**. СЛОВО О ЈЕЗИКУ: ЈЕЗИЧКИ ПОУЧНИК. Књ. 2. Београд: Партизон. – 258 с.
- Дацић 2004: **Дацић, Раде**. НЕЗАВРШЕНА КЊИГА О РЕЧИМА: ОДБРАНА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ОД СТРАНИХ РЕЧИ. – Београд: Просвета. – 188 с.
- Diskusija 2012 [1991]: DISKUSIJA SRPSKIH UČESNIKA NA SIMPOZIJUMU „PRIZME“ O JEZIČKOJ SITUACIJI U BOSNI I HERCEGOVINI (SARAJEVO 26. I 27. APRILA 1991). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 109–124.
- Ivić 2012 [1995]: **Ивић, Павле**. АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 139–144.
- Ivić 2012 [1998]: **Ивић, Павле**. РАЗРЕШАВАЊЕ СРПСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd:

- Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 207–208.
- Ivić 1999-www: **Ивић, Павле**. ЈЕЗИЧКО ПЛАНИРАЊЕ У СРБИЈИ ДАНАС“. – In: *Језик данас*. – Нови Сад, бр. 9. http://host.sezampro.yu/jezikdanas/9-99/9-99_2.htm. 25.10.2008.
- Janković 2012 [1991]: **Janković, Srđan**. SOCIOLINGVISTIČKO ODREĐENJE BOSANSKONERCEGOVAČKOG STANDARDNOJEZIČKOG IZRAZA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 85–90.
- Klajn 2012 [1996]: **Клајн, Иван**. ЛЕКСИКА: ОДНОСИ МЕЂУ ВАРИЈАНТАМА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 155–158.
- Kovačević 2012 [2003a]: **Ковачевић, Милош**. ЈЕДАН ИЛИ ТРИ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 337–346.
- Kovačević 2012 [2003b]: **Ковачевић, Милош**. МАНИПУЛАЦИЈЕ О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 347–368.
- Kovačević 2012 [2003c]: **Ковачевић, Милош**. СРБИСТИКА И СТАТУС ТЗВ. БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 369–384.
- Marojević 2012 [2004]: **Маројевић, Радмило**. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ ИСТОРИЈСКИ И РЕГИОНАЛНО-КОНФЕНСИОНАЛНИ ВАРИЈЕТЕТИ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 447–458.
- Medić 2001: **Medić, Mile**. NAJEZDA STRANIH REČI NA SRPSKI JEZIK. – Beograd: Nolit. – 154 s
- Medić 2012 [2001]: **Медић, Миле**. СУДБИНА ЈЕЗИКА СРБА У ХРВАТСКОЈ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut

für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 283–296.

Memoar 2012 [1998]: MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 191–192.

Mihailović 2009: **Михаиловић, Драгослав**. ТРПИМО ТЕРОР ГОРШТАКА [interview]. – In: НИИ. – Београд: 29. октобар. – С. 52–55.

Milosavljević 2012 [1998]: **Милосављевић, Петар**. ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТСКОГ, ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 209–222.

Milosavljević 2012 [2001]: **Милосављевић, Петар**. О РАЗЛИКОВАЊУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 247–256.

Minović 2012 [1991]: **Milović, Milivoje**. SINTAKSIČKI SLOJ SRPSKOHRVATSKOG STANDARDA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM SOCIJALNOM KONTEKSTU. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 91–100.

Nikolić 1999: **Nikolić, Pavle**. RUŽENJE SRPSKOG JEZIKA. – Beograd: Sanimeks. – 93 s.

Nikolić 2012 [1999]: **Николић, Павле**. КАКО ЈЕ ПРОШАО СРПСКИ ЈЕЗИК У ЗАЈЕДНИЦИ СА ХРВАТСКИМ ЈЕЗИКОМ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 243–246.

Odluka br. 1 2012 [1998]: ОДЛУКА БР. 1 ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 159–162.

Petrović 1999: **Petrović, Dragoljub**. DVE SRPSKE PROZODIJSKE NORME? – In: *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika*. Subotica – Beograd:

Gradska biblioteka – Narodna biblioteka Srbije – Institut za srpski jezik SANU. – S. 227–231.

Platforma 2012 [1998]: PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 177–190.

Popović 2000: **Поповић, Љубомир**. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. – In: *Сѹиси Одбора за сѹангардизацију*, бр. III. – Београд. Институт за српски језик. – С. 284–286.

Popović 2012 [2000]: **Поповић, Љубомир**. МАРЦЕЛ КУШАР О РАЗЛИКАМА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 257–268.

Popović 2012 [2002]: **Popović, Ljubomir**. NATIONAL IDEOLOGY AND THE CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 311–326.

Popović 2012 [2003]: **Popović, Ljubomir**. OD SRPSKOHRVATSKOG DO SRPSKOG. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 385–410.

Popović 2012 [2004a]: **Popović, Ljubomir**. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 459–474.

Popović 2012 [2004b]: **Поповић, Љубомир**. МАРЕТИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 475–502.

Radovanović 2012 [1998]: **Radovanović, Milorad**. PLANIRANJE JEZIKA I JEZIČKA POLITIKA: PRINCIPI I TENDENCIJE: NA PRIMERU SRPSKO-HRVATSKE RELACIJE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd:

- Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 223–242.
- Skerlić 1918: **Skerlić, Jovan**. ESEJI O SRPSKO-HRVATSKOM PITANJU. – Zagreb: Jugoslavensko nakladno dioničarsko društvo. – 100 s.
- Slovo 2012 [1998]: СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 163–170.
- Sotirović 2012 [2004]: **Sotirović, Vladislav V.** HRVATSKO-SRPSKI SPOROVI OKO JEZIKA I PISMA U TROJEDNICI OD REVOLUCIJE 1848./1849. G. DO ZASEDANJA HRVATSKO-SLAVONSKOG SABORA 1861. G. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 503–524.
- Stav SANU o jeziku 2012 [1990]: СТАВ САХУ О ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 17–20.
- Suzić 2012 [2001]: **Сузић, Ненад**. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЈЕЗИК. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 297–300.
- Šipka 2012 [2003]: **Šipka, Milan**. JEZIK BOŠNJAKA, HRVATA, SRBA I CRNOGORACA – PROBLEM KLASIFIKACIJE I NOMINACIJE IDIOMA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 411–438.
- Tanasić 2012 [2001]: **Танасић, Срето**. 2012. – S. 297–300. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КОМУНИКАТИВНО ЈЕДИНСТВО И УПАДЉИВА СИМБОЛИЧНА РАЗВЕДЕНОСТ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 301–310.
- Todorović 2012 [1991]: **Тодоровић, Миљан М.** (НЕ)РАВНОПРАВНОСТ ПИСАМА У БИХ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 101–108.

- Tošović 2012 [1991]: **Tošović, Branko**. UVODNA RIJEČ NA SIMPOZIJUMU ČASOPISA P R I Z M E „JEZIČKA SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI“ (Sarajevo 26. i 27. aprila 1991). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 61–78.
- U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: У ОДБРАНУ ДОСТОЈАНСТВА СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ НАУКЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 171–176.
- Zakon RSrb 2012 [1991–2010]: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА [у Републици Србији (1991–2010)]. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 21–28.
- Zakon Srpske 2012 [1992]: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА [у Републици Српској]. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 29–32.
- Zakon Srpske 2012 [1996]: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА [у Републици Српској]. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 145–148.
- Žugić 2000: **Жугић, Радоје**. ЛАКО ЈЕ ПОЗАЈМИТИ ИЛИ ИЗМИСЛИТИ НОВУ РЕЧ, НЕКА ‘ЈЕЗИКОСЛОВЦИ’ ИЗМИСЛЕ НОВИ ПАДЕЖ, ГЛАГОЛСКО ВРЕМЕ ИЛИ СТЕПЕН КОМПАРАЦИЈЕ. – *Борба*, Београд: 8–9. април.

Izvori – Извори

1990 – 2000

- Stav SANU o jeziku 1990: СТАВ САНУ О ЈЕЗИКУ (УЗ РАСПРАВУ О ЈЕЗИЧКИМ ОДРЕДБАМА У УСТАВУ СР ХРВАТСКЕ). – In: *Наш језик*. Нова серија. – Књ. XXVII, св. 4–5. – С. 197–199.
- Brborić 1991: **Брборић, Бранислав**. СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКИ СТАНДАРД. – In: Ivić, Pavle; Klajn, Ivan; Pešikan, Mitar; Brborić, Branislav. *Srpski jezički priručnik*. – Beograd: Beogradska knjiga. – S. 11–36.
- Zakon RSrb 1991–2010: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА. – In: *Службени гласник Републике Србије*. – Београд. – Бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – др. закон и 30/2010.
- Zakon Srpske 1992: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА (1992). – In: *Службени гласник српској народној Босне и Херцеговине*. – Сарајево. – 9. маја 1992, број 1.
- Ćirilov 1994: **Ћирилов, Јован**. SRPSKO-HRVATSKI REČNIK VARIJANATA = HRVATSKO-SRPSKI RJEČNIK INAČICA. – Beograd: Bata – Orbis. – 213 s.
- Ivić 1995: **Ивић, Павле**. АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС. – In: Ивић, Павле; Брборић, Бранислав. *Српски језик данас*. – Приштина: Народна и универзитетска библиотека – Нови Свет. – С. 7–17.
- Zakon Srpske 1996: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА (1996). – In: *Службени гласник Републике Српске*. – Сарајево. – Година 1996, број 15. – С. 654.
- Bugarski 1996: **Бугарски, Ранко**. ЈЕЗИЧКЕ РАЗЛИКЕ. – In: *Српски језик*, Београд, бр. 1–2. С. 399–403.
- Klajn 1996: **Клајн, Иван**. Лексика: ОДНОСИ МЕЂУ ВАРИЈАНТАМА. – In: Радовановић, Милорад (редактор). *Српски на крају века*. – Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник. – С. 39–47.
- Odluka br. 1 1998: ОДЛУКА БР. 1 ОДБОРА ЗА СТАНДАРИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – In: *Списи Одбора за стандардизацију српској језика*. Припредили Радојко Гачевић и Јован Вуксановић. – Београд: Институт за српски језик САНУ. – С. 85–87.
- Slovo 1998: СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. THE DECLARATION ABOUT THE SERBIAN LANGUAGE. ДЕКЛАРАЦИЈА О СЕРПСКОМ ЈАЗЫКЕ. DÉCLARATION SUR LA LANGUE SERBE, SŁOWO O JEZYKU SERBSKIM. DEKLARATION ÜBER DIE SERBISCHE SPRACHE. SŁOWO O SRPSKOM JEZYKU. – In: Београд: Фонд истине о Србима. – 73 с.
- Platforma 1998: PLATFORMA ПОКРЕТА ЗА OBNOVU SRBISTIKE. – In: *Србистика*. – Приштина. – Бр. 1. – С. 53–60.
- Ćorić 1998: **Ћорић, Божо**. АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ. – In: *Srpski jezik*. – Beograd. – Бр. 3/1–2. – С. 551–559.
- Ivić 1998: **Ивић, Павле**. РАЗРЕШАВАЊЕ СРПСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА. – In:

- Србистика*. – Приштина. – Бр. 1. – С. 111–116. [Preuzeto iz: 1. *Вечерње новости*, 22. децембар 1997, стр. 7. – 2. *Демократија*, Београд, 31. децембар 1997, стр. 5. – *НИН*, 31. децембар 1997, стр. 38–39]
- Milosavljević 1998: **Милосављевић, Петар**. ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТСКОГ, ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – In: *Србистика*. – Приштина. – Бр. 2–3. – С. 51–70.
- Radovanović 1998: **Radovanović, Milorad**. PLANIRANJE JEZIKA I JEZIČKA POLITIKA: PRINCIPI I TENDENCIJE (NA PRIMERU SRPSKO-HRVATSKE RELACIJE). – In: *Jazykovedný časopis*. – Bratislava: 49, No 1–2. – Pp. 57–74.
- Nikolić 1999: **Николић, Павле**. КАКО ЈЕ ПРОШАО СРПСКИ ЈЕЗИК У ЗАЈЕДНИЦИ СА ХРВАТСКИМ ЈЕЗИКОМ. – In: **Николић, Павле**. *Ружење српског језика*. – Београд: Санимекс. – С. 7–12.
- Brborić 2000: **Брборић, Бранислав**. О МОГУЋНОСТИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ СПОРАЗУМА. – [1] Uža verzija: In: Војно дело. – Београд: 1992. – Год. XLIV, бр. 1–2. – С. 175–181. – [2] Šira verzija: Брборић, Бранислав. *О језичком расколу*. – Београд: Центар за примењену лингвистику – Прометеј, 2000. – С. 447–452.
- Milosavljević 2000: **Милосављевић, Петар**. О РАЗЛИКОВАЊУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Милосављевић, Петар. *Српски филолошки програм*. – Београд: Требник. – С. 328–339. Објављено такође у књизи Лаза М. Костића Крађа СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Нови Сад 2000.
- Popović 2000: **Поповић, Љубомир**. МАРЦЕЛ КУШАР О РАЗЛИКАМА ИЗМЕЂУ ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: *Јужнословенски филолоџ*. – Београд. – LVI/3–4 [Посвећено Павлу Ивићу]. – С. 841–851.

2 0 0 1 – 2 0 0 4

- Brborić 2001: **Брборић, Бранислав**. ТРОЈЕЗИЧНОСТ И/ЛИ ИШЕЈЕЗИЧНОСТ. – In: Mønensland, Svein (odg. urednik). *Jezik i demokratizacija*. – Sarajevo: Institut za jezik. – S. 55–68.
- Medić 2001: **Медић, Миле**. СУДБИНА ЈЕЗИКА СРБА У ХРВАТСКОЈ. – In: **Медић, Миле**. *Најезда стираних речи на српски језик*. – Београд: Полит. – С. 93–114.
- Suzić 2001: **Сузић, Ненад**. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЈЕЗИК. – In: **Сузић, Ненад**. *Глобализација и српски национални интереси*. – Бањалука: ТТ-центар. – С. 43–46.
- Tanasić 2001: **Танасић, Срето**. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КОМУНИКАЦИЈСКО ЈЕДИНСТВО И УПАДЉИВА СИМБОЛИЧКА РАЗВЕДЕНОСТ, С НАГЛАСКОМ НА ПРОБЛЕМАТИЦИ У ШКОЛСТВУ. – In: Mønensland, Svein (odg. urednik). *Jezik i demokratizacija*. – Sarajevo: Institut za jezik. – S. 249–259.
- Popović 2002: **Popović, Ljubomir**. NATIONAL IDEOLOGY AND CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE. – In: Sujecka, J. (ed.). *The National Idea as a Research Problem*. – Warszawa: The Polish Academy of Sciences. –

- Рр. 287–304.
- Popović 2002a: Popović, Ljubomir. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN. – In: *Language in the Former Yugoslav Lands*. (Ranko Bugarski & Celia Hawkesworth, eds.), Bloomington, Indiana: Slavica, 2004, pp. 25–40.
- Popović 2002b: **Popović, Ljubomir**. OD SRPSKOHVATSKOG DO SRPSKOG. – In: *Wiener Slawistischer Almanach*. – Wien: Sonderband 57 (2003). – S. 201–224.
- Ćorić 2003: **Ћорић, Божо**. ЛИНГВОАЛХЕМИЧАРИ. – In: *Српски језик*. – Београд, бр. 8/1–2. – С. 209–220.
- Ковачевић 2003а: **Ковачевић, Милош**. ЈЕДАН ИЛИ ТРИ ЈЕЗИКА. – In: Ковачевић, Милош. *Српски језик и српски језици*. – Београд: СКЗ – БИГЗ. – С. 22–38.
- Ковачевић 2003б: **Ковачевић, Милош**. МАНИПУЛАЦИЈЕ О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. – In: Ковачевић, Милош. *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ – БИГЗ. – С. 39–70.
- Ковачевић 2003с: **Ковачевић, Милош**. СРБИСТИКА И СТАТУС ТЗВ. БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Ковачевић, Милош. *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ – БИГЗ. – С. 138–162.
- Šipka 2003: **Šipka, Milan**. JEZIK BOŠNJAKA, HRVATA, SRBA I CRNORACA – PROBLEM KLASIFIKACIJE I NOMINACIJE IDIOMA. – In: *Wiener Slawistischer Almanach*. – Wien: Sonderband 57 (2003). – S. 255–282.
- Bugarski 2004: **Bugarski, Ranko**. RESTANDARDIZACIJA SRPSKOHVATSKOG U SVETLU SOCIOLINGVISTIČKE TEORIJE. – In: *Nova lica jezika*. – Београд: Ћигоја штампа. – С. 145–154. [Biblioteka XX vek]
- Маројевић 2004: **Маројевић, Радмил**. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ ИСТОРИЈСКИ И РЕГИОНАЛНО-КОНФЕСИОНАЛНИ ВАРИЈЕТЕТИ. – In: *Српски језик*. – Београд. – Бр. IX/1–2. – С. 427–437.
- Роповић 2004: **Поповић, Љубомир**. МАРЕТИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: *Српски језик*. – Београд. Бр. 9/1–2. – С. 97–123.
- Sotirović 2004: **Sotirović, Vladislav B**. HRVATSKO-SRPSKI SPORovi OKO JEZIKA I PISMA U TROJEDNICI OD REVOLUCIJE 1848./1849. G. DO ZASEDANJA HRVATSKO-SLAVONSKOG SABORA 1861. G. – In: *Slavistica Vilnensis, Kalbotyra* 2004, 53 (2), pp. 87–108 (Vilnius University Press, Vilnius, Lithuania, 2005).

Branko Tošović – Arno Wonisch

**Die serbische Sichtweise des Verhältnisses zwischen dem
Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen I/4**

[2012]

Vorliegender Band stellt eines der Ergebnisse aus der Abschlussphase des Projektes „Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen“ (Graz, 2006–2012) dar, in dem nationale Positionen zu den štokavischen Sprachen betrachtet werden. Bislang wurden drei Bände zu den serbischen und jeweils ein Band zu den kroatischen (Tošović/Wonisch 2010) und bosnischen Sichtweisen (Tošović/Wonisch 2009) veröffentlicht. Die ersten beiden Bücher zu den serbischen Ansichten beinhalten Arbeiten, die im Rahmen des genannten, in Graz durchgeführten Projektes entstanden sind (Tošović/Wonisch 2010/1, 2010/2). Den dritten Band bilden 42 Beiträge, die zwischen dem Ende des 18. und dem Ende des 20. Jahrhunderts herausgegeben wurden (Tošović/Wonisch 2010/3).

Dieser, nunmehr vierte Sammelband zu serbischen Sichtweisen behandelt den Zeitraum von 1990 bis 2004 und enthält 28 Arbeiten¹ folgender 22 Autoren: Branimir Brborić (3), Ranko Bugarski (2), Tihomir Burzanović (1), Jovan Ćirilov (1), Božo Ćorac (2), Pavle Ivić (2), Srđan Janković (1), Ivan Klajn (1), Miloš Kovačević (3), Mile Medić (1), Radmilo Marojević (1), Petar Milosavljević (2), Milivoje Minović (1), Pavle Nikolić (1), Ljubomir Popović (5), Milorad Radovanović (1), Vladislav B. Sotirović (1), Nenad Suzić (1), Milan Šipka (1), Sreto Tanasić (1), Miljan M. Todorović (1) und Branko Tošović (2).

Das Gebiet des ehemaligen Jugoslawien wurde von Beginn bis zur Mitte der 1990er Jahre von militärischen Auseinandersetzungen erfasst, die mit einem staatlichen, politischen, administrativen, militärischen, kulturellen und sprachlichen Zerfall einhergingen. Auch die gemeinsame serbokroatische Standardsprache hörte zu existieren auf, und an ihre Stelle traten drei nationale Normen (eine serbische, kroatische und bosniakische) mit unterschiedlichen kategorialen Manifestationen (Erneuerung, Modifizierung, Aufgabe, Neuschaffung), zu denen später noch eine vierte (montenegrinische) Norm hinzukam. Diese Entwicklungen nahmen naturgemäß erheblichen Einfluss auf die Deutung des Verhältnisses zwischen den Sprachen von Serben, Kroaten, Bosniaken und Montenegrinern. Die überaus gespannte gesellschaftlich-politische

¹ Gemeinsam mit den Dokumenten sind es insgesamt 36 Beiträge.

und auch sprachliche Lage machte nicht nur individuelles Engagement, sondern auch kollektives Reagieren erforderlich. Aus diesem Grund ist der Zeitraum von 1990 bis 2004 auch durch die Herausgabe einer Reihe von Dokumenten gekennzeichnet, von denen acht als wesentlich erachtete Schriftstücke in diesem Band abgedruckt werden: STAV SANU O JEZIKU („Meinung der Serbischen Akademie der Wissenschaften und Künste zur Sprache“; 1990), die Referate und Diskussionen der serbischen TeilnehmerInnen beim Symposium der Zeitschrift PRIZMA in Sarajevo (1991), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRBIJI („Gesetz über die offizielle Verwendung von Sprache und Schrift in der Republik Serbien“; erste Fassung 1991, letztgültige 2010), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRPSKOJ („Gesetz über die offizielle Verwendung von Sprache und Schrift in der Republika Srpska“; 1992, 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU („Beschluss Nr. 1 des Rates für Standardisierung“; 1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU („Deklaration über die serbische Sprache“; 1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE („Plattform der Bewegung zur Erneuerung der Serbistik“; 1998) und MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI („Denkschrift über die Erhaltung und Weiterentwicklung der serbischen Sprache, Literatur und Gemeinschaft“; 1998).

In der Arbeit von **Branislav Brborić** mit dem Titel STANDARDSPRACHE UND SPRACHSTANDARD liegt ungeachtet des implizierten theoretischen Herangehens der Fokus in erster Linie auf Fragen der Annäherung und Entfremdung von Serben und Kroaten und auf den sprachlichen Beziehungen zwischen Völkern mit štokavischem Idiom (Serben, Kroaten, Muslime/Bosniaken und Montenegriner). Dabei stellt der Autor fest, dass gerade den letzten Jahrzehnten des 19. und 20. Jahrhunderts besondere Bedeutung beizumessen ist, da diese von einer starken Konvergenz (19. Jahrhundert) und einer unaufhaltbaren Divergenz (20. Jahrhundert) bis hin zu einem blutigen Krieg gekennzeichnet waren. Im Besonderen setzt sich Brborić mit der Frage der Sprache der Bosniaken auseinander, wobei er Letzteren das Recht einräumt, ihre Sprache wie von ihnen gewünscht zu benennen, d. h. auch als *Bosnisch*, doch dürfe dieses Glottonym nicht den in Bosnien und Herzegowina lebenden Serben und Kroaten aufgezwungen werden. Diese Sichtweise kann innerhalb der serbischen Linguistik doch als Rarität angesehen werden.

Auf dem Symposium der Zeitschrift PRIZMA mit dem Titel „Die sprachliche Situation in Bosnien und Herzegowina“, das am 26. und 27. April 1991 (d. h. ein Jahr vor Kriegsausbruch) in Sarajevo abgehalten wurde, kam es zu Erörterungen der zu diesem Zeitpunkt aktuellsten Fragen hinsichtlich der Sprache(n) in dieser damaligen jugoslawischen Teilrepublik. Das Ziel dieser Tagung lag in der Lösung einer Reihe von strittigen Fragen, wobei sich im Verlaufe der wissenschaftlichen Veranstaltung folgende Meinungen als dominierend herauskristallisierten: **a)** Bewahrung eines gemeinsamen – wenn auch an

die jeweiligen soziokulturellen Gegebenheiten angepasst – Sprachstandards der Muslime, Serben und Kroaten in Bosnien und Herzegowina; **b)** Einräumung des Rechts auf freie Wahl des Sprachnamens seitens der drei Völker und **c)** ein kritischerer Umgang mit dem Begriff der „Gleichberechtigung“, wenn es um die Frage des Gebrauchs der Alphabete, von lexikalischen, grammatikalischen Dubletten u. a. geht.

Im Zentrum der Analyse von **Tihomir Burzanović** steht die Sprache der Muslime, der vom Autor zwar einige Besonderheiten zugestanden werden, doch könnten diese vor allem in überwiegend muslimisch besiedelten Gebieten auftretenden Charakteristiken nicht die Grundlage für eine eigenständige Sprache bilden, da es dafür zuwenig linguistische Komponenten gebe.

Srdan Janković widmet sich der soziolinguistischen Verortung des bosnisch-herzegowinischen standardsprachlichen Ausdrucks und kommt zum Schluss, dass dem Serbokroatischen/Kroatoserbischen in seiner Gesamtheit zwei Typen des Variierens zu Grunde liegen würden: ein *variantenbezogenes Variieren* und ein *Kovariieren*. Während sich der erste Begriff auf die Opposition zwischen östlicher und westlicher (d. h. serbischer und kroatischer) Variante bezieht (etwa im Falle von Dubletten wie *zrak* – *vazduh*, *nitko* – *niko*), handle es sich beim Kovariieren um die Aufhebung der kroatisch-serbischen Polarisierung und eine Neutralisierung und Eliminierung der variantenbedingten Opposition, wie etwa im Falle des bosnisch-herzegowinischen und montenegrinischen standardsprachlichen Ausdrucks.

Die Grundaussage von **Milivoje Minovićs** syntaktischer Untersuchung liegt darin, dass es in der serbokroatischen/kroatoserbischen Sprache 25 Typen von einfachen Sätzen gebe, von denen in „unserem polynationalen Standard kein einziger ausschließlich oder vorwiegend einer bestimmten Nation oder einem bestimmten soziokulturellen Milieu zuzuschreiben“ sei. In Bezug auf zusammengesetzte Sätze differenziert Minović 22 Modelle mit 175 Unterarten, doch würden auch bei diesen keine variantenabhängigen Präferenzen zu erkennen sein.

Miljan M. Todorović analysierte das Verhältnis zwischen dem kyrillischen und lateinischen Alphabet auf dem Gebiet von Bosnien und Herzegowina (mit dem Schwerpunkt Mostar) und betrachtete dabei die Entwicklungsprozesse seit den Tagen der Beratung von Mostar im Jahre 1973. Hierzu stellt er fest, dass im Verlaufe von 17 Jahren zwei wesentliche Entwicklungen eingetreten seien: 1) ein gestiegener Grad an Gleichberechtigung der beiden Schriftsysteme und 2) die nach wie vor vorhandene Existenzberechtigung des Kyrillischen, das keine archaische Schrift sei, sondern in der bosnisch-herzegowinischen Praxis gleichberechtigt mit dem Lateinischen fungieren müsse.

Bei den Diskussionen im Rahmen des von der Zeitschrift PRIZMA initiierten Symposiums wurden seitens der serbischen Teilnehmenden unter anderem

folgende Meinungen geäußert (in chronologischer Reihenfolge nach den Wortmeldungen): **Srđan Janković** widersprach der Ansicht von Muhsin Rizvić, wonach man der Sprachpolitik ein Ende setzen solle, doch sei deren Neudefinition sehr wohl erforderlich. Diese Meinung wurde im Wesentlichen auch von **Nevenka Gošić** geteilt, die sich dafür einsetzte, dass bosnisch-herzegowinische Linguisten eine gemeinsame Erklärung verfassen sollten, in der sie sich mit den bisherigen sprachlichen Prinzipien im Großen und Ganzen einverstanden zeigen, auch wenn auch einige Innovationen angebracht sein könnten. **Miloš Okuka** merkte gegenüber den Organisatoren des Symposiums an, dass mit dem Titel der Tagung ein politisches Thema aufgeworfen worden wäre und die Folgen und eventuellen Risiken von der Tagungsleitung zu tragen seien. **Branko Tošović** sprach sich für eine absolute Gleichberechtigung der sprachlichen Ausdrücke aus, die in einem gemischtethnischen Milieu dreier Völker ein wesentliches Grundprinzip sein müsse. Einen weiteren Diskussionspunkt bildete die Frage der Angebrachtheit des Glottonyms *Bosnisch*.

Auf serbischer Seite kam es im Jahre 1988 zur Herausgabe des ersten serbisch-kroatischen Differenzwörterbuches, als dessen Autor der Publizist **Jovan Ćirilov** fungierte. Beim Verfassen seines Nachschlagewerkes ging Ćirilov von der Prämisse aus, dass das Serbische und Kroatische eine Sprache seien und das Serbokroatische oder Kroatoserbische über mehrere Varianten verfügen würden. Mit seinem Wörterbuch wollte er keine „Demarkationslinie“ zwischen „den Varianten unserer Sprache ziehen, derer sich Serben und Kroaten bedienen“, sondern vielmehr ein persönliches (und nicht um absoluten wissenschaftlichen Anspruch bemühtes) Zeugnis des Verhältnisses zwischen den Varianten zum gegenwärtigen Zeitpunkt ablegen. Auch solle seine Publikation keinesfalls als Wörterbuch für „Übersetzungen“ zwischen den Varianten angesehen oder gar herangezogen werden.

Pavle Ivić traf im Jahre 1995 die Feststellung, dass die Sprachgemeinschaft von Serben, Kroaten und Muslimen „nicht auf unseren Wunsch hin“ aufgelöst und somit auch der Bedarf einer auf Einheit abzielenden Sprachpolitik hinfällig sei. Ausgehend davon stellt Ivić die Frage nach der sprachlichen Einheit bei den Serben. In Bezug auf das Kroatische und dessen Distanzierung zum Serbischen führt der Autor exemplarisch einen Dialog mit einem kroatischen Kollegen an: „Einer der herausragendsten kroatischen Linguisten gab mir auf die Frage, was sie [die Kroaten] tun würden, wenn die Serben – aus welchen Gründen auch immer – ihren Sprachtyp mit den Neuschöpfungen und den aus dem Grabe auferstandenen 'blumigen' Wörtern übernehmen würden, kurz und bündig zur Antwort: 'Wir würden uns dann neue Unterschiede ausdenken müssen!'“ Verwiesen sei auch auf die von Ivić ausgesprochene Unterstützung für die Einführung der ekavischen Aussprache in der Republika Srpska.

Ranko Bugarski verfasste 1996 einen Aufsatz mit dem Titel *SPRACHLICHE UNTERSCHIEDE*, in dem er darauf verweist, dass der Begriff der sprachlichen Unterschiede mit dem komplementären Terminus der sprachlichen Ähnlichkeiten korreliere, indem Unterschiede auf eine Begrenzung der Ähnlichkeiten verweisen und Letztere eine Beschränkung der Unterschiede bezeichnen. Der Autor ist der Meinung, dass sich sprachliche Unterschiede sowohl in der geschriebenen als auch in der gesprochenen Sprache manifestieren, wobei es im Spannungsfeld dieser beiden Sprachausprägungen zu einer gegenseitigen Einwirkung und teilweisen Neutralisierung komme. Bugarski erachtet eine Differenzierung von inneren Unterschieden zwischen Sprachsystemen und äußeren, soziolinguistisch bedingten Verschiedenheiten als angebracht. Beide Arten der Unterschiede würden sich mittels der symbolischen Funktion der Sprache mit ethnischen, nationalen, religiösen, berufsbedingten, statusabhängigen und anderen gesellschaftlichen Abstufungen verbinden.

Auf die Frage, ob es (im Jahre 1996) noch eine serbokroatische Sprache gebe, gibt Bugarski zu verstehen, dass der diesbezügliche Sachverhalt ein äußerst komplexer sei und keine Antwort mit „ja“ oder „nein“ möglich sei. Vielmehr müsse diese Frage auf mehreren Ebenen behandelt werden, im Rahmen derer der Autor die politisch-symbolische und die linguistisch-kommunikative als die wichtigsten erachtet. In juristischer Hinsicht sei das Serbokroatische eine tote Sprache, doch anderenorts – etwa in der Soziopsychologie der Sprechenden – könne man noch von seiner Existenz sprechen. Schließlich nimmt Bugarski eine Erweiterung der Dichotomie von Abstand- und Ausbausprache vor, indem er angesichts der zahlreichen extralinguistischen Eingriffe für die Nachfolgesprachen des Serbokroatischen bzw. Kroatoserbischen den Begriff *Umbausprache(n)* hinzufügt.

Eine Analyse der lexikalischen Beziehungen zwischen dem Serbischen und Kroatischen nahm **Ivan Klajn** vor, der zur Feststellung gelangt, dass sich im Jugoslawien der Nachkriegszeit die spontane Annäherung der serbischen und kroatischen Variante fortgesetzt habe, die bereits in den Jahren vor dem Zweiten Weltkrieg zu beobachten gewesen sei. Dies treffe etwa auf die offizielle gesellschaftliche und politische Terminologie zu, die in allen vier serbokroatischsprachigen Republiken vereinheitlicht gewesen sei. Einen umfassenden Teil von Klajns Untersuchung nehmen so genannte „Kroatismen“ im Serbischen ein, die in mehrere Gruppen unterteilt werden: 1) Wörter, die ihre kroatische Markierung gänzlich verloren hätten, wie etwa *brojka*, *ishod*, *učinak*, *uredaj*, *tečaj*, *oprost*, *dopust*, *vozilo*, *zdravstvo*, *pouzeće*, *potraga*, *glasina*, *latica*, *svratište*, *drvored*, *redosled*, *jezikoslovac*, *strahovlada*, *svetlo* (Substantiv), *temeljiti*, *obziran*, *poguban*, *napadan*, *najaviti*, *izvestiti*, *opovrgnuti*, *navodno*, *odveć* u. a. 2) Wörter mit noch merkbarem kroatischen „Beigeschmack“, doch mit größtenteils nichtkonnotierter Verwendung im Serbischen, z. B. *upala*, *prehlada* und *prehladiti se*, *rasveta*, *prigoda*, *tudica*, *posuda*, *odgoj*, *zagovornik*, *stu-*

panj, ćutnja, žmigavac, dojam, postotak, zarez, veznik, tvorba reči, centimetar u. a. 3) „Teilweise verwendete Kroatismen“ wie *razina, tekućina, urota, svetonazor, natuknica, žgaravica, stanovit, nepatvoren, osebujan, dvojiti, duljiti, posuditi, nadomestiti, oponašati, ustvrditi, ponukati, iznimno, nedvojbeno, dapače, dočim, netom, diljem* u. a.

Das Jahr 1998 war von umfassenden kollektiven Meinungsäußerungen zur Sprach(en)frage und zur Lage des Serbischen in Bezug auf die anderen štokavischen Sprachen geprägt. Im Vergleich zu den anderen Jahren des behandelten Zeitraums (1990–2004) kam es zur Herausgabe der größten Zahl an Dokumenten, und zwar: BESCHLUSS NR. 1 DES RATES FÜR STANDARDISIERUNG, DEKLARATION ÜBER DIE SERBISCHE SPRACHE, ZUR VERTEIDIGUNG DER WÜRDE DER SERBISCHEN SPRACHLEHRE, PLATTFORM DER BEWEGUNG ZUR ERNEUERUNG DER SERBISTIK und DENKSCHRIFT ÜBER DIE ERHALTUNG UND WEITERENTWICKLUNG DER SERBISCHEN SPRACHE, LITERATUR UND GEMEINSCHAFT.

Den Anfang machte der erste Beschluss des neu gegründeten Rates für die Standardisierung der serbischen Sprache bezüglich der Benennung der Sprache der bosnischen Muslime. Hierbei wird die klare Empfehlung ausgesprochen, diese Sprache als *bošnjački (Bosniakisch)* zu bezeichnen, weil damit im Hinblick auf die Wortbildung der korrekte Weg beschritten werden (*Bosniake* – *Bosniakisch*) und keine Gleichsetzung mit der territorialen Bezeichnung *Bosnien* erfolgen würde.

Im selben Jahr erschien auch die DEKLARATION ÜBER DIE SERBISCHE SPRACHE, die von Vera Bojić, Mirjana Vlajisavljević, Predrag R. Dragić Kijuk, Milorad Đurić, Miloš Kovačević, Zoran Kostić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Slobodan Rakitić, Tiodor Rosić, Božo Ćorić und Mihailo Šćepanović unterzeichnet wurde. Hierin wurden folgende Ansichten dargelegt: 1) Die serbische Sprache ist die Standardsprache aller štokavisch sprechenden Menschen, „weil der štokavische Dialekt in seiner Gesamtheit serbisch ist und die drei religiös-kulturellen Gruppen des serbischen Volkes umfasst“. 2) „Der serbischen Gegenwartssprache bedienen sich auch die Serben katholischen und muslimischen Glaubens.“ 3) „Es gibt eine ‘kroatische’ (katholische) und ‘bosniakische’ (islamische) Variante der serbischen Standardsprache.“ 4) „Die kroatische Sprache ist nur das, was sich auf das Čakavische bezieht“ („Auch die Kroaten haben ihre Sprache, die sich von der Sprache der anderen Völker unterscheidet /den čakavischen Dialekt/.“; „Die so genannte kroatische Standardsprache ist die Zagreber Variante der serbischen Standardsprache.“), alles andere (štokavisch) ist jedoch die serbische Sprache.

Auf diese Deklaration reagierte der Rat für die Standardisierung der serbischen Sprache mit der Mitteilung ZUR VERTEIDIGUNG DER WÜRDE DER SERBISCHEN SPRACHLEHRE, in der den in der Deklaration dargelegten Meinungen heftig widersprochen und auf den durch Vereinnahmungen dem serbischen nationalen Interesse zugefügten Schaden verwiesen wurde.

Ebenfalls 1998 erschien die *PLATTFORM DER BEWEGUNG ZUR ERNEUERUNG DER SERBISTIK*, die eine negative Bewertung der Serbokroatistik vornahm, durch die das einstmals dominante und sogar ausschließlich Serbische in den Hintergrund gerückt sei. Man sprach sich für eine Anknüpfung an die Traditionen aus den Tagen von Vuk Karadžić aus, als von einer serbokroatischen Sprache noch nicht die Rede war.

Das fünfte Dokument aus dem Jahre 1998 trägt den Titel *DENKSCHRIFT ÜBER DIE ERHALTUNG UND WEITERENTWICKLUNG DER SERBISCHEN SPRACHE, LITERATUR UND GEMEINSCHAFT* und präzisiert die sich der serbischen Sprache bedienende Bevölkerung. Es wird darauf verwiesen, dass trotz aller (auch mittlerweile historischen) Benennungen der Völker dieses Raumes (Illyrer, Dubrovniker, Dalmatiner, Slawonier, Bosnier, Türken und Kroaten zur Zeit der Unterzeichnung des Wiener Buchsprachenabkommens 1850) die gemeinsame Sprache der Menschen dieses Raumes Serbisch war und auch heute so bezeichnet werden müsse.

Scharfe Kritik an der kroatischen Sprachpolitik ergeht im selben Jahr aus der Feder von **Božo Ćorić**, indem sich der Autor vor allem gegen phonetisch-phonologische (Jat-Reflex), lexikalische und derivative (Diminutivform *-če* vs. *-čić*) Purismen auf kroatischer Seite ausspricht. Diese Kritik schließt auch die zu dieser Zeit in großer Zahl erschienenen Sprachratgeber und Differenzwörterbücher mit ein, wobei Ćorić in klaren Worten ausführt: „Ich möchte gleich festhalten: In diesen lexikographischen Monstern wird ein dermaßen falsches Bild von der serbischen Sprache gegeben, dass jeder Linguist einen weiten Bogen um sie machen muss. Eine solche Ansammlung lexikographischer Dummheiten kann nur den Köpfen böswilliger oder ungebildeter Leute entsprungen sein.“

Petar Milosavljević hebt hervor, dass die „gemeinsame“ und „einheitliche“ serbokroatische Sprache am Ende des 20. Jahrhunderts eine Trennung erfuhr und heute unter den drei Namen *Serbisch*, *Kroatisch* und *Bosnisch* existiert, wodurch sich die Frage nach der Identität der serbischen Sprache erhebe. Milosavljević führt seine Analyse im Geiste der slawistischen Tradition anhand von Dialektkarten der serbokroatischen, kroatischen und serbischen Sprache durch und legt dar, dass einer der glühendsten Fürsprecher einer gemeinsamen serbokroatischen Sprache Vatroslav Jagić und einer der Hauptverantwortlichen für deren Begründung Aleksandar Belić gewesen sei. Die Grundlage für den Standard habe dabei die serbische Volkssprache gebildet, von der sich die kroatischen regionalen Idiome zum Teil erheblich unterscheiden würden.

Seinen Aufsatz *ÜBER DIE UNTERSCHIEDUNG ZWISCHEN DER SERBISCHEN UND KROATISCHEN SPRACHE* beginnt derselbe Autor mit der Frage, ob es angesichts des Wissens darüber, dass die heutige Sprache der Kroaten eigentlich das Serbische ist, überhaupt eine kroatische Sprache geben würde. Seine Antwort

meint Milosavljević in der Vergangenheit zu finden, indem er feststellt, dass die Philologen des 19. Jahrhundert das Serbische eindeutig vom Kroatischen (Kajkavischen) und sodann auch vom „wahren Kroatischen“ (Čakavischen) unterschieden hätten. Er verweist weiters darauf, dass man das Čakavische und Kajkavische (wie auch das Štokavische) als eigene sprachliche Einheiten betrachten könne und meint, über zahlreiche Beweise darüber zu verfügen, dass das Čakavische und Kajkavische zu früheren Zeiten als Sprachen (und nicht bloß als Dialekte) angesehen und dem Kroatischen, nicht jedoch des Serbischen zugeordnet worden seien.

In seiner Darlegung zu den Veränderungen des Serbischen in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts werden von **Milorad Radovanović** zwei Prozesse hervorgehoben, nämlich eine Balkanisierung und eine Europäisierung. Unter Balkanisierung versteht der Autor eine Zerstückelung und ein Anwachsen der Zahl an südslawischen Standardsprachen, während es sich bei einer Europäisierung um folgende Entwicklungsrichtung handle: Abwehrhaltung gegenüber puristischen Tendenzen, Offenheit für Internationalismen, und sprachliche Erfordernisse von Kulturen im Kontakt, generelle Toleranz gegenüber „fremder“ Lexik, Offenheit gegenüber Adaptionen von Namen aus allen Sprachen der Welt, Anstieg der Internationalismen im Wortschatz, und dabei vor allem von Anglizismen, Verkomplizierung und Anhäufungen von Vokal- und Konsonantengruppen unter dem Einfluss von Fremdwörtern (z. B. *koautor*, *neeuklidski*, *radioaktivnost*, *protestantstvo*, *kapitulantstvo*), Zusammenfall von Balkanismen und Europäismen vor allem im Bereich der Wortbildung (etwa *Sava centar*, *diskurs analiza*, *rok muzika*), nicht durchgeführte Deklination bei Adjektiven wie *super*, *maksi*, *instant*, *roze* und Substantiven wie *madam*, *ledi*, *ser*, *mis*.

Pavle Nikolić berichtet in seinem Artikel WIE ES DER SERBISCHEN SPRACHE IN DER GEMEINSCHAFT MIT DER KROATISCHEN ERGANGEN IST darüber, dass es sogleich nach der Auflösung der Sprachgemeinschaft im Jahre 1991 „in der Zagreber Sprachschmiede zur Bildung einer Unzahl von dümmlichen Wörtern“ gekommen sei, die der westlichen Variante der serbischen Sprache von Vuk Karadžić entspringen würden. Die Gründe dafür seien vor allem politischer Natur gewesen. So wie auch die Gründung des Königreichs der Serben, Kroaten und Slowenen im Jahre 1918 erachtet Nikolić auch die Schaffung der serbokroatischen Sprache als „katastrophalen Fehler“, da es dadurch zu einer Kroatisierung des Serbischen gekommen sei. In Bezug auf die Aufnahme von kroatischen Lexemen ins Serbische erweist sich Nikolić als Fürsprecher einer rigorosen, puristisch orientierten Vorgehensweise.

Ljubomir Popović verweist darauf, dass das Serbische und Kroatische dank der štokavischen Basis über einen gemeinsamen Kern verfügen würden und meint, dass die Identität der serbischen Standardsprache nicht gänzlich definiert werden könne, wenn man nicht ihre soziolinguistische Besonderheit

in Bezug auf die parallele kroatische Standardsprache unterstreiche. In diachroner Hinsicht unterscheidet Popović drei Perioden der Entwicklung der gemeinsamen Sprache: 1. die illyrische und postillyrische kroatische Standardsprache, 2. die „Vukisierung“ der kroatischen Standardsprache und 3. die neuštokavische Authentifizierung der Norm der kroatischen Standardsprache. Ljubomir Popović nahm auch eine Analyse des Buches *LEHRE ÜBER DIE RECHTSCHREIBUNG DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN SPRACHE* VON MARCEL KUŠAR (1858–1940) vor und glaubt zu erkennen, dass Kušar eine Darstellung der Unterschiede nicht deshalb vornimmt, um die Besonderheit und Eigenständigkeit der kroatischen Sprache zu beweisen, sondern um vielmehr aufzuzeigen, welche Hindernisse bei einer sprachlichen (und orthographischen) Vereinigung des Kroatischen und Serbischen noch aus dem Weg zu räumen seien.

Popovićs Beitrag mit dem Titel *MARETIĆ'S KONZEPTION DER STANDARDISIERUNG DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN STANDARDSPRACHE* handelt von den Ansichten von Tomo Maretić, die in der ersten und zweiten Ausgabe der *GRAMMATIK UND STILISTIK DER KROATISCHEN ODER SERBISCHEN STANDARDSPRACHE* (1899, 1931²) und im *KROATISCHEN ODER SERBISCHEN SPRACHRATGEBER* (1924) ausgeführt werden. Dabei wird Maretićs Typ der Standardisierung von Popović als radikal bezeichnet, indem die Frage nach der Wahl eines optimalen Dialekts und eines repräsentativen Korpus gestellt wird. Auf diese Weise erweise sich Maretić als Epigone seines Vorbilds Vuk Karadžić und von Đuro Daničić, aber auch von Marcel Kušar.

Radmilo Marojević nahm 2001 eine Analyse der Schriftsysteme vor und bietet in seinem Beitrag neue Lösungsvorschläge an, die unter anderem (und auf den Spuren von Jovan Skerlić) eine einheitliche Schreibung von Jat als *ě* vorsehen. Durch diese Vereinheitlichung soll die unterschiedliche Realisierung von Jat innerhalb des Serbischen überwunden und könnten die einzelnen Sprachmanifestationen aneinander angenähert werden. In Bezug auf das Kroatische spricht Marojević von einer *Zagreber regional-konfessionellen Varietät*, da er trotz vorhandener Kodifizierung des Kroatischen diese Sprache als ein dem Serbischen entrissenes Diebsgut erachtet. Die Sprache der Muslime wird mit der Bezeichnung *Sarajevoer regional-konfessionellen Varietät der serbischen Standardsprache* versehen, sodass es in weiterer Folge klar erscheint, dass die Benennung *Bosnisch* von Marojević entschieden abgelehnt wird. Das Montenegrinische erhält das Glottonym *Regional-konfessionelle Varietät der serbischen Standardsprache von Cetinje*, wobei sich diese Sprachmanifestation noch in der Phase ihrer Herausbildung befinde.

Mile Medić widmet sich in seinem Beitrag *DAS SCHICKSAL DER SPRACHE DER SERBEN IN KROATIEN* der Frage nach der Zukunft des Serbischen innerhalb der Grenzen der Republik Kroatien und meint zu erkennen, dass diese Sprache dem Untergang geweiht sei. Die Sprache der Serben in Kroatien unterscheide sich von der Sprache der in Serbien lebenden Serben (etwa in der Šumadija) und in

ihr wären einige der besten literarischen Werke der serbischen aber auch der kroatischen Literatur verfasst worden. Zum Kroatischen hält der Autor fest, dass die Kroaten das Serbische nachträglich zu ihrer eigenen Sprache erklärt hätten, in der sie heute sprechen würden, die sie jedoch noch nicht ganz erlernt hätten. Dazu lässt er wissen, dass „die Möglichkeit eines vollständigen Erwerbs für immer verloren sind, weil sie [die Kroaten] die Serben aus Kroatien vertrieben haben“.

Den Gegenstand von **Nenad Suzićs** Untersuchung bildet die sprachliche Situation in Bosnien und Herzegowina, die vom Verfasser als spezifisch, vor allem auch in Bezug auf ältere und jüngere Generationen beschrieben wird. Während die Eltern noch mit einer gemeinsamen serbokroatischen Sprache mit einheitlichen grammatikalischen, orthographischen und literarischen Grundlagen aufgewachsen seien, würden sich die Kinder heute innerhalb dreier Sprachen – Bosnisch, Kroatisch und Serbisch – bewegen und zurechtfinden müssen. Der einzige Vorteil dieser Situation liege darin, dass, wie von Ausländern halb im Scherze angemerkt, sie nun gleichzeitig und ohne weitere Mühe drei Sprachen erlernen würden. Hinsichtlich der Differenzierung der drei Sprachen geht Suzić davon aus, dass diese in erster Linie „bestimmte besetzte bzw. reservierte Wörter“ betreffe.

Sreto Tanasić (2001) kommt bei seiner Analyse der aktuellen sprachlichen Situation in Bosnien und Herzegowina zur Schlussfolgerung, dass auf dem Staatsgebiet formell drei Standardsprachen existieren, ungeachtet des Umstandes, dass sich diese voneinander nur sehr wenig unterscheiden und somit alle Staatsbürger alle Sprachen beherrschen würden. Auch heute noch sei es möglich, die drei Sprachen zu einer Standardsprache zusammenzufassen, doch stünden die Chancen dafür äußerst schlecht, zumal der gemeinsame Weg ja bewusst verlassen worden sei. Weiters hält Tanasić fest, dass die Wahrung des demokratischen Rechts auf eine eigene Sprache in höchstmöglichem Maße umgesetzt sei, dabei jedoch aber auch das zukünftige gegenseitige Verstehen in Bosnien und Herzegowina zusehends in Gefahr gerate. Betreffend das Glottonym *Bosnisch* ist der Autor der Meinung, dass dieses eine geographische Zugehörigkeit zum Ausdruck bringe und es im Lande zu keiner Zeit eine Standardsprache gegeben habe bzw. gegenwärtig gibt, die mit einer solchen Bezeichnung zu versehen (gewesen) sei.

Das Thema der Analyse von **Milan Šipka** bildet die Frage der Klassifizierung und Benennung der Sprachen von Bosniaken, Kroaten, Montenegrinern und Serben, wobei der Autor davon ausgeht, dass die neu entstandenen Glottonyme nicht bloß als eine „Umbenennung“ der Varianten der serbokroatischen Standardsprache gesehen werden können. Vielmehr seien die Folgen wesentlich weitreichender, da immerhin eigenständige nationale und von gegenseitiger Divergenz gekennzeichnete Standards in Anlehnung an die ehemaligen Varietäten geschaffen worden seien. Bezüglich der Benennung der Spra-

che der Bosniaken geht Šipka mit der serbischen Mehrheitsmeinung konform, dass die passende Bezeichnung *Bosniakisch* sei, zumal eine Bildung des Adjektivs *bosnisch* aus dem Ethnonym *Bosniake* nicht möglich sei.

Miloš Kovačević wirft die Frage auf, ob man nach dem Zerfall der einstmaligen serbokroatischen Standardsprache nunmehr von der Existenz einer oder dreier Sprache(n) ausgehen müsse und erteilt sogleich die Antwort, dass es angesichts der gemeinsamen dialektalen Grundlage (neuštokavisch-ostherzegowinisch) keinerlei Zweifel geben könne: Es handle sich um linguistisch gesehen eine, politisch jedoch um drei Sprache(n). Seiner Meinung zufolge sei die gegenseitige Verständlichkeit nicht das einzige Kriterium, das die Einheit des Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen bestätige, es kämen auch allgemeinlinguistische Kriterien hinsichtlich der Identität einer Sprache hinzu. Dabei unterscheidet Kovačević zwischen tatsächlichen und Pseudokriterien und führt als Beispiel für Letztere auch folgendes Argument von Dževad Jahić an: „In unseren balkanischen Gegebenheiten muss sich eine Sprache nicht zwangsläufig von einer anderen unterscheiden, weil dieses Prinzip der Unterschiedlichkeit kein Maßstab für das Vorhandensein bzw. Nichtvorhandensein nationaler Sprachen ist.“

Zwar räumt Kovačević jedem Volk das Recht auf einen eigenen Sprachnamen ein, doch hält er fast, dass diese Bezeichnung nicht automatisch von einem anderen Volk übernommen werden müsse, was vor allem dann der Fall sei, wenn es sich um ein und dieselbe Sprache handelt. So seien die Benennungen *Serbisch*, *Kroatisch* und *Bosnisch/Bosniakisch* ein Ausdruck des Rechts auf freie Namenswahl, doch könne historisch belegt werden, dass es sich bei diesen Sprachen wie auch beim einstmaligen Serbokroatischen um umbenannte Manifestationen des Serbischen handle.

Eine seiner Arbeiten widmete Kovačević den „Manipulationen“ um die serbische Sprache, in welcher er, wie auch anderenorts, das Serbokroatische und auch die kroatische Standardsprache eindeutig als neu benannte Varianten der serbischen Standardsprache zu erkennen meint. Der Grund dafür, so der Autor, liege darin, dass der von Vuk Stefanović Karadžić gewählte Dialekt zur Begründung der gemeinsamen Standardsprache ein rein serbischer sei und beginnend mit dem Illyrismus ein von Ljudevit Gaj initiiertes Übergang der Kroaten zur serbischen Sprache stattgefunden habe.

In einem weiteren Beitrag setzt sich Miloš Kovačević mit der Situation in Bosnien und Herzegowina auseinander und konstatiert, dass dort bereits in früheren Zeiten eine Transformation von Vuks serbischer hin zu Jagićs serbokroatischer Orientierung stattgefunden habe. In Bosnien hätten ausschließlich Serben unterschiedlichen Religionsbekenntnisses gelebt, doch sei es in den Jahren der österreichisch-ungarischen Besatzung zum Sieg von Jagićs serbokroatischer Idee gekommen, die im Sinne einer Umsetzung eines rein kroati-

schen philologischen Programms, so Kovačević, auch an die Schaffung einer so genannten bosnischen Sprache gekoppelt gewesen sei. Die nunmehr seit 20 Jahren offiziell bestehende Bezeichnung *bosnische Sprache* lehnt der Autor ab, wobei sich seine Kritik vor allem an das „Programm des bosnischen Sprache“ von Senahid Halilović richtet, das von Kovačević als Unsinn und Umbenennung der serbischen Sprache bezeichnet wird. Abschließend ergeht an die Adresse der Serbistik der Ratschlag, dass sie ausschließlich der wissenschaftlichen Wahrheit und dem serbischen Volk zu dienen habe und deshalb auch die Wahrheit über die so genannte bosnische oder bosniakische Sprache mitteilen müsse: „Es ist dies weder in der Gegenwart noch auch in Zukunft eine eigene Standardsprache, weil es sich um die serbische Sprache handelt, die von der Serbistik nach erbrachtem Beweis, dass es sich um eine Variante [des Serbischen] handelt, als *Sarajevoer Variante der serbischen Standardsprache* zu bezeichnen sein wird.“

Der Feder von **Vladislav V. Sotirović** entstammt eine Analyse der kroatisch-serbischen Streitigkeiten rund um Sprache und Schrift beginnend mit den Revolutionsjahren 1848/1849 bis hin zur Sitzung des Kroatisch-slawnischen Sabor im Jahre 1861. Er untersucht die Hauptaspekte der Problematik von Sprache und Schrift als zwei (von insgesamt drei) Faktoren der nationalen Identität von Kroaten und Serben in der Zeit des Bachschen Absolutismus² in der k. u. k. Monarchie (1849–1860) innerhalb des Dreieinigten Königreiches Kroatien (bestehend aus Kroatien, Dalmatien und Slawonien). Die historiographische Komponente wird vom Autor in drei Kategorien unterteilt – eine jugoslawische, kroatische und serbische. Zur ersten zählt Sotirović die Geschichtsschreibung der so genannten jugoslawischen Integralisten, deren ideologisches Hauptziel in der Betonung von all jenem lag, das Serben und Kroaten verband. Die zweite Gruppe bildet die kroatische Historiographie, die sich intensiv der Frage des linguistischen Nationalismus widmete, wobei jedoch der Fokus auf den kroatisch-ungarischen und nur in geringem Maße auf den kroatisch-serbischen Beziehungen lag. Den Beitrag der serbischen Historiographie (dritte Gruppe) meint der Autor im Bemühen um die Wahrung der nationalen Identität im Dreieinigten Kroatien zu erkennen.

Insgesamt gesehen kann für die serbische Sichtweise in den Jahren von 1990 bis 2004 erkannt werden, dass gerade in diesen Jahren der Auflösung von Staat und Sprache und der blutigen Auseinandersetzung erwartungsgemäß eine gesteigerte Publikationstätigkeit zum Thema der sprachlichen Verhältnisse zu verzeichnen ist. Dabei fand ein Wandel bei den dominierenden Motiven statt, der durch die neue realpolitische und sprachliche Lage bedingt war.

² Auf Innenminister Alexander von Bach (1813–1893) zurückgehende Bezeichnung, die den klerikal, zentralistisch und konservativ orientierten Charakter seiner Politik zum Ausdruck bringen soll.

Anstatt des Beschreibens der Rolle des Serbischen im nominellen Verband mit dem Kroatischen wird nunmehr die Rolle des Serbischen als (Vuksche) Ausgangsbasis für die neu entstandenen Sprachen Bosnisch/Bosniakisch, Kroatisch und Montenegrinisch betont. In glottonymischer Hinsicht steht ohne Zweifel die Frage der Benennung der Sprache der Bosniaken im Mittelpunkt, wobei diesbezüglich ein beinahe ausschließliches Beharren auf dem ethnisch und nicht territorial motivierten Begriff *Bosniakisch* erkannt werden kann.

Branko Tošović, Arno Wonisch (Hg.)

**Die serbische Sichtweise des Verhältnisses
zwischen dem Serbischen, Kroatischen und Bosniakischen
1/4: 1990–2004**

Inhalt

<i>Vorwort</i> (Serbisch)	9
<i>Vorwort</i> (Deutsch)	13
1 9 9 0 – 2 0 0 0	17
MEINUNG DER SERBISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE ZUR SPRACHE (1990)	17
GESETZ ÜBER DIE OFFIZIELLE VERWENDUNG VON SPRACHE UND SCHRIFT [in der Republik Serbien, 1991–2010]	21
GESETZ ÜBER DIE OFFIZIELLE VERWENDUNG VON SPRACHE UND SCHRIFT [in der Republika Srpska, 1992]	29
Brborić, Branislav. STANDARDSPRACHE UND SPRACHSTANDARD (1991)	33
Tošović, Branko. EINFÜHRENDE WORTE ZUM SYMPOSIUM DER ZEITSCHRIFT P R I Z M A „DIE SPRACHLICHE SITUATION IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA“ (SARAJEVO 26. UND 27. APRIL 1991)	61
Burzanović, Tihomir. WORTE DER WISSENSCHAFT UND MENSCHLICHKEIT ÜBER DIE VERGANGENHEIT UND ZUKUNFT VON SCHRIFT UND SPRACHE IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA (1991)	79
Janković, Srđan. SOZIOLOGISCHE DEFINITION DES BOSNISCH- HERZEGOWINISCHEN STANDARDSPRACHLICHEN AUSDRUCKS (1991)	85
Minović, Milivoje. DIE SYNTAKTISCHE SICHT DES SERBOKROATISCHEN STANDARDS IM BOSNISCH-HERZEGOWINISCHEN SOZIALEN KONTEXT (1991)	91
Todorović, Miljan M. DIE (UN)GLEICHBERECHTIGUNG DER SCHRIFT IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA (1991)	101
DISKUSSION DER SERBISCHEN TEILNEHMERINNEN AUF DEM SYMPOSIUM DER ZEITSCHRIFT „PRIZMA“ ÜBER DIE SPRACHLICHE SITUATION IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA (SARAJEVO 26. UND 27. APRIL 1991)	109
Brborić, Branislav. ÜBER DIE MÖGLICHKEIT EINES SERBISCH-KROATISCHEN ABKOMMENS [1992 (2000)]	125
Ćirilov, Jovan. DAS SERBISCH-KROATISCHE VARIANTENWÖRTERBUCH (1994)	133
Ivić, Pavle. DER GEGENWÄRTIGE ZEITPUNKT IN DER HEUTIGEN SERBISCHEN STANDARDSPRACHE (1995)	139
GESETZ ÜBER DIE OFFIZIELLE VERWENDUNG VON SPRACHE UND SCHRIFT [in der Republika Srpska, 1996]	145

Bugarski, Ranko. SPRACHLICHE UNTERSCHIEDE (1996)	149
Klajn, Ivan. LEXIK: BEZIEHUNGEN ZWISCHEN VARIANTEN (1996)	155
BESCHLUSS NR. 1 DES RATES FÜR STANDARDISIERUNG (1998)	159
DEKLARATION ÜBER DIE SERBISCHE SPRACHE (1998)	163
ZUR VERTEIDIGUNG DER WÜRDE DER SERBISCHEN SPRACHLEHRE (1998)	171
PLATTFORM DER BEWEGUNG ZUR ERNEUERUNG DER SERBISTIK (1998)	177
DENKSCHRIFT ÜBER DIE ERHALTUNG UND WEITERENTWICKLUNG DER SERBISCHEN SPRACHE, LITERATUR UND GEMEINSCHAFT (1998)	185
Ćorić, Božo. DIE ANOMALIE DER VERKEHRTE KROATISCHEN SPRACHPOLITIK (1998)	193
Ivić, Pavle. LÖSUNG DER SERBISCHEN SPRACHPROBLEME (1998)	203
Milosavljević, Petar. DIALEKTOLOGISCHE KARTE DER SERBOKROATISCHEN, KROATISCHEN UND SERBISCHEN SPRACHE (1998)	209
Radovanović, Milorad. SPRACHPLANUNG UND SPRACHPOLITIK: PRINZIPIEN UND TENDENZEN AM BEISPIEL DER SERBISCH-KROATISCHEN BEZIEHUNGEN (1998)	223
Nikolić, Pavle. WIE ES DER SERBISCHEN SPRACHE IN DER GEMEINSCHAFT MIT DER KROATISCHEN ERGANGEN IST (1999)	243
Milosavljević, Petar. ÜBER DIE UNTERSCHIEDUNG ZWISCHEN DER SERBISCHEN UND KROATISCHEN SPRACHE (2000)	247
Popović, Ljubomir. MARCEL KUŠAR ÜBER DIE UNTERSCHIEDE ZWISCHEN DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN STANDARDSPRACHE (2000)	257
2 0 0 1 – 2 0 0 4	269
Brborić, Branislav. DREI- ODER EINSPRACHIGKEIT (2001)	269
Medić, Mile. DAS SCHICKSAL DER SPRACHE DER SERBEN IN KROATIEN (2001)	283
Suzić, Nenad. GLOBALISIERUNG UND SPRACHE (2001)	297
Tanasić, Sreto. DIE SPRACHLICHE SITUATION IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA: KOMMUNIKATIVE EINHEIT UND AUFFÄLLIGE SYMBOLISCHE TRENNUNG (2001)	301
Popović, Ljubomir. NATIONAL IDEOLOGY AND THE CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE (2002)	311
Ćorić, Božo. LINGUOCHEMISTEN (2003)	327
Kovačević, Miloš. EINE SPRACHE ODER DREI SPRACHEN (2003)	337
Kovačević, Miloš. MANIPULATIONEN MIT DER SERBISCHEN STANDARDSPRACHE (2003)	347
Kovačević, Miloš. DIE SERBISTIK UND DER STATUS DER SO GENANNTE BOSNISCHEN SPRACHE [2003]	369
Popović, Ljubomir. VOM SERBOKROATISCHEN ZUM SERBISCHEN (2003)	385
Šipka, Milan. DIE SPRACHE VON BOSNIAKEN, KROATEN UND SERBEN – FRAGEN DER KLASSIFIZIERUNG UND DER BENENNUNG DER IDIOME (2003)	411
Bugarski, Ranko. RESTANDARDISIERUNG DES SERBOKROATISCHEN IM LICHTE EINER SOZIOLINGUISTISCHEN THEORIE (2004)	439

Marojević, Radmilo. DIE SERBISCHE STANDARDSPRACHE UND IHRE HISTORISCHEN UND REGIONAL-KONFESSIONELLEN VARIETÄTEN (2004)	447
Popović, Ljubomir. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN (2004)	459
Popović, Ljubomir. MARETIĆ'S KONZEPTION DER STANDARDISIERUNG DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN STANDARDSPRACHE (2004)	475
Sotirović, Vladislav B. KROATISCH-SERBISCHE STREITIGKEITEN UM- SPRACHE UND SCHRIFT IN DER DREIEINIGKEIT VON DER REVOLUTION 1848/1849 BIS ZUR SITZUNG DES KROATISCH-SLAWONISCHEN SABOR 1861 (2004)	503
Tošović, Branko. DIE JAHRE DER AUFLÖSUNG (1990–2004) DES SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN AUS SERBISCHER SICHTWEISE (2011)	525
Quellen	609
Tošović Branko – Wonisch Arno. DIE SERBISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/4	613
Inhalt (Inhalt in deutscher Sprache)	627
Content (Inhalt in englischer Sprache)	631
Содержание (Inhalt in russischer Sprache)	635

Branko Tošović, Arno Wonisch (ed.)

**The Serbian View of the Interrelationship of
Serbian, Croatian and Bosniak
1/4: 1990–2004**

Content

<i>Preface</i> (Serbian)	9
<i>Preface</i> (German)	13
1 9 9 0 – 2 0 0 0	17
ATTITUDE OF SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS ABOUT THE LANGUAGE (1990)	17
LAW ON OFFICIAL USE OF LANGUAGE AND SCRIPT [in Republic of Serbia, 1991–2010]	21
LAW ON OFFICIAL USE OF LANGUAGE AND SCRIPT [in Republic of Српска, 1992]	29
Brborić, Branislav. STANDARD LANGUAGE AND LANGUAGE STANDARD (1991)	33
Tošović, Branko. INTRODUCTION WORDS ON THE CONFERENCE OF JOURNAL PRIZMA “LANGUAGE SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA” (SARAJEVO 26 TH AND 27 TH APRIL, 1991)	61
Burzanović, Tihomir. WORDS OF SCIENCE AND HUMANITY ON THE PAST AND THE FUTURE OF LANGUAGE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1991)	79
Janković, Srđan. SOCIOLINGUISTIC DETERMINATION OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN STANDARD-LANGUAGE TERMS (1991)	85
Minović, Miliwoje. SYNTACTIC LAYER OF SERBO-CROATIAN STANDARD IN BOSNIAN-HERZEGOVINIAN SOCIAL CONTEXT (1991)	91
Todorović, Miljan M. (IN)EQUALITY OF SCRIPTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (1991)	101
DISCUSSION OF THE SERBIAN PARTICIPANTS ON THE CONFERENCE OF PRIZMA ON LINGUISTIC SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA (SARAJEVO 26 TH AND 27 TH APRIL, 1991)	109
Brborić, Branislav. ABOUT THE POSSIBILITIES OF SERBO-CROATIAN AGREEMENT [1992 (2000)]	125
Ćirilov, Jovan. SERBIAN-CROATIAN DICTIONARY OF VARIANTS (1994)	133

Ivić, Pavle. CURRENT STATUS OF SERBIAN LANGUAGE TODAY (1995)	139
LAW ON OFFICIAL USE OF LANGUAGE AND SCRIPTS [Republic of Srpska, 1996]	145
Bugarški, Ranko. LANGUAGE DIFFERENCES (1996)	149
Klajn, Ivan. LEXIS: RELATIONS BETWEEN VARIANTS (1996)	155
DECISION NO. 1 OF THE COMMITTEE FOR STANDARDIZATION (1998)	159
A WORD ON SERBIAN LANGUAGE (1998)	163
IN DEFENSE OF DIGNITY OF SERBIAN LINGUISTIC SCIENCE (1998)	171
MOTION PLATFORM FOR RECONSTRUCTION OF SERBISTICS (1998)	177
MEMOIR OF PRESERVATION AND IMPROVEMENT OF SERBIAN LANGUAGE, LITERATURE AND COMMUNITY (1998)	185
Ćorić, Božo. ANATOMY OF CROATIAN INVERTIBLE LANGUAGE POLICY (1998)	193
Ivić, Pavle. RESOLVING SERBIAN LANGUAGE PROBLEMS (1998)	203
Milosavljević, Petar. DIALECTOLOGICAL MAPS OF SERBO-CROATIAN, CROATIAN AND SERBIAN LANGUAGE (1998)	209
Radovanović, Milorad. LANGUAGE PLANNING AND LANGUAGE POLICY: PRINCIPLES AND TRENDS: THE EXAMPLE OF SERBIAN-CROATIAN RELATIONS (1998)	223
Nikolić, Pavle. HOW WAS SERBIAN LANGUAGE IN THE COMMUNITY WITH CROATIAN LANGUAGE (1999)	243
Milosavljević, Petar. ABOUT DIFFERENTIATING SERBIAN AND CROATIAN LANGUAGE (2000)	247
Popović, Ljubomir. MARCEL KUŠAR ABOUT THE DIFFERENCES BETWEEN CROATIAN AND SERBIAN LANGUAGES (2000)	257
2001 – 2004	269
Brborić, Branislav. TRILINGUALITY AND/OR MONOLINGUALITY (2001)	269
Medić, Mile. FATE OF THE LANGUAGE OF SERBS IN CROATIA (2001)	283
Suzić, Nenad. SUBGLOBALIZATION AND LANGUAGE (2001)	297
Tanasić, Sreto. LANGUAGE SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: COMMUNICATIONAL UNITY AND STRIKING DISPARITY (2001)	301
Popović, Ljubomir. NATIONAL IDEOLOGY AND THE CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE (2002)	311
Ćorić, Božo. LINGUA-ALCHEMICALS (2003)	327
Kovačević, Miloš. ONE OR THREE LANGUAGES (2003)	337
Kovačević, Miloš. MANIPULATION ON SERBIAN LITERARY LANGUAGE (2003)	347
Kovačević, Miloš. SERBISTICS AND STATUS OF SO-CALLED BOSNIAN LANGUAGE (2003)	369
Popović, Ljubomir. FROM SERBO-CROATIAN TO SERBIAN (2003)	385
Šipka, Milan. LANGUAGE OF BOSNIANS, CROATS, SERBS AND MONTENEGRINS – PROBLEM OF CLASSIFICATION AND NOMINATIONS	411

OF IDIOM (2003)	
Bugarski, Ranko. RESTANDARDIZATION OF SERBO-CROATIAN IN THE LIGHT OF SOCIOLINGUISTIC THEORIES (2004)	439
Marojević, Radmilo. SERBIAN LITERARY LANGUAGE AND ITS HISTORICAL AND REGIONAL-CONFESSIONAL VARIETIES (2004)	447
Popović, Ljubomir. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO- CROATIAN TO STANDARD SERBIAN (2004)	459
Popović, Ljubomir. MARETIĆ'S CONCEPT OF STANDARDIZATION OF CROATIAN OR SERBIAN LITERARY LANGUAGE (2004)	475
Sotirović, Vladislav B. SERBIAN-CROATIAN LANGUAGE DISPUTES OVER LANGUAGE AND SCRIPT FROM REVOLUTION 1848/49 TO SESSION OF CROATIAN-SLAVONIAN PARLIAMENT 1861 (2004)	503
Tošović, Branko. DISOLUTIONAL YEARS (1990-2004) OF SERBIAN VIEWS ON THE RELATIONS BETWEEN THE SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAK LANGUAGE (2011)	525
<i>Sources</i>	609
Tošović Branko – Wonisch Arno. THE SERBIAN VIEW OF THE INTERRELATIONSHIP OF SERBIAN, CROATIAN AND BOSNIAK I/4	613
<i>Inhalt</i> (Content in German)	627
<i>Content</i> (Content in English)	631
<i>Содержание</i> (Content in Russian)	635

Бранко Тошович, Арно Вонич (ред.)

**Сербские взгляды на отношения
между сербским, хорватским и бошняцким языками
1/4: 1990–2004**

Содержание

<i>Предисловие</i> (на сербском языке)	9
<i>Предисловие</i> (на немецком языке)	13
1 9 9 0 – 2 0 0 0	17
ЗАЯВЛЕНИЕ СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВ (САНУ) О ЯЗЫКЕ (1990)	17
ЗАКОН ОБ ОФИЦИАЛЬНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯЗЫКА И ПИСЬМА [в Республике Сербской, 1991–2010]	21
ЗАКОН ОБ ОФИЦИАЛЬНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯЗЫКА И ПИСЬМА [в Республике Сербии, 1992]	29
Брборич, Бранислав. СТАНДАРТНЫЙ ЯЗЫК И ЯЗЫКОВОЙ СТАНДАРТ (1991)	33
Тошович, Бранко. ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО НА СИМПОЗИУМЕ ЖУРНАЛА „ПРИЗМА“ (P R I Z M A) „ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ“ (САРАЕВО 26. И 27. АПРЕЛЯ 1991 Г.)	61
Бурзанович, Тихомир. СЛОВА НАУКИ И ЧЕЛОВЕЧНОСТИ О ПРОШЛОМ И БУДУЩЕМ ПИСЬМА И ЯЗЫКА В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ (1991)	79
Янкович, Срджан. СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ БОСНИЙСКО-ГЕРЦЕГОВИНСКОГО ЛИТЕРАТУРНО-ЯЗЫКОВОГО ВЫРАЖЕНИЯ (1991)	85
Минович, Миливое. СИНТАКСИЧЕСКИЙ ПЛАСТ СЕРБОХОРВАТСКОГО СТАНДАРТА В БОСНИЙСКО-ГЕРЦЕГОВИНСКОМ СОЦИАЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ (1991)	91
Тодорович, Милян М. (НЕ)РАВНОПРАВИЕ ПИСЕМ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ (1991)	101
ДИСКУССИЯ СЕРБСКИХ УЧАСТНИКОВ НА СИМПОЗИУМЕ ЖУРНАЛА „ПРИЗМА“ (P R I Z M A) О ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ (САРАЕВО 26. И 27. АПРЕЛЯ 1991 Г.)	109
Брборич, Бранислав. О ВОЗМОЖНОСТИ СЕРБСКО-ХОРВАТСКОГО СОГЛАШЕНИЯ [1992 (2000)]	125
Чирилов, Йован. СЕРБСКО-ХОРВАТСКИЙ = ХОРВАТСКО-СЕРБСКИЙ СЛОВАРЬ ВАРИАНТОВ (1994)	133
Ивич, Павле. АКТУАЛЬНЫЙ МОМЕНТ СЕРБСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО	139

языка сегодня (1995)	
ЗАКОН ОБ ОФИЦИАЛЬНОМ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯЗЫКА И ПИСЬМА [в Республике Сербской, 1996]	145
Бугарски, Ранко. ЯЗЫКОВЫЕ РАЗЛИЧИЯ (1996)	149
Клайн, Иван. ЛЕКСИКА: ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ВАРИАНТАМИ (1996)	155
РЕШЕНИЕ №. 1 КОМИТЕТА ПО СТАНДАРТИЗАЦИИ (1998)	159
СЛОВО О СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ (1998)	163
В ЦЕЛЯХ ЗАЩИТЫ ДОСТОИНСТВА СЕРБСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ НАУКИ (1998)	171
ПЛАТФОРМА ДВИЖЕНИЯ ЗА ОБНОВЛЕНИЕ СЕРБИСТИКИ (1998)	177
„МЕМОАР“ (ПАМЯТКА) О СОХРАНЕНИИ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И СЕРБСКОЙ СОБОРНОСТИ (1998)	185
Ђорич, Божо. АНАТОМИЯ ПОРОЧНОЙ ХОРВАТСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ (1998)	193
Ивич, Павле. РАЗРЕШЕНИЕ СЕРБСКИХ ЯЗЫКОВЫХ ПРОБЛЕМ (1998)	203
Милосављевич, Петар. ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЕ КАРТЫ СЕРБОХОРВАТСКОГО, ХОРВАТСКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ (1998)	209
Радованович, Милорад. ПЛАНИРОВАНИЕ ЯЗЫКА И ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА – ПРИНЦИПЫ И ТЕНДЕНЦИИ: НА ПРИМЕРЕ СЕРБСКО- ХОРВАТСКИХ ОТНОШЕНИЙ (1998)	223
Николич, Павле. КАК СЕРБСКИЙ ЯЗЫК ОБОШЕЛСЯ В СОДРУЖЕСТВЕ С ХОРВАТСКИМ ЯЗЫКОМ (1999)	243
Милосављевич, Петар. О РАЗЛИЧИИ СЕРБСКОГО И ХОРВАТСКОГО ЯЗЫКОВ (2000)	247
Попович, Любомир. МАРЦЕЛ КУШАР О РАЗЛИЧИЯХ МЕЖДУ ХОРВАТСКИМ И СЕРБСКИМ ЛИТЕРАТУРНЫМИ ЯЗЫКАМИ (2000)	257
2 0 0 1 – 2 0 0 4	269
Брборич, Бранислав. ТРЕХЯЗЫЧИЕ ИЛИ ОДНОЯЗЫЧИЕ (2001)	269
Медич, Миле. СУДЬБА ЯЗЫКА СЕРБОВ В ХОРВАТИИ (2001)	283
Сузич, Ненад. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЯЗЫК (2001)	297
Танасич, Срето. ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В БОСНИИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ: КОММУНИКАТИВНОЕ ЕДИНСТВО И ЗАМЕТНАЯ СИМВОЛИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ (2001)	301
Попович, Любомир. NATIONAL IDEOLOGY AND THE CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE (2002)	311
Чорич, Божо. ЛИНГВОАЛХИМИКИ (2003)	327
Ковачевич, Милош. ОДИН ИЛИ ТРИ ЯЗЫКА (2003)	337
Ковачевич, Милош. МАНИПУЛЯЦИИ О СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (2003)	347
Ковачевич, Милош. СЕРБИСТИКА И СТАТУС Т. НАЗ. БОСНИЙСКОГО ЯЗЫКА [2003]	369
Попович Любомир. ОТ СЕРБОХОРВАТСКОГО ДО СЕРБСКОГО (2003)	385
Шипка, Милан. ЯЗЫК БОШНЯКОВ, ХОРВАТОВ, СЕРБОВ И ЧЕРНОГОРЦЕВ – ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ И НОМИНАЦИИ ИДИОМОВ (2003)	411

Бугарски, Ранко. РЕСТАНДАРТИЗАЦИЯ СЕРБОХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА В СВЕТЕ СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ (2004)	439
Мароевич, Радмило. СЕРБСКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК И ЕГО ИСТОРИЧЕСКИЕ И РЕГИОНАЛЬНО-КОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВАРИЕТЕТЫ (2004)	447
Попович, Любомир. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN (2004)	459
Попович, Любомир. КОНЦЕПЦИЯ Т. МАРЕТИЧА СТАНДАРТИЗАЦИИ ХОРВАТСКОГО ИЛИ СЕРБСКОГО ЛИТЕРАТУРНЫХ ЯЗЫКОВ (2004)	475
Сотирович, Владислав В. ХОРВАТСКО-СЕРБСКИЕ ПОЛЕМИКИ О ЯЗЫКЕ В ТРИЕДИНОМ КОРОЛЕСТВЕ ДАЛМАЦИИ, ХОРВАТИИ И СЛАВОНИИ ОТ РЕВОЛЮЦИИ 1848–1849 ГГ. ДО ЗАСЕДАНИЯ ХОРВАТСКО-СЛАВОНСКОГО СОБОРА В 1861 ГОДУ (2004)	503
Тошович, Бранко. ДИССОЛЮЦИОННЫЕ ГОДЫ (1990–2004) СЕРБСКИХ ВЗГЛЯДОВ НА ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ СЕРБСКИМ, ХОРВАТСКИМ И БОШНЯЦКИМ ЯЗЫКАМИ (2011)	525
<i>Источники</i>	609
Tošović Branko – Wonisch Arno. DIE SERBISCHE SICHTWEISE DES VERHÄLTNISSES ZWISCHEN DEM SERBISCHEN, KROATISCHEN UND BOSNIAKISCHEN I/4	613
<i>Inhalt</i> (содержание на немецком языке)	627
<i>Content</i> (содержание на английском языке)	631
<i>Содержание</i> (содержание на русском языке)	635

Bibliographische Information der Deutschen Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliographie; detaillierte bibliographische Daten sind im Internet über <http://dnb.ddb.de> abrufbar.

Bibliographic information published by Die Deutsche Bibliothek

Die Deutsche Bibliothek lists this publication in the Deutsche Nationalbibliografie; detailed bibliographic data is available in the Internet at <http://dnb.ddb.de>

ISBN 978-3-9503053-5-7

CIP – Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

811.111.11'333

811.111.11'333.111

Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika. I/3. – Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga: 2012. 637 s.

ISBN 111111111

COBISS.SR-ID 11111111